

10. Yıl Özel Sayısı

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı

37

2010

38

2011

Aram ATEŞYAN

Egemen BAĞIŞ

Hikmet ÇETİN

Kemal ÇİÇEK

Edward ERICKSON

Rober HADDELER

Birsen KARACA

Kamer KASIM

İbrahim KAYA

Suat KINIKLIOĞLU

Guenter LEWY

Ömer E. LÜTEM

Murat MERCAN

İlber ORTAYLI

Ümit ÖZDAĞ

Hikmet ÖZDEMİR

Hüseyin PAZARCI

Mehmet SARAY

Bilâl N. ŞİMŞİR

Pulat TACAR

Yaşar YAKIŞ

Özcan YENİÇERİ

MAKALELER

SÖYLEŞİLER

KİTAP TAHLİLİ

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR

DİZİN

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2010-2011, Sayı 37-38

YAYIN SAHİBİ
Ömer Engin LÜTEM

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Oya EREN

YAZI KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Türk Tarih Kurumu, Karadeniz Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Atatürk Üniversitesi)
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (Milletvekili, E. Büyükelçi)	Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU (Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkezi Müdürü, Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Gazi Üniversitesi)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Siyaset Bilimci)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi, Yazar)	Prof. Dr. Mehmet SARAY (Tarihçi)
Dr. Yaşar KALAFAT (Tarihçi, Yazar)	Dr. Bilal ŞİMŞİR (E. Büyükelçi, Tarihçi)
Doç. Dr. Davut KILIÇ (Fırat Üniversitesi)	Pulat TACAR (E. Büyükelçi)
Prof. Dr. Bayram KODAMAN (Süleyman Demirel Üniversitesi)	

DANIŞMA KURULU

Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)	Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Selçuk Üniversitesi)
Yrd. Doç. Dr. Kalerya BELOVA (Uluslararası İlişkiler Enstitüsü)	Andrew MANGO (Gazeteci, Yazar)
Prof. Dr. Salim CÖHCE (İnönü Üniversitesi)	Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)
Edward ERICKSON (Tarihçi)	Prof. Dr. Azmi SÜSLÜ (Ankara Üniversitesi)

EDİTÖR
Ömer Engin LÜTEM

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

Yayın İdare Merkezi
2447. Sok. Çınar Sitesi 3. Blok No:32/61
Ümit Mah. Yenimahalle/Ankara
Tel: 0 (312) 438 50 23
www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 20 Nisan 2011

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni ve Baskı:
Allâme Tanıtım&Matbaacılık
Tel: 0 (312) 230 19 74 - 76
Faks: 0 (312) 230 19 71
www.allame.org

Abone Sorumlusu
Hülya ÖNALP
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan.
Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. Şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 2 06550
Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24
Faks: 0 (312) 438 50 26
E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 TL
Yurtdışı Abone Ücreti: 25 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA Şubesi 181/6296007
Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221
IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

	Sayfa
Editörün Notu .....7 (Editorial Note)	7
MAKALELER .....15 (ARTICLES)	15
Birlikte Yaşamak: Tarihe, Kimliğe ve Dine Saygı .....15 (Living Together: Respect for History, Identity and Religion) Ermeni Patrik Vekili Başepiskopos Aram ATEŞYAN	15
1934-1935 Türk-Amerikan Tazminat Anlaşması ve Günümüze Yansımaları.....19 (The 1934-1935 Turkish-American Compensation Agreement and Its Implications for Today) Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK	19
Ermeni İddiaları İçin Ciddi Bir Dayanak: Önyargılar.....71 (A Serious Ground for Armenian Allegations: Prejudices) Prof. Dr. Birsen KARACA	71
Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Protokollere Giden Süreç ve Sonrası.....83 (Turkey-Armenian Relations: The Process Leading to Protocols and Post-Protocols Era) Prof. Dr. Kamer KASIM	83
Uluslararası Hukuk Açısından Türkiye-Ermenistan Protokolleri.....101 (Turkey-Armenian Protocols in Terms of International Law) Doç. Dr. İbrahim KAYA	101
Olaylar ve Yorumlar .....123 (Facts and Comments) Ömer E. LÜTEM	123
Ermeni Psikolojik Operasyonunun Tarihsel Gelişimi ve Aşamaları .....151 (The Historical Evolution and Stages of the Armenian Psychological Operation) Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ - Prof. Dr. Özcan YENİÇERİ	151
Osmanlı Ermenilerinin Düşmanla İşbirliğine “İçeriden Tanıklık”: Ermeni Asıllı Rus General Korganoff ve Eseri Hakkında Bir Değerlendirme .....181 (A “Testimony from the Inside” on Collaboration of the Ottoman Armenians with the Enemy: An Evaluation of Russian General Korganoff of Armenian Origin and His Work) Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR	181

İyi Giden Türk-Ermeni İlişkilerini Kimler Bozdu ve Nasıl Düzeltilebilir? 211
(*Who Disrupted the Friendly Turkish-Armenian Relations and How Can It be Repaired?*)

Prof. Dr. Mehmet SARAY

Araştırmacı ve Yayıncı Olarak E. Büyükelçi Ömer Engin Lütem.....217
(*Ret. Ambassador Ömer Engin Lütem As a Researcher and Publisher*)

Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR

Türkiye'ye Karşı Hukuk Savaşı: Ermeni Asıllı ABD Vatandaşlarının ABD Mahkemelerinde Türkiye Cumhuriyeti'ne, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'na ve Ziraat Bankası'na Açtığı Davalar 239
(*The Legal Struggle Against Turkey: The Lawsuits Filed in US Courts by US Citizens of Armenian Origin Against the Republic of Turkey, Central Bank of the Republic of Turkey and Ziraat Bank*)

E. Büyükelçi Pulat TACAR

AB'nin Bir Çerçeve Kararında Soykırımı İnkâr Suçu 275
(*Negation of the Crime of Genocide in an EU Framework Decision*)

Dışişleri Eski Bakanı/Milletvekili Yaşar YAKIŞ

SÖYLEŞİLER 293
(INTERVIEWS)

Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen BAĞIŞ ile Söyleşi.....293

Dışişleri Eski Bakanı Hikmet ÇETİN ile Söyleşi.....299

Tarihçi Dr. Edward ERICKSON ile Söyleşi.....305

Marmara Gazetesi Başyazarı Rober HADDELER ile Söyleşi.....311

Milletvekili/Türkiye-ABD Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı Suat KINIKLIOĞLU ile Söyleşi 313

Tarihçi Prof. Dr. Guenter LEWY ile Söyleşi.....321

Milletvekili/TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı Dr. Murat MERCAN ile Söyleşi.....323

Topkapı Sarayı Müdürü Prof. Dr. İlber ORTAYLI ile Söyleşi.....327

Milletvekili/TBMM Dışişleri Komisyonu Üyesi Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI ile Söyleşi.....331

KİTAP TAHLİLİ	337
<i>(BOOK REVIEWS)</i>	
E. Büyükelçi Candan AZER: Babadan Oğula Güney Kafkasya: Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri	337
Halit GÜLŞEN	
EN SON ÇIKAN KİTAPLAR	341
<i>(RECENT PUBLICATIONS)</i>	
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ	
DİZİN	343
<i>(INDEX)</i>	
YAZIM KURALLARI	441
<i>(STYLE SHEET)</i>	

Ermeni Araştırmaları Dergisi bu sayı ile onuncu yılını doldurmuş bulunuyor.

Sadece Ermeni Sorunu ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerini konu alan bir dergi yayımlamak gereksinimi neden duyduğumuzu, ülkemizde geçmişte bu soruna nasıl yaklaşıldığını inceleyerek açıklayabiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde Ermeni Sorunu, Doğu Anadolu'da "Altı Vilâyet"te ve onlara komşu bazı vilayetlerde önce özerk bir Ermenistan bölgesi, sonra da Kafkasya Ermenilerini de içine alacak şekilde, bağımsız bir Ermenistan kurulması çabaları olarak özetlenebilir. Başta Rusya olmak üzere diğer Büyük Devletlerin de katılmasıyla bu sorun 1878'den 1920'ye kadar yaklaşık kırk yıl isyanlar ve savaşlar içinde sürmüştür. 1918 yılında Kafkasya'da kurulan Ermenistan ise iki buçuk yıl kadar sonra, Sovyetler Birliği'ne katılarak bağımsızlığını yitirmiştir. 1921 yılı Mart ayında Ankara Hükümeti ile Sovyetler Birliği arasında Moskova'da imzalanan Antlaşma iki ülke arasındaki sınırı saptamıştır. Aynı yılın Ekim ayında Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile yapılan Kars Antlaşması da bu sınırı teyit etmiştir. Böylelikle Doğu Anadolu'da bir Ermenistan özerk bölgesi kurulması veya bu bölgeden Kafkasya'daki Ermenistan'a toprak verilmesi olasılığı ortadan kalkmıştır. Böylelikle Ermeni Sorunu, sınır antlaşmalarına bağlandığı için hukuken, Türkiye Cumhuriyeti ise, Osmanlı'nın aksine, tüm toprakları üzerinde tam egemen olduğu için de fiilen sona erdirmiştir.

İzleyen yaklaşık elli yıl içinde Türkiye, Ermeni Sorunu'na tamamen kapanmış nazarı ile bakmıştır. Bu çerçevede 1971 yılında Los Angeles Başkonsolosumuz'un ve Yardımcısı'nın bir Ermeni tarafından öldürülmesiyle başlayan ve 1975'ten sonra bazı Ermeni örgütlerin Türk diplomatlarına saldırılarıyla süren katliamlar, zamanın hükümetlerince polis vakası olarak görülmüş ve yabancı ülkelerdeki Türk diplomatların korunmasına öncelik verilmiştir. Oysa bu cinayetleri işleyen Ermeni örgütleri, Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğu döneminde soykırıma maruz kaldıklarını ileri sürüyor ve davalarını tanıtabilmek için Türk diplomatlarına karşı eylemler yaptıklarını açıkça söylüyorlardı. "Dava"dan kastettikleri ise Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınması, yer değiştirmeye tabi tutulan Ermenilere mallarının iadesi, ayrıca tazminat ödenmesi ve Doğu Anadolu'dan da Ermenistan'a toprak verilmesiydi. Terör örgütlerinin bu taleplerinin hiçbir ülke tarafından desteklenmemesi o dönemde Türkiye'nin bu talepleri hafife almasına yol açtı ve özellikle soykırım iddialarına karşı cevap verilmesi düşünülmeydi. Bu arada Ermeni terörünün yabancı ülkeler tarafından açıkça kınanmaması pek dikkat çekmedi.

12 Eylül 1980'de iktidara gelen yeni hükümet, diplomatlara karşı saldırıların

devam ettiğini ve Batı ülkeleri kamuoylarında bu saldırıların Ermeniler aleyhine bir hava yaratmadığını dikkate alarak, bir önceki döneme göre tamamen ayrı bir yaklaşımla, bu sorunun tarihi konteksti içinde ele alınmasına ve özellikle soykırım iddialarının cevaplandırılmasına karar verdi. Önce Ermeni Sorunu'nun ne olduğunu ortaya koyan bir ana kitap yazıldı.¹ Sonra bu sorunla ilgili Osmanlı ve yabancı belgeler yayımlanmaya başlandı.² Ayrıca, terör ile beslenen Ermeni soykırım iddiaları ve taleplerine karşı koymak üzere bilimsel toplantılar düzenlendi, yabancı ülkelerdeki televizyon programlarına katıldı, gazete ve dergilere okuyucu mektupları gönderildi. Nadiren de olsa yakalanan Ermeni teröristlerin davalarına, o ülkenin mevzuatı elverdiği takdirde müdahil olunarak, Türk bilim adamlarının bu davalarda ifade vermeleri sağlandı. Son olarak da yabancı ülkelerdeki Türk vatandaşlarının Ermeni propagandasına karşı koyabilmeleri için örgütlenmesine çalışıldı.

6 Kasım 1983 tarihinde yapılan seçimlerden sonra iktidara gelen hükümet de bu çalışmaları çekincesiz destekledi.

Ermeni terörü, Türklerden başkalarını da hedef almaya başlayınca ve bu arada 1983 yılında Paris'teki Orly Havaalanı'nda yapılan bombalı suikastta iki Türk'e karşılık altı yabancı ölünce, Ermenilere duyulan sempati sarsıldı ve bunun sonucu olarak örgütlü Ermeni terörü 1986 yılında son buldu. Bu olay Türkiye'de, özellikle siyasi çevrelerde, büyük bir rahatlama yarattı. Açıkça ifade edilmemiş olmakla beraber Türkiye'de siyaset adamlarının zihninde şöyle bir denklem oluştuğu sonraları fark edildi: "Ermeni terörü yok = Ermeni Sorunu Yok". Oysa Ermeni terörü sona ermiş olmasına karşın Ermeni Sorunu güçlü bir şekilde uluslararası alanda gündeme geliyordu.

Bunun ilk kanıtı Avrupa Ekonomik Topluluğu'nda (günümüz Avrupa Birliği) görüldü. Türkiye 14 Nisan 1987 tarihinde tam üyelik için Topluluk'a müracaat etti. Avrupa Parlamentosu ise 18 Haziran 1987 tarihinde "Ermeni Sorunu için Siyasi Bir Çözüm" başlığı altında bir karar kabul etti. Bu karar, Türkiye'de zannedildiğinin aksine, Ermeni Sorunu'nun hukuksal alanda çözümlenmiş olmasının yeterli olmadığını, özellikle Ermeni terörünün siyasi alanda bir sorun yarattığını ve Avrupa Parlamentosu'nun da adaylık için başvurmuş olan Türkiye'den bu sorunu çözümlenmesini istediğini gösteriyordu. Diğer bir deyimle Ermeni terörü sona erince Ermeni Sorunu bitmemiş, bu kez uluslararası alanda baş göstermişti.

1 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Rüstem Yayinevi, İstanbul, 2001.

2 Bilal N. Şimşir'in bu konudaki pek çok eseri arasında o yıllara ait "British Documents on Ottoman Armenians" (Dört Cilt), "Documents Diplomatiques Ottomans, Affaires Arméniennes (Dört Cilt), Türkçe olarak da "Malta Sürgünleri" ve "Osmanlı Ermenileri" gösterilebilir.

Söz konusu kararda, özetle, 1915–1917 “trajik olaylarının” Birleşmiş Milletler 1948 yılı Soykırım Sözleşmesi’ne uygun bir soykırım olduğu belirtilmekte, Türkiye’nin bu soykırımı kabul etmesi istenmekte, etmediği takdirde ise bunun Türkiye’nin tam üyeliği için bir engel oluşturacağı ifade olunmaktaydı. Kısaca Ermeni soykırımını tanımadığı takdirde Türkiye Avrupa Birliği üyesi olamaz demek istenmekteydi. Ancak ardından, bir denge kurmak ihtiyacı içinde, Türkiye’nin söz konusu olaylardan sorumlu tutulamayacağı, Ermeni soykırımını tanınmasının siyasi, hukuki ve maddi talepler doğuramayacağı belirtilmekte ve Ermeni terörizmi kınanmaktaydı.

Avrupa Parlamentosu kararlarının tavsiye niteliğinde olması ve uygulanmalarının zorunlu bulunmaması “Ermeni Sorunu için Siyasi Bir Çözüm” başlıklı kararın Türkiye’de küçümsenmesine yol açtı. O yıllarda Türkiye’ye adaylık verilmemesi de bu kararı adeta unutturdu. Yaklaşık 12 yıl sonra, 1999’da Türkiye’nin adaylığı kabul edilince 1987 yılı kararının yeniden gündeme geldiği görüldü. Avrupa Parlamentosu’nun her yıl Türkiye’nin adaylığı hakkındaki izleme raporları ile ilgili olarak kabul ettiği kararlarında 1987’ye atıflar yapılmaya başlandı. Diğer yandan Türkiye’nin adaylığının kabulünden sonra Avrupa Birliği üyesi bazı ülkelerin parlamentoları soykırım iddialarını kabul eden kararlar aldılar. Nitekim bu konuda halen mevcut 20 karardan on ikisi 1999’dan sonra kabul edilmiştir. Söz konusu on iki ülkeden sekizi Avrupa Birliği üyesidir. Kısaca, Avrupa Parlamentosu ile AB üyesi ülkelere, Fransa, Almanya ve İtalya gibi büyük olanlar dâhil, bazılarının parlamentosu Türkiye’nin adaylığı ile Ermeni soykırım iddiaları arasında bir bağ kurmuştur.

1990’ların başında Ermenistan’ın bağımsızlığını kazanması ve hemen ardından Karabağ sorunu nedeniyle Azerbaycan ve Ermenistan arasında çatışmaların başlaması ve Türkiye’nin bu yeni anlaşmazlığın çözümü için ciddi gayret sarf etmesi, Ermenistan’ın ön plana çıkmasına ve Ermeni soykırım iddialarına Türkiye’de daha az önem verilmesine yol açtı.

Sonuç olarak, yukarıda açıklamaya çalıştığımız nedenlerle Ermeni terörünün durmasından sonra, Ermeni sorununun esasını oluşturan soykırım iddialarıyla Türkiye gitgide daha az uğraşmaya başladı. Ermeni sorunu ile ilgili mücadelenin münhasıran Dışişleri Bakanlığı’na ait bir iş olarak addedildiği gözlemlendi. Elbette Ermeni Sorunu’nun uluslararası boyutu Dışişleri’nin işiydi. Ancak soykırım iddialarına karşı koymak için bilimsel çalışmalar yapmak, bunları yayımlamak ve konferans ve diğer yollarla bunların tanınmasını sağlamak gerekiyordu ki bu 1987–1999 döneminde, bir önceki döneme nazaran, daha az gerçekleştirildi. Oysa terörün sona ermesinden sonra Ermeniler 1915 olaylarının soykırım olduğunu kanıtlamaya yönelik çalışma ve faaliyetlerini arttırdılar; özellikle 1990’lı yıllarda Ermeni olmayan bazı bilim adamlarının işbirliğini de

sağladılar. Kısaca bu dönemde Türkiye soykırım konularında pasif bir tutum izlerken Ermeniler gayet aktif oldu ve sonunda Batı Dünyası (Batı Avrupa, ABD, Kanada, Avustralya ve Latin Amerika'nın bir bölümü) kamuoyunda Ermenilerin 1915'te Türkler (Osmanlılar) tarafından soykırımı uğratıldıkları hakkında köklü bir kanı oluştu.

Türkiye'nin bu konuda "uyanması" 2000 yılı sonunda ABD Temsilciler Meclisi'ne Ermeni soykırımı iddialarının kabulüne ilişkin bir tasarı verilmesiyle başladı. ABD'nin bu iddiaları kabul etmesinin diğer birçok ülkenin de kabulüne neden olacağı tahmin ediliyordu. Ayrıca tehcir edilmiş Ermenilerin mallarının mirasçılara verilmesini ve kendilerine tazminat ödenmesini amaçlayan büyük bir kampanya açılması olasılığı da mevcuttu. Bu tasarı bizzat Başkan Clinton'un devreye girmesiyle önlenemedi.

Bu olay Türk kamuoyuna ve siyaset adamlarına Ermeni iddia ve taleplerinin ciddi sonuçlar doğurabileceğini gösterdi. Diplomatik girişimlerin bilimsel araştırmalarla desteklenmesi şarttı. Bu konuda uzmanlığı bulunan herkesin çaba harcaması gerekiyordu.

Emekli olduktan sonra o sıralarda yeni kurulmuş ve Türkiye'nin en büyük düşünce kuruluşu olan Avrasya Stratejik Araştırmaları Merkezi'nde (ASAM) Balkanlar Bölümü'nün Başkanı ve ASAM Başkan Danışmanı olarak çalışıyordum. Yukarıda değindiğimiz gelişmeleri dikkate alarak Başkan Ümit ÖZDAĞ'a Ermeni Sorunu konusunda bilimsel çalışmalar yapmak üzere ASAM'a bağlı olarak bir Ermeni Araştırmaları Enstitüsü kurulmasını önerdim. Memnuniyetle kabul etti ve kendisine özgü enerji ve sebatla hemen bu projeyi gerçekleştirmeye başladı. ASAM'ın bağlı olduğu Avrasya Bir Vakfı Başkanı Sayın Şaban GÜLBAHAR'ın da projeyi benimsemesiyle Ermeni Araştırmaları Enstitüsü (ERAREN) kısa zamanda kuruldu ve 2001 yılı başında faaliyete geçti. YÖK'ün de bu projeyi desteklemesi sonucunda doktorasını İngiltere'de yapmış üç genç bilim adamı da ERAREN'de görevlendirildi. Ayrıca Türkiye'deki üniversitelerden ve yabancı ülkelerden de gelenlerle beraber, toplam yedi kişilik bir bilim kadrosu çalışmaya başladı.

O yıllarda Ermeni Sorunu konusunda bilimsel kitaplar ve makalelerin sayısı hayli az olduğundan sadece Ermeni Sorunu'nu ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerini incelemek üzere bir dergi yayımlanmasına kadar verildi ve "Ermeni Araştırmaları" dergisinin ilk sayısı 2001 yılı Mayıs ayında yayımlandı. Bir yıl kadar sonra da yine sadece Ermeni Sorunu ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerini ele almak üzere "Review of Armenian Studies" yayımlanmaya başlandı. Bu vesileyle sorunun önemine rağmen, Türkiye'de sadece bu konuları ele alan başka bir dergi bulunmadığını üzülmek isteriz.

Yukarıda değindiğimiz iki dergi ilk çıktıkları 2001 ve 2002 yıllarından bu yana hiç ara vermeden yayımlanmış bulunmaktadır. Bazı istatistik bilgileri vermek gerekirse bu sayı hariç 36 sayısı çıkmış olan Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde toplam 6421 sayfada 201 adet makale yayımlanmıştır. Review of Armenian Studies için bu rakamlar, sayfa adedi olarak 2608, makale adedi olarak da 91'dir.

Editörlüğünü yürüttüğüm bu dergilerin yayın ilkelerinin başında yazıların duygusallıktan ve aşırılıktan uzak, tamamen bilimsel ve tarafsız nitelik taşıması gelmektedir. İkinci olarak dergilerimiz, bilimsellik ve tarafsızlığa riayet edilmesi kaydıyla, herkesin yazısına açık olmuştur. Nitekim dergilerimizde çok tanınmış profesörlerin yanında yüksek lisans öğrencilerinin de yazıları bulunmaktadır.

Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün bir diğer faaliyeti ise Ermeni Araştırmaları konusunda ilk kez Türkiye Kongreleri düzenlemek olmuştur. Bu kongrelerin amacı Ermeni Sorunu, Ermeniler ve Ermenistan konularında çalışmaları bulunan Türk bilim adamlarını bir araya getirmek ve bilgi ve görüşlerinin paylaşılmasını sağlamaktır.

20–21 Nisan 2002 tarihlerinde Ankara'da Milli Kütüphane salonlarında düzenlenen 1. Kongre'ye 130'un üzerinde bilim adamı katılmış ve 115 tebliğ sunulmuştur. Kongre o tarihe kadar sadece Türkiye'de değil dünyada da bu konuda yapılan en büyük bilimsel toplantı olmuştur. Kongre tebliğleri 3 cilt halinde yayımlanmıştır.³

İkinci Kongre ise 29–30 Mayıs 2004 tarihlerinde Ankara Odalar Birliği salonlarında düzenlenmiş olup buraya da yaklaşık aynı sayıda katılım olmuş ve sunulan 96 tebliğ iki cilt halinde yayımlanmıştır.⁴

Bu kongrelerin etkisiyle bazı üniversitelerimiz de sadece Ermeni Sorunu, Ermeniler ve Ermenistan konularını kapsayan bilimsel toplantılar düzenlemeye başlamışlardır. Bunlardan bazılarında katılım, söz konusu kongrelerin düzeyine erişmiştir.

Diğer yandan, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü ve onu izleyen Avrasya İncelemeleri Merkezi Ermeni Sorunu konusunda bazı kitaplar da yayımlanmıştır.⁵

3 *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongre Bildirileri*, ASAM, 2003.

4 *Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongre Bildirileri*, ASAM, 2007.

5 Sedat Laçiner & Şenol Kantarcı, *Art an Armenian Propaganda: Ararat As a Case Study*, ASAM, 2002.

6 Ömer Engin Lütem, *Ermeni Terörü*, Ankara, ASAM, 2007; Ömer Engin Lütem, *Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler*, ASAM, 2007 ve Terazı Yayınları, 2009; Ömer Engin Lütem, *The Armenian Question: Basic Knowledge and Documentation*, Terazı Yayınları, 2009. YÖK dâhilinde faaliyet gösteren Türk-Ermeni İlişkileri Komitesi ile ASAM/ERAREN'in ortak yayını olarak: Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Sedat Laçiner ve Ömer E. Lütem, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, 2003 Kamer Kasım ve Sedat Laçiner, *The Armenian Diaspora in France, the United Kingdom, Germany and Australia*, 2003. Sedat Laçiner ve İbrahim Kaya, *The Armenian Issue and the Jews*, 2003.

Söz konusu on yıl içinde Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin ilk yazısı tarafımızdan kaleme alınan "Olaylar ve Yorumlar" olmuştur. Bu yazılarda, bir önceki sayı ile en son yayınlanan sayı arasında geçen zaman içinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde ve soykırım iddiaları dâhil Ermeni Sorunu'nda vuku bulan başlıca gelişmeleri anlatılmakta, bunlara bazı yorumlar getirilmekte ve önemli belgelerin tam metinleri verilmektedir. Son on yıl içinde toplam 1029 sayfa tutan "Olaylar ve Yorumlar" gelişmelerin kronolojik olarak incelenmesi bahsinde ülkemizdeki başlıca kaynaklar arasındadır. Ayrıca zengin referansları (dipnotları) ile de derinliğine araştırma yapılmasına imkân vermektedir.

Sayın Ümit ÖZDAĞ'ın ASAM Başkanlığı'ndan ayrılmasından sonra başkanlığa getirilen E. Büyükelçi Gündüz AKTAN, Ermeni Sorunu ve özellikle bu sorunun hukuksal boyutu hakkındaki derin bilgisine de dayanarak sadece ERAREN çalışmalarını desteklemekle kalmamış, yurt içinde ve dışında verdiği konferanslarla bu çalışmalara şahsen de katılmıştır. Kendisini rahmet ve şükranla anıyoruz.

Aktan'dan sonra ASAM'a Başkan olan E. Büyükelçi Faruk LOĞOĞLU da Ermeni Sorunu'nun her yönüne vakıf olmakla ERAREN'e destek vermiş ve yardımcı olmuştur. Kendisine şükranlarımızı sunuyoruz.

Bu vesileyle son on yıl içinde bizimle beraber akademisyen olarak veya idari alanda çalışmış olanların hepsine içten teşekkürlerimizi sunuyoruz.

ASAM'ın 2008 yılı sonunda faaliyetini durdurmasından sonra ERAREN de kapanmıştır. Ancak dergilerimizi yayınlama hakkına sahip olan Avrasya Bir Vakfı, ricamız üzerine bu hakkı bize devretmeyi kabul etmiştir. Böylelikle önemli bir misyonu olduğuna inandığımız dergilerimizin ara vermeden yayımlanması sağlanmıştır. Bu hususta Avrasya Bir Vakfı'na ve değerli Başkanı Sayın Şaban GÜLBAHAR'a teşekkür etmeyi bir borç bilmekteyiz. Halen dergilerimiz, başkanlığını yapmakta olduğumuz Avrasya İncelemeleri Merkezi'nin bilimsel katkılarıyla Terazi Yayıncılık tarafından yayımlanmaktadır.

Ermeni Araştırmalarının Dergisi'nin bu 37-38. sayısı Onuncu Yıl Özel sayısı olarak hazırlanmıştır. Bu sayıda bilim adamları ve emekli diplomatlar tarafından kaleme alınan on iki yazı bulunmaktadır. Ayrıca dokuz şahsiyet ile de söyleşiler yapılmıştır.

Makalelerin başında **Ermeni Patrik Vekili Başepiskopos Aram ATEŞYAN** tarafından yazılan "**Birlikte Yaşamak: Tarihe, Kimliğe ve Dine Saygı**" başlığı ile içeriğini de anlatan bir makalesi bulunmaktadır.

Makalelerin ikisi son aylarda ABD’de Türkiye aleyhine açılan davaları konu olan Ermeni metruk mallarıyla ilgilidir. Bunlardan birincisi **Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK**’in “1934-1935 Türk-Amerikan Tazminat Anlaşması ve Günümüze Yansımaları” yazısı, ikincisi ise E. Büyükelçi Pulat TACAR’ın “Türkiye’ye Karşı Hukuk Savaşı: Ermeni Asıllı ABD Vatandaşlarının ABD Mahkemelerinde Türkiye Cumhuriyeti’ne, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’na ve Ziraat Bankası’na Açtığı Davalar”dır.

Türkiye- Ermenistan Protokolleri de iki yazının konusu olmuştur. **Prof. Dr. Kamer KASIM** söz konusu protokollere ilişkin gelişmeleri “Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Protokollere Giden Süreç ve Sonrası” yazısında incelemiş, **Doç. Dr. İbrahim KAYA** ise “Uluslararası Hukuk Açısında Türkiye-Ermenistan Protokolleri” yazısında bu konunun hukuksal boyutunu ele almıştır.

Prof. Dr. Birsen KARACA, “Ermeni İddiaları İçin Ciddi Bir Dayanak: Önyargılar” başlıklı yazısında üzerinde pek durulmayan bir konuyu ele alırken, **Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ** ve **Prof. Dr. Özcan YENİÇERİ** de Ermeni Sorunu konusunda çok önemli bir konu olan psikolojik durumu “Ermeni Psikolojik Operasyonunun Tarihsel Gelişimi ve Aşamaları” başlıklı yazılarında irdelemişlerdir.

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR, “Osmanlı Ermenilerinin Düşmanla İşbirliğine ‘İçeriden Tanıklık’: Ermeni Asıllı Rus Generali Korganoff ve Eseri Hakkında Bir Değerlendirme” başlıklı yazısında ülkemizde hemen hiç bilinmeyen bir konuyu açıklarken **Prof. Dr. Mehmet SARAY** “İyi Giden Türk-Ermeni İlişkilerini Kim Bozdu ve Nasıl Düzeltilebilir?” yazısında bu konuya daha genel bir yaklaşım getirmiştir.

Birçok alanda olduğu kadar Ermeni Sorunu konusunda da çok değerli eserler vermiş ve halen ülkemizde bu konunun “doayan”ı sayılan E. Büyükelçi **Dr. Bilâl ŞİMŞİR**, “Araştırmacı ve Yayıncı olarak E. Büyükelçi Ömer Engin Lütem” başlıklı yazısıyla şahsımızı onurlandırmıştır.

Eski Dışişleri Bakanımız, halen milletvekili değerli meslektaşım **Yaşar YAKIŞ** “AB’nin Bir Çerçeve Kararında Soykırımı İnkâr Suçu” başlıklı makalesinde, ülkemizde pek dikkat çekmeyen ve fakat yakın gelecekte sorun çıkarma potansiyeli bulunan bir konuyu ele almıştır.

Son olarak biz de, dergimizin her sayısında olduğu gibi “Olaylar ve Yorumlar” yazımızla son aylarda Ermeni Sorunu ve Türkiye- Ermenistan ilişkilerindeki gelişmeleri açıklamaya çalıştık.

Bu Özel Sayı'nın Söyleşiler Bölümü'nde iki siyaset adamı, Devlet Bakanı ve Baş Müzakereci **Egemen BAĞIŞ** ile Eski Dışişleri Bakanı, Başbakan Yardımcısı ve T.B.M.M Başkanı **Hikmet ÇETİN** ile yapılmış mülakatlar bulunmaktadır.

Amerikalı tarihçiler **Prof. Dr. Guenter LEWY** ile **Dr. Edward ERICKSON** sorularımızı yanıtlama nezaketini göstermişlerdir.

T.B.M.M. Dışişleri Komisyonu Başkanı **Murat MERCAN**, aynı Komisyon'un üyeleri **Suat KINIKLIOĞLU** ve **Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI** ile Topkapı Sarayı Müdürü **Prof. Dr. İlber ORTAYLI** da kendileriyle yaptığımız söyleşilerde Ermeni Sorunu konusunda görüşlerini dile getirmişlerdir.

Son olarak Türkiye'de Ermeni asıllı gazetecilerin en kıdemlisi olan **Rober HADDELER** dergimiz hakkında takdirlerini bildiren bir açıklama yapmıştır.

Bu sayımızın kitap tahlili **E. Büyükelçi Candan AZER**'in kaleme aldığı ve Kafkasya ile Türkiye'nin ilişkileri kadar Ermenistan'ın yeniden bağımsızlığını kazandığı döneme ilişkin değerli bilgi ve görüşleri içeren "Baba'dan Oğul'a Güney Kafkasya: Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri" başlıklı eserine ayrılmıştır.

Dergimize, araştırmacılara kolaylık olmak üzere, bu Özel Sayı da dâhil, tüm sayılarında yer alan yazıların konularını, yazarlarını ve hangi sayıda bulduklarını gösteren üç ayrıntılı dizin konmuştur.

Dergimiz için daha nice on yıllar dileklerimiz ve okuyucularımıza içten saygılarımızla.

Editör

BİRLİKTE YAŞAMAK: TARİHE, KİMLİĞE VE DİNE SAYGI

(LIVING TOGETHER:
RESPECT FOR HISTORY, IDENTITY AND RELIGION)

Aram ATEŞYAN

Ermeni Patrik Vekili Başepiskopos

Özet: *Son dönemde Türkiye-Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesinden Türkiye Ermenileri cemaati, diğer vatandaşlar gibi, büyük mutluluk duymaktadır. Türkler ve Ermeniler asırlar boyunca bir arada yaşamış ve başarılarına imza atmış iki toplumdur. Birbirimizin kimliğine, dini inançlarına ve tarihine saygı göstererek huzurlu bir şekilde yaşayabiliriz.*

Anahtar Kelimeler: *Türkler, Ermeniler, Saygı*

Abstract: *Just as other citizens, the Armenian community in Turkey is very pleased with the normalization of Turkey-Armenia relations recently. Turks and Armenians are two communities which have lived together for centuries and have achieved successes. We can live in peace by showing respect to each other's identities, religious beliefs and history.*

Key Words: *Turkish, Armenians, Respect*

Kimlik arayışı ve dini hürriyet krizi her ne kadar Ortadoğu'da en güçlü şekilde hissedilse de, gelişmiş ülkelerde az da olsa kendisini gösteriyor. İnsanların birbirlerine karşı besledikleri hoşgörüsüzlüğün, nefretin ve düşmanlığın ana nedeni dini, ruhsal, ahlaksal değerlere karşı ilgisizlik ve inanç eksikliği olarak karşımıza çıkıyor.

Bazı ülkelerde gerçekleri olduğu gibi dile getirmek çoğunlukla büyük cesaret gerektiriyor. Dolayısıyla korkunun olduğu bölgelerde kişiler, kimliğini ve gerçekleri gelecek nesillere aktaramaz.

Hayati sorun olan bu durumdan çıkılması veya çözümü içinse karşılıklı saygının yerleşmesi gerekir. Sözle veya yayınlar aracılığıyla birbirlerini aşağılayan ve küçük düşüren insanların bir araya gelmesi imkânsız değilse bile çok zordur.

Birbirimizin kimliğine ve dini inançlarına olduğu kadar tarihine de saygı göstermemiz gerekmektedir. Bizim durumumuzda konu eğer Ermeniler ise, diyebiliriz ki, Türkler ve Ermeniler siyasi ve kültürel alanlarda tarih boyunca buldukları ortamlarda büyük başarılarla imza atmış iki millettir. Her iki taraf da birbirlerinin tarihlerine saygı göstermekle birlikte, aynı zamanda tarihe mal olmuş başarıları ve olumlu gelişmeleri ön plana çıkararak karşılıklı anlayış ortamı yaratabilirler.

Halklar ve bireyler birbirlerinin milli ve dini simgelerine karşı da aynı saygıyı göstermelidirler. Öyle ki bu simgeler değişik durumlarda ırkçı göstericiler tarafından gösteriler esnasında aşağılanmamalı, yakılmamalı ve ayakaltına alınmamalı. Buna karşılık, gerekli hassasiyet gösterilerek dostluğu geliştirici ve güçlendirici faaliyetlerin düzenlenmesi gerekmektedir.

Biz Türkiye Ermenileri olarak, iki sevgili arasında kalmış birisinin durumunda bulunmakta olduğumuzu söyleyebiliriz.

Ortadoğu'da Türkler, Ermeniler ve farklı azınlıklar aynı coğrafyaya yerleşmiş halklardır ve bu beraberliği değiştirmenin imkânı yoktur. Aslında sadece Türkler ve Ermeniler değil tüm halklara ve dinlere mensup insanlar birlikte yaşamayı öğrenmelidirler. İnsanlar birbirleriyle dost ya da düşman olacaklarına, acaba dostluğun ve kardeşliğin egemen olduğu bir yaşam ortamı

kurarak ve onun temellerini güçlendirerek daha mutlu olamazlar mı?

Öte yandan aşırı milliyetçilik kendi milletinin seçilmiş, kendi dilinin mükemmel ve kendi kültürünün erişilmez olduğunu, aşırı dincilik ise kendi dininin kutsal olduğunu ileri sürer. Bu toplumsal bencillikten bir adım öteye geçemeyecek bir tutumdur. Bu gibi iddialar başkalarında da bencilce duygular oluşturmaktan başka bir işe yaramazlar. Karşısındakini yok farz etmek, komşusunu yabancı, dinsiz veya potansiyel terörist görmek sadece bir karışıklık ortamı yaratılmasına sebep olur. Bu nedenle vatandaşları hedef haline getirebilecek ve bu gibi durumlara yol açabilecek söylemler derin rahatsızlık yaratır.

Türkiye Ermenileri cemaati yaklaşık 70 bin civarında. Ülke genel nüfusunun binde birinden daha az bir orana sahip. Ermeni Cemaati modern dünyanın başta ekonomik kriz olmak üzere devleşen birçok sorun karşısında var olma savaşı vermektedir. Cemaatlerin dini, hayri ve sosyal ortamlarda yaşanan sorunları yasaların uygulanmasıyla çözülür. Bu doğrultuda cemaat kurumlarımızın taşınmaz sorunları ile ilgili birçok konu yasal düzenlemeler aracılığıyla çözüme kavuşturulmaktadır. Bu gibi yasal düzenlemelerin olmadığı bir ortamda, ülkenin gittikçe kaybolan mozağının korunmasının imkânı olmadığına inanıyoruz. Diyebiliriz ki benzer yasaların icra edilmemesi sonucunda ülkenin değişik renkleri solar ve tekdüze bir hal alır.

Biz Türkiye Ermenileri olarak, iki sevgili arasında kalmış birisinin durumunda bulunmakta olduğumuzu söyleyebiliriz. Çünkü bir yandan Türkiye ile vatandaşlık ve gündelik yaşam diyalogu kapsamında bir bağımız varken, diğer yandan Ermenistan halkı ile ırksal ve dini bir bağımız var. Bu nedenle Türkiye Ermenileri cemaati diğer vatandaşlar gibi, Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmesinden büyük mutluluk duyar. Ancak bilindiği gibi karşılıklı ilişkiler anlayış, isteklilik ve fedakârlık ile normalleşebilir.

Günümüzün en önemli gereği dini, ırksal ve milli kimliği reddetmeden, insanlığı birleştiren ve ayrımcılığı uzaklaştıran değerler üzerinde düşündürmektir. Bu açıdan evlatlarımıza, yani geleceğe bıraktığımız değerler önem kazanmaktadır. Bu nedenle eğitim alanında bilimsel ve teknik konuların yanı sıra ayrımcılık ruhunu uzaklaştıracak öğretilerin aktarılması özellikle desteklenmelidir.

Türkiye Cumhuriyeti Turizm ve Kültür Bakanlığı'nın son derece olumlu bir kararıyla diğer tüm onarım faaliyetlerinin yanı sıra, Van Ağtamar Kilisesi'nin onarımını da gerçekleştirmiş ve onarımdan sonra da 19 Eylül 2010 Pazar günü kilisede ayin yapılmasına izin vermiştir. Devletin attığı bu adım gösteriyor ki, Musevi, Hıristiyan ve İslam kültürlerinin tüm değerlerine artık eşit değer verilmekte ve korunmaları için çaba sarf edilmektedir. Bu çalışmalar sonucunda, gelecek nesiller de dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de bu kültürel çeşitliliği yaşayabilme gururu ve mutluluğuna ulaşacaklardır.

21 yüzyılda yaşıyoruz. Dünya ülkeleri gibi bizim ülkemiz de aşırı milliyetçi, ırkçı, dinci ve dar görüşlü insanlardan kaynaklanan akımlar sebebiyle büyük zararlar gördü. Bunlar büyük katliamlar, gözyaşı, keder ve nesilden nesile aktarılan nefret doğurdular. Hâlbuki inancımıza ve ahlakımıza uygun olan, barışı ve gelişmeyi getirebilecek milletperverlik duygularının ve ideallerinin güçlendirilmesinin yerinde olacağını, birlik ve beraberliği sağlamak için ise toplumlar arası karşılıklı anlayış ve sevgi çemberinin oluşturulması, kimliğe ve inanca saygı gösterilmesi gerektiğine inanıyoruz. Bunun sonucu ülkede huzur, ekonomik, sosyal ve eğitsel gelişim olacaktır.

1934-1935 TÜRK-AMERİKAN TAZMİNAT ANLAŞMASI VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

(THE 1934-1935 TURKISH-AMERICAN COMPENSATION AGREEMENT AND ITS IMPLICATIONS FOR TODAY)

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK
Türk Tarih Kurumu/
Karadeniz Teknik Üniversitesi

Özet: *Son dönemde Ermeni Sorunu'nda öne çıkan en önemli konuların başında Amerika'da Türkiye Cumhuriyeti aleyhine açılmış olman tazminat davaları gelmektedir. Ancak bu konu, şu ana kadar Türkiye-ABD ilişkilerini konu alan eserlerde çok az bahsedilmiştir. Bu çalışmada Türkiye ile Amerika arasında 1934 yılında imzalanan bu tazminat anlaşmasının müzakere süreci ve sonuçları incelenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Türkiye, Amerika, Tazminat*

Abstract: *Recently, among the most significant issues emerging within the Armenian Question firstly comes the actions for compensation filed in America against the Republic of Turkey. However, until now, this issue has merely been mentioned in articles concerning Turkey-US relations. This article examines the negotiation process and consequences of this Compensation Agreement signed between Turkey and America in 1934.*

Key Words: *Turkey, U.S., Compensation*

Giriş

Bugünlerde Ermeni meselesi bağlamında gündemdeki en önemli konulardan birisi I. Dünya Savaşı sırasında terk edilmiş, müsadere edilmiş veya ordu ihtiyaçları için el konulmuş mallardan dolayı daha çok diaspora Ermenilerinin Türkiye'den tazminat istemeleridir.¹ Ermeniler bu taleplerini her platformda dile getirmekte, bu konuda çeşitli eserler kaleme almaktadırlar.² Bu taleplerin haklılığı

1 Bkz. "Türkiye'den Tazminat İsteyecekler", *Akşam*, 9 Mart 2010. "Ermenilerden Türkiye'ye Dava", *Akşam*, 31 Temmuz 2010. Atatürk'ten Ermeni ve Rumlara Tazminat", *Habertürk*, 7 Kasım 2009. "Heirs of Armenian Genocide Victims Claim Compensation from Victoria German Insurance Company" *PanArmenian.net*. 5 Aralık 2005.

2 Bu konuda en son yazılan eser için bkz. Hrayr S. Karagueuzian- Yair Auron, *A Perfect Injustice: Genocide and Theft of Armenian Wealth*, Transaction Publ., New Brunswick, Londra, 2009.

veya hukuken geçerliliği basın ve yayın organlarında sıklıkla tartışılmasına rağmen Türk tarih yazımında bu önemli konuya karşı duyarsızlık sürmektedir. Hâlbuki tazminat talepleri 1933 yılına kadar Türkiye ile ABD arasında çözüm bekleyen en önemli sorunlardan birisi olmuştur. Buna rağmen Türkiye ile Amerika arasındaki ilişkilere odaklanan eserlerde konunun ele alınmamış olması, hatta geçen yıl çıkan bir doktora tezine kadar yokmuş gibi görülmesi düşündürücüdür.³ Hâlbuki Roger R. Trask adlı Amerikalı araştırmacı 1971 yılında yayınladığı kitabında tazminat anlaşmasının Türkiye ve Amerika arasında çok önemli bir sorun olduğu tespitinde bulunarak konuyu oldukça fazla yer vermiştir.⁴ Bu makalede Türkiye ile Amerika arasında 1934 yılında imzalanan bu tazminat anlaşmasının müzakere süreci ve sonuçları ele alınacaktır.⁵

Tazminata Konu Olan Terk Edilmiş veya Müsadere Edilmiş Mal Varlıkları

Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermenilerin tehcir edilmesi ile bağlantılı olarak tartışılan en önemli konulardan birisi de Emval-i Metruke, yani tehcir edilen Ermenilerin geride bıraktıkları mal varlıklarıdır. Ermenilerin sevkleri esnasında çıkarılan çeşitli yönetmelikler geride bırakılan mal, mülk ve borçların emanet altına alınması veya tasfiye edilmesiyle ilgili düzenlemeler yapılmış olduğu bilinmektedir. Bu düzenlemelerin en meşhuru 30 Mayıs ve 10 Haziran 1915 yapılmış olanlarıdır. Bu yönetmeliklerle başka yerlere nakledilen Ermenilere ait mal, mülk ve terk edilen arazilerin devlet tarafından koruma altına alınması emredilmektedir. 30 Mayıs 1915 tarihli 15 maddelik yönetmeliğin 2. maddesi “nakledilecek Ermeniler, taşınabilir bütün mallarını ve hayvanlarını birlikte götürebileceklerdir” demektedir.⁶ Geride bırakılan mallar hakkında esas düzenlemeleri içeren 10 Haziran tarihli ve 34 maddelik yönetmelik ise başka yerlere nakledilen Ermenilere ait mal ve mülklerin ne şekilde koruma altına alınacağını ve hangi esaslar çerçevesinde tasfiye edileceğini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu yönetmeliğin en dikkat çekici maddelerinde birisi 3. madde olup, burada koruma altına alınan eşyanın cinsi, miktarı, değeri ve sahiplerinin isimlerinin detaylı bir şekilde deftere kaydedildikten sonra kilise, okul, han gibi depo olmaya uygun yerlere götürülecek ve sahipleri ayırt edilebilecek şekilde, ayrı ayrı yerleştirilerek korunmasına özen gösterilmesi emredilmektedir. Daha da önemlisi “eşyanın miktarı, değeri ve sahipleri ile koruma altında oldukları yerleri gösteren tutanakların aslı yerel idareye, kopyası ise Emvâl-i Metrûke Komisyonu’na teslim edilecektir” diye belirtilmektedir. Yine aynı

3 Semih Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s. 171-180.

4 Roger R. Trask, *The United States Response to the Turkish Nationalism and Reform 1914-1939*, The University of Minnesota Press, Minneapolis, 1971, s. 200-11.

5 Anlaşma TBMM tarafından 25.12.1934 tarihinde onaylandı. ABD ise 22 Mart 1935’de anlaşmayı yürürlüğe koydu.

6 Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD) 83 (Mart, 1983), s. 129-33. Belge No. 1916; Krş Arşiv Belgelerinde Ermeni Faaliyetleri, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, 2005, C.1, s. 132-33. (Bkz. Ek-II).

yönetmeliğin 5. maddesinde bozulacak eşyalar ile hayvanların açık artırma ile satılarak bedelinin, sahipleri belli ise adına, değilse köy veya kasaba adına mal sandıklarına emanet edilmesi gerektiği belirtilmektedir. Tasfiyeler sonucu elde edilecek gelirlerin değerlendirilmesine dair 22. maddede ise satış bedeli ve kiradan toplanan paraların sahipleri adına mal sandıklarına yatırılması ve daha sonra yapılacak başvurulara göre sahiplerine ödenmesi emredilmektedir. Bütün bu uygulamalar tehcir edilen insanlara geride bıraktıkları malların bedellerini devletten geri alma ümidi vermiştir.

Nitekim savaş sonrasında topraklarına geri dönen Ermenilere mal ve mülklerinin iade edilmesi konusunda hükümetin samimi bir çaba içinde olduğu anlaşılmaktadır. Tehcire tabi tutulan Ermenilerden geri dönmek isteyenlerin dönmeleri için 18 Aralık 1918 tarihinde çıkarılan kararnamenin 3, 10 ve 11. maddeleri mal, mülk ve diğer maddi varlıkların iadesine açıklık getirmektedir. 3. maddede açıkça dönecek olanlara ev ve arazilerinin teslim edilmesi emredilmektedir.⁷ Aynı kararnamenin 10. maddesinde ise hazineye intikal eden malların da mal müdürlerinin onayına bağlı olarak iade edilmesi gerektiği belirtilmektedir. İade süreciyle ilgili en önemli sorun ise muhacirlere tahsis edilen ev ve araziler idi. Ancak bu konuda da kararname muhacirlere satılmış olsa bile esas mülk sahiplerinin dönmeleri halinde iadenin yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Tehcire tabi tutulan Ermenilerden geri dönmek isteyenlerin dönmeleri için 18 Aralık 1918 tarihinde çıkarılan kararnamenin 3, 10 ve 11. maddeleri mal, mülk ve diğer maddi varlıkların iadesine açıklık getirmektedir.

Bu iadeler ve karşılaşılan sonuçlar bu makalenin konusu dışında olduğu için detaya girmek niyetinde değiliz. Bununla birlikte Müslüman göçmenlere tahsis edilmiş mal ve mülklerin iadesinde bazı zorluklarla karşılaşılmış olmasına rağmen devletin ısrarla iadeleri gerçekleştirdiğinin bazı yerel çalışma sonuçlarından açıkça anlaşıldığını belirtmekle yetinelim.⁸ Ne kadar kişinin iade sürecinden yararlandığı henüz çalışmaların az olması nedeniyle kesin olarak ortaya konulamamaktadır. Ancak burada vurgulanması gereken en ilginç noktalardan birisi mal ve mülklerin iadesinden sınır dışına çıkmış olanların yararlanamaması hususudur.⁹ Dolayısıyla çeşitli sebeplerle I. Dünya savaşından sonra ülkeye dönmemiş ya da başka bir ülkenin vatandaşlığına geçmiş olan insanların mallarının tasfiyesinde belirsiz bir durum ortaya çıktı. Bu konumda olan kişilerin sorunlarının çözümü ancak uluslararası antlaşmalar yapılması ile mümkün olacaktı.

7 BOA, BEO, nr. 341055.

8 Taha Niyazi Karaca, *Ermeni Sorununun Gelişim Sürecinde Yozgat'ta Türk Ermeni İlişkileri*, Ankara 2005.

9 Geri dönüş kararnamesinin 15. maddesinde "Osmanlı sınırları dışına çıkıp da geri dönmek isteyen Ermeniler, yeni bir emre kadar kabul edilmeyecek" denilmektedir. Bkz. BOA, BEO, nr. 341055. Krş. Hikmet Özdemir ve diğ., *Ermeniler Sürgün ve Göç*, Türk Tarih Kurumu, 3. Baskı, Ankara, 2010, s. 120.

Nitekim Kafkasya'ya firar eden Ermeni kökenli Osmanlı vatandaşlarının geride bıraktıkları mal ve mülklerinin tasfiyesi de Gümrü Antlaşması (2Aralık 1920) ile çözüme kavuşturulmaya çalışıldı. Gümrü Antlaşması'nın 6. maddesi ile Osmanlı Devleti'ne karşı silahlı mücadeleye girmemiş ya da katliamlara katılmamış olan Ermenilerin yurtlarına dönmelerine izin verildi. Bunlar uygar ülkelerdeki gibi azınlık haklarından yararlanabileceklerdi. Yine aynı antlaşmanın 7. maddesi antlaşmanın onayından itibaren bir yıl içinde dönmeyenlerin haklarını kaybedeceklerini hükme bağladı.¹⁰ Ne var ki bu antlaşma Sovyetler Birliği tarafından Taşnakların iktidardan uzaklaştırılması yüzünden yürürlüğe girmedi. Bu defa Kars Antlaşması (13 Ekim 1921) ile geride kalan Ermeni mallarının tasfiyesi işi çözülmeye çalışıldı.¹¹ Antlaşmanın 14. maddesi ile taraflar altı ay içinde mültecilerle ilgili bir antlaşma yapmaya karar verdiler, fakat bu antlaşma yapılmış olsa bile elimizdeki literatüre göre henüz gün ışığına çıkarılmadı. Meclis tartışmalarına yansıyan sözlere bakılırsa Ermenilere 1922 yılının Mart ayına kadar geri dönmek için süre verildiği anlaşılmaktadır.¹²

Diğer taraftan güneydoğu bölgesine dönen ve mallarına tekrar sahip olan Ermeniler Fransızların bölgeden çekilmesiyle ülkeden tamamen ayrıldılar. Geride bıraktıkları mal ve mülkleri de artık ulusal bir soruna dönüştü. Ermenilerin geride bıraktıkları malları ve mülkleri gelişigüzel el koymalara konu olunca hükümet bu işe bir son verme gereği duydu. 20 Nisan 1922 günü TBMM kabul edilen "Memalik-i Müstahsaladan firar ve gaybubet eden ahalinin emval-i menkule ve gayrimenkullerinin idaresi hakkında kanun" ile geride kalan malların açık artırma ile satışının yapılması ve bedelin emaneten mal sandığına yatırılması kanunlaştı. Ermeniler geri dönerse meblağ kendilerine verilecekti.¹³

Kanaatimizce bu kanunun en önemli maddelerinden birisi 5. maddedir. Bu maddede savaş durumu veya siyasi sebeplerle firar edenlerin geride bırakılan mallarının da bu kanun kapsamında olduğu hükmü yer alıyordu. Ayrıca kanunsuz olarak mallara el koyanların bir hafta içinde hükümete menkul ve gayrimenkulü teslim etmesi de kanunda (Madde 3) yer aldı. Böylece TBMM Hükümeti Osmanlı vatandaşı Ermenilerin geride bıraktıkları mallarla ilgili yasal düzenlemeleri yerine getirmiş oldu. Kanunun çıkarılması hiç de kolay olmadı, zira milyonlarca Müslüman göçmen de mallarını terk edip gelmişler, fakat hiçbir Balkan ülkesinde onlar için benzeri bir kanun çıkarılmamıştı. Bu yüzden bazı milletvekilleri terk edilen mal ve mülklere el konulmasını savunmuştu. Bununla birlikte şu hususu vurgulamak gerekir ki kanunun yayınlanmasıyla çok az gayrimüslim mallarını geri alabildi, çünkü özellikle

10 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları (1920-1945)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983, C. I, s. 20-21.

11 Soysal, *Türkiye'nin Siyasi Andlaşmaları*, s. 45.

12 *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, C. 19, İctima' senesi 3, 28. İctima', 16 Nisan 1338, TBMM Matbaası, Ankara, 1959, s. 217.

13 *TBMM Kavanin Mecmuası*, Cilt 1, Devre 1, TBMM Matbaası, Ankara, 1943, s. 265.

Ermenilerin çoğu zaten ülkeyi terk etmişti. Ancak tasfiye süreci kanunda belirtilen şartlarla sürdü. Ülkeyi terk edenlerin geride bıraktıkları mallarına ya da bedellerine tekrar sahip olabilmeleri için artık uluslararası antlaşmalar yapılması zorunluluğu doğdu.

Nitekim Lozan Konferansı'nda konu sıklıkla gündeme geldi. Özellikle azınlık haklarının tartışıldığı komisyonlarda, Türkiye'den göç eden insanların da baskısıyla müttefikler geride kalan malların tazmin edilmesi için çalıştılar. Yapılan görüşmeler sonucunda Türkiye sadece 30 Ekim 1918-20 Kasım 1922 tarihleri arasında Müttefiklerin koruyuculuğu altında yapılmış işlemleri tanıyacağını deklare etti.¹⁴ Böylece Türkiye işgal kuvvetlerinin emlak-ı metrukeye dair yapmış oldukları işlemleri kabul etmekle yetindi ama asıl sorun aşılamamış oldu. Bu durum Türkiye'yi terk eden gayrimüslimlerin önemli bir kısmının göç ettiği Amerika'ya rahatsız etti. Amerika gözlemci olarak bulunduğu Lozan'da Türkiye ile ayrı bir antlaşma yaptı ve bu çerçevede kendi vatandaşlarının geride kalan mallarının tazminine dair görüşmeleri başlattı.

Türkiye- Amerika Birleşik Devletleri Tazminat Görüşmelerinin Başlaması

Tazminat sorununun görüşülmesi isteğinin Amerikan heyetinden geldiği anlaşılmaktadır. Lozan Konferansı esnasında faaliyetlerini artıran Ermeni örgütleri Amerikan heyetine Türkiye'de kalan malları için tazminat alınmasına yönelik olarak Türk heyetiyle görüşmesi için baskı yapıyorlardı. Ayrıca Türkiye'de önemli yatırımları olan American Board For Foreign Missions da yatırımlarının korunması için görüşülmesini Amerikan heyetinden talep ediyordu. Türkiye ise Lozan'da gözlemci statüsünde bulunan ABD heyetiyle de bir antlaşma yapmak ve bu ülke ile diplomatik ilişki kurmak istiyordu. Amerikan heyeti tazminat konusunu yapılacak Türk-Amerikan antlaşmasına dahil etmek istiyordu. Türk heyeti ise bu konunun ayrıca ele alınmasını daha uygun bulduğunu belirtiyordu. Nihayet taraflar Türk görüşü üzerinde uzlaştı ve Türkiye ile Amerika arasında Lozan Anlaşması'nın¹⁵ imzalanmasından sonra tazminat sorunu ile ilgili görüşmelerin 20 gün sonra başlaması kararlaştırıldı.¹⁶

Amerika'nın geri adım atmasının nedeni tazminat taleplerinin çokluğu, fakat Amerika'nın henüz bunları sınıflandırıp bir liste haline getirememiş olmasıydı. Türkiye ise talep dosyalarının detaylı bir şekilde tasnif edilip ana başlıklar halinde müzakere edilmesinde ısrar ediyordu.¹⁷ Bu yüzden ABD geri adım attı ve

14 *Yaşayan Lozan*, ed. Çağrı Erhan, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 2003, s. 233-35.

15 Bu antlaşmanın Müttefiklerle Türkiye arasında imzalanan Lozan Antlaşması ile karışmaması için "Küçük Lozan Antlaşması" da denilmektedir.

16 NARA 711.672/172.

17 *Foreign Relations of United States (FRUS)* 1923, C. 2, s. 1190-91

görüşmeler ancak 93 gün gecikmeyle 7 Kasım 1923 tarihinde başladı.¹⁸ Görüşmelerde Amerika Birleşik Devletleri'ni Yüksek Komiser Amiral Mark Bristol'un başkanlığında G. Howland Shaw ve Edgar W. Turlington, Türk heyetini ise Dışişleri Bakanlığı İstanbul temsilcisi Abdülhak Adnan (Adıvar) Bey başkanlığında Münir (Erteğin) ve İbrahim Bey temsil ediyordu.¹⁹

Görüşmeler sonucunda taraflar tazminat taleplerinin görüşülüp karara bağlanması için bir komisyon kurulmasını kararlaştırdılar. 24 Aralık 1923 tarihli nota teatisi ile bu karar resmîyet kazandı.²⁰ Bu notada Türk-Amerikan Lozan Antlaşması'nın parlamentolarda onaylandığını gösteren belgelerin karşılıklı teatisinden 6 ay sonra, İstanbul'da 2 Amerikalı 2 Türk'ten oluşan bir komisyon toplanacağı öngörülüyordu.²¹ Bu komisyon 6 ay içinde tazminat taleplerine dair dosyaları inceleyecek ve bir sonuca bağlayacaktı.²² Ancak bilindiği gibi Türk-Amerikan Lozan Antlaşması ABD Kongresi'nde reddedildi. Bunun üzerine taraflar tazminat talepleri ile ilgili sürecin kesilmemesi konusunda anlaşılardılar. 17 Şubat 1927 tarihinde Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına dair bir "modus vivendi" çerçevesinde 24 Aralık 1923 günü tazminat talepleriyle ilgili olarak İstanbul'da teati edilen notaların yürürlüğe girmesi ve komisyon oluşturulması kararlaştırıldı.²³ Varılan uzlaşma gereği Lozan Antlaşması'nın ABD Kongresi'nde onaylanma sürecinin 1 Haziran 1928 tarihine kadar gerçekleşmemesi durumunda Tazminat Komisyonu'nun Konsolosluk İlişkileri ile Yerleşme ve İkamet Antlaşmalarının tasdiknamelerinin teatisinden altı ay sonra toplanmasına karar verildi. Nihayet söz konusu antlaşmaların 15 Şubat 1933 tarihinde yürürlüğe girmesi üzerine altı ay sonra, yani 15 Ağustos 1933'te İstanbul'da komisyon toplandı.²⁴ Bu defa komisyonun Türk üyeleri Şevki Bey ve Esat Bey, Amerikalı üyeleri ise G. Howland ve Julian E. Gillespie idi.²⁵

Komisyon Çalışmaları ve Tazminat Tartışmaları

Komisyon çalışmaları başladıktan sonra taraflar tazminata dair görüşmelerin hangi esaslar çerçevesinde yürütüleceği konusunda ön görüşmeler yaptılar. Amerikan Dışişleri Bakanlığı yapmış olduğu değerlendirmeler sonucunda kendilerine ulaşan

18 Bulut, *Atatürk Dönemi*, s. 171.

19 FRUS 1923, C. 2, s. 1179, Krş: Bulut, *Atatürk Dönemi*, s. 172.

20 Semit Bulut bu notanın Türk Hükümeti tarafından 6 Ocak 1924'te onaylandığını tespit etmiştir. Bulut, *Atatürk Dönemi*, s. 173.

21 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30, 18, 1, 1/8, 44, 5, *Kararname*, 06.01.1924. Ek. 1. Bu kararnameyi temin etmemde yardımcı olan Dr. Semih Bulut'a müteşekkirim. Bkz. EK. XXX.

22 Trask, *The United States Response*, s. 35. Bulut, *Atatürk Dönemi*, s. 173.

23 FRUS 1927, C. 3, s. 796-97. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey'den Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'a. NARA 711.672/583.

24 FRUS 1934, C. 2, s. 894. Dışişleri Bakanlığı'ndan Shaw'a.

25 Bulut, a.g.e. S. 174.

tazminat dosyalarında pek çok muğlâk ve şüpheli taleplerin bulunduğunu ve bunların her birinin ayrı ayrı incelenmesi, soruşturulması ve karara bağlanması için çok sayıda avukata ve komisyon üyesine ihtiyaç duyulacağını öngördü. Ayrıca bu tür bir çalışma çok uzun zaman alacak ve yüksek maliyetler getirecekti. Dolayısı ile yapılacak harcamaların alınacak tazminat tutarını bile aşabileceği endişesi ABD tarafında hâkim görüştü. Bu yüzden ABD bütün tazminat talepleri için Türkiye'nin maktu bir miktar (lump sum) ödemeyi kabul etmesinin komisyon çalışmalarını hızlandıracağını Türk tarafına ilettili.²⁶ Bu öneriyi yaparken ABD Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin de uzun süren komisyon çalışmalarından kaçınacağını ümit ettiğini, her iki tarafı da tatmin edecek adil bir uzlaşma arayışı çerçevesinde toplam tazminat taleplerinin makul sayılabilecek bir oranı üzerinde anlaşabileceğini belirtiyordu.

Aslında ABD Dışişleri Bakanlığı, kendilerine ulaşan talep dosyalarının büyük kısmının hukuken dayanaksız olduğu düşüncesindedir. Bakanlığın bu yüzden böyle bir girişimde bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull'dan İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği Müsteşarı Howland

Amerikan komisyonuna göre tazminat taleplerin çok büyük bir kısmı uluslararası hukuk normlarına göre savunulabilir değildi.

Shaw'a gönderilen bir telgrafta tazminat talep dosyalarının tasnif edilmiş mevcut listelerinin Türk tarafına verilmesinden kaçınılması isteniyordu. Zira Amerikan komisyonu kendilerine teslim edilen tazminat talep dosyaları üzerinde bir çalışma yapmıştı. Bu çalışmaya göre bu taleplerin çok büyük bir kısmı uluslararası hukuk normlarına göre savunulabilir değildi. Miktersal olarak savunulabilir olduğu düşünülen talepler hakkında da ABD komisyonu bu miktarlara nasıl ulaşıldığı ve hangi tarihlere ait olduğu hakkında belirsizlik olduğunu düşünmektedir. Bu yüzden bunların da şimdilik Türk tarafına iletilmesini uygun görmüyordu.²⁷

Başka bir deyişle ABD heyetinin tazminat dosyaları henüz tekemmül etmemişti.²⁸ Hâlbuki komisyon dosyalar kendilerine iki yıl önce teslim edildiği için talep sahiplerine iddialarını destekleyecek kanıt temin etmeleri için yeni bir mektup göndermişti. Bu mektupta kanıt sunmayacakların ya da talep dosyalarını geri çekeceklerin Bakanlığı bilgilendirmeleri de istenmişti. Gönderilen bu mektupların içeriği konusunda yabancı basın organları da dâhil olmak üzere çeşitli dillerde geniş bir bilgilendirme faaliyeti yapılmış ve bu sayede 750 ek talep dosyası Bakanlığa intikal etmişti. Ancak Bakanlık bu dosyaları tazminat miktarı ve sayısına göre henüz tasnif edememişti. Bununla birlikte son gelen dosyalarla birlikte tazminat miktarının birkaç milyon dolar daha arttığı düşünülüyordu.²⁹

26 FRUS 1934, C. 2, s. 895. Trask, *American Response*, s. 201.

27 FRUS 1934, C. 2, s. 895. Cordell Hull'dan Howland Shaw'a. 4.04.1933.

28 Trask, *American Response*, s. 202.

29 FRUS 1934, C. 2, s. 896. Cordell Hull'dan Shaw'a. 4.04.1933.

ABD Dışişleri Bakanlığı'na toplam olarak 1880 dosya teslim edilmişti. Bu dosyalar iki grupta toplanmıştı. Birinci gruptaki dosyalarda tazminat talepleri miktar olarak belirtilmişti ve kesin olmamakla toplamda 24.150.000 dolardı. İkinci gruptaki dosyalarda ise miktar yabancı para cinsindedi ve yaklaşık olarak 12.075.000 dolar tutuyordu. Dolayısıyla talep edilen toplam tazminat 36.225.000 dolardı. Sonradan alınan 750 dosyadaki tazminat talebi de eklendiğinde toplam miktar yaklaşık olarak 55.000.000 dolara ulaşıyordu. ABD komisyonu Türk tarafına toplam tazminat taleplerinin miktarının bu kadar olduğunu açıklayacak, fakat yapılacak ilk görüşmelerde maktu miktar için pazarlığı bu miktarın %10 kadarı üzerinden, yani 5.000.000 dolardan başlatacağı. ABD Dışişleri'nden komisyona gönderilen talimatta Türk tarafının ABD vatandaşlığına geçen Osmanlı vatandaşları için tazminat ödeme konusundaki gönülsüz tutumu hatırlatılıyor ve kendilerinden bu kategorideki kişilerin sayısının ve tazminat taleplerinin miktarının istenebileceği belirtiliyordu. Hâlbuki yapılan dosya tasnifleri ışığında bu tür bir bilginin verilmesi imkânsızdı. Ayrıca ABD henüz taleplerin ne kadarının ABD vatandaşlığına geçmiş eski Osmanlı vatandaşlarından geldiğini belirleyememişti. Ancak liste hazırlıkları devam ediyordu ve tamamlanır tamamlanmaz komisyona iletilecekti.

Bu belirsizlikleri değerlendiren Dışişleri Bakanlığı komisyona gönderdiği 4 Nisan 1933 tarihli talimatta Türk tarafı ile yapılacak görüşmelerde uzlaşmacı ve yapıcı olunmasını tavsiye ediyordu. Türkiye'nin ekonomik durumunun göz önüne alınarak ABD'nin makul bir miktar üzerinde anlaşmaya hazır olduğu, ancak bunun için Türk tarafının da aynı derecede uzlaşmacı ve yapıcı olması gerektiği belirtiliyordu. ABD, iç kamuoyunda oluşacak tepki yüzünden görüşmelerin kesilmesini istemiyordu. Bu amaçla ABD komisyonu Türk tarafına sık sık komisyonun kurulması ve çalışmalara başlamasının ülkeler arasındaki antlaşmalar çerçevesinde olduğunu hatırlatacağı. Yine talimata göre komisyon maktu bir miktarın ödenmesinde ısrar edecek ve görüşmelere 5.000.000 dolar talebiyle başlayacaktı. Ayrıca ABD vatandaşlığına geçen Osmanlı vatandaşlarının tazminat taleplerinin karşılanmasını isteyecek, Türk tarafı direnirse yazılı gerekçe almaya çalışacaktı.

Görüldüğü gibi dosyaların içeriği açısından ABD komisyonun eli çok zayıftı. Bu yüzden dosyaların detayına girmeden tazminat sorununu makul bir maktu miktar elde ederek çözmek niyetinde idi. Komisyona başkanlık eden elçilik müsteşarı Shaw bu belirsizliklerden duyduğu rahatsızlığı bakanlığına yazdığı bir telgrafta belirtecek ve Türk tarafının tazminat taleplerinin içeriği hakkında haklı olarak bilgi istediğinde en azından taleplerin birçoğunun el koyma ve kamulaştırma sebebiyle olduğunu belirtme yetkisi isteyecekti. Ayrıca müsteşar maktu tazminat miktarının taksitler halinde ödenmesine ABD'nin rızası olduğunu söylemek için de yetki istiyordu.³⁰ Dışişleri Bakanlığında gelen cevapta, dosyaların içeriği konusunda Türk tarafı

30 FRUS 1934, C. 2, s. 898. Shaw'dan Dışişleri Bakanlığına. 3.05.1933.

ısrarla tafsilat istediği takdirde tazminat taleplerinin önemli bir kısmının Türk ordusu ve sivil bürokrasinin 1914-1922 yılları arasında yaptığı müsadere ve kamulaştırmalarla (ordu kullanımı için el koyma) ilgili olduğunu belirtmesi isteniyordu. Taksitlendirme konusu ise bir pazarlık kozu olarak kullanılacaktı.³¹

Bu yeni gelen talimatlar çerçevesinde ABD Elçilik Müsteşarı Shaw Türkiye'nin tutumunu öğrenmek için Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile 8 Mayıs 1933 günü Ankara'da bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Tevfik Rüştü Bey kendisine kişisel olarak maktu bir miktar üzerinde uzlaşmaya sıcak baktığını, ancak tazminat taleplerinin içeriği konusunda inceleme yapmadan uzlaşmaya gidilmesinin siyasi ve hukuki zorlukları olabileceğini belirtti. Nitekim ikinci bir görüşmede Tevfik Rüştü Bey, Shaw'a İsmet Paşa ile konuyu görüştüğünü hükümetin tazminat talepleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmadan maktu ödeme konusunda görüşmelerde ilerleme olamayacağını ifade ettiğini ilettili. Tevfik Rüştü Bey müsteşardan tazminat dosyalarının bir listesini talep etti ve her dosya için şu bilgileri istedi:

*Başbakan İsmet İnönü
Amerikan temsilcisi
Shaw'a "ABD Türkiye'yi
borçlu bir ülke haline mi
dönüştürmek istiyor?"
diye sormuştu.*

1. Tazminat talep edenin adı ve doğum yeri
2. Tazminat miktarı
3. Tazminat talebinin niteliği ve nedeni
4. Tazminata konu olan olayın tarihi ve dava nedeni
5. Kanıtlar

Bu talepler kolay gibi görünse de ABD komisyonu için yerine getirilmesi zor isteklerdi çünkü komisyonun dosyaları çok eksikti. Shaw bu talepler masada kaldığı sürece ilerleme kaydetmenin zor olduğunu belirtiyordu. Türk tarafı ise tazminat taleplerinin bir listesini istemeye devam etti. Tevfik Rüştü Bey, Shaw ile yaptığı bir görüşmesinde bu istek listesinin komisyonda her dosyanın tek tek ele alınıp müzakere edileceği anlamına gelmediğini, ancak körü körüne de bir maktu miktar tespit etmek istemediklerini söyledi. Türk tarafı dosyaları ve tazminat taleplerini görerek talep edilen miktar hakkında bir fikir edinmek istiyordu.³² Hatta Başbakan İsmet İnönü Amerikan temsilcisi Shaw'a "ABD Türkiye'yi borçlu bir ülke haline mi dönüştürmek istiyor?" diye sormuştu.³³

31 FRUS 1934, C. 2, s. 899.

32 FRUS 1934, C. 2, s. 899-900. Shaw'dan Dışişleri Bakanlığına. 10.05.1933

33 Trask, *American Response*, s. 202.

Türk tarafının ısrarı karşısında Shaw, Bakanlığı'ndan hiç olmazsa listenin bir kısmının kendisine gönderilmesini istedi. Bakanlık 1 Temmuz'dan önce listenin hazır olmayacağı bilgisini ilettiler. Görüşmeler bu şekilde zorlukla ilerlerken 27 Haziran 1933 tarihinde Türk Dışişleri'nden ABD elçiliğine gönderilen bir telgraf Amerikan tarafının işini daha da zorlaştırdı. Türkiye tazminata konu olan olayın yaşandığı tarihte Osmanlı vatandaşı olan kişilerin tazminat taleplerinin komisyonda görüşülemeyeceğini, yani tartışmasız ABD vatandaşı olanlar için tazminat görüşmeleri yapacağını belirtiyordu. Üstelik Türkiye yasalarına göre tazminata konu olayın yaşandığı tarihte anne-babaları Osmanlı vatandaşı olan kişilerin çocukları da hala vatandaş olarak kabul ediliyordu. Hâlbuki Amerikan taleplerinin çoğu Osmanlı'dan izin almadan ABD vatandaşı olan kişilere aitti ve ABD yasalarına göre vatandaş olmak için başka ülkeden izin almak gerekmiyordu.³⁴ İki ülke arasında tarihi çok eskilere giden bir sorun bir kez daha gündeme gelmişti.³⁵

Bununla birlikte ABD'nin bu sorunu göz ardı ederek müzakerelere başladığı anlaşılıyor. Çünkü müzakereler 15 Ağustos 1933 tarihinde başladığında ABD heyeti Türk tarafına sunulmak üzere üç liste hazırlamıştı. Birinci listede sadece ABD vatandaşı olan ve asla Osmanlı veya T.C. vatandaşı olmamış 95 talep dosyası vardı. Bu listedeki talepler kendi ifadelerine göre sağlam kanıtlara dayanıyordu. Aynı kategorideki ikinci listede 280 talep dosyası bulunmaktaydı ve henüz içerik olarak inceleme aşamasındaydı. Üçüncü liste ise 1504 dosyadan oluşmaktaydı ve talep sahipleri halen ABD vatandaşı olan eski Osmanlı vatandaşları idi. Üç listedeki toplam dosya sayısı 1880 idi ve talep edilen tazminat tutarı da 55 milyon dolardı. ABD heyeti Türk tarafının sorduğu koşulları sadece ilk listedeki dosyaların karşıladığının farkındaydı. Bu yüzden toplam tazminat talep tutarının sadece %10 kadarını almaya razıydı. Ayrıca tek tek dosyalar üzerinde görüşmeler yapılmasının gereksiz zaman ve kaynak israfı olacağını savunuyordu.³⁶

Aslında Türk tarafı da maktu bir ödeme yapma fikrine sıcak bakmaktaydı. Nitekim 1933 yılının Kasım ayında Türk Dışişleri Bakanı ABD büyükelçisine gayri resmi olarak maktu ödeme için 500.000 dolar teklif edebileceklerini ilettiler.³⁷

Bu arada müzakereler başladıktan sonra Türk heyeti ilk listedeki dosyalar üzerindeki incelemesinin sonuçlarını ABD heyetine teslim ettiğinde, kanaatimizce çok büyük bir sürpriz ortaya çıktı. ABD Dışişleri Bakanlığı uzmanlarının tek tek incelediği ve sağlam delillere dayandığını iddia ettikleri dosyalar hakkında Türk komisyonu şu tespitleri yapmıştı:

34 FRUS 1934, C. 2, s. 902.

35 Amerika ile Osmanlı Devleti ve daha sonra Türkiye Cumhuriyeti arasında süre giden vatandaşlık sorunu için bkz. Trask, *American Response*, s. 188-216. Kemal Çiçek, "Tehcir Uygulaması ve Amerikan Vatandaşı Osmanlı Ermenilerinin Durumları", *XV. Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, C. 6, s. 2565-76.

36 FRUS 1934, C. 2, s. 902-904. Dışişleri Bakanı Vekili Philips'den Türkiye Büyükelçisi Skinner'e. 8.12.1933.

37 FRUS 1934, C. 2, s. 902. Amerikan Büyükelçisi Skinner'den Dışişleri Bakanlığına. 21.11.1933. Krş. Trask, *American Response*, s. 202.

- 1) Bazı dosyalardaki kişiler Türk vatandaşı görünmektedir. Örneğin Basil C. Coumoulis Lozan Antlaşması maddelerine göre Muhtelit Mübadele Komisyonu'na mallarını geri almak için Türk vatandaşı olduğu iddiasıyla bizzat başvurmuştur. (Bu örnekte Coumoulis'in Türk vatandaşı olduğundan ABD komisyonunu haberdar etmemiş olduğu anlaşılmaktadır.)
- 2) İddia sahiplerinin önemli bir kısmı taleplerini destekleyecek delillere sahip olmadığını beyan etmişlerdir. (Müsadere ve kamulaştırma kategorisindeki bu dosyaların numaraları verilmektedir.)
- 3) Dosyalardaki tazminat talepleri dosya sahipleri tarafından tek taraflı olarak belirlenmiştir. Bu talepler çok abartılıdır. Örneğin sınırdaki küçük bir kasaba olan Iğdır'da bulunan alelade bir değirmen ve 400 ton tahıl için talep edilen tazminat tutarı 442.000 dolardır. Iğdır'daki bir ev için de 58.500 dolar istenmektedir.
- 4) Aynı şekilde tazminat talepleri tutarsız ve abartılıdır. Örneğin Basil C. Coumoulis Mübadele Komisyonuna verdiği dilekçesinde 2600 Dolar istediği mülkler için ABD heyetine verdiği dosyada 26.100 dolar, yani 10 kat fazla miktar istemiştir.

Görüldüğü gibi Türk komisyon üyeleri ABD'nin verdiği listeleri ve dosyaları çok iyi çalışmış ve 10 taksitte 500.000 dolar maktu ödeme yapma tekliflerinin makul olduğunu iletmıştır. Ayrıca Türkiye'nin teklifinde müzakerelerin uzamasının ve çözümün gecikmesinin her iki tarafın da çıkarlarına ters olduğu belirtilmiş, Amerika'nın istediği tazminat tutarı kabul edilmemiştir.

Dosyalar üzerindeki bu değerlendirmelerin ABD'nin müzakerelerdeki durumunu zayıflatmış olduğu ABD heyetinin üstlerine ilettikleri raporlardan anlaşılmaktadır. Buna rağmen Shaw 30 Aralık 1933 tarihinde Ankara'da Şevki Bey ile yaptığı görüşmede Türkiye'nin teklifinin çok düşük olduğunu ve asla kabul edilmeyeceğini belirtmiştir. Shaw'un iddiasına göre, dosyaları hukuken güçlü ve belgeleri çok inandırıcı ABD şirketlerinin talep ettiği tazminat tutarları bile 15.000.000 dolardır. Yine Shaw'a göre savaş sırasında mal varlığına el konulduğu iddiasındaki MacAndrews and Forbes'un tazminat talebi bile 2.000.000 dolardır ve çok sağlam kanıtlara sahiptir. Benzeri nitelikteki 21 dosyadaki tazminat talebi tutarı ise 7.000.000 dolardır. Bu örnekler ışığında Shaw ellerinin güçlü olduğunu Şevki Bey'e göstermek istemiş olmalıdır. Buna karşılık Şevki Bey verilen örnekleri not etmiş ve en kısa zamanda inceleteceğini belirtmiştir.³⁸

38 *FRUS* 1934, C. 2, s. 906. "Memorandum by the American Delegate to the Turkish- American Claims Commission (Shaw) of a Conversation with the Turkish Delegate (Şevki Bey) on December 30, 1933?."

Bu arada 13 Ocak 1934 tarihinde ABD Dışişleri Bakanlığı'ndan Büyükelçi Robert P. Skinner'e gönderilen bir telgrafta müzakerelerin yeniden başlayacağı 15 Şubat 1934 tarihine kadar gayri-resmi görüşmelerin sürdürülmesi istenmektedir. Ayrıca heyete tazminat talebinde ısrarcı olmaları ve gerekirse dosyalar üzerinden müzakere yapmaları tavsiye edilmektedir. Zira komisyona başvuran Osmanlı vatandaşlığı söz konusu olmayan Amerikan vatandaşlarının sayısının 500 ve bunların talep ettikleri tazminat tutarının da 20.500.000 dolara ulaştığı belirtilmektedir. Heyete verilen diğer bir talimatta ise 15 Şubat 1934 tarihinde müzakereler başladığında fazla gecikmeden Türkiye'yi bir antlaşma veya protokol imzalamaya ikna etmeleri istenmektedir. Taslağı da gönderilen bu antlaşma veya protokol metninde dikkat çeken en yeni öneri üzerinde uzlaşma sağlanamayan taleplerin İsviçre'nin hakemliğine götürülmesidir.³⁹

ABD'nin bu girişime Türk tarafının olumlu baktığı anlaşılmaktadır. Çünkü Türk tarafı ABD'nin taslağını incelemiş ve kendi metnini 4 Şubat 1934 tarihinde iletmıştır.⁴⁰ Bu teklifte maktu ödeme miktarının sağlıklı bir şekilde tespit edilebilmesi için bütün dosyaların kendilerine teslim edilmesi istenmiş ve hakemlik konusu olacak taleplerin bundan sonra değerlendirilebileceği belirtilmiştir. Yani Türkiye anlaşmazlık konusu olan dosyaların İsviçre'nin hakemliğinde tahkime gitmesine itiraz etmemiştir. ABD elçisi Skinner bu teklif karşısında müzakerelerin en kısa zamanda uzlaşma ile sonuçlanmasına taraf olduklarını, zira görüşmelerin dosyalar üzerinde yapılması ve tartışmalı olanların hakeme gönderilmesinin çok zaman kaybettireceğini ve her iki taraf için de çok masraflı olacağını belirtmiştir. Ayrıca Skinner ABD Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği bir telgrafta meselenin hakeme götürülmesinden çok korktuğunu belirtmektedir. Bu da ABD'nin hakeme gitme teklifinin blöf olduğunu, Türkiye'nin itiraz etmemesinin şaşırtıcı bulunduğunu göstermektedir.⁴¹ Bu gelişmelerden sonra Skinner, Türk tarafından tazminat tekliflerini bir miktar arttırmalarını istemiştir. Buna karşılık Türk tarafı duruşunu korumuş, ısrarla dosyalar ve tasnif edilmiş listelerin kendilerine teslim edilmesini, sadece ABD vatandaşlarının tazminat taleplerinin komisyonda ele alınmasını kabul edeceğini bildirmiştir.⁴²

ABD Dışişleri Bakanlığı 10 Şubat 1934 tarihinde Skinner'e gönderdiği telgrafta Türkiye'nin tekliflerinin büyük ölçüde kabul edildiğini ve bu esaslara göre müzakerelerin başlamasını onayladıklarını bildirdi. Sadece Türkiye'nin görüşmeleri ABD vatandaşı olanlarla sınırlı tutma ısrarına itiraz etti.⁴³ Türkiye bu ısrarından şartlı olarak vazgeçti. İlk aşamada uyruk sorununa bakılmadan maktu miktar

39 FRUS 1934, C. 2, s. 907-909. Dışişleri Bakanı Vekili Philips'ten Skinner'e. 13.01.1934.

40 FRUS 1934, C. 2, s. 909-910. Skinner'den Dışişleri Bakanlığına.

41 FRUS 1934, C. 2, s. 909-910. Amerikan Büyükelçisi'nden ABD Dışişleri Bakanlığına, 04.02.1934.

42 FRUS 1934, C. 2, s. 910. Skinner'den Dışişleri Bakanlığına. 8.02.1934.

43 FRUS 1934, C. 2, s. 911. Hull'dan Skinner'e.

üzerinde görüşmeler yapılacak, uzlaşma olmazsa dosyaların içeriğine bakılacak, fakat sadece ABD vatandaşlarının “Türkiye’de uğradıkları zarar” talepleri değerlendirilecekti. Amerika bu iki aşamalı müzakere teklifinin birinci aşamasını kabul etti ama müzakerelere zemin teşkil eden protokollere göre vatandaşlar arasında ayırım ve coğrafya sınırlaması yapılamayacağını iddia etti.⁴⁴

Bu gelişme sonrasında ABD komisyon üyelerinin sayısı artırıldı ve yeni hukukçular katıldı.⁴⁵ En dikkat çekici değişiklik ise elçilik müsteşarı Shaw’ın yerine ABD ve Meksika arasındaki tazminat görüşmelerini⁴⁶ yürüten avukat Fred K. Nielsen’in atanmasıydı.⁴⁷ Bu değişiklik ABD’nin görüşmeleri tecrübeli bir isim başkanlığında bir an önce sonlandırmak niyetinde olduğu şeklinde yorumlanabilir. Ancak Amerikan heyetindeki çekişmeler ve Shaw’un Nielsen’e karşı aldığı tavır Nielsen’in işini bir hayli zorlaştırmış gözükmektedir.⁴⁸

En dikkat çekici değişiklik ise elçilik müsteşarı Shaw’un yerine ABD ve Meksika arasındaki tazminat görüşmelerini yürüten avukat Fred K. Nielsen’in atanmasıydı.

Nitekim 21 Mart 1934 tarihinde yeniden başlayan görüşmeler oldukça verimli geçti. Bunda Nielsen’e gönderilen son talimatnamede yapılan telkinler etkili olmuş görünmektedir. Bu talimatnamede Nielsen’e dosyaları teker teker değerlendirmeden maktu bir ödeme konusunda uzlaşma aramaya çalışması, ancak bu olmazsa taslağı gönderilen protokol veya antlaşmayı görüşmesi söyleniyordu. Eğer Türk tarafı dosyaları teker teker değerlendirmekte ısrar ederse, gönülsüz de olsa sonunda buna razı olunabileceği belirtiliyordu. Bir diğer nokta da Türk tarafının maktu olarak 500.000 dolar olan teklifinin çok az olduğu ve kabul edilmeyeceği idi. ABD Dışişleri Bakanlığı sürecin çok fazla uzamadan sona erdirilmesini ve iki ülke arasındaki bu tek önemli sorunun bir an önce çözümlenmesini istiyordu. Bu yüzden Nielsen’e inisiyatif tanınmış ve müzakereler sırasında kanıtları yetersiz olan dosyaları geri çekebileceği talimatı verilmişti. ABD’nin tartışma konusu yapmayacağı yegâne husus eski Osmanlı yeni ABD vatandaşlarının durumunun ayrılması idi.⁴⁹ Ancak yukarıda da değinildiği gibi bu sorun vatandaşlık esasına göre hazırlanmış listeler sayesinde kısmen örtbas edilmiş, en azından görüşmeleri tıkamasının önüne geçilmişti. Böylece 13 Temmuz 1934’te varılan mutabakata göre

44 FRUS 1934, C. 2, 912. Dışişleri Bakanlığında Skinner’e. 23.03.1934.

45 Yeni katılan hukukçular Francis M. Anderson, John Maktos ve John W. Connely (Jr). Bkz. Bulut, a.g.e.,s. 175.

46 Trask, *American Response*, s. 204.

47 Fred K. Nielsen raporunda komisyon başkanı olarak atanma tarihini 12 Şubat 1934 olarak vermektedir. Bkz. Fred K. Nielsen, *American-Turkish Claims Settlement. Under the Agreement of December 24, 1923, and supplemental agreements between the United States and Turkey. Opinions and report prepared by Fred K. Nielsen. In accordance with the Act of March 22, 1935m 49 Stat. 67 U. S. Government Printing Office, Washington, 1937, s. 7.*

48 Trask, *American Response*, s. 205. Trask’ın Nielsen’in özel evrakı üzerinde yaptığı çalışmalara göre elçilik kendisine sekreteryaya vermemiş, Skinner de huzurun kabul etmemişti.

49 FRUS 1934, C. 2., s. 913-18. Dışişleri Bakanlığında Amerikan Komisyon Başkanı Nielsen’e. 13 Temmuz 1934.

Osmanlı tebaasından olup Amerikan tabiiyetini de alanların tazminat talepleri anlaşma kapsamına alındı. Taraflar maktu bir miktar üzerinde müzakereleri sürdürmeyi kararlaştırdıkları için alınacak tazminat bütün talep dosyalarını kapsayacaktı.⁵⁰

Nitekim belirtilen koşullar altında Mart-Ağustos 1934 tarihleri arasında geçen yaklaşık beş aylık sürede taraflar çok verimli görüşmeler yaptılar. Türkiye vatandaşlık sorununu masaya getirmede. ABD de tazminat miktarı telaffuz etmedi. Nielsen yaptığı görüşmeleri ve talepler hakkındaki gözlemlerini 14 Ağustos 1934 tarihli yazısıyla ABD Dışişleri Bakanlığına şu ana başlıklarda bildirdi:

1. Yaklaşık 12,099,994.18 dolar tutarındaki “ciddi talepler”.
2. 1,419,614.60 dolar tutarındaki “ilk bakışta haklı görülen fakat ikna edici olmayan talepler”.
3. 1,366,242.32 dolar tutarındaki talepler. Bunların Türk Hukuk Sistemi kapsamında terk edilmiş mallara ilişkin olduğu düşünülmektedir.(Bu kategorideki talepler Amerikan heyetinin bu hukuk sistemini inceleyebilmesi için şimdilik askıya alınmıştır.)
4. Yaklaşık 49,347.78 dolar tutarındaki “önemsiz talepler”. (Az sayıda olan bu talepler reddedilmemişlerdir, az miktarda tazminat gerektireceği veya hiç tazminat gerektirmeyeceği için göz ardı edilmişlerdir.)
5. 905,953.47 dolar tutarındaki Türk delegasyonunun bazı incelemeler yapmasına müsaade etmek amacıyla ertelenen talepler.
6. Yaklaşık 1,665,026.36 dolar tutarındaki “ciddi olmayan davalar”. (Bu sınıf komisyonun oybirliğiyle alınmış kararına göre hukuki temeli olmayan talepleri içermektedir.)
7. Daha detaylı bir incelemeden sonra Amerikan komisyonunun hukuken asılsız bulunduğu çok sayıda (yaklaşık 600) talep. Türk Delegasyonuna bu taleplerin bir listesi sunulmuştur.
8. Çifte uyruklu, Türk ve Amerikalıların sorunlarına müteallik birkaç dava.

Nielsen ABD Dışişleri Bakanlığı’na müzakere süreci ile ilgili olarak 16 Ağustos 1934 tarihli yazısında yaptığı değerlendirmede komisyonun elindeki yaklaşık 2500 dosyadan tartışılmalı olanlar çıkartılsa bile ciddi dosyalarındaki tazminat tutarının 15.841.150 dolar olduğunu, bu miktarın %15’inin, başka bir deyişle 2.500.000 dolar tazminat talebinin makul olduğunu ifade etti.⁵¹ Böylece Amerikalı bir yetkili ilk defa

50 Nielsen, *Claims Settlement*, s. 15.

51 *FRUS* 1934, C. 2. s. 921. Ek 2. Nielsen’den ABD Dışişleri Bakanlığına. 16.08.1934.

başlangıçta talep edilen tazminat miktarının yarısını telaffuz etmiş oldu. Buna karşılık Türkiye uzun süre orijinal teklifinde direndikten sonra Nielsen'in tek tek bazı davaları örnek göstererek tazminat taleplerinin haklı olduğunu ispatlaması üzerine geri adım attı. Nielsen'in Bakanlığı'na yazdığı 5 Eylül 1934 tarihli raporunda belirtildiğine göre, Esat Bey Türkiye'nin 700.000 dolara çıkabileceğini belirtti. Nielsen tazminat taleplerinin tek taraflı ve abartılı olduğunu kabul ederek 1.500.000 dolara indi ve daha aşağı bir teklifi Washington'a bildiremeyeceğini belirtti. Ayrıca yazdığı raporda Türk tarafının teklifini 1.000.000 dolara çıkartabileceği olasılığından da söz etti.

Görüşmelerde herhangi bir ilerleme olmamasından şikâyet eden Nielsen Türk tarafına miktarda anlaşma olmadığı takdirde, müzakerelerin başlaması aşamasında belirtildiği üzere dosyalar üzerinde tek tek inceleme yapmaya hazır olduklarını belirtti.⁵² Bu gelişme üzerine uzun bir aradan sonra Şevki Bey 19 Eylül 1934 günü komisyon toplantısına katıldı ve yılda bir olmak üzere 12 taksit halinde 1.200.000 dolar ödemeyi teklif etti. Nielsen bu teklifin kabul edilmesi taraftarı idi. Tazminat taleplerinin çoğunun abartılı olduğunu, kanıtların yetersiz olduğunu, tek tek dosyalar üzerinde müzakerelere geçildiği takdirde çok zaman kaybedileceğini ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar da göz önüne alınarak bu teklifin kabul edilmesinin iki tarafın da çıkarlarına uygun olduğunu belirtti. Elçilik müsteşarı Shaw da teklifin kabul edilmesi fikrinde olduğunu belirtti. Ancak Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen cevapta tazminat miktarının biraz daha artırılması ve taksitlerin 5 yıl içinde bitirilmesi için biraz da müzakere edilmesi istendi. Ayrıca 12 yıllık vadede %3 faiz oranı hesaba katıldığı takdirde Türkiye'nin teklifinin 995.400 dolara denk geldiği belirtildi. Bu itibarla Dışişleri Bakanlığı 1.500.000 dolar üzerinde anlaşmaya varılmasını veyahut da Türkiye'nin teklifini faizi ile ödemesinin teklif edilmesini bildirdi. Ancak Türkiye taviz vermezse Nielsen'e teklifi kabul etme yetkisi de verildi.⁵³ Nielsen durumu Şevki Bey ile görüştüğünde, kendisine bütçe imkânlarının yılda 100.000 dolardan fazla ödeme yapmaya imkân vermediği söylendi. Nielsen Dışişleri Bakanlığı'na ülkenin ekonomik koşullarının göz ardı edilmemesi gerektiğini belirterek teklifin kabul edilmesini istedi. Ancak kendisinin uzun zamana yayılan taksitlerden dolayı faiz almaya çalışabileceğini belirtti.⁵⁴ Şevki Bey ile yaptığı son görüşmede Nielsen ABD'nin teklifi %2.5 faiz ödenmesi koşuluyla kabul ettiğini bildirdi. Şevki Bey ise faizsiz olarak yılda bir 100.000 dolar olmak üzere 13 taksit, yani 1.300.000 dolar ödemeyi teklif etti.⁵⁵ Amerika bu teklifi nihayet kabul etti.

52 Nielsen dostlarına yazdığı mektuplarda Türklerden ve tavırlarından hoşlanmadığını yazıyor, görüşmelerin uzamasından duyduğu rahatsızlığı iletiyordu. Trask, *American Response*, s. 205.

53 *FRUS* 1934, C. 2. s. 930-31. Dışişleri Bakanı Hull'dan İstanbul Konsolosluğu (Elting)'e. 20 Eylül 1934. Krş: Trask, *American Response*, s. 207-08.

54 *FRUS* 1934, C. 2. s. 931. Nielsen'den Dışişleri Bakanlığına. 21.09.1934.

55 *FRUS* 1934, C. 2. s. 932. Dışişleri Bakanı Hull'dan İstanbul Konsolosluğu (Elting)'e.

Müttekâbil Metâlibin Tesviyesine Mütedair İtilafnâme ya da Türk-Amerikan Tazminat Antlaşması

Müzakerelerin sona ermesi ve antlaşma koşullarında anlaşılmaya varılması üzerine resmi adı “Metâlibin Tesviyesine Mütedair İtilafnâme” antlaşma 25 Ekim 1934 tarihinde imzalandı. Anlaşmaya Türkiye adına İzmir Milletvekili ve Dışişleri Bakanı Tefik Rüştü (Aras), Amerika Birleşik Devletleri Başkanı adına yetkili olan Fred Kenelm Nielsen imza koydular. Anlaşmanın tamamı 4 maddeden oluşuyordu:⁵⁶

*Türkiye Cumhuriyeti
Hükümeti Amerika Birleşik
Devletleri Hükümeti'ne,
tazminat taleplerinin
tamamen tesviyesini
tazammun etmek üzere
faizsiz olarak (1.300.000)
Dolar verecektir.*

1. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'ne, 24 kânunuevvel 1923 tarihli anlaşmada dâhil olan Amerika tebaaları taleplerinin tamamen tesviyesini tazammun etmek üzere faizsiz olarak (1 300 000) dolar (bir milyon üç yüz bin) dolar Amerika Birleşik Devletleri Doları verecektir. Bu meblağ, her senelik taksiti (100 000) olmak üzere on üç senede ödenecektir. İlk taksit işbu itilafnamenin Türkiye Büyük Millet Meclisince tasdikinden sonra 1 haziran 1936 tarihinde tediye olunacaktır.

2. Her iki Hükümet yukarıda zikredilen meblağın tediyesi suretile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin kendisine karşı dermeyan edilen yukarıda mezkur taleblere aid bütün borçlardan ibra edilmiş olacağını ve kezalik 24 kanunuevvel 1923 anlaşmasına dahil bütün taleplerin de kat'i surette halledilmiş ad ve telakki edileceğini kararlaştırmışlardır.

3. İşbu itilafname Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik edilmek şartile imzasından itibaren mer'iyete girecektir.

Ankara yirmi beş teşrinievvvel bin dokuz yüz otuz dört tarihinde her ikisi de aynı kıymeti haiz olmak üzere Türkçe ve İngilizce iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

Anlaşma, ABD açısından yürütmeye ilişkin bir özellik taşıdığı için Senato onayına sunulmadı. TBMM ise anlaşmayı 23 Aralık 1934'te yapılan oylama sonucu kabul etti. Bu anlaşmaya ilave olarak 1914-1917 yılları arasında ABD'de bulunan Osmanlı tebaasının menfaâtlerinin himaye edilmesi için ABD'nin harcadığı 23.824.86 doların T.C. tarafından Amerika'ya ödenmesi için de bir başka anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaya göre söz konusu tutar yine senelik 13

56 *Düstur, 3. Tertip, C. 16, s. 490-92. T.C. Resmî Gazete, 2 Kanunusani 1935, s. 4616-17. Anlaşmanın tamamı için bkz. EK. XXX*

taksit şeklinde ödenecekti.⁵⁷ İlk taksitin ödenme tarihi 1 Haziran 1936 olarak belirlenmişti.⁵⁸

Tazminat Anlaşmasının Kapsamı

Görüldüğü gibi bu anlaşma ile Türkiye Amerika vatandaşlarının taleplerinin tamamen karşılanması karşılığında bir maktu tutarın ödenmesini öngörmektedir. Burada özellikle 24 Kânunuevvel 1923 anlaşmasına atıfta bulunulması çok önemlidir. Çünkü müzakereler sırasında da gündeme geldiği gibi anlaşmalara zemin teşkil eden bu protokollerde talep sahiplerinin daha önceki vatandaşlıkları sorgulanmamaktadır. Bu durum, anlaşmanın bütün taleplere karşılık olarak bir maktu ödeme yapılmasını karara bağladığını hükme bağlamaktadır. Başka bir deyişle, ABD tazminat anlaşmasını bütün vatandaşları için istemiştir. Amerikan vatandaşı olmuş bütün Rum, Ermeni ve Yahudilerin tazminat taleplerini toplaması ve komisyonun önüne getirmesi bunun bir göstergesidir. Amerikan kanunlarına göre bir kimse ülkesinden izin almadan da ABD vatandaşı olabilmektedir. Bu bakımdan ABD'nin vatandaşları arasında ayırım yapmaksızın bütün tazminat taleplerini toplaması doğaldır.

Bu yüzden de Amerika'nın tazminat talep listesinde Osmanlı menşeli ABD vatandaşlarına ait 1900 dosya vardı.⁵⁹ Bu yüzden Türkiye görüşmeler boyunca ABD'nin eski Osmanlı vatandaşlarının taleplerine yer vermesine itiraz etmiştir.⁶⁰ Bu nedenle Nielsen komisyona atandıktan sonra vatandaşlığı tartışmalı olanları değerlendirme dışı tutmuş, ancak tam olarak anlaşmanın dışına çıkartmamıştır.⁶¹ Zaten görüşmeler maktu ödeme üzerinde yapılmaya başlandığı ve tartışmalı vatandaşlara ait dosyaların komisyona sunulma süresi 15 Şubat 1934 olduğu için görüşme süreci tıkanmamıştır. Dolayısıyla ABD Dışişleri Bakanlığı bu tür talep sahiplerinin listesini komisyona vermiş, fakat dosyalarını süresi içinde vermeyerek bir ara formül bulmuş gözükmektedir.

Nitekim Nielsen'e göre imzalanan anlaşmada bütün tazminat taleplerini karşılamak üzere imzalanmıştır. Nielsen anlaşmaya dair yazdığı raporunda vatandaşlığı tartışmalı olan tazminat taleplerinin de 25 Ekim 1934 tarihinde imzalanan anlaşma kapsamında olduğunu, Komisyonun Türkiye kökenli Amerikan vatandaşlarının taleplerini değerlendirmemiş ise de, iki Hükümet tarafından imzalanan 25 Ekim

57 *Düstur*, 3. Tertip, C. 17, s. 1277-78. *FRUS* 1934, C. 2, s. 933-34. Nielsen, *Claims Settlement*, s. 47-48.

58 Trask, *American Response*, s. 208.

59 Nielsen, *Claims Settlement*, s. 13. Talep Listesi için bkz. Ek. XXX.

60 Türkiye'nin özellikle Yunan-Amerikan vatandaşlarının çifte vatandaşlıklarını kullanarak tazminat talebinde bulunmalarından korktuğu şeklindeki tespit ve yorumlar için bkz. Nielsen, *Claims Settlement*, s. 12-13. Trask, *American Response*, s. 206.

61 Nielsen, *Claims Settlement*, s. 13.

1934 Anlaşması, bir ülkenin vatandaşlarının diğeri aleyhindeki halihazırda açılmış bütün tazminat davalarına son veren bir mahiyet taşımakta olduğunu ifade etmektedir.⁶²

Bununla birlikte önemle vurgulanmalıdır ki Türkiye'deki genel algılama da ABD'nin bütün vatandaş kabul ettikleri adına tazminat talep ettiği ve anlaşma yaptığı şeklinde olmuştur. Anlaşmanın imzalanmasından sonra Türk basınında çıkan haberlerde de I. Dünya Savaşı'nda malları ellerinden alınan ABD vatandaşlarının zarar ve ziyanlarının karşılanması için Türkiye'nin Amerika'ya tazminat ödeyeceğini şekliindedir. Örneğin Cumhuriyet gazetesinin haberinde “*Harbi Umumide Amerika tebaasına ait emlakten vaziyet edilenlerin tazmini talebinde bulunulmuş...Amerikanın tanzim ettiği metalip listesi üzerinde tatbikatta bulunan komisyon Türk hükümeti tarafından muayyen bir tazminat itasına karar vermiştir*” denilmektedir.⁶³ Hakimiyeti Milliye gazetesi de bu haberi hemen hemen aynı ifadelerle “*komisyon zarar gören Amerikaluların taleplerini tetkik etmiş ve muayyen bir paranın bu zarara mukabil Amerikan hükümetine ödenmesini ... teklife karar vermiştir*” şeklinde vermektedir.⁶⁴ Burada dikkat çeken her iki haberde de ne kadar tazminat ödendiğine yer verilmemesidir. Bu önemli detayın neden haberde yer almadığı eldeki bilgiler ışığında ancak spekülasyon konusu olabilir.

Diğeri taraftan Nielsen'in raporunda da tazminat taleplerinin vatandaşlık sorunu dikkate alınmadan talep edildiğini ortaya koyan başka noktalar da vardır. Buna göre ABD komisyonunun önündeki dosyalardaki talepler şu şekilde tasnif edilmiştir.⁶⁵

1. Türk askeri veya sivil makamları tarafından değeri tazmin edilmeden el konan tazminat talepleri
2. Mülklerin askerler tarafından gereksiz ve orantısız bir biçimde tahribatı, yağmalanması ve soyulmasına dair tazminat talepleri
3. Türk sivil ve askeri makamları tarafından insan haklarının ihlali ile ilgili olanlar (haksız tutuklamalar ve darb gibi)
4. İnsan hakları veya mülklere gelebilecek zararları önlemek konusunda yetkililerin gerekli gayreti göstermekteki ihmaller ile ilgili tazminat talepleri

62 Nielsen, *Claims Settlement*, s. 15: “The Commission did not consider these claims of naturalized citizens of Turkish origin, the Agreement of October 25, 1934, concluded by the two Governments was framed to effect a final settlement of all outstanding claims of the nationals of each country against the other.”

63 “Amerikalı Emlaki”, *Cumhuriyet*, 14 Teşrinvevvel 1934, s. 5.

64 “Türk-Amerikan Komisyonu” *Hakimiyeti Milliye*, 14 I. Teşrin 1934, s. 3.

65 Nielsen, *Claims Settlement*, 22. Krş; Trask, *American Response*, s. 200. *Bulut, Atatürk Dönemi*, s. 171.

Bununla birlikte ABD Hükümeti'nin talep ettiği çok az bir oranına uzlaşmayı kabul etmiş olması ve anlaşmanın imzalanmasından sonra Ermeni ve Rumların tepkileri,⁶⁶ Türkiye'nin tavrı karşısında Amerika'nın sadece vatandaşlığı tartışmasız olanlar için tazminat anlaşması yaptığını düşündürmektedir. Fakat yukarıda da açıklandığı gibi Nielsen'in raporu bu ihtimali dışlamaktadır. Trask da anlaşma hakkında yaptığı değerlendirmede anlaşmanın bütün tazminat taleplerini kapsadığını belirtmektedir. Ayrıca Trask'a göre tazminat tutarı taleplere göre değil, Türkiye'nin ödeme kapasitesine göre belirlenmiştir. Nielsen komisyon çalışmalarının uzamasının arkasında Türkiye'nin istenen miktarı ödeme imkânının olmaması olduğunun farkına varmış ve ödenebilecek bir miktarı tercih etmiştir.⁶⁷ Amerikan gazetelerinde anlaşmayla ilgili çıkan haberlerde de tazminatın Amerikan vatandaşlarının tazminat taleplerine karşılık imzalandığı belirtilmektedir.⁶⁸

Anlaşmanın kapsamı dışında bırakılan ve Türk tarafının müzakere etmeyi asla kabul etmediği dosyalar ise şunlardı: 1) İzmir şehrinin yakılmasından dolayı ortaya çıkan tazminat talepleri, 2) Tehcir sonucu ortaya çıkan tazminat talepleri 3) Türkiye'deki emlak-ı metrukeye dair tazminat talepleri, 4) Türkiye toprakları dışında oluşan tazminat talepleri.⁶⁹

Tazminat Almaya Hak Kazananlar

Tazminat Anlaşması Amerikan Kongresi'nde 22 Mart 1935 tarihinde onaylandıktan sonra Nielsen Washington'da bir büro açtı ve alınan tazminata hak kazananları belirledi. Nielsen komisyona sunulan dosya sahiplerinin isimlerini talep ettikleri tazminat tutarını ve yasal faizini teke tek büyük bir titizlikle tespit etti. Sahte oldukları veya yeterli kanıt bulunmadığı gerekçesiyle taleplerin büyük bir kısmını kapsam dışı bıraktı.⁷⁰ Nielsen'in 1937 yılında yazdığı son raporuna göre sadece 33 talep tazminat alamaya layık bulundu.⁷¹ Bu taleplerin tutarı ise ana para ve faiz dahil olarak 899.338.09 dolardı. Tazminatın en büyük kısmını faiz dahil 260.870.96 dolar olarak Mac Andrews and Forbes Şirketi aldı. Bu şirketi toplamda 191.583.48 dolar alan American Board of Commissioners for Foreign Missions isimli misyoner

66 Trask'a göre *Türk-Amerikan Savaş Tazminatı Talepçileri İttifakı Derneği (The Allied Turkish-American War Claims Association)* adlı kuruluş 200 Osmanlı menşeli Amerikan vatandaşı adına anlaşmayı protesto etmişlerdi. Trask, *American Response*, s. 209.

67 Nielsen Dışişleri Bakanı Hull'a yazdığı bir yazıda Türkiye'nin 1911 den sonra dört uluslar arası savaşa girdiğini, kaybettiğini ve Osmanlı'dan bir şey kalmadığını belirtmiş, ülkenin ödeme kapasitesi olmadığını kaydetmiştir. Trask, *American Response*, s. 207.

68 "Turkey to Pay Our Claims", *The New York Times*, 20 Aralık 1934.

69 Nielsen, *Claims Settlement*, s. 24-41.

70 Trask, *American Response*, s. 209. The New York Times gazetesinde çıkan bir haberde komisyona gelen 900 dostadan 600 tanesinin hukuken dayanaksız olduğunun, 300 tanesinin ise tekrar inceleneceği duyurulmaktadır. Bkz. "Turks To Pay \$ 1.500.000 in War Claims to Turkey", *The New York Times*, 22 Ekim 1934.

71 John A. DeNovo, *American Interests and Policies in the Middle East, 1900-1939*, University of Minnesota Press, 1963, s. 239.

örgütü aldı. Daha sonra sırasıyla Socony-Vacuum Oil Şirketi (150.131.89 dolar), Amerikan Tobacco Şirketi (42.938.25 dolar) ve Singer Sewing Machine Şirketi (51.087.69 dolar) izliyordu.⁷²

Nielsen'in hazırladığı listeye göre ödemeler yapıldıktan ve Türkiye'de çalışan komisyon ile Nielsen'in harcamaları için 70.891.06 dolar ayrıldı. Ancak listeler son şeklini aldığı anda hak edenlere ödenecek tazminat tutarının Türkiye'nin ödeyeceği paradan 400.661.91 dolar daha az olduğu ortaya çıktı. Nielsen'in önerisiyle ABD, Türk Hükümeti'ne borcun daha az olduğunu ve 4 taksit ödeneceğini bildirmeye karar verdi. Buna göre taksitler 1948 yerine 1944 yılında sona erecekti. Türkiye Büyükelçisi Münir Erteğün Dışişleri'ne çağrıldı ve yeni ödeme planı kendisine iki hükümet arasında gizli kalmak şartıyla bildirildi. Gizliliğin sebebi talepleri kabul edilmeyenlerin protestolarından çekinilmesi idi. Nielsen Türkiye'nin ödeyeceği miktarın daha az çıkması üzerine Dışişleri Bakanı Hull'a durumu iletirken "*Türk hükümetine yaptığımız bütün yanlış beyanların ayaklar altına aldığı Amerika Birleşik Devletleri'nin onurunu bir ölçüye kadar bu yaptığımız jest kurtaracaktır*"⁷³ diyecektir. ABD'nin bu jesti Türkiye'nin elçisini çok duygulandırmış, kararı tebliğ eden Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu Masası şefi Wallace Murray'in naklettiğine göre büyükelçi haberi alınca gözlerinden yaşlar dökülmüş ve "*Hükümetinizin cömertliği, adil davranışı ve dürüstlüğü karşısındaki minnettarlık duygularını ifade etmekten aciz olduğunu ve bu anın kariyerinin en mutlu günü olduğunu*" söylemiştir.⁷⁴ Trask eserinde Nielsen'in komisyona atanmasını değerlendirirken onun Türkleri sevmediğini belirtmektedir. Halbuki Nielsen raporunda kendisinin katılmasından önce komisyonun çalışmalarını değerlendirirken "*Antlaşmada.... yoksul bir milletten, büyük çaplı yalan dolanla yüksek meblağlarda para temin edebilmek için girişimlerde bulunulmuştur*" demiştir.⁷⁵

Sonuç

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında imzalanan bu tazminat anlaşması Türkiye ile ABD arasında 1923 yılından beri problem oluşturan ve ilişkilerin gerginleşmesine sebep olan önemli bir engeli ortadan kaldırmıştır. Türkiye bütçe imkanlarına göre çok da az olmayan bir parayı ödemek suretiyle iyi niyetini ve ABD ile iyi ilişkiler kurmaya verdiği önemi göstermiştir. ABD ise bütün tazminat taleplerini almaya çalışmayarak ve maktu bir miktar üzerinde anlaşarak Türkiye ile ilişkilerin düzelmesine önem verdiğini göstermiştir. ABD müzakereler sırasında

72 Nielsen, *Claims Settlement*, s. 780-782. Blz. Ek. XXX.

73 "*This deed would serve in a measure to salvage the honor of the United States so shamefully prostituted by the wholesale misrepresentations made to the Government of Turkey*". Nakleden Trask, *American Response*, s. 210.

74 Nakleden Trask, *American Response*, s. 210.

75 Nielsen'den Hull'a yazılan bir mektuptan nakleden Trask, *American Response*, s. 205.

sürekli olarak Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik koşulları dikkate alarak ilk talep ettiği yüksek tazminat miktarı üzerinden tavizler vermiştir. Yapılan bu anlaşma taraflar arasındaki bütün tazminat taleplerinin sona erdirilmesine yönelik olarak imzalanmıştır. ABD'nin 1900 civarındaki Ermeni ve Rum talep sahibinin protestosuna rağmen bu anlaşmayı imzalaması çok manidardır. Bugünkü tazminat taleplerinin ne kadar yersiz ve hukuki dayanaktan yoksun olduğunu, anlaşma sürecine dair 1937 yılında Nielsen tarafından hazırlanan rapor tüm çıplaklığı ile ortaya koymaktadır. Nielsen raporunda Türkiye menşeli ABD vatandaşlarının taleplerinin tek taraflı, abartılı, haksız ve hukuken mesnetsiz olduğunu açıkça kaydetmiştir.

EKLER

Ek. 1. Tazminat taleplerine dair komisyon kurulmasına dair kararnamenin transkripsiyonu, suretinin metni

Türkiye Cumhuriyeti

Ankara

Baş Vekâlet

Kalem-i Mahsus Müdiriyet

Aded: 102

Kararnâme

24 Kânun-ı evvel 923 tarihiyle İstanbul Murahhaslığına tevdi kılınan Amerika Sefareti'nin ber-vech-i zîr takriri, İcra Vekilleri Heyeti'nin 6/1/340 tarihli ictimaında ledel-kırae keyfiyet tasvib edilmiş ve Hariciye Vekâleti'ne tebligat-ı icrası takarrür etmiştir.

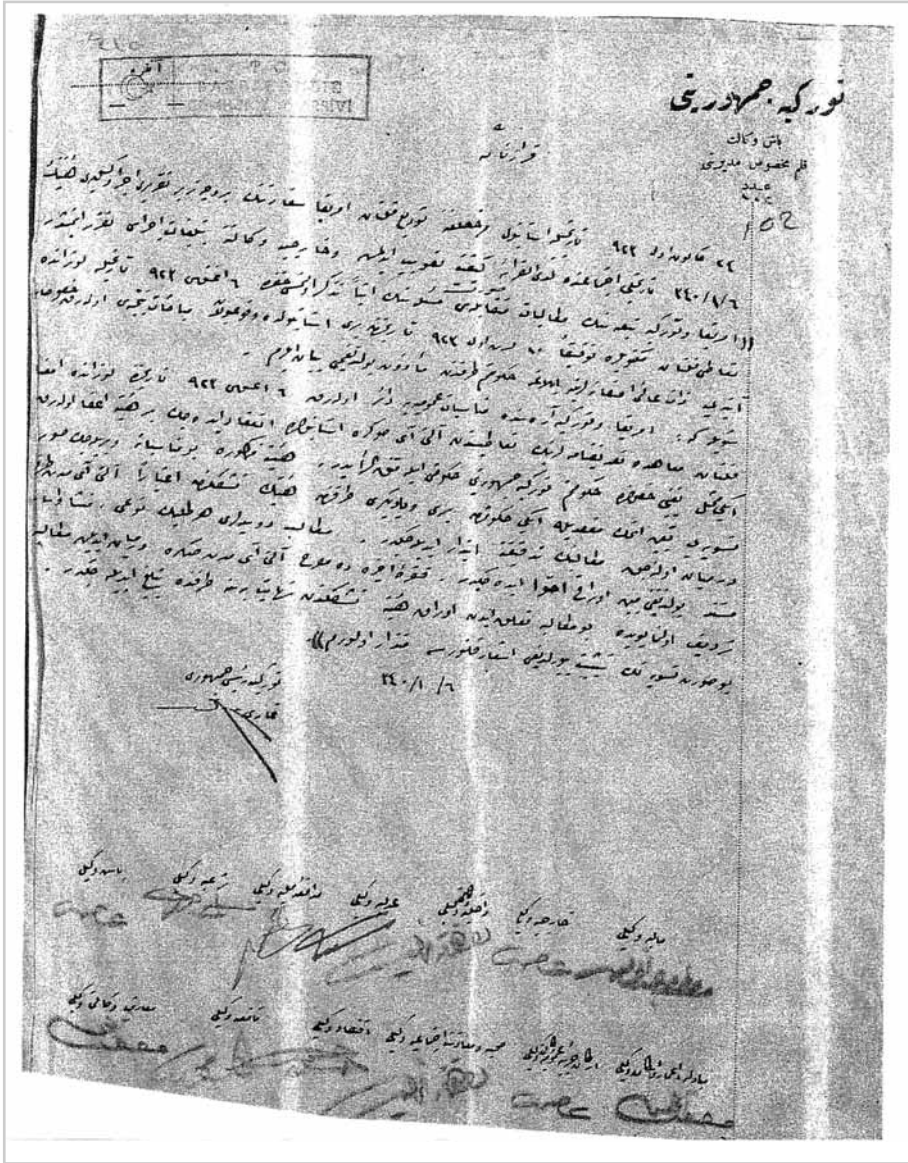
“Amerika ve Türkiye teb’asının metâlibât-ı mütekabilesi suret-i mes’ulesinin atiyen tezekkür olunması hakkında 6 Ağustos 923 tarihiyle Lozan’da teati kılınan mektublara tevfikân 10 Teşrin-i evvel 923 tarihinden beri İstanbul’da vuku’ bulan mübahasât neticesi olarak hususât-ı atiyeyi zât-ı âli-i (...) iblağa hükümetim tarafından mezun bulunduğumu beyan eylerim.

“Şöyle ki: Amerika ve Türkiye arasında münasebât-ı umumiyyeye dair olarak 6 Ağustos 923 tarihinde Lozan’da imza kılınan muahede tasdiknâmelerinin teatisinden altı ay sonra İstanbul’da in’ikad edecek bir heyete ika olarak iki mümessil tayini hususunda hükümetim, Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ile müttefiklik eder. Heyet-i mezkûre bu münasebâta verilecek suret-i tesviyeyi tayin etmek maksadıyla iki hükümetin biri veya diğeri tarafından heyetin teşekkülünden itibaren altı ay müddet zarfında dermiyan olunarak metâlibinin tedkikine ibtidar edilecektir. Metâlib dosyaları her talebin nev’i, menşe ve esasa müstenid bulunduğunu mübeyyin evrakı ihtiva edecektir. Fıkra-i ahirede mussarrah altı ay müddet sonra dermiyan edilen metalibe terdif olunmayıp da bu metalibe taalluk eden evrak, heyete teşekkülünden nihayet bir sene zarfında tebliğ edilecektir. Bu suret-i tesviyenin tesbit buyurulduğu iş’ar kılınırsa minnettar olurum”.

6/1/340

Türkiye Reis-i Cumhuru
Gazi (imza)

Maliye Vekili İmza	Hariciye Vekili imza	Dahiliye Vekâleti Vekili imza	Adliye Vekili imza
Müdafaa-i Milliye Vekili İmza		Şer'îye Vekili imza	Başvekil imza
Mübadele, İmar ve İskân Vekili İmza		Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti Vekili imza	
Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekili İmza		İktisad Vekili imza	Nafia Vekili imza
Maarif Vekâleti Vekili imza			

Ek.2: Türkiye Cumhuriyeti ile ABD arasında 25/12/1934 tarihinde imzalanan anlaşma. *Düstur*, 3. Tertip, C. 16, s. 490-92.

490

№: 99 — Türkiye Cümhuriyetile Amerika Birleşik Devletleri arasında 25/12/1934 tarihinde imza olunan karşılıklı metalibin tesviyesine dair olan itilâfnamenin tasdiki hakkında kanun

23 kânunuevvel 1934

[Resmî Gazete ile neşir ve ilânı: 2 kânunusani 1935 — Sayı: 2896]

Kanun №: 2670

Madde 1 — Türkiye Cümhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında 25 birinciteşrin 1934 tarihinde imza olunan ve her iki Devlet vatandaşları mütekabil metalibinin tesviyesine mütedair bulunan itilâfname kabul ve tasdik olunmuştur.

Madde 2 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 3 — Bu kanunun icrasına Hariciye ve Maliye Bakanları memurdur.

Türkiye Cümhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında akdolan ve iki Devlet vatandaşları mütekabil metalibinin tesviyesine mütedair olan itilâfname

Türkiye Cümhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti, 24 kânunuevvel 1923 tarihinde notalar teatisi suretile akdeyledikleri ve 17 şubat 1927 tarihinde notalar teatisi neticesinde hasıl olan itilâf ile teyid ettikleri anlaşmada dahil olan talepleri dostane, çabuk ve tasarruflu surette halletmek arzusu ile işbu itilâfnameyi akde karar vermişler ve bu maksadla:

Türkiye Cümhuriyeti ile Amerika Birleşik Devletleri arasında akdolan ve iki Devlet vatandaşları mütekabil metalibinin tesviyesine mütedair olan itilâfnamenin İngilizce metni

The Government of the Republic of Turkey and the Government of the United States of America, being desirous of effecting an amiable, expeditious and economical adjustment of the claims embraced by the Agrrement concluded by them through an exchange of notes dated December 24, 1933, and confirmed by an agrrement through an exchange of

Türkiye Cümhuriyeti Reisi
Hazretleri

İzmir Mebusu ve Türkiye
Cümhuriyeti Hariciye Vekili
Doktor Tevfik Rüştü Beyefen-
diyi,

ve

Amerika Birleşik Devletleri
Reisi Hazretleri

Fred Kenelm Nielsen'i
Murahhas tayin etmişlerdir.

Bu murahhaslar salâhiyetna-
melerini yekdiğere tebliğ ile
usul ve kaidesine muvafık
bularak atideki hükümleri ka-
rarlaştırmışlardır:

MADDE 1.

Türkiye Cümhuriyeti Hükû-
meti Amerika Birleşik Devlet-
leri Hükûmetine, 24 kânunu-
evvel 1923 tarihli anlaşmada
dahil olan Amerika tebaaları
taleplerinin tamamen tesviye-
sini tazammun etmek üzere
faizsiz olarak (1 300 000) dol-
lar (bir milyon üç yüz bin)
dolar Amerika Birleşik Devlet-
leri doları verecektir. Bu meb-
lâğ, her senelik taksiti (100 000)
(yüz bin dolar) olmak üzere
on üç senede ödenecektir. İlk
taksit işbu itilâfnamenin Tür-
kiye Büyük Millet Meclisince
tasdikından sonra 1 haziran
1936 tarihinde tediye oluna-
caktır.

notes dated February 17,19,27,
have resolved to conclude the
presant Agreement for that
purpose, and have appointed
as their plenipotentiaries :

The President

Of the Republic of Turkey,
Dr. Tevfik Rüştü Bey, De-
puty of İzmir, Minister of Fo-
reign Affairs of the Terepublic
of Turkey,

and

The President

Of the United States of
America

Fred Kenelm Nielsen,

Who, having communicated
their ful powers, found to be
in good and due form, have
agreed as follows:

ARTICLE 1.

The Government of the
Republic of Turkey will pay
to the Government of the
United States of Amerika the
sum of 1,300,000 (one million
three hundred thousand dol-
lars) of the United States of
America, without interest, in
full settlement of claims of
American citizens which are
embraced by the Agreement
of December 24,1923. Paye-
ment of this sum will be made
in thirteen annual installe-
ments of 100,000 (one hundred
thousand dollars) . Payement
of the first installement will
be made on June, 1,1936;
following the ratification of
the present Agreement by the
Grand National Assembly of
Turkey.

492

MADDE 2.

Her iki Hükümet yukarıda zikredilen meblâğın tediyesi suretile Türkiye Cümhuriyeti Hükümetinin kendisine karşı dermeyan edilen yukarıda mezkûr taleblere aid bütün borçlardan ibra edilmiş olacağını ve keza 24 kânunuevvel 1923 anlaşmasına dahil bütün taleplerin de kat'î surette hal edilmiş ad ve telâkki edileceğini kararlaştırmışlardır.

MADDE 3.

İşbu İtilâfname Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından tasdik edilmek şartile imzasından itibaren mer'iyete girecektir.

Ankarada yirmi beş teşri-nievvel bin dokuz yüz otuz dört tarihinde her ikisi de aynı kıymeti haiz olmak üzere Türkçe ve İngilizce iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

Dr. T. Rüştü Fred Nielsen

ARTICLE 2.

The two Governements agree that, by the payement of the aforesaid sum, the Government of the Republic of Turkey will be released from liability with respect to all of the above-mentioned claims formulated against it and further agree that every claim embraced by the agreement of December 24, 1923, shall be considered and treated as finally settled.

ARTICLE 3.

The present agreement shall be effective from the date of its signature, subject to the ratification of the Agreement by the Grand National Assembly of Turkey.

Done at Ankara in duplicate in the Turkish and English and English languages, which have the same value, this twenty-fifth day of Octobre, nineteen hundred and thirty-four.

Dr. T. Rüştü Fred K. Nielsen

**№: 100 — 1934 mali yılı Umumi Muvazene Kanununa
bağlı bütçelerde bazı değişiklikler yapıl-
masına ve bazı bütçelere fevkalâde
tahsisat verilmesine dair kanun**

23 kânunnevel 1934

[Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 2 kânunusani 1935 — Sayı: 2896]

Kanun №: 2671

Madde 1 — 1934 mali yılı umumî muvazenesine giren bütçelerin (1) sayılı cetvelde yazılı fasıllarından (114 000) lira indirilmiştir.

Madde 2 — Birinci madde mucibince indirilen paralardan (78 000) lirası (2) sayılı cetvelde gösterilen tertiblere ilâve edilmiş ve (36 000) lirası da (3) sayılı cetvelde gösterilen daire bütçelerinde yeniden açılan fasıllara fevkalâde tahsisat olarak konulmuştur.

Madde 3 — Bu kanun neşri tarihinden muteberdir.

Madde 4 — Bu kanunun hükmünü yürütmeğe Maliye Vekili memurdur.

CETVEL (1)

F. M.	Muhassasatın nev'i	Lira
<i>Düyunu Umumiye</i>		
212	1722 numaralı kanun mucibince kibrit istikrazı faiz ve itfa mürettebatı	6 000
<i>Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü</i>		
225	Memurlar maaşı	1 500
241 1	Ücret	2 000
245 2	Açık maaşı	500
<i>Gümrük ve İhisarlar Vekâleti</i>		
264 1	İcar bedeli	500
270 4	Gümrük idaresine aid olanlarla tahtı muhafazasında bulunan ve kaçak olarak derdest olunup gümrük idarelerine sevk ve teslim olunan bilûmum eşya ve emvalin nakliye ve bendiyesi ve kaçak olarak yakalanan hayvanların iâşe, bakım ve koruma masrafları	500
290 1	İcar bedeli	500
294 1	Mubayaa	500

Ek-3: Komisyona sunulan tazminat talepleri listesi.

Claimants	Total Amounts Allowed	Deductions	Amounts Due Claimants
Mary Jane Floyd.....	\$163. 00---	\$3. 61---	\$159. 39
Isidore Fried.....	650. 80---	14. 42---	636. 38
Mussie Hochstein, Administratrix of the Estate of Abraham Hoch- stein, Mussie Hochstein, Judith Hochstein, Israel Nathan Hoch- stein and Isaac Hochstein.....	500. 00---	11. 08---	488. 92
Rifka Levenson.....	500. 00---	11. 08---	488. 92
Alter Levin.....	2, 000. 00---	44. 33---	1, 955. 67
MacAndrews and Forbes Co.....	266, 784. 00---	5, 913. 04---	260, 870. 96
Michael J. Malamatinis, Emanuel J. Malamatinis and Bertha Mala- matinis.....	2, 000. 00---	44. 33---	1, 955. 67
Frederick Charles Newbourg, Jr., as Executor and Trustee, and Fidel- ity-Philadelphia Trust Company, as Trustee of the Estate of John Samuel Stephenson.....	10, 984. 36---	243. 46---	10, 740. 90
Christo G. Pirocaco (Claim for \$180,409.48).....	16, 058. 49---	355. 92---	15, 702. 57
Quaker City Rubber Company.....	296. 79---	6. 58---	290. 21
Elieser Rivlin, as Guardian of Hanah Belah Sternberg.....	839. 79---	18. 61---	821. 18
Elimeleh Sachs.....	4, 102. 70---	90. 93---	4, 011. 77
Singer Sewing Machine Company (Claim for \$63,961.77).....	51, 087. 69---	1, 132. 32---	49, 955. 37
Socony-Vacuum Oil Company, In- corporated (Claim for \$101,773.28).....	150, 131. 89---	3, 327. 55---	146, 804. 34
Socony-Vacuum Oil Company, In- corporated (Claim for \$13,417.92).....	8, 692. 38---	192. 66---	8, 499. 72
Socony-Vacuum Oil Company, In- corporated (Claim for \$3,844.03).....	5, 535. 40---	122. 69---	5, 412. 71
Texas Company, The.....	31, 643. 09---	701. 34---	30, 941. 75
J. Spencer Turner Company.....	1, 402. 23---	31. 08---	1, 371. 15
Stellios Venturatos.....	3, 067. 09---	67. 98---	2, 999. 11
Wellington, Sears & Company.....	1, 719. 96---	38. 12---	1, 681. 84
Esther White, Administratrix of the Estate of Isaac White.....	37. 17---	. 82---	36. 35
Harris White.....	174. 32---	3. 86---	170. 46
Whittemore Bros. Corp.....	202. 70---	4. 49---	198. 21

**LIST OF CLAIMANTS AND SO-CALLED CLAIMANTS
WITH AMOUNTS CLAIMED**

In isolated instances it was impossible to determine the precise amounts asked for by claimants. With respect to more than half of the names listed, no amounts are stated below, since there are no amounts to record. These names have been listed for purposes of indexing. They are found in the Digests of Obviously Ungrounded Claims, p. 715, and in the Digests of So-called "Claims", p. 733.

Claimants	Amounts Claimed	Pages
Abdalian, S.....		733
Abraham, Baba.....	\$10, 275. 00..	403
Abramovitz, A. E.....		733
Adamian, Adam.....		733
Adamian, P. A.....		733
Adamopoulos, Adam Constantine.....	633, 457. 39..	709
Adamopoulos, Stella.....	306, 676. 20..	709
Adams, Isaac.....		733
Adams, Louis B.....		733
Adams, Sarah Isaac.....	29, 500. 00..	222
Adjemian, Mariam.....		734
Agasar, Jacob Isaac.....	36, 440. 00..	403
Agerokis, Elias Christ.....		734
Aicaterinis, Nick.....		734
Aivazian, H. A.....		734
Ajamian, Charles, Mrs.....		734
Alcock, John L. and Company.....	17, 594. 58..	715
Alekary, John.....		734
Alexander, Gabriel Bar. See Harriet Maria Bar- clay, guardian.		
Alexander, Nicholas.....	9, 000. 00..	716
Alexandridis, Bassilios.....	13, 000. 00..	198
Allen, Andrew H.....		734
Allen, George P.....		734
Allen, Winifred H. See Anna J. Knapp <i>et al.</i>		
Altsuler, Samuel.....	5, 212. 00..	716
Amanatides, George E.....		734
Ameer, Alexander.....	37, 600. 00..	403
Ameer, Julia.....	26, 350. 00..	403
Ameer, Shlemon J.....	15, 700. 00..	403
American Bible Society.....		734
American Board of Commissioners for Foreign Missions.....	2, 481, 726. 47..	674
American Food Products Company.....		734
American Surety Company.....		734

785

Claimants	Amounts Claimed	Pages
American Tobacco Company, The.....	\$66, 678. 67..	141
American Tobacco Company, The.....	469, 760. 85..	128
American Tobacco Company of the Orient, Inc., The.....	73, 208. 64..	145
Anastasiadis, George.....		734
Andreasian, Andreas H.....		734
Andrew, Mitchell (Michael).....	510, 863. 00..	152
Angelos, Gust.....		735
Angiorlis, Mike.....		735
Annest, Harry A.....		735
Antoniou, Helen G.....		735
Apalakis, Edward.....		735
Aperghis, Photios.....	18, 727. 25..	224
Apostolides, Vassilios, Mrs.....		735
Apostolou, Manos.....		735
Arabadjis, James John.....		735
Arachisky, Minna Siev. See Sarah Siev <i>et al.</i>		
Archaeological Institute of America.....		735
Archbell, Jehu Eborn.....	10, 911. 40..	151
Archbell, Maria H. M.....	32, 689. 37..	149
Argyropoulos, Prodromos.....	3, 893. 00..	716
Armao, Bolton.....	18, 877. 00..	173
Armao, Paul.....		735
Armour and Company.....	1, 341. 82..	154
Arsanis, Eshu Serghis.....	48, 800. 00..	216
Artin, John.....	85, 500. 00..	717
Asiatic Raisin Trading Company.....	303, 945. 47..	196
Aspromongos, Panios.....		735
Asteriou, Aster.....		717
Athana, E.....		717
Athanasi, Constantine S.....		735
Aughinbaugh, W. E.....		735
Avak, Garapet M.....	442, 000. 00..	651
Avakian, Nerses M.....	58, 500. 00..	191
Avaras, S. J.....		736
Avedisian, Filomen.....		736
Avgeros, Dionyseus.....		736
Ayres, Bridges & Co. See Samuel W. Bridges, assignee.....		
Azoo, George Yohannan.....	27, 650. 00..	193
Babaian, Aram A.....		736
Babigian, Anna.....		736
Badal, William M., Special Administrator of the Estate of Nweeya Badal.....	14, 548. 00..	213
Baddell, Jeremiah.....		736
Badel, Shalem J. A., Mrs.....	64, 145. 00..	403
Bagdigian, Anoushig J.....		736
Bagdigian, Elizabeth.....		736
Bakrijian, Shahanog, Mrs.....		736
Baldwin, Theodore A.....		---

LIST OF CLAIMANTS

787

Claimants	Amounts Claimed	Pages
Ralph, J. M.		736
Barberis, George D.	\$13, 000. 00.	191
Barbes, Mary Z., Administratrix of the Estate of Zapheres Barbes	22, 225. 00.	155
Barclay, Harriet Maria, as Guardian of Three Children of Gabriel Bar Alexander	£800. 00.	403
Bardax, George		736
Basmajian, Zarouhi		736
Bassett, Theo W.		737
Bedrossian, Edward H.	\$15, 445. 00.	175
Benjamin, Hanna		737
Benjamin, Isaac Baba	33, 000. 00.	440
Benjamin, Israel Isaac		737
Benjamin, Lillian	9, 710. 00.	403
Benjamin, Mary Oraham	64, 550. 00.	209
Benjamin, Musey	50, 000. 00.	212
Benjamin, Thomas		737
Ben-Tovim, Cela Segal. See Mollie Segal <i>et al.</i>		
Berman, Isaac		737
Berman, Mosses	5, 335. 00.	717
Bermann, Nechemiah	23, 875. 00.	718
Beyoglides, George	5, 000. 00.	280
Birge, John Kingsley		737
Bitzer, John		737
Bizanos, John	26, 117. 05.	250
Bizanos, Mary	9, 169. 05.	341
Blackler, Francis	65, 075. 00.	170
Blackler, Francis	73, 470. 12.	157
Blackler, Mary Hooper Routh		737
Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church in the U. S. A.		737
Boggigian, Anna		737
Boghosian, B.		737
Bond, S. M. Louise		737
Boroian, Mariam		738
Boucchechter, Bithia		718
Boukis, Kiriakos		738
Breude, Selde		738
Bridges, Samuel W., Assignee of Ayres, Bridges & Co.	10, 164. 36.	443
Bright, Hettie Stauffer, estate of. See Lydia Stauffer, administratrix.		
Broudo, Rivka		738
Broudo, Zelda		738
Bugiagi, John C.		738
Burgess, Mary Edna		738
Cacaris, Menelas M.		738
Caires, James J.	47, 886. 25.	164
Calavas, Anna		738

Claimants	Amounts Claimed	Pages
Camp, Charles F., Mrs.....		252
Campanas, Theodore.....	\$4, 400. 00..	174
Capsis, Thrassos.....		738
Caras, Dimitrios John.....		718
Carastratis, George.....	40, 157. 14..	190
Carathima, George.....		739
Cardashian, Vahan.....	325, 000. 00..	718
Cardashian, Vahan.....	20, 000. 00..	719
Caridakis, George and Eugenia.....		739
Carpenter, Esther.....	20, 750. 00..	299
Case Company, J. I.....	6, 157. 59..	226
Cassimatis, Demetrios A.....		739
Cassimatis, John E.....		739
Castelli, Anthony.....	16, 666. 66..	206
Castelli, Carolina.....	35, 000. 00..	296
Castelli, Leonard.....		739
Castritsis, Alexander P.....	2, 300. 00..	245
Castritsis, Efharis.....		739
Castritsis, Emmanuel.....	2, 300. 00..	249
Catrevas, Miltiades N.....		739
Catsouros, Sarantis G.....	14, 075. 00..	276
Caucasus Copper Company.....		739
Chambers, Effie M.....		739
Chivitjian, Flora Hagop.....	6, 212. 00..	227
Chrisovergis, John.....		739
Christ, Penelope Domiano.....		739
Christie, Stella M., Estate of.....	Ltq.8, 000 (Gold)	301
Christodulos, Pandora J.....		340
Chrysolalides, Christos.....		740
Chrysolalides, Zampas M.....		740
City Bank Farmers Trust Company as Executor of the Estate of Ernest André Magnifico, Deceased.....	\$33, 843. 00..	282
Clark, Sarah Attwater.....		740
Closterides, Nicholas.....		740
Cofod, A. F.....		740
Cohen, Clarence, executor. See Adolph Yigdoll <i>et al.</i>		
Cohen, Hyman Lazarus.....		740
Cold, Edith.....		740
Cole Motor Car Company.....		740
Colovelonis, James.....		740
Constant, C.....		740
Constantine, Elpinike.....	4, 734. 00..	719
Constantinidi, Olga. See Anna Dimitroff.		
Coparanis, John A.....		740
Cory, Albert N.....	14, 874. 66..	206
Coucoularis, George D.....		740
Coulalis, George.....		741
Coulton, John M.....		741
Coumoulis, Basil C.....	28, 100. 00..	302
Coumoulos, Anna D., <i>et al.</i>	36, 300. 00..	460

Claimants	Amounts Claimed	Pages
Coundourianes, Vasilios M.....		741
Courayio, George B. (Kourayios, George B.).....		741
Cozzellas, Nicholas.....		741
Crichinys, Max, Mr. and Mrs.....		741
Curtis, Brigham.....		741
Daniel, Joseph.....	\$32, 080. 00..	403
Danielian, Armenag.....		741
Daniels, Michael.....	130, 000. 00..	215
Danino, Albert Haim.....		741
Danopulos, Paul.....		741
Danos, John Xenophon.....	10, 000. 00..	267
Dassos, Clara B.....		742
David, Agakham Z.....	19, 131. 00..	403
David, Jacob.....	6, 180. 00..	403
David, Leonard C.....		742
Davidian, Rose V.....	26, 772. 00..	719
Deinard, Ephraim. See Executors of the Estate of Ephraim Deinard.		
Delianides, Aristides.....		742
Deliapostolou, Nicholas.....		742
Deliganis, Charles E.....		742
Deliopostolo, Athanaces.....		742
Delizanttes, Costes George.....		742
Demetre, Jack H.....		742
Demirjian, Joachim H. Y.....		742
Demirjian, Minas.....		742
Demosthenes, John.....		742
Denenberg, Abraham J.....		742
Depoyan, Turvanda, Mrs.....		742
Der Garabedian, Nerses.....		742
Diamantis, Theophelos.....		743
Diamond, Stephen.....		743
Dieterle, George F.....	13, 879. 92..	169
Dimitroff, Anna, and Olga Constantinidi as Heirs of Mrs. Rhea Baltazzi.....	68, 103. 91..	241
Dodds, J. Boggs.....		743
Dodge, Vera H.....		743
Dooman, Isaac.....		743
Dooman, Joseph.....		743
Drigian, Yeghia.....		743
Dugundji, Basile D.....		743
Duvetias, James (Demetras, James).....		743
Economen, John, estate of. See Gust Serris, ad- ministrator.		
Economidis, John (Ekonomedes).....		743
Eddy, E. J.....		743
Edgar, Absalom I.....	6, 795. 00..	403
Edinger, Isidore, executor. See Adolph Yigdoll <i>et al.</i>		
Edman, Emanuel.....		743
Efremidi, D. A.....		743

Claimants	Amounts Claimed	Pages
Eghayan, Eli S., Mr. and Mrs., and George Eghayan		743
Eisenbise, Charles W.		744
Elia, George A.	\$7,800.00	403
Elia, Philip		744
Eliades, Ernest		744
Eliades, Mary J.	300.00	208
El-Issa, Chickery S.	£996	720
Elissa, Naim S.		744
Ellis, Wilder P.		744
Elstein, Isaac A.		744
Emanuel, William and Marika	\$21,000.00	304
Englander, David	12,542.42	713
English, George		744
Epidy, Theodore		744
Erickson, C. Telford		744
Eshoo, Darius	15,232.00	403
Eshoo, Ephraim		744
Eshoo, John Eshais		744
Eshoo, Yonan	6,144.00	403
Etkin, Abraham Leib	£1,230.50	187
Evlombiatas, Brotromos		744
Executors of the Estate of Ephraim Deinard	\$13,990.00	270
Fairhill, Morris		745
Faniades, John Paniodes	8,000.00	173
Feder, Esther	25,000.00	713
Feder, Michael	30,099.94	713
Feros, Angelos	4,500.00	720
Fexy, Florence	2,800.00	207
Fidelity-Philadelphia Trust Company, trustee. See Frederick Charles Newbourg, Jr., trustee.		
Fleishick, Abraham		745
Fleming, Mary R.		745
Flinker, Beckie	50,000.00	713
Flinker, Beckie, as Guardian of Evelyn Flinker	25,000.00	713
Flinker, Beckie, as Guardian of Sylvia Flinker	25,000.00	713
Flinker, Helen	25,000.00	713
Flinker, Jacob, Estate of		745
Flinker, Stella	25,000.00	713
Florent, Constantine	9,000.00	185
Floyd, Mary Jane	4,665.75	183
Foster, John D.		745
Foteinos, Nicolaos		745
Francisco, Nicholas	36,240.00	297
Fried, Isidore	1,470.00	182
Fundaminsky, Shena Siev. See Sarah Siev <i>et al.</i>		
Ganja, Shimon, as Administrator of the Estate of David S. Yohannan, Deceased	25,978.00	403
Garabedian, Yeghinar		745
Gardner, Harold I., Mrs. (Emily R. Gardner)		745

LIST OF CLAIMANTS		791
Claimants	Amounts Claimed	Pages
Gazarian, Toros.....		745
Geghoian, Ohannes.....		745
Gekis, Selios.....		745
George, Absalom.....	\$70,382.00..	403
George, Elizabeth.....	6,755.00..	403
George, John Hadgi (John Samaras).....		745
George, Solomon.....		745
George, Wilson W.....	9,840.00..	403
Georges, Luther.....	65,825.00..	403
Georgiades, Helly D.....	52,700.00..	203
Giwegiz, John.....	8,000.00..	272
Glaubman, Mordecai.....		746
Glitsos, John and Demos.....		746
Glycofrides, Eustace.....	75,000.00..	293
Glyptis, Demetrius.....		746
Gnesios, Gust Christ.....	30,000.00..	229
Gogian, Donabed.....		746
Goinis, William P.....		746
Goldberg, Abraham.....	13,360.00..	713
Goldberg, Benjamin.....	£840..	713
Goldberg, Morris.....	\$2,560.00..	646
Goldberger, Rachel, Mrs.....		746
Goldsmith, Zipora Feigel.....		746
Goldstein, Chaye Sarah.....		746
Goodorich, Abraham.....		746
Gosztanyi Savings & Trust Co., as Guardian of John Emanuel Lagouros.....	10,000.00..	179
Gosztanyi Savings & Trust Co., Guardian of Michael P. Mavroudis.....	950.00..	720
Goulanian, Maritza.....		746
Grad, Louis.....		746
Graff, P. A.....		746
Graisver, Pearl.....		746
Gratz, Samuel.....	Ltq. 2,440 (Gold)	713
Greene, Olive.....		747
Greenfield, L., & Sons.....	\$119,824.00..	394
Grout, Margaret W. See Anna J. Knapp <i>et al.</i>		
Gulamerian, Herepsena.....		747
Gulemerian, Mugrdich.....		747
Gulezian, Satenig.....		747
Hageiosif, Demetrios.....		747
Hagopian, Peter.....		747
Hagopian, S. D., Mrs.....		747
Halson, George.....		747
Harootian, Simon G.....	12,000.00..	721
Hatchi, Philippe.....		747
Hazar-Vartian, Vartouhi.....		747
Hazarian, Erenik.....	78.66	280

1934-1935 Türk-Amerikan Tazminat Anlaşması ve Günümüze Yansımaları

Claimants	Amounts Claimed	Pages
Hekimian, Louise.....		747
Hekimian, Nejib.....		747
Hellman, Gettle (Jessie).....		747
Herman, Benedict.....		748
Herman, David.....		748
Hintlian, Agavny.....	\$19,000.00..	305
Hintlian, Haigag Kinos, Mrs.....		748
Hoachoozo Palestine Land & Development Co.....	181,025.00..	254
Hochstein, Mussie, Administratrix of the Estate of Abraham Hochstein, Mussie Hochstein, Judith Hochstein, Israel Nathan Hochstein and Isaac Hochstein.....	64,375.00..	519
Hofmann, Ina M., and Dulcie H. Steinhardt.....	6,400.00..	286
Holbrook, Charles H.....		748
Holopikian, Mesrob.....		748
Holtzoff, L. S., and Co.....		748
Hondjopoulos, Mary and Stamatiki.....	8,000.00..	297
Hontall, Arefeti.....		748
Hoobyar, John.....	6,700.00..	268
Hosanna, Joseph.....		748
Hosanna, Nuisa Elisha.....		748
Hosanna, Sergis Yoseph.....	80,700.00..	403
Hovas, Edward K.....		748
Hovespian, Asador, Mrs.....		748
Hower, Clara, and Ralph W. Miller as Heirs of Olive S. Miller.....	79.44..	393
Hower, Clara, and Ralph W. Miller as Heirs of Olive S. Miller (William R. Miller).....	118.44..	392
Iatridis, Menandros H.....		749
Ingersoll-Rand Company.....		749
Ingram, Peter T.....		749
Inueeya, Abraham A.....	10,650.00..	403
Inueeya, Sarah.....	5,025.00..	403
Isaac, John.....		749
Isaacs, S.....		749
Jacob, Ernest.....		749
Jacob, Neweyn.....		749
Jacobs, Hannah Y.....	10,370.00..	403
Jacobs, Jonathan.....	2,975.00..	403
Jacobs, Louisa.....	11,250.00..	403
Jacobs, Louisa, as Administratrix of the Estate of Samuel Jacobs.....	10,975.00..	403
James, Steve.....		750
Jannides, George.....		750
Jebejian, N. H.....		750
Jefyentgis, Peter John.....	2,390.00..	253
Jenkins, Hannah.....	50,000.00..	463
Jerahian, John.....		750
Jigarian, S. M.....		750
Joannides, Aristides J.....		750
Joel, John.....	5,646.00..	403

Claimants	Amounts Claimed	Pages
John, David Peter.....	\$6,665.00..	403
Johns, Alexander.....	7,380.00..	403
Johnson, Abraham.....		750
Johnson, Esther Treudley (Mrs. Bowman).....	50,000.00..	318
Johnson, George.....	71,765.00..	323
Johnson, George.....		750
Johnson, Paul.....	45,350.00..	721
Jones, Baba W.....		750
Joseph, Ezra.....	7,970.00..	403
Joseph, Solomon George.....	15,330.00..	403
Kahfigian, Vedar.....		750
Kalfas, Xenophon.....	28,800.00..	297
Kalligonis, A.....		750
Kalo, Helen (Kaloyeropoulou).....		750
Kaloganis, Theodore.....	14,700.00..	364
Kalunian, Sirvart S.....	51,312.00..	721
Kantrowitz, Matus.....		750
Kapigian, Jacob.....		750
Kapoian, Hagop B.....		751
Karigan, Harry.....		751
Kasabian, Leon.....		751
Kassimis, Alexander D.....	35,245.00..	339
Katsarides, James.....	7,800.00..	721
Kavalgian, H. V. R.....		751
Kayas, Paul N.....		751
Kazanjian, Mardiros A.....		751
Kazazis, Cleopatra.....		751
Keljik, Raffi.....		751
Kellad, Dan.....	63,345.00..	353
Kembessos, Kalliopie.....	34,225.00..	323
Kerames, George.....		751
Kerestetjopulou, Sophia.....		751
Kine, A. A.....		751
Kinos, Antonios.....		751
Klein, Max.....		751
Knanishu, Sarah.....	11,200.00..	403
Knapp, Anna J., Winifred H. Allen, Margaret W. Grout and Katharine B. Megathlin.....	20,000.00..	466
Knight Light Co.....		751
Koronis, Gus.....		751
Korosides, Elias.....		751
Koshaba, Joseph.....	37,350.00..	403
Kotsifos, C.....		752
Koucoulitotis, Dimitris.....		752
Koukourakis, Constantinos.....		752
Kourelis, Constantine.....	6,575.00..	297
Kouroyen, Polymnia, Mrs.....		752
Kromides, Sultana.....		752
Kulahlian, Elise.....		752
Kuptsis, Demosthenes.....		752
Kyros, Nicholas (Lalles, C. N.).....		752

Claimants	Amounts Claimed	Pages
Lagouros, John Emanuel. See Gosztonyi Savings & Trust Co., guardian.		
Lamme, Charles Wilson.....	\$836. 00..	403
Lane, R. W.....		752
Lane, Reggio & Co., Inc.....	29, 947. 72..	278
Lane, Rufus W. See City Bank Farmers Trust Co., executor.		
Langdon, Ida B.....	7, 185. 00..	308
Lanoil, Abraham, Estate of.....		752
Lanoil, Jacob Hirsh.....	30, 415. 43..	713
Lapin, Aaron.....	Frs.41, 353. 50..	470
Latchin, Abner N.....	\$79, 590. 00..	403
Latgis, James.....		752
Lemonides, Demetrios C.....		752
Leonidas, Theodore.....		753
Levanos, Dimitrios George.....		753
Levenson, Rifka.....	20, 000. 00..	532
Levi, Harris L., et al.....	51, 975. 00..	713
Levi, Louis. See Harris L. Levi et al.		
Levin, Alter.....	91, 153. 27..	688
Levin, Isaac David.....	L.E.865. 50..	713
Levin, Kalman.....	970 napoleons or \$3,880.00..	530
Levinson, Joseph. See Heirs of Joseph Levinson.		
Levinson, Max.....		753
Levy, Jacob.....		753
Levy, Jashaia.....		753
Levy, Joseph. See Harris L. Levi et al.		
Levy, Joseph.....	\$17, 397. 85..	713
Levy, Moses E.....	17, 325. 00..	713
Levy, Moses E., Administrator of the Estate of Hanna Levy.....	10, 000. 00..	713
Levy, Rebecca.....		753
Levy, Simon, estate of. See Samuel Spitzer, executor.		
Lewensohn, Benjamin L.....	2, 000. 00..	713
Lewensohn, Benjamin L., Administrator of the Estate of Joseph Lewensohn.....	17, 141. 00..	713
Lewensohn, Chaye Baileh, Estate of.....		753
Lewensohn, Israel and Leib Lewensohn.....	60, 000. 00..	713
Lewensohn, Sarah.....		753
Liakos, Georges Elias.....	42, 967. 00..	312
Lilienthal, Isaac.....		753
Limmos, Amon.....		753
Limnioudes, Eraklis & Kimon, and Limmos, Evanthea.....		753
Lipschitz, Joseph.....	29, 506. 00..	713
Lipschitz, Kalman.....	4, 850. 00..	722
Lipschitz, Zipora.....	10, 000. 00..	713
Lipson, Peshke.....		753

LIST OF CLAIMANTS		795
Claimants	Amounts Claimed	Pages
Lowenstein, Louis.....	\$2,000.00..	545
Lulejian, Albert D.....	14,875.00..	297
Lyon, Frank.....		754
MacAndrews and Forbes Co.....	2,095,499.93..	87
MacAndrews & Forbes Co. (Caucasian Licorice Company, Limited).....	7,377.48..	118
MacAndrews & Forbes Co. (Frederick Valentine Greene, Jr.).....	32,719.89..	120
Machniz, Jacob.....	6,480.00..	722
Machniz, Mosche.....		754
Machniz, Ruth Pearl Segal. See Mollie Segal <i>et al.</i>		
Macripodari, Nicholas A.....	30,205.00..	323
Magigian, Zagig P.....		754
Magnifico, Ernest André, estate of. See City Bank Farmers Trust Company, executor.....		
Maimaris, Demetrios.....		754
Makis, John.....		754
Malakian, Peter.....		754
Malamatinis, Michael J., Emanuel J. Malamatinis, and Bertha Malamatinis.....	133,760.00..	603
Malick, Elia R.....	11,920.00..	403
Malick, Elia R., as Guardian of Annie Malick.....	75,000.00..	403
Malick, Samuel R.....	7,622.00..	403
Malick, Siunol.....		754
Malick, Walter.....	9,825.00..	403
Malick, Yonan.....		754
Mangos, Christos P.....	Ltg. 4,750..... (Gold)	297
Mangurian, Nishan K.....		754
Manookian, M. K., Company.....		722
Marcopoulos, Christos G.....		754
Marcus, Isaac.....		754
Mardikian, Azniv.....		754
Margarites, James.....		755
Markopulos, Athina P.....	\$45,500.00..	338
Markos, Isaac.....		755
Markt & Hammacher Company.....	Mk.391.50..	472
Marmaras, Nicholas.....	\$38,173.75..	473
Matjoranis, Michael.....		755
Matthews, James.....		755
Mavrides, Margitsa L.....		755
Mavrides, N.....		755
Mavrodes, Tasso.....		755
Mavromates, John Abram.....		755
Mavropoulo, A.....		755
Mavroudis, Michael P. See Gosztonyi Savings & Trust Co., guardian.....		
Max, Lizzie.....	8,590.00..	713
Mazel, Blanche Segal. See Mollie Segal <i>et al.</i>		
Meena, Olivia S.....		755

1934-1935 Türk-Amerikan Tazminat Anlaşması ve Günümüze Yansımaları

Claimants	Amounts Claimed	Pages
Meir, Pinhass, <i>et al.</i> (Elyahn and Isaac).....		755
Meirick, Julius M.....		755
Meizell, Samuel.....		755
Mekredis, Diamondis.....		756
Melchor, Alexander.....	\$23, 850. 00..	403
Melchor, Shacher, Mrs.....	6, 900. 00..	403
Melonas, Harry.....		756
Mericas, C.....		756
Mesrobian, Hagop H.....		756
Metheny, Mary E.....		756
Metz, W. A.....		756
Meymaris, Basil E.....	9, 496. 00..	297
Mihaludakis, George.....		756
Milanos, Angelos.....		756
Milidonis, Demetrios.....		756
Miller, Ralph W.....	102. 49..	393
Miller, Ralph W., heir. See Clara Hower and Ralph W. Miller as Heirs of Olive S. Miller, and Clara Hower and Ralph W. Miller as Heirs of Olive S. Miller (William R. Miller).		
Mills, Minnie B.....		756
Milonas, Nicholas C.....		756
Mirsky, Samuel K.....		756
Mirza, Joseph Y.....	46, 350. 00..	403
Missir, Charles J.....		756
Missir, Julia H.....	30, 153. 00..	323
Moinester, Jacob L.....		757
Moore, Winifred Van Lennep.....		757
Moorhatch, Luther A.....	10, 000. 00..	403
Moosekian, Senekerim Harouteoun.....		757
Mooshie, Abraham.....		757
Mooshie, Suria, in Her Own Right and as Adminis- tratrix of the Estate of John Mooshie, Deceased..	57, 860. 00..	403
Mooshoian, Shnoorhoom.....		757
Moraitis, Sotiris and Gus.....		757
Morhodge, Joseph J.....		757
Morris, Marie de Jaba.....	43, 328. 55..	326
Mouradian, Anita.....		757
Mugerdichian, Aram, as Assignee of Mariam Philibosian.....	40, 300. 00..	724
Muller, Hugo Arthur.....		757
Mushmushian, Mary.....		757
Mustakis, Evangelos G.....		757
Nadder, Saul, as Guardian of Juiei Nadder.....	9, 420. 00..	403
Nalpantian, Ohannes S.....		758
Narzagian, Lousintag.....		758
Narzakian, A.....		758
Nason, Agnes M.....		758
Natalie, Shahan.....		758
Natkin, Beile.....	2, 050. 00..	725
Natkin, Nathan Note.....	£2, 275.....	581

Claimants	Amounts Claimed	Pages
Neesan, Yaroo M.....	\$34, 945. 00..	403
Nelkin, Harry L.....		758
Nelkin, Louis.....		758
Newbourg, Frederick Charles, Jr., as Executor and Trustee, and Fidelity-Philadelphia Trust Com- pany, as Trustee of the Estate of John Samuel Stephenson.....	9, 160. 62..	450
Nicholson File Company.....		445
Noroian, Isabel (Zabel Takvorian).....	4, 000. 00..	725
Odeishow, Suria Pera.....	25, 762. 00..	403
Odishoo, Sam (Shamshon).....	18, 797. 00..	403
Offley, David.....		726
Ohanasian, Margardy.....		758
Oraham, Abishai H.....	11, 825. 00..	403
Oraham, Meshael Joseph.....	5, 670. 00..	403
Orphan, George.....		758
Orphandakis, Anthony.....		758
Oshanna, Joseph.....	14, 500. 00..	403
Palestine Land & Development Co.....		758
Palesty, Nick.....		758
Palioglou, Gregory.....	77, 500. 00..	547
Pallamary, Pierre.....	10, 000. 00..	323
Palombo, Robert.....		759
Pandaleon, Costa Andrew, and George Andrew Pan- daleon doing business as Pandaleon Brothers.....	90, 983. 33..	333
Panos, John.....		759
Pantages, John.....		759
Pantos, A.....		759
Papachristodoulou, George.....	439, 086. 00..	297
Papadakis, Paul L.....	29, 440. 00..	297
Papdiamandis, Apostolus A.....	3, 000. 00..	726
Papadopolos, John.....		759
Papadopoulos, Anthony.....		759
Papanthony, James.....		759
Papasian, Jack C.....		759
Papayannis, Anastasios J.....		759
Papayannis, Maria A.....	15, 500. 00..	323
Papayannis, T.....		759
Papgen, Walter.....	167, 950. 00..	297
Pappas, Hercules G.....		759
Pappas, Peter B.....		759
Pappas, Soterios G.....		760
Pappas, Stelios G.....		760
Paranicas, Mary.....	2, 800. 00..	179
Paraskakes, Zacharias.....		760
Paraskeva, R.....		760
Parke, Davis and Company.....		760
Parris, Phot.....		760
Paschalis, A. K.....		760
Pasmezoglu, Milton.....		760
Patsulis, Louis.....		760

13342-27-51

Claimants	Amounts Claimed	Pages
Paulides, Anthony.....		760
Pavlidakey, Athan.....		761
Pavlidakey, Michael.....		761
Pavlidakuy, Helen.....		761
Pavrides, Maria M.....		761
Pearlman, Henry.....	\$34, 914. 45..	713
Peloian, Sarah Khachador.....		761
Pera, Frederick.....	30, 000. 00..	441
Pera, George.....		761
Pera, Theodore.....		761
Perry, Marjorie Witter (Mrs. Stewart W. McClelland), Individually, and on Behalf of her Minor Children, Marjorie Lois Perry and James Perry..	100, 000. 00..	322
Peters, Frederick J.....	3, 522. 33..	446
Philibosian, Mariam. See Aram Mugerdichian, assignee.		
Piandes, Alexander.....		761
Pinneo, Annie E.....	1, 036. 00..	323
Pipeas, Nicholas Fote.....		761
Pirocaco, Christo G.....	180, 409. 48..	232
Pirocaco, Christo G.....	753, 078. 00..	587
Pitsoulis, Louis.....		761
Pittman, Charles Read.....		761
Pogosoba, J.....		761
Politeas, Peter.....		761
Politis, Evangeline.....		761
Politis, Maria.....	9, 700. 00..	726
Polycardioty, Nina.....		762
Prasakis, Iraklis Arseniou.....		762
Prasco, Christo.....		762
Pratt, Daniel Sharp, doing business as Daniel S. Pratt & Co.....	18, 275. 00..	349
Preveletzianos, Christ.....	21, 473. 00..	346
Psaltis, Paul.....	71, 000. 00..	297
Quaker City Rubber Company.....	170. 08..	229
Quaker Oats Co.....	18, 406. 48..	202
Rabinowitz, Moses Joshua.....	14, 300. 00..	713
Radio Corporation of America.....	164. 11..	711
Rahanian, Mary.....		762
Raisis, Minas E.....		762
Raisis, George and Kyriakos.....		762
Raisis, Spiros, Mrs.....	10, 000. 00..	342
Rakoobian, Siranoush Dieran.....	25, 500. 00..	726
Rallis, Anthony.....		762
Raphael, R. G.....		762
Raubitschek, Davidian & Co.....		762
Reed Mfg. Co.....		762
Reichenthaler, Moses.....		762
Riggs, Ernest W.....		763
Rizzo, Vasilis.....		

LIST OF CLAIMANTS

799

Claimants	Amounts Claimed	Pages
Rivlin, Elieser.....	\$3, 280. 00..	727
Rivlin, Elieser, as Guardian of Hanah Belah Sternberg.....	6, 675. 00..	622
Rivlin, Solomon.....	10, 000. 00..	713
Rogers, D. M.....		763
Rokach, Lazar.....	27, 645. 30..	503
Ropas, John George.....	3, 966. 67..	297
Rosenman, Judah H.....		763
Rothschild, Zalel, estate of. See Kalmen Warshawsky, administrator.		
Rottenfeld, Florence Sypora Segal. See Mollie Segal <i>et al.</i>		
Rouchan, Peter.....		763
Rustigian, Elmas Mukdesi.....		763
Rustum, Michell and Emile.....		763
Sabbag Brothers.....		763
Sachs, Elimeleh.....	38, 273. 50..	575
Sahagian, Aghavni.....		763
Sahagian, Verkian.....		764
Sahagian, Zakaria D.....		764
Saligopolos, Themestocles.....	8, 245. 00..	297
Salomon, Ely.....		764
Saltz, Joseph.....		764
Samios, Constantine John.....		764
Samuel, Ablahat O.....	37, 650. 00..	403
Sanloupolis, Theodore.....		764
Sarajian, Jasper.....		764
Sarantis, John P.....	6, 860. 90..	310
Sargis, David.....		764
Sargis, Jacob.....	11, 250. 00..	439
Sargis, John A.....		764
Sargis, Joseph.....		764
Sargis, Shimmion Y.....		764
Sargis, Yacob A., and Emma Sargis.....	158, 300. 00..	403
Saricopoulos, Evangelos, Costa, Yorania, Efthihias and Helená.....		764
Sarkisian, Rose.....		765
Sarmast, Basil.....	14, 800. 00..	403
Sarricopoulos, Angelo and Charles.....		765
Savaides, C. John.....		765
Saves, James.....		765
Savidis, Marrika.....		765
Savopoulos, Sotirios.....		765
Savopulos, John.....		765
Schapira, Kopel, Estate of.....		765
Schehas, Constantine.....		765
Sechas, Panagiotis C.....	15, 828. 00..	329
Seeve, Sarah D., and Solomon Ira Seeve as Heirs of William Seeve, Deceased.....	3. 400. 25..	713

Segal, Mollie, <i>et al.</i>	\$45,000.00..	713
Segal, Mollie, Executrix of the Estate of Simon Segal	55,407.00..	713
Segal, Ninie (Nina). See Mollie Segal <i>et al.</i>		
Segal, Zollie. See Mollie Segal <i>et al.</i>		
Seibold, Jacob		765
Seksenian, Kevork		765
Selian, Sima		766
Semenlides, George		766
Senderov, Goldie Siev. See Sarah Siev <i>et al.</i>		
Senounian, Repeka		766
Seraydarian, Aghavni V.		766
Serdarian, Siranoush		766
Sergis, Joseph		766
Sergius, Benjamin		766
Sergius, John	26,966.80..	403
Serris, Gust, Administrator of the Estate of John Economen	26,500.00..	727
Sevasly, Marie		766
Sevastopulos, Demo		766
Shabaz, Absalom David	20,200.00..	403
Shahbaz, Y. H.	70,546.00..	403
Shahboz, Shushan	12,650.00..	403
Shainberg, Jonah		766
Shalitta, Margaret	32,000.00..	403
Shapira, Wolf	28,000.00..	713
Shapiro, Mirel		766
Shapiro, Miriam R. W., in Her Own Right and as Administratrix of the Estate of Jacob Simon Werner	36,350.00..	713
Shapiro, Miriam R. W., as Natural Guardian of Morris M. Shapiro, Formerly Known as Morris M. Werner	25,000.00..	713
Shaw, Ardashes H.	46,150.00..	403
Shedd, Mary Lewis		766
Shikaly, David L.	42,443.00..	403
Shimmon, Aghasie M., Mrs., as Executrix of the Estate of Aghasie M. Shimmon	6,401.00..	403
Shimmon, Elizabeth	2,040.00..	403
Shimmon, Jonathan	8,550.00..	403
Shimmon, Joseph Malik		766
Shimmon, Koshaba H.	21,568.00..	403
Shimmon, Koshaba H.	13,476.00..	403
Shimmon, Miriam Yonan	4,721.00..	403
Shimmon, Paul	42,509.00..	403
Shimmon, Paul, Trustee	23,066.40..	403
Shimmon, Shushan Yonan	4,550.00..	403
Shimon, Jewel Abraham	30,000.00..	403
Shimoon, Baba	32,736.00..	403
Shlemon, Elisha B.	18,664.50..	403
Sholsohn, Moses		767

	Amounts Entered	Pages
Shomon, Nvia Yadgar.....	\$5, 048. 33..	403
Shulman, Joseph I.....		767
Sideris, John.....		767
Siev, Aaron, Estate of.....		767
Siev, Hanna.....	10, 000. 00..	714
Siev, Jacob, and Joshua Siev.....	20, 000. 00..	714
Siev, Joseph, estate of. See Sarah Siev, ad- ministratrix.		
Siev, Joshua.....	21, 670. 50..	714
Siev, Joshua. See Jacob Siev and Joshua Siev.		
Siev, Joshua (Son of Aaron Siev).....		767
Siev, Lea.....		767
Siev, Miriam.....		767
Siev, Morris.....		767
Siev, Moses. See Sarah Siev <i>et al.</i>		
Siev, Nachama.....		767
Siev, Nathan.....		767
Siev, Sarah, Administratrix of the Estate of Joseph Siev, Deceased.....	21, 715. 00..	713
Siev, Sarah, <i>et al.</i>	42, 000. 00..	713
Siev, Shushana.....		767
Siev, Solomon.....		767
Simeon, Spyridon Hatzi.....		767
Simon, Erimiah.....		768
Simon, Marion.....	8, 100. 00..	403
Simon, Paul.....	31, 488. 00..	403
Simonian, Mariam.....		768
Singer Sewing Machine Company.....	54, 895. 03..	358
Singer Sewing Machine Company.....	63, 961. 77..	490
Sinyrniad, George.....		768
Siretoudes, Theodore, Heirs of.....		768
Skevakis, Polinikis H.....	1, 714. 28..	323
Sliwoo, Martha M.....	88, 455. 00..	403
Smyrneo, Leon.....		768
Socony-Vacuum Oil Company, Incorporated.....	70, 597. 74..	368
Socony-Vacuum Oil Company, Incorporated.....	101, 773. 28..	369
Socony-Vacuum Oil Company, Incorporated.....	38, 214. 98..	377
Socony-Vacuum Oil Company, Incorporated.....	3, 844. 03..	377
Socony-Vacuum Oil Company, Incorporated.....	13, 417. 92..	380
Socony-Vacuum Oil Company, Incorporated.....	7, 125. 67..	383
Solomon, Albert Eshoo.....		768
Solomon, Joseph.....	21, 450. 00..	403
Solomon, Samuel I.....	16, 700. 00..	403
Solvotos, Theodore.....		768
Sotriadhis, Otto.....		768
Souders, J. F.....		392
Spanos, John.....	24, 500. 00..	297
Spanos, Nicholas S.....		768
Spaselly, P.....		768
Speropulo, Polycarp.....	60, 234. 83..	357
Spiro Co., Inc., Joseph.....		768

Claimants	Amounts Claimed	Pages
Spirgis, Alekos.....	\$6, 250. 00..	344
Spitzer, Samuel, Executor of the Estate of Simon Levy, as Settlor of a Certain Wakf Trust.....	Ltq.1, 585½..... (Gold)	714
Spoer, Hans Henry.....	\$25, 079. 32..	455
Stafford, G. A., & Company.....	2, 497. 78..	323
Stamatopoulos, Anestos.....		768
Stamboulis, Agememnon M.....		769
Stamboultzian, Mariam.....		769
Stamper, Moahe.....		769
Stampfer, Benjamin and Shoahana.....		769
Stampfer, Judith.....	50, 000. 00..	493
Stampfer, S.....		769
Standard Commercial Export & Finance Corporation, The.....	168, 158. 06..	323
Standard Commercial Tobacco Company, Incorporated, The.....	803, 305. 65..	323
Standard Commercial Trading Corporation.....	13, 039. 49..	323
Stark, Hamin.....	1, 928. 00..	728
Starr Piano Company, The.....	164, 220. 28..	314
Stauffer, Lydia, as Administratrix of the Estate of Hettie Stauffer Bright.....	79. 44..	393
Stein, David.....	L.P.407. 50..	714
Steinhardt, Dulcie H. See Ina M. Hofmann and Dulcie H. Steinhardt.		
Stephanides, Stephan G.....		769
Stephanson, Stephen C.....		769
Stephens, Thomas O., Mr. and Mrs.....		769
Stephenson, John Samuel, estate of. See Frederick Charles Newbourg, Jr., trustee.		
Sterenber, Chaya Rosa.....		769
Sterenber, Reisch.....		769
Sterling Engine Company, The.....	\$2, 444. 37..	642
Sternberg, Hanah Belah. See Elieser Rivlin, guardian.		
Sternberg, son of Rosa Sternberg.....		769
Sternberger, Miriam.....		769
Steve, Gus (Constantinos Efstratiou).....		769
Stewart, James S. & Mrs. M. E.....		770
Stilian, Nicholas Y.....		770
Sun Gents' Furnishing Company.....		770
Surpass Leather Co.....		770
Suvleros, Nicholas Leonidas.....		770
Synodis, Synodis.....	10, 000. 00..	297
Syracopoulos, Costas, estate of. See Anna Zammit, administratrix.		
Tambakis, E. C.....		770
Tamraz, Alice M.....		770
Tamraz, Jonathan E.....		770
Tara, Basil A.....		770

LIST OF CLAIMANTS

803

Claimants	Amounts Claimed	Pages
Tashjian, Charles.....		770
Tassa, Anthony Nick.....		452
Tassos, Demosthenes.....		771
Tatarian, Courken.....		771
Tatosian, M.....		771
Taylor, Margaret.....		771
Texas Company, The.....	{ 350 rayals .. 489,589 piastres .. 20 paras .. }	579
Theodore, Basil.....		771
Theodorou, Catherine.....		771
Theofilou, Stavros (Theopilus, Stavros).....		771
Thom, Daniel M. B., Dr. See Heirs of Dr. Daniel M. B. Thom.		
Thomaides, Basil Thomas.....		771
Thomas, George.....		771
Tinios, John.....	\$25, 000. 00 ..	499
Tjoller, Mihail.....		771
Toolalian, Benjamin H.....		771
Tooma, Lazar.....	5, 624. 90 ..	403
Touris, Angela.....		771
Tracy, Charles Kellogg.....	606. 00 ..	453
Treefull, Sergius.....	{ 52, 308. 60 .. £750 .. }	728
Trivaglich, Apostol.....	\$76, 885. 00 ..	385
Tsakiris, John P.....		771
Tsamopoulos, Constantinos G.....	25, 203. 33 ..	297
Tseros, John N.....		771
Tsivoglou, George J.....		772
Tsobanacos, George.....		772
Tsorvas, D. K.....		772
Tsourmas, Kyriakos H.....		772
Turk, J. Colver.....		772
Turner, J. Spencer, Company.....	802. 65 ..	454
Tutungis, Nickelis.....		772
Udelevitz, S., Estate of.....		772
Uloraites, Steve.....		772
Vafides, Christos.....		772
Valakos, D. E.....		772
Valukis, Christ C.....		772
Valwkes, Paraskeva S.....		772
Vanetikas, James.....		772
Van Hook, Loretta C.....		773
Vartanian, Jacob, as Guardian of Alice (Azad) Vartanian.....	26, 050. 00 ..	728
Varveres, Michail C.....		773
Varzhabedian, Mihrama.....		773
Vassiliades, Alexander.....		773
Vassiliades, George S.....		773
Vassiliades, Emile.....		773

1934-1935 Türk-Amerikan Tazminat Anlaşması ve Günümüze Yansımaları

	Amounts Claimed	Pages
Venturatos, Stelios.....	\$20, 476. 83..	647
Villaras, Edward & Nicklys.....		773
Voulgarakis, Kyriaki, on Behalf of Herself and of Her Minor Son, George Voulgarakis.....	72, 740. 00..	730
Voutsos, Pangiota.....	12, 000. 00..	297
Warner, Etta.....		773
Warsawsky, Kalmen, Administrator of the Estate of Zalel Rothschild and Guardian of the Children of Zalel Rothschild.....	17, 830. 00..	731
Warton, John George.....	3, 300. 00..	403
Wasserman, Sobil.....		773
Weinberg, Noah.....	3, 525. 00..	543
Weinberg, Rachel.....	3, 155. 50..	538
Weingarten, Joshua.....		773
Weisberg, Solomon.....	76, 530. 30..	714
Weisz, Abraham.....	15, 500. 00..	714
Wellington, Sears & Company.....	1, 000. 53..	459
Werner, Jacob Simon, estate of. See Miriam R. W. Shapiro, administratrix.		
White, Benjamin L.....	16, 925. 00..	732
White, David. See Moses White and David White.		
White, Elka. See Esther White <i>et al.</i>		
White, Esther. See Esther White <i>et al.</i>		
White, Esther, Administratrix of the Estate of Isaac White.....	32, 780. 00..	628
White, Esther, <i>et al.</i>	35, 000. 00..	714
White, Harris.....	15, 445. 00..	535
White, Isaac, estate of. See Esther White <i>et al.</i> and Esther White, administratrix.		
White, Joel. See Esther White <i>et al.</i>		
White, Miriam. See Esther White <i>et al.</i>		
White, Moses, and David White.....	20, 000. 00..	714
White, S. (Salomon). See Esther White <i>et al.</i>		
White, Solomon.....	9, 250. 00..	573
Whittemore Bros. Corp.....	116. 16..	575
Wieand, A. C.....		773
Williams, William.....		773
Winter Co., M. A.....		774
Wolman, Esther Lea.....		774
Xenakis, Nick.....		774
Xenophon, Kalfos.....		774
Yagubian, Aram.....	15, 000. 00..	487
Yarrow, Ernest Albert.....	6, 215. 00..	732
Yavassis, George N.....		774
Yazezian, Louis S.....		774
Yeghishian, Garabed Der.....		774
Yianopoulos, George.....		774
Yigdoll, Adolph.....	125, 000. 00..	714
Yigdoll, Adolph, <i>et al.</i>	180, 917. 73..	714
Yigdoll, Clara, executrix. See Adolph Yigdoll <i>et al.</i>		

Claimants	Amounts Claimed	Pages
Yohannan, David S., Deceased. See Shimon Ganja, administrator.		
Yohannan, J. I.....		774
Yohannan, Miriam, in Her Own Right and as Administratrix of the Estate of Dr. David Yohannan, Deceased.....	\$80, 810. 90..	403
Yohannan, Sarah G.....	43, 125. 00..	404
Yonan, Isaac M.....	47, 700. 90..	550
Yonan, Jesse M.....	148, 611. 00..	550
Yonan, Nabey.....	95, 919. 00..	404
Yonan, Sam D.....	28, 100. 00..	404
Yoseph, David Mirza.....		774
Yosip, Eva Mar.....	115, 980. 00..	404
Yuseff, Abraham David.....	7, 076. 00..	404
Zammit, Anna, Administratrix of the Estate of Costas Syracopoulos.....	{ 15, 138. 88.. } { Ltq.2, 857. 25.. }	398
Zaravinos, Jordan D.....		774
Zaya, Tamraz.....		774
Zayia, John Y.....		774
Zededis, H.....		774
Zervos, John G.....		775
Zervoudakis, Yani Manoli.....		775
Zevas, William.....	\$17, 000. 00..	498

Ek-4. Tazminat alma hakkı kazananlar ve aldıkları tutar.

778

INTEREST AS INDEMNITY

Britain, as some guide to principles adhered to by the United States in an interesting, comprehensive arbitration of comparatively recent date. Article IV of the terms of submission of that Agreement is as follows:

"The Arbitral Tribunal, if it considers equitable, may include in its award in respect of any claim interest at a rate not exceeding 4 per cent per annum for the whole or any part of the period between the date when the claim was first brought to the notice of the other party and that of the confirmation of the schedule in which it is included."

In cases in which interest was allowed, notably *The Lord Nelson* case, the tribunal discussed principles of law relating to the inclusion of interest in awards. However, the tribunal pointed out that, in giving application to those principles, it was restricted by the terms of submission which were, of course, controlling. By the arbitral agreement, the contracting parties had, in a measure, eliminated the application of principles of law between themselves.

In dealing with the present cases, the Agreement of December 24, 1923, permits a fuller application of established rules of law and, therefore, a more generous treatment of claimants with respect to the allowance of interest as regards periods for which interest may be computed. The rate of 4 per cent. stipulated in the Agreement of August 18, 1910, between the United States and Great Britain has been used, and, in cases involving loss of property, interest has been allowed from the time of taking or destruction to the date when claims might be presented to the Commission. It may be noted that, generally, no information was furnished by claimants with respect to prevailing local rates in Turkey. The attached table shows computations which have been made at the rate of 4 per cent. over the respective periods. Figures showing computations of interest have been inserted in opinions which, as has been explained, were prepared before it was ascertained that funds were available for the payment of interest.

Claimants	Principal Amounts Allowed	Amounts of Interest
American Board of Commissioners for Foreign Missions.....	\$120,346.00.....	\$75,580.02
American Tobacco Company, The (Claim for \$66,678.67).....	26,669.72.....	16,268.53
Photios Aperghis.....	2,500.00.....	1,075.00
Armour and Company.....	1,341.82.....	1,017.08
Francis Blackler (Claim for \$73,470.12).....	35,652.33.....	26,489.68
Samuel W. Bridges. Assessor of Taxes.....		

INTEREST AS INDEMNITY

779

Claimants	Principal Amounts Allowed	Amounts of Interest
J. I. Case Company.....	\$3,777.60.....	\$1,605.48
Anna D. Coumoulos, <i>et al.</i>	5,000.00.....	2,000.00
George F. Dieterle.....	6,755.00.....	2,904.65
Executors of the Estate of Ephraim Deinard..	3,000.00.....	2,229.00
Mary Jane Floyd.....	100.00.....	63.00
Isidore Fried.....	400.00.....	250.80
MacAndrews and Forbes Co.	158,800.00.....	107,984.00
Frederick Charles Newbourg, Jr., as Ex- ecutor and Trustee, and Fidelity-Phila- delphia Trust Company, as Trustee of the Estate of John Samuel Stephenson...	6,356.69.....	4,627.67
Christo G. Pirocaco (Claim for \$180,409.48) ..	9,786.01.....	6,272.48
Quaker City Rubber Company.....	170.08.....	126.71
Elieser Rivlin, as Guardian of Hanah Belah Sternberg.....	612.50*.....	227.29
Elimeleh Sachs.....	2,371.50.....	1,731.20
Singer Sewing Machine Company (Claim for \$63,961.77).....	29,414.67.....	21,673.02
Socony-Vacuum Oil Company, Incorpo- rated (Claim for \$101,773.28).....	86,580.00.....	63,551.89
Socony-Vacuum Oil Company, Incorpo- rated (Claim for \$13,417.92).....	4,987.02.....	3,705.36
Socony-Vacuum Oil Company, Incorpo- rated (Claim for \$3,844.03).....	3,844.03.....	1,691.37
Texas Company, The.....	18,533.46.....	13,109.63
J. Spencer Turner Company.....	802.65.....	599.58
Stellios Venturatos.....	1,792.17.....	1,274.92
Wellington, Sears & Company.....	981.15.....	738.81
Esther White, Administratrix of the Estate of Isaac White.....	21.30.....	15.87
Harris White.....	100.07.....	74.25
Whittemore Bros. Corp.....	116.16.....	86.54

* Interest was computed only on \$362.50, the item relating to loss of property.

ERMENİ İDDİALARI İÇİN CİDDİ BİR DAYANAK: ÖNYARGILAR

(A SERIOUS GROUND FOR ARMENIAN ALLEGATIONS:
PREJUDICES)

Prof. Dr. Birsen KARACA
Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Öğretim Üyesi
karacabirsen@hotmail.com

Özet: Önyargıların desteği ile Ermeni soykırım iddialarını yönlendirenler özellikle kamuoyundaki Batı kültürünün daimi ve değişmez olduğu düşüncesini teyit ederler. Böyle düşünceleri oluşturabilmek için pek çok görüntü kullanırlar. Bu yüzden bu araştırmanın içeriği önyargılara karşı koyma ve görüntülerin önyargılar oluşturup oluşturamayacağı konularını kapsar. Bu araştırmanın amacı Ermeni iddialarının dayanmış olduğu istikrar ve revize edilememesi düşüncelerine dikkat çekmektir. Bu amaca yönelik sorular şu kategoriler altında toplanmıştır: 1) Tehcire yönelik Osmanlı İmparatorluğu'nun kararı Ermeni iddialarından bağımsız olarak mı incelenmişti, şimdi hangi sonuçlar elde edilmektedir? 2) Hangi nedenlerden dolayı Ermeni iddiaları ve bu Ermeni iddialarına ilişkin eylemler Ermenimilliyetçi hareketlerinden ayrı bir şekilde değerlendirilmektedir? 3) Tehcire yönelik Osmanlı İmparatorluğu'nun kararı incelenmiş miydi? 4) Şimdi bazı ülkelerin parlamentoları veya meclisleri Ermeni tasarılarını onayladığı için aynı zamanda Ermeni milliyetçiliğini de oy vermiş olmuyorlar mı? 5) Tehcir kararı ile göç etmiş Ermenilere ilişkin olarak sunulan göç algısı - global olarak - neden sorgulanmamıştır?

Anahtar Kelimeler: Önyargı, Milliyetçilik, Algı, Batı, Ermeni, Der Zor, Osmanlı

Abstract: Those prompting Armenian allegations, with the supports of prejudices, particularly attempt to bear out the consideration in the public opinion that the perceptions of the Western culture are perpetual and unchanging. They employ many images in order to build up such considerations. Therefore, the scope of this study includes the resistance of prejudices, and whether or not images may result in prejudices. The objective of this study is to draw attention upon the consideration of the stability and unrevisability of the perceptions on which Armenian allegations are based. The relevant questions for that objective are formulized under these categories: 1) Had the Resolution by Ottoman Empire concerning the Deportation been examined independently from the Armenian allegations, what results would be

acquired, now? 2) For what reasons are the Armenian allegations and the activities related to these Armenian allegations being evaluated separately from Armenian Nationalist movements? 3) Now that the parliaments or the assemblies of various countries have approved the Armenian drafts, have they not voted the Armenian nationalism, as well? 4) Why is the immigration image - globally presented – about the Armenians having migrated in line with the Deportation Resolution, not questioned?

Key Words: *Prejudice, Nationalism, Perception, Western, Armenian, Der Zor, Ottoman Empire.*

**Savımızın odağında
Batı'nın önyarguları var:
Çünkü Batı kültüründeki
algular, Ermeni sorununa
taraf ve müdahil olan
ülkeler, gruplar ve bireyler
için önemli.**

Bu çalışmanın araştırma alanı Ermeni iddiaları kapsamında üretilen imgeler aracılığıyla yapılan tarih tasarımları, amacı ise Ermeni iddialarının destek aldığı adreslerdeki algıların değişmezliği ve değiştirilemezliği yargısına dikkat çekmek. Çıkış noktamız, Ermeni iddialarını üretenlerin, önyargılardan destek alarak, özellikle Batı kültüründeki algıların değişmezliği ve değiştirilemezliği yargısını güçlendirme çabası

içerisinde olduklarını, bunu da imgeler aracılığıyla yaptıklarını fark etmemiz oldu. Dolayısıyla, öncelikle önyargıların mukavemet gücünü, ardından da imgeler aracılığıyla önyargılar oluşturulup oluşturulamayacağını ve bugüne kadar Ermeni iddiaları çerçevesinde üretilmiş olan (ve üreilmeye devam eden) imgelerin tarih tasarımıyla ilişkisini gösteren veriler ilgi alanımıza giriyor. Bu çerçevede içerisnde savımızı, Türk-Ermeni ilişkileri bağlamında yürütülen çalışmaların önyargılardan arındırılmadığı şeklinde formüle edeceğiz. Savımızın odağında Batı'nın önyarguları var: Çünkü Batı kültüründeki algılar, Ermeni sorununa taraf ve müdahil olan ülkeler, gruplar ve bireyler için önemli. Çünkü Batı kültürü dominant kabul ediliyor ve suçlayan da savunan da davasını Batı'ya anlatmaya çalışıyor. Bu bağlamda bazı sorularımız da olacak:

- 1) Osmanlı İmparatorluğu'nun aldığı Tehcir Kararı Ermeni iddialarından bağımsız olarak incelenebilse idi, elde edilen sonuç ne olurdu?
- 2) Ermeni iddiaları ve Ermeni iddiaları çerçevesinde yürütülen faaliyetler neden Ermeni milliyetçi hareketlerinden münferit olarak değerlendiriliyor?
- 3) Acaba, değişik ülkelerin parlamentoları ya da meclisleri Ermeni tasarımlarını oylarken aynı zamanda Ermeni milliyetçiliğini de oylamış olmuyorlar mı?

4) Tehcir Kararı çerçevesinde göç eden Ermenilerle ilgili dünya kamuoyuna sunulan göç imgesi neden hiç sorgulanmıyor?

Formüle ettiğimiz bu soruların dördü de önyargılarla bağlantılı. Ama yalnızca Batı'daki değil, (sorunun tarafı olan ülkelerin de dahil olduğu) Dünya'nın diğer bölgelerindeki önyargıları da kapsıyor. Örneğin, –sunacağımız bu örnek yukarıdaki dördüncü soruya da yanıt olabilecek niteliktedir– Türkiye hiçbir zaman kafasındaki Derzor imgesini sorgulamadı. Oysa yalnızca Ermeni ve Batı değil, Türk kamuoyunun belleğindeki Derzor imgesi de sözde soykırımın mimarları tarafından inşa edilmiştir ve bu imgenin devamlılığı aynı iddiaların oluşturduğu önyargılarla (yani kalıpyargılarla) sağlanıyor. Örneğimizi somutlaştıralım. Türkiye'nin sorgulama zahmetine katlanmadığı Derzor imgesini Kurtuluş Savaşı sırasında (Başkomutanlık Karargâhı'nın bulunduğu Kocatepe'ye tek geçit yeri olan Kalecik ve Kurtkaya bölgelerini savunurken) 26 Ağustos 1922 tarihinde şehit düşen, 1888 doğumlu Dirzorlu (Derzor) Mehmet oğlu Ahmet'in¹ memleketinin imgesi yerle bir ediyor. Acaba, Mehmet oğlu Ahmet Derzor'u arkadaşlarına nasıl anlatıyordu? Mehmet oğlu Ahmet'in Derzor'da yaşayan ailesi, çocukları, akrabaları, komşuları yok muydu? Acaba, Mehmet oğlu Ahmet savaşın sonunda, ülkesini kurtardıktan sonra memleketi Derzor'a dönmeyi hiç hayal etmiyor muydu? Bu örnek, işaret etmek istediğimiz, önyargıların neden olduğu düşünce tembelliğinin somut göstergesidir. Ermeni iddiaları aracılığıyla üretilen “soykırım mekânı” olan Derzor imgesi ile Mehmet oğlu Ahmet'in ve vatanını savunmak için Anadolu'ya gelen diğer Ahmetlerin memleketi Derzor imgesinin karşılaştırılmalı analizi ise bağımsız çalışmalara konu olabilecek nitelikte ve araştırmacıların ilgisini bekliyor.

Uzmanlar eş anlamlısı olarak “kalıpyargı”², “algısal stereotip, düşünsel stereotip”³ terimlerini kullandıkları önyargı için, “mesaj ve davranışların tamalgısını engelleyen psikolojik durum,”⁴ tanımını yapıyorlar. Yapılan tanımlardan önyargıların geleneklerin, inançların ve yoğun duyguların gölgesinde büyüdüğü, düşünce tembelliğine neden olduğu sonucunu çıkartıyoruz. Psikolog Ayşe Gümüüşçü bilgi ve deneyimlerini paylaştığı “Önyargılarınıza Karşı Yargılayıcı Yaklaşın” başlıklı yazısında okurlarına “Önyargı bir tutumdur,” diyor ve önyargıların neden olduğu sorunların bir başka boyutuna daha işaret ediyor:

“Bir grup insana ilişkin adil olmayan, hoşgörüsüz ya da aleyhte bir görüştür. İnançlar, duygular ve davranışsal eğilimleri içerir. Önyargıya

1 Dirzorlu (Derzor) Mehmet oğlu Ahmet'in mezarı Yüzbaşı Ağâh Efendi Şehitliği'nde (Afyonkarahisar) bulunmaktadır. Ayrıca Şehitlikle ve 26 Ağustos 1922 tarihinde Kalecik ve Kurtkaya bölgelerinde şehit düşen subay ve mehmetçiklerle ilgili bilgi için bkz. <http://www.afyonkarahisar.gov.tr/sehitliklerimiz.aspx>. ve <http://www.kulturturizm.gov.tr/TR/belge/1-19095/afyon-yuzbasi-agah-efendi-sehitligi.html>.

2 <http://www.sanalpsikolog.com/onyargi.ppt>.

3 http://www.treko.ru/show_dict_969.

4 http://www.treko.ru/show_dict_969.

dayalı tutumlar genellikle hoşnutsuzluk, korku, kin veya nefret gibi katı duygularla yüklüdür. <...> Önyargının temel kaynağı bazı kişilik özellikleridir. Körü körüne, tartışmadan, sorgulamadan gelenek ve kurallara uymayı yeğleyen bunlara uymayanlara da düşmanlık besleyen aşırı tutucu kişilerde önyargı daha baskındır.”⁵

İnsanlık tarihi önyargının, önyargıyla mücadele etmek zorunda kalanlar açısından aşılması büyük bedeller isteyen bir soruna dönüşebildiğini gösteren örneklerle doludur. Tabloyu resmetmek için örneklerimizi bilim dünyasından (insanların kalıp yargılarla düşünmediğine, düşünce üretmekten kaçınmadığına inanılan dünyadan),

***İnsanlık tarihi
önyargının, önyargıyla
mücadele etmek zorunda
kalanlar açısından
aşılması büyük bedeller
isteyen bir soruna
dönüşebildiğini gösteren
örneklerle doludur.***

ama özellikle de Batı’daki bilim dünyasından, hem de tabii bilimler alanından seçelim. Dünyanın en zeki insanı unvanına sahip olan Albert Einstein önyargılara karşı verdiği mücadeleyi tek bir cümleyle özetlemiştir: “Önyargıları yok etmek, atom çekirdeğini parçalamaktan daha zordur.” Einstein mücadeleyi göze alanlardan. Bir de böyle bir mücadeleyi göze alamayanlar var. Örneğin, Kopernik. Dünya’yı yerinden eden adam olarak bilinen Kopernik kendi adıyla geliştirdiği sistemi açıkladığı (Dünya’nın döndüğünü söylediği)

kitabının basımına ölüm döşeğinde izin vermiştir. Çünkü “*bu sistem kutsal yazılardaki bazı ifadelerle <...> uygun düşmemekteydi. Söz konusu dini görüşler, Hıristiyan dininin kutsal kitaplarındaki bazı ifadelerle tespit edilmesi dışında, kamu anlayış ve sağduyusu ile uzun ve köklenmiş bir geleneğe dayanıyordu.*”⁶ Kopernik sistemini açıkça savunan Galileo’nin başına gelenler ise Kopernik’in çekincesinde ne kadar haklı olduğunu kanıtlıyor.

Elinizdeki makalenin yazarına göre, Türkiye’nin Ermeni iddiaları bağlamında Batı’da yıkması gereken de bu türden bir önyargı. Bu nedenledir ki, Batı’dan alınan söylemler değil, Batı’nın algı kapılarını tespit ettikten ve gerekli analizleri yaptıktan sonra geliştirilen söylemler, algı mekanizmalarında Türkiye’nin haklılığını anlatabilmesi için gerekli olan kırılmalara neden olabilecektir. İlk bakışta çelişki gibi görüne de bu konuda önyargılardan destek almak gerekecek. Çünkü önyargılarla korunan kalıp bilgiler öğrenmenin ve bilgi depolama işleminin olmazsa olmazıdır. Önyargıların bu özelliği, ölçü kaçırılmadığı sürece olumludur. Söz konusu ölçü aşırıya kaçtığı zaman kültürel taşlaşmalara, tersi durumda ise

5 Ayşe Gümüüşçü, “Önyargılarınıza Karşı Yargılayıcı Yaklaşın”, http://www.aktuelpsikoloji.com/artikel.php?artikel_id=387.

6 Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, “Dünya’yı Yerinden Eden Adam Kopernik”, *Bilim ve Gerçek*, Sayı: 83, Ocak 2011, s.15.

kültürel çözümlere neden olur. Bu noktada akıllara “Türkiye Batı kültürünü analiz ediyor mu?” şeklinde bir soru gelebilir. Araştırdık. Çalışmamız sırasında konuyla ilgili disiplinlerin desteğini almak amacıyla Yükseköğretim Kurulu’nun sitesi üzerinden Ulusal Tez Merkezi’nde kayıtlı tezleri taradık. Avrupa kültürlerinin alan çalışması yapılarak kuramsal bilgiler ışığında çözümlendiği, Avrupa toplumlarının önyargılarını okumamıza yardım edecek bir tez yoktu. Ortaya çıkan sonuç: Türkiye, Avrupa Birliği’ne girmek için kapıları zorluyor, ama analiz yapmıyor. Dolayısıyla, üzerinde çalıştığımız konuyla ilgili başvuru kaynaklarımız yurt dışında yapılan bilimsel çalışmalar ve edebiyat dünyasından seçeceğimiz yazarların bilgi, deneyim ve görüşleri olacak. İlk örneğimiz Lübnanlı yazar Amin Maalouf. Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*’de “kimliklerinin muhasebesini” yaparken der ki:

*“Hıristiyan olmak ve anadilimin İslam’ın kutsal dili olan Arapça olması, benim kimliğimi oluşturan temel çelişkilerden biridir. Bu dili konuşmak, onu her gün dualarında kullanan ve büyük bir çoğunluğu (bu dili) benim kadar iyi bilmeyen insanlarla aramda bir bağ oluşturuyor; Orta Asya’ya gittiğimiz ve Timur zamanından kalma bir medresenin kapısında yaşlı bir ulemaya rastladığımızda, onun kendini bir dostluk ortamında hissetmesi ve asla bir Rus’la ya da bir İngiliz’le yapamayacağı kadar içten konuşması için ona Arapça seslenmemiz yeter.”*⁷

Güncel pratiklerimizden biliyoruz ki Maalouf listesine Arapça bilmeyen bir Türk’ü de eklese o ulemanın karşısındaki durumu sarsılmayacaktır. Önyargıyla yapılan bu türden okumalarda, toplumsal ilişkilerde dini içerikli isimler, saç, sakal, bıyık biçimleri, giyim tarzı, gümrük kapılarında pasaportlar vd. sempatiye ya da radikal bir şekilde reddedilmeye neden olabilir. Sonucusuyla ilgili Rus şair Mayakovski “Sovyet Pasaportu Üzerine Mısıralar” başlıklı şiirinde Batılı ülkelerin gümrüklerinde Sovyet pasaportunun aldığı tepkiyi şöyle yorumlar:

*“Bu memur bey alıyor benim kırmızı deri kaplı pasaportumu.
Alıyor-bir bombaymış gibi, alıyor- bir kirpiymiş gibi,
bir jiletmiş gibi iki tarafı keskin, alıyor, zehirli, 20 dilli
bir yılanmış gibi iki metre boyunda. <...> (1929)”*⁸

Bu noktada, yukarıda, “Osmanlı İmparatorluğu’nun aldığı Tehcir Kararı Ermeni iddialarından bağımsız olarak incelenebilse idi elde edilen sonuç ne olurdu?” şeklinde formüle ettiğimiz soruyu yakın plana alalım ve somut bir örnek ışığında değerlendirelim. Bilindiği üzere Ermeni iddialarını savunanlar, özellikle de Ermeni

7 Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, YKY, İstanbul, 2001, s.20.

8 V. Mayakovski, “Stihi o sovetskom pasporte”, v kn.: Poemi i stihotvoreniya, izd.: Pravda, Moskva, 1989, s.510.

tarihi Kevork Bardakçıyan, Tehcir Kararı'nı "soykırım" kapsamına aldirtmak amacıyla Batı kamuoyunun önyargılarını kullanarak söz konusu kararın Hitler'e model teşkil ettiği şeklinde bir düşünce ortaya atmıştır.⁹ Ama biz bunu tartışmayacağız, çünkü ilgi alanımızda David Harvey'in (1935-) elindeki bilgi ve verileri Ermeni iddialarından bağımsız bir şekilde kullanarak Nazilerin milliyetçi düşüncelerinin kaynağıyla ilgili yaptığı yorumlar var. David Harvey, doktora derecesini coğrafya alanında almış bir antropoloji profesörüdür ve Mekan Analizi Ekolu'nün temsilcisidir. Harvey, *Postmodernliğin Durumu* adlı kitabında "zaman-mekan sıkışması" olarak tanımladığı günümüz zaman-mekan algılarındaki postmodern "derinsizliği" irdelerken, Almanya için, iki savaş arasında, birbirleriyle teknoloji yarışı içinde olan "Rusya ile Amerika arasındaki 'büyük cımbız'a sıkışmış" bir ülke değerlendirmesini yapıyor, hemen ardından da Nazilere yakınlaşarak (Harvey'in isabetli ifadesiyle) "onurunu tehlikeye" atan Alman Filozof Heidegger'in davranışını değerlendiriyor. Bunu da Nazi ideolojisinin kökenlerine inerek yapıyor:

"Ama sanıyorum Heidegger vakasından hareketle bir takım yararlı noktalara değinilebilir. Belli ki, teknolojinin tekdüze evrenselciliğinden, mekânsal farklılaşmaların ve kimliklerin çöküşünden ve zamansal süreçlerin görünüşte denetimsiz biçimde hızlanmasından son derece rahatsızdı. Heidegger bu bakış açısından, modernizmin, Baudelaire'in dile getirdiği biçimiyle bütün ikilemlerini cisimleştirir. Nietzsche'nin müdahalelerinden derinden etkilenmiştir, ama onun görüşlerinin de kabul edilemez ve mutlak bir nihilizm yolunda olduğunu düşünür. Kendisi uygarlığı işte böyle bir kaderden kurtarmayı amaçlamaktadır. Kalıcılık arayışı (Varlık felsefesi), hem (ileriye bakış anlamında) devrimci, hem de yoğun biçimde milliyetçi olan, mekâna bağlı bir jeopolitik ve alinyazısı anlayışına bağlantıyordu. Metafizik açıdan bu, kendine klasik değerleri (özellikle Sokrates öncesi Yunan uygarlığının değerlerini) temel alma sonucunu doğuruyordu. Böyle bir yönelişin, genel olarak Nazi retoriği, özel olarak da Nazi mimarisıyla paralellği ortadadır. Her ne kadar düşüncesinin devrimci yanı onu pratik işlerde bilim ve teknolojinin gelişmesiyle uzlaşmaya zorlarsa da, Eflatun geleneğinden ve Yahudi-Hıristiyan uygarlığından kaynaklanan değerlerin, makine rasyonalitesi "efsanesi"nin ve enternasyonalizmin reddi mutlaklı. Nazi türü bir gerici modernizm, aynı anda, hem mitolojinin (kan ve toprak, ırk ve anavatan, alinyazısı ve mahal efsanelerin) gücünü vurguluyor, hem de yüce bir ulusal başarı projesine yönelik olarak toplumsal ilerlemenin bütün araçlarını seferber ediyordu. Bu özgül estetik duygunun politikaya uygulanması tarihin akışını alabildiğine değiştirecekti<r>." ¹⁰

9 Ayrıntılı bilgi için bkz. Birsen Karaca, "1991 Öncesi ve Sonrası Dönemlerde Ermeni Tarihçiler Tarafından Yazılan Kitaplarda Yapılan Tahrifatlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı: 22, 2006, s. 66.

10 David Harvey, *Postmodernliğin Durumu*, Metis, İstanbul, 2010, s.235-236.

Harvey'in bu değerlendirmesinden sonra çıkarımımız şöyle olacak. Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'nın yaşamakta olduğu sanayileşme sürecinin, teknolojik ve kültürel zamanın dışında kalmıştı. Bu, sosyal bilimlerin ve tabii bilimlerin bünyesindeki tüm disiplinlerin yöntemleriyle belgelenebilecek bir gerçektir. Osmanlı'nın toprak kayıplarının ve dağılmasının nedenleri de benzer bir incelemeye tabi tutulursa, bünyesindeki azınlıkları harekete geçiren milliyetçi hareketlerin devlet belleğinin bir ürünü değil, dışarıdan enjekte edildiği ortaya çıkar. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçeklerini dönemin kontekstinden kopartarak ya da başka kontekstler içerisine sokarak değerlendirmek tarih üzerinde kurmaca tasarımlar yapmaktır. Kevork Bardakçıyan ve dava arkadaşlarının Nazi ideolojisinin kökeninde Türk kültürünü arama ve aratma talepleri de Türk insanına ve Türkiye'ye karşı önyargılar oluşturmak amacıyla yürüttükleri politikanın bir ürünü olmanın dışında başka bir şey değildir. Ki bu, Ermeni etnik milliyetçiliğiyle bağdaşan bir politikadır. Bu politikayı belgeleyen somut verileri aşağıda sunacağız.

“Acaba, değişik ülkelerin parlamentoları ya da meclisleri Ermeni tasarımlarını oylarken aynı zamanda Ermeni milliyetçiliğini de oylamış olmuylar mı?”

Çalışmamızın giriş bölümünde formüle ettiğimiz sorulardan ikisi dünya kamuoyunda hiç gündeme taşınmayan bir sorunu, Ermeni milliyetçiliğini konu alıyordu: Yineleyelim. “Ermeni iddiaları ve Ermeni iddiaları çerçevesinde yürütülen faaliyetler neden Ermeni milliyetçi hareketlerinden münferit olarak değerlendiriliyor?”, “Acaba, değişik ülkelerin parlamentoları ya da meclisleri Ermeni tasarımlarını oylarken aynı zamanda Ermeni milliyetçiliğini de oylamış olmuylar mı?” Bu soruların yanıtını Ermeni iddiaları bağlamında oluşturulan imgelerde arayacağız. Bu imgeler aracılığı ile dile getirilen milliyetçi söylemler, özellikle de Ermeni kültüründe baskın olan etnik milliyetçilik ilgi alanımızdaki spesifik konular. Ermeni etnik milliyetçiliği “mağdurun diliyle” dokunmuş görünmezlik perdesinin arkasına saklanarak dünya kamuoyunun dikkatlerinden kaçırılıyor. Örnekleyelim. 15 Mart 1921 tarihinde Talat Paşa'yı katleden Sogomon Tehleryan, aynı yılın Temmuz ayında davaya bakan mahkemece akıl hastası olduğu şeklinde bir gerekçe gösterilerek serbest bırakıldı. İfadesine göre, kız kardeşi tehcir sırasında gözlerinin önünde öldürülmüştü, bu nedenle psikolojik bunalım geçiriyordu. Tehleryan mahkemede katil değil, mağdur rolündeydi. Oysa Tehleryan Ermeni terör örgütü Nemesis'in üyesiydi, Talat Paşa'ya karşı gerçekleştirdiği eylemse başarılı bir suikasttı. Ermeni kaynaklarında Tehleryan'ın biyografisindeki, gündeme getirdiğimiz konuyla ilgili genel çizgiler şöyledir:

“(1896–1960) Ermeni Bağımsızlık Hareketi'nin katılımcısı, milli intikamcı. 1912 yılında Erzincan'da bulunan Kedronakan okulunu bitirdi. Öğrenimine

devam etmek için Avrupa'ya gitti. Ama Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Ermenistan'a döndü. Hareket ordusuna katıldı, Andranik'in birliğinde çarpıştı. 1918 yılında yaralandı. Bir süre Tiflis'te bulundu, sonra da Kuzey Kafkasya'da. 1919 yılında İstanbul'a gitti. <...> Bir dizi ülkede Talat'ı takip eden Tehleryan sonunda onu Berlin'de (15 Mart 1921) öldürdü. 1921 Temmuzunda Berlin'de Tehleryan için kurulan mahkeme Ermeni halkının cellatlarını yargılayan mahkemeye dönüştü. Avrupa toplumlarının baskısıyla Tehleryan serbest bırakıldı. San Francisco'da (ABD) öldü.”¹¹

Bugün, bu bilgi internet sitelerinde Ermeni kamuoyuna (yukarıdaki alıntıda olduğu gibi) Ermeni milliyetçi söylemlerinin dokusu içerisinde veriliyor. Yıllar sonra ortaya çıkartılan bilgiler ise, Tehleryan'ın, verilerine ulaşılamaması için mahkemeye yanlış beyanda bulunduğunu söylüyor.¹² Bu kitapta sunulan veriler, Tehleryan'ın tehcir sırasında Anadolu'da olmadığını gösteriyor.

Tehleryan Ermeni tarihinin ilk teröristi değildi, sonuncusu da olmadı. Terör, yıllarca Ermeni milliyetçi söylemlerinin vazgeçilmez ifade tarzı oldu. 20. yüzyılın son çeyreğinde Ermeni terörünün en önemli icracısı ASALA'ydı. Bugün ASALA'nın resmi internet sitesi ziyaretçilerine giriş iznini aşağıdaki Ermenice ithafı okuttuktan sonra veriyor: “*En sonuncu Ermeni milli savaşının yılmaz savaşçılarından, ayrıca bu yolda şehit olmuş ve acı çekmiş diğer Ermeni oğullarının unutulmaz anısına*”.¹³

Sitenin tarihçe bölümünde ise Ermeni milliyetçiliği adına, 1975-1982 yılları arasında Türkiye'ye karşı gerçekleştirilen terör eylemleri anlatılıyor. İlginç olan, bu örgütün üyeleri işledikleri suçlar için mahkeme karşısına çıktılar, ama kimliklerindeki teröristler ve etnik milliyetçilikleri eylem yaptıkları ülkelerin kamu vicdanında hiç yargılanmadı. Somut bir örnek verelim. Resmi Ermenistan, Orly (Paris, 1983) katliamını gerçekleştiren ASALA üyesi Varujan Karapetyan'ı milli kahraman ilan ederken¹⁴ vatandaşları için geliştirdiği milliyetçilik söylemini, yani resmi milliyetçilik ideolojisini anons ediyor. Parlamentosunda Ermeni tasarısını üç kez onaylayan (1998, 2000, 2001) ve kanunlaştırmaya çalışan Fransa ise, kendi sınırları içerisinde ASALA'nın gerçekleştirdiği terör eylemlerini (1975, 1979, 1981 yılında iki farklı tarihte) ve bu terör eylemlerinin arkasındaki etnik milliyetçiliği hiç sorgulamıyor. Başkentinde Hitler'in askerlerini görmüş bir ülkenin bu tutumu ve milliyetçilik algısı ilginç bir çalışma konusu olarak araştırmacıların ilgisini bekliyor.

11 <http://www.genocide.ru/enc/tehleryan.htm>.

12 Rolf Hosfeld, *Operation Nemesis*, Kiepenheuer & Witsch GmbH, 2005.

13 <http://www.armenians.com/asala/index1.html>.

14 Mikael Danielyan, “İdeoloji Olan Terörizm”, Rusçadan çev: Birsen Karaca, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı:14-15, 2004, s.165-166.

Sanat dünyasındaki milliyetçi söylemler, bu derece keskin olmamakla birlikte etnik milliyetçilik olarak sınıflandırılabilir nitelikler taşıyor. İlk örneğimiz sinema dünyasından propaganda ürünü bir film. Bu, Sarky Mouradyan'ın 1975 yılında gösterime sunduğu "Sason'un Oğulları"dır. Mouradyan "Sason'un Oğulları"nu Ermeni milliyetçiliğini güçlendirmek amacıyla çekmiştir. Daha filmin ilk dakikalarında perdeye yansıyan slogan dikkat çekicidir: "After all, what's a nation worth without it's freedom?".¹⁵ Filmde imgelerle sunulan diğer milliyetçi söylemler bağımsız bir çalışmanın konusu olarak *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi//Toplumsal Bellek ve Sinema*¹⁶ başlıklı kitapta bir bölüm ayrılarak detaylı bir şekilde incelendiği için, oradaki bulguları yinelemek yerine filmim teması olan milliyetçiliğin genel karakterini tanımlayalım. Bu film bir müzikal. Filmde anlatılan yer küçük bir Anadolu kasabası, zaman 1908 yılıdır. Kısaca, Ermeni senaristlerinin vazgeçilmez teması olan (1915 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun aldığı) Tehcir Kararı dolayısıyla gerçekleşen göç devre dışı kalıyor. Bu noktada yönetmenin milliyetçi yaratıcılığı (!) devreye giriyor. Filmin başlangıcında bir anlatıcı sesli olarak, sonunda ise perdeye yansıyan yazılı bir metinle filmin temasına dahil edilemeyen Ermeni milliyetçiliğinin başat motifi Tehcir izleyicilere anımsatılıyor. Bu filmin diğer filmlerden farkı mağdur değil, muzaffer Ermeni'yi anlatmasıdır. Bu da 1915 öncesi Ermeni milliyetçiliğinin ruh halini okumamıza yardım ediyor.

***Ermeni milliyetçiliği
hangi sınıflandırmaya
dahil olursa olsun ortak
paydada birleşeni Türk'e
karşı ayrımcılıktır.***

Edebiyat dünyasından örneğimiz Paruyr Sevak (1924-1971) olacak. Sevak, Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Devlet Nişanı'na sahip bir şair ve edebiyat bilimcidir. Bir trafik kazası sonucu ölmüştür. Ancak Ermeni halkının genel kanısı, milliyetçi eğilimleri nedeniyle KGB tarafından öldürüldüğü yönündedir. Paruyr Sevak'ın Türkiye'yi hedef alan devlet ödüllü poeması (Susmayan Çan) bir yana, çok ünlü bir şiiri vardır, "Azız, ama Ermeniyiz" başlığını taşır. Bu tümcenin içeriği şiirde nakarat olarak farklı kontekstler içerisinde kullanılır: "Biz azız, ama bize Ermeni derler" (1. ve 16. mısralar). "Biz azız, evet, ama bize Ermeni derler!" (42. mısra) "Bize Ermeni derler!" (59. Mısra) Bugün bu sözler Ermeni milliyetçiliğinin sloganı olarak kullanılmaktadır ve Sevak'ın şiirinin ilk mısrasını kendisine ad olarak seçen bir grup Ermeni milliyetçi Facebook üzerinden faaliyet gösteriyor, merkezleri ise ABD'dedir.¹⁷

15 "Özgürlük olmadan bir millet nedir ki?"

16 Birsen Karaca, *Sözde Ermeni Soykırımı Projesi//Toplumsal Bellek ve Sinema*, Say, İstanbul, 2006.

17 Grubun adresi: <http://www.facebook.com/group.php?gid=2205150852> Grupla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ercan Cihan Ulupınar, Ermeni Sanal Gruplar Üzerine Netnografik Bir Araştırma "Facebook'ta Örgütlenen Ermeni Gruplar", *Ermeni Araştırmaları*, sayı: 36, 2011, s. 219-246.

Örnekleri çoğaltmak ve çeşitlendirmek mümkün: anıtlar, resimler, takvimler, broşürler, ama en çok da kamuoyunda tanınan ünlü isimler, parlamentolar, meclisler Ermeni milliyetçilerinin propaganda araçları olabiliyor. Ermeni milliyetçiliği hangi sınıflandırmaya dahil olursa olsun –ister ulus inşa etmek, ister resmi ideolojiyi, ister Pan-Ermeni ideolojisini yaymak amacıyla vd.– ortak paydada birleşeni Türk’e karşı ayrımcılıktır. Bu, Ermeni milliyetçiliğinin işaret edilmesi gereken en tehlikeli boyutudur, çünkü Türk’e karşı ayrımcılık Ermeni kültüründe eğitimin mutlak unsuru. Öyle ki, siyaset ve tarih platformları bir yana, Ermenicenin öğretimi gibi çok masum bir konu bile bu politikayı izleyen Ermeni milliyetçiliğini işlemek için zemin olabiliyor. Araştırmak isteyenler aşağıdaki internet sitelerinden yazılı, sesli ve görsel örnekleri kendileri de ulaşabilirler:

<http://www.learnarmenian.com/historyArmenian/history.php>¹⁸

<http://hayeren.hayastan.com/genocide/genocid.html>¹⁹ ve Ermenice öğreten bu sitenin referans verdiği aşağıdaki siteler:

www.Armenocide.am

www.Armenocide.de

www.Genocide1915.info

www.Genocide.ru

www.GenocideEvents.com

www.twentyvoices.com

www.TheForgotten.org

www.Armenian-Genocide.org

www.ArmenianGenocide.com

www.OurArarat.com

www.Imprescriptible.fr

www.Ermeni.org

---

18 <http://www.learnarmenian.com/> (26.02.2011)

19 <http://www.hayastan.com/learnarm/>, ziyaretçilerini, <http://hayeren.hayastan.com/> adresine yönlendiriyor.

www.24April1915.com

www.ArmeniaDiaspora.com

www.cdca.asso.fr

http://candle.direct.am/

http://www.armeniapedia.org/index.php?title=Main_Page²⁰

Yazılı dil kitaplarındaki milliyetçi söylemler de benzer bir karakter taşıyor. N.A.Parnasyan ve J.K.Manukyan'ın hazırladığı Kendi Kendine Ermenice kitabında Ermenicenin tarihçesi anlatılırken konu akışı aşağıdaki tümceyle kesintiye uğruyor:

“Türk Hükümeti tarafından Batı Ermenilerine uygulanan toplu kıyım ve 1915-1916 yıllarındaki zorunlu göç, batı Ermenicenin mekân birliğini yok etmesine karşın, (batı Ermenice) farklı ülkelerdeki Ermenilerin çoğunun edebiyat dili olmaya devam ediyor.”²¹

Alıntıda kullanılan “Türk Hükümeti” ifadesi bu söylem içerisinde özel olarak mercek altına alınmalıdır. Çünkü Tehcir Kararı'nı alan Osmanlı İmparatorluğu'dur. Resmen 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ve hükümetlerinin böyle bir karar alması olanaksızdır. Dolayısıyla, kitabın yazarlarının yapmış olduğu bu açık tahrifat, aynı zamanda yapılan etnik ayrımcılığın adresini gösteriyor.

Bugünlerde internet üzerinde çok yaygın olarak okunan, Türkçeye “Ararat (Ağrı) Yemini” olarak aktarabileceğimiz bir adla faaliyet gösteren bir sitenin kaynak gösterilerek paylaşıldığı dört serilik bir yazı var. Yazının başlığı şöyle: “ASALA'yı Yeniden Hatırladılar... ASALA'yı Hep Hatırlayacaklar”.²² Yaptığımız araştırma sonucunda 26.02.2011 tarihinde bu yazı Ermenice yayın yapan bin dokuz yüz yirmi (1920) sitede paylaşımına sunulmuştu.

20 http://www.armeniapedia.org/index.php?title=Armenian_Language_Lessons.

21 Н.А.Парнасян и Ж.К.Манукян, *Самоучитель армянского языка*, Луис, Ереван, 1990, с.11.

22 <http://www.oukhtararati.com/> (26.02.2011)

Not: Bu yazı GOOGLE, yandex.ru ve yahoo gibi arama motorları üzerinden aşağıdaki başlıklar altında aranmalıdır;

Թուրքերը հիշել են ASALA-ին-1.

Թուրքերը հիշել են ASALA-ին-2.

Թուրքերը հիշել են ASALA-ին-3.

Թուրքերը հիշել են ASALA-ին-4.

Sonuç olarak, Batı'nın önyargıları güçlüdür. Batı alan olarak seçilerek önyargılar tarihi incelense ciltler dolusu kitap çıkar. Batı, Dünya'nın yuvarlak olduğunu kabul etmek için direndi, Dünya'nın döndüğünü kabul etmek için de direndi, zamanın göreceli olduğunu kabul etmesi de zaman almıştı. Batı, yıllar boyunca içinde büyüyen Yahudi ayrımcılığını da fark edememişti. Deneyimler, Batı'nın önyargılarını kırmak zor ama olanaksız değil işaretini veriyor.

TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ: PROTOKOLLERE GİDEN SÜREÇ VE SONRASI

(TURKEY-ARMENIAN RELATIONS:
THE PROCESS LEADING TO PROTOCOLS AND POST-PROTOCOLS ERA)

Prof. Dr. Kamer KASIM

Abant İzzet Baysal Üniversitesi,
Uluslararası İlişkiler Bölüm Başkanı
kamerkasim@yahoo.com

Özet: Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorunlu olan ilişkiler zaman zaman değişim işaretleri verse de genel durum bir süreklilik göstermiştir. Türkiye-Ermenistan ilişkilerini sistem, devlet ve birey düzeyinde etkileyen faktörler bulunmaktadır. Bu faktörlerdeki değişim ilişkilerin seyrini etkilemektedir. Bu makalede Türkiye-Ermenistan ilişkilerine etki eden faktörler çerçevesinde protokollerin imzalanması ve sonrasında yaşanan gelişmeler analiz edilecektir. Türkiye-Ermenistan ilişkileri öncelikle uluslararası sistemin yapısından ve Soğuk Savaş dönemi sonrası sistemin yeniden yapılanması sürecinde devletlerin birbirleriyle mücadelelerinden etkilenmiştir. Türkiye ve Ermenistan'ın dış politika perspektifleri de bir ölçüde protokollere giden süreçte ve sonraki gelişmelerde etkili olmuştur. Bireysel faktörlerin etkisinin ise çok daha sınırlı kaldığı ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, ABD, Protokoller

Abstract: Turkey-Armenia relations follow the same line despite the signs of change occur time to time. The factors exist, which affected Turkey-Armenia relations in system, state and individual levels. In this article, developments in Turkey-Armenia relations will be analyzed in the light of protocols. Turkey-Armenia relations mainly have been affected the structure of international system and competition among states during the restructuring of the system after the Cold War era. Foreign policy perspectives of Turkey and Armenia also impacted on the process led to the protocols and what happened after the protocols were signed. The impact of individual factors in the bilateral relations was rather limited.

Key Words: Turkey, Armenia, Azerbaijan, the US, Protocols

Soğuk Savaş Sonrası Yapıda İki Ülke İlişkileri

Ermenistan Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsız bir ülke olarak uluslararası sisteme katılmıştır. Türkiye Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımıştır. Ancak iki ülke ilişkileri sürekli problemlerle bir seyir izlemiştir. Ermenistan'ın soykırım iddialarını uluslararası alana taşıması ve bunu dış politikasının amaçlarından birisi olarak sunması sorunlardan birisini oluştururken, Sovyetler Birliği döneminde başlayan Karabağ sorunu ise Türkiye-Ermenistan ilişkilerini Ermenistan'ın bağımsızlığını takip eden yıllarda doğrudan etkilemeye başlamıştır. Türkiye'nin bölgesel güç konumu ve Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte bölgesel güçlerin uluslararası ağırlığının artması, Kafkasya'daki problemlerle Türkiye'nin ilgilenmesini gerekli kılmıştır.

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle küçük ülkeler daha bağımsız hareket edebildikleri gibi bölgesel rekabetteki taraf olma konumlarıyla realist anlamda güç dengesi politikasının da bir parçası haline gelmişlerdir.

İki kutuplu Soğuk Savaş döneminde kutup liderlerinin belirlediği çizgide hareket eden devletlerin oluşturduğu yapıda izlenecek politikalar konusunda bir netlik söz konusuydu ve küçük devletlerin bölgesel krizler çıkarması kutup liderleri tarafından engellenebiliyordu. Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle küçük ülkeler daha bağımsız hareket edebildikleri gibi

bölgesel rekabetteki taraf olma konumlarıyla realist anlamda güç dengesi politikasının da bir parçası haline gelmişlerdir. Kafkasya'da Sovyetler Birliği'nin son yıllarında ortaya çıkmaya başlayan sorunlar bölgesel çatışmalara yol açmıştır. Bölge enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılması için rekabet de çatışmaları etkileyen bir faktör olmuştur. Kafkasya'ya yönelik politika oluşturmak konusunda yeterli tecrübeye sahip olmayan Türkiye, Ermenistan ile ilişkilerde soykırım iddiaları, Karabağ sorunu, Rusya faktörü gibi birçok unsuru dikkate almak durumunda kalmıştır.¹

Soykırım iddialarına ilişkin Ermenistan'ın tutumuna yönelik olarak Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nde yer alan "*Ermenistan Cumhuriyeti, Osmanlı Türkiyesi ve Batı Ermenistan'da gerçekleştirilen 1915 soykırımının uluslararası düzeyde tanınması çabalarını destekleyecektir.*" İfadesi dikkat çekmektedir.² Ermenistan'ın soykırım iddialarıyla ilgili politikasında etkili olan özellikle ABD başta olmak üzere diğer ülkelerdeki diaspora örgütleri, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ermenistan politikasında rol oynamaya başlamıştır. Genel olarak diasporanın Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesini engelleyici olduğu söylenebilir.

1 Kamer Kasım, "Türkiye'nin Kafkasya Politikası", Abdülkadir Baharçipek, Ali Şen, Turkut Göksü, H. Hüseyin, Der., 1980-2003 Türkiye'nin Dış, Ekonomik, Sosyal ve İdari Politikaları, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2003, ss. 79-98.

2 Stephan H. Astourian, "From Ter-Petrosyan To Kocharian: Leadership Change In Armenia". *Berkeley Program In Soviet And Post-Soviet Studies Working Paper Series*, 2000-2001, s. 20.

İlk Devlet Başkanı Levon Ter-Petrosyan döneminde Ermenistan pragmatik gerekçelerle soykırım iddialarını uluslararası alanda gündeme getirme konusunda çekingen davranışa da Ermenistan'daki pek çok siyasi parti ve grup konuyu hep gündemde tutmuştur. Soykırım iddiaları protokoller sürecinde ve protokollerin imzalanmasından sonra, Türkiye-Ermenistan ilişkilerini etkileyen en önemli konulardan birisi olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Türkiye ve Ermenistan arasında iyi komşuluk ilişkileri ve sınırların dokunulmazlığını içeren bir deklarasyonun imzalanamaması, Ermenistan'da Türkiye'nin toprak bütünlüğünü sorgulayan siyasi yapılanmaların varlığı ve Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesindeki "Batı Ermenistan" ifadesi de Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde sorun oluşturmaktadır.

Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Karabağ sorunu da Türkiye-Ermenistan ilişkilerini özellikle kara sınırının kapanması bağlamında etkilemiştir ve protokoller sonrası süreçte en fazla tartışılan konu olmuştur. 1988 yılında çatışmalar başladığında Sovyetler Birliği'nin bir iç sorunu iken Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bölgesel bir sorun haline gelen Karabağ, 1994 yılındaki ateşkese rağmen halen çözülememiştir.³ Türkiye Orta Asya'ya açılan kapı ve hatta müttefik olarak gördüğü Azerbaycan topraklarının işgali karşısında diplomatik kanalları harekete geçirme politikası izleyerek, işgalin meşrulaşmaması için çaba göstermiştir. Karabağ sorununda çatışmanın sürdüğü dönemde Türkiye ve Ermenistan arasındaki en ciddi gerginlik Ermeni kuvvetlerin Nahçıvan'a saldırmasıyla ortaya çıkmıştır. Türkiye'de Nahçıvan'ı korumak amacıyla bir askeri müdahalenin yapılması gündeme gelmiştir. Nahçıvan krizinde Soğuk Savaş dönemi sonrasında ilk kez Türkiye ile Rusya arasında bir sıcak çatışma olasılığı ortaya çıkmıştır.⁴ Türkiye ve Ermenistan arasındaki bir çatışmanın Rusya ile Türkiye'yi karşı karşıya getirebileceği olasılığı bile bölgesel sorunların ne kadar tehlikeli tırmanmaya neden olabileceğini göstermiştir. Kriz Ermeni kuvvetlerin muhtemelen Rusya'nın etkisiyle çekilmesi sonucu atlatılmıştır. Karabağ sorununun protokoller ve sonrası tartışmaları etkileyen boyutu ise Türkiye'nin Kelbecer'in işgali sonrasında Ermenistan ile olan kara sınırını kapatması olmuştur.⁵

Soğuk Savaş dönemi sonrası süreçte Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve genel olarak bölgesel dengelere uluslararası sistem boyutuyla etkisi olan olay ise 11 Eylül 2001 terör saldırıları olmuştur. Terör sonrası ABD'nin terörle mücadele kapsamında

3 Karabağ sorunu için bakınız, Kamer Kasım, "The Nagorno-Karabakh Conflict from Its Inception to the Peace Process", *Armenian Studies*, Cilt 1, Sayı 2, Haziran-Temmuz-Ağustos 2001, ss. 170-185. Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara: USAK Yayınları, 2011, ss. 29-45.

4 Amberin Zaman, "Azerbaijan Looks to Ankara", *The Middle East*, No 213, Temmuz 1992, s. 8.

5 Charles Van Der Leeuw, "Newly Independent Azerbaijan: Ever-Present Gunsmoke and the Kremlin's Long Arm", Antero Leitzinger, Der., *Caucasus and an Unholy Alliance*, Vantaa: Leitzinger Books, 1997, ss. 47-65. Bakınız Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara: USAK Yayınları, 2011, ss. 29-45.

Azerbaycan ve Gürcistan ile artan işbirliği ve Kafkasya'da askeri bakımdan Rusya etkisini sınırlandırıcı şekilde rol oynaması Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı başta olmak üzere Türkiye ve ABD'nin desteklediği doğu-batı enerji koridoruna hız kazandırmıştır. Ancak Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlı konumu artarak devam etmiştir. Saakaşvili'nin iktidara gelmesiyle birlikte Gürcistan'ı da kaybeden Rusya, Ermenistan üzerindeki etkisine ve bu ülkedeki askeri varlığına daha fazla önem vermeye başlamıştır. Ermenistan'ın Karabağ sorunu ve Azerbaycan topraklarının işgal altında olmasından dolayı tehdit algılaması Rusya'yı güvence olarak görmesine neden olmuştur. Toprakları işgal edilmiş olan Azerbaycan'ın işgale son vermek için askeri seçeneğe yönelmesi olasılığı ve Azerbaycan'ın Batı ile gelişen ilişkileri Ermenistan'ı bağımsızlığına zarar verecek ölçüde Rusya'ya bağımlı hale getirmiştir.⁶

Protokollere Giden Süreç

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi konusunda dış dinamikler bakımından en fazla etki ABD ve AB'den gelmektedir. Özellikle ABD Ermenistan'ın Rusya etkisinden çıkarılması ve Batıya entegre olabilmesi için Türkiye ile ilişkilerini düzeltmesi gerektiği görüşü ile bu konuda çaba sarf etmiştir. Türkiye ile kara sınırının kapalı olması Ermenistan'ı Rusya'ya bağımlı kıldığı gibi, İran ile de çok yakın ilişkiler içerisinde olmaya mecbur etmektedir. ABD'nin Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi ve kara sınırının açılması için çabalarına hız vermesine neden olan gelişme ise Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışması olmuştur. Rusya'nın Gürcistan'da anlayamadığı Saakaşvili rejimini cezalandırma politikası ve sonuçta Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlıklarını tanınması Kafkasya'daki parametreleri değiştiren bir gelişme olmuştur. Rusya'nın politikası dönemin ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice tarafından sert bir şekilde eleştirilmiştir. Rice büyük bir gücün, küçük komşusunu işgal edip onun hükümetini devirdiği, Çekoslovakya'nın işgal edildiği 1968 yılı dünyasında yaşanmadığını, hür dünyanın Rusya'nın komşusuna yaptığı saldırının bölgesel ve bölge dışı etkileriyle mücadele edeceğini ifade etmiştir.⁷ Rusya'nın Ağustos 2008'de izlediği politika AB'de de ileriye dönük olarak Rusya'ya yönelik kuşkulara neden olmuştur. Çatışmaların durdurulması için Fransa Devlet Başkanı Sarkozy'nin AB adına devreye girmesiyle İlkeler Deklarasyonu yayınlanmıştır. İlkeler Deklarasyonunda Güney Osetya ve Abhazya'nın istikrar ve güvenliğinin

6 Rusya-Ermenistan ilişkileri için bakınız, Kamer Kasım, ""Rusya-Ermenistan İlişkileri: Hegemon Güç ile Stratejik Ortağı Arasındaki İlişki", İhsan Çomak (Der.), *Rusya, Stratejik Araştırmalar-1*, İstanbul: Tasam Yayınları, 2006, ss. 231-246.

7 "Peace Plan Signed, But Russian Forces Appear To Advance", Eurasia Insight, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav081508_pr.shtml, 15 Ağustos 2008. Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara: USAK Yayınları, 2011, s. 215.

uluslararası bir tartışma ile belirlenmesinin yer almasına rağmen Rusya'nın Gürcistan topraklarında ilerlemeyi sürdürmesi ve çatışmanın bitmesinden sonra da Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanınması AB'ye de meydan okuma niteliği taşımaktaydı.⁸

Rusya-Gürcistan çatışması sırasında Gürcistan hattının kapanmasıyla Gürcistan'ın Ermenistan'dan ithalatında 121 milyon dolarlık bir azalma olmuş ve krizin Ermenistan ekonomisine toplam faturası 700 milyon doları bulmuştur.⁹ Ermenistan'ın Azerbaycan ve Türkiye ile kara sınırının kapalı olduğu bir ortamda, dışarıdan gelen malların 2/3 ünün geçtiği Gürcistan kapısının bir süre kapalı kalması bile Ermenistan ekonomisine çok olumsuz yansımıştır. Bu nedenle Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışması ABD ve AB'yi Rusya politikalarını gözden geçirmeye yönelttiği gibi, Ermenistan'ın Rusya etkisinden çıkması için daha kapsamlı stratejilere ihtiyaç olduğunu da ortaya koymuştur. Ermenistan yönetimi de Rusya-Gürcistan çatışması sırasında Türkiye ile ilişkilerinin bozuk olması ve özellikle kara sınırının kapalı olmasının daha ağır bedelleri olabileceğini görmüştür. Bu nedenler Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde normalleşmeye doğru adımların atılmasında hızlandırıcı etkilere yol açmıştır.¹⁰

Rusya-Gürcistan çatışması sırasında Gürcistan hattının kapanmasıyla Gürcistan'ın Ermenistan'dan ithalatında 121 milyon dolarlık bir azalma olmuştur.

ABD yönetimi açısından Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi soykırım iddiaları konusunda Ermeni diasporasının faaliyetlerine karşı elini güçlendirici bir faktör olarak da görülmüştür. Çok eski tarihlere dayanan ABD'ye Ermeni yerleşimleri sonucu oluşan diaspora tek bir konu etrafından toplanan ve önemli bir ekonomik güce sahip olan bir lobi haline gelmiştir. Özellikle belirli bölgelerde Kongre'ye seçilmek isteyen adaylar Ermeni diasporasının desteğine çok önem vermekte ve bu kişiler seçildikten sonra Ermeni lobisinin istekleri doğrultusunda faaliyette bulunmaktadır. Her ne kadar ABD yönetimleri diasporayı dengelemeye ve ABD dış politikasını ülkenin çıkarları doğrultusunda oluşturmaya çalışsa da Kongreye sunulan tasarılar ve çeşitli düzeylerde çıkartılan kararlar sadece ABD'nin Ermenistan politikasını değil, ABD'nin Türkiye ve Azerbaycan ile olan ilişkilerini de etkilemektedir.¹¹ Soykırım iddialarının Kongrede kabul edilmesi için çaba

8 Lili di Puppo, "The Georgian-Russian Conflict: A Test For The European Union", *Eurasia Insight*, http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav081308_pr.shtml, 13 Ağustos 2008; Kamer Kasım, "Gürcistan'da Neler Oluyor", *USAK Gündem*, <http://www.usakgundem.com/yazar/1022/gurcistan'da-neler-oluyor.html>, 14 Ağustos 2008.

9 Naira Melkumian, "Armenia: Economy Hit by Georgian War", *IWPR*, 16 Ekim 2008.

10 Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışması için bakınız, Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara, USAK Yayınları, 2011, ss. 209-230.

11 Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara, USAK Yayınları, 2011, ss. 182-183.

gösteren Ermeni lobbiesinin bir beklentisi de ABD Başkanlarının 24 Nisan'da yaptıkları konuşmada “soykırım” demelerinin sağlanması olmuştur. Ermeni lobbiesinin Kongreden karar çıkartma girişimlerinde sonuca yaklaştığı dönemler olsa da ABD Başkanlarının girişimiyle karar çıkarılması engellenmiştir. Karar tasarıları Temsilciler Meclisi Dış ilişkiler Komitesi'nde kabul edilse de genel kurulda oylanması engellenebilmiştir. ABD Başkanlarının 24 Nisan konuşmalarında “katliam” ifadesi kullanılmasına rağmen “soykırım” denmemiştir. Obama'nın Başkan seçilmeden önce Ermeni lobbiesine iddiaları tanıma sözü vermesi Ermeni lobbiesini 24 Nisan konuşması bakımından ümitlendirmiştir. Başkan olduktan sonra konulara daha farklı bir açıdan bakması gerektiğinin farkında olan Obama yönetimi diasporaya karşı elini güçlendirecek bir argüman aramaya başlamıştır. Soykırım iddialarının gündeme taşınmasının düzelmekte olan Türkiye-Ermenistan ilişkilerine zarar vereceği argümanı diasporaya karşı kullanılabilirdi. Bu nedenle ABD yönetimi 24 Nisan 2009 tarihinden yani Obama'nın 24 Nisan konuşmasından önce Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi için adım atılmasını istemiştir.¹²

Türkiye'de de Ermenistan ile normalleşme yolunda adım atılmasının diasporanın soykırım iddialarını bir araç olarak kullanmasının önüne geçilebileceği ve hatta Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin Karabağ sorununun çözümüne de yardımcı olacağı düşüncesi hükümette ortaya çıkmıştır. Bu konuda atılan ilk adım Türkiye ve Ermenistan milli futbol takımları arasında oynanan karşılaşmayı izlemek üzere Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Ermenistan'a gitmesi olmuştur.¹³ Futbol diplomasisini takiben uluslararası sistemden kaynaklanan nedenler ve Türkiye'nin politika değişikliği sonucunda 22 Nisan'da Türkiye ve Ermenistan arasında bir yol haritası açıklanmıştır. Her ne kadar daha önce de Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi ve kara sınırının açılması için iki ülke arasındaki ticaretin potansiyeline ilişkin gerçekçi olmayan verilerin de ortaya konduğu girişimler olmuşsa da ABD ve AB'nin çabalarını hızlandıran Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışması olmuştur.¹⁴

Protokollere giden süreçte önemli bir adım olan yol haritasının açıklanmasının Ermenistan iç politikasında da etkileri ortaya çıkmıştır. Yol Haritasını Türkiye'nin bir taktiği olarak gören Ermeni Devrimci Federasyonu koalisyondan çekilmiştir. Diaspora kuruluşlarından da Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan'a yönelik eleştiriler olmuştur. Bu eleştirilerin olmasında ABD Başkanı Obama'nın 24 Nisan 2009 tarihindeki konuşmasında soykırım dememesi ve Ermenice olarak “Büyük

12 Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara, USAK Yayınları, 2011, ss. 180-187.

13 Kamer Kasım, “Turkey-Azerbaijan-Armenia Triangle”, *Journal of Turkish Weekly*, <http://www.turkishweekly.net/columnist/3153/turkey-azerbaijan-armenia-triangle.html>, 27 Mayıs 2009.

14 Örneğin “Kafkas Peyniri” adı verilen bir proje de ileri sürülmüştür. Gürcistan'ın Ninotsminda ve Ermenistan'ın Gümrü şehirlerinden gelen mandracılar proje kapsamında Kars'ta buluşmuşlar ve “Kafkas Peyniri” nin tanıtımı yapılmıştır. “Ermenistan, Gürcistan ve Kars Mandracılarının Ortak Ürettikleri ‘Kafkas Peyniri’ Tanıtıldı.”, *IHA*, 29 Haziran 2008. “A Caucasian Cheese Circle”, *The Economist*, 24 Mayıs 2008.

Felaket”, (*Mets Yeghern*) demesinin rolü vardır. Ermenistan’daki bazı çevreler Obama’nın “soykırım” dememesinden Sarkisyan’ı yol haritası nedeniyle sorumlu tutmuşlardır.¹⁵

Ermenistan ile Türkiye arasında görüşmeler sürmekteyken futbol diplomasisinin devamının gelip gelmeyeceği tartışmaları da yapılmıştır. Ermenistan Türkiye’nin kara sınırını en kısa sürede açması beklentisi içerisinde olmuştur. Hatta Sarkisyan kara sınırı açılmadığı takdirde Türkiye’de oynanacak Türkiye-Ermenistan milli futbol takımları arasındaki maça gelmeyeceğini açıklamıştır.¹⁶ Yapılan görüşmeler 31 Ağustos 2009 tarihinde iki ülke arasında protokollerin parafe edilmesiyle sonuçlanmıştır. Protokoller 10 Ekim 2009 tarihinde İsviçre’nin Zürih kentinde imzalanmıştır. Protokollerin imzalanmasını takiben Ermenistan Devlet Başkanı Sarkisyan da Türkiye ve Ermenistan milli futbol takımları arasında 14 Ekim 2009 tarihinde oynanan maçı izlemek üzere Türkiye’ye gelmiştir.

Protokollerin Analizi

Türkiye ve Ermenistan arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına dair protokol ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesine dair protokolün imzalanması sonraki sürece ilişkin beklentilere yol açmıştır. Ancak kısa sürede protokollerin imzalanmasının sürecin aynı şekilde devam etmesi anlamına gelmediği ortaya çıkmıştır. Protokoller sonrası sürece değinmeden önce içerik itibarıyla protokollere baktığımızda öncelikle Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde Karabağ dışında sorun oluşturan konulara yer verildiği görülmektedir.

Diplomatik ilişkilerin kurulmasına dair protokolde dikkati çeken husus, BM Şartı, Helsinki Nihai Senedi gibi uluslararası belgelere atıfta bulunulması ve tarafların iç işlerine müdahale etmeme, toprak bütünlüğü ve sınırların dokunulmazlığı ilkelerine saygılı olacakları ve bu ilkelere saygı gösterilmesini sağlayacaklarını taahhüt etmeleridir. Yine iki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında tarif edildiği şekliyle karşılıklı olarak tanındığı teyit edilmiştir. Taraflar ayrıca ortak sınırın açılmasına ilişkin karara vurgu yapmış ve iyi komşuluk ilişkileriyle bağdaşmayacak herhangi bir siyaset izlemeyeceklerine dair taahhütlerini yinelemişler ve protokollerin yürürlüğe girmesinden itibaren diplomatik ilişki kurulması ve karşılıklı diplomatik temsilciliklerin açılması konusunda anlaşmışlardır. Bu protokollerin yürürlüğe girmesi halinde Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde tartışılan bir konu olan Ermenistan’ın Türkiye ile olan sınırını tanıdığı

15 Gayene Abrahamyan, “Armenia: Obama Escapes Blame For Omission”, *Eurasia Insight*, http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav050109_pr.shtml, 1 Mayıs 2009.

16 Marianna Grigoryan, “Armenia: Yerevan’s ‘Football Diplomacy’ Fail to Score”, *Eurasia Insight*, <http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav080409b.shtml>, 4 Ağustos 2009.

sonucuna varılabilir mi? Sadece protokol metnine bağlı bir değerlendirme yapacak olursak Kars antlaşmasının ismi açıkça belirtilmemesine rağmen uluslararası hukukun ilgili antlaşmaları ifadesi Ermenistan'ın protokollerin yürürlüğe girmesi halinde Türkiye ile olan sınırını açıkça tanıyacağı şeklinde yorumlanabilir.¹⁷ Ancak aşağıda ele alınacağı gibi gerek protokollerin imzalanmasından sonra Ermenistan'da yapılan açıklamalar gerekse Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin protokolleri Ermenistan Anayasasına göre değerlendirirken yaptığı açıklama sınırlar konusunda da Ermenistan'ın tutumuna ilişkin soru işaretlerine neden olmaktadır.

Ermenistan Anayasa Mahkemesi protokolleri anayasaya uygun bulmasına rağmen gerekçeli kararından protokollerin ruhuna aykırı değerlendirmede bulunmuştur.

Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin geliştirilmesine dair protokolde ise dikkati çeken husus tarafların protokolün yürürlüğe girmesinden sonra iki ay içerisinde sınırın açılması konusunda anlaşmalarıdır. İki ülkenin dışişleri bakanları arasında düzenli siyasi istişare gerçekleştirilmesi, mevcut sorunların tanımlanması ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelemesini de içerecek şekilde

tarihsel boyut ilişkin bir diyalogun uygulamaya konulması konusunda anlaşılmıştır. Protokolde bir dikkat çeken nokta da hükümetlerarası komisyon ve alt komisyonların kurulmasıdır. Hükümetlerarası komisyonun ilk toplantısından en geç bir ay sonra çalışmaya başlayacak olan alt komisyonlar arasında en fazla dikkat çekenini Türk, Ermeni ve aynı zamanda İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanlarında yer alacakları tarihsel boyuta ilişkin alt komisyonun kurulmasıdır.¹⁸

Protokollere baktığımızda Ermenistan'ın öncelikli beklentisi olan sınırın açılması ve diplomatik ilişkilerin kurulması konularının açık bir şekilde ifade edildiği görülmektedir. Türkiye'nin öncelikli beklentisi olan Ermenistan'ın Türkiye ile olan sınırını tanıması ve soykırım iddialarının araştırılması için tarih komisyonu kurulması konuları da protokollerde yer almıştır. Ancak bu konuların, özellikle de tarih alt komisyonunun ele alacağı hususların net bir şekilde ortaya konmaması protokollerle ilgili tartışmalara neden olmuştur. Protokoller her iki ülkenin parlamentosunda kabul edildikten sonra yürürlüğe girecektir. Ermenistan'da ise protokollerin öncelikle Anayasa Mahkemesi tarafından Ermenistan Anayasası'na uygun bulunması gerektiğinden mahkemenin görüşü alınmıştır. Ermenistan Anayasa Mahkemesi protokolleri anayasaya uygun bulmasına rağmen gerekçeli kararından protokollerin ruhuna aykırı olan ve içini boşaltan bir değerlendirmede

17 Barış Özdal, "Türkiye-Ermenistan Diyalogu: Uzun Bir Sürecin Başlangıcı mı?", *ORSAM, Ortadoğu Analiz*, Cilt 1, Sayı 10, Ekim 2009, s. 73.

18 Türkiye ve Ermenistan arasındaki protokollerin metni için bakınız, Türkiye Dışişleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/t%C3%BCrkiye-ermenistan-ingilizce.pdf>.

bulunmuştur. Türkiye'nin tarih alt komisyonu kurulmasından beklentisi soykırım iddialarının araştırılmasıyla, Ermenistan Anayasa Mahkemesi protokollerin uygulanmasının hiçbir şekilde Ermenistan Anayasası ve Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'yle çelişmeyeceğini vurgulamıştır. Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. Paragrafı Ermenistan'a "soykırımın" uluslararası alanda tanınması görevini vermektedir.¹⁹ Bu konuyla ilgili olarak protokollerin imzalanmasından sonra Ermenistan yetkililerinin yaptıkları açıklamalar da protokollerin ruhuyla bağdaşmamaktadır. Ermenistan Devlet Başkanı'nın soykırım ile ilgili olarak bir mutabakat olmadığını açıklaması, Ermenistan'dan yapılan tarih alt komisyonunun ne yapacağına ilişkin belirsiz açıklamalar Ermenistan'ın protokollerde Türkiye'nin asıl beklentisi olacak hususları göz ardı etmesi anlamına gelmektedir.²⁰

Türkiye'nin Karabağ sorunu çözülmeden sınırın açılmayacağını ifade etmesi Ermenistan tarafından sınırın açılması için şart koşma olarak yorumlanmıştır. Zaten protokollere karşı olan Ermeni Devrimci Federasyonu gibi çevreler eleştirilerini çok daha güçlü bir şekilde ortaya koymuşlardır. Ermeni Devrimci Federasyonu üç ana noktada protokollere itiraz etmiştir. Taşnaklara göre protokoller Ermeni soykırımının uluslararası alanda tanınması çabalarına zarar vermektedir. Ermenistan ile Türkiye arasındaki mevcut sınırı meşrulaştırmaktadır. Protokoller Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesini Karabağ sorununda Azerbaycan lehine çözüme bağlamaktadır. Ermeni Devrimci Federasyonuna göre Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararı protokollerin imzalanmasında Ermenistan Dışişleri Bakanlığı'nın zayıf performansını göstermektedir. Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararı Türkiye ile ilişkilerin kurulmasının diplomatik çerçevede ele alınması gerektiğini göstermektedir. Ermeni Devrimci Federasyonu'na göre Anayasa Mahkemesi protokollere yönelik kaygılarını ifade etmiştir ve protokollerdeki bazı noktalara ilişkin Ermenistan'ın çekinceleri için yasal bir zemin oluşturmuştur. Ermeni Devrimci Federasyonu'nun destekçilerine göre protokoller Türkiye ve Ermenistan'ı bağlamaktadır ve "Dağlık Karabağ" gibi üçüncü taraflar üzerinde etkisi yoktur.²¹

Türkiye-Ermenistan sınırına ilişkin olarak ise Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin sınırı geçiş işlemlerinin yapılması amacıyla tanıdığı anlamına gelecek yorumu Türkiye'nin beklentisi olan Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanıması konusundaki beklentisinin karşılanmayacağını göstermiştir. Ermenistan Anayasa Mahkemesine göre sınır geçişleri devam ettiği sürece sınır tanınacak ancak bu

19 Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin karar metni için bakınız.
http://dosyalar.hurriyet.com.tr/ermenistan_anayasa_mahkemesi_karari.pdf.

20 "Clinton tarih komisyonu doğru bir adım dedi, Ermeniler çıldırdı", *AB Haber*,
<http://www.abhaber.com/haber.php?id=29533>, 24 Mart 2010.

21 "ARF Issues Statement on Constitutional Court Ruling", *Armenian Weekly*,
<http://www.armenianweekly.com/2010/01/13/arf-issues-statement-on-constitution-court-ruling/>, 13 Ocak 2010.

Türkiye'nin toprak bütünlüğünün tanındığı anlamına gelmeyecektir.²² Nitekim Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin açıklamasını Türkiye ile olan sınırın tanınması olarak görmeyen yorumlar özellikle Ermeni diasporası tarafından yapılmıştır.²³

Ermenistan'da iktidarı yapılan eleştiriler zor durumda bırakırken, Türkiye'de de protokollerle ilgili eleştiriler yapılmıştır. Türkiye'deki eleştirilere katalizör olan ise Azerbaycan'ın protokollere gösterdiği tepki olmuştur. Protokollerde Karabağ sorunundan hiç bahsedilmemesi, Türkiye Karabağ sorunu çözülme de protokollerin yürürlüğe girmesinden sonra 60 gün içinde sınırları açacak mı tartışmalarına neden olmuştur. Türkiye'de oynanan Türkiye-Ermenistan maçı öncesinde stadyuma getirilen Azerbaycan bayraklarının toplatılması ve Azerbaycan'ın da Bakü'deki şehitlik ile Din Hizmetleri Müşavirliği önündeki Türkiye bayraklarının indirilmesi iki ülke arasında soruna neden olmuş ve Türkiye Azerbaycan'a nota vermiştir.²⁴ Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde protokollerle ilgili rahatsızlık yol haritasının açıklanmasıyla birlikte başlamıştır. Azerbaycan Devlet Başkanı Aliyev, Türkiye-Ermenistan ilişkileri ve açıklanan yol haritasında Dağlık Karabağ sorununun rolünün olup olmadığını merak ettiğini açıklamıştır.²⁵ Azerbaycan Devlet Başkanının İstanbul'daki medeniyetler ittifakı zirvesine katılmaması da Türkiye-Ermenistan ilişkilerindeki gelişmelere tepki olarak yorumlanmıştır.²⁶ Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Mayıs 2009'da yaptığı Azerbaycan ziyareti ve bu ziyaret sırasında bir kez daha Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan ile olan kara sınırını açmayacağını en yetkili ağızdan teyit etmesi iki ülke ilişkilerindeki gerginliğin bir ölçüde aşılmasını sağlamıştır.²⁷ Ancak protokollerin imzalanması ve imza töreni sırasında deklarasyon şeklinde bile olsa Karabağ sorununa çözüm bulunmadan protokollerin uygulanmayacağına ilişkin bir açıklamanın olmaması yeniden sorunlara neden olmuştur. Protokollerin imzalanması onu destekleyen ABD ve AB'de olumlu bulunurken en kısa sürede yürürlüğe konması istenmiştir.²⁸

22 Ömer Engin Lütem: "Protokollerin, İmzalandığı Gün İçti Boşaltıldı", *Söyleşi, USAK*, <http://www.usak.org.tr/myazdir.asp?id=1885>, 2 Aralık 2010.

23 Bakınız Ara Papian, "Papian: On the decision of the Constitutional Court of the Republic of Armenia", *Armenian Weekly*, <http://www.armenianweekly.com/2010/01/13/papian-on-the-decision-of-the-constitutional-court-of-the-republic-of-armenia/>, 13 Ocak 2010.

24 "Bayrak Notasına Karşı Bayrak Notası", *Radikal*, <http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalHaberDetay&ArticleID=960487&CategoryID=100>, 22 Ekim 2009.

25 Abbas Djavadi, "The Turkish-Armenian Thaw and Azerbaijan", *Radio Free Europe/Radio Liberty*, http://www.rferl.org/content/The_Turkish-Armenian_Thaw_and_Azerbaijan/1608216.html, 14 Nisan 2009.

26 Shahin Abbasov, "Azerbaijan: Is Baku Ready to Cause Geopolitical Problems Over Turkish-Armenian Thaw?", *Eurasia Insight*, <http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav041409.shtml>, 14 Nisan 2009.

27 "Erdoğan'dan Şehitlik Camiine Mesaj Gibi Ziyaret", *Zaman*, 13 Mayıs 2009; Mina Muradova, "Azerbaijan: Turkish Prime Minister Offers Strong Support For Baku's Position on Karabakh", *Eurasia Insight*, <http://www.eurasianet.org/departments/insightb/articles/eav051309a.shtml>, 13 Mayıs 2009

28 "EU Envoy Hopes Turkey-Armenia Protocols Approved Soon", *Radio Free Europe/Radio Liberty*, http://www.rferl.org/content/EU_Envoy_Hopes_TurkeyArmenia_Protocols_Approved_Soon/1867525.html, 2 Kasım 2009. "US Calls on Turkey, Armenia to Ratify Protocols", *Hürriyet Daily News*, <http://www.hurriyetsdailynews.com/n.php?n=us-calls-on-turkey-armenia-to-ratify-protocols-2010-02-02>, 2 Şubat 2010.

Protokoller Sonrası Süreç

Protokollerin imzalanması ve özellikle Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararı sonrasında uluslararası alanda ilk izlenim protokollerin onaylanması için Ermenistan bakımından bir engelin kalmadığı olmuştur. Türkiye'nin üzerinde protokollerin yürürlüğe girmesi sürecini bir an önce tamamlaması için baskı oluşmaya başlamıştır. Ermenistan'ın Türkiye'nin Karabağ sorununu ileri sürmesini protokollerde olmayan bir konuyu ön şart olarak ortaya koyması olarak takdim etmesi Türkiye'ye yönelik bazı eleştirilere yol açmıştır. Karabağ sorununun çözümüne yönelik bir açılımın da olamaması sürecin tıkanacağıının ilk işareti olmuştur.

Protokollerin Türkiye bakımından en çok tartışılan yönü Karabağ sorunundan hiç bahsedilmemesidir. Çünkü Türkiye Ermenistan ile olan sınırını Karabağ'da çatışmaların sürdüğü bir ortamda Kelbecer'in Ermeni kuvvetler tarafından işgal edilmesi üzerine kapatmıştır. Bu durumda Türkiye'nin Ermenistan ile diplomatik ilişki kursa bile sınırın açılmasını Karabağ

Protokollerin Türkiye bakımından en çok tartışılan yönü Karabağ sorunundan hiç bahsedilmemesidir.

sorunuyla ilişkilendirmesi gereklidir. Ayrıca topraklarının % 20'si işgal altında olan Azerbaycan açısından Türkiye-Ermenistan kara sınırının kapalı olması da bir koz oluşturmaktadır. Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmiş ve kara sınırı açık olan Ermenistan'ın Karabağ Sorunu'nda çekilme yönünde direnmesi daha kolaydır. Karabağ sorununda toprakları işgal altında olan Azerbaycan dır. Bu işgali sona ermesi için adım atması gereken de Ermenistan dır. Ermenistan'ın desteği olmadan Karabağ'daki yapı ayakta duramayacağı gibi işgalin gerçekleşmesi de mümkün olmazdı. Karabağ sorunu da kolay çözülebilecek bir noktada değildir. Ermeni kuvvetlerin çekilmesi ve Karabağ'a da bir statü verilmesi gereklidir. Ancak Madrid Prensiplerinde ortaya konan hususların öncelikle Ermeni kuvvetlerin Karabağ'ın dışında işgal ettikleri bölgelerden çekilmeleri ve Karabağ'ın statüsünün kararlaştırılması konusunun nasıl halledileceği belli değildir. İşgal altındaki topraklardan sürülen ve ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalan kişilerin dönüşünün sağlanmasının da çözüm içinde gerçekleşmesi gerekir. Ermenistan yönetimi bu gereklilikleri yapmamakta ve öncelikle Karabağ'da referandum yapılmasını istemektedir. Uluslararası hukuka göre Azerbaycan'ın bir parçası olan Dağlık Karabağ'a ancak Azerbaycan içerisinde ayrı bir statü verilmesi söz konusu olabilir.

Yukarıda ifade edildiği gibi Türkiye ile Ermenistan arasında ilişkilerin normalleşmesi için yol haritasının açıklanmasından itibaren Azerbaycan Karabağ konusundaki hassasiyetini ortaya koymuştur. Türkiye ise protokollerin imzalanmasından sonra da Karabağ sorununa çözüm için gelişme olmasını

beklemiştir. Türkiye'nin Karabağ sorununda tarafların bir anlaşmaya varamadığı bir ortamda Ermenistan ile olan sınırını açamayacağı en yetkili ağızlardan ifade edilmesi, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin protokollerin ruhuna aykırı açıklamasından sonra daha da güçlü bir şekilde ortaya konmuştur. Ermenistan tarafında ise diasporanın ve Ermenistan'da Ermeni Devrimci Federasyonu başta olmak üzere muhalif grupların protokollerini eleştirmeleri koalisyonu oluşturan partileri de harekete geçirmiştir.

Sonuçta Devlet Başkanı Sarkisyan protokollerin onaylanması sürecinin Ermenistan tarafından askıya alındığını açıklamıştır. Sarkisyan protokollere uygun olarak ön koşul ileri sürmeden süreci sürdürmeye Türkiye'nin hazır olmadığını, Protokoller için makul sürenin geçtiğini ve Türkiye'nin 24 Nisan'ı herhangi bir bedel ödmeden atlama politikası izlemesinin kabul edilemez olduğunu ifade etmiştir. Sarkisyan koalisyon ortakları ve Ulusal Güvenlik Konseyi ile yapılan görüşmelerden sonra süreçten şimdilik çekilmeme fakat protokollerin onaylanması sürecini durdurma kararı aldıklarını ifade etmiştir.²⁹ Ermenistan'ın 24 Nisan 2010 tarihinden iki gün önce protokollerin onaylanması sürecini durdurarak ABD Başkanına 24 Nisan açıklamasından önce mesaj vermek istemiştir.³⁰ Ermenistan'da ve özellikle de diasporadaki genel kanı Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecinin ve protokollerin "soykırımın" tanınması çabalarına zarar verdiğidir. Ancak Ermenistan yönetimi doğrudan protokoller ile ilgili süreçten çekilerek tepki çekmek te istememiştir. Bunun yerine Türkiye'yi suçlayarak süreci durdurduğunu açıklamıştır.

Protokoller sonrası süreçte uluslararası ortamın, Türkiye ve Ermenistan'ın dış politikaları ile protokollerin Kafkasya'daki etkisinin analiz edilmesi protokollerin geleceğine ilişkin değerlendirmelere ışık tutacaktır. Kafkasya'da enerji kaynakları üzerinde kontrolü sağlamak ve güvenlik kaygılarını gidermek üzere bölgesel ve bölge dışı güçler arasında süren mücadele Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışması sonrası yeni bir ivme kazanmıştır. ABD dış politikasında Kafkasya'ya yönelik ilk değişim 11 Eylül 2001 terör saldırıları sonrası güvenlik boyutunun belirgin olarak vurgulanması olmuştur. Daha önce enerji kaynaklarının güvenli bir şekilde Batıya ulaşması temelindeki politikaya güvenlik vurgusunun eklenmesi bölgede müttefik olarak görülen ülkelerin askeri bakımdan desteklenmesi gereğini ortaya çıkarmıştır. 11 Eylül 2001 sonrası ABD'nin terörle mücadele stratejisine özellikle Kafkasya'da Çeçenistan sorununda elinin güçleneceği düşüncesiyle destek veren Rusya, ABD'nin askeri varlığının kalıcı olabileceğini gördüğü anda çevrelediği düşüncesine kapılmıştır. Böylece Rusya bu çevrelenmeyi kırmak için güney

29 "Ratification of Armenia-Turkey Protocols Suspended by Presidential Decree", <http://blansh.wordpress.com/2010/04/22/protocols-suspended/>, 22 Nisan 2010.

30 Bakınız, Ömer Engin Lütem, "Ermenistan'ın Protokollerini Onaylamayı Durdurması", *AVİM*, <http://www.avim.org.tr/degerlendirmetekli.php?makaleid=4231>, 23 Nisan 2010.

Kafkasya'da dost görmediği yönetimleri hedef alan bir politika izlemiştir. ABD ve AB ise Kafkasya'da güvenliği artıracak ve enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara erişimini de garanti edecek bir politika izlemişlerdir. Bu noktada Azerbaycan ve Gürcistan bakımından bir sorun yaşanmazken Ermenistan Rusya ekseninde kalmıştır. Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışmasından önce de Ermenistan'ın Rusya ekseninden çıkması politikası izlemeye çalışan Batı, Rusya-Gürcistan çatışmasından sonra bu politikaya hız vermiştir. Uluslararası sistem bakımından protokollerin imzalanmasını hızlandıran bu ortam olmuştur. Rusya'nın normal koşullarda Ermenistan'ın Batı eksenine girmemesi ya da en azından Ermenistan üzerindeki kontrolünün kaybolmaması için Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine mesafeli olması gerekmektedir. Ancak sınırın açılması halinde Ermenistan ekonomisini kontrol eden Rus firmaların bundan fayda sağlayacağı ve protokollere karşı çıkıp engellemeye çalışmasının diplomatik açıdan Rusya'ya zarar vereceği düşüncesiyle Rusya protokolleri desteklediğini açıklamıştır.³¹

Protokoller sonrası sürece baktığımızda ise uluslararası sistem bakımından Rusya ile Batı arasındaki mesafeli duruşun ve Ağustos 2008 Rusya-Gürcistan çatışmasının etkilerinin devam etmekle birlikte 2009 yılı sonrasında özellikle ABD-Rusya ilişkilerinde bazı konularda önemli ilerlemelerin sağlandığı görülmektedir. Füze kalkını konusunda tarafların mutabakata varmaları ve İran'ın nükleer programının durdurulması ile ilgili Rusya'nın ABD'ye desteği Ağustos 2008 sonrası gerginliğin aşıldığı görüntüsü oluşturmuştur. BM Güvenlik Konseyinde yapılan İran'a yönelik dördüncü kuşak yaptırım kararının Rusya tarafından desteklenmesi ABD-Rusya ilişkileri bakımından vurgulanması gereken bir durum olmuştur.³² Rusya'nın da zaman zaman alevlenen Çeçenistan sorunu nedeniyle Batı'nın desteğine ihtiyaç duyduğu düşünüldüğünde ABD ile çok sert bir rekabete girmesi çıkarına değildir. Protokollerin imzalanması sonrası özetlediğimiz bu uluslararası gelişmeler gerek Ermenistan gerekse Türkiye üzerinde protokollerin yürürlüğe konması bakımından oluşan baskıyı hafifletmiştir. Ancak soykırım iddialarının diaspora tarafından Kongre kararına dönüşmesi için izlenen politikaya karşı ABD yönetiminin elinin güçlenmesi için protokollerin uygulanması ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi için teşvik edici tutumu sürecektir.

Türkiye'nin Karabağ sorununda en azından taraflar arasında bir anlaşmaya varılması beklentisi ve bu olmadan sınırın açılmayacağını vurgulaması ABD'yi sorunun çözümü için daha aktif olmaya yöneltebilir. Fakat bu konuda ABD'nin yapabilecekleri çok sınırlıdır. Karabağ sorununda işgalin sonlandırılması noktasında

31 Rusya'nın Kafkasya politikası için bakınız, Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara, USAK Yayınları, 2011, ss. 119-142.

32 "China, Russia Support Iran Sanctions", *The Jerusalem Post*, <http://www.jpost.com/International/Article.aspx?id=175933>, 20 Mayıs 2010.

adım atması gereken Ermenistan olduğuna göre bu konuda Rusya öne çıkmaktadır. Rusya'nın Ermenistan üzerindeki baskısı etkili olacaktır. Ancak bunu yapmayı Rusya'nın isteyip istemeyeceği veya hangi koşullarda işgalin sonlandırılması için Ermenistan yönetimine baskıda bulunacağı belirsizdir.

Protokoller sonrası sürecin Türk dış politikası açısından vurgulanması gereken yönü ise komşularla sıfır sorun politikasının devam ettiği ve bu çerçevede Türkiye'nin Ermenistan ile de ilişkilerini normalleştirmek istediğidir. Ancak bu normalleşmenin Kafkasya'da Türkiye ile stratejik bağları olan Azerbaycan ile ilişkilerin feda edilmesi pahasına olamayacağı anlaşılmıştır. Azerbaycan dış politikasında öncelikli sorun Karabağ'dır. Toprakları işgal altında olan ve Ermenistan ile ateşkes durumunda bulunan Azerbaycan için Ermenistan'ın elini güçlendirecek her girişim kabul edilemez bulunmaktadır. Türkiye de gerek protokollere giden süreçte gerekse protokollerin imzalanmasından sonra Azerbaycan için konunun ne derece önemli olduğunu anlamıştır. Ayrıca Türkiye'nin Ermenistan ile olan sınırını Kelbecer'in işgali sonrasında kapattığı düşünüldüğünde işgal sona ermeden veya en azından taraflar arasında bir anlaşma sağlanmadan sınırı açması çelişki olacaktır.

Davutoğlu, “Protokoller öldü mü?” sorusu üzerine “hayır” cevabını vermiş ve “Buzdolabına mı kaldırıldı?” sorusu üzerine ise “Öyle de diyebilirsiniz. Nereden baktığınıza bağlı” demiştir.

Türkiye'de protokollerle ilgili sürece ilişkin tartışmalar sürerken Ermenistan'ın onay sürecini durdurması bir ölçüde tartışmaları sona erdirmiştir. Ermenistan'ın protokollerle ilgili

süreci durdurması sonrasında Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, “Protokoller öldü mü?” sorusu üzerine “hayır” cevabını vermiş ve “Buzdolabına mı kaldırıldı?” sorusu üzerine ise “Öyle de diyebilirsiniz. Nereden baktığınıza bağlı” demiştir. Dışişleri Bakanı protokollerde açıkça Karabağ sorunundan bahsetmemesi ve bazı konulardaki ifadelerin belirsizliğinin nedenini diplomasideki yapıcı muğlaklık (*constructive ambiguity*) ile açıklamaktadır.³³ Türkiye'nin süreci devam ettirmesi protokollerde açıkça ifade edilmese de Karabağ sorunundaki gelişmelere bağlıdır. Ancak Karabağ sorununun protokollerde belirtilmemiş olması ve Ermenistan'ın Türkiye'nin Karabağ sorununu ileri sürmesini önkoşul ortaya koymak olarak aktarması Türkiye'yi diplomatik alanda zorlayan konulardır. Üstelik Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin protokollerin adeta içini boşaltan açıklaması bile Mahkeme sonuçta protokolleri Ermenistan Anayasasına uygun bulunduğu için Batı tarafından olumlu bulunmuştur. Türkiye aleyhine baskıya dönüşebilecek olan tüm bu şartlara rağmen Ermenistan'ın süreci durdurması Türkiye'nin elini rahatlatmıştır.

33 Taha Akyol, “Protokoller Yaşıyor”, *Milliyet*, <http://www.milliyet.com.tr/-protokoller-yasiyor-/taha-akyol/siyaset/yazardetayarsiv/06.05.2010/1234251/default.htm>, 6 Mayıs 2010.

Ermenistan dış politikası açısından protokoller sonrası sürece baktığımızda ise ilk göze çarpan husus Ermenistan yönetiminin gerek diaspora gerekse içeriden kaynaklanan eleştirilere karşı hep savunma pozisyonunda kaldığıdır. Özellikle tarih alt komisyonunun kurulacak olması ve “soykırımın” tartışmaya açılacağı düşüncesi eleştirilerin odak noktası olmuştur. Bir diğer önemli eleştiri ise protokollerin soykırım iddialarının uluslararası alanda kabul edilmesi çabalarının önünde engel olacağı düşüncesidir. Karabağ sorunu konusunda da adım atmak istemeyen Ermenistan anlamlı bir dış baskıyla karşılaşmayacağını da düşünerek protokollerle ilgili süreci durdurmuştur.

Türkiye, Ermenistan, Rusya ve Batılı ülkelerdeki liderler bazında protokollerle ilgili olarak kısa bir analiz yaptığımızda ise şu sonuçlara varmak mümkündür; Türkiye ve Ermenistan’da protokollere giden süreç ve sonrasında liderlik bağlamında bir değişiklik yoktur. Türkiye’de AKP iktidarı ve onun dış politika yaklaşımı hâkimdir. Ermenistan’da “Karabağ Klanı” olarak adlandırılan yapı yönetimdedir. Azerbaycan’da Aliyev çizgisi (Haydar-İlham Aliyev) devam etmektedir. Rusya’da da Putin-Medvedev ikilisi yönetimdedir. ABD’de ise Obamanın Başkan seçilmesiyle birlikte Demokratların dönemi başlamıştır. Obama’nın Başkan seçilmeden önce Ermeni lobisine “soykırımı” tanıma sözü vermiş olması Ermeni tarafından beklentileri artırmıştır. Başkan seçildikten sonra ise bunun yapılmasının çok da kolay olmadığını gören ABD Başkanı Ermeni lobisine karşı kullanabileceği argümanlar aramaktadır. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi konunun iki ülke arasında ele alınıyor olması ABD yönetimi açısından rahatlatıcı olacaktır.

Sonuç

Protokolleri Türkiye ve Ermenistan bakımından ele aldığımızda şu sonuçlara varılabilir: Türkiye açısından tarihi boyutla ilgili bir alt komisyonun kurulup soykırım iddialarının bu platformda tartışılacak olması önemli bir gelişme olacaktır. Uluslararası kamuoyunu ikna etme konusunda çok mesafe almış olan Ermenistan ve diaspora konuyu uluslararası ortamda Türk tarafıyla tartışmak istememektedir. Böyle bir tartışmanın ikna edilmiş olan kitlelerde gerçek olarak gördükleri soykırım üzerinde soru işaretlerine yol açacağını hesaplamaktadırlar. Üstelik Türkiye’nin kararlı bir şekilde konunun bilimsel açıdan araştırılmasını istemesi geniş kitlelerin bilmediği bazı gerçeklerin ve belgelerin ortaya çıkmasını ve madalyonun diğer yüzünün görülmesini sağlayacaktır. Türkiye açısından protokollerin yürürlüğe girmesi halinde bir diğer kazanımın da Ermenistan’ın Türkiye’nin toprak bütünlüğünü ve sınırları tanıması olacağı düşünülmüştür. Ancak Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin yukarıda ifade edilen açıklaması bu konuya ilişkin soru işaretlerine yol açmaktadır. Soykırım iddialarıyla ilgili olarak vurgulanması gereken bir diğer husus ta Türkiye ile Ermenistan arasındaki protokollerin diasporayı

bağlamayacağıdır. Protokoller yürürlüğe girse ve gerekleri yapılmaya başlansa bile diaspora politikasından vazgeçmeyecektir. Ermenistan'da diasporayı kontrolümüzde değil diyecek ve Türkiye protokoller öncesinde olduğu gibi aynı sorunlarla uğraşmak durumunda kalacaktır.

Türkiye açısından protokollerin en zayıf noktası ise Karabağ sorunundan bahsedilmemesidir. Buna rağmen protokollerin yürürlüğe girmesinden itibaren 60 gün içerisinde sınırın açılmasının gerekmesi Türkiye Karabağ sorunu çözülmeden Ermenistan sınırını açacak mı tartışmalarına neden olmuş ve Azerbaycan'ın tepkisiyle karşılaşmıştır. Ermenistan açısından tarih alt komisyonu ve Taşnaklar gibi bazı çevreler bakımından da Türkiye ile sınırların tanınması tartışmaya neden olurken, Karabağ sorununun yer almaması bu konudaki baskının hafiflemesi anlamı taşımaktadır. Türkiye ile Azerbaycan ilişkilerinde gerginliğin ortaya çıkması ve iki ülkenin politikalarındaki ayrışma Ermenistan'ın Ulusal Güvenlik Strateji belgesinde vurguladığı gibi Ermenistan için en önemli tehlikenin kalkması anlamına gelmektedir.³⁴ Türkiye ile Azerbaycan arasındaki yakın ilişkilerin bozulması Ermenistan'ın elini fazlasıyla güçlendirecektir. Zaten askeri bakımdan süren bir işgali, diplomasi yoluyla sona erdirmek çok zordur. Bir de Ermenistan'ın eline yeni kozlar geçmesi halinde Dağlık Karabağ sorununun çözümü daha zor olacaktır

Protokollerle ilgili süreç Ermenistan tarafından durdurulmuştur. Ancak İleriye yönelik olarak protokollerin nasıl bir seyir izleyeceği hakkında analiz yapılabilir. Ermenistan Parlamentosu'nda protokollerin kabul edilmesi halinde ve bunun TBMM'de kabul edilmemesi veya bekletilmesi durumunda Türkiye eleştirilecektir. Her iki ülkenin parlamentosunda da kabul edilip Türkiye sınırı açmazsa protokollerin gereğini yerine getirmediği için yine bu sefer daha da fazla eleştirilip Ermenistan'a diplomatik avantaj sağlanmış olacaktır. Türkiye'nin Dağlık Karabağ sorunu çözülmeden sınırı açması ise Azerbaycan'ın ve diğer dost ülkelerin gözünde güvenilirliğinde ciddi bir zedelenmeye neden olacaktır.³⁵ Ermenistan yönetiminin özellikle tarih alt komisyonu sebebiyle gerek diaspora gerekse içeriden eleştirilmesi nedeniyle ve Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesine karşı çıkan grupların varlığından dolayı kısa sürede protokollere ilişkin süreci yeniden başlatamayacağı ifade edilebilir. Bunun için Ermenistan yönetimi üzerinde anlamlı bir dış baskı olması gereklidir. Ermenistan yönetimi de Karabağ sorununda en azından taraflar arasında bir anlaşma olmadan Türkiye'nin sınırı açamayacağını bilmektedir. Ayrıca Azerbaycan sahip olduğu enerji kaynakları ve ticaret potansiyeli ile bölgede Ermenistan'dan çok daha önemli bir ülkedir. Azerbaycan'ın Türkiye ile yakın ilişkileri ve bağlarının sürdürülmesi Batı'nın enerji güvenliği ve bölgesel istikrar

34 Ermenistan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi için bakınız, Ermenistan Savunma Bakanlığı internet sitesi, <http://www.mil.am/eng/index.php?page=49>. Bakınız, Harutioun Khachatryan, "Armenia Adopts A National Security Strategy", *Central Asia-Caucasus Institute*, <http://www.cacianalyst.org/?q=node/4476>, 21 Mart 2007.

35 Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, Ankara: USAK Yayınları, 2011, ss. 109-111.

açısından gereklidir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattı enerji alanında iki ülke arasındaki önemli enerji köprüleridir. Türkiye-Yunanistan-İtalya doğalgaz hattı ve Nabucco projesi Azerbaycan'ın enerji bakımından önemini artırmıştır. Bu nedenlerle Ermenistan Avrupa-Atlantik eksenine dâhil edilmeye çalışılırken Azerbaycan'ın Rusya eksenine yönelmesine yol açılmamalıdır. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi uluslararası sistemdeki gelişmelere ve bölgesel güçlerin “dondurulmuş çatışmaların” çözümüne ilişkin izleyecekleri politikalara bağlıdır.

ULUSLARARASI HUKUK AÇISINDAN TÜRKİYE-ERMENİSTAN PROTOKOLLERİ

(TURKEY-ARMENIAN PROTOCOLS IN
TERMS OF INTERNATIONAL LAW)

Doç. Dr. İbrahim KAYA
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
kayai@hotmail.com

Özet: 10 Ekim 2009 tarihinde Zürih'te Türkiye ile Ermenistan arasında protokoller imzalanmış ve bu protokollerle ilişkilerin normalleştirilmesi ve geliştirilmesi amaçlanmıştır. Makalede söz konusu protokoller uluslararası hukuk açısından değerlendirilecek, bu değerlendirme yapılırken, hem uluslararası hukukun usule ilişkin kuralları hem de esasa ilişkin kuralları dikkate alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ermenistan, Protokoller

Abstract: On 10 October 2009, protocols were signed between Turkey and Armenia in Zurich and it was aimed to normalize and develop relations through these protocols. The article evaluates the protocols from the point of international law and during this evaluation, both the rules related to the method and to the principles of international law will be taken into consideration.

Key Words: Turkey, Armenia, Protocols

Giriş

10 Ekim 2009 tarihinde Zürih'te Türkiye ile Ermenistan arasında “Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol” ve “İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol” başlıklı iki uluslararası antlaşma metni imzalanmıştır.¹ Bunların temelinde Türkiye, Ermenistan ve İsviçre Dışişleri Bakanlıklarının 22 Nisan 2009'da yaptıkları ortak açıklama yatmaktadır. Söz konusu açıklama şu şekildedir:

“Türkiye ve Ermenistan, İsviçre'nin arabuluculuğunda, ikili ilişkilerini normalleştirmek; iyi komşuluk ve karşılıklı saygı çerçevesinde geliştirmek ve bu suretle tüm bölgede barış, güvenlik ve istikrarı ileri götürmek amacıyla yoğun çaba göstermektedirler.

¹ Protokollerin resmi metinleri için bkz. mfa.gov.tr.

İki taraf, bu süreçte somut ilerleme ve karşılıklı anlayış sağlamış ve ikili ilişkilerinin her iki tarafı da tatmin edecek şekilde normalizasyonu için kapsamlı bir çerçeve üzerinde mutabık kalmışlardır. Bu çerçevede, bir yol haritası belirlenmiştir.

Üzerinde mutabık kalınan bu zemin, devam eden bu süreç için olumlu bir perspektif sağlamaktadır.”²

Buradan anlaşılan, hem Türkiye hem de Ermenistan devletleri ilişkilerini önce normalleştirmek ve akabinde geliştirmek için bir süreç başlatmışlardır. İmzalanan protokoller de bu sürecin bir parçasını oluşturmaktadır. Protokoller dışında iki ülke arasında siyasi, ticari, sosyal, ekonomik ve hatta askeri ilişkilerin geliştirilmesi sürecin başka unsurlarını teşkil edebilir.

Bu çalışmanın amacı imzalanan iki protokolü uluslararası hukuk açısından değerlendirmektir. Bu yapılırken hem uluslararası hukukun usule ilişkin kuralları hem de esasa ilişkin kuralları dikkate alınacaktır. Uluslararası antlaşmalar hukuku kuralları başta olmak üzere uluslararası hukukun protokollere uygulanabilecek kurallarının saptanması ve bunlar ışığında protokollerin incelenmesi burada gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Burada uluslararası hukuk temel alınmakla birlikte, uluslararası hukuk tarafından dikkate alındığı müddetçe ulusal hukuklara da değinilecektir.³

Doğaldır ki, iki devlet arasında uluslararası antlaşma akdedip etmeme devletlerin vereceği siyasal kararlar neticesinde ortaya çıkmaktadır. Çalışma uluslararası hukuk boyutuyla sınırlı olduğundan siyasal kararın yerindeliği ve sonuçları bu çalışma kapsamı dışındadır.

Protokollerde Süreç ve Usul

Uluslararası Adalet Divanı Statüsü'nün 38. maddesinde ifade edildiği gibi uluslararası antlaşmalar, uluslararası hukukun bağlayıcı kurallarının doğduğu üç kaynaktan birisidir. Uluslararası antlaşmaların yapılmasında rıza (consent) esası geçerlidir ve devletler bir antlaşmaya taraf olup olmama hususunda tamamıyla özgür iradelerine göre karar verirler.⁴

2 No: 56, 22 Nisan 2009, Türkiye Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları ile İsviçre Federal Dışişleri Bakanlığı'nın Ortak Açıklaması. www.mfa.gov.tr.

3 Antlaşmalar hukuku için bkz. Ian M. Sinclair, *The Vienna Convention on the Law of Treaties*, Manchester University Press, Manchester, 1973.

4 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk*, USAK, Ankara, 2010, s. 55.

Devletlerarasında akdedilen yazılı antlaşmaların yapılışına, bağlayıcı hale gelmesine, yürürlüğe girmesine, değiştirilmesine ve sona erdirilmesine ilişkin hükümlerin çoğunluğu, 1969 yılında kabul edilen ve 1980 yılında yürürlüğe girmiş olan Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi(VAHS)'nde bulunabilir. Buna göre antlaşma; “İster tek bir belgede, isterse iki veya daha fazla ilgili belgede yer alsın ve (kendine) mahsus ismi ne olursa olsun, devletlerarasında yazılı şekilde akdedilmiş ve milletlerarası hukuka tabi olan milletlerarası anlaşma” demektir.⁵ Buradan anlaşılacak antlaşmanın nasıl adlandırıldığına önemi bulunmadığıdır. Nitekim sözleşme, konvansiyon, protokol, statü gibi değişik adlandırmalar Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'ne tabi olma bakımından önem arz etmemektedir. Söz konusu protokoller de Türkiye ve Ermenistan devletleri arasında yapıldığından, yazılı olarak gerçekleştiğinden dolayı VAHS hükümlerine tabidir.

İlgili protokollerde iki devlet söz konusu olduğundan bunlar iki yanlı (bilateral) antlaşma hükmündedir. Arabulucu rolü oynamış bulunan İsviçre ve imza töreninde bulunan diğer devletler protokollere taraf değildir. İkili antlaşmalar ilgili iki taraf devletin temsilcilerinin bir araya gelmesiyle oluşturulan ve bu iki devletin taraf oldukları antlaşmalardır. İstisnai olarak iki devlet arasında yapılan bir antlaşma üçüncü bir devlet lehine düzenlemeler içeriyorsa ve bu devletin de itirazı yoksa bu antlaşma üçüncü devletlere de uygulanabilir.

Uluslararası antlaşmalar bir takım kurallara göre yapılır. Uluslararası antlaşmaların yapılışından kasıt, antlaşma metninin içeriğinin hazırlanması ve antlaşmanın içeriğinin kesinleştirilmesidir. Diğer aşamalarında olduğu gibi uluslararası antlaşmaların yapılış aşamasında da uyulması gereken temel nitelikli uluslararası hukuk kuralları mevcuttur. Yapılışa ilişkin ilk husus yetki konusuna ilişkindir. Herhangi bir yetki belgesine ihtiyaç duymadan bu yetkiye zaten sahip olduğu kabul edilen kişiler olarak devlet başkanları, hükümet başkanları (başbakanlar) ve dışişleri bakanları antlaşma yapmaya yetkilidir.⁶ Nitekim söz konusu protokoller de iki ülkenin dış işleri bakanları, Ahmet Davutoğlu ve Edward Nalbantyan tarafından imzalanmıştır.

Uluslararası antlaşmaların yapılışına ilişkin uluslararası hukukun temel bir prensibi de uluslararası antlaşma yapmanın yöntemine ilişkindir. Bu prensip, uluslararası antlaşma yapma yönteminde serbestlik ilkesini öngörmektedir. Bu prensip gereği devletler istedikleri bir antlaşma yapma yöntemini seçebilirler. En çok uygulanan yöntem görüşme yöntemidir. Görüşmeler, yukarıda belirtilen yetkili temsilciler

Uluslararası antlaşmaların yapılışından kasıt, antlaşma metninin içeriğinin hazırlanması ve antlaşmanın içeriğinin kesinleştirilmesidir.

5 Madde 2(1)(a).

6 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk*, USAK, Ankara, 2010, s. 56.

vasıtası ile yüz yüze ya da yazışmalar yolu ile yapılmaktadır. Kimi zaman görüşmelere başka devletler de katılabilir. Bu durumda dostça girişim ve arabuluculuktan bahsetmek mümkündür.

Teknik olarak dostça girişim, üçüncü bir tarafın uyuşmazlığa taraf olan devletleri görüşmelere başlamaları hususunda çaba sarf etmesi anlamına gelirken, arabuluculuk başlayan bir görüşme sürecinde üçüncü tarafın görüşme sürecine aktif katılımını ifade eder.⁷ Üçüncü taraf, bir devlet olabileceği gibi, herhangi bir gerçek kişi ya da uluslararası bir örgüt olabilir. Dostça girişimde üçüncü tarafın rolü görüşmelere başlamak için taraflara davette bulunma, gerektiğinde toplantı mekânını, ulaşımı ve konaklamayı ayarlama gibi lojistik destek sağlamakla sınırlı olmalıdır. Üçüncü taraf uyuşmazlığın özüne ilişkin konulara dahil olmamalıdır. Arabuluculukta ise bir adım öteye geçerek üçüncü taraf uyuşmazlığın özüne ilişkin konuların çözümü için de çaba sarf eder, kimi zaman kendisi de çözüm önerilerinde bulunur ve tarafların birbirlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olur. Dostça girişimde bulunanın görüşmelere katılmaması teknik olarak doğrudur.⁸

Bununla birlikte ikisi arasındaki çizgi her zaman net olamamaktadır. Türkiye ve Ermenistan'ın üzerinde uzlaştığı protokoller İsviçre'nin arabuluculuğunda hazırlanmıştır.⁹ Bunların içeriğine arabulucunun ne kadar dahil olduğuna ilişkin bilgi kamuoyuyla paylaşılmamıştır. Dostça girişim ve arabuluculuğa ilişkin ayrıntılı düzenlemeler 1899 ve 1907 La Hey Konvansiyonlarında bulunmaktadır.¹⁰ Taraflar arasında düşmanlık ortaya çıktığı durumlarda bile üçüncü devletler dostça çözüm ve arabuluculuk önerilerini taraflara iletebileceklerdir. Böyle bir teklif dostane olmayan bir tavır olarak algılanmayacaktır.¹¹ İfade etmek gerekir ki bu iki uyuşmazlık çözüm yolu bağlayıcı değildir ve tarafların rızası asıldır.¹²

Yetki belgesine ihtiyaç duymayan iki dışişleri bakanının İsviçre'nin arabuluculuğunda yürütülen görüşmeler neticesinde imzaladıkları antlaşma metinleri kesinleşmiştir. Antlaşma metninin içeriğinin kesinleşmesine ilişkin ilgili uluslararası hukuk prensibinin ise, yine serbestlik olduğu kabul edilebilir. Uluslararası hukuk açısından bir uluslararası antlaşma metninin kesin olduğu an, şayet taraflar başka bir yöntem öngörmemişler ise, tarafların metnin altına imzalarını attıkları andır. Ancak taraflar, metnin kesinleştirilmesi için imza dışında başka yöntemler (örneğin paraf) öngörebilirler.¹³

7 Malcolm N. Shaw, *International Law*, 6. baskı, CUP, Cambridge, s. 1018.

8 Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk*, USAK, Ankara, 2010, ss. 310-11.

9 Dış İşleri Bakanlığı basın açıklaması No: 56, 22 Nisan 2009.

10 Ayrıntılar için bakınız, Enver Bozkurt, et al, *Devletler Hukuku*, 4. baskı, Asil, Ankara, 2004, ss. 231-234.

11 Madde. 3.

12 Hüseyin Pazarcı, *Uluslararası Hukuk*, Turhan, Ankara, ss. 449-451.

13 Paraf, temsilcinin kullandığı özel işaret, örneğin isim ve soy isminin baş harflerinden oluşan kısa imza gibi yazılı işaretlerdir. Bir başka deyişle, yalnız adın veya ad ve soyadın baş harfleriyle atılan kısa imzadır.

İmza ya da başka bir yöntemle metnin kesinleşmesinin en önemli sonucu, tarafların, bu metni artık değiştirmeyecekleri ve antlaşmanın amaçlarına zarar verecek türden eylem ve işlemlerden kaçınmaları gereğidir. İmza, metnin artık o hali ile üzerinde anlaşılacak metin olduğunun ve artık taraflardan birisi tarafından tek başına değiştirilemeyeceğinin hukuksal kanıtıdır. Ancak, unutulmaması gerekir ki, metnin kesinleşmesi, o antlaşmanın taraflar için bağlayıcı hale geldiğini göstermez. Bir antlaşmanın bağlayıcılık kazanması için başka işlemlere daha ihtiyaç vardır. İmzalanmış antlaşma bağlayıcı olmasa da taraflar antlaşmanın amaçlarına zarar verecek türden eylem ve işlemlerden kaçınmak durumundadırlar.

Protokol metinleri imza ile kesinleşmiş ancak bağlayıcı hale gelememiştir. Uluslararası hukuk kurallarına göre, uluslararası bir antlaşmanın taraflar için bağlayıcı (uyulması zorunlu) bir nitelik kazanabilmesi için devletler herhangi bir yöntemi seçmekte serbesttirler. İlk olarak devletler, bu serbestliğin bir gereği olarak, bir uluslararası antlaşmayı bağlayıcı kılmak için basit bazı usuller tercih edebilirler. Bunlardan ilki, antlaşmanın taraflarının antlaşma metninin imza (signature) ile bağlayıcılık kazanacağını belirlemeleri olabilir. Bir antlaşma metninin imza ile bağlayıcılık kazanması taraflarca öngörülmüş ise başka bir işleme gerek kalmadan antlaşma bağlayıcılık kazanır. Benzeri bir başka basit usul mektup, belge ya da nota değişimi (teati) olabilir ve bu yöntemlerle de bir uluslararası antlaşma taraflarca bağlayıcı kılınabilir. Bu yöntemle basit usul ile bağlayıcılık kazanma denir. Ancak bu türden basit usuller taraflarca öngörülmemiş ve antlaşmanın taraflar için bağlayıcı yani uyulması zorunlu bir nitelik kazanabilmesi için daha karmaşık yöntemler öngörülmüş olabilir.¹⁴

Ancak, unutulmaması gerekir ki, metnin kesinleşmesi, o antlaşmanın taraflar için bağlayıcı hale geldiğini göstermez.

Uygulamada devletlerin çoğunluğu, kendi iç hukuklarına göre, antlaşma ile bağlanma yöntemlerini belirlemişlerdir. Bir başka deyişle bir devletin bir antlaşma ile bağlı olabilmesi için, o antlaşma metninin imzalanmasının ötesinde kendi iç hukuk düzenlerinde başka bazı işlemlerin daha yapılmasını gerekli kılabilirler. Bu işlemlere genel olarak “onaylama” (ratification) denmektedir. Gerek Türkiye gerekse Ermenistan açısından söz konusu protokoller yasama organlarının onayına sunulacaktır. Ayrıca Ermenistan anayasasına göre protokollerin bu devletin anayasasına uygunluğu anayasa mahkemesince yapılacaktır. Geline aşamada hem Ermenistan hem de Türkiye onay için protokolleri kendi parlamentolarına sevk etmişler ancak bilahare Ermenistan tarafı, Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin protokollerin anayasaya uygunluğunu belirtmiş olmasına rağmen, protokolleri yasama organından geri çekmiştir.

¹⁴ Yücel Acer ve İbrahim Kaya, *Uluslararası Hukuk*, USAK, Ankara, 2010, s. 60.

Bir antlaşmanın bağlayıcı hale gelmesi onun uygulanmaya başlanacağı anlamına gelmez. Bir antlaşmanın hüküm doğurması yani uygulanmaya başlanması için yürürlüğe girmesi gerekmektedir. Antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için ise antlaşmanın onaylandıktan sonra başka bazı işlemlerin daha yapılması gerekmektedir. Bir antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için hem uluslararası hukukun öngördüğü hem de ulusal hukuk düzenlerinin öngördüğü bazı işlemlerin yapılması gerekir. Uluslararası hukuk açısından bir antlaşmanın yürürlüğe girebilmesi için, bütün tarafların antlaşma ile bağlı hale gelmesi ve bunu karşı taraflara bildirmesi gerekir. Dolayısı ile, aksi öngörülmedikçe, ikili antlaşmalarda taraflardan sadece birisinin, çok taraflı antlaşmalarda ise taraflardan yalnızca bir kısmının antlaşma ile bağlı hale gelmesi ve bunu bildirmeleri, antlaşmanın hüküm doğurması için yeterli değildir. İkili antlaşmalarda her iki tarafın da bağlanma işlemlerini yaparak karşı tarafa resmen bildirmeleri gerekir.¹⁵ Protokol hükümlerine göre iki protokol aynı gün onay belgelerinin değişimini takip eden ilk ayın ilk günü yürürlüğe girecektir. Bu esas kural olmakla birlikte İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol'e eklenen bir zaman çizelgesi ile spesifik konuların uygulanmaya konulması için ayrı bir takvim de belirlenmiştir.

Devletler antlaşma dili olarak istedikleri bir dili seçebilirler. Antlaşmanın yorumunda esas alınacak dil, antlaşma metninin yazılması için seçilen dil olacaktır. Tek bir antlaşma için birden fazla dil orijinal (authentic) antlaşma dili olarak seçilebilir. Her iki protokol de Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde hazırlanan iki nüshanın orijinal olarak imzalanacağını hükme bağlamaktadır. Bununla birlikte uyumsuzluk halinde İngilizce dilinde hazırlanan nüsha esas alınacaktır.

Devletler, uluslararası antlaşma hükümlerinden bir kısmının kendileri için uygulanamayacağını belirtebilirler. Bu durum çekince koymak olarak adlandırılır. Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi çekinceyi "nasıl kaleme alınırsa alınsın veya nasıl isimlendirilirse isimlendirilsin, Devletin bir antlaşmayı imzalarken, onaylarken, kabul ederken, tasvip ederken veya antlaşmaya katılırken, bazı antlaşma hükümlerinin hukuki etkisini kendisi bakımından ihraç etmek veya değiştirmek için yaptığı tek taraflı bir beyan" olarak tanımlamıştır.¹⁶ Kural olarak iki antlaşmalarda çekince olmaz. Dolayısıyla protokollere ne Türkiye'nin ne de Ermenistan'ın çekince koymasına müsaade edilmiştir.

İçerik Bakımından Protokoller

Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol bir sayfalık bir içerikten ve bir cümlelik işlem (operative-uygulama) paragrafından oluşmaktadır. Bu paragraf

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Madde 2 (1) (d).

tarafının “1961 tarihli Diplomatik İlişkilere Dair Viyana Sözleşmesi uyarınca diplomatik ilişki kurulması ve karşılıklı olarak diplomatik temsilcilik açılması hususunda” anlaşıklarını belirtmektedir.

Diplomatik ilişkiler 1961 tarihli Viyana Sözleşmesi uyarınca gerçekleşmektedir. Sözleşme, diplomatik ilişkilerin yürütülmesinin teknik yönünü düzenlemektedir. İlişkilerin kurulup kurulmamasına karar vermek ise iki tarafın karşılıklı rızasıyla gerçekleşecek siyasi bir konudur.¹⁷ Uluslararası hukukta diplomatik ilişki kurma zorunluluğu bulunmamasıyla birlikte iki komşu ülke arasında diplomatik ilişki bulunmaması çok ender rastlanan ‘anormal’ bir durumdur.

Türkiye, SSCB’nin dağılmasından sonra Ermenistan’ı tanıyan ilk ülkelerden olmuştur. Bununla birlikte Karabağ savaşından dolayı diplomatik ilişki kurulamamıştır. Savaş durumunda bile diplomatik ilişkilerin sürdürülmesi mümkündür. Türkiye, Ermenistan’ın bağımsızlık bildirisinde Türkiye’nin doğu bölgeleri için kullanılan “Batı Ermenistan” tabiri ve Ermenistan anayasasında bildiriye yapılan atıf nedeniyle diplomatik ilişki kurmaya yanaşmamaktadır.¹⁸

İşlem paragrafı dışındaki bölüm uzunca bir giriş (preamble-dibace) ve birer cümlelik yürürlük ve orijinal diller hususundaki hükümlerden oluşmaktadır. Bu protokol, diğer protokolle aynı gün ve onay belgelerinin değişimini takip eden ilk ayın ilk günü yürürlüğe girecektir. Türkçe, Ermenice ve İngilizce dillerinde hazırlanan protokol, uyuşmazlık halinde İngilizce nüshasına göre yorumlanacaktır.

Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol’de en çok dikkat çeken husus çok uzun bir giriş bölümüne sahip olmasıdır. Burada esasen iki devlet arasındaki ilişkilerin üzerine inşa edilmesi gereken prensipler sayılmıştır. Bunlar arasında BM Şartı’nın, Helsinki Nihai bildirisinin ve Paris Şartı’nın teyidi, iyi komşuluk, eşitlik, egemenlik, iç işlerine saygı, toprak bütünlüğü, sınırların dokunulmazlığı, güç kullanma ve güç kullanma tehdidinden kaçınma, uyuşmazlıkların barışçı çözümü, insan haklarına saygı, terörizmin, şiddetin ve aşırıcılığın kınanmasının öne çıktığı söylenebilir. Ancak ifade etmek gerekir ki, bu ilkeler sadece iki devlet arasındaki ilişkilerde değil tarafların tüm bölgesel ve uluslararası ilişkilerinde de uygulanacaktır.

Diplomatik ilişkiler 1961 tarihli Viyana Sözleşmesi uyarınca gerçekleşmektedir. Sözleşme, diplomatik ilişkilerin yürütülmesinin teknik yönünü düzenlemektedir.

17 Madde 2.

18 İbrahim Kaya, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Normalleş(tiril)mesi: Hukuksal Değerlendirmeler” içinde Osman bahadır Dinçer *et al*, *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, USAK, Ankara, 2010, s. 224.

Türkiye ve Ermenistan arasında diplomatik ilişki kurulamamasının bir nedeninin Ermenilerin Karabağ'daki saldırganlıkları olduğu hatırlandığında bu ilkelerin önemi daha iyi anlaşılır. Bununla birlikte bu ilkeler Ermenistan tarafına somut bir yükümlülük getirmemektedir. Bu ilkelere göre bölgede bulunan bir devlet, örneğin Azerbaycan, ya da taraf devlet olarak Türkiye diplomatik ilişki kurmak için Ermenistan'dan talepte bulunma hakkına sahip değildir. Bu ilkeler bir çeşit iyi niyet bildirimidir. Söz konusu ilkeler protokolde yer almamış olsaydı bile tüm tarafların bunlara uyma yükümlülüğü uluslararası hukukta bulunmaktadır.

Uluslararası hukukta varlığı kabul edilen ancak içeriği çok tartışmalı olan self-determinasyon hakkına burada yer verilmemesi Ermeniler açısından Karabağ'da taviz verildiği şekliyle yorumlanabilir. Ayrıca burada belirtilen terörün, şiddetin ve aşırıcılığın kınanarak bunlarla mücadele gereği Karabağ'da Ermenilerin yaptıklarına bir atf olarak görülebilir.

Protokolün giriş bölümünde dikkat çeken başka bir husus da, aslında konu bununla ilgili olmasa da Türkiye-Ermenistan sınırının tanındığına atf yapılmasıdır. Bu konuda protokol “İki ülke arasındaki mevcut sınırın uluslararası hukukun ilgili antlaşmalarında tarif edildiği şekliyle karşılıklı olarak teyid” edildiğinden bahsetmektedir. Protokol burada müphem davranmakta açıkça sınırın nereden geçtiğini belirtmediği gibi, sınırı tarif eden uluslararası antlaşmaların hangileri olduğunu da söylememektedir. Şunu belirtmek gerekir ki, normal şartlarda ilgisiz görünebilecek bu iki konu, diplomatik ilişkilerin kurulması ile sınırın tanınması konuları, bu spesifik örnekte ilintilidir. Nitekim Karabağ savaşı Türkiye ile Ermenistan arasında diplomatik ilişki kurulamamasının bir nedenini oluştururken, diğer neden Ermenistan'ın bağımsızlık bildirisinde Türkiye'nin doğu bölgeleri için kullanılan “Batı Ermenistan” tabiri ve Ermenistan anayasasında bildiriye yapılan atf olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla diplomatik ilişki kurmaya engel olabilecek bu gerekçe de, diğeri gibi, üstü kapalı olarak burada ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Bununla birlikte, bu gerekçenin diplomatik ilişki kurulması önünde ciddi bir engel olduğu ikna edici gözükmemektedir. Nitekim Ermenistan'ın sınırı tanımadığı ve Türkiye'den toprak talep ettiği gerekçesi yerinde idiye Ermenistan'ın ilk başta Türkiye tarafından tanınması mümkün olmamalıydı.¹⁹ Sınırın saptanmasına ilişkin uluslararası antlaşmalar konusu aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacağından sınır tartışması konusunun hukuksallığına burada girilmeyecektir.

İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol asıl olarak iki sayfadır. Ayrıca bir sayfalık “Protokolün uygulanmasına ilişkin zaman çizelgesi ve unsurları” başlıklı bir belge protokole eklidir.

19 İbrahim Kaya, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Normalleş(tiril)mesi: Hukuksal Değerlendirmeler” içinde Osman bahadır Dinçer *et al*, *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, USAK, Ankara, 2010, s. 225.

Diğer protokol giriş bölümünde bu protokole atıf yaparak başladığı gibi İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol de diğerine atıf yapmaktadır. Aslında aynı gün imzalanan bu iki protokolün yukarıda atıfta bulunulan Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi 2. maddesi kapsamında tek bir uluslararası antlaşma sayılması mümkündür. Taraflar hangi protokolde bulunursa bulunsun bir yükümlülüklerini ihlal ettiği takdirde tüm antlaşmayı ihlal etmiş sayılırlar ve karşı tarafın bir takım hakları söz konusu olur. Bu protokol de, diğer gibi, onay belgelerinin teatisini takip eden ilk ayın ilk günü yürürlüğe girecektir.

Bu protokolün giriş bölümünde de iki devlet arasındaki ilişkilerin üzerine inşa edilmesi gereken bir takım uluslararası hukuk kurallarına atıfta bulunulmakta ve diğer protokolde olduğu gibi üçüncü devletleri de ilgilendirecek şekilde “bölgesel ve uluslararası uyuşmazlık ve çatışmaların” barışçıl ve hukuka uygun çözümünün esas olduğu belirtilmektedir.²⁰ Şüphe yoktur ki, bu bağlamda ele alınabilecek en önemli konu Karabağ konusudur. Ancak vurgulamak gerekir ki, hukukun bu genel kuralı somut uyuşmazlığa yönelik olarak Ermenistan’a açık bir yükümlülük, örneğin işgal altındaki reyonlardan derhal çekilme yükümlülüğü, getirmemektedir.

İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol üç işlem paragrafından oluşmaktadır. İki ay içerisinde ortak sınırın açılması²¹ ve aşağıdaki hususları gerçekleştirmeye yönelik hükümetler arası komisyonun ve alt komisyonların kurulması:²²

- *Her iki ülkenin Dışişleri Bakanlıkları arasında düzenli siyasi istişare gerçekleştirilmesi,*
- *İki halk arasında karşılıklı güven tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelemesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulamaya konulması,*
- *İki ülke arasında mevcut ulaştırma, iletişim, enerji altyapısı ve şebekelerinden en iyi şekilde istifade edilmesi ve bu yönde tedbirler alınması,*
- *İki ülke arasında işbirliğini güçlendirmek amacıyla ikili hukuki çerçevenin geliştirilmesi,*
- *İlgili kurumlar arasında ilişkilerin desteklenmesi ve uzman ve öğrenci değişimini teşvik etmek yoluyla bilim ve eğitim alanlarında işbirliği*

20 İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol, Giriş bölümü, para. 6.

21 İşlem para. 1.

22 İşlem para. 3.

yapılması ve iki tarafa ait kültürel mirasın korunması ve ortak kültürel projelerin başlatılması amacıyla harekete geçilmesi,

- *İki ülkenin vatandaşlarına gerekli yardımı ve korumayı sağlayabilmek için 1963 tarihli -Konsolosluk İlişkilerine dair Viyana Sözleşmesi uyarınca konsolosluk alanında işbirliği tesis edilmesi,*
- *İki ülke arasında ticaret, turizm ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi amacıyla somut tedbirler alınması,*
- *Çevre konularına ilişkin diyalog kurulması ve işbirliğinin güçlendirilmesi²³*

Burada iki devlet arasında ilişkilerin geliştirilmesine yönelik çok önemli unsurların bulunduğu görülmektedir. Bunlardan konsolosluk ilişkilerinin kurulması konusu ise esasen bu protokolden ziyade Diplomatik İlişkilerin Kurulmasına Dair Protokol'ün ilgi alanına daha çok girmektedir. Protokolde sözü edilen alt komisyonlar şunlardır:

- *Siyasi istişare alt komisyonu;*
- *Ulaştırma, iletişim ve enerji altyapı ve şebekeleri alt komisyonu;*
- *Hukuki konulara ilişkin alt komisyon;*
- *Bilim ve eğitim alt komisyonu;*
- *Ticaret, turizm ve ekonomik işbirliği alt komisyonu;*
- *Çevre sorunlarına ilişkin alt komisyon;*
- *Tarihsel boyuta ilişkin alt komisyon.*

Sonuncu sıradaki alt komisyon iki halk arasında karşılıklı güven tesis edilmesi amacıyla, mevcut sorunların tanımlanmasına ve tavsiyelerde bulunulmasına yönelik olarak, tarihsel kaynak ve arşivlerin tarafsız bilimsel incelenmesini de içerecek şekilde bir diyalogun uygulamaya konulması için çalışacak ve bu alt komisyon Türk, Ermeni, İsviçreli ve diğer uluslararası uzmanlardan oluşacaktır.²⁴

Alt komisyonlar arasında en çok dikkati çeken alt komisyon, belki de, tarihsel boyuta ilişkin olanıdır. Bu komisyonun Ermeni soykırım iddialarının bilimsel olarak

²³ İşlem para. 2.

²⁴ Protokolün Uygulanmasına İlişkin Zaman Çizelgesi ve Unsurları, 5. başlık.

araştırılıp tartışılacağı uluslararası bir platform olarak değerlendirilmesi mümkündür.²⁵

Protokolün ekine göre iki ay içerisinde sınır açılacak ve komisyonların çalışma kurallarını hazırlayacak komisyon oluşturulacaktır. Üç ay içerisinde de çalışma kuralları tamamlanarak Bakanlar tarafından onaylanacaktır. Onay işleminden sonra en geç bir ay içerisinde de alt komisyonlar çalışmaya başlayacaktır.

Sevr, Kars, Moskova Antlaşmaları ve Protokoller

10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya'nın yanı sıra bu ülkelerin müttefik güçleri sayılan Ermenistan, Belçika, Yunanistan, Hicaz, Polonya, Portekiz, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti ve Çekoslovakya ile Osmanlı Devleti arasında yapılmıştır.²⁶ Yunanistan dışında taraflardan hiçbir tanesi bu antlaşmayı onaylamamıştır.²⁷

*Sevr Antlaşması Osmanlı
Parlamentosu tarafından
onaylanmadığı için
yürürlüğe girmemiştir.*

23 Aralık 1876 tarihinde kabul edilen Osmanlı Devleti anayasası olan Kanuni Esasi'nin 7. maddesi uyarınca uluslararası antlaşma yapma (muahedat akdi) yetkisi padişahındır. Ancak 7. maddede 8 Ağustos 1909'da yapılan değişiklikle "sulhe ve ticarete ve trek ve ilhakı araziye ve tebai Osmaniyenin hukuku asliye ve şahsiyetine taallûk eden ve Devletçe masarifi mucip olan muahedatın akdinde Meclisi Umumi'nin tasdiki şarttır" hükmü getirilerek barış antlaşmalarının yasama organının onayı ile yürürlüğe girebileceği hükme bağlanmıştır.²⁸ Sevr Antlaşması Osmanlı Parlamentosu tarafından onaylanmadığı için yürürlüğe girmemiştir.

Sevr Antlaşması'nın 6. Bölümü (88-93. maddeleri) Ermenistan'la ilgili hükümleri içermektedir. 88. madde ile Türkiye'nin Ermenistan'ı özgür ve bağımsız bir devlet olarak tanıyacağı öngörülmüştür. 89. madde Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis illerinde Ermenistan'la Türkiye arasındaki sınırın saptanması konusunu Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'nın hakemliğinde çözümlenmesini hükme bağlamıştır. ABD Başkanı'nın kararı uyarınca Osmanlı Devleti'nden Ermenistan'a toprak verildiği takdirde, Osmanlı Devleti buraları terk edecek ve verilen hakemlik kararı uyarınca sınırı tespit etmek için bir komisyon kurulacaktır.²⁹ Başkan Wilson bu illeri

25 Bkz. Protokollerin onaylanmasına ilişkin 20.10.2009 tarihli kanun tasarısı gerekçesi.

26 Metin için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1953, s. 525.

27 İbrahim Kaya, "Ermeni Sorunu'nun Hukuksal Boyutları", içinde Ömer Engin Lütem *et al*, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, TEIMK-ERAREN, Ankara, 2003, s. 84.

28 Metin için bkz. anayasa.gen.tr.

29 Madde 90 ve 91.

Ermenistan'a bırakan kararını 22 Kasım 1920'de açıklamıştır. Bununla birlikte 2 Aralık 1920'de Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Türk ordusunun doğu cephesindeki başarıları üzerine Ermenistan'la Gümrü Antlaşması yapılmıştır.³⁰ Bu Antlaşma'nın 18. maddesi onay belgelerinin bir ay içerisinde Ankara'da teati edileceğini hükme bağlamış ancak Ermenistan'da Kızılordu'nun desteği ile yönetim değiştiğinden bu gerçekleştirilememiştir. Dolayısıyla Sevr Antlaşması gibi Gümrü Antlaşması da yürürlüğe konulmamıştır.

Bunların yerine Türkiye, Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti ile 16 Mart 1921 tarihinde Moskova Antlaşması'nı imzalamıştır.³¹ Bu Antlaşma'ya ilişkin onay belgeleri 22 Eylül 1921'de Kars'ta teati edilmiş ve yürürlüğe girmiştir. Moskova Antlaşması'nın 1. maddesi şöyledir:

“Bağıtlı Taraflar, herhangi birine zorla kabul ettirilmek istenilen bir barış andlaşması ya da başka bir uluslararası bağıtlı tanımamağı ilke olarak benimserler. Rusya Sovyetleri Sosyalist Federal Cumhuriyeti Hükümeti, bugün Büyük Millet Meclisince temsil edilmekte olan Türkiye ulusal Hükümeti tarafından tanınmamış Türkiye'ye ilişkin hiç bir uluslararası bağıtlı tanımamağı kabul eder. İşbu Andlaşmada yazılı 'Türkiye' terimi ile 28 Kasım 1920 günü İstanbul'da toplanan Meclis-i Milli'nin kapsadığı topraklar anlaşılmaktadır.”

Burada, Sevr Antlaşması gibi taraflara dayatılan antlaşmaların tanınmayacağı açıkça belirtilmektedir. 1. maddenin devamı bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırını çizmektedir. Moskova Antlaşması ile çizilen sınır arazi üzerinde işaretlenmiş (*demarcation*) ve 1926 yılında bir Genel Protokol ile belirlenmiştir. 1967, 1973, 1979, 1980 ve 1982 yıllarında sınırın işaretlenmesine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bunun en önemli nedeni 1973 yılında sınır üzerinde Arpaçay barajına ilişkin bir antlaşmanın yapılması ve burada su tutulması ile yeni işaretlemelere olan gereksinimdir. Moskova Antlaşması sonrası düzenlemeler göstermektedir ki her iki taraf devlet de, bu antlaşma hükümlerine sadık kalmışlar ve sınır konusunu tartışılır kılmamışlardır.

Moskova Antlaşması'nın 3. maddesi ile de tarafların, Nahçıvan'ın koruyuculuk hakkını üçüncü bir devlete hiçbir zaman bırakmamak koşulu ile Azerbaycan koruyuculuğunda özerk bir bölge oluşturulması konusunda anlaşmışlardır.

Moskova Antlaşması ile Sevr Antlaşması ve bunun Ermenistan'a ilişkin hükümlerinin geçersizliği hukuken teyit edilmiş olmaktadır. Lenin'in milliyetler ilkesinin bir uzantısı olarak Moskova Antlaşması'nın 15. maddesi uyarınca Kafkasya

30 Metin için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 19.

31 Metin için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 32.

cumhuriyetleri arasında bu antlaşma benzeri yeni bir antlaşma yapılacağı öngörülmüştür. Nitekim aynı dönemde Kafkasya Cumhuriyetleri dışında Ukrayna ile de 2 Ocak 1922’de bir dostluk ve kardeşlik antlaşması imzalanmıştır.³²

13 Ekim 1921 tarihinde Türkiye ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetleri Hükümetleri, Rusya Sovyetleri Sosyalist Cumhuriyeti Hükümetinin de katılımıyla Kars Antlaşması’nı imzalamıştır.³³ 20. madde uyarınca onay belgeleri Erivan’da teati edilmiş ve aynı gün (11 Eylül 1922) yürürlüğe girmiştir. Kars Antlaşması’nın 1. maddesi şöyledir:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Sosyalist Sovyetler Cumhuriyetleri Hükümetleri Bağlı Tarafların ülkelerinin parçalarından bulunan topraklar üzerinde daha önce egemenlik haklarını kullanmış olan Hükümetler arasında kararlaştırılmış olup söz konusu topraklara ilişkin Antlaşmalar ile Üçüncü Hükümetler arasında yapılmış Güney Kafkasya Cumhuriyetlerine ilişkin Antlaşmaları geçersiz sayarlar. Moskova’da 16 Mart 1921 (1337) günü imza edilen Türk - Rus Antlaşması bu Madde hükmü nün dışında tutulmuştur.”

Moskova Antlaşması ile Sevr Antlaşması ve bunun Ermenistan’a ilişkin hükümlerinin geçersizliği hukuken teyit edilmiş olmaktadır.

Böylece Moskova Antlaşması dışındaki Kafkasya’ya ilişkin antlaşmalar, Sevr dahil, geçersiz ilan edilmiştir. Kars Antlaşması’nın 2. maddesinde, Moskova Antlaşması’na benzer şekilde, Ermenistan da dahil olmak üzere taraflar Türkiye Hükümetinin tanımadığı hiçbir antlaşmayı tanımamayı kabul etmişlerdir. Ayrıca Kars Antlaşmasının 5. maddesinde, Türkiye ile Ermenistan ve Azerbaycan söz konusu Antlaşmanın III sayılı ekinde belirtilen sınırlar içerisinde Nahçıvan bölgesinin Azerbaycan’ın koruyuculuğunda özerk bir ülke oluşturulması konusunda anlaşmaları hükmüne yer verilmiştir.

Ermenistan da Kars Antlaşması’yla Sevr Antlaşmasını tanımadığını kabul etmiştir. Bu husus, Antlaşmanın 4. maddesinde Türkiye’nin kuzey-doğu sınırı belirlenmek ve Ermenistan sınırı da kesinleştirilmek suretiyle teyit edilmiş, böylece bir kez daha Sevr Antlaşması’ndaki Ermenistan’a ilişkin düzenlemeler hükümsüz kalmıştır.

Konuya Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde bakıldığında, Sevr Antlaşması’nın tarafı olan Ermenistan’ın Lozan Barış Antlaşmasında taraflar arasında yer almadığı

32 Metin için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 64.

33 Metin için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye’nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 41.

görülmektedir. Lozan Barış Antlaşması, Sevr Antlaşması'nın da tarafı olan İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Sırp-Hırvat Sloven Devleti ile Türkiye arasında imzalanmıştır.³⁴ Moskova ve Kars antlaşmalarıyla Sevr Antlaşmasının geçersiz sayılması ve Türkiye'nin kuzey-doğu sınırının belirlenmiş olması nedeniyle Ermenistan Lozan Barış Antlaşmasına taraf olamamıştır.

Hatırlatmak gerekir ki, Sevr Antlaşması onaylanmayarak hiçbir zaman yürürlüğe konulmamıştır. Bu nedenle Lozan Barış Antlaşması'nda doğrudan Sevr Antlaşması'nın hükümsüz kaldığına ilişkin bir madde bulunmamaktadır. Ancak, teorik tartışma açısından, Sevr Antlaşması yürürlüğe konulmuş olsaydı bile, aynı devletlerarasında aynı konuda yapılmış Lozan Antlaşması'nın Sevr Antlaşması'nı hükümsüz kıldığını söylemek mümkün olurdu. Nitekim Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin 30. maddesinin ilgili bölümü şöyledir:

Aynı konu hakkında birbirini takip eden antlaşmaların uygulanması

1. Birleşmiş Milletler Şartı'nın 103 üncü maddesi saklı kalmak üzere, aynı konuyla ilgili olarak ard arda yapılan antlaşmaların tarafları olan Devletlerin hakları ve yükümlülükleri, aşağıdaki paragrafa uygun şekilde tespit edilecektir.
2. Bir antlaşma, bir önceki veya sonraki antlaşmanın hükümlerine tabi olduğunu veya onlarla bağdaşmaz addedilemeyeceğini belirttiği zaman, o diğer antlaşmanın hükümleri üstündür.
3. Daha önceki bir antlaşmanın bütün tarafları aynı zamanda sonraki antlaşmaya da taraf olduğu fakat önceki antlaşma 59 uncu maddeye göre sona erdirilmediği veya yürürlüğü askıya alınmadığı zaman, daha önceki antlaşma sadece hükümlerinin sonraki antlaşmayla bağdaşması ölçüsünde uygulanır.
4. Sonraki antlaşmanın tarafları önceki antlaşmanın taraflarının tamamını kapsamadığı zaman:
  - a) her ikisine taraf olanlar arasında üçüncü paragrafta yer alan aynı kural uygulanır.
  - b) her iki antlaşmaya taraf olan bir Devletle sadece antlaşmaların birisine taraf olan bir devlet arasında, her iki Devletin tarafı oldukları antlaşma bunların karşılıklı hak ve yükümlülüklerini yönetir.

³⁴ Metin için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Cilt I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 75.

Aynı durum Ermenistan için de geçerlidir. Sevr Antlaşması yürürlüğe konulmuş olsaydı bile Moskova ve Kars antlaşmaları onu hükümsüz kılacaktı.

Türkiye ve Ermenistan arasında imzalanan Protokoller çerçevesinde, uluslararası antlaşmalara yapılan genel atf kapsamında Moskova ve Kars Antlaşmalarının zikredildiği değerlendirilebilir. Sınırı tarif eden bu iki antlaşma dışında başka bir antlaşma bulunmadığı gibi kullanılan çoğul ifade de bu yorumu doğrulamaktadır.³⁵ Ayrıca Ermenistan'ın resmi olarak Kars Antlaşması'nı tanımadığına dair geçerli bir kanıt bulunmamaktadır. Nitekim, 1992'de Birleşmiş Milletlere üyelik konuşmasında Ermenistan Dışişleri Bakanı Ermenistan'ın politikalarının hiçbir devlete karşı yönelik olmadığını ve ülke bütünlüğü ilkesini desteklediklerini ifade etmiştir.³⁶ Ayrıca, 1 Ekim 2009'da Ermenistan Cumhurbaşkanı da yaptığı bir açıklamada SSCB'nin Kars Anlaşması'nı beş kez tanıdığını ve Bağımsız Devletler Topluluğuna katıldığında Ermenistan'ın, yukarıda değinildiği üzere, Sovyetler Birliği'nin imzaladığı antlaşmalara riayet etmeyi taahhüt ettiğini beyan etmiştir.³⁷

Kimi zaman Moskova ve Kars antlaşmalarının geçersizliğine ilişkin olarak şartlarda köklü değişiklik, tescil ve halefiyet hususlarına gönderme yapılmaktadır. Kısaca bu konulara da değinmek yerinde olacaktır.

Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi'nin şartlarda köklü değişiklik (rebus sic stantibus) başlıklı 62. maddesinin 2(a) paragrafı, bir antlaşmanın devletler arasında sınır tesis etmesi halinde şartlarda meydana gelen esaslı değişik hükmüne antlaşmayı sona erdirmek veya ondan çekilmek için başvurulamayacağını öngörmektedir. Kars Antlaşması Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında sınır belirleyen bir antlaşma olduğundan, şartların esaslı şekilde değiştiği iddiasına dayanılsa bile, Kars Antlaşması'nın geçersizliğini öne sürmek mümkün değildir. Buna ek olarak, hatta, Ermenistan'ın Kars Antlaşması'ndan çekilmek veya sona erdirmek yöntemlerine dahi başvurusu söz konusu olamaz.³⁸

Uluslararası antlaşmaların tescili günümüzde Birleşmiş Milletler Şartı'nın 102. maddesi uyarınca yapılmaktadır. Tescil koşulu antlaşmanın geçerliliğini etkilememekle birlikte, bu madde uyarınca tescil yapılmayan antlaşmaların BM önünde ileri sürülebilmesi mümkün değildir.³⁹ Milletler Cemiyeti döneminde de bu örgütün kurucu antlaşmasına göre tescil yükümlülüğü bulunmaktaydı. 18. madde şunu öngörmektedir:

35 İbrahim Kaya, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Normalle(tiril)mesi: Hukuksal Değerlendirmeler" içinde Osman bahadır Dinçer *et al*, *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, USAK, Ankara, 2010, ss. 225-226.

36 A/46/847, S/23405 17 January 1992.

37 1 Ekim 2009, Armanews.

38 İbrahim Kaya, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Normalle(tiril)mesi: Hukuksal Değerlendirmeler" içinde Osman bahadır Dinçer *et al*, *Yeni Dönemde Türk Dış Politikası*, USAK, Ankara, 2010, ss. 226-7.

39 Ian Brownlie, *Principles of Public International Law*, Seventh ed., Oxford University Press, Oxford, 2008, s. 617.

“Cemiyet üyelerinin bundan böyle yapacağı bütün antlaşmalar veya (gireceği) milletlerarası angajmanlar derhal Sekreterliğe tescil edilecektir ve mümkün olan en kısa sürede Sekreterlikçe yayınlanacaktır. Tescil edilinceye kadar, bu gibi hiçbir antlaşma veya angajman bağlayıcı olmayacaktır.”

Buna göre üye devletler arasında yapılan ancak Milletler Cemiyeti'ne tescil edilmeyen antlaşmalar bağlayıcı olmayacaktır. Bununla birlikte Güney Batı Afrika davalarında ortaya çıkmıştır ki, tescil dışında antlaşmanın varlığı başka şekillerde duyurulmuşsa buna dayanarak hak iddiasında bulunmak mümkündür.⁴⁰

Bugünkü Ermenistan'ın Sovyetler Birliği'nin ardılı olmadığı ve anılan devlet tarafından imzalanmış olan bir antlaşmanın kendisini bağlamadığı iddiası da hukuki dayanaktan yoksundur.

Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne 18 Temmuz 1932'de üye olmuştur. Dolayısıyla daha önce yaptığı Moskova ve Kars antlaşmalarını, üyesi olmadığı Milletler Cemiyeti'ne tescil ettirebilme imkânı olmamıştır. 18. maddede geçen yükümlülüğün sadece üye devletler için geçerli olabileceği kabul edilebilir. Üye olmayan devletleri bu tür bir yükümlülük altına sokmak mümkün değildir. ABD, kurucu antlaşmayı imzalamasına rağmen hiçbir zaman Cemiyet'e üye olmamıştır. Kars Antlaşması'nın taraflarından

Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan da Milletler Cemiyeti'ne üye olmamıştır. Sovyetler Birliği 1934 yılında üye olmuş ancak 1939'da üyelikten ihraç edilmiştir. Bu durumda Moskova ve Kars antlaşmalarının tescil açısından geçersizliği ileri sürülemez.

Bugünkü Ermenistan'ın Sovyetler Birliği'nin ardılı olmadığı ve anılan devlet tarafından imzalanmış olan bir antlaşmanın kendisini bağlamadığı iddiası da hukuki dayanaktan yoksundur. Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında tüm Sovyet Cumhuriyetleri bu Birliğin ardılı olmuşlardır. Rusya Federasyonu, Sovyetler Birliği tarafından imzalanan antlaşmaların kendisi bakımından geçerli olduğunu BM'ye bildirmiş ve böylece BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olarak yer almıştır.

Antlaşmalara ardılık konusu 1978'de imzalanan ve 1996'da yürürlüğe giren Devletlerin Antlaşmalara Ardıl Olması Sözleşmesi ile düzenlenmektedir. Bu Sözleşme'nin 34. maddesine göre bir devletten ayrılma yoluyla oluşan yeni bir ya da birkaç devlet durumunda, önceki devlet ülkesinin tümü için yürürlükte olan bir antlaşma sonraki devletlerin her birini ve önceki devlet ülkesinin bir bölümü için yürürlükte olan her antlaşma yalnızca bu ülke parçası üzerinde kurulan sonraki devleti ilke olarak bağlamaktadır. Ayrıca söz konusu Sözleşme'nin 11. maddesinde, bir antlaşma ile çizilen sınırların ve sınır antlaşmalarından doğan hak ve

40 South West Africa cases, ICJ Reports (1962).

yükümlülüklerin devletlerin ardıl olmaları ile değişmeyeceği kabul edilmektedir. 12. madde ile de devletlerin ardıl olmalarının, antlaşmalarla oluşturulan ve bir devlet ülkesine ilişkin olarak bir ya da birçok devlet lehine birtakım haklar yaratan ülkesel rejimleri de, ilke olarak değiştirmeyeceği öngörülmektedir. Dolayısıyla Ermenistan, bugün dört ülke arasında sınırları belirleyen Moskova ve Kars antlaşmaları hükümleriyle bağlıdır. Nitekim Kars Antlaşması'nın Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında sınırları belirleyen ülkesel rejime ilişkin olduğundan dolayı geçerliliği konusunda bir tereddüt bulunmadığı gibi bu antlaşmayı sona erdirmek veya antlaşmadan çekilmek de uluslararası hukuk normları çerçevesinde mümkün görünmemektedir.

Protokoller ve Ermenistan Anayasa Mahkemesi Kararı

Devletlerin bir antlaşma ile bağlı olabilmesi için, o antlaşma metninin imzalanmasının ötesinde kendi iç hukuk düzenlerinde başka bazı işlemlerin daha yapılmasının gerekli kılınabileceği daha önce belirtilmişti. Onay işlemi olarak adlandırılan bu işlem çeşitli iç hukuk mekanizmalarına tabidir. Türkiye'de anayasanın 90. maddesiyle bu konu düzenlenmiştir. Buna göre, ilke olarak, uluslararası antlaşmalar TBMM'nin antlaşmanın onaylanmasını bir kanun ile uygun bulması üzerine cumhurbaşkanı tarafından onaylanır. Uluslararası antlaşmalar kanun hükmündedir, bunların anayasaya aykırılığı ileri sürülemez. Ermenistan için de durum Ermenistan Anayasasının 6. maddesinin ilgili bölümü tarafından şu şekilde düzenlenmiştir:

“Ermenistan Anayasası üstün hukuki güce sahiptir ve hükümleri doğrudan uygulanabilir. Anayasayla çelişen yasaların ve diğer hukuki normların yasal bir etkisi yoktur. Onaylanmış olan uluslararası antlaşmalar Ermenistan Cumhuriyeti yasal sisteminin unsurlarıdır. Bu antlaşmalarda, Ermenistan yasalarında yer alan normlardan farklı normlar bulunması halinde Antlaşmaların normları geçerlidir. Anayasayla çelişen uluslararası antlaşmalar ancak Anayasa'da gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra onaylanabilir.”

Buradan anlaşılan Ermenistan anayasası açısından antlaşma hükümleri, yasaların üzerinde ancak anayasa hükümlerinin altında bir konuma sahiptir. Anayasa Mahkemesi'nin kuruluş kanununun 24. maddesine göre devletlerarasındaki uluslararası antlaşmalar (interstate international treaties) yasama organının onayına tabidir. Anayasanın 100. maddesinin ikinci paragrafı Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin bir uluslararası antlaşmanın onaylanması öncesinde, bu antlaşmayla altına girilen yükümlülüklerin anayasaya uygun olup olmadığı hususunda karar vereceğini hükme bağlamaktadır. 102. madde uyarınca da Anayasa Mahkemesi

kararları yayımlandıktan sonra yürürlüğe girer ve bunlar nihaidir, bunlara karşı başka bir merciye başvurulamaz. Anayasa Mahkemesi kararları, mahkemenin kuruluş kanununun 61. maddesinin 5. paragrafına göre, tüm devlet ve yerel yönetim birimleri için bağlayıcıdır.

Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi protokollerin anayasaya uygunluğunu denetlemiş ve bu husustaki kararını 12 Ocak 2010'da açıklamıştır.⁴¹ Anayasa mahkemesi 6 maddelik saptamalarda bulunmuş ve sonuçta protokollerin anayasaya uygun olduğuna karar vermiştir. 6 maddelik saptamalar kısmı esasen kararın gerekçelerini oluşturmaktadır. Sonuç kısmı protokollerin onaylanabilmesi için yeterli olsa da gerekçe kısmı uluslararası hukuka ilişkin görüşler içerdiğinden bunların incelenmesi yerinde olacaktır.

Ermenistan Anayasa Mahkemesi, kendisine yapılan başvuru kapsamında bu ülkenin iç hukuku kabul edilebilecek Anayasa, Anayasa Mahkemesi Kuruluş Kanunu ve Uluslararası Antlaşmalara ilişkin Kanun'a ek olarak Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi hükümlerini de göz önüne alarak kararını vermiştir.

Anayasa Mahkemesi kararının gerekçe bölümünün birinci maddesinde Ermenistan, hukuku bakımından uluslararası antlaşma tanımlanarak, uluslararası bir antlaşmanın Ermenistan Ulusal Meclisi tarafından onaylanması gerekliliğine işaret edilmekte ve bu bağlamda Anayasa Mahkemesi'nin onay süreci öncesinde uluslararası antlaşmaların anayasaya uygunluğuna karar vermesi gereğine işaret edilmektedir.

İkinci maddede, protokoller iki ayrı belge olmakla birlikte, düzenledikleri alanların birbiriyle bağlantılı ve tamamlayıcı unsurları içerdiği, karşılıklı atflarla birbirleriyle ilişkilendirildiği ve öngörülen yükümlülüklerin de ilintili olduğu belirtilmektedir. Ayrıca, protokollerin aynı gün birlikte imzalandığı ve yürürlüğe girişle ilgili hükümlerinin de bağlantılı olduğuna dikkat çekilerek ve iki ayrı belgede düzenlenmiş olmakla birlikte söz konusu protokollerin tek bir uluslararası antlaşma mahiyetinde olduğuna hükmedilmektedir. Bu bağlamda VAHS'nin yukarıda anılan 2(1) maddesine atıfta bulunmaktadır.

Üçüncü maddede iki protokolde yer alan yükümlülükler yer verilerek bu yükümlülüklerin birbiriyle olan bağlantısı öne çıkarılmakta ve protokollerden biri olmadan diğerinin onaylanamayacağı ve yürürlüğe giremeyeceği kaydedilmektedir. Yüklenimler bağlamında yukarıda açıklanan işlem paragraflarında tarafların mutabık kaldığı hususlar sayılmıştır. Ayrıca protokollere eklenen zaman çizelgesinin de protokollerin ayrılmaz bir parçası olduğu belirtilmiştir.

41 Karar metni için bkz. www.concourt.am.

Dördüncü madde bu tespitlerin ardından mahkemenin kendi pozisyonunun (bakış açısının) açıklandığı kısımdır. 4(a) maddesi ile protokollerle Türkiye ve Ermenistan'ın karşılıklı olarak yükümlülük (mutual obligations) altına girdiği ifade edilmekte ve protokollerin sadece ve münhasıran ikili uluslararası niteliğe (exclusively of a bilateral interstate nature) sahip olduğu belirtilerek üçüncü taraflarla veya imzacıların üçüncü taraflarla olan ilişkileri açısından bir bağlantılarının olmadığı belirtilmektedir. Buradan anlaşılan protokollerin Azerbaycan lehine bir düzenleme içermesinin kabul edilemeyeceği hususudur.

Kararın 4(b) maddesinde protokollerin giriş bölümlerinde yer alan konuların genel kabul gören bir takım ifadeler olduğu bunların ancak üzerinde anlaşılan somut yükümlülükleri yerine getirmede mutabık kalınırken dikkate alınacağı belirtilmektedir. Protokoller kapsamında üstlenilen somut yükümlülüklerden ikisinin “diplomatik ilişkilerin kurulması” ve “ortak sınırın açılması” olduğuna ve bunların birbiriyle olan bağlantısına değinilerek, protokollerde yer alan diğer yükümlülüklerin ancak bu iki yükümlülüğün yerine getirilmesi halinde uluslararası hukuk bağlamında uygulama alanı bulabileceği ifade edilmektedir. Diplomatik ilişkilerin tesisi ve ortak sınırın açılmasının bu bağlamda ön şartlar (prerequisites) olduğu savunulmaktadır. Bu iki ön şartın kabulü, diğer yükümlülüklerin ikinci plana itildiğini gösterir.

4(c) maddesi uyuşmazlıkların çözülmesi konusunda protokollerin bir hüküm içermediğini savunmaktadır. Alt komisyonlar kastedilerek, taraflar arasında değişik alanlarda ilişkilerin tesis edilmesi ve geliştirilmesinin farklı uluslararası antlaşmaların konusunu oluşturacağı ve bu kapsamda üstlenilecek yükümlülüklerin de Anayasa Mahkemesinin incelemesine tabi olacağı kaydedilmektedir. Buradan Ermenistan'ın tarih alt komisyonunun soykırım konusunu çözmekle görevlendirilmesini kabul etme yükümlülüğü altına girmediği şeklinde bir anlam çıkabilir.

Beşinci maddede İkili İlişkilerin Geliştirilmesine Dair Protokol hükümlerinin Ermenistan tarafından Anayasa'nın giriş bölümüne ve Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. paragrafının gereklerine aykırı olarak yorumlanamayacağı ve uygulanamayacağı kaydedilmektedir. Kararın 6. maddesinde ise, Ermenistan tarafından öngörülen yüklenimlerin üstlenilmesinin ve bu yükümlülüklerle ilişkin yasal ve kurumsal güvencelerin oluşturulmasının kararda öngörülen gerekler ile Ermenistan Anayasası'nda öngörülen temel ilkelere uygun olmasına bağlı olduğu belirtilmektedir. Bağımsızlık Bildirgesi'nin 11. maddesinde “Osmanlı Türkiyesinde” ve “Batı Ermenistan'da” 1915 soykırımının uluslararası tanınması görevinin başarılması için Ermenistan'ın desteğinin sürdürülmesi amacıyla bahsedilmektedir. Bu yaklaşımın iki devlet arasında işbirliğinin geliştirilmesi ve protokollerin yapılması amacını ortadan kaldırdığı değerlendirilebilir.

Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararında, sonuç olarak, protokollerin onaylanması uygun bulunmuş olsa da, kararın gerekçe kısmındaki yorumların uluslararası hukuk açısından yerinde olmadığı değerlendirilebilir. Nitekim VAHS 31 (1) maddesine göre “Bir antlaşma, hükümlerine antlaşmanın bütünü içinde ve konu ve amacının ışığında verilecek alelade manaya uygun şekilde iyi niyetle yorumlanır.” Antlaşma bir bütündür ve bu Sözleşme’ye göre yorum yapılırken antlaşmanın bütünü, girişi ve ekleri de kapsar.⁴² Böylece Anayasa Mahkemesi’nin diplomatik ilişkilerin kurulması ve sınırın açılması yükümlülüklerini diğerlerine üstün tutması antlaşmanın bir bütün olarak algılanmadığını ortaya çıkarmaktadır. Antlaşma kapsamındaki yükümlülüklerin birbirine üstünlüğü gibi bir yorum uluslararası antlaşmaların

Ermenistan Anayasa Mahkemesi’nin Gerekeçli Kararındaki yorumların, uluslararası hukuk açısından yerinde olmadığı değerlendirilebilir.

yapılması ve uygulanmasına ilişkin hukuk kurallarıyla uyumlu değildir. Unutmamak gerekir ki, uluslararası antlaşmalar, iç hukuktaki mukaveleler gibi, taraflar açısından karşılıklı hak ve yükümlülükler tespit etmektedirler. Anayasa Mahkemesi’nin yaptığı gibi sadece bir tarafın lehine gözükken hususları dikkate almak diğer tarafın haklarını göz ardı etmek antlaşma yapma mantığına aykırıdır. Açıktır ki, sadece belirli hususların uygulanması diğerlerinin “ayrılması”

VAHS 44. madde bağlamında “gayri adilane” bir uygulama teşkil eder ve buna diğer tarafın rıza göstermesi mümkün olmaz.

Protokolleri onaylama konumunda olan Ermenistan yasama organı ve uygulama konumunda olan hükümet Anayasa Mahkemesi kararıyla bağlıdır. Uluslararası hukuk ikili antlaşmalara çekince konulmasına müsaade etmeyeceği için var olan protokoller olduğu gibi onaylanabilecek ve uygulanabilecektir. Mahkeme kararı sadece Ermenistan’ın iç hukuki işi olarak görülmelidir. Bununla birlikte protokolleri uygulama konumunda olanların VAHS’nin “devletler tarafı oldukları uluslararası antlaşmaları iç hukuk hükümlerini gerekçe göstererek uygulamaktan kaçınamazlar” şeklindeki 27. maddesi uyarınca, protokollerin uygulanmasına ilişkin olarak Anayasa mahkemesince belirlenen ön şart ve sınırlamaların ileri sürülmesi uluslararası hukuk bağlamında mümkün olamayacaktır.

Ayrıca, Ermenistan Anayasa Mahkemesi kararı ile VAHS’nin 18. maddesinde öngörülen, tarafların antlaşma yürürlüğe girmeden amaç ve hedefini ortadan kaldırmama yükümlülüğünün de ihlal ettiği değerlendirilebilir. Sonuçta uluslararası hukukun çok önemli, belki de tüm uluslararası hukukun üzerine inşa edilmiş bulunan, ahde vefa (pacta sunt servanda) kuralı ihlal edilmiş olmaktadır.

42 Madde 31 (2).

Sonuç

Türkiye ve Ermenistan iki protokol imzalamışlar, ancak bunlar hukuken bağlayıcı güç kazanamamıştır. Türkiye, protokolleri TBMM'ye sunmuş fakat bunlar onaylanmamıştır. Ermenistan ise önce bunları anayasa mahkemesi denetimine sunmuş, oradan gelen olumlu cevaba rağmen yasama organından geri çekmiştir.

Türkiye-Ermenistan protokolleri uluslararası hukukun antlaşmalar hukuku hükümlerine tabidir. Bu konudaki kurallar Viyana Antlaşmalar Hukuku Sözleşmesi ile düzenlenmiştir. Buna göre uluslararası antlaşmalar iyi niyetle ve ahde vefa ilkesi gereği uygulanacaktır. Tarafların henüz yürürlüğe girmemiş bulunan antlaşmaların amaç ve hedefini ortadan kaldırmama yükümlülüğü bulunmaktadır. Ermenistan tarafının bunu ihlal ettiği söylenebilir.

Uluslararası antlaşmalar uzun müzakereler sonucu, kimi zaman da üçüncü tarafların dahil ile yapılır. Antlaşma metinleri genelde hiçbir tarafı tam anlamıyla tatmin etmez, ancak karşılıklı al-ver sürecinde taraflar kabul edilebilir bir düzlemde uzlaşabilir. Anlaşılan odur ki, Türkiye ve Ermenistan arasında, protokoller imzalanmış olsa bile, henüz üzerinde uzlaşılacak bir zemin ortaya çıkmamıştır.

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM

E. Büyükelçi

AVİM, Avrasya İncelemeleri Merkezi Başkanı
oelutem@avim.org.tr

Özet: *Bu makalede Aralık 2010-Mart 2011 döneminde Türkiye- Ermenistan ilişkilerinde ve Ermeni soykırım iddialarındaki başlıca gelişmeler ele alınmaktadır. Bu arada Türkiye'nin Ermeni soykırım iddiaları karşısındaki tutumu ve ayrıca A.B.D Temsilciler Meclisi'ne sunulan H.Res.252'nin geçersiz oluşu üzerinde özellikle durulmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Türkiye-Ermenistan İlişkileri, ABD H.Res.252, Çin, İsveç, Ukrayna, Vaşington Ermeni Soykırım Müzesi Projesi, Serj Sarkisyan, Edvard Nalbantyan, Abdullah Gül, Recep Tayip Erdoğan, Bülent Arınç, Ahmet Davutoğlu, Nancy Pelosi*

Abstaract: *This article deals with the developments occurred between December 2010 and March 2011 on Turkey-Armenia relations and Armenian genocide allegations; Turkish officials stand on Armenian genocide allegations and US H.Res.252 becoming invalid is especially emphasized.*

Key Words: *Turkey-Armenia relations, US H.Res.252, China, Sweeden, Ukraine, Washington Genocide Museum Project, Serge Sarkisian, Edward Nalbantian, Abdullah Gül, Recep Tayip Erdoğan, Bülent Arınç, Ahmet Davutoğlu, Nancy Pelosi.*

I – TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ

Ermenistan'ın Türkiye-Ermenistan Protokolleri'ni kendi Parlamentosu gündeminden geçici olarak çıkarması ve Türkiye'nin de Protokolleri, T.B.B.M. Dışişleri Komisyonu gündeminde tutmakla beraber, onay işlemi için Karabağ Sorunu konusunda önemli gelişmeler olmasını beklemesi, Protokoller konusunda iki ülke arasında gerginlikler yaşanması sonucunu vermiştir.

Ermenistan'ın bu konudaki tutumu, bir yandan soykırım iddialarının çeşitli

çevrelerde kabulünü sağlamak için girişimlerde bulunmak diğer yandan da Protokoller nedeniyle Türkiye'yi devamlı suçlamak şekilde kendisini göstermiştir. Buna karşın Türkiye'nin, Türkiye-Ermenistan ilişkilerini ve gündemden düşen Protokoller konusunu canlandırmaya çalıştığı gözlemlenmiştir.

Cumhurbaşkanı Gül'ün, bu konuda artık sessiz diplomasi zamanı olduğunu belirtmesi Ermeni basınında Türkiye ile Ermenistan arasında gizli müzakereler olduğu şeklinde yorumlanmış,¹ hatta bu hususta Ermenistan'ın eski Dışişleri Bakanı Vartan Oskanyan ile Ermenistan'ın Birinci Cumhurbaşkanı Ter Petrosyan'ın

Davutoğlu, Ermenistan ile normal ilişkiler kurulmasını Kafkasya barışı çerçevesinde mütalaa etmektedir.

Danışmanı Jirayr Libaridyan'ın Roma'da eski diplomat bazı Türkler ile müzakereler yürüttüğüne dair haberler çıkmıştır.² Ermenistan Dışişleri Bankalığı Sözcüsü Türkiye ile müzakerelerde bulunmadıklarını belirtirken³ Dışişleri Bakanı Nalbantyan Parlamento'da bir soruya cevaben, "Sizi temin ederim ki Türk tarafıyla geçmiş aylarda görüşmelerde veya telefon konuşmalarında bulunmadık ve yakın bir

gelecekte bulunmayı planlamıyoruz" demiş, ayrıca "Türkiye normalleşme sürecini önkoşul ileri sürmeden başlatmaya hazır olduktan sonra bu ülke ile görüşmeyi dikkate alabiliriz" sözlerini sarf etmiştir.⁴ Burada dikkat edilecek husus Nalbantyan'ın "resmi" görüşmelerden bahsetmesidir. Olmuşsa, Roma görüşmeleri resmi nitelikte değildir.

Ermeni tarafının iki ülke arasında bir görüşme olmadığına dair tutumuna karşın Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, görüşme olup olmadığına temas etmeden, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşme sürecinin bitmediğini, bunun devam eden bir süreç olduğunu ve Kafkaslara barış gelene kadar da bitmeyeceğini ifade etmiştir.⁵

Dışişleri Bakanı'nın bu sözleri iki ülke arasındaki görüş ayrılığını yansıtmaktadır. Davutoğlu, Ermenistan ile normal ilişkiler kurulmasını Kafkasya barışı çerçevesinde mütalaa ederken, Ermenistan tarafını bu konuyu sadece ikili alanda bir sorun olarak görmek istemekte ve böylelikle Azerbaycan'la Karabağ nedeniyle olan anlaşmazlığını Türkiye ile kurulacak ilişkilerin dışında tutmaya çalışmaktadır.

Bilindiği gibi Protokollerin müzakere edilmesi ve imzalanmasında İsviçre arabulucu

1 "Ankara'nın AB'ye Girişiyile Ermeni Meselesi Arasında İlişki Yoktur", *Tert.am/tr*, 7 Ekim 2010.

2 "Oskanyan and Liparityan in Secret?", *Largir.am*, 5 Ekim 2010.

3 "Armenia Rejects Claim Over Secret Talks With Turkey", *Today's Zaman*, 7 Ekim 2010.

4 "Armenia Has Had No Telconversation With Turkey Recently – Foreign Minister", *Panorama*, 6 Ekim 2010.

5 "Davutoğlu: "Erivan ile Süreç Bitmedi", *Cnnturk*, 4 Ekim 2010.

rolü oynamıştı. Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşme sürecinin Ermenistan tarafından dondurulmasından sonra, İsviçre'nin bu duruma çözüm araması normal olurdu. Nitekim basın haberlerine göre İsviçre, Protokolleri yeniden canlandırmak için bir "telefon diplomasisi" başlatmış ve bu çerçevede Ankara ve Erivan'da dışişleri bakanlıklarıyla temas kurmuştur.⁶ İsviçre Dışişleri Bakanı Calmy-Rey de tarafların aktif danışmalarda bulunduğunu ve İsviçre'nin normalleşme sürecini ileri götürmeye kararlı olduğunu ifade etmiştir.⁷ Ancak Ermeni tarafı müzakerelerin yapılmadığı hususunda ısrar etmiş ve geçen sayımızda da temas ettiğimiz gibi,⁸ Dışişleri Bakanı Nalbantyan Wall Street Journal'de 12 Ekim 2010 tarihinde yayımlanan bir makalesinde, Türkiye'nin Protokollere ilişkin tutumunu eleştirdikten sonra Türkiye ile "sessiz diplomasi" ve "yeni görüşmelerin" olmadığını vurgulamıştır. Ne var ki bakanın bu ifadeleri, bir süre sonra, bizzat İsviçre Cumhurbaşkanı Doris Leuthard tarafından uygun bir dille yalanlanmıştır. Adı geçen, Zaman gazetesine verdiği bir mülakatta,⁹ "İsviçre hâlâ arabulucu rolü oynuyor mu?" Sorusunu, "Perde arkasında her zaman görüşmeler olur. Ama bu her iki tarafın siyasi iradesine bağlı. Biz sürecin kolaylaştırıcısıyız. Görüşmelerin devam etmesi için bir çözüm bulmaya çalışıyoruz?" diyerek cevaplamıştır. Ayrıca "Protokoller hâlâ masada mı? Taraflardan gelen bir arabuluculuk talebi var mı?" sorusunu da, "Zürih Protokolleri masada. Bence gerçekten sürecin normalleşmesi için siyasi istek var. Bu sebeple iki ülkenin normalleşme sürecine devam edeceğini umuyoruz. Zamanı gelince kamuoyuna açıkça bilgi veririz. Bazen her konunun kamuoyu önünde en ince detayına kadar tartışılmasındansa sessiz diplomasi yürütmek daha faydalıdır" şeklinde yanıtlamıştır.

Diğer yandan Türk yetkililerin Ermenistan'a karşı iyi niyet beyanlarını sürdürdükleri görülmüştür. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, "Ermenilerle yüzyıllarca yaşadığımız, ama bir dönem sekteye uğrayan dostluğumuzu samimiyetle tekrar kurabiliriz. Ama Ermeni tarafı da gerek bizimle ilişkilerinde gerek bölgedeki tutumlarıyla bu vizyonumuzu paylaşabileceğini eylem ve söylemiyle ortaya koymalıdır"¹⁰ demiştir.

Cumhurbaşkanı Gül, bazı uluslararası faaliyet ve girişimleri yanında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi konusu için de layık görüldüğü "Chatham House" ödülünü almak için gittiği İngiltere'de bir soruya cevaben, Türkiye'nin Ermenistan'ın bağımsızlığını hemen tanıdığını buna rağmen iki ülke arasında bazı sorunlar olduğunu ve Türkiye'nin bunların çözümüne çalıştığını, bunun için "sessiz diplomasi" kullandığını söylemiştir.¹¹

6 "İsviçre Protokoller İçin Nabız Yokladı", *Hürriyet*, 2 Ekim 2010.

7 "Yerevan Denies Talks With Turkey", *Asbarez*, 6 Ekim 2010.

8 Olaylar ve Yorumlar. Ermeni Araştırmaları Sayı 36, s.12

9 "Gül'ün Ziyareti Çok Özel", *Zaman*, 6 Kasım 2010.

10 Davutoğlu'nun Genç Yaklaşım Dergisi'ne mülakati, *Cafesiyaset.com*, 5 Kasım 2010.

11 "Gul Evadade Question on Precise Terms of Border Opening", *News.am*, 9 Kasım 2010.

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tigran Balayan, Cumhurbaşkanı Gül'ün İngiltere' deki sözlerine cevap olarak, "Türkiye ile Ermenistan arasındaki görüşmeler sona ermiştir ve bunları canlandırmanın tek yolu Türkiye- Ermenistan Protokolleri'nin tasdik edilmesi ve uygulamasıdır. Ermenistan'ın bu konudaki tutumu Protokolleri onaylamak ve herhangi bir önkoşul olmadan uygulamaktır. Görüşmeler bitmiştir"¹² demiştir. Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbantyan da Ermenistan Parlamentosu'nda bir soruya verdiği cevapta Türkiye bu normalleşme konusunda samimiye basit bir şey yapmalı, koşulsuz olarak Protokolleri onaylamalı ve uygulamalı" şeklinde konuşmuştur.¹³

Ermeni ilgililerin bu olumsuz tutumu Cumhurbaşkanı Gül'ü Ermenistan ile normal ilişkilere kurmak niyetini dile getirmekten ve bu konuda çalışmalar olduğunu ifadeden vazgeçirmemiştir. Cumhurbaşkanı, Türkmenistan ziyaretinden dönerken gazetecilere Türkiye-Ermenistan ilişkilerini normalleştirme sürecinin ölmüş olmadığını, konunun sıcaklığını koruduğunu, bugünkü durumun kimsenin lehine olmadığını, Kafkas ülkeleri arasında sorunlar çözülür ve kuşklar giderilirse büyük bir ekonomik işbirliği doğacağını, kısa sürede patlama olacağını söylemiş, Kafkaslara ilgili çalışmalar yapıldığını ifade etmiş ve Başkan Sarkisyan, Aliyev, Medvedev ile Başbakan Putin ile sürekli temas içinde olduğunu belirtmiştir.¹⁴

Cumhurbaşkanı, İsviçre'ye yaptığı ziyaret sırasında da bu mealde konuşmalar yapmış bu arada 25 Kasım'da İsviçre Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada, "Bu tür meselelerin kolaylıkla halledilmediği bir vakıadır. Ancak Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesini hedefleyen Protokollerin hayata geçirilmesine yönelik güçlü irademizi kararlılıkla muhafaza ediyoruz ve Kafkaslarda kalıcı ve kapsamlı bir barışın hâkim olması için samimiyetle çabalarımızı sürdürüyoruz. Bu aşamaya gelinmesinde önemli rol oynayan Cumhurbaşkanı Sayın Sarkisyan'ın da bugüne kadar sergilediği liderlik ve devlet adamlığını, sürecin başarıyla tamamlanması için, aynı cesaretle sürdürmesini bekliyoruz" demiştir.¹⁵

Cumhurbaşkanı Gül'ün, Türkiye-Ermenistan ilişkileri konusunu Aralık ayı başında Astana'da yapılan AGİT Doruk toplantısı sırasında Başkan Medvedev ile de görüştüğü ve Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan'ın sorunlarının bir bütün olarak çözümlenmesini savunduğu basın haberlerinde yer almıştır.¹⁶ Diğer yandan Türkiye ve Ermenistan Devlet Başkanlarının fırsat varken Astana'da görüşme

12 "Armenian Foreign Ministry: The Talks Between Armenia and Turkey Have Ended, The Time Has Come To Act", *ArmlInfo*, 9 Kasım 2010.

13 "Edward Nalbantyan: New Negotiations With Turkey on Normalization of Relations Have Not Been Held and are Not Being Held", *Armenpress*, 17 Kasım 2010.

14 "Gül'den Kritik Ermenistan Açıklaması", *Bugün.com.tr*, 13 Kasım 2010.

15 <http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/78133/cumhurbaskani-gul-isvicre-parlamentosuna-hitap-etti.html>

16 "Gul-Medvedev Meeting Highlighted Armenian-Turkish Ties", *Panorama*, 2 Aralık 2010.

yapmalarını taraflar arasında Protokoller nedeniyle gerginliğin devam etmekte olduğunu kanaatini oluşturmuştur.

Cumhurbaşkanı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (ECO) Aralık ayı sonunda İstanbul'daki Devlet ve Hükümet Başkanları Doruk toplantısı sırasında düzenlenen basın toplantısında, "Ermenistan ile komşuluk ilişkilerimizin normalleşmesine önem veriyoruz. Bununla ilgili adımlar atıldı. Ümit ediyoruz bu zor meseleler hallolur ve sonunda bütün Kafkaslarda huzur, istikrar söz konusu olur. Bunların hallolması için de Azerbaycan topraklarındaki işgalin bitmesi gerekir. Bir milyona yakın göçmen var. Bütün bunların dikkate alınması gerekir"¹⁷ demek suretiyle, dolaylı veya dolaysız Ermenistan ile temasların mevcut olduğunu değinmiştir.

Başbakan Erdoğan da Türkiye'nin Ermenistan'a ilişkin politikasına açıklık getiren beyanlarda bulunmuştur. İstanbul'da yayınlanan Jamanak Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ara Koçunyan'a verdiği bir mülakatta, "Türkiye hiçbir devletle husumet içinde değildir. Biz tarihte yaşanmış acı olayları gelecek tasavvurunun şekillenmesinde bir etken olarak bugüne kadar hiç görmedik. Kurtuluş Savaşımızı zaferle sonuçlandırmanın ardından tüm o devletlerle yeni bir dönemi başlattık ve son derecede dostane ilişkiler tesis ettik. Bunu Ermenistan'la da başarabiliriz. Tarihi tarihçilere, bilim adamlarına bırakıp biz birlikte geleceğe yürüeyebiliriz. Bunun hâlâ mümkün olduğuna inanıyorum. Ne var ki Ermeni diasporasının bir bölümü böyle bir vizyonla meseleye bakmıyor ve bu da süreç için önemli bir engel teşkil ediyor" demiştir.¹⁸

Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımadığı sürece AB'ye üye olamayacağına dair 1987 yılında alınmış bir kararı mevcuttur.

Başbakan, Türkiye'yi ziyaret eden Polonya Başbakanı Donald Tusk ile yaptığı bir basın toplantısında Polonyalı bir gazetecinin, "Ermeni katliamı sorunu çözümlenmeden Türkiye'nin AB'ye girmesi mümkün müdür?" sorusuna, bu sorunun adil, bilimsel ve kapsamlı bir şekilde masaya yatırılmasında fayda olduğu, siyasi yaklaşımların doğru olmadığı, bazı ülkeler parlamentolarında yapılan oylamalarda konunun bilinmediğinin görüldüğünü söyledikten sonra, AB müzakereleri fasılları arasında bu konunun olmadığını belirtmiştir.

Bilindiği üzere, Türkiye'nin AB'ye üye olması için Ermeni soykırım iddialarını tanınması gerekmemektedir. Bu konuda Ermenistan'la ilgilendirebilecek tek husus Türkiye'nin iyi komşuluk ilişkileri yürütmesidir ki bu da ileride sınırların açılması ve diplomatik ilişki kurulmasıyla yerine getirilebilecek bir husustur. Buna karşın

17 "Gül: Karabağ Sorununun Çözümü İçin İşgal Sona Ermeli", *Zaman*, 23 Aralık 2010.

18 "Ermeni Cemaati Ülkenin Zenginliği", *Hürriyet*, 12 Kasım 2010.

Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanımadığı sürece AB'ye üye olamayacağına dair 1987 yılında alınmış bir kararı mevcuttur. Ancak bu karar "istişari" nitelik taşıdığından bağlayıcı değildir. Durum böyle olmakla beraber bazı Ermeni çevreleri Türkiye soykırım iddialarını tanımadığı takdirde AB'ye üye olamayacağı fikrini propaganda amaçlı olarak ileri sürmeye devam etmektedirler.

Ana Muhalefet Partisi Başkanı Kemal Kılıçtaroğlu Kasım ayında Fransa'yı ziyareti sırasında Ermeni soykırımı iddialarına karşın CHP'nin tutumu hakkındaki bir soruya, "Biz ülke olarak arşivleri açtık. Ama Ermenistan arşivleri açmadı. Tarihi bırakalım tarihçiler yapsın. Tarihi arşivlerle belgelerle değerlendirmekten yanayız. Ama bunu reddeden taraf Ermeniler. Ermeniler de arşivleri açsın" şeklinde yanıtladıktan sonra Fransız Senatosu gündeminde bekleyen, Ermeni soykırımı iddialarını reddedenlerin cezalandırılmasına ilişkin kanun tasarısının ifade özgürlüğüne aykırı olduğunu belirterek bu tasarının engellenmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁹

İncelediğimiz dönem içinde Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu görevi icabı Ermeni sorunu konusunda en fazla konuşan siyaset adamı olmuştur. Davutoğlu, bazı temaslarda bulunmak ve konuşmalar yapmak üzere Kasım ayı sonunda gittiği ABD'de Ermeni Sorunu'na da değinmiştir. Brookings Enstitüsü'nde Türkiye'nin dış politikası konusunda verdiği konferansta, 10 yıl önce Ermeni konusunun Türkiye'de bu kadar serbest ortamda tartışılmadığını ancak Fransa'da ya da bazı Avrupa ülkelerinde bu özgürlüğün olmadığını söylemiş ve Türklerle Ermenilerin 10 yüzyıl birlikte yaşadığını, 9,5 yüzyıl boyunca aralarında ne Anadolu'da ne de başka bir yerde hiçbir gerginlik olmadığını, Ermenilere yönelik "getto" uygulamalarının görülmediğini, geçmişte Osmanlı Hükümetlerinde Ermeni bakanların, Avrupa başkentlerinde Ermeni büyükelçilerin olduğunu anlatmıştır. Davutoğlu, 1915 yılında yaşananlarla ilgili olarak, "adil bir hafızaya" ihtiyaç duyulduğunu, sadece küçük bir döneme bakılmaması, sadece Türk ya da Ermeni bakış açısına takılmaması gerektiğini kaydetmiştir. Kafkaslarda, Balkanlarda da Türklerin öldürüldüğünü ve Anadolu'ya göç etmek zorunda kaldıklarını hatırlatarak "Biz hiçbir şey olmadı demiyoruz, bir şeyler oldu, ama bize de oldu, hepimize oldu. Şimdi bunu onarma zamanı, o yüzden adil hafıza diyoruz. Biz her şeyi tartışmaya hazırız" diye konuşmuştur.

Protokoller konusunda ise Davutoğlu bu belgelerin üç temel ayağı bulunduğunu belirterek bunları; Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi, dünyanın her yerindeki Türkler ve Ermeniler arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesi ve Kafkaslara istikrar getirilmesi olarak sıralamış ve bu üç ayağın birlikte hayata geçirilmesi gerektiğini söylemiştir. Davutoğlu, "Protokolleri

19 "Biz Açtık, Erivan Arşivi de Açsın", *Hürriyet*, 19 Kasım 2011.

hala savunduklarını ve pes etmediklerini” vurgulayarak, barışın, bölgesel bir düzeyde olmaması halinde sürdürülebilir olamayacağını, Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinde her şey normal gitse bile, diğer bölgelerdeki gerginliğin ilişkileri tekrar bozacağını belirterek, bu nedenle Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Ermenistan arasında eşzamanlı sürece ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.²⁰

Davutoğlu, yılsonunda hükümetin dış politikası hakkında gazetelere kapsamlı bir değerlendirme yapmış ve Ermeni sorunu konusundaki şu sözleri özellikle dikkat çekmiştir:

*“Biz 1000 yıl bu topraklarda beraber yaşadığımız insanlar tarafından soykırımla suçlanacak ülke değiliz. Böyle bir suçun bu milletin üzerine atılmasını doğru görmüyorum. Bize Almanlar gibi gizli bir suçluluk duygusunu yerleştirmek istiyorlar. Ama Almanlar bunu hak etmişti. Oysa bu tamamen Türkiye’ye ait bir vebal değil. Ermenilerin acısını anlıyorum ama onlar da bizim acımızı anlasınlar. Bir imparatorluğun tasfiye olduğu bir dönemden bahsediyoruz, herkes ıstırap yaşıyor o dönemde”.*²¹

Davutoğlu yılsonundan önce başka bir konuşmasında, Türkiye’nin Ermenistan ile ilişkilerinin normalleşmesini ve bunun sürdürülebilir olmasını istediğini, bunun için de Karabağ gibi donmuş krizlerin çözülmesi gerektiğini kaydetti. Ayrıca Türkler ve Ermenilerin dünyanın neresinde olursa olsunlar, sorunlarını rahatlıkla konuşabildiği, ama hiçbir zaman da Türkiye üzerinde siyasi bir şantaj ortamı olarak kullanılmadığı bir ortam istediklerini söyledi.²²

3-9 Ocak 2011 tarihlerinde Ankara ve Erzurum’da yapılan ve Türkiye’nin yabancı ülkelerdeki tüm büyükelçilerinin katıldığı Üçüncü Büyükelçiler Konferansı da çalışmalarının bir bölümünü Ermeni Sorununa ayırdı.²³ Konferansın Sonuç Bildirisi’nde Güney Kafkasya ve Ermenistan ile ilgili ilişkiler hakkında şu ifadeler yer aldı:²⁴

“Güney Kafkasya’da kapsamlı, kalıcı ve sürdürülebilir bir barış ve istikrar ortamının yerleştirilmesi ve böylelikle tüm bölge halklarının istifade edebileceği ortak bir refah ve kalkınma alanı yaratılmasına yönelik çalışmalara kararlılıkla devam edilecektir.

1915 olaylarının adil ve bilimsel bir temelde ele alınarak, tarihten husumet değil, işbirliği olanakları yaratılabilmesine yönelik ortak bir anlayışın

20 “Davutoğlu: Dış Politikada İkili Dil Kullanmadık”, *Hürriyet*, 30 Kasım 2010.

21 “Acımızı Anlıyorum, Siz de Bizi Anlayın”, *Hürriyet*, 26 Aralık 2010.

22 “Bakan Davutoğlu: Yeni hedefimiz ülkeyi dünyanın akil ülkesi yapmak”, *Zaman*, 29 Aralık 2010.

23 “Büyükelçiler Konferansında Kıbrıs Oturumu”, *Cumhuriyet*, 4 Ocak 2011.

24 <http://www.mfa.gov.tr/ucuncu-buyukelciler-konferansi-sonuc-bildirisi.tr.mfa>.

yerleşmesi için gerekli irade ve açık görüşlülük sergilenmeye devam edilecek, Ermenistan'la ilişkilerin normalleşmesi yönündeki siyasi irade korunacak, bu süreçte gerçekçilik kadar, ilkeli bir vizyona sahip olarak hareket edilecektir.”

Cumhurbaşkanı Gül konuk devlet başkanı sıfatıyla Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nde 5 Ocak 2011 tarihinde yaptığı konuşmadan sonra sorulara cevap verdiği bölümde, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi konusunda Türkiye'nin komşularıyla ilişkilerde sıfır sorun politikasında önemli mesafe aldığını ve Türkiye'nin siyasi iradesinin Ermenistan ile ilişkileri normalleştirmek

olduğunu kaydederek, Protokolleri hayata geçirmeyi arzu ettiklerini belirtti. Azerbaycan topraklarının %20'sinin Ermenistan işgali altında olduğuna değinen Cumhurbaşkanı, Ermenistan'ın bu topraklardan çekilmesi gerektiğini söyledi ve Kafkasların güvenlik ve işbirliği alanı haline gelmesinin yararını vurgulayarak, sorunlar çözüldüğünde Kafkasların, Avrupa ile Asya arasında kapı olacağını ifade etti.²⁵

Türk Devlet adamlarının bu iyi niyetli beyanlarına karşın Ermeni muhataplarının uzlaşmaz bir dil kullanmaya, Türkiye'ye karşı eleştirilerinin dozunu arttırmaya başlamışlardır.

Aynı münasebetle Strasburg'da bulunan Dışişleri Bakanı Davutoğlu ise Ermenistan'la ilişkiler hakkındaki bir soruya cevaben, “Bizim iki tür komşumuz var. Dost ve müstakbel dost komşular. Ermenistan'ı da müstakbel dost bir ülke çerçevesinde değerlendiriyoruz” dedi.²⁶

Türk Devlet adamlarının bu iyi niyetli beyanlarına karşın Ermeni muhataplarının uzlaşmaz bir dil kullanmaya hatta Türkiye'ye karşı eleştirilerinin dozunu arttırmaya başladıkları görülmüştür.

Dışişleri Bakanı Edvart Nalbantyan 2010 yılına dair değerlendirmeler yaptığı bir televizyon konuşmasında Türkiye'yi sözünde durma gücüne sahip olmayan, güvenilmez bir partner olarak nitelendirmiş, Protokoller konusunda topun Türkiye'nin sahasında olduğunu, ancak Türkiye'nin bunu görmediğini ileri sürmüş, Türklerin hile ile yalnız kendilerini aldatabileceklerini ancak başkalarının ikna olmadığını söylemiş ve bir çok ülkenin Ermenistan'ın üzerine düşeni yaptığını, şimdi adım atma sırasının Türkiye'de olduğunu düşündüğünü söylemiştir. Ayrıca Türkiye'nin bazı ülkelere, soykırımı kabul ettikleri takdirde, bunun ikili ilişkilere zarar vereceğini söylediğini, ancak uluslararası topluluğun soykırımı tanıma

25 <http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/78745/tarihimizde-soykirim-yapildigini-kabul-etmiyoruz.html>

26 “Dışişleri Bakanı Davutoğlu: Ermenistan'ı Müstakbel Dost Bir Ülke Çerçevesinde Değerlendiriyoruz”, *Hye-tert*, 25 Ocak 2011.

eğiliminde bulunduğunu, Türkiye'nin buna karşı çıkma çabalarının başarısızlığa mahkûm olduğunu, Türkiye Ermenistan ile gerçekten normal ilişkiler kurmak istiyorsa ön koşul ileri sürmeden Protokolleri onaylaması gerektiğini ifade etmiştir.²⁷ Nalbantyan bundan sonra ki konuşmalarında da Türkiye hakkında aynı veya benzer ifadelerde bulunmuş, bir keresinde tüm dünyanın Türkiye'nin Ermenistan ile imzalanan Protokollere ilişkin tutumunu değiştirmesini ve Protokolleri imzalamasını beklediği gibi çok abartılı konuşmuş,²⁸ bir başka konuşmasında ise Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleştirilmesinde Türkiye'nin tutumunun yapıcı değil yıkıcı olduğunu ve Türkiye'nin uluslar arası hukukun başlıca ilkelerinden olan “pacta sunt servanda” ya (ahde vefa = sözünü tutmak) riayet etmediğini iddia etmiştir.²⁹

Bir süre Ermenistan'ın Türkiye ile olan ilişkileri hakkında konuşmayan Başkan Sarkisyan, Güney Kıbrıs'a yaptığı ziyaret sırasında bu sessizliğini bozarak, 17 Ocak'ta bu ülkenin Temsilciler Meclisi'nde yaptığı konuşmada Türkiye hakkında gayet olumsuz ifadeler kullanmıştır. Önemini dikkate alarak bu konuşmanın Türkiye ile ilgili bölümün tam çevirisini aşağıda veriyoruz:

“Ermenistan'ın temel amaçlarından biri bölgede kalıcı barış ve istikrar kurmaktır. Ancak, bu doğrultudaki ısrarcı çabalarımız bir çıkmaza girmiştir. Eminim ki Kıbrıs'taki sizler Ermenistan-Türkiye normalleşme sürecini yakından takip etmişsinizdir.

Küçük adımlarla da olsa, Türkiye ile ilişkilerimizi normalleştirmek için yaptığımız samimi teklifimiz üzerine başlatılan bu süreç kısa zamanda durmuştur. Türkiye istikrarsız tutumu, çelişkili beyanları ve asılsız tertipleriyle bu süreci yıkmıştır. Türkiye, taahhütlerinden geri adım atmış ve imzalanmış olduğu Protokolleri onaylamamakla kalmamış, normalleşme sürecinde de başa dönmüştür. Bu sürece dair bizim ve meslektaşlarımızın etkili çabaları ön koşullar duvarıyla karşılaşmıştır.

Eğer ön koşul ileri sürülecekse bunun için bizim daha çok manevi ve yasal dayanağımız vardır. Bununla birlikte, bütün psikolojik engelleri aşmak ve ilerleyebilmek için gereken gücü gösterdik.

En başta Ermeni soykırımının tanınması olmak üzere Türkiye ile pek çok sorunumuz var.

27 “Erivan: Türkiye Güvenilmez Bir Partner”, DHA, 3 Ocak 2011.

28 “Dünya Türkiye'nin Protokolleri Onaylamasını Bekliyor”, *Cmturk.com*, 14 Ocak 2011.

29 “Turkey Position Destructive, Armenian FM”, *News.az*, 29 Ocak 2011.

Ancak, uygar bir şekilde sorunları çözebilmek için ön koşul koymak yerine diyalog kurmayı tercih ettik.

Değerli Meslektaşlarım,

Gerçekle yüzleşmemiz lazım. Türkiye, bugün “Yeni Osmanlılık” denen politikası aracılığıyla bölgesel lider olmayı arzulamaktadır. Ancak, bölgesel liderlik için baskı uygulamak veya dikte etmek yerine sorumlu bir yaklaşım sergilemek ve sorumlu bir düşünce gerçekleştirmek gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, katliam, baskı ve zorbalık dışında boyunduruğu altındaki halklara ne getirmiştir? Osmanlılığı özleyen kimse var mı ki “Yeni Osmanlılık” politikası için bir neden olsun?

Ve komşularla sıfır sorun politikasının anlamı nedir? Bu, bütün komşuların itaatkâr bir şekilde Türkiye'nin istediklerini yapması ve Türkiye'nin ön koşullarını yerine getirmesi anlamına mı gelmektedir? Muhtemelen, bunun oldukça yararlı olacağı bazı komşuları vardır, fakat bizler kesinlikle onlar arasında değiliz.

Ermenistan, bağımsızlığından itibaren çeşitli bahanelerle sınırlarını kapayan ve benim halkıma şantaj yapmaya çalışan bir ülkenin bölgesel liderliği arzulamamalıdır.

Biz kendimizi Avrupa'nın değerlerine sahip ve Avrupa ailesinin bir üyesi olarak görüyoruz. Şu anda Ermenistan, Avrupalı kuruluşların önemli desteğiyle geniş bir yelpazede reformlar uyguluyor. Demokratik ve Avrupa değerlerine kendini adanmış komşular, yani tehdit yerine sorunları diyalog ve müzakere yoluyla çözümleneyen komşularımız olmasında istekliyiz. Umuyoruz ki Türkiye, kendi istikrarı, gelişmesi ve refahı için de bu değerlerin önemini anlar ve takdir eder.”³⁰

Görüldüğü üzere Başkan Sarkisyan, özetle, Türkiye'yi ilişkileri normalleştirme sürecini yıkmak, taahhütlerinden geri adım atmak ve önkoşullar koymakla itham etmekte, Türkiye'nin bölgesel lider olmak istediğini ileri sürerek buna karşı çıkmakta, “komşularıyla sıfır sorun” politikasına olmayan bazı nitelikler yüklemeye çalışmakta ve Türkiye'yi Ermenistan halkına şantaj yapmakla suçlamaktadır. Sarkisyan'ın bu konuşmasında şimdiye kadar Türkiye aleyhinde en olumsuz ifadeleri kullanılmıştır.

Sarkisyan, Güney Kıbrıs Başkanı Demetris Hristofias'la yaptığı basın toplantısında

30 “Armenian President's Speech in the House of Representatives of Cyprus Republic”, *Times.am*, 17 Ocak 2011.

da Türkiye'yi eleştirdikten sonra Ermenistan'ın Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olmadığını ancak geçmişiyse hesaplaşmadan ve komşularıyla yakın ilişkiler kurmadan AB üyeliği yolunda başarılı olamayacağı kanısında olduğunu da belirterek,³¹ adeta bir Avrupa Birliği yetkilisiymiş gibi konuşmuştur. Bu hususu Kıbrıs'ın hemen ardından gittiği Atina'da da tekrarlamıştır.

Sarkisyan'ın Atina ziyareti sırasında yaptığı konuşmalar daha ılımlıdır. Diğer yandan bu konuşmaları Yunanistan Cumhurbaşkanı Papulias'ın, Türkiye'yi kastederek "aynı barbar tarafından katledildik" şeklindeki yakışsız sözlerinin gölgesinde kalmıştır. Sarkisyan Yunanistan'daki ifadelerinde yenilik olarak görülebilecek husus Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkilerini normalleştirmek için gerekli siyasi iradeye sahip olmadığını ileri sürmesidir.³²

Başkan Sarkisyan'ın Rusya'nın Eko Moskvi Radyosu'na 27 Ocak 2011 tarihinde verdiği mülakat, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde olumsuz bir diğer gelişme oluşturmuştur.³³ Sarkisyan bu mülakatında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi sürecinin, ancak Türkiye ön koşul ileri sürmeden Protokolleri onaylarsa devam edebileceğini, dolayısıyla yeni müzakerelere başlamanın anlamı olmadığını, neyin konuşulacağını, görüşmelerde Türklerin önkoşullar öne süreceğini kendilerinin de bunların kabul edilemez olduğunu söyleyeceğini, bunun bir anlamı olmadığını ifadeden sonra böyle devam ettiği takdirde kendiler için çıkış yolunun, olasılıkla, Protokollerden imzalarını geri çekmek olacağını, bu durumda Türkiye onaylarsa bile Protokollerin geçerli olmayacağını söylemiştir. Sarkisyan ayrıca topun Türkiye'nin sahasında olduğunu, Türkiye'nin Karabağ barış sürecine karışmak istediğini, diğer yandan ancak diğer ülkelerle sorunu olmayan bir ülkenin bölgenin lideri olabileceğini, Türkiye'nin sıfır sorun politikasının Türkiye'nin çıkarına çözümler bulunmasını amaçladığını belirtmiştir. Sarkisyan son olarak Ermenistan'ın Türkiye'nin büyük bir ülke olduğunun ve G20'lerin üyesi bulunduğunun bilinci içinde olduğunu ancak bunun Türkiye'nin Ermenilerin velisi olduğu anlamına gelmediğini, Türkiye'nin Ermenistan'a ne yapması gerektiğini söyleyemeyeceğini, Türkiye bölgedeki bazı süreçleri etkilemek istiyorsa yapıcı bir tutum alması gerektiğini söylemiştir.

Yukarıda özetle verdiğimiz konuşma ve beyanlardan şu sonuçları çıkarabiliriz:

-Türkiye, Protokollerin yaşama geçirilmesi Karabağ sorununda önemli ilerlemeler olmasına bağlamaya devam etmekte ve bunu Türkiye-Ermenistan ve Azerbaycan-Ermenistan arasındaki sorunların çözümü için eşzamanlı sürece ihtiyaç olmasına

31 "Serj Sarkisyan: Türkiye Geçmişiyse Uzlaşmadan AB'de Yol Alma Konusunda Başarılı Olamaz", *News.am*, 17 Ocak 2011.

32 "Papulyas. İkimizi de Kesen Barbar", *Hürriyet*, 18 Ocak 2011.

33 "Armenian President Says Turkey Should Not Tell Us What To Do", *News.am*, 27 Ocak 2011; "Sarkisyan: Türkiye Protokolleri Önkoşulsuz Onaylarsa, Süreç Sürdürülebilir", *Hye-Tert*, 28 Ocak 2011.

bağlamakta, sadece Türkiye-Ermenistan sorunlarının çözümünün yetmeyeceğini, bölgedeki gerginliğin ilişkileri tekrar bozacağını belirtmektedir. Ermenistan ise Türkiye ile ilişkileri normalleştirmek süreci ile Karabağ sorunu arasında bir ilişki olmasını kabul etmemekte ve Türkiye'nin Protokolleri onaylamasını ve uygulamasını istemektedir. Görüleceği üzere tarafların tutumu birbirinin tersidir ve bu nedenle de normalleşme süreci durmuştur.

-Türkiye bu duruma rağmen sürecin devam etmesi için ciddi bir gayret içindedir ve bu amaçla Rusya, ABD ve arabulucu İsviçre'nin de çaba göstermesini istemektedir. Ancak, Sarkisyan ve Nalbantyan'ın ifadeleri Ermenistan'ın, Karabağ konusunda taviz vermeyeceği ve Türkiye ile bazı ara formüllere razı olmayacağı kanısını uyandırmaktadır.

-Diğer yandan Ermenistan, 22 Nisan 2010 tarihinde Protokollerin onaylanmasını askıya aldıktan sonra Türkiye'ye karşı uygulamaya başladığı eleştirme hatta suçlama politikasını gitgide sertleştirerek sürdürdüğü Sarkisyan ve Nalbantyan'ın yukarıda değindiğimiz konuşmalarından görülmektedir. Bu davranışın amacı sarih değildir. Türkiye-Ermenistan tarafından eleştirildiği için Protokolleri onaylayıp uygulamaya koymayacağına göre başka bir neden olması gerekmektedir. Bu konuda akla gelen şudur:

-Sarkisyan'ın Türkiye ile normal ilişkiler kurma gayretleri Ermenistan'da ve Diaspora çevrelerinde genelde kabul görmemişti. Ancak Protokoller hemen uygulansa ve Türkiye sınır kapısı açılsaydı Sarkisyan'a yöneltilen eleştiriler marjinal hale gelebilirdi. Protokoller Karabağ Sorunu nedeniyle uygulanamayınca Sarkisyan ve dolayısıyla Nalbantyan güç duruma düşmüştür. Bunu telafi etmek amacıyla Türkiye'ye sert eleştiriler ve ithamlar yöneltilmekte ve hatta Protokollerin reddedilebileceğinden bahsedilmektedir. Bu tutum Sarkisyan ve Nalbantyan'ın Ermenistan kamuoyunda ve Disapora'da durumlarını düzeltmiş görülmektedir.

-Başkan Sarkisyan'ın 2013 yılında yeniden seçilmesi için Hükümet, koalisyonun diğer ortağı Müreffeh Ermenistan Partisi'nin şimdiden destek vermektan imtina etmesi de Sarkisyan ve onu destekleyen, koalisyonun büyük ortağı Cumhuriyetçi Parti'yi Türkiye'ye karşı taviz vermeyen bir tutum izlemeye götürmüştür.

-Bu sert eleştiri ve ithamların Ermenistan'a başka bir alanda yarar sağlaması da mümkündür. ABD Temsilciler Meclisi'ne sunulan "soykırım" tasarılarının kabul edilmesini son yıllarda engelleyen başlıca husus, bu tasarıların Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşme sürecine zarar vereceğinin Amerikan Başkanı ve Dışişleri Bakanı tarafından vurgulanması olmuştur. Ermenistan halen Türkiye'yi şiddetle eleştirdiğine göre iki ülke arasında şu aşamada bir uzlaşma olamayacağı, o itibarla Temsilciler Meclisi ve/veya Senato'nun soykırım iddialarını kabul etmesinde bir

sakınca bulunmadığı mesajı Kongre üyelerine verilmek istenmiş ve ABD Hükümeti'nin bu durumu dikkate alarak Protokolleri derhal onaylaması için Türkiye'ye baskı yapması ümit edilmiş olabilir.

Sonuç olarak Protokoller nedeniyle ve genel olarak Türkiye'ye karşı izlenen sert politikanın nedenleri açıklamak mümkün olmakla beraber bu politikanın Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesini bilinmeyen bir tarihe ertelemiş olduğu bir gerçektir. Bu gecikme Ermenistan'a siyasi alanda olduğu kadar ekonomik alanda bazı zararlar verecektir. Ancak iç politika mülahazalarıyla bu zararların üzerinde durulmadığı görülmektedir.

II - TÜRKİYE'NİN SOYKIRIM İDDİALARINA İLİŞKİN TUTUMU

İncelediğimiz dönem içinde bazı gelişmeler Türk devlet adamlarına Ermeni soykırım iddiaları hakkında görüşlerini ifade etmeleri olanağını verdi.

Cumhurbaşkanı Gül, konuk Devlet Başkanı sıfatıyla Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi'nde 25 Ocak 2011 tarihinde yapmış olduğu konuşmada, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi konusunda görüşlerini açıkladı ancak konu dışı olduğu için Ermeni soykırım iddialarına değinmedi. Konuşmadan sonra soru cevap bölümünde Ermeni Milletvekili Naira Zohrabyan kendisine şu soruyu yöneltti: “Türkiye Osmanlı İmparatorluğu zamanında yapılmış olan 1,5 milyon Ermeni'nin soykırımını ne zaman kabul edecektir? Geçmişin ağır yükünden kurtulabilmesi ve medeni ülkeler arasında yerini alabilmesi için, Türkiye'nin Ermeni soykırımını kabul etmek cesaretini göstermesi gerektiğini düşünmüyor musunuz?”³⁴

Bu gecikme Ermenistan'a siyasi alanda olduğu kadar ekonomik alanda bazı zararlar verecektir. Ancak iç politika mülahazalarıyla bu zararların üzerinde durulmadığı görülmektedir.

Cumhurbaşkanı'nın bu soruya verdiği cevabı aşağıda veriyoruz:³⁵

“Tarihimizde soykırım yapıldığını kabul etmiyoruz. Eğer bunu kabul edenler ve iddia edenler varsa, ki var, onlara çok açık bir çağrıda bulunuyoruz: ‘Gelin ortak bir komisyon kuralım. Soykırım yok diyen ve var diyen bilim adamları bir araya gelsin, sonuna kadar sivil, askerî arşivlerimizi açalım, bu komisyon çalışsın ve neyse kabul edelim. Hatta

34 “Abdullah Gül Nie le Génocide Arménien à Strasbourg”, *Armenews.com*, 28 Ocak 2010.

35 <http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/78745/tarihimizde-soykirim-yapildigini-kabul-etmiyoruz.html> .

üçüncü bir taraf varsa, o tarafın bilim adamları da katılsın, çalışsınlar neticeyi açıklayalım.’ 100 yıl önceki olaylar, 1. Dünya Savaşı’nın olduğu dönemlerde cereyan etti. Çok acı olaylar yaşandı ve tabii ki üzgünüz. Osmanlı toprakları üzerinde Türk devleti dört cephede savaşırken, bazı vatandaşlarımızın tahrik edilmesiyle ayaklanmalar olunca bu vatandaşlarımızın yerleri değiştirildi o zamanki şartlarda. Çatışmalar, kaybolan insanlar oldu. Bunlar üzülecek olaylardır. Bir şeyin soykırım olması için bir dine ya da ırka mensup olanları ne olursa olsun kasıtlı öldürmeniz gerekiyor. O dönemde Ermeni vatandaşlarımız Osmanlı devletinin yüksek mahkemelerinde üyelik, başkanlık yapmış, bazı merkezlerde Osmanlı’yı temsil eden büyükelçiler... İstanbul’daki bütün Ermeni kiliseleri açık. Buna soykırım dersiniz bu kabul edilemez”.

Başta Atatürk olmak üzere Türkiye Cumhuriyeti’ni kuranlar yeni nesillere düşmanlık ve nefret aşılammak için uzun yıllar yeni nesillere gelecekle ilgili teşvikler yaptılar. Hâlbuki o savaşlarda bütün Balkanlar’dan milyonlarca Türk, Türkiye’ye dönerken 3 milyona yakın Türk öldü. Şimdi bu acıları yeni nesillere aşılıp komşularla düşmanlık içine sokmamak için uzun yıllar bunlar anlatılmadı, hep öne bakıldı. Tarihle beraber yaşarsak, Avrupa’da kimse birbirinin yüzüne bakamaz. Yapacağımız iş şu; hep beraber geleceğe bakmamız lazım. Tabii ki acılara üzülmemiz lazım ama gelecekte dostluk, beraber olma ve dayanışma içinde halklarımızın kardeşçe yaşamasını temin etmemiz lazım. Suçlamanızı kabul edemeyeceğim. Varsa iddialar, buyurun diyorum. Çalışsın, hep beraber görelim.

Ermeni milletvekilinin yukarıdaki soruyu sorması Ermeni basınında Türkiye Cumhurbaşkanına ülkesinin Ermeni soykırımı konusundaki fikirlerini belirtmek için seçkin bir platform sağladığı belirtilerek eleştirilmiştir.”³⁶

Başbakan Yardımcısı Bülent Arınç da Dörtyol’da, 16 Ocak 2011 tarihinde yaptığı bir konuşmada soykırım iddialarına değinerek şunları söylemiştir:³⁷

“Osmanlı’nın hem Meclisi Mebusa’sında hem de nazırlar arasında üç, dört tane mutlaka Ermeni bulunurdu. Musevi bulunurdu, başka etnik kökenleri farklı olanlar da bulunurdu. Meclisi Mebusan’a baktığınız zaman bunların hepsini görebilirdiniz.

Ama sonra, 1. Cihan Savaşı’nda Ermeniler isyana kalktılar, huzur içinde yaşadıkları topraklarımızda isyan ettiler. Silah kullandılar. O zaman

36 “Analysis on Ignorance as an Argument: A Senseless Question and a Predictable Answer”, *ArmeniaNow* , 26 Ocak 2001.

37 <http://bulentarinc.com.tr/haber/devlet-bakani-ve-basbakan-yardimci-arinc-dortyolda/231>.

çıkartılan bir kanunla da isyan edenleri buldukları yerden alıp, başka yerlere hicrete zorladılar. Bu sırada yaşanan olumsuzlukları Ermenistan 90 seneden beri yurt dışındaki diasporasıyla '2 milyona yakın Ermeni'yi katlettiler' yalanı ile her gün karşımıza geliyor. Biz hiç bir zaman katliam yapan, soykırım yapan bir milletin çocuğu olmadık. Tarihimizde böyle bir cinayet yok bizim. Biz başka ülkelere benzemeyiz. Ama isyan etmiş olanları bir tarafa nakletme sırasında yaşanmış olaylar konusunda da kimse bizi soykırımla suçlayamaz. Soykırım isteyenler daha on sene evvelindeki Bosna'ya baksınlar. Soykırım isteyenler dünyadaki pek çok örneklerini görsünler."

Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ise birçok konuşmasında Ermeni soykırım iddialarına değinmiştir. Dışişleri Bakanın ilk önce üzerinde durduğu husus Türkler ve Ermenilerin asırlarca beraber barış içinde yaşadıkları, iki toplum arasında bir gerginliğin bulunmadığı, Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni bakanlar ve büyükelçiler olduğudur.³⁸ Davutoğlu halen mevcut anlaşmazlık için Türk ve Ermeni halkları suçlanamayacağını, bu durumun milliyetçilik akımlarının güçlenmesinin sonucu olduğunu,³⁹ 1915 yılının Ermeniler için önemli olduğunu ancak bu yılda bir tek savaşta 250.000 Türk'ün de öldüğü hatırlanması gerektiğini söylemiştir.⁴⁰

Davutoğlu, Amerikan Kongresi'ndeki tasarının (H.Res.252) tazminat davalarına temel olmasının hedeflendiğini belirten Davutoğlu "Biz Osmanlı İmparatorluğu'nun borçlarını zaten ödedik, kişisel hesaplara girilecekse o zaman biz de Balkanlar'da, Irak'ta, Kıbrıs'ta envanter çıkartalım. Oralardaki kişisel kayıplar da bize verilecekse o zaman biz de açalım bu mevzuları" demiştir.

Başbakan Erdoğan'ın ise soykırım iddiaları hakkında birçok beyanı vardır. Son zamanlarda bu konuda en kapsamlı gördüğümüz ve daha önce de özetini okuyucularımıza aktardığımız⁴¹ bir beyanına değineceğiz. Başbakan 12 Nisan 2010 tarihinde ABD'de George Mason Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada⁴² kendilerinin geçmişte yaşanan acıların tek bir bakış açısıyla ve tarafgir bir şekilde siyasete alet edilmesine karşı olduklarını, buna kimsenin hakkı olmadığını, tarihin tek taraflı bir şekilde okunmasına ve bir takım temelsiz hükümler verilmesine karşı çıktıklarını, 1915 olaylarının bir soykırım olarak takdim edilmesini ve bu hususta parlamentolar tarafından hüküm verilmesini adaletsiz ve tek taraflı bir tutum olarak

38 "Minister Overviews Turkey's Foreign Policy", *Anadolu Agency*, 30 Kasım 2011.

39 "Turkey Expressed Its Willingness to Re-close the Still Closed Armenian- Turkish Border", *News.am*, 30 Kasım 2010.

40 "Turkey Expressed Its Willingness to Re-close the Still Closed Armenian- Turkish Border", *News.am*, 30 Kasım 2010.

41 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 35, ss.44,45.

42 <http://haber.ekolay.net/Haber/2908/701817/ergogandan+soykirim+tepkisi.aspx>.

reddettiklerini, tarihi olayları tarih bilimi, tarihçiler ve arşivlerin aydınlatılabileceğini, tarihin parlamentolarda yazılamayacağını ve parlamentolarda yargılanamayacağını, tarihin parlamentolarda yargılanmasının hiç kimsenin yararına olmadığını ve asla ve asla Ermenistan'ın yararına olmadığını söylemiştir. Başbakan bu vesileyle Türkiye'nin Ermenistan'a bir ortak tarihçiler komisyonu kurulmasını da önerdiğini hatırlatmıştır.

Türkiye'nin siyasi alanda en yetkili kişilerinin yukarıdaki beyanlarından Ermeni soykırımı iddialarına karşı tutum ve cevaplarını kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Türkler ve Ermeniler asırlarca barış içinde beraberce yaşamışlardır. Ermeniler
- Osmanlı döneminde önemli makamlara gelmişlerdir.
- Milliyetçi akımların güçlenmesi ve Ermeni ayaklanmalarının sonucunda iyi ilişkiler bozulmuştur.
- Savaşta düşman ile işbirliği yaptıkları için Ermenilerin yerleri değiştirilmiştir. Yer değiştirme sırasında kayıplar ve acı olaylar olmuştur. Ancak bunlar soykırım değildir.
- Savaş içinde Türklerin de büyük kayıpları olmuştur.
- Tüm bu olaylara tek yönlü bakmamak ve “Adil Hafıza” ile yaklaşmak gerekmektedir.
- Türkiye bu olayların ortak bir komisyon tarafından incelenmesini önermiştir.
- Türkler ve Ermeniler geleceğe bakmalıdır.

III- ABD KONGRESİ VE ERMENİ SORUNU

2 Kasım 2010 tarihinde ABD Kongresi için ara seçimler yapıldı. Temsilciler Meclisi'nde çoğunluk Cumhuriyetçilere geçti; Senato'daki Demokrat çoğunluk daraldı.

Her zaman olduğu gibi Amerikalı Ermeniler bu seçimlere büyük ilgi gösterdiler. Taşnakların bir yan organı olan ANCA (Armenian National Committee Of America=Amerika Ermeni Milli Komitesi) seçimlerden önce, Ermeni seçmenlere

bir rehber olmak üzere, her adaya not veren bir liste yayımladı.⁴³ Notlar A+,A, A, B+, B, B-, C+,C, C- vb gibi, en düşük F olmak üzere, adayların Ermeni davalarına ne derecede yardımcı olduklarını göstermek üzere saptanmıştı. Ermeni seçmenlerden en yüksek not verilmiş adayların seçimine çalışmaları bekleniyordu. Bu arada Ermeni yanlısı olarak tanınan Temsilciler Meclisi Başkanı Bayan Nancy Pelosi'ye, yaklaşık olarak bizdeki 10 üzerinden 8'e tekabül eden A- notu verilmiş olduğu görülüyordu. Bu nispeten düşük not, soykırım tasarısının bir türlü kabul edilememesinin yarattığı düş kırıklığını yansıtıyordu. Aşağıda açıklayacağımız gibi Pelosi hakkında düş kırıklığı seçimlerden sonra daha da büyüyecekti. Diğer yandan soykırım tasarısının Dışişleri Komisyonu tarafından kabul edilmesi için koridorlara çıkıp adam arayan⁴⁴ Komisyon Başkanı Howard Berman tam not olan A+ almıştı.

Seçimler sırasında Ermeni militanlar destekledikleri adayların kazanması için büyük gayret sarf ettiler; seçim kampanyaları için yaptıkları cömert bağışlar yanında bazı adayları desteklemek üzere çok sayıda e-mail gönderdiler ve on binlerce telefon ettiler.⁴⁵ Bu eylemlerin Ermenileri destekleyen Kongre üyelerinin seçilmesinde ne derecede etkili olduğu bilmemiz mümkün değildir. Bir Ermeni kaynağına göre⁴⁶ ANCA'nın desteklediği 158 Temsilciler üyesinden 152'i ve 6 senatörden 5'i kazanmıştır. Bu büyük bir başarı gibi görülüyor ve öyle de takdim ediliyorsa da Ermenilerin desteklediği Kongre üyelerinin sayısı, Temsilciler Meclisi'nde 435, Senato'da ise 100 üye olduğu dikkate alındığında hayli azdır; diğer bir deyimle Ermenilerin desteğini alan Kongre üyeleri sayısı herhangi bir karar tasarısını geçirmek için yeterli değildir ve bunun için Ermenilerin destek vermediği ancak genelde karşı da çıkmadıkları kongre üyelerinin oylarına ihtiyaç vardır.

ABD'de Cumhuriyetçi Parti, Demokratlara nazaran daha milliyetçi ve daha muhafazakâr bir politika izlemektedir. Cumhuriyetçiler arasında Ermeni görüşlerini benimseyenler vardır ancak bunlar Demokratlara göre daha azdır. O nedenle, ilke olarak, önümüzdeki iki yıl Ermeni soykırım iddialarını içeren tasarılarının Temsilciler Meclisinden geçmemesi beklenebilir. Bu düşünce Nancy Pelosi'nin yerini alan Meclis'in yeni Başkanı John Boehner ile Howard Berman'ın yerine Dışişleri Komitesi Başkanı olan Ileana Ros- Lehtinen'in geçmişte Ermeni tasarılarını desteklememiş oldukları dikkate alındığında, daha da güçlenmektedir. Ancak Cumhuriyetçilerin Türkiye'ye vereceği destek Türkiye'nin dış politika tercihlerinin ABD dış politikası ile uyum içinde olmasına bağlıdır. Geçen yıl Türkiye'nin İran'ı kollayan politikası ve "Mavi Marmara" olayı nedeniyle İsrail ile olan ciddi anlaşmazlığı ABD ile olan ilişkilerini de olumsuz etkilemişti ve bu hava

43 "ANCA Announces 2010 Congressional Endorsements", *ANCA*, 25 Ekim 2010.

44 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 35, s. 35.

45 "Hamparian Discuss Congressional Elections", *The Armenian Weekly*, 5 Kasım 2010.

46 "Too Much? Or Nor Enough?", *Asbarez*, 5 Kasım 2010.

içinde bir Ermeni soykırım tasarısının Kongre'den geçmesi zor görülmüyordu. Ancak Başkan Obama ve hükümeti Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmaya özel önem verdiği için, aşağıda da açıklayacağımız gibi, böyle bir tasarının kabulüne karşı çıktı. Cumhuriyetçilerin de aynı yolu izlemesi tasarının gündeme alınmasını engelledi. Bununla beraber bu durumun kalıcı olacağını söylemek mümkün değildir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Türkiye'nin İran'ı kollayan ve İsrail'i yeren tutumu sürdürdüğü takdirde bunun Cumhuriyetçileri olumsuz etkileyeceğini ve bu nedenle bir Ermeni tasarısının kabul edilme şansının olacağını, Ermeniler başta olmak üzere, ileri sürenler vardır.⁴⁷

Soykırım iddialarına ilişkin bir tasarının Amerikan Meclislerinden biri tarafından reddedilmesi belki on yıl gibi uzun bir süre tekrar gündeme alınmaması anlamına gelmektedir.

H.Res. 252 sayılı Ermeni soykırım iddialarına ilişkin tasarı Demokratların Temsilciler Meclisinde çoğunluğa sahip olduğu dönemde, Dışişleri Komitesinde 22 Mart 2010 tarihinde kabul edilmiş olmakla beraber, diğer bir deyimle Meclis Genel Kurulunda da kabul edilme şansı olmakla beraber, Meclis gündemine alınmamıştır. Bunun iki nedeni olabileceği düşünülmektedir. Birincisi, Türkiye ile gergin ilişkilerine rağmen Obama Hükümeti'nin, bu ilişkileri daha da kötüleştireceği düşüncesiyle,

söz konusu tasarıya karşı olmasıdır. İkincisi ise tasarı Dışişleri Komitesinden 22'e karşı 23 gibi asgari çoğunlukla geçtiğinden, Meclis Genel Kurulunda kabul edileceğinin garantisi olmamasıdır. Basın haberlerinden Meclis Başkanı Nancy Pelosi'nin Ermeni dostlarına ancak yeterli çoğunluk olduğu takdirde söz konusu tasarımı oya koyacağını söylediği anlaşılmaktadır. Bu Ermeniler bakımından gayet önemli bir olgudur zira soykırım iddialarına ilişkin bir tasarı Amerikan Meclislerinden biri tarafından reddedilmesi belki on yıl gibi uzun bir süre tekrar gündeme alınmaması anlamına gelmektedir.

Amerikan sistemine göre yeni seçilen kongre üyelerinin göreve başlaması hemen olmamakta ve iki ay gibi bir zaman almaktadır. Bu süre içinde ise eski Temsilciler Meclisi çalışmalarına devam etmektedir. Ancak artık eski Meclis'in otoritesi fazla olmadığından, oturumları basın tarafından "lame-duck" (topal ördek) olarak adlandırılmakta ve fiiliyatta bazı ivedi konular ele alınabilmektedir. ANCA, Demokratların çoğunlukta olduğu "lame-duck" oturumlarında soykırım iddialarına ilişkin H.Res.252'nin kabul edilme olasılığının daha yüksek olduğunu noktasından hareketle, bu tasarı için bir girişimde bulunmasını kararlaştırmıştır. Bu amaçla ANCA'nın Batı ve Doğu yakası Başkanları olan Aida Dimedjian ve Stephen

⁴⁷ "Cumhuriyetçi Zaferi Türkiye'yi Zora Sokabilir", *Zaman*, 2 Kasım 2010.; "Mecliste Cumhuriyetçi Çoğunluğun İki Yüzü Var", *Radikal*, 4 Kasım 2010; "Newly Elected Congress Seems More Pro-Armenian", *Tert.am*, 4 Kasım 2010; "Kerry'den Soykırım Tasarısı Uyarısı", *Radikal*, 10 Kasım 2010.

Mesrobian 7 Aralık 2010 tarihinde ortaklaşa bir bildiri yayımlayarak Meclis Başkanı Pelosi'den tasarını oya sunmasını istemişlerdir.⁴⁸

Meclis Başkanı'nın tasarını gündeme aldırıp oylama sunması için iki yol vardır.⁴⁹ Normal yol Meclis'in 13 üyesi bulunan Mevzuat Komitesi'nin tasarını gündeme almasıdır. Bu komitenin dokuzu Demokrat, dördü Cumhuriyetçi on üç üyesi olduğundan, ilke olarak bu tasarının gündeme alınması mümkün görünse de bu olmamıştır. Bunun nedeni, Demokrat Partili Başkan Obama'nın, kısa bir süre için olsa dahi, Demokratların çoğunluğa sahip olduğu Meclisten bazı kanun tasarılarını geçirmek istemesidir. Anlaşılan bu tasarılar Ermeni tasarısına gündeme alınmak şansı vermemiştir. İkinci yol Meclis Başkanı'nın Mevzuat Komitesi'ni "by-pass" ederek kendi inisiyatifi ile tasarını oya sunmasıdır, ancak bu takdirde tasarının kabul edilmesi için üçte iki çoğunluk gerekmektedir ki bunun sağlanması, ilke olarak, çok zordur. Durum böyle olmakla beraber Başkan'ın salonda az sayıda temsilci bulunduğu veya tasarıya taraftar olanların çoğunluğu oluşturduğu bir sırada tasarını birden oylamaya sunması ve kabul ettirmesi mümkündür. H.Res. 252 için en fazla bu olasılıktan çekinilmiştir zira Nancy Pelosi 28 Eylül 2010 tarihinde Kıbrıs'la ilgili bir tasarını salonda 10 Temsilci varken bu şekilde oya sunarak kabul ettirmiş ve Meclis ertesi gün, ara seçimler için tatile girmişti.⁵⁰

ANCA temsilcilerinin 7 Aralık'ta Nancy Pelosi'den tasarının oya sunulmasını istemelerinden sonra Ermeni propaganda mekanizması harekete geçmiştir. Bu alanda binlerce Ermeni kökenli Amerikalı Temsilciler Meclisi üyelerine mektup ve e-mail göndermiş ve telefon etmişlerdir. Diğer yandan popüler olan Ermenilerden de bu amaçla yararlanılmıştır. Amerikan televizyonlarında çok görünen ve kendisi de özellikle gençlerin izlediği televizyon programı yapan, "tweeter"de 5,5 milyon izleyicisi bulunan Kim Kardashian bu kampanya'ya katılmış ve herkesten Pelosi'yi arayıp tasarını gündeme alması için baskı yapmasını istemiştir. Çok tanınmış bir rock'cu olan ve soykırım konulu şarkılar da söyleyen Serj Tankian'da hayranlarından soykırım tasarısının kabulü için çalışmalarını istemiştir.⁵¹

H.Res.252 numaralı karar tasarısının sunucusu beş Temsilciler Meclisi üyesi (Frank Pallone, Edward Royce, Adam Schiff, Jackie Speier ve Brad Sherman. Royce hariç diğerleri Demokrat Parti'lidir) 21 Aralıkta Temsilciler Meclisi üyelerine ortak bir mektup göndererek soykırım hakkında bilinen iddiaları tekrarladıktan sonra, ABD'nin Ermenilerin ortadan kaldırılışını soykırım olarak

48 "Madam Speaker, Schedule A Vote On H.Res.252", *Asbarez*, 7 Aralık 2010.

49 "Diasporaların 'soykırım' Savaşı", *Hürriyet*, 19 Aralık 2010.

50 "252 Numaralı Tasarı Gerginliği", *Hürriyet*, 22 Aralık 2010.

51 "Armenian American Celebrities Call On Speaker Pelosi To Pass The Armenian Genocide Resolution", *Tert.am*, 10 Aralık 2010.; "Star Tweet Power: Kim Kardashian Makes 5.5 Million Appeals for HR 252", *News.am*, 10 Aralık 2010.; "5.5 Milyona 'soykırım' Tweet'i Attı", *Hürriyet*, 11 Aralık 2010.

tanımlamasının zorunlu olduğunu Ermeni soykırımını tanımamanın ABD'yi zayıflatacağını bildirdiler ve H.Res.252 'in kabulü için destek istediler.⁵²

Söz konusu tasarının Temsilciler Meclis tarafından kabulü olasılığı ABD'deki Türk kuruluşlarını da harekete geçirdi. Başta Günay Evinch'in (Övünç) başkanlığını yaptığı Türk-Amerikan Dernekleri Asamblesi olmak üzere New York'taki büyük Türk kuruluşu Türk-Amerikan Dernekleri Federasyonu (TADF), Başkanlığını Lincoln McCurdy'in yaptığı Türk-Amerikan Koalisyonu (TCA) ile Türk Amerikan Birliği (TAA) gibi kuruluşlar, aralarındaki rekabete rağmen, tasarıya karşı birlikte mücadele ettiler.⁵³ ABD'deki Türk kuruluşların geçmişte genelde birlikte hareket edememesi ve dolayısıyla etkin olamamaları karşısında bu yeni gelişme gelecek için ümit verici oldu. Türk kuruluşlarının Temsilciler Meclisi üyelerini uyarıma ve bilgilendirme çabaları övgüye değer olsa da ABD'deki Türklerin sayısının Ermenilere nazaran daha az olduğundan Temsilciler Meclisi üyeleri üzerindeki etkileri sınırlı kaldı.

H.Res.252 ile esas mücadele, geçmişte olduğu gibi bu kez de devlet organları tarafından yürütüldü. Vaşington'daki Türkiye Büyükelçiliği, adeta bir seferberlik halinde Beyaz Saray, Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı ile temaslarda bulundu. Büyükelçi Namık Tan, "Tweeter" aracılığıyla ABD'deki Türkleri harekete geçirirken,⁵⁴ 77 Temsilciler Meclisi üyesiyle bizzat görüştü. Büyükelçilik yetkilileri ise 60 kadar Kongre üyesinin danışmanıyla konuştu.⁵⁵ Kongre'deki Türk-Amerikan Dostluk Grubu da Meclis Başkanı Pelosi'ye bir mektup göndererek tasarımı oya sunmaktan vazgeçmeye çağırdı.⁵⁶ Dostluk Grubu ayrıca Temsilciler Meclisi üyelerine bir mektup yollayarak tasarının kabul edilmesi halinde ABD'nin Kafkasya, Balkanlar, Orta Doğu ve Orta Asya'daki milli çıkarlarının zedeleneyeceği ve İsrail ve Türkiye arasındaki ilişkiyi onarma müzakerelerinin zarar görebileceği⁵⁷ uyarısında bulundu. Bunlara Türk kuruluşlarının yukarıda kısaca değindiğimiz çabaları ve aşağıda açıklayacağımız Türk Hükümeti'nin faaliyetleri de eklendiğinde Türkiye'nin sesi Vaşington'da güçlü bir şekilde duyulmaya başlandı.

Ankara'ya gelince, Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'la telefonla arayarak söz konusu tasarının engellenmesi için Amerikan Hükümeti'nin etkin bir şekilde devreye girmesini istedi. Basın haberlerine göre Bayan Clinton bu konuda her türlü çabanın gösterileceğini söyledi.⁵⁸ Davutoğlu bu tasarıların Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerde

52 "Armenian Caucus Rallies Support, Urges Passage of Armenian Genocide", AAA, 21 Aralık 2010.

53 Ali. H. Aslan, "Bir Ermeni Krizinin Anatomisi", *Zaman*, 27 Aralık 2010.

54 "Ermeni Tasarısına Karşı 'Obama Taktiği'", *Hürriyet*, 25 Aralık 2010.

55 "252 Numaralı Tasarı Gerginliği", *Hürriyet*, 22 Aralık 2010.

56 "Ermeni Tasarısı Engellendi", *News.com*, 22 Aralık 2010.

57 "Opponents of Armenia'nın Genocide Resolution Capitulate to Fear of Turkish Reaction As Momentum For Resolution Builds", AAA, 20 Aralık 2010; "252 Numaralı Tasarı Gerginliği", *Hürriyet*, 22 Aralık 2010.

58 "Pelosi'den Ermeniler İçin Son Dakika Hamlesi", *Zaman*, 18 Aralık 2010.

Demokles'in kılıcı gibi durmasına izin verilemeyeceğini belirterek Başbakan Erdoğan'ın bu tasarıyla ilgili olarak Başkan Obama'ya bir mektup gönderdiğini söyledi.⁵⁹ Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Cemil Çiçek Bakanlar Kurulu toplantısı ardından iç politika mülâhazalarıyla her yıl gündeme gelen bu konudan rahatsız olduklarının bilinmesi gerektiğini ve bir kısım lobilerin iki ülke ilişkilerinin zedelemesine izin verilmeyeceğini söyledi.⁶⁰ Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de diplomatik kanallardan Başkan Obama'ya gönderdiği bir mesajda söz konusu tasarımı Meclis gündemine getirme girişimlerini endişe ile izlediğini bildirdi ve Türkiye-ABD ilişkilerinin rehin alınmasına izin vermemesini beklediğini ifade etti.⁶¹ Ana Muhalefet Partisi Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu da CHP İnternet Sitesi'nde yayınlanan bir mektubu Başkan Obama'ya göndererek Türk halkının üçüncü ülke parlamentoları tarafından tek taraflı kararlar almasına karşı olduğunu, parlamentoların tarih hakkında hüküm veremeyeceğini, bu konuda çözümün Türkiye-Ermenistan arasındaki diyalogda yattığını, 252 sayılı tasarının kabul edilmesinin Türk-Amerikan ve Türkiye- Ermenistan ilişkilerine kalıcı zararlar vereceğini bildirerek böyle bir sonucun önlemesi istedi.⁶²

Türkiye'den gelen bu taleplere Amerikan tarafının ne tepki gösterdiğine gelince. Başkan Obama'nın bu konuda bir beyanı olmadı, ancak iki ülke ilişkilerine dair bir Türk gazetesine verdiği ve söz konusu tasarıya temas etmediği bir beyanatında, Amerikan-Türk işbirliğinin hiç olmadığı kadar önemli olduğuna inandığını söylemesi,⁶³ dolaylı olarak Kongre üyeleri için bir mesaj oldu. Dışişleri Bakanı Hillary Clinton'ın da tasarı hakkında bir beyanı olmadı. Türk gazetelerinde Davutoğlu ile olan telefon görüşmesi sırasında kendisine tasarının önlenmesi için her türlü çabanın gösterileceği sözünü verdiği hususu yer aldı.⁶⁴ Amerikan Hükümeti'nin bu konudaki tutumunu Dışişleri Bakan Yardımcısı Philip Crowley'in bir basın toplantısındaki sözleri belirledi. Crowley 252 sayılı tasarıya şiddetle karşı olduklarını ve ABD'nin Türkiye ve Ermenistan'ın ortak geçmişleriyle hesaplaşmalarının en iyi yolunun ilişkilerini normalleştirmek olduğunu ifade etti.⁶⁵

Temsilciler Meclisi'nde neler olduğuna gelince. Yukarıda değindiğimiz gibi, H.Res.252 sayılı tasarı Mevzuat Komitesi tarafından, ivedi olarak görüşülecek başka tasarılar olması nedeniyle, gündeme alınmadı. Diğer yandan Meclis Başkanı Bayan Pelosi'nin çok sayıda Meclis üyesi ile telefonda görüşerek adı geçen tasarı

59 "Obama'ya Uyarı Mektubu", *Zaman*, 21 Aralık 2010.

60 "Bakanlar Kurulu Açıklaması", *Medya73.com*, 20 Aralık 2010.

61 "Bronz Adam Geçit Vermedi", *Hürriyet*, 23 Aralık 2010.

62 "Kılıçdaroğlu'dan Obama'ya Mektup", *AA*, 24 Aralık 2010.

63 "Ortaklığımız elestikidir WikiLeaks'le Sarsılmaz", *Hürriyet*, 19 Aralık 2010.

64 Ali H. Aslan, Servet Yanatma, "Pelosi'den Ermeniler İçin Son Dakika Hamlesi", *Zaman*, 18 Aralık 2010.

65 "US Strongly Oppose Armenian Genocide Resolution: Philip Crowley", *Tert.am*, 18 Aralık 2010; "Pelosi'den Ermeniler İçin Son Dakika Hamlesi", *Zaman*, 18 Aralık 2010.

hakkında destek istediği hususu basında yer aldı.⁶⁶ Ancak bu temaslar istenilen sonucu vermemiş olmalı ki Bayan Pelosi Temsilciler Meclisi'ne kendi inisiyatifi ile bu tasarımı getirmede. Meclisin görev süresi bittiğinden H.Res.252 sayılı tasarı da kadük (geçersiz) oldu. Bundan sonra Ermeni taraftarı Meclis üyelerinin bu tasarımı yeniden Meclise sunmaları ve Dışişleri Komitesinde kabul ettirmeleri gerekmektedir; diğer bir deyimle, usul bakımından en başa dönmüştür.

Tasarının gündeme alınmayışında, daha ivedi tasarıların gündemde bulunması kadar esasen H.Res.252'nin Dış İşler Komisyonu'ndan bir oy farkla geçmiş olması ve ayrıca tasarıya ortak sunucu olan 149 Meclis üyelerinin sayısında, bu konu çok

Türkiye'nin Yahudi Lobisi'nin yardımını almadan Kongre ile ilişkilerini başarılı bir şekilde yürütebilmesi olumlu bir gelişmedir.

tartışılmasına rağmen, bir artma olmamış olmasının rolü büyüktür. Bu bize, tasarı oylamaya konsaydı gerekli çoğunluğu sağlayamayacağını düşündürmektedir. Büyük olasılıkla Bayan Pelosi'nin kendi inisiyatifini kullanmamış olmasının asıl nedeni bu olsa gerektir.

Bu konuda bildirmekte yarar gördüğümüz iki husus daha vardır. Birincisi Ermenistan'ın 252 sayılı tasarının gündeme alınması için bir girişim yaptığı hakkında bilgi bulunmamasıdır. İkincisi ise, genelde Türkiye'nin tarafının tutan veya öyle görünen Yahudi Lobisi'nin bu kez tarafsız bir tutum sergilemesidir.⁶⁷ Türkiye'nin Yahudi Lobisi'nin yardımını almadan Kongre ile ilişkilerini başarılı bir şekilde yürütebilmesi olumlu bir gelişmedir.

Söz konusu tasarının oya sunulmadan kadük olmasına Ermeni çevrelerinin gösterdiği tepkiye gelince burada birbirinin tersi iki tutum olduğu görülmektedir.

Daha ziyade, varlıklı Ermenileri temsil eden Amerikan Ermeni Asamblesi (Armenian Assembly of America = AAA) tasarının gündeme alınmamasını 100 kadar Temsilciler Meclisi üyesinin Noel tatili için Washington'dan ayrılmasına ve ayrıca Türkiye'nin bir Amerikan Şirketi ile milyonlarca dolarlık silah alım müzakereleri yürütmesinin Kongre üzerindeki etkisine bağlamıştır.

Diğer yandan bu kuruluşun İcra Direktörü olan Bryan Ardouny yaptığı açıklamada tasarının kabulü için çaba gösteren Temsilciler Meclisi üyelerine, adlarını zikrederek, teşekkür etmiş ve bu arada Meclis Başkanı Nancy Pelosi'nin "azimli önderliğini" özellikle övmüştür. AAA bu konuda yayınladığı bir bildiriye ayrıca Başkan Obama'nın Ermeni soykırımını tanımak hususundaki sözünü tutmasını

66 Ali H. Aslan, "Ermeni Tasarısı Türkiye'yi Diken Üstünde Bıraktı", *Zaman*, 22 Aralık 2010.

67 Tolga Tanış, "252 Numaralı Tasarı Gerginliği", *Hürriyet*, 22 Aralık 2010.

istenmiş, Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınmasının kendi lehine olacağını belirtilmiş ve Temsilciler Meclisi üyesi Adam Schiff'in söz konusu tasarımı yeniden Meclise sunacağını söylediği hatırlatılmıştır.⁶⁸

Taşnaklar ise ANCA Başkanı Ken Hachikjian bu konudaki açıklamasında, "Amerikalı Ermenilerin Başkan Pelosi'nin başarısızlığına ve Temsilciler Meclisi'ndeki Demokrat Parti ileri gelenlerinin sözlerini tutmalarına kızdıklarını ve düş kırıklığı yaşadıklarını, Başkan Pelosi'nin bu tasarının geçirilmesi için gerekli çoğunluğa, otoriteye ve fırsata açıkça sahip olduğunu, ancak, Beyaz sarayın nispeten yumuşak muhalefetine ve Türkiye'nin İran, İsrail ve Sudan konularındaki tartışmalı politikalarının tasarıya karşı durmasını zayıflatmış olmasına rağmen, tasarı konusunda ilerlememeyi tercih ettiği söylemiş ve Pelosi'nin bu tutumunun Amerikalı Ermeni seçmenlerin güvenini büyük ölçüde sarstığını ifade etmiştir.⁶⁹ ANCA ayrıca taraftarlarından Başkan Pelosi'ye tutumu hakkında ne düşündüklerini bildiren e-mail'ler gönderilmesini istemiştir. Diğer yandan bir Taşnak Yayın organı olan The Armenian Weekly'de AAA'ın Nancy Pelosi'nin tutumunu övmesini eleştirilmiştir.⁷⁰

Yukarıda anlattığımız gibi H.Res.252'nin Temsilciler Meclis gündemine alınmayıp kadük olması bazı Ermeni yazarlarda soykırım iddialarıyla ilgili karar tasarılarının yararının tartışılmasına yol açmıştır.

Bir Taşnak yayın organı olan The Armenian Weekly'de Michael Mensonian tarafından kaleme alınan bir dizi yazıda⁷¹ şunlar sorulmaktadır: "H.Res.252 kabul edilmiş olsaydı Türkiye bir Ermeni soykırımı olduğunu kabul eder miydi? Türk vatandaşları birçok kuşak önce ataları tarafından işlenmiş cinayetlerin manevi, ekonomik ve siyasi yükünü kabul ederler miydi? Türkiye-Ermenistan ile olan sınırını açar mıydı? Karabağ'ın bağımsızlığı tanınır mıydı?" Yazı daha sonra soykırımı tanıtma stratejisinin etkili olabilmesi için, 90 ilâ 100 gibi önemli sayıda ülkenin sadece Ermenistan'ın tutumunu desteklemekle kalmayıp aynı zamanda Türkiye'ye ekonomik yaptırımlar uygulanmak hususunda anlaşmış olması gerektiği ancak bunun gerçekçi bir beklenti olmadığı belirtilmektedir. Söz konusu yazı yukarıdaki tespitlerden sonra şimdiye kadar izlenen hatalı stratejinin (yani parlamentolara soykırımı kararı aldırma çabalarının), değerli siyasi ve mali kaynakların, kişisel çabaların ve Ermeni Cemaati'nin manevi desteğinin daha önemli hedeflerden saptırıldığını ileri sürmekte ve sonuç olarak Karabağ Sorunu'na öncelik verilmesini, bu çerçevede Karabağ'ı çevreleyen "güvenlik bölgesinde" (yani Azerbaycan'a aidiyetini herkesin kabul ettiği yedi ilde) Ermeni nüfusunun

68 "House Adjourns Before Considering Final Action on The Armenian Genocide", AAA, 23 Aralık 2010.

69 "Pelosi Fails to Schedule Vote On Armenian Genocide Resolution", *Asbarez*, 22 Aralık 2010.

70 "Nancy's Choice", *The Armenian Weekly*, 23 Aralık 2010.

71 "Genocide Recognition: Continuing a Flawed Political Strategy", *The Armenian Weekly*, 13-22 Ocak 2010.

arttırılmasını ve Karabağ için self determinasyon ilkesinin kabulüne çalışılması gibi bazı öneriler ileri sürmektedir.

Armen Ayvazian adındaki diğer bir yazar Ermeni soykırım iddialarını kabul eden parlamento kararlarının o ülke hükümetlerinin Türkiye'ye karşı olan tutumlarını değiştirmedigini, hatta bu ülkelerden bazılarının parlamentolarının aldığı kararın değerini azaltır bir şekilde hareket ettiklerini, mesela Lübnan'ın Trablus şehrindeki bir meydana, soykırımın ilk dönemini mimarı olan elleri kanlı Sultan Abdülhamit'in isminin verildiğini belirtmiştir.⁷² Yazar, Ermeni soykırım iddiaların Parlamento kararlarıyla tanınmasının günümüzde çağdışı olduğunu, Ermenistan bağımsız olduktan sonra Ermeni soykırımın sonuçlarının (soykırımın tanınması, malların iadesi, tazminat ve toprak verilmesi) giderilmesi için milli ve uluslararası mahkemelere başvurulması gerektiğini bildirmekte ve bu çerçevede 1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin 8 ve 9. maddelerine dayanılmasını önermektedir.

Berge Minasian adında bir diğer yazar ABD Kongresi'nde Ermeni Soykırımı hakkında bir karar çıkartmanın para ve insan gücü olarak çok pahalı olduğunu, artık diasporanın Ermenistan'ın özgür ve bağımsız bir demokrasi olarak yaşamasına öncelik vermesi gerektiğini, bu çerçevede Ermenistan'da yoksullukla mücadelenin ilk önceliği alması, hükümetteki yolsuzlukların ortadan kaldırılması, ABD'de ise asimilasyonun geciktirilmesi gibi önlemler tavsiye etmektedir.⁷³

IV- SOYKIRIM İDDİALARI KONUSUNDA BAZI GELİŞMELER

1. Vaşington'daki Ermeni Soykırımı Müzesi

Washington, ABD'nin başkenti olmasının yanında, müzeleriyle de ünlüdür. En ünlü müzelerinden biri de Yahudi Soykırımı'na ilişkin olanıdır. Bu müzenin gördüğü ilgi militan Ermenileri de etkilemiş ve kendilerinin de soykırımı uğradıkları savından hareketle bir Ermeni soykırım müzesinin gerçekleştirme çalışmaları, ABD'deki en büyük Ermeni kuruluşlarından olan Armenian Assembly of America (AAA) tarafından ele alınmış ve gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ermeni asıllı zengin bir iş adamı olan Gerard Cafesjian ve Cafesjian Aile Vakfının Ermeni soykırımı müzesi fikrini benimsemesi sonucunda proje süratle ilerlemeye başlayarak kentin Beyaz Saray'a yakın, seçkin bir bölgesinde National Bank of Washington'un 1925 yılında yapılmış olan eski binası ile bu binaya arka tarafından bitişik olan daha küçük dört bina, Cafesjian'ın mali büyük katkısıyla satın

72 "The Armenian Question Today", *Analysis*, 14-22 Ocak 2011.

73 "Changing Strategy: On the Survival of Armenia and Its Diaspora", *The Armenian Weekly*, 17 Ocak 2011.

alınmıştı.⁷⁴ Binaları sağlanması çalışmaları hızlandırmış ve Müzenin ilk önce 2002 yılı Nisan ayında faaliyete geçmesi öngörülmüş⁷⁵ sonraları en geç 31 Aralık 2010'da açılması kararlaştırılmıştır.⁷⁶ Bu tarihe kadar açılmadığı takdirde ise hibe edilen binaların Cafesjian Vakfı'na geri verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak Cafesjian Vakfı ile AAA arasında bir anlaşmazlık çıkmış, Vakıf bazı binaları geri almak istemiş alamyınca dava açmıştır.

Yaklaşık dört yıl kadar süren söz konusu dava 29 Kasım 2010 tarihinde sonuçlanmıştır. Karara göre Gerald Cafesjian tarafından satın alınan tüm binalar Cafesjian Ailesi Vakfına geri verilmiştir. Ayrıca, yukarıda değindiğimiz anlaşmazlık sonucunda, soykırım müzesi projesinin yönetim kuruludan çıkartılan Cafesjian'ın (veya temsilcilerinin) yeniden bu kurulda yer almasına karar verilmiştir.⁷⁷ Hâkim geri verilen binaların müze olarak kullanılması mecburiyeti olmadığına da hükmetmiştir.⁷⁸ Halen Müze'ye tahsis edilen beş bina vardır. Bunlardan yukarıda değindiğimiz National Bank of Washington'un eski binasının bedelinin yarısını (3,6 milyon 4 dolar) Cafesjian Ailesi Vakfı ödemiştir. Sokak içindeki dört bina ise bu Vakıf tarafından satın alınmıştır (12 milyon dolar).⁷⁹ Kısaca Cafesjian'ın kendisi veya vakfı binaları vermek istemediği takdirde müze, binası olmayacağı için, yapılamayacak demektir. Cafesjian'ın avukatı müzenin yapılacağını söylemiş⁸⁰ ancak bu binaların tamamının mı yoksa bir kısmının mı bu amaç için kullanılacağını belirtmemiştir. Bu vesileyle vaktiyle tamamı için 19,25 milyon dolar tutan söz konusu beş binanın şimdi 40 milyon dolar ettiği tahmin edilmekte olduğunu⁸¹ ve belki de Cafesjian'ın binalardan bir kısmını Müze'ye tahsis etmeyebileceğini belirtelim.

Bu konuda üzerinde son olarak durmak istediğimiz bu davaya bakan hâkim Colleen Kollar-Kotelly'in Ermeni soykırım iddialarına ilişkin "resmi" tutumudur. Verdiği gerekçeli kararın (Memorandum Opinion) şu cümle ile başlamaktadır: "Bugün artık Ermenilerin ortadan kaldırılmasından kim bahsetmektedir". Arkadan bu sözlerin, Osmanlı Türk Hükümeti'nce ortadan kaldırılmak istenen Ermeniler için Adolf Hitler'e ait olduğu belirtilmektedir. Hâkim, dava konusuyla doğrudan ilgili olmayan, davada bir talep oluşturmayan bir iddiaya kararında yer vermiştir. Ancak sonradan Ermeni soykırım iddialarının ABD'de resmen tanınmamış olduğunu fark etmiş olmalı ki kararına bir dip not koyarak 1915–1923 arasında Ermenilere yapılan mezalimin tarifi

74 Ermeni Soykırım Müzesi hakkında Ermeni Araştırmalar Dergisi'nin 30. sayısında (ss. 36-44) geniş bilgi vardır.

75 "The Court Has Spoken: Can Armenians Now", *The California Courier Online*, 17 Şubat 2011.

76 "AAA Issues Statement on Legal Battle Over Armenian Genocide Museum", *PanArmenianNet*, 9 Şubat 2011.

77 "Cafesjian Foundation Prevails in Genocide Museum Lawsuit", *The Armenian Reporter*, 27 Ocak 2011.

78 "Legal Battle Over Armenian Genocide Museum Ends in Philanthropists Favor", *Miami Herald*, 28 Ocak 2011.

79 "The Court Has Spoken: Can Armenians Now Unite to Build a Genocide Museum", *The California Courier Online*, 17 Şubat 2011.

80 "Dispute Over?: Court Finds in Favor of Cafesjian in Genocide Memorial Case", *Armenianow*, 31 Ocak 2011.

81 "Cafesjian Family Foundation Responds to AAA's Statement on the Armenian Genocide Museum Case", *The Armenian Reporter*, 12 Şubat 2011.

için “soykırım” deyimini kullanmanın tartışmalı olduğunu fakat davanın taraflarının (her iki taraf da Ermenidir) bu deyimini yerinde olduğunu düşündüğünü, o nedenle de mahkemenin taraflara dayanarak bu deyimini kullanmasının bu deyim hakkında bir fikir beyan ettiği anlamına gelmediği gibi, hayli anlamsız ifadelerde bulunmuştur. Ayrıca kararında mahkemenin, tarafların yıllar süren hukuki mücadeleden sonra aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakarak takdire layık bir amaç olan Ermeni Soykırımı müzesini gerçekleştirmeleri samimiyetle ümit ettiğini belirtmiştir.

ABD’de, hâkimler seçilmekte ya da siyasi makamlar tarafından atanmaktadır. Bu nedenle bazı hâkimlerde popülist yaklaşımlar ve siyasi etki altında kalma görülebilmektedir.

Türkiye’de ve Avrupa’da bir hâkimin veya bir mahkeme kararının bu derecede sübjektif ve taraftar düşüncelere yer vermesi kabul edilemez, hatta bu düşünceler temyiz nedeni de olabilir. Ne var ki ABD’de, hâkimlerin ya seçilmekte ya siyasi makamlar tarafından atanmaktadır. Bunun sonucu olarak bazı hâkimlerde popülist yaklaşımlar ve siyasi etki altında kalma görülebilmektedir. Bu durum Amerikalı Ermenilerin terk edilmiş mallar konusunda Türkiye’ye açmış olduğu ve gelecekte

de bu konuda veya başka konularda açmaya hazırlandıkları davalar için özellikle önemli olacaktır.

Soykırım Müzesi davasında ilginç bir gelişme AAA’nın, hâkim Colleen Kollar-Kotelly’nin eşinin Gerard Cafesjian yakın arkadaşı olduğunu, ancak bunu sakladığını, bu durumun hâkimin tarafsızlığını tartışılabilir hale getirdiğini belirterek davanın yeniden görülmesini istemiş olmasıdır.⁸² Bu iddia hakkında henüz bir karar verilmemiştir.

Konunun esasına gelince, gerçekleştiği takdirde ki er veya geç gerçekleşeceği anlaşılmaktadır, Washington’daki Ermeni Soykırımı Müzesi’nin soykırım iddialarına inandırıcılık kazandıracak başlıca araç olacağına hiç şüphe yoktur. Mesela, o zamana kadar kabul edilmediği takdirde, müze açıldıktan sonra Kongre, Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir karar daha rahatlıkla alabilecektir.

Kanuni yollarla söz konusu müzenin açılmasını önlemenin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Açıldıktan sonra içinde teşhir edilenler özel kişileri rencide etmişse bu kişiler müzeye hakaret davası açabilirler. Buna karşın devlet, dernek vb. tüzel kişilerin bu gerekçeyi öne sürerek açacakları davaları, Amerikan hukuk sistemi içinde, kazanma şansının bulunmadığını bazı temaslarımızdan öğrenmiş bulunuyoruz. Söz konusu müzenin yaratacağı olumsuz etkileri kısmen olsun önlemenin yolunun, esasen bir müzeler şehri olan Washington’da, Ermeni soykırımı müzesinden çok daha fazla ilgi çekecek olan bir “Anadolu Medeniyetleri Müzesi” açmak olacaktır.

82 “Armenian Assembly Statement Regarding Motion For New Trial in Armenian Genocide Museum Case”, *Armenian Assembly of America*, Press Release, 16 Mart 2011.

2- İsveç

İsveç Parlamentosu'nun Ermeni soykırım iddialarını kabul eden ve aynı zamanda Asurî, Süryani, Keldani ve Pontus Rumlarının da Osmanlı İmparatorluğu zamanında soykırıma uğradığını iddia eden bir karar tasarısını 11 Mart 2011 tarihinde bir oy farkla kabul ettiğini daha önce bildirmiştik.⁸³ İsveç Hükümeti bu karara karşı olduğunu açıkça belirtmişti.

Ancak seçimlerden sonra büyük güçlüklerle kurulan yeni hükümette herkesin bu fikri paylaşmadığı görülmektedir. İsveç Entegrasyon Bakanı Erik Ullenhag, 27 Ocak 2011 tarihinde Yahudi Soykırımını Anma Günü münasebetiyle Stockholm Sinagogu'nda yaptığı bir konuşmada, yanlış olarak Hitler'e atfedilen "Artık Ermenileri kim hatırlıyor" sözlerine temas etmiş ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda bir milyon kadar Ermeni ve yarım milyon Süryani ve Keldani'nin öldürüldüğünü söylemiştir. Türkiye Büyükelçiliği'nin girişimi üzerine Bakanın bu sözleri hükümetin internet sitesinden çıkartılmış, sonra tekrar konuşmuş ve tekrar çıkartılmıştır. Buna mukabil Bakan Ullenhag'ın mensubu olduğu Folkpartiet Partisi bakanın konuşmasının tamamını kendi internet sitesinde yayımlamıştır.⁸⁴ Böylelikle Ermeni soykırım iddiaları İsveç Koalisyon hükümetinde ciddi bir görüş ayrılığına yol açmıştır.

3- Çin

Dergimizin geçen sayısında Çin Parlamentosu Ermenistan-Çin Dostluk Grubu'nun 2010 yılı Nisan ayında Erivan'ı yaptığı bir ziyaret sırasında Soykırım Anıtı'nı ziyaret ederek çelenk koyduğunu bildirmiş ve kendi ülkelerini ilgilendirmeyen konularda Çinlilerin taraf tutmamaya çaba harcadıklarını bu nedenle adı geçen grubun Türkiye'nin soykırım iddialarına karşı çıktığından haberdar olmadığı için anıtı ziyaret etmiş olabileceğini belirtmiştik.⁸⁵ Ancak, 16-17 Şubat 2011 tarihlerinde Ermenistan'a resmi bir ziyarette bulunan Çin Dışişleri Bakanı Yang Jiechi'nin de Soykırım Anıtı'na giderek bir çelenk koyması bir bilgi eksikliği olmadığını ortaya koymuştur.

Çin yetkililerinin bu şekilde davranmalarının sebebini bazı ticari ilişkilerde aranmak gerekmektedir. Ham madde sıkıntısı çeken, bu arada özellikle demir cevherine ihtiyaç duyan Çin'in Ermenistan'da bazı demir madenlerinin işletmek istediği, bu amaçla Hong Kong Merkezli Fortune Oil şirketinin, Ermenistan'da bazı demir madenlerini işletme hakkında sahip Bounty Resources Armenia Limited Şirketi'nin hisselerinin %35'ini 24 milyon dolara aldığı, hisselerini % 50'ye çıkarabileceği ve madenlere 500 milyon dolar kadar yatırım yapabileceği basın haberlerinde yer almıştır.⁸⁶

83 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 35, ss.36,37.

84 "Shoah Censure du Gouvernement Suédois", *Collectif Van*, 18 Şubat 2011.

85 Ömer Engin Lütem, "Olaylar ve Yorumlar", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 36, s 50.

86 "Fortune Oil Pledges 0,5 Billion Dollars Investment in Armenia", *Arka*, 23 Şubat 2011.

Bu arada Anadolu Ajansı muhabirinin Çin Dışişleri Bakanlığı'na, Bakan Yang'ın Erivan'daki anıtı ziyaret etmesinin Çin'in soykırım iddiaları konusundaki tutumunda değişiklik mi yaptığını hakkındaki sorusuna ilgililerin Ermenistan ve Türkiye'nin Çin ile dost ülkeler olduğu, Çin'in iki ülke arasındaki tarihten kalan sorunların karmaşıklığının bilincinde bulunduğu ve iki tarafın bu konudaki tutularını dikkate aldığı gibi muğlak bir cevap verdiği anlaşılmaktadır. Anadolu Ajansının bu konudaki haberine göre bu konu Pekin'deki Büyükelçimiz Murat Esenli tarafından da Çin Dışişleri'ne iletilmiş ve anıtın Ermeni makamlarının ısrarı üzerine ziyaret edildiği ve bu ziyaretin Çin Yönetiminin Ermeni görüşlerini desteklemesi anlamına gelmediği gibi bir yanıt alınmıştır.⁸⁷

Bu vesileyle Ermeni Protokolü'nün ve diğer makamlarının ülkelere resmi ziyarette bulunun her yabancıyı söz konusu anıtı ziyaret etmeye ısrarla davet ettiğine bir kez daha değinelim.

4. Ukrayna

Ukrayna'da iktidar değiştiğinden sonra bu ülkedeki Ermeni Cemaati'nin taleplerinin dikkate alınmasının arttığını, bu çerçevede bazı şehir meclislerinin soykırım iddialarına ilişkin kararlar kabul ettiklerini daha önce bildirmiştik.⁸⁸ Ukrayna Meclisi, bazı önerilere rağmen, soykırım iddiaları hakkında bir karar almamıştır.

Ukrayna Dışişleri Bakanı Kostantin Grishchenko 10-11 Şubat 2011 tarihlerinde Ermenistan'a yaptığı ziyaret sırasında Soykırım Anıtı'na giderek çelenk koymuş ayrıca, özel deftere şunları yazmıştır: “Anıtı yaptığım bu ziyaret bende unutulmaz bir etki yaptı. Ermeni Halkı'nın 1915'te çektiği acılar anlaşılabilir ve bunlar 1932–1933 yıllarında tarihlerinin en trajik dönemini yaşamış Ukrayna Halkına yabancı değildir”.⁸⁹

Ukrayna Parlamentosu'nun Ermeni soykırımı iddiaları hakkında bir kararı yok iken bu ülkenin Dışişleri Bakanın anıtı ziyaret etmesi ve özel deftere Ermeni görüşleri doğrultusunda yazması Ermeni soykırım iddialarının bir tür ön tanınması olarak yorumlanabilir.

87 “Çin Ermeni İddialarını Desteklemiyor”, *Turkishny*, 3 Mart 2011.

88 Ömer Engin Lütem, “Olaylar ve Yorumlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 36, s. 54.

89 “Ukrainian Foreign Minister Pays Tribute to the Memory of Armenian Genocide”, *Armenpress*, 11 Şubat 2011.

ERMENİ PSİKOLOJİK OPERASYONUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ VE AŞAMALARI

(THE HISTORICAL EVOLUTION AND STAGES
OF THE ARMENIAN PSYCHOLOGICAL OPERATION)

Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ

21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Yönetim Kurulu Üyesi
uozdag@21yyte.org

Prof. Dr. Özcan YENİÇERİ

21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Yönetim Kurulu Başkanı
ozcanyeniceri@gmail.com

Özet: *Türk toplumuna “Ermeni soykırımı” tezini kabul ettirmek amacı ile yürütülen kapsamlı çalışmalar, 1920’li yılların başından itibaren başlamıştır ve günümüzde de devam etmektedir. Bu çalışmaların en önemli ayaklarından birini, Türk toplumuna karşı yürütülen psikolojik operasyon oluşturmaktadır. Bu makalede “Ermeni soykırımı psikolojik operasyonu” yedi aşamada incelenmekte ve şu ana kadar elde ettiği kısmi sonuçlar üzerinde durulmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeni, Psikoloji, Operasyon, Türkiye, ASALA.*

Abstract: *Comprehensive activities for the purpose of the “Armenian genocide” allegations to be accepted by the Turkish community has started in the beginning of the 1920’s and still continues today. One of the most important branches of these activities entails the psychological operation against the Turkish community. This article examines the “psychological operation of the Armenian genocide” in seven steps and emphasizes the partial results obtained until now.*

Key Words: *Armenian, Psychology Operation, Turkey, ASALA.*

Türkiye’yi terk ederek, ABD, Fransa ve Ortadoğu’ya yayılarak Ermeni Diasporasını oluşturan Ermeniler, sözde Ermeni soykırımı tezini, Türk toplumuna kabul ettirmek amacı ile çok boyutlu çalışmalar, 1920’lerin başında başlamış, sonra uzun bir süre için durgunluğa gömüldükten sonra, 1970’lerin başlarından itibaren tekrar sistemli bir şekilde sürdürülmeye devam edilmiştir. Bu sistemli çalışma ile Türklerin Ermenileri soykırım ile yok etmek için planlı bir süreci 1915’de yürürlüğe koyduklarının Türk toplumuna kabul ettirilmesi

için uygulamaya konulmuş bir psikolojik hareket gerçekleştirilmektedir. Ermeni psikolojik savaş mekanizması üzerine kapsamlı çalışmalar yapmış olan Erdal İter Ermeni propogana mekanizmasını “örgütlenme+hareket;+propaganda; propaganda+örgütlenme süreci ve zinciri” olarak tanımlamaktadır.¹

Bu aşamada Ermeni propogandasının amacı, Türkiye Cumhuriyeti’ne sözde soykırımı kabul ettirmek üzerine kurulmuştur.

Türkiye’ye karşı sürdürülen “Ermeni soykırımı psikolojik operasyonu”, 1990’ların sonunda itibaren aynı zamanda ucu açık ve sanal Avrupa Birliği tam üyelik sürecinde Türkiye’nin federalleştirilmesi girişiminin bir parçası olan “kültürel savaşın” bir parçası haline gelmiştir. Bu aşamada Ermeni propogandasının amacı, Türkiye Cumhuriyeti’ne sözde soykırımı kabul ettirmek üzerine kurulmuştur. Bu amaçla, Ermenistan ve

Ermeni diasporası, Türkiye’ye yönelik olarak iki ana eksenli bir propaganda çalışması başlatmıştır. Bu ana eksenlerden birisini Türkiye dışındaki Ermeni psikolojik operasyonları oluşturmaktadır. Bu operasyonları birkaç başlık altında toplamak mümkündür.

- a) Yabancı parlamentolardan Ermenilere 1915 yılında Osmanlı Devletinin soykırım yaptığını onaylayan yasaların çıkarılması,
- b) Batılı sigorta şirketleri ve bankalara tazminat davaları açılması,
- c) Ermeni soykırımı yapılmadığı görüşünün açıklanmasına hapis cezaları getiren yasal düzenlemelerin yapılması,
- d) Değişik ülkelerde okul kitaplarına Ermeni soykırımı maddesinin eklenmesi bu faaliyetlerin en önemlileridir.²

Ermeni propogandasının ikinci ana eksenli birincisinden daha da çüretkardır. İkinci ana eksenin temel hedefi, Türk halkının sözde soykırımı kabul edilmesini sağlayacak kültürel, psikolojik ve politik ortamı sağlamaktır. Aşağıda bu iki ana eksenin ana aşamaları ve nasıl geliştiği üzerinde durulacaktır.

Ermeni Psikolojik Operasyonunun Birinci Aşaması: 1879-1916

Ermeni psikolojik operasyonunun 19. Yüzyıl’da gerçekleşen birinci aşamasında

1 E. İter, a.g.e., s.29.

2 Benzer bir yaklaşım için bkz. Gürbüz Evren, *Son Celse-Lütfen Uyanın Türkiye Ermeni Soykırımı Suçlusu Kabul Edilecek*, Güncel Yayınları, İstanbul 2008, s.18.

propagandanın en önemli aracı Doğu Anadolu'da kurulan İngiliz ve diğer konsolosluklar ve İngiliz, Amerikan Protestan misyonerleri olmuştur.³ Bu misyoner merkezleri ve konsolosluklar, Müslüman vahşi Türklerin zayıf ve mazlum Hıristiyan Ermenilere yaptığı “baskı ve mezalimi” buna inanmaya hazır Avrupa ve Amerikan kamuoylarına aktarmışlardır.⁴

Yukarıda Ermenileri tahrik eden odaklardan birisi dikkat çektiğimiz Amerikan ve İngiliz misyonerleri sadece Ermenileri tahrik etmekle kalmamış, Batı kamuoyunu da Türkiye'ye karşı kıskırtmışlardır. Amerikalı misyoner Edwin M. Bliss'in 1896'da ABD'de yayınlanan “Turkey and the Armenian Atrocities” adlı kitabı sayısız örnekten sadece birisidir. Bliss şöyle demektedir:

“(Ermenilerin) Ülkeleri, eğer mensup olduğu din imkan bıraksa, ordusu ve erkani ile ne zalim ne de kindar olmayacak, ayrı bir ırktan zengin ve kudretli bir hükümdar tarafından kontrol edilmektedir. Bu ırk Müslümandır ve kendilerine asırlar boyu, Allah'ın takdirini ve ebedi saadeti kazanabilmek için en geçerli pasaportun bir Hıristiyan öldürmek olduğu tekrar edile gelmiştir. Bu korkunç fanatizmin marazi etkisi altında, geçen yıl içinde himayelerindeki zavallı Hıristiyanlara kurtlar gibi saldırarak, bir kusur işledikleri için değil, sadece Hıristiyan oldukları için erkek, kadın ve çocukları acımasız bir şekilde katletmişlerdir.”⁵

Clair Price, 1923'de kaleme aldığı “The Rebirth of Turkey” adlı kitabında yakın geçmişi anlatırken, Amerikalı misyonerlerin Ermeni azınlık konusunda Batı ve Amerikan kamuoyunu nasıl yanıltıcı ve yanıltıcı yönlendirdiğini anlatmaktadır.⁶ Bu dönemde gerçekleşen Ermeni propagandasını değerlendiren E. Alexander, Batılı gazetecilerin vahşet olaylarını abarttıklarını, hiç gerçekleşmemiş olayları yazdıklarını, Amerika'ya sadece para getirdiği için Türk aleyhtarı haberlerin geçildiğini kaydetmektedir.⁷

Anılan dönemde Ermeni psikolojik savaşının temel mekanizmasını Dr. Recep Karacakaya şu şekilde anlatmaktadır: “Evvvela Küçük Asya'da zoraki bir olay çıkarılıyor, bunu yerel makamların Ermenileri tutuklaması takip ediyor, orada bulunan Ermeni din görevlisi olayı patriğe, konsolos bağlı olduğu sefire ve bakanlığına, Misyonerde bağlı bulunduğu teşkilata, arzu ettiği gazete ve sefaretlere, onlardan da dünya basınına intikal ediyordu. Ve haber her kademe de çarpıtılıyor ve

3 Bu konuda bkz. Osman Kılıç, “Protestan Misyonerler ve Ermeni Olaylarına Etkileri”, *Ermeni Araştırmaları*, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Yaz 2008, Sayı 29, s.137-157.

4 G. Balcı, a.g.e., s.13.

5 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Remzi Yayınevi, 6. baskı, İstanbul 2005, s.54.

6 A.g.e., s.59.

7 A.g.e., s.69.

çeşitli yorumlara vesile oluyor ve bu kısır döngü bir çığ gibi büyüyordu. Bu aslında Hınçak Nizamnamesinin bir gereği idi.”⁸

Ermeniler, propaganda faaliyetlerini, Londra ve Paris gibi şehirlerde çıkardıkları gazetelerle de desteklemekteydiler. Ermeni komiteleri, ABD dahil Batılı başkentlerde, kitaplar ve beyannameler yayınlıyor, toplantılar düzenliyor, afişler asıyorlardı. Ayrıca, yüz yüze görüşmelerle karar alıcılar da etkilenmeye çalışılıyordu. Havas ve Reuter gibi haber ajansları da hayali Ermeni katliamlarını yayma konusunda istekli davranıyorlardı. Ermeni din adamlarının da “Hıristiyanlık dayanışmasını” oluşturmak amacı ile, Osmanlı Devleti’nin Hıristiyanları ezdiği temasını vurgulayarak, ciddi propaganda çalışmaları yaptıkları gözlenmekteydi.⁹

Ermeni Psikolojik Operasyonun İkinci Aşaması: 1916-1930

Ermeni soykırımına dair propaganda hemen 1916’da Birinci Dünya Savaşı sırasında başlamıştır. Bu propagandanın iki ayağı vardır. Bu ayaklardan birisini Ermeni hayranı bir Alman Protestan ilahiyatçı Johannes Lepsius’un “Ermeni Halkının Türkiye’deki Durumunu Anlatan Rapor” adlı kitabı ile İngiliz propaganda mekanizmasının tarihçi Arnold Toynbee’ye yazdırdığı “Mavi Kitap” teşkil etmiştir.

İlahiyatçı J. Lepsius, 1896/97’de Ermenilere yardım amaçlı bir kuruluş oluşturmuştur. Ermeniler ile ilgili ilk kitabı ise 1896 senesinde yayınlanmış ve Rusya dahil Avrupa’da büyük ilgi çekmiştir. Lepsius, 1916’da “Bericht über die Lage des Armenischen Volkes in der **Turkei**” adlı kitabı yayınlamıştır. Lepsius, 1919’da Alman Dış İşleri Bakanlığı’nın isteği üzerine Alman arşivinden seçtiği 444 belge ile Almanya’yı savaştan sonra yapılacak barış anlaşmasında karlı bir konuma getirecek kitap hazırlamıştır. Lepsius, bu kitabında sadece Almanya’yı aklamakla kalmamış, Türkiye’yi de ağır şekilde suçlamıştır.¹⁰

Tarihçi Toynbee ise Birinci Dünya Savaşı sırasında “**Wellington House**” adlı İngiliz psikolojik savaş mekanizmasında çalışmıştır. Wellington House’ın yöneticisi Masterman’ın karısı Lucy Masterman, kocasının hayatını anlattığı kitabında Wellington House’un yaptığı işi şu şekilde özetlemiştir: “Onun itiraz ettiği husus, dairesinin yapılan iş icabı her türlü dürüstlüğü ve mantığı unutmamasının talep edilmesi idi.”¹¹ Diğer bir ifade ile Wellington House bir yalan makinesidir ve Toynbee bir

8 Recep Karacakaya, “İngiltere’de Ermeni Propagandası ve Osmanlı Devleti’nin Buna Karşı Aldığı Önlemler-(1878-1900)” *Ermeni Araştırmaları*, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkileri Dergisi, Sonbahar 2003, Sayı 11, s. 49-50.

9 A.g.e., 50-53; Ermeni propagandasının bir başka boyutu için bkz. Selçuk Ural, “Rusya’da Ermeni Propagandasından Bir Kesit:Tiflis Konferansı”, *Ermeni Araştırmaları*, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkileri Dergisi, Sonbahar 2003, Sayı 11, s.103-113.

10 G. Balcı, a.g.e, s.220-221.

11 K. Gürün, a.g.e, s.75.

yalan mekanizmasının parçası olarak “Mavi Kitap” adlı propaganda broşürünü yazmıştır.

Toynbee, Mavi Kitabı, temel olarak beş kaynaktan yazmıştır. Bu kaynaklar, Tiflis’te çıkan “Horizon” gazetesi, Marsilya’da çıkan Armenia gazetesi, Londra’da çıkan Ararat gazetesi, New York’ta çıkan “Gotchnag” gazetesi ve misyonerlerin anlattıklarıdır.¹² Bu kaynakların hiç birisi bağımsız, doğrulanmış kaynak değildir. İngilizlerde bunu bilmektedirler. Bundan dolayı bir İngiliz yetkili 1916’da yazdığı “The Armenians” adlı kitabında şöyle demektedir: “Bu topyekun katliam hikayelerinin çıkarılmasının, nihai hesaplaşmada Türkiye’nin zararına olarak, İngiliz Hükümeti politikasının istikametlendirilmesi sarih hedefi olduğunu tekrarda tereddüt etmiyoruz. Bu sebeple yıllarca sıkı ittifak bağlarımız bulunan ve milyonlarca kendi tebaamızla aynı dinden olan bir milletin, tamamen uydurma değilse, büyük ölçüde ve utanılmadan mübalağa edilmiş delillere istinaden, insanlığa karşı korkunç suçlar işlemiş olmakla nasıl suçlandığını, namuslu bir şekilde göstermeye çalışmaktan dolayı özür dilemeye ihtiyacı yoktur.”¹³

Suriye’deki General Gourand Fransa’ya verdiği raporunda “Ermenilerin Türkleri katlettiğinden” bahsetmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ermeni psikolojik operasyonun en önemli boyutunu İttihat ve Terakki liderlerinin katledilmesi sürecinde gerçekleştiren silahlı propaganda süreci oluşturmuştur. Bu suikastleri gerçekleştirmek amacı ile Taşnak Partisi “Nemesis” adlı bir terör örgütü oluşturmuştur. Nemesis, Yunan mitolojisinde “Adalet ve İntikam Tanrıçasıdır.”¹⁴ Örgütün isminin Ermenice değil de Yunan mitolojisinden seçilmesi bile eğitilmiş Batı kamuoylarına yönelik başarılı bir propaganda taktiğidir.

Esasen daha Nemesis’in silahlı propaganda olan suikastleri başlanmadan Ermeni propagandası azımsanmayacak bir aşama kaydetmiştir. Suriye’deki Fransız Yüksek Komiseri ve Fransız Kuvvetleri Genel Komutanı General Gourand Fransa’ya verdiği ve bir örneği İngiliz Dış İşleri Bakanlığında bulunan raporunda “Ermenilerin Türkleri katlettiğinden” bahsetmiştir. İngiliz Dış İşleri Bakanlığı yetkilisi D.G. Osborne ise raporun kenarına “Evet, ancak Ermeniler ve sempatanları tarafından yayılan diğer hikâyeleri düzeltmek için artık çok geç” notunu düşmüştür.¹⁵

Nemesis, Talat Paşa, Cemal Paşa, Enver Paşa, ile Burhan Şakir ve Cemal Azmi

12 A.g.e., s.75.

13 C.F.Dixon-Johnson, *The Armenians*, Blackburn, 1916, s.61’den nakleden K. Gürün, a.g.e., s.80.

14 E. Çitlioğlu, a.g.e., s.13-14.

15 A.g.e., s. 68.

Beylere suikast düzenleme kararı almıştır. İttihat ve Terakki'nin Dahiliye Nazırı Talat Paşa 15 Mart 1921'de Berlin'de Soghomon Tehlirian adlı bir Nemesis militanı tarafından şehit edilmiştir. Bu suikastı eski Hariciye Vekili Sait Halim Paşa'nın 5 Aralık 1921'de Roma'da Arşavir Şriakin adlı bir Nemesis militanı tarafından şehit edilmesi izlemiştir. Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Beyler, 17 Nisan 1922'de Berlin'de Aram Yergenian adlı bir Ermeni terörist tarafından katledilmişlerdir.

Bu ikili suikasti Cemal Paşa'nın 22 Temmuz 1922'de iki Nemesis militanı tarafından şehit edilmiştir. Cemal Paşa'nın Nemesis tarafından şehit edilmesine faaliyetlerinden rahatsız olan Sovyet gizli polisinin yardımcı olduğu bilinmektedir. Prof. Dr. Hovhannisyanyan, bu suikastler hakkında Türk mahkemelerinin suikaste uğrayan İttihat ve Terakki liderlerini idama mahkum ettiğini söylemekte ve eklemektedir: “Ancak, ölüme mahkum edilen esas failler Türkiye’de olmadıklarından dolayı, Türk mahkemeleri kararı uygulamayan sokamadı. Dolayısıyla, Türk mahkemelerinin kararını yaşama geçirme yükünü sırtlayanlar Ermeni intikamcılığıydı.”¹⁶

Ermeni çeteciliğinin uzun bir süre tarihe gömülmeden önce son çıkışı, 1927'de Londra ve Paris'in teşviki ile gerçekleşen bir Ermeni-Kürt ittifakı olan “Haybun Cemiyeti” ile olmuştur.¹⁷ Haybun Cemiyeti ilk toplantısını 1927'de Beyrut'ta gerçekleştirmiş ve cemiyetin liderliğine Taşnak Partisi temsilcisi Vahan Papazyan, genel sekreterliğine ise Celadet Bedirhan getirilmiştir.¹⁸ Hoybun Cemiyeti'nin çalışmalarının sonucunda 1930 Eylülünde Ağrı bölgesinde çıkan isyan Türk Ordusu tarafından bastırılmıştır. Hoybun Cemiyeti'nin Kürt üyeleri, isyan sırasında Ermenilerin kendilerine yardım etmediği gerekçesi ile Hoybun Cemiyetinden çekilmişler ve örgüt dağılmıştır.¹⁹

Ermeni Psikolojik Operasyonun Üçüncü Aşaması: Propaganda Mekanizmasının Kurulması (1965-1972)

Ermeni psikolojik operasyonunun üçüncü aşaması 1965'de başlamıştır. 1922 ile 1965 arasında Ermenistan meselesinin gündeme gelmesi, sadece 1945'de Stalin'in Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri adına Kars ve Ardahan'ı Türkiye'den talep etmesi ile gelmiştir. Ancak Türkiye, savaşı göze alarak Sovyet taleplerine direnmiştir. Stalin'in Ermenistan adına yaptığı toprak taleplerini Erivan'da meşhum soykırım anıtının dikilmesi izlemiştir. Sovyet Bilimler Akademisinde Ermeni

16 N. Hovhannisyanyan, a.g.e., s.112.

17 Bu konuda bkz. Abdülhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, 7. Baskı, Ankara 2008, s. 440-452; Haybun Ermenice “Ermeni yurdu” anlamına gelmektedir. Kurmanççada ise Haybun “Bağımsızlık” demektir.

18 Hoybun Cemiyeti konusunda ilk baskısı 1931'de yapılan *Taşnak-Hoybun* adlı çalışma çok önemlidir. Yeni baskısı için bkz. *Taşnak-Hoybun-Türkiye Cumhuriyeti'ne Karşı Ermeni-Kürt İttifakının İç Yüzü*, İleri Yayınları, İstanbul 2005.

19 Ermenilerin 1920-1965 arasındaki diğer propaganda faaliyetleri için bkz. S. Laçiner, a.g.e., s.85-143.

meselesi tek yanlı olarak işlenmeye başlanmıştır. Bu gelişmelerden cesaret alan Ermeniler, 1947'de New York'ta "Dünya Ermeniler Birliği Kongresi"ni toplamışlardır. Kongre, BM'ya başvurarak, Türkiye'den taleplerde bulunma kararı almış ancak herhangi bir sonuca ulaşamamıştır.²⁰

1965 yılında Lübnan Ermenileri Beyrut'ta Tehcir'in 50. yılı münasebeti ile büyük bir gösteri düzenlemişler ve 24 Nisan'ı "Soykırımı anma günü" ilan etmişlerdir. Bu gösteri Ermenistan'da heyecan yaratmıştır. Erivan'da 24 Nisan'ı anma günü olarak kabul etmiştir.²¹ Brezilya'da da bir grup Ermeni bir gösteri yaparak Tehcir'in 50 yılını gündeme taşımaya çalışmışlardır. Bunu 1966 Eylülünde Marjorie Housepian'ın Commentary dergisinde yayınlanan "Hatırlanmayan Soykırım" adlı makalesi izlemiştir. Bu makale Yahudi soykırımı üzerinde çalışan Israel Charny'in dikkatini çekmiştir. Böylece Amerikan kamuoyuna soykırım tartışmalarının taşınmasının ilk adımı atılmıştır.²² 1965 sonrasında değişik ülkelerde yirmiyeye yakın Ermeni sözde soykırım anıtının dikilmesi gerçekleşmiştir.²³

1968 yılında Taşnaklar "Ermeni Davasını Savunma Komitesi" adlı yeni bir propaganda örgütü kurmuşlardır. Bu komite, dünyanın değişik ülkelerinde broşür ve değişik yayınlarla sözde soykırımı gündeme getirmeye çalışmıştır.²⁴ Öte yandan sosyalist ve Marksist Ermenilerde bu yıllarda propaganda örgütlenmelerine gitmişlerdir. SSCB ve Doğu bloku ile işbirliği yapan bu gruplar YANTZ, "Jeunesse Armenienne Française" örgütlerini kurmuşlardır. Sosyalistler ayrıca Paris'ta SSCB ile yakın ilişki içinde olan "Ermeni Yazarlar Birliği" örgütünü oluşturmuşlardır.²⁵

Ele aldığımız dönemde modern Ermeni psikolojik savaş mekanizmasının alt yapısı da oluşmuştur. E. İlder, Ermeni psikolojik savaş mekanizmasını üç başlık altında incelemektedir. Bunlar:

- a) Üniversite ve enstitüler aracılığı ile gerçekleştirilen propaganda çalışmaları,
- b) Kitle İletişim araçları aracılığı ile gerçekleştirilen propaganda,
- c) Uluslar arası kuruluşlarda gerçekleştirilen propaganda ve
- d) Ermenilere karşı gerçekleştirilen propaganda.

20 Mehmet Saray, "Ermeni Terörü, (1887-2002)", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, s. 385.

21 A.g.m., s.389-390.

22 Holdwater, a.g.e., s.229.

23 H.K. Türközü, a.g.e., s.22.

24 M. Saray, a.g.m., s.391.

25 M. Saray, a.g.m., s.392.

Temelleri 1960'larda atılan bu dört propaganda süreci, 1973'den itibaren silahlı propaganda ile desteklenmiş ve güçlendirilmiştir. Bu süreçler;

- a) Üniversite ve enstitüler aracılığı ile gerçekleştirilen propaganda çalışmalar
- b) Kitle İletişim Araçlarına Yönelik ve Kitle İletişim Araçlarında Propaganda
- c) Uluslar arası Kuruluşlara Yönelik ve Uluslar arası Kuruluşlarda Ermeni Propagandası
- d) Ermenilere Karşı Gerçekleştirilen Propaganda

Ermeni Psikolojik Operasyonunun Dördüncü Aşaması: Silahlı Propaganda (1972-1993)

1970'lerin başında bütün çabalara rağmen tıkanan Ermeni propagandası yeni arayışlar içerisine girmiştir. Çünkü bu çalışmalara rağmen Ermeni sözde soykırım iddialarının tanıtılması konusunda ciddi bir ilerleme kaydedilmemektedir. Propagandayı yeni bir aşamaya taşımak amacı ile Türk hedeflerine yönelik terör eylemlerine başlama tartışmaları başlamıştır. Bu konuda ilk somut adımı atan Taşnak Partisi olmuştur. Taşnak Partisi, 1972 yılında silahlı propagandayı başlatmak amacı ile JCAG-Justice Commando for the Armenian Genocide (Ermeni Katliamı Adalet Komandoları) örgütü kurulmuştur.

Silahlı propaganda olarak terörü başlatmak Ermeni örgütleri için hiçte zor olmamıştır. Çünkü Bilal Şimşir'in ifade ettiği gibi, terör Ermeni siyasi kültürünün bir parçası, bir Ermeni siyasi geleneğidir. Ermeni toplumunun geniş kesimleri terörü yüceltmekte ve övmektedirler. Türk devlet adamlarını 1920'lerde katleden Ermeni teröristlerin heykelleri dikilmiş, haklarında şiirler ve övgüler yazılmıştır. Bu gelenek içinde büyüyen ve yaşayan Ermeni gençlerinin teröre mesafeli durması beklenemez.²⁶

Üstelik Batı dünyası bütün tarih boyunca üstü açık veya kapalı şekilde onaylamıştır. Örneği 1986'da İstanbul'da Osmanlı Bankasını basan 17 Taşnak teröristi bir çok kişinin ölmesine neden olmalarına rağmen Batılı ülkeler tarafından Osmanlı Devletinin tutuklamasına imkan verilmeden bir gemi ile Fransa'ya yollanmış ve orada yargılanmadan serbest kalmışlardır. 1905'de 2. Abdülhamit'e suikast düzenleyen ve 26 kişinin ölmesine 58 kişinin yaralanmasına neden olan teröristlerde cezalandırılmamıştır. 1921'de Berlin'de Talat Paşa'yı katleden Sogomom Teilirian'da

26 Bilal Şimşir, "Ermeni Terörü ve Şehit Türk Diplomatları Üzerine Bazı Tespitler ve Öneriler", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi*, 2. Cilt, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2003, s.401.

mahkeme tarafından serbest bırakılmıştır. Bütün bunların Ermenileri terör eylemleri konusunda cesaretlendirdiği görülmektedir.

Ermeni terörü değişik örgütler aracılığı ile eylemlerini gerçekleştirmiştir. Bu örgütlerin sayısı ve yapısı konusunda bazı belirsizlikler vardır. Göze çarpan terör örgütleri;

- a) JCAG (Ermeni Katliamı Adalet Komandoları),
- b) ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu)
- c) NAR²⁷ (Yeni Ermeni Direnişi),
- d) ASALA-RM²⁸ (ASALA İhtilalci Hareketi),
- e) ARA²⁹ (Ermeni Devrimci Ordusu,
- f) 3 Ekim Örgütü,
- g) 9 Haziran Örgütü,
- h) Orly Örgütü,
- ı) Fransa Eylül Örgütü,
- i) Ermenistan Gizli Örgütü.³⁰

PKK'da ASALA ile ilişkilere ilk günden itibaren özel bir önem vermiştir. PKK, 24 Nisan 1980'i Ermeni soykırımı anma günü olarak kutlamıştır.

Silahlı Propaganda Çerçevesinde ASALA-PKK İşbirliği

ASALA, Bask'ta faaliyet gösteren ETA dışında bütün Avrupalı ve birçok Ortadoğulu terör örgütü ile işbirliği yapmıştır. PKK, ASALA'nın terör örgütleri ile işbirliği sürecinde ayrıcalıklı ve en önemli konuma sahip olmuştur. PKK'da ASALA ile ilişkilere ilk günden itibaren özel bir önem vermiştir. PKK, 24 Nisan 1980'i Ermeni soykırımı anma günü olarak kutlamıştır.³¹ Dr. Habbaş'ın Filistinli gerillaları tarafından desteklenen ASALA, 8 Nisan 1980'de PKK ile basın toplantısı düzenleyerek, Türkiye'ye karşı ortak savaş sürdürdüğünü açıklamıştır.³² Böylece bir anlamda 2. Hoybun süreci başlamıştır.

27 New Armenian Resistance.

28 ASALA-Revolutionary Movement.

29 Armenian Revolutionary Army.

30 E. Çitlioğlu, a.g.e., s. 26-27.

31 A.g.e., s.151.

32 Claire Sterling, *Terör Ağı, Uluslar arası Terörizmin Perde Arkası*, Yüce Yayınları, s.313

İki örgütün Türkiye'ye karşı ortak eylemleri başlamıştır. 9 Kasım 1980'da ASALA ve PKK, ortak bir eylemler Strasbourg'daki Türk Başkonsolosluğunu bombalamışlardır.³³ Bunu 19 Kasım 1980'de Roma'da THY bürosuna yönelik saldırı izlemiştir.³⁴ Türkiye'nin dışında NATO'yu ve gerici Ermeni güçlerini de hedef seçtiğini açıklayan ASALA mücadele yöntemi olarak silahlı propagandayı benimsemiştir. Bu çerçevede örgüt cinayet, bombalama, işgal ve rehin alma eylemleri gerçekleştirmiştir.³⁵ 1982 yılında Türk devleti, PKK'nın Kuzey Irak'taki ile kamplarında ASALA militanlarının bulunduğunu tespit etmiştir.³⁶ ASALA'nın eylemleri, PKK'nın Eruh ve Şemdinli baskınlarından sonra yavaşlamış ve PKK'nın eylem sürecinin bir parçası olmuştur.

PKK'nın 1980'li yıllarda gerçekleştirdiği köy katliamlarında yok edilen köylerin 1915 öncesi ve sonrasında Ermeni çeteleri ile savaşan köyler olması tesadüf ile izah edilemeyecek bir gerçektir. 1987 yılında ASALA ile PKK arasında yapılan bir anlaşma gereği olarak Ermeni militanların PKK içinde eğitim almaları, eğitim alan terörist başına PKK'ya yıllık 5000 Dolar ödenmesi ve bu teröristlerin Türkiye'de bazı küçük eylemlere katılması anlaşması yapılmıştır.³⁷ Esasen, bir çok kripto Kürt yani Ermeni ya da yarı Ermeni kökenli PKK saflarında lider kadro da dahil olmak üzere yer almış ve almaktadır.

PKK ve ASALA, 18 Nisan 1990'da yaptıkları bir başka anlaşmada, a)PKK ve ASALA'nın ortak yönetilmesini, b)Türkiye'de Ermenilerin güvenlik görevlileri konusunda istihbarat toplaması ve c)Türkiye'nin bölünmesi ve devrimden sonra ele geçirecek toprakların eşit olarak bölüşülmesi, d)Kamp masraflarının % 75'inin ASALA tarafından karşılanması ve e)Türkiye'de büyük şehirlerde ortak eylem kararı alınmıştır.³⁸

PKK'nın Ermenilere verdiği destek, Ermeni Yazarlar Birliği tarafından "Büyük Ermenistan fikrine olan katkılarından dolayı" onur üyeliği vermiştir.³⁹ Ermenistan'ın 1990'da bağımsızlığını kazanmasından sonra, Ermeni-PKK ilişkileri yeni bir boyut kazanmıştır ve Ermeni devleti ile ilişkiler düzeyine çıkmıştır. Konumuz kapsamına girmediği için burada ele alınmayacaktır.

33 E. İter, a.g.e., s.25.

34 G. Balcı, a.g.e., s.151.

35 Erdal İter, *Ermeni Propagandasının Kaynakları*, Ankara 1994, s.14.

36 Nevzat Bölügeray, *Özal Döneminde Bölücü Terör*, Tekin Yayınevi, Ankara 1992, s.

37 G. Balcı, a.g.e., s.161.

38 A.g.e., s.161-162.

39 A.g.e., s.151.

Silahlı Propagandadan Çıkışa Hazırlık: Dünya Ermeni Örgütleri Kongreleri

Ermeni terör örgütlerinin eylemleri zirvede iken Ermeniler silahlı propaganda dönemi sonrasının hazırlıklarını yapmaya başlamışlardır. Bu konuda en önemli zemin ilki 1979'da yapılan "Dünya Birinci Ermeni Örgütleri Kongresi" olmuştur. Birincisi Paris'te yapılan Kongre'ye ASALA güçlü bir temsil ile katılmıştır. Düzenleyenlerin beklentisinin aksine Kongre'de silahlı propaganda ve terör örgütlerine sempati artmıştır. Kongre, Türkiye'den toprak talep ederken, Sovyet Ermenistan'ı ile ilişkilerin geliştirilmesi kararı alınmıştır. Kongre sonrasında Ermeni terörü daha da artmıştır.⁴⁰ Bu Kongre, ASALA'nın katıldığı ilk ve son Dünya Ermeni Örgütleri Kongresi olacaktır. Bundan sonra ki Kongrelerde ASALA yer alamayacaktır.⁴¹

1983'de Türkiye'nin Ermeni terörüne karşı verdiği sert tepkiler ve Ermeni terörüne verdiği destekten dolayı zarar gören ülkelerin Ermeni diasporası üzerinde yaptığı baskılar sonucunda Ermeniler 1983'de Lozan'da "İkinci Dünya Ermeni Örgütleri Kongresi"ni düzenlemişlerdir. Dr. Cengiz Kürşat'a göre, Kongre'nin amacı, Ermeni örgütlerini bir araya toplamak ve terör yanlısı Ermenileri tasfiye etmek olan Kongre, şu kararları almıştır: a) Kongreler daha demokratik ve parlamenter bir yapıya kavuşturulacaktır. b) Kurucu bir heyet seçilecek ve bu heyet bir anayasa hazırlayacaktır.⁴²

1985'de Sevres'de yapılan "Üçüncü Dünya Ermeni Örgütleri Kongresi"nde ise bir anayasa kabul edilerek bütün Ermenileri temsil edecek bir örgüt oluşturulması kararı alınmıştır. Kongre ayrıca, Türkiye'ye karşı sözde soykırımı kabul ettirmek amacı ile yapılacak diplomatik propaganda çalışmaları konusunda karar almıştır.⁴³ Artık, Ermeni terörizmi siyasal-diplomatik alana taşınacaktır. ASALA ve diğer terör örgütleri silahlı propaganda ile erişilmesi hedeflenen noktaya Ermeni iddialarını taşımışlardır. Üstelik, Ermeni teröristler, PKK içinde eylemlere devam edeceklerdir.

Ermeni Psikolojik Savaşının İşlediği Ana Konular

Bu noktada psikolojik savaşın akışının incelenmesine bir ara verilerek, Ermeni psikolojik savaşının başından itibaren işlediği temaların ele alarak tahlil etmekte fayda vardır. Ermeni propagandasının ilk adımı 1878'den itibaren "Artık Türklerle

40 M. Saray, a.g.m., s.393 ve G. Balcı, a.g.e., s. 113-114.

41 G. Balcı, a.g.e., s.119.

42 M. Saray, a.g.m., s.394 ve G. Balcı, a.g.e., s. 114.

43 M. Saray, a.g.m., s.394.

Ermenilerin bir arada yaşamasının mümkün olmadığı” zemini üzerine kurulmuştur. Bu ana temanın daha sonra değişik yan motiflerle zenginleştirilmeye çalışıldığını görmekteyiz. Ermenilerin 1878-1915 arasında propagandalarının ana eksenini Müslüman Türk Osmanlı tarafından acımasızca ezilen ve yok edilen küçük ve masum Hıristiyan Ermeni halkı oluşturmuştur.

Ermenilerin talepleri, Yunanlılar, Bulgarlar ve Sırp lar gibi kendi devletlerini kurmaktır. Bundan dolayı 1880’lerden başlayarak, bugüne kadar devam eden,

- a) Doğu Anadolu, Güneydoğu’nun bir kısmı ve İç Anadolu’nun bir kısmının Ermenilerin tarihi yurdu olduğunu ileri sürmüşlerdir.
- b) Bu yurdun önce Selçuklu ve sonra Osmanlı Türkleri tarafından Ermenilerden feth edildiğini iddia etmişlerdir.
- c) Ermenilerin Uratuların devam olduğunu gündeme taşımışlardır.⁴⁴

Bu temel eksen etrafında Ermeni propagandası Ermenilerin mağduriyeti ve Hıristiyan Batı’nın Ermenilere yardım etmesi gerektiği sürekli vurgulanmıştır. Dönemin ruhu da bu tür bir propagandaya çok uygundur. Osmanlı Devletine sadık Ermenilere yönelik terör gerçekleştiren, değişik ayaklanmalar örgütleyen Ermeni çetecileri, Osmanlı devlet güçlerinin huzuru ve kanun hakimiyetini sağlamak için gerçekleştirdikleri müdahaleleri ise büyük bir çığırkanlıkla Ermeni halkının ezilmesi olarak sunmaya çalışmışlardır.

Bu dönemde Ermeni propagandasının en önemli hedeflerinden birisini Ermeni terör ve bölücü eylemlerine karşı, Avrupa’nın kendi içindeki çatışmalardan da akıllıca istifade ederek, Taşnak ve Hınçakların emellerine set çeken Sultan 2. Abdülhamit teşkil etmiştir. Abdülhamit’e karşı “Hürriyet, Adalet, Uhuvvet-Kardeşlik” sloganının arkasına saklanan bir psikolojik savaş sürdürülmüştür. Sultan Abdülhamit “Kızıl Sultan” ilan edilmiştir. Bu psikolojik savaş sloganı o kadar başarılı olmuştur ki, Cumhuriyet’in kurulmasından uzun yıllar sonra dahi bazı Türkler tarafında 2. Abdülhamit’e “Kızıl Sultan” denmiştir.

1918 özellikle de 1923 sonrasında ise Ermeni propagandasının eksenini Türklerin Ermenilere yaptığı soykırıma kaymıştır. Bütün propaganda Türklerin 1.5 milyon Ermeniye sistemli ve planlı şekilde katlettiği üzerine kurulmuştur. Özellikle, 1945 sonrasında Almanların Yahudilere yönelik gerçekleştirdiği jenosidin dünya gündeminin bir parçası olmasından sonra Ermeniler soykırım tezini daha kapsamlı etkili başlamışlardır. Ermeni soykırım iddiaları kendisine üç hedef edinmiştir.

44 A.g.e., s.35-36.

- a) Türkiye'nin 1915'de gerçekleşen Tehcir eylemini soykırım olarak kabul etmesi ve özür dilemesi,
- b) Türkiye'nin 1915 soykırımının mağdurlarına tazminat ödemesi,
- c) Türkiye'nin Doğu Anadolu'da bazı vilayetleri Ermenistan'a vermeyi kabul etmesi.

Ermenilerin bu propagandayı yaparken, Sevres Anlaşmasının hala geçerli olduğu ve Kıbrıs'ta 1974 sonrasında ortaya çıkan durum ile 1922 sonrasında Anadolu'da ortaya çıkan durumun aynı olduğuna dair iddiaları gündeme getirdiğini bilmekteyiz. Keza Ermeni propagandası, Türkiye'nin Lozan Anlaşmasını'da ihlal ettiğini ileri sürmektedir. Türkiye'nin sadece Ermeni değil, Sıryani, Arap, Kürt toplumlarını da ezdiği Ermeni propagandasının vurguladığı hususların başında gelmektedir.⁴⁵

Ermeni Psikolojik Operasyonunun Beşinci Aşaması: Kadro ve Yayın Oluşturmak, (1984-1990)

ASALA terörünün durması ve ASALA'nın kadro, kaynak ve amaç açısından PKK içinde temsil edilmeye başlayan Ermeni hareketinin 1984 sonrasında çalışmalarının bel kemiğini siyasal propaganda ve kültürel beyin yıkama faaliyetleri oluşturmaktadır. Bu dönemde Ermeni propagandasının iki ayağı olmuştur. Bunlardan birisi dünyaya yönelik Ermeni propagandası diğer ise Türkiye'de Ermenici bir çekirdek oluşturma çalışmasıdır.

Bu aşamada, Türkiye'nin Ermeni propagandasına karşı bilimsel çalışmaları desteklemesi ve Ermeni propagandasının etkisinde kalmayan çoğu Amerikalı 69 bilim adamlarının Ermeni soykırımının büyük bir yalan olduğunu 19 Mayıs 1985'de Washington Post gazetesinde bir bildiri yayınlayarak ortaya koymuşlardır. 1985'den buyana dünyadaki Ermeni propagandasının önemli boyutlarından birisini bağımsız tarihçileri yıldırma oluşturmaktadır. Aşağıda bu konu bazı örneklerle incelenecektir.

a) Tarafsız Tarihçilere Ermeni Baskı ve Yıldırma Politikaları

19 Mayıs 1985'de 69 bilim adamı, Amerikan Kongresine yazdıkları açık bir mektup ile Ermeni lobisi tarafından Kongre'ye sunulan sözde soykırım iddialarının tarihi gerçekleri yansıtmadığını ortaya koymuşlardır. Türkiye'nin o tarihte Washington Büyükelçisi olan Şükrü Elekdağ'ın öncülüğü ile harekete geçen bilim adamlarının bu

45 A.g.e., s.36 - 38.

açık mektubu Ermeni Diasporasına ölümcül bir darbe indirmiştir. Açık mektuba imza atan bilim adamları arasında Bernard Lewis, Stanford Shaw, Justin McCarthy, Heath Lowry, Ankwart Rustow, Tibor Halasi-Kun, J.C. Hurewitz, Avigdor Levy, Frank Tachau, Alan Fisher, Pierre Oberling, Roderick Davison gibi isimler bulunmaktadır. Bunun üzerinde Ermeni Diasporası, bilim özgürlüğünün beşiği olduğu iddia edilen ABD’de bu açık mektuba imza atan bilim adamlarına ve mektupta imzası olmamasına rağmen eserlerinde soykırım iddialarının Diasporanın fabrikasyonu olduğunu ileri süren tarihçilere karşı bir terör kampanyası başlatmışlardır.

Soykırım tezlerini reddeden tarihçiler ve aileleri sürekli taciz edilmişlerdir. İmzacılar arasındaki saygın tarihçi Prof. Dr. Stanford Shaw, kendisi gibi Kaliforniya Üniversitesi’nde ders veren Ermeni akademisyen Richard Hovannisian tarafından “cani” ilan edilmiştir. Prof. Shaw’ın derslerini basan Ermeni öğrenciler derslerinde olay çıkarmışlardır. Prof. Shaw’ın evi bombalanmıştır.⁴⁶ Sürekli saldırı ve tacizler altında ezilen Prof. Dr. Shaw sonunda ABD’yi terk ederek Türkiye’ye yerleşmek zorunda kalmıştır.

Prof. Shaw’ın derslerini basan Ermeni öğrenciler derslerinde olay çıkarmışlardır. Prof. Shaw’ın evi bombalanmıştır.

Ermeni tezinin sahte olduğunu ortaya koyan bir diğer Amerikalı tarihçi Prof. Dr. Justin McCarthy’de Ermeni şiddet ve yıldırma kampanyasının hedefi haline gelmiştir. Prof. Dr. H. Lowry’de karalama kampanyası ile karşı karşıya kalmıştır. Prof. Dr. Lowry’yi, Peter Balakian, Roger Smith, Eric Markusen ve Robert Jay Lifton yürüttükleri ortak kampanya ile baskı altına almışlardır. Lowry’nin “Korkunun Ermeni perdesi” adını verdiği bu baskılar sonunda çalıştığı üniversite Prof. Dr. Lowry’nin Ermeni sözde soykırımı konusunda fikir beyan etmesini yasaklamıştır.⁴⁷

Dünyanın en önde gelen Osmanlı tarihçilerinden birisi olan Fransız Gilles Weinstein, L’ Historie dergisinde 1993’de yazdığı bir makalede “soykırım olduğuna dair bir kanıt yoktur” demiştir. Ermeni diasporası bunun üzerine Gilles Weinstein’a karşı büyük bir kampanya başlatmıştır. Weinstein’a Fransa’da bilimin en önemli ödüllerinden birisi olan “Le College de France” ödülü verileceği zaman Ermeni diasporasının örgütlediği matematikçi bilim adamları, “Soykırımı sadece Osmanlı tarihi uzmanları reddeder” gibi bir gerekçe ile Weinstein’a ödül verilmesine karşı çıkmışlardır. Araya Fransız Cumhurbaşkanı J. Chirac girmiş ve Weinstein ödülü almıştır.⁴⁸

46 Holdwater, “Soykırımcıların Saldırısı ve Buna Verilmesi Gereken Tepki” *Belgeler ve Tanıklarla Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler*, Edi. Aysel Ekşi, Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s.230-231.

47 A.g.m., s. 233.

48 Norman Stone, “Ermeni Diasporasının Manevraları”, *Belgeler ve Tanıklarla Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler*, Edi. Aysel Ekşi, Alfa Yayınları, İstanbul 2006, s.219 ve S. Akgönül, a.g.m., s.233.

Amerikalı seçkin tarihçi Gunther Levy’de Ermeni tarihçi Dadrian’ın ileri sürdüğü tezleri bilimsel olarak çürütmüştür.⁴⁹ Ancak bunun üzerine harekete geçen Ermeni diasporası Oxford Üniversitesi yayınlarına baskı yaparak, bu kitapevinin Levy’nin daha önce basmayı kabul ettiği kitabını reddetmesini sağlamıştır. Levy’nin kitabı bunun üzerine Utah Üniversitesi tarafından yayınlanmıştır.⁵⁰

Dünyanın en önde gelen tarihçileri arasında sayılan 86 yaşındaki Bernard Lewis’de Fransız Le Monde gazetesine verdiği bir demeçte “1915’de soykırım yapıp yapılmadığı” ile ilgili sorusuna, “Soykırımdan kastınızın ne olduğuna bağlı olarak değişir” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Ermeni Diasporası Lewis’e karşı dava açmıştır. Diaspora açtığı ilk davayı dört kez kaybetmiştir. Beşinci kez açılan davada hakim “ Tarihi yargılamak bizim görevimiz değildir, ancak siz insanların duygularını incittiniz” diyerek Lewis’i para cezasını çarptırmıştır.⁵¹

Sözde soykırım iddiaları konusunda çalışan bir Amerikalı yargıç olan Sam Weems’de Ermeni iddialarının tarihi ve hukuki tutarsızlığını ortaya koyunca Ermeni lobisi tarafından “cürmü sabit görülmüş bir suçlu” olarak saldırıya uğramıştır.⁵²

b) Kurumlara Baskı

Ermenilerin tezlerini savunurken, sadece kişileri değil, kurumları da baskı altına aldıkları görülmektedir. Avrupa Parlamentosu’nun 12 Haziran 1987’de yaptığı ve soykırım tasarısını onayladıkları oturum öncesinde Ermeniler AP milletvekillerinin bazılarını terörist eylemlerle tehdit etmişlerdir.⁵³

c) Belgelerde Tahrifat

Gündüz Aktan, “Ermeniler Türklerin kendilerini öylesine büyük mağduriyete uğrattıklarına inanıyorlar ki, her türlü sahtekarlığı yapmayı meşru mücadele yöntemi sayabiliyorlar” tespitini yapmaktadır.⁵⁴ Bu tespit doğru olmakla birlikte, Ermeni siyasetçilerin bu yöntemi değişik tarhlerde değişik milletlere karşı kullandığı görülmektedir. Örneğin 1902’de Gürcü yazar İ.G. Çavçavadze, “Ermeni bilim

49 Makalenin özeti için bkz. G. Balci, a.g.e., s. 215-217.

50 N. Stone, a.g.m., s. 219-220.

51 A.g.m., s. 223.

52 Holwater, a.g.m., s. 232.

53 Pulat Tacar, “Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında aldığı ‘Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm’ başlıklı kararın öyküsü”, *Ermeni Araştırmaları*, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslar arası İlişkiler Dergisi, Yaz 2005, Sayı 18, s.60-73 ve Avrupa Birliği üzerinde Ermeni baskıları için bkz. Soner Karagül, “Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları*, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslar arası İlişkiler Dergisi, Kış 2003, Sayı 8, s.177-196.

54 A.g.e., s.104.

adamları ve İnsanı İsyana Ettiren Taşlar” adlı eserinde Ermeni tarihçilerin yaptıkları tahrifatlardan dert ynamaktadır.⁵⁵

Ermenilerin belgeler üzerinde yaptıkları tahrifatlar konusunda bir diğer çarpıcı örneği de Prof. Erich Feigle vermektedir. Feigle, Ermeni tarihçi Prof. Dr. Gerhard Libaridian ile yaptığı görüşme sırasında Libaridian’ın sürekli atıfta bulunduğu “Andonyan kağıtları” konusunda dayanamayıp, “Fakat Doktor Libaridian, siz de benim kadar iyi bilirsiniz ki, bu kağıtlar sahtedir” deyince, Prof. Dr. Libaridian Dr. Feigle onun unutamadığını yazdığı bir ifade ile bakmış arkasından da “Ve (ne yapayım yani?)” demiştir.⁵⁶

Bu konuda verilecek örnekler sayısızdır. Bundan dolayı bu örnekleri teker teker saymak yerine burada bir kaynağa dikkat çekilmekle yetinilecektir. Ermenilerin belge çarpıtması üzerine kapsamlı çalışmalar yapan Prof. Dr. Türkkaya Ataöv Ermenilerin ürettiği sahte belgeleri bir kitapta toplamıştır. Ermeni soykırımı iddiaları ile ilgili bilgi sahibi olmak isteyenlerin ilk okuması gereken çalışmaların başında Prof. Dr. Ataöv’ün “Ermeni Belge Düzmeçiliği” adlı kapsamlı çalışması gelmektedir.⁵⁷ Doç. Dr. Birsan Karaca’nın özgün Ermeni kaynaklarını inceleyerek yazdığı “1991 Öncesinde ve Sonrası Dönemlerde Ermeni Tarihçiler Tarafından Yazılan Kitaplarda Yapılan Tahrifatlar” adlı makale de çok önemli bir çalışmadır.⁵⁸

Ermeni tarihçilerin belgelerde yaptıkları tahrifatın önemli bir boyutunu da Atatürk’ün Ermeni soykırımını kabul ettiğine dair üretilen ve piyasaya sürülen iddialar oluşturmaktadır. Türk milleti için Atatürk’ün işgal ettiğini konunun bilincinde olarak, Atatürk’ün bu konumunu istismar eden Ermeni tarihçilerin bu çarpıtmalar ile Şenol Kantarcı’nın “Ermenilerce Atatürk’e Atfedilen Sözler ve Divan-ı Harb-i Örfi ile Ermeni Teröristler Tarafından Şehit Edilenlere Atatürk’ün Gösterdiği İlgisi” başlıklı makale de ortaya konulmuştur.⁵⁹

d) Bilgilere Müdahale ve Çarpıtma

Ermenilerin açık kaynak bilgilerine de müdahale ederek bu bilgileri kendi tezleri doğrultusunda çarpıttıkları görülmüştür. Örneğin 1910 baskısında Ana Britannica

55 Doç. Dr. Seyit Sert Kaya, “Kamuoyunu Yanıltmaya Yönelik Ermeni Faaliyet ve Olayları Üzerine Bir Kesit”, s.827; Bu makalede konu ile ilgilenenlerin muhakkak okuması gereken bir çalışmadır.

56 Erich Feigle, “A Mythe of Teror” Austria, 1986, s. 7-8.

57 Türkkaya Ataöv, *Ermeni Belge Düzmeçiliği*, İleri Yayınları, İstanbul 2006 ; Bu kitap konu ile ilgilenenlerin muhakkak okuması gereken bir çalışmadır.

58 Doç. Dr. Birsan Karaca, “1991 Öncesinde ve Sonrası Dönemlerde Ermeni Tarihçiler Tarafından Yazılan Kitaplarda Yapılan Tahrifatlar”, *Ermeni Araştırmaları*, Yaz 2006, Sayı 22, s.57-68.

59 *Ermeni Araştırmaları*, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002, Sayı:4, s. 92-122.

Ansiklopedisi'nde Ermenileri nüfusu 1.500.000 olarak verilirken, bir Ermeni editörün 1953'de bu ansiklopedi için çalışmaya başlaması üzerine bu sayı 2.500.500'e çıkmıştır.⁶⁰

e) Türk Vatandaşı Ermeni Psikolojik Savaş Uzmanları Yetiştirmek ve Ermenici Lobi Oluşturmak

1984-1999 aşamasının sonlarına doğru Ermeni psikolojik savaşı önemli bir adım atmıştır. Bu adım uyarınca, ABD'de Ermeni tezi Ermeni olmayan Amerikalı bilimadamları tarafından savunulacaktır.⁶¹ Bu adımın bir parçası da bazı Türk vatandaşlarını Türkiye'ye karşı yürüttükleri psikolojik savaşın parçası yapmak üzere yetiştirmeleridir. Bu çalışma 1980'lerin başında başlamıştır ve devam etmektedir. Önce, Bu amaçla Türkiye Cumhuriyeti yurttaşı, eski terörist, bazı ideolojik veya etnik muhalif unsurlar, Batı ülkelerinde üniversiteler ve enstitülerde mali kaynaklarla beslenerek, Ermeni meselesi üzerinde çalıştırılmışlardır. Bu, bir bölümü etnik Ermeni kimliğini gizleyen yeni uzmanlar "Türk kimlikleri" ile Ermeni tezlerinin destekçileri olarak ortaya çıkmışlardır.

Bir bölüm etnik Ermeni kimliğini gizleyen yeni uzmanlar "Türk kimlikleri" ile Ermeni tezlerinin destekçileri olarak ortaya çıkmışlardır.

İlber Ortaylı bu konuda şöyle demektedir: "Türkler arasında da Türklerin jenosit uyguladığını düşünen ve bunu benimseyen insanlar vardır. Devletle, devlet gücüyle herhangi bir şekilde ters konuma düşen ve hesaplaşmasını tamamlayan aydınlar veya kendisini etnik idandite olarak Türk'ten başka bir gruba has hissedener olabilir."⁶²

Bu, sözde uzman psikolojik savaş unsurları, Türk kamuoyunda tanınır hale getirilmiştir. Bu çekirdek unsurların etrafında, Türkiye'de yürütülecek Ermeni psikolojik operasyonun eklenilebilecek niteliğe sahip, bir aydın grubu zaman içinde oluşmuştur. Bu grup, milli kimlik deformasyonuna maruz kalmış ve "milli mazoşist" bir kimliğe sahip aydınlardan oluşmuştur.

Bu milli mazoşitlere, entellere, "zenci aydınlarda" diyebiliriz. 1980'lerde ABD'de bir zenci çocuk grubu üzerinde yağılan çalışma sonucunda zenci çocukların tümü açık tenli oyuncak bebeklerin koyu renkli olanlardan daha cazip olduklarına inandırılmışlardır. Bu sürece, sosyal davranışlarla "kendinden nefret ettirme"

60 Holdwater, a.g.m., s.228.

61 G. Aktan, *Açık Kriptolar*, s.21.

62 İlber Ortaylı, *Jenosit Kavramı*, s. 215.

denilmektedir. Milli mazoşist zenci aydınlarda Türk olan her şeyden nefret eden, Türk'ü nerede ise varlığından dolayı "suçlu" gören bir yapıya sahiptirler. Türk milletinin her konuda haksız olduğu noktasından hareket ederler. Bu tür aydın yapısını "Ermeni psikolojik operasyonuna" kazanmak zor olmamıştır. Artık kendi içine kapalı, küçük sohbetlerde "Türklerin Ermenileri nasıl katlettiğini anlatan" bir grup "Türk" vardır.

Ermenici lobinin önde gelen isimlerinden birisi Taner Akçam'dır. Taner Akçam'ı lobinin diğer elemanlarından ayıran hususların başında önce Almanya daha sonra ABD'de Ermeni Diasporası ve değişik ülkeler tarafından "soykırım" uzmanı olarak yetiştirilmiş olmasıdır. Taner Akçam, 12 Eylül öncesinde terör örgütü Dev-Yol'un önde gelen militanlarından birisidir. 12 Eylül öncesinde Almanya'ya kaçmıştır. Türkiye Cumhuriyetine büyük bir düşmanlığı taşıyan "Türkiye Cumhuriyeti, bu topraklar üzerinde halkların barış içinde yan yana yaşamalarının önündeki en büyük engeldir" demektedir.⁶³ Taner Akçam'a göre, "Ulusal kurtuluş savaşları tarihi birer katliamlar tarihidir."⁶⁴ Ancak Akçam'da soykırım uzmanlığını, Ermeni soykırım propagandistleri gibi, belgeleri görmemezlikten gelme, seçme ve tahrif etme üzerine kurulu bir çalışma sistemini benimsemiştir.⁶⁵

Lobinin bir diğer elemanı olan Cengiz Aktar ise "85 yıldır Türkiye'nin başına gelmiş en büyük felaket ulus-devlet olmasıdır" diyerek, Türkiye Cumhuriyetine olan nefretini kusmaktadır.⁶⁶ Ermeni tezlerinde deste veren bir bilim adamı olan Halil Berktaş'da Ermenilerin sırf Ermeni oldukları için tehcir edildiği; tehcirin bir etnik temizlik olduğu; etnik temizliğin bugün soykırım sayıldığı;(katliamlara ilişkin) gizli emirlerin arşivlerdeki belgelerden daha önemli olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁷ Oysa, tarih bu şekilde farzlara, zanlara dayanılarak yazılamaz.

Orhan Pamuk gibi yazarlar ise Batı'nın Ermenici tezleri savunan Türk pasaportluları ödüllendirdiğinin bilinci içinde, "tabulara karşı savaşmak" sloganı arkasına sığınarak sahte soykırım tezlerini savunmaktadırlar. Orhan Pamuk ve benzerleri, mahkemeye verilip cezalandırılmaları durumunda sahip oldukları Batı desteğinin ve şöhretlerinin artacağına bilinci içindedirler. Bundan dolayı, Ermenici psikolojik savaşın bu tuzağına düşülmeden yapılacak şey bu tür propaganda savaşını "sessizlikle öldürmek" olmalıdır. Orhan Pamuk ve benzerlerinin iddiaları üzerinde kamuoyu önünde çok durulmamalı, muhatap alınmamalı, tartışılmamalıdır. Bunlara verilecek

63 Taner Akçam, *Türk Ulusal Kimliği ve Ermeni Sorunu*, Imge Yayınları, Ankara 1999, s.161.

64 Taner Akçam, *Türkiye'yi Yeniden Düşünmek*, s.58.

65 Taner Akçam'ın çalışmalarının eleştirisi için bkz. "Taner Akçam'ın Utanç Verici Bir Fiil:Ermeni Soykırımı ve Türk Sorumluluğu Meselesi Başlıklı Kitabın Eleştirisi", *Ermeni Araştırmaları*, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, Sonbahar 2007, Sayı 26, s.133-156.

66 Cengiz Aktar, "Reform yapmak Ankara'nın tekelinden çıktı", *Idea Politika Dergisi*, Mart 2000, Sayı 6.

67 *Milliyet*, 7 Mart 2005'den nakleden G. Aktan, *Açık Kriptolar*, s.91.

cevap, kitaplarını almamak ile gerçekleştirilmelidir. Bu tür yazarların kitaplarını basan yayınevleri protesto edilmelidir.

Ermenici tezleri savunan entel kadrosu için Gündüz Aktan'ın yargısı şöyledir: "Kendilerine aydın diyen, bir psikopatoloji olan kimlik kaybını ve bunun sonucu her şeyden kendini suçlu sayma eğilimini aydın dürüstlüğü sanan, kişisel travmalarıyla özdeşleştirdikleri başkalarının travmalarını tarihi gerçek diye kabullenenler, sorunu daha da içinden çıkılmaz hale getiriyor."⁶⁸

Bu süreçte ikinci adım, savulan tezin "düşük yoğunluklu bir şekilde" kamuoyuna taşınmasıdır. Bu amaçla, Ermeni tezini savunan kitapları basan yayınevleri evleri kurulmuştur. Tabii ki, ciddi bir okuru olmadığı için dışarıdan ekonomik destek aldığı belirgin olan bu yayınevleri birkaç yıl içinde yüzün üzerinde Ermeni tezini dolaylı-dolaysız destekleyen kitap yayınlamıştır. Artık, Ermeni soykırımını dost sohbetlerinden çıkmış, kitapevlerine ve daha sonra gazetelerde görüş bildirme ve bazı köşe yazılarına sızmıştır.

Ermenici lobi diye adlandırılacak bu lobinin temsilcileri için mesele sadece Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devletinin 1915'de yöneten kadroların 1.5 milyon Ermeninin ölümüne yol açan bir politika izlediğini kabul ederek, özür dilemesi değildir. Ermeni lobisi temsilcileri bunun çok ötesinde, soykırım komplosunu, Türkiye Cumhuriyeti devletinin bir milli ve üniter devlet olarak tasfiye edilmesi sürecini tetikleyecek süreç olarak tasarlamaktadırlar.

Ermeni Psikolojik Operasyonunun Altıncı Aşaması: Bağımsız Ermenistan'ın Kurulması (1990-2000)

SSCB'nin çözülmesi ile birlikte, bu federal devletin federe parçası olan Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmiştir. Ermenistan'ın bağımsızlığı, kan ve gözyaşı içine gerçekleşmiş bir doğumdur. SSCB'nin çözülmesinden önce 1988'de Ermenistan'ın Karabağ meselesinden dolayı Azerbaycan'a saldırması ile başlayan Azerbaycan-Ermenistan gerilimi açık bir savaşa dönüşmüştür. Ermenistan, Azerbaycan'ı biraz da yenemeyeceği Türkiye'nin yerine koyarak, Rusya'nın açık İran'ın örtülü desteği ile yenmiştir. Ermeni Ordusu, Azerbaycan'ın % 20'sini işgal etmiş, 7 milyonluk Azerbaycan nüfusunun 1 milyonu Ermenilerin işgal ettiği bölgelerden göçe zorlanmıştır. Savaş sırasında Hocalı başta olmak üzere değişik bölgelerde Ermeni Ordusu, katliamlar gerçekleştirmiştir.

Türkiye, SSCB'nin dağılmasından sonra Ermenistan'ı ilk tanıyan ülke olmuştur.

68 G. Aktan, *Açık Kripto*, s.95.

Ankara'nın bu adımını 1990'lı yıllar boyunca attığı diğer olumlu adımlar izlemiştir. Türkiye, Ermenistan'ın Karadeniz'de kıyısını olmamasına rağmen, 1993'de Karadeniz İşbirliği Örgütü'ne girmesini sağlamıştır. 1993 senesinde açlık çeken Ermenistan'a, Azerbaycan ile savaş halinde olmasına rağmen bu ülkeye 100.000 ton buğday yardımı gerçekleştirmiştir. Bu yardımdan kısa süre sonra Ermeni Ordusu Azerbaycan'a yeniden saldırmış ve Azeri topraklarında işgaller gerçekleştirmiştir.

Türkiye, Ermenistan'a enerji sağladığı gibi, 1994 Aralık ayında hava koridorunu açmıştır. Böylece, Ermenistan Türk hava sahası üzerinden Avrupa, Amerikan ve Afrika, Ortadoğu bölgelerine ulaşma imkânına kavuşmuştur. Ermenistan'da ekonominin çok kötü durumda olduğunun ve Ermeni halkının karnını doyurmak için yurtdışında ekmek aradığının bilincinde olan Ankara, 40 bine yakın Ermeni'nin Türkiye'de izinsiz olarak çalışmasına da göz yummuştur. Türkiye'nin bu olumlu yaklaşımlarına Ermenistan'ın benzer şekilde karşılık verdiğini söylemek mümkün değildir.

Ermenistan'ın politikalarından dolayı, Ankara-Erivan ilişkilerinin üzerine dört önemli gölge düşmüştür. Bunlardan birisi Ermenistan'ın Azerbaycan'ın topraklarını işgal etmiş olmasıdır. Ermeni Ordusu, Hocalı'da gerçekleştirdiği katliamın dışında Karabağ ve Azerbaycan topraklarının diğer bölümlerinin % 20'sini işgal etmiş, 1 milyon Azeri Türkünü Tehcire göçe zorlamıştır. İlişkilerde ikinci gölgeyi, Ermenistan'ın, Türkiye-Ermenistan sınırını kabul etmemesi ve Anayasası'nın parçası olan Bağımsızlık Bildirgesinde Doğu Anadolu'yu Batı Ermenistan olarak nitelendirmesi oluşturmaktadır.

İkili ilişkilerde üçüncü gölgeyi ise Ermenistan'ın soykırım iddialarında ısrar etmesi oluşturmuştur. Bağımsız Ermenistan'ın kurulması ile birlikte, Ermeni psikolojik operasyonu bir devlet zemini de elde etmiştir. Ermeni devleti, dünyanın değişik ülkelerinde diplomatik temaslarla, soykırım iddialarının kabul edilmesi için çalışmaktadır. İkili ilişkilerde dördüncü gölgeyi ise Ermenistan'ın 1990'lı yıllarda PKK'nın Ermenistan'da terör kampları açmasına izin vermesi oluşturmuştur.

Bu noktada, 2000'lerin başında Ermeni psikolojik savaş mekanizmasının sahip olduğu imkan ve yeteneklere eğilebiliriz. Çünkü, Ermeni psikolojik savaşının son yıllarda kullandığı önemli bir psikolojik savaş aracı da "Türkiye'de Ermeni meselesinden rant sağlayan çevrelerin meselenin hallini istemedikleri" şeklindeki iddiadır. Oysa, Türkiye'de Ermeni meselesi ile ilgili çalışan kişilerin ve Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün sahip olduğu kaynaklar, ne yazık ki, Ermenilerin bu meseleye ayırdığı kaynaklarla kıyas dahi edilemeyecek kadar azdır. Yani eğer mesele bir rant meselesi olsa kayba uğrayacaklar sadece Ermeniler olacaktır.

2000'lerin Başında Ermeni Psikolojik Savaş ve Propaganda Mekanizmasının İmkan ve Yetenekleri

1965'den buyana yapılan çalışmalar sonucunda, 2000'lerin başında, 19. Yüzyıldan kalan propaganda mirasını ile birleşen çok kapsamlı bir Ermeni psikolojik savaş ve propaganda mekanizmasının çıktığı görülmüştür. Bognos Nubar'ın başlattığı faaliyetler sonucunda AGBU'nun web sayfasında ilan ettiği bütçesi 27 milyon Dolardır. Amerikan Ermeni Asamblesi (AAA) bütçesi 2.5 milyon Dolardır. 2001-2002 raporunda 13.134.187 Dolarlık yatırım yapıldığı duyurulmuştur. Ayrıca Ermeni Ulusal Komitesi (ANCA) 2001 yılında Amerikan Devletinden 8 milyon Dolar yardım almıştır.⁶⁹

Washington'da sayıları 40 ile 50 arasında değişen Ermeni araştırmacı-lobici sadece sözde soykırımı savunmak ve Ermenistan'a yardım sağlamak amacı ile çalışmaktadırlar.1996-2006 arasında Ermeni lobileri 14 milyon Dolar harcamışlardır. Aynı dönemde ABD, Ermenistan'a 1.4 milyar Dolar yardım yapmıştır. Ermeniler, sözde soykırımı anlatmak yanında harcadıkları her doların karşılığında Ermenistan'a 100 Dolar sağlamışlardır.⁷⁰

Türkiye'nin bir an önce karşı böyle bir psikolojik savaş mekanizması ile mücadele edecek kaynaklara sahip bir mekanizma oluşturması veya var olan kaynakları güçlendirmesi kaçınılmazdır.

Ermeni Psikolojik Operasyonunda Yedinci Aşaması: AB Süreci (2000 Sonrası)

Türkiye'nin rasyonel bir seçim olmaktan çıkarak, bir hesapsız tutkuya dönüşen AB tam üyelik macerası da Ermeni psikolojik operasyonunun bir aracı haline gelmiştir. Avrupa Birliği, bugüne kadar "Ermeni soykırımını kabul etmeniz tam üye olmak için şart değil ama kabul ederseniz iyi olur" tezini savunmuştur. Ancak kendi söylemediğini üyeleri aracılığı ile söyletmiştir. Örneğin Fransa, "Türkiye'nin Ermeni soykırımını kabul etmesi, AB üyesi olması için ön şart" açıklamasını yapmıştır. AB üyesi ülkelerde tek tek Fransa'nın Ermeni meselesinde benimsediği tutumu kabul ettirme süreci yürürlüktedir.

İlber Ortaylı, Batı'nın çalışmasının bu amacını şu şekilde özetlemektedir: "Jenosit, Ermenilerin hakkını aramaktan çok, Türkleri de kasaplar kulübüne ithal etmek isteyen başta Alman, Fransız çevreleri gibi ikinci harpte hakikaten jenosit suçu işleyen ve yüz kızartıcı suçtan dolayı, harp sonrası nesillerin, vicdan muhasebesi yaptıkları ortamda genişletilmek istenmektedir."⁷¹

69 Holdwater, a.g.m., s.242.

70 A.g.m., s.243.

71 İlber Ortaylı, Jenosit Kavramı, s. 215.

Türkiye’deki Ermenici kadrolar, AB’nin bu tutumunu “Bakin AB’ye girmemiz için soykırımı kabul etmemiz” gerekir şeklinde sevinç çılgınlıkları ile kabul etmişlerdir. AB sürecinde Türkiye’ye gelen Batılı operasyoncular, Ermeni meselesi ile ilgili bazı tespitlerini Türk toplumu ile “paylaşmışlardır”. Cüneyt Ülsever, Sabancı Üniversitesi ve Bilgi Üniversitesi’nin Ermeni Meselesi ile ilgili düzenlediği toplantı David Phillips tarafından sunulan tebliğin çok başarılı bir özetini yapmıştır.⁷² AB’nin David Phillips aracılığı ile yedi başlık altında toplanan mesajı şöyledir:

- 1) Ne yapmış olurlarsa olsunlar, mağdur taraf Ermenilerdir.
- 2) Ermenilerin Ruslarla işbirliği yapmış olduğunu kabul etsek dahi, masum Ermenilerin öldüğü şüphe götürmez.
- 3) Mesele Türkiye’nin iddia ettiği gibi tarihçilerin değil, siyasetçilerin işidir. 17 Aralık sonrasında AB-Türkiye ilişkilerinde yeni bir şart haline gelmiştir.
- 4) Ermeni Diasporası ve Türkiye’deki “istemezukçüler” yani sözde soykırımı reddeden Türk aydınları bir rant ekonomisi oluşturmuşlardır.Çözüm istemiyorlar.
- 5) Ermenistan’ın ekonomisinin kurtuluşu Türkiye’nin kapıları açmasına bağlıdır.
- 6) Türkiye büyük devlet olarak bu jesti yapmalıdır.
- 7) Kars ve Iğdır halkı Ermeni sınır kapısının açılmasını istemektedirler.

AB psikolojik operasyonunun ortaya koyduğu bu tezlerin hepsi kökten çürük, çürük olmanın ötesinde aptalcadır.

- 1) Ermenilerin ne yapmış olurlar ise olsunlar mağdur oldukları tezi tartışmaya dahi değmez. 1821-1922 arasında 5 milyon Türk ve Müslüman Kafkaslar ve Balkanlarda soykırımı uğramış, 5.4 milyon Türk ise sürgün edilmiştir.⁷³ Bu gerçeği ortaya koyduktan sonra mağduriyet üzerinde tartışılabilir.
- 2) Masum Ermeniler ölmüştür. Bir o kadar da masum Türk ölmüştür.
- 3) Ancak tarihi gerçeklerden kaçanlar, bu tarihçilerin işi değil diyebilir.

⁷² *Hürriyet*, 19 Mart 2005.

⁷³ Justin McCarthy, *Death and Exile*, Darwin Pres, Princeton, 1995, s.339.

- 4) Türkiye’de Ermeni meselesi ile ilgili çalışanlar Anadolu üniversitelerindeki fedakar akademisyenlerdir. Sözde soykırımı destekleyenler ise İstanbul’un özel üniversitelerinde Dolar ve Avro üzerinden maaş alan ve AB fonları ile fonlananlardır. Rantın nerede olduğu görülmektedir.
- 5) Ermeni ekonomisi kötü durumdadır. Ermeniler işgal altında tuttukları Azerbaycan’ın %20 sinden geri çekilir ve bir milyon Azeri Türk’ünün geri dönmesine izin verirler ise Türkiye sınırı açabilir. Birileri Ermeni meselesi ile Türkiye-Ermenistan ve Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ayrı şeylerdir demektedir. Türkiye-AB ilişkileri Ermeni sözde soykırımına bağlanıyor da neden Türkiye-Ermenistan ile ilişkilerinde açık bir devletler hukuku ihlali olan işgalin sona ermesini istemesin.
- 6) Bu da Batılıların biz Türkleri kandırmak için ortaya attıkları bir laftır. Bir yandan Kuzey Irak’taki çıkarlarını korumak istediğin zaman “sınır ötesine adım atarsan ilişkileri keseriz” derler, öte yandan “Ermenileri doyur çünkü sen büyüksün”. Bu yaklaşımın ciddiye alınacak yanı yoktur.
- 7) Türkiye dış politikasını bir sınır kentinde iki kilo daha fazla peynir satacağım diye bekleyen bakkalların taleplerine göre yönlendirilemez.

Kıbrıs’ta AB tarafından Annan Planı sürecinde Kıbrıs’ı AB tam üyeliği için ön şart haline getirme süreci, şimdi Ermeni sözde soykırımı için uygulanma sürecine sokulmuştur.

Kıbrıs’ta AB tarafından Annan Planı sürecinde Kıbrıs’ı AB tam üyeliği için ön şart haline getirme süreci şimdi Ermeni sözde soykırımı için uygulanma sürecine sokulmuştur. Sonunda Ermeni sözde soykırımının kabulü, Türkiye’nin önüne AB tam üyelik şartı olarak konulacaktır. Ancak henüz ortam yeterince oluşmamıştır. Türk siyasetçileri, asker ve sivil bürokratları bu şartı kabul etmeye hazırlamak, Türk halkını ise “Ermeni Sözde soykırımı” konusunda tepkisiz hale getirmek için, Ermeni psikolojik operasyonunun daha bir süre devam etmesi gerekmektedir.

Bu psikolojik operasyonun en azından iki ayağı olduğu görülmektedir. Birincisi, tarihsel planda içimizde şüphe uyandırmak ve “Galiba biz bu işi yapmışız” dedirtmek. İkinci ayağı ise “AB tam üyesi olmaz isek kaybedecek çok şey var. Üye olmak için kabul etmek gerekiyor ise kabul edelim gitsin” düşüncesini üretmek. Önümüzdeki dönemde bu tez psikolojik savaş ajanları tarafından daha yoğun bir şekilde kullanılacaktır.

AB Sürecinde Ermeni Psikolojik Operasyonunda Yeni Taktikler: Tartışalım, Ödüllelim, İmzalayalım

Gürbüz Evren, kısa fakat çok değerli olan çalışmasında, 2000'lerdeki yeni Ermeni stratejisini sekiz başlık altında toplamaktadır. Bunlar, 1)Türkiye'de ASALACI entel bir grup oluşturma ve destekleme süreci, 2)ABD ve Avrupa'da sigorta şirketlerine ve bankalara Tehcir sırasında zarar gören Ermenilerine ailelerinin açtığı davalar, 3)Soykırım iddialarına karşı çıkmayı yasaklayan yasaların dünya parlamentolarından çıkarılmasını sağlanma, 4)Soykırım iddialarının değişik ülkelerin ders kitaplarında yer almasını sağlayacak girişimler, 5)Soykırımın kabul edilmesini sağlamak için Türkiye'ye yardımcı olmak!, 6)Türkiye'nin Ermenistan sınırını açması için Ankara'ya baskı uygulanması, 7)Atatürk'ün Ermeni soykırımını kabul ettiği yalanının daha sık kullanılması ve 8)Sahte belgelerin daha çok kullanılması.⁷⁴

İçerden ve dışarıdan müdahalelerle, psikolojik operasyonun altyapısının oluşturulmasından sonra, AB, Türkiye'ye "Ermeni meselesini tartışın" demiştir. AB'nin bu çağrısı üzerine bütün televizyonlarımızda Ermeni meselesi tartışılmaya başlanmıştır. Sanki Erivan'da yayın yapan Ermeni televizyonunda Türk tezi anlatılabiliyormuş gibi, objektiflik adına Ermeni soykırımını savunan "aydın/bilim/operasyon adamları" televizyon ortada dolaşmaya başlamışlardır. Bu süreçte Türk tezini savunan bilim adamlarına ise televizyonlarda adeta ambargo uygulanmıştır.

Bu aydın/bilim/operasyon adamlarının ruh halini Prof.Dr. Durmuş Hoccoğlu şu şekilde tanımlamaktadır: "Türkiyeli aydın, bunların hiç birisi olmasa da ihanete müheyyadır; siyasetin ifsadı idi, sermaye idi vesaire, bütün bunlar zaittir onun ihaneti için, yani onlar olmasa da bu melaneti işleyecektir. Çünkü onun derdi Türk'ün varlığıdır. O, Türk'e tahammül edemediği için ihamet etmektedir; o komünist olur, komünist olmak için değil, komünizm ölür, liboş olur, küreselci olmak için değil, Kürt'ü sevmez Kürtçü olur, Alevi'yi sevmez, Alevici olur, Ermeni'yi sevmez Ermenici olur; AB o'nu ilgilendirmez, AB'ci olur; bir ve yalnız tek sebeble: O, Türk'e mazarrah dokunacak olma ne varsa bit gibi orada biter. Onun hiçbir yüksek ideali, hiçbir şeye sevgisi yoktur, hiçbir şeye sadakat duymaz, onu diri ve ayakta tutan tek şey, sevdikleri değil, sadece ve yalnız Türk'e olan dinmez nefreti, zift gibi yapışkan, kapkara kinidir."⁷⁵

Ermeni meselesi tartışılın dalgasını, konferans düzenleme aşaması izlemiştir. Kapalı dost sohbetlerinin üniversite zeminine taşınmasına karar verilmiştir. Boğaziçi Üniversitesinde 25 Mayıs 2005'de "Alternatif Ermeni Konferansı" düzenlenme

74 G. Evren, a.g.e, s.18.

75 Durmuş Hoccoğlu, "Türkiyeli Aydın'ın Dini, Türk'e Olan Kinidir", *Yeniçağ Gazetesi*, 9 Ocak 2009.

kararı alınmıştır. Konferansın düzenlenmesi görüşünü ortaya ilk atan, Fransız Devleti tarafından desteklenen Anadolu Araştırmaları Enstitüsü'nün eski başkanı, eski İstanbul Rumu, yeni Fransız vatandaşı Stefanos Yaresimos'dur.⁷⁶

Bilimsel olduğu ileri sürülen konferansın davet metninde şu satırları okumak hiç şaşırtıcı değildir: “Konferans düzenleyicileri, bu yeni oluşumun ortak paydasını vicdani bir sorumluluğun idraki olarak ifade ediyorlar. Bu, yalnız bilimsel gerçeklik açısından veya dünya vatandaşlığı nezdinde bir sorumluluk değil, ülkemize, toplumumuza, demokrasimize karşıda bir sorumluluktur.” Sonucu, davetiyesinde açıklanan bilimsel kongre çok raslanan bir şey değildir.

Ancak daha da şaşırtıcı olan bir gelişme, Ermeni Konferansının ilk aşamada kamuoyundan gelen tepki üzerine Boğaziçi Üniversitesinde iptal edilmesi üzerine Ermeni Konferansı'nın düzenleyicilerinden biri akademisyenin “Biz amacımıza ulaştık” şeklinde bir açıklama yapmasıdır. Konferansın amacının gerçeği aramak olmadığı, sadece psikolojik operasyon amacı ile bu konferansın düzenlendiği böylece düzenleyicileri tarafından da teyit edilmiştir. Çünkü hiçbir bilimsel konferans gerçekleşmeden amacına ulaşmaz.

Bu arada konferansın amacına karşı olanların büyük bir kısmı yanlış bir demokrasi algılaması ve kompleksi içinde, “her şeye rağmen yapılsaydı” görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bir düşün salonunda yapılmak istense idi ve buna karşı çıkılsa idi, o zaman demokrasi adına bu toplantının iptal edilmesine karşı çıkmak belki mümkün olurdu. Ancak, üniversiteler bilimsel araştırma ve tartışma alanlarıdır. Salona ancak, “sözde Ermeni soykırımına” inananların alındığı, sadece sözde soykırımı savunanların konuştuğu bir toplantıya “bilim adına hiçbir üniversite kapılarını açamaz. Çünkü burada yapılan bilim değil, bir grup insanın alındığı toplantı, bilimsel toplantı değil, toplu ayındır. Ancak bu toplantıları düzenleyenler açısından önemli olan husus, konunun tartışılması değil, gündeme gelmesidir.

Burada altı çizilmesi gereken bir husus, yurtdışında da Ermenilerin veya Ermenisi yanlısı kuruluşların Türk bilim adamlarının ve diplomatların bu toplantılarda görüş açıklamasına yıllarca izin vermemeleridir. Bazen de düzenledikleri toplantılara kendileri gibi düşünmeyen Türkleri almadıkları halde Türk bilim adamlarının katıldığını ve kendileri ile “soykırım” konusunda hemfikir olduğunu açıklamaktadırlar.⁷⁷

Yani, yerli ASALA'cı enteller, gerçek Ermenileri her alanda örnek almak hususunda kararlı davranmaktadırlar. Mahkeme tarafından durdurulması üzerine Konferans, 23-

76 G. Evren, a.g.e., s.25.

77 Justin McCarthy, “Kim Başlattı”, s.14, M. Çalık (der.) içinde.

25 Eylül 2005’de Bilgi Üniversitesinde Boğaziçi, Sabancı ve Bilgi Üniversitesi’nin rektörlerinin katılımı ile gerçekleşmiştir. Konferansa Dış İşleri Bakanı Abdullah Gül’de telgraf yollamıştır. Konferansta Ermeni teröristlerden direnişçi ve devrimci diye bahsedilmiş, Kürtler, Rumlar, Çerkesler, Gürcüler, Araplar, Süryaniler, Romanlar ve Lazlar’a da soykırım yapıldığı iddiaları ileri sürülmüştür.⁷⁸

Bu konferans ile birlikte, Türkiye’deki Ermenici aydınlar yeni bir söylem geliştirmeye başlamışlardır. 1915 Tehcirinin, devletler hukuku açısından soykırım sayılmadığını bilerek hazırlanmış bir yaklaşımdır bu. Bu yeni söylemde 1915-1916’da gerçekleşenlerine ne denileceği önemli değildir önemli olan bu olayın gerçekleşmesi, insanların yurtlarından sürülmesi, tehcir sırasında ölmeleridir. Bu bir faciadır. Buna rağmen, bunun devletler hukuku açısından “soykırım” olup olmadığını tartışmak vicdansızlıktır. Hatta bazıları soykırım olmadığını söyleyenlerin ahlaksız olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu yeni söylemin bir parçası da “Kaç Ermeninin öldüğünü tartışmanın bir anlamı yok, önemli olan insanların ölmesi” şeklindeki basit operasyondur. Bu son yaklaşımın amacı, Ermeni diasporası ve Ermenilerin 1.5 milyon Ermeni hayatını katletti iddasının sorgulanması engellemektir.⁷⁹

Ermenici aydınların 2000’lerde ileri sürmeye başladığı bir başka tezde belgelerin çok önemli olmadığı tezidir. Hukuk alanında zayıflıkları gibi belgeler alanında zayıf olduklarını bilen Ermeniciler hem de akademik ünvanlıları, “Belgeler o kadar önemli değil.. Belgeleri istediğiniz gibi yorumlarsınız”⁸⁰ veya “Almanya’da Yahudileri yok edin diye bir belge bulamazsınız”⁸¹

Ermeni sözde soykırımı iddialarının gündeme taşınmasına yardımcı olanlar, işbirliği yapanlar konusunda da ne söylenmesi gerektiğini Aziz Atatürk ifade etmektedir: “Bu iddialar kesinlikle doğru değildir, iftiradır. Bunu yalnızca Batıya değil kendi yurttaşlarımıza da önemle ihtar etmek gereğini duyuyoruz. Zira, seyrek olmakla birlikte üzüntü ile işitiyoruz ki, milletimizin tarihini okumamış ya da milli hissiyattan mahrum kalmış olması gereken kimi kişiler, yabancıların bize karşı ortaya attıkları suçlamaları reddetmedikten başka, bir de vatanlarını, milletlerini özürlü göstermekten çekinmiyorlar! Hala salonlarını bize karşı konferans verdirmek için yabancılara açık tutanlar var. Bu gibilere lanet.”⁸²

Türkiye’de Ermeni tezini savunanların Batı tarafından açık bir şekilde ödüllendirilmesi süreci başlamıştır. Bir Alman gazetesinde “Türkler 1 milyon Ermeni ve 30 bin Kürdü katletti” açıklamasını yapan Orhan Pamuk Nobel Edebiyat ödülü

78 G. Evren, a.g.e., s.20 - 26.

79 G. Aktan, *Açık Kriptolar*, s.105.

80 Selim Deringil, G. Evren, a.g.e., s.30.

81 Fikret Adanır, G. Evren, a.g.e., s.30-31.

82 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Vesika 220.

alırken, Orhan Pamuk gibi ABD’de yazarlık eğitimi alan Elif Şafak’ta meşhurlaştırılmıştır.

Aralık 2008’de Ermeni psikolojik operasyonu yeni bir aşamaya taşınmıştır. Bir grup malum Ermenici tarafından başlatılan “Ermenilerden özür dileme” mektubu ve imza kampanyası da tam bir psikolojik savaş operasyonudur. Büyük bir ihtimal ile destek zeminini PKK ve benzeri Türkiye düşmanı kadroların oluşturacağı bu imza kampanyası da Türk milletinin tarihine ve kendisine olan güvenini sarsmayı hedeflemektedir.

Ermenicilerin amacı Türkiye’de gündem yaratıp, bu gündem üzerinden kendilerine yer yapmak ve zihinlere sızmaaktır. Böylece “normalleşmek”, “muhatap haline gelmek” ve uzun vadede sözde soykırımı AB ve ABD baskısı ile Kıbrıs-Annan Planı sürecinde olduğu gibi Türk milletine dayatmayı hedeflemektedirler.

Bir grup malum Ermenici tarafından başlatılan “Ermenilerden özür dileme” mektubu ve imza kampanyası da tam bir psikolojik savaş operasyonudur.

Türk milletinin ve Türk demokrasisi bu oyuna düşmemelidir. Ermenicilerin gerçek niteliği ortaya konulmalı ve onlara öyle davranılmalıdır. Bu davranış aşığılama, küçük görme, görmemezlikten gelme, küçümseme, tiksinti ve gerekir ise en ağır şekilde milli zeminde fikri olarak tüketme olmalıdır. Esasen, Türk hukuk sistemi de bu davranış bütünü emretmektedir.

Yargıtay, 4. Hukuk Dairesi, e.92-12361 ve 15373 no’lu kararı ile bu konuda ortaya bir hukuk şaheseri koymuştur. Hüküm şöyle demektedir: “Anayasanın 176. maddesi uyarınca onun başlangıç kısmı da metne dahildir. Başlangıç bölümünün 7. fıkrası gereği olarak Türklüğün manevi değerlerine ve ulusal çıkarlarına aykırı hiçbir düşünce koruma göremez. Son fıkrayla değerler ve çıkarlar, Türk milleti tarafından, Türk evladının vatan ve millet sevgisine emanet olunmuştur.”

Sonuç veya Ermeni Psikolojik Operasyonunun Kısmi Sonuçları

Ermeni psikolojik operasyonunun yukarıda dikkat çektiğimiz iki ekseninin ulaştığı noktaları değerlendirdiğimiz zaman karşımıza çıkan husus şudur:

1980’li yıllarda yoğunlaşan küresel bir soykırım propagandasını 1990’lara ve 2000’lere taşımaktadır. Bu çerçevede Ermeni diasporası, dünyanın her yerinde parlamentolardan sözde soykırım yasaları çıkarma çalışmaları yürütmüştür. Bu konuda Ermeni diasporasının ciddi bir başarı kazandığı görülmektedir.

Toplam 18 üye şimdiye değin soykırım iddiasını parlamentolarında kabul etmişlerdir. Bu ülkeler, Uruguay, Kıbrıs Rum Kesimi, Arjantin, Rusya, Kanada, Yunanistan, Lübnan, Belçika, İtalya, Vatikan, Fransa, İsviçre, Slovakya, Hollanda, Polonya, Venezüella, Lituanya ve Şili'dir.⁸³ Buna 1987'de sözde soykırımı kabul eden Avrupa Parlamentosunu da eklemek gerekmektedir. AB'nin yaşadığı süreç, Ermeni baskılarının nasıl nitelikler alabileceğini göstermesi açısından çarpıcıdır. 1987'de AP Siyasi Komisyonuna gelen tasarı iki kez üst üste, 14'e 16 reddedilmiştir. Reddedilen tasarinın Genel Kurul gündemine gelmesi mümkün değilken, yine de Genel Kurul gündemine taşınmıştır. AP Genel Kurulu üyelerinin yüzde on beşinin katıldığı oylamada, parlamento binasının çevresi oylama günü binlerce Ermeni tarafından sarılmıştır. Bazı AP üyeleri silahla tehdit edilmişlerdir.⁸⁴

Ancak, Ermeni psikolojik savaşını doğru değerlendirmek açısından nasıl ve neden bu sonuçları aldığını da anlamamız gerekmektedir. Fransa, 29 Mayıs 1998'de Ermeni soykırımı yasasını kabul etmiştir. Bu yasanın gündeme gelmesinin hemen öncesinde, 2. Dünya Savaşı sırasında 1600 Yahudiye Almanlara teslim etmesine rağmen General de Gaulle döneminde 10 yıl Paris emniyet müdürü olan 1978'de bütçe bakanlığına yükselen M. Papon'un Yahudi soykırımına yardım gerekçesi ile yargılanmasına başlamıştır.⁸⁵ Bu aşamada Fransız meclisi, Gündüz Aktan'ın ifadesi ile "kendi günahlarını itiraf etmek için" Türklere muhtaç olmuşlardır.⁸⁶

Bir başka ilginç gelişme de İsviçre'de yaşanmıştır. 22 Mart 2002'de İsviçre'nin 2. Dünya Savaşı'nda Yahudi Soykırımına yaptığı katkılarla ilgili açıklanacaktı. 18 Mart 2002'de İsviçre parlamentosuna, 200 milletvekilinin 115'inin imzası ile Ermeni soykırımını tanıma önergesi sunulmuş, 2001'de yine aynı parlamento tarafından reddedilen bu önerge bu sefer kabul edilmiştir.⁸⁷

Bu durumu Prof. Dr. İlber Ortaylı şu şekilde değerlendirmektedir: "Toplumlar ruhsal temizlenme ihtiyacında ve Shakespeare'in 'Hamlet'indeki katil kralın deyişiyle: 'kokusu göğü kaplayan leş gibi suçlarını' yükleyecek başka ortamlar arıyorlar."⁸⁸ Ortaylı'ya göre, Batı Türkiye'yi kendi kurduğu "kasaplar klubüne almak" istemektedir. Aktan'da "itiraf eden ve özür dileyen toplumlar, kendi suçlarından kurtuldukları kanısıyla, aynı suçtan başkaların tarafından işlendiğini ileri sürmeye başlıyor. Bu, aslında, antisemitizmle Yahudilere yaptıkları projeksiyonun yeni

83 A.g.e., 15-15; Gürbüz Evren, Almanya'nın soykırım dememekle beraber aynı anlama gelebilecek bir tanım yaptığını belirtmektedir. Soykırım suçlamasını kabul etmiş değişik ülkelerdeki federe bölgeler için bkz. Age.s.15-16; Polonya'nın sözde soykırımı kabul süreci için bkz. Fırat Baş, "Karşıtlığı Derinleştirmek", *Ermeni Araştırmaları*, Üç Aylık Tarih, Politika ve Uluslar arası İlişkiler Dergisi, Kış-İlkbahar 2006, s.193-204 .

84 P.Y. Tacar, a.g.m., s. 98-99.

85 Fransa'nın yasayı kabul süreci için bkz. P.Y. Tacar, a.g.m., s.96-98.

86 Gündüz Aktan, *Açık Kriptolar*, s. 17.

87 Aktan, a.g.e., s.61.

88 İlber Ortaylı, *Kırkı Ambar Sohbetleri*, Aşına kitaplar, Ankara 2006, s.200.

hedeflere, bu arada Türklere ve Türkiye'ye yönelmesi demek” tespitini yapmaktadır.⁸⁹

Psikatrhist Erol Göka'da konuyu ele alırken şu tespiti yapmaktadır:” Ermeni yasa tasarılarının neden şimdi gündeme geldiğinin açıklanmasında Batılı-Hıristiyan bilincin suçluluk duygusunun ve mağduriyet psikolojisinin payı büyüktür. Zengin ülkelerin parlamentoları ve kamuoyları gerçek mağduriyet saptanması ve desteklenmesi dileğiyle vicdanlarının seslerini dinlemeye çalışabilirler ama bu arada asıl yaptıkları, kendi suçlu bilinçlerini temize çıkarmaktır. Daha doğrusu kendi suçlu bilinçlerini temize çıkarmaya yaradığı için, bu mağduriyet oyununu böylesine iştekle oynamaktadırlar....Mağduriyet psikolojisinin altında işleyen asıl düzenek, iki dünya savaşının sorumlularının mağduriyet psikolojisidir.’ Hitler, soykırımı Türklere öğrendi’ şeklindeki, son zamanlarda propagandanın ana tematiği olan Ermeni tezinde, bu çocukça düzenek kendini iyice açığa vurmaktadır. Tıpkı kabahat işleyen bir çocuğun, ‘ama Ali de öyle yapmıştı’ diyerek eylemini meşru göstermeye çalışması gibi, tüm Batılı-Hıristiyan bilinç de ‘aslında biz böyle şeyler yapmayız ana Türklere öğrendik’ gibi çocukça bir düzeneğe sarılmakta, böyle komik ve çocuksu bir yolla günahlarından arınmaya ummaktadır.”⁹⁰

Anılan ülkelerin parlamentolarının 1915 olaylarının soykırım olduğuna dair iddiaların hukuki anlamda hiçbir değeri yoktur. Çünkü, herhangi bir eylemin soykırım sayılıp sayılmamasına uluslar arası veya ulusal anlamda böyle bir kararı vermeye yetkili mahkeme karar verebilir.⁹¹

Daha önemli bir başarı ise kamuoyları nezdinde kazanılmış olan başarıdır. Bir çok ülkenin aydını parlamentosu Ermeni sözde soykırımını kabul etmemiş olsa da 1915’de Türklere yönelik bir soykırım gerçekleştirdiğini düşünmektedir.

Türkiye üzerinde yapılan dış politik baskılarla da desteklenen Ermeni psikolojik operasyonu bazı kısmi sonuçlar üretmeyi başarmıştır. Bunları kısaca şu başlıklar altında toplayabiliriz.

- a) Arkalarındaki dış ve basın desteği sayesinde sayılarının çok üzerinde bir etkinlik kazanan Ermenici lobi mensupları, Türk milletinin Ermeni sözde soykırımı konusunda bölünmüş olduğu görüntüsünü vermektedir.
- b) Türk kamuoyunda sözde soykırım iddialarına karşı çıkışı kısmen de olsa statikleştirme ve Ermeni tezinin savunulmasının normalleşmesi,

89 G. Aktan, *Açık Kriptolar*, s.133.

90 E. Göka, a.g.m., s.133-134.

91 P.Y. Tacar, a.g.m., s.92-93.

- c) Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Erivan ziyaretinden sonra Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinden koparılması ve ABD baskısı ile gerçekleşen bu sürecin Türk kamuoyuna başarı olarak sunulması.

Önümüzdeki dönemde, bu kısmi başarılarından cesaret alan Ermeni lobisi ve yandaşları, Türkiye'nin sözde soykırımı kabul etmesi, Türk kamuoyunun duyarsızlaştırılması konusundaki psikolojik operasyonlarını artırarak sürdüreceklerdir. Duyarlı aydın kamuoyunun, Türk milletine karşı girişilen bu alçakça suikasti engellemek amacı ile uyanık olmanın ötesinde yoğun bir çalışma içinde olmalıdır.

OSMANLI ERMENİLERİNİN DÜŞMANLA İŞBİRLİĞİNE "İÇERİDEN TANIKLIK": ERMENİ ASILLI RUS GENERAL KORGANOFF VE ESERİ HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

(A "TESTIMONY FROM THE INSIDE" ON COLLABORATION OF THE OTTOMAN
ARMENIANS WITH THE ENEMY: AN EVALUATION OF RUSSIAN GENERAL
KARGANOFF OF ARMENIAN ORIGIN AND HIS WORK)

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR

Siyaset Bilimci, Cumhurbaşkanlığı (E) Başdanışmanı

Özet: *Gavril Gigoryeviç Korganoff, Albay rütbesinde Kafkas Cephesi'nde Osmanlı ordusuna karşı savaşa katılmış bir askerdir. Korganoff 1927 yılında Paris'te bir Ermeni yayınevi tarafından basılan eserinde; Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesini Ermeni Lejyonları ve Ermeni Milli Ordusu açısından anlatmıştır. Makalede söz konusu bu eser ayrıntılarıyla incelenmektedir.*

Anahtar Kelimeler: *Korganoff, Rus, Ermeni, Kafkas Cephesi*

Abstract: *General Korganoff, having the rank of colonel, is a soldier which has fought against the Ottoman army on the Caucasian Front. In his book published in 1927 in Paris by an Armenian publishing house, he has explained the First World War from the aspects of the Caucasian Front, the Armenian legions and the Armenian National Army. This book has been addressed in detail in this article.*

Key Words: *Korganoff, Russian, Armenian, Caucasian Front*

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'na Kafkas Cephesi'nde savaşa katılan Rus kuvvetlerini inceleyen askeri tarihçiler General Korganoff adından haberdirdir; fakat bu komutanın yaşam öyküsü ve mesleki kariyeri hakkında fazla bilgi bulunmaz.

Gavril Gigoryeviç Korganoff, 3 Mayıs 1880'de Tiflis'te doğmuştur. Asker kökenli bir Ermeni aileden gelmektedir, babası generaldir. 1897'de Tiflis'te

Kadet Okulu'nu; 1899'da Mihaylovsky Topçu Okulu'nu ve 1905'te Nikolayevsky Genelkurmay Akademisi'ni bitirmiştir.

Korganoff, Albay rütbesinde Kafkas Cephesi'nde Osmanlı ordusuna karşı savaşa katılmış; General rütbesinde 15. Tümen Kurmay Başkanlığı ve Kafkas Ordusu Kurmay Başkan Yardımcılığı yapmıştır.

1917'de cephenin çöküşünden sonra 1918'de Ermenistan Cumhuriyeti'nin hizmetinde çalışmıştır. 1920'de de Uluslararası Paris Konferansı'nda Ermenistan Cumhuriyeti Heyeti'nin askeri danışmanlık görevini üstlenmiştir.

1914–1921 yıllarında kurulan Ermeni Subayları Mücadele Birliği ve Ermeni Savaş Muharıpleri Derneği kurucusu ve onursal başkanıdır. Fransa şeref lejyonu ödülü sahibi ve mason olduğu söylenen General Korganoff, 8 Ocak 1954'te Paris'te vefat etmiş ve Pere Lachaise mezarlığında defnedilmiştir.¹

Korganoff'un Eseri Hakkında

General Gavril Korganoff 1927 yılında Paris'te bir Ermeni yayınevi tarafından basılan eserinde; Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesini Ermeni Lejyonları ve Ermeni Milli Ordusu açısından anlatmıştır. (General G. Korganoff, *La Participation Des Armenians A La Guerre Mondiale Sur Le Front Du Caucase 1914-1918*, Paris, Editions Massis, 1927, küçük boy, 198 sayfa.)

Korganoff'un 24 kısa bölüm ve 19 cephe planından oluşan eserinin konusu; I. Dünya Savaşı başlarken Kafkas Cephesi'nde Ermeni Lejyonlarının nasıl örgütlendikleri ve bu şekilde oluşturulan birliklerin Rus ordusu saflarında “düşman” Türk ordusuna karşı nasıl savaştıklarıdır.

Korganoff'un ki gibi savaş alanında cereyan eden çatışmaları konu alan anlatımların hasım (düşman) orduların askeri belgeleriyle desteklendikten sonra daha bir zenginleştirilmesi mümkün olsa da bunun uygulamada çeşitli zorlukları olduğu kabul edilmelidir.

Çoğu kez bu meşakkatli iş, daha sonra bütün tarafların arşivlerini inceleme imkânı bulan askerî tarihçiler tarafından üstlenilir. Kaldı ki Korganoff, Fransa'da oturuyordu ve böyle bir imkândan zaten yoksundu. O nedenledir ki; Korganoff'un eserinde en baştan bazı eksiklikler veya yanlışlıklar olabileceği kabul edilmelidir. Korganoff'un, Paris'te eserini yazarken bir başka eksiklikten, bir savaş sonrası

¹ Bu kısa biyografi notu için yararlanılan kaynaklar: <http://www.grwar.ru/persons/persons.html?id=3287> ve <http://www.rus-sky.com/history/library/plat1-g.htm> ayrıca bkz: <http://aniv.ru/view.php?number=1&st=7>'d Dr. Emanuel Yegiaevič Dalbanyan (doğ. 1943, Beyrut) ile mülakat (Aniv adlı Rusça dergi).

gerçeği olarak kendi arşivlerinin kaybolmasından söz etmiş olması anlamlıdır; şöyle yazmıştır:

“Kafkaslarda Rus Cephesi'nin düşmesinden sonra ordunun belgelerinin bir kısmı kayboldu veya Bolşeviklerin veya Kafkasya'daki yeni Sovyet Cumhuriyetlerinin eline geçti. Bu tarihten belgelerden faydalanma şansı uzun zamandır olmamıştır ve belki de hiç olmayacaktır”.

Demek ki, Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye - Filistin Cephesinde Türk ordusunun bir kısım arşivlerinin kaybolması gibi bir savaş gerçeği, Kafkas Cephesi'nde Rus ordusunun başına gelmiştir. Rus ordusuna bağlı askeri birliklerin arşivlerinin bir kısmı kaybolmuş veya Korganoff'un ifadesiyle bölgede yeni kurulan cumhuriyetlerin kontrolüne geçmiştir. Burada bizim açımızdan çok önemli bir ayrıntıyı dikkatlerinize sunmak isterim.

Korganoff'un bu cephe notlarını yayına hazırlarken, “Ermeni taburlarının operasyonları güvenilir belgeler ışığında anlatılacaktır,” şeklinde kesin bir ifade kullanması; onun elinde bu taburların operasyonlarıyla ilgili arşiv belgelerinin bulunduğunu göstermektedir. Üstelik Korganoff, bu askeri operasyonların şemalarını da operasyonları anlattığı bölümlerin başına eklemek suretiyle konuyla ilgili tarihten önemdeki tanıklığını ayrıca zenginleştirmiştir. Doğal olarak insan şu soruyu da sormadan edemiyor: Korganoff'un kullandığı belgeler ne ölçüde güvenilirlerdir?

Elindeki belgelerin güvenilirliği konusunda en güçlü kanıt, bizzat Korganoff'un kendisidir. Ermeni asıllı Rus General, savaş döneminde bu bilgileri ve belgeleri kontrol ve temin edebilecek pozisyonlarda görevlidir. O kadar ki, Korganoff, çoğu kere Ermeni savaşçıların operasyonlardaki askeri başarılarına dair Rus komutanların takdir belgelerini eserinde doğrudan aktarabilmektedir. Kuşkusuz, yalnızca bu kadar değil. Korganoff eserini hazırlarken yararlandığı gerçekten önemli başka kaynaklara da sahiptir.

Korganoff'un Ermeni Lejyonları ile ilgili bu tanıklığını yazarken başvurduğu ve bizzat eserin ekinde gösterdiği kaynaklar veya askerî belgeler sırasıyla şunlardır:

- 1) General Koutebiakine'in Başkanlığındaki Komisyon Tarafından Toplanan Belgeler.
- 2) Ermeni Kolordusu Sefer Ceridesi.
- 3) Kafkas Cephesi Karargâhı Askeri Telgraf Birimi Tarafından Türk Komutanlığı'na Transkafkasya Hükümeti'nin Gönderdiği Telgrafların Kopyaları Ve Türk Komutanlığı'nın Telgrafları.

- 4) Transkafkasya Meclisi Oturumlarının Stenografik Tutanakları.
- 5) General Nazarbekoff'un Ermeni Hükümeti'ne 11 Şubat 1919 Tarihli Raporu.
- 6) Çatışmaların Durdurulması İle İlgili Müzakerelerden Sorumlu Heyet Başkanı Albay Morch'un Kars Kalesi Komutanına 23 Nisan 1918 Tarihli Raporu.
- 7) Bakü Şehri ve Bölgesi Ordu Ve Donanma Komutanı General Dokoutchaieff'in Petrovsk - Port Şehri, 6 Ekim 1918 Tarihli Raporu.

Kuvvetle inanıyorum ki bu dönemin Ermeni silahlı hareketi ile ilgili yazışmalar ve özellikle birlik ceridesi türü belgeler; Boston'daki Taşnak Arşivi'ndedir.

- 8) Amasasp'ın Bakü 3'üncü Tugayı Tarihi.
- 9) 17 Mart'tan 11 Eylül 1918'e Bakü Olayları Üzerine Bakü 1'inci Tugay Komutanı'nın Tutanakları.
- 10) Erich Ludendorff, Alman Orduları İlk Genel Karargâh Komutanı, Harp Hatıraları 1914 - 1918, (Paris, Payot).

- 11) P.G. La Chasnis, Savaş Sırasında Ve Barış Karşısında Transkafkasya Halkları, (Paris, Bossard Yayınları, 1921).
- 12) A.Poidebard, Rus Ordusunun Çekilmesinden Sonra Kafkas Cephesinde Ermenilerin Askeri Rolü, (Paris, 1920).

Bu listede yer alan ve birinci el kategorisinde değerlendirmek zorunda olduğumuz kaynakların her biri son derece önemlidir. Üstelik bunların birkaçı dışında hiçbirine mevcut koşullarda Türk akademisyenler olarak bizim ulaşma imkânımız da henüz bulunmuyor. Kuvvetle inanıyorum ki bu dönemin Ermeni silahlı hareketi ile ilgili yazışmalar ve özellikle birlik ceridesi türü belgeler; Boston'daki Taşnak Arşivi'ndedir ve bilindiği gibi orası tarih araştırmalarını bir bilim dalı olarak kabul eden ve görevini dürüst yapmak isteyen (Türk veya öteki milletlerden) akademisyenler için halen yasak bölgedir.

Bununla birlikte savaşın sona ermesinden birkaç yıl sonra bu denli önemli ve orijinal askeri belgelerin yol göstericiliğinde hazırlanmış bir eser; bir takım eksiklikleri, abartıları veya yanlış anlaşılmaları kısmen bünyesinde barındırsa bile hiç kuşkusuz önemlidir. Bunlar ayrı bir çalışmanın konusu ve az sonra söz edeceğim, Taner Yurtsever'in 2010 yılında Atatürk Araştırma Merkezi tarafından basılacak yüksek lisans tezinde bu sorunun yanıtı verilmiş olmalıdır diye

düşünüyorum. Kendi okumalarıma göre; Korganoff’un Ermeni Lejyonları ile ilgili cephe notlarında ciddi bir zaaf veya en az iki önemli eksiklik vardır.

Korganoff, Cephe’de Rus ve Türk kuvvetlerinin çatışma ve askeri operasyonlar sırasında karşı karşıya gelişlerini anlatırken, Rus kuvvetlerinin Ermeni Lejyonlar dışındaki ana birliklerinden yeterince söz etmek gereğini duymamıştır. Onun bu tutumu bir Çin sözünde aktarılan durumun çarpıcı bir örneğidir. Benim sık tekrarladığım bu sözde tarih yazıcıları için acı bir uyarı vardır; bu Çin sözü şöyledir: “Kuyunun dibindeki kurbağa gökyüzünü kuyunun ağzı kadar bilir.”

Okuyucu, eserde anlatılandan yola çıkarak, Kafkas Cephesi’nde Rus tarafına ait askerî başarıların Ermeni Lejyonları sayesinde elde olunduğu izlenimine kapılabilir. Ermeni gönüllülerin, çatışmalarda ve operasyonlarda güçlerinin çok üstünde bir performans sergiledikleri sonucuna varılabilir.

Oysa onlarla birlikte ve onlardan katbekat fazla sayıda ve hayli güçlü ve donanımlı ana Rus birlikleri savaş alanına gönderilmiştir. Bunlar 1917’de cepheden ayrılanlara kadar görevlerini sürdürmüşlerdir.

Cephenin kaderini belirleyen bütün askerî operasyonların Rus kuvvetlerince ve Rus komutanların liderliği altında gerçekleştirildikleri unutulmamalıdır. Ermeni Gönüllüler, Cephe’nin “kirli savaş” kısmında bir rolü üstlenmişler ve çoğu kere iğrenç hünerlerini Rus komutanların bilgisi dışında sergilemişlerdir. Fakat Korganoff, Ermeni Gönüllülerin cephede askeri alandaki katkılarını anlatırken; nedense bu ölüm makinelerinin bölgedeki sivil Müslüman ahaliye yönelik acımasız ve hunhar katliamlarından hiç bir şekilde söz etmemiştir.

Korganoff, sınırın iki yakasında Ermeni birliklerin Müslüman kadınlara, çocuklara ve yaşlılara yönelik, toplu katliamlarını, insanlık suçlarını görmezden gelmiştir ve belki de örtme gayreti içinde olabilir, bilemiyorum. Böyle bir tarihi tanıklık elbette kendi içinde ciddi bir zaaftır ve eksiklidir.

Bununla birlikte bu eser, 1914 - 1918 yıllarında Kafkas Cephesi’nde Ermeni Lejyonların katıldıkları askeri operasyonları anlatan en önemli kaynaktır. Korganoff, tarihin son Osmanlı –Rus Savaşı için, Ermeni Lejyonları vasıtasıyla aktardıkları; kapsamı, içeriği ve operasyon şemaları ile aynı konuda Pastırmacıyan’ın² ve Andranik’in³ anlatımları ile birlikte askeri tarihçiler açısından zengin ve birinci el malzeme sunmaktadır.

Korganoff’un 1927’de Fransızca basılan bu tarihi ve önemli tanıklığı 40 yıl sonra,

2 Dr. G. Pasdermajian (Armen Garo), *Why Armenia Should be Free*, Boston, 1918.

3 Antranik Çelebiyan, *Antranik Paşa*, Çev. Mariam Arpi - Nairi Arek, İstanbul, Pêrî Y, 2003.

1967’de, Ermeni diasporasının önde gelen sözcülerinden The Armenian Review adlı dergide İngilizce olarak ve General Gabriel Gorganian imzası ile “Materials for the Historian” (Tarihçi için Materyaller) alt başlığı eklenmek suretiyle yayınlanmıştır.⁴

General Korganoff’un bu eserinden, Kafkas Cephesi’ni inceleyen askeri tarihçiler bibliyografya olarak haberli olmakla beraber, yine aynı literatürde Ermenilerin bu savaşa katılması ayrıntılı şekilde değerlendirilmemiştir.⁵ Ermeni literatüründe de çok uzun yıllardır Birinci Dünya Savaşı’nda Türkiye içinde sürdürülen Ermeni silahlı hareketine yönelik bu türden yayınlara karşı bir “unutma” veya “unutturma” politikası izlenmektedir.

Ermeni literatüründe saptadığım bu görmezden gelme olgusu bilinçli midir; yoksa bir ihmalkârlık mıdır; bunun muhtemel nedeni veya nedenleri hakkında bir tahminde bulunmayacağım. Ancak burada biz Türk akademisyenler açısından bir acı gerçeği itiraf etmek ve bu vesile ile kamuoyumuzdan özür dilemek isterim. Türkiye’de de konu ile akademik topluluk birkaç istisna dışında 2000’li yılların başına kadar bu eserle ilgilenmemiştir.

1927 yılında basılan General Korganoff’un bu eseri çok acı bir gerçek olarak vurgulamak isterim ki; Fransa’da yayımlandıktan tam 75 yıl sonra 2002’de bir Türk akademisyen tarafından fark edilmiştir. Edirne Trakya Üniversitesi’nden değerli meslektaşım Prof. Hasan Dilan, Paris’te keşfettiği bu ilginç eseri hiç vakit geçirmeksizin büyük bir süratle Türk Tarih Kurumu Belleten dergisinde (Sayı 249, Ağustos 2003) ayrıntılı ve başarılı bir değerlendirme yazısına konu yapmış ve Türkiye’de akademik topluluğun bilgisine sunmuştur.⁶

Prof. Hasan Dilan, kişisel imkânlarıyla 2002 yılında Paris’te gerçekleştirdiği bu gönüllü okuma çabasını daha sonra benim önerimle uzun ve keyifli bir incelemeye dönüştürmüştür. Onun, Paris Milli Kütüphanesi’nde harcadığı yoğun mesainin ürünü olan yeni incelemesi, 2007 yılında Türk – Ermeni İhtilâfı/Makaleler adlı TBMM yayınında “Okuma Notları” başlığı ile yayınlanmıştır.⁷

4 General Gabriel Gorganian, “Armenian Participation in World War I on the Caucaisan Front”, *The Armenian Review*, Vol. XX, Number 3, Autumn 1967, s. 3-21; dergide İngilizce tercüme yayının devamı için bkz: *The Armenian Review*, Vol. XX, Number 4, Winter 1967, s. 66-80; Vol. 21, Number 2, Summer 1968, s. 66-80; Number 4 (Winter 1968), s. 69-74; Vol. 22, Number 1, Spring 1969, s. 71-77; Vol 22, Number 4, Winter 1970, s. 68-71; Vol. 23, Number 1, Spring 1970, s. 72-79; Vol. 23, Number 2, Summer 1970, s. 45-65.

5 Bkz: W. E. D. Allen, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border 1828-1921*, Cambridge at the University of Press, 1953. Bu eserin Türkçe tercümesi için bkz: *Kafkas Harekatı: 1828-1921 Türk-Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara, Genelkurmay B., 1966.

6 Türkiye’de bu eserin tanıtımı için bkz: Hasan Dilan, General G. Korganoff (Kitap Tanıtma), *Belleten*, LXVII, 249, Ağustos 2003, s. 553-559. Prof. Atatöv, 2006 yılında ABD’nde verdiği bir konferansta Ermeni muhataplarına bu kitaptan söz etmiş ve kitabın *The Armenian Review* adlı dergide yayınlanan İngilizce tercümelerini okumalarını önermiştir. Bkz: Türkçaya Ataöv, “Tarihi Yanılmak Kolay Değildir”, *Cumhuriyet*, 10 Ekim 2007.

7 Hasan Dilan, “Okuma Notları”, *Türk-Ermeni İhtilâfı/Makaleler*, (Editör: Hikmet Özdemir), Ankara, TBMM Yayınları, 2007, s. 503-549.

2004 yılında da Malatya İnönü Üniversitesi’nden Prof. Salim Çöhçe’nin danışmanlığında Türk belgeleriyle Korganoff’un anlatımlarını karşılaştırmak amacıyla bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.⁸

Eserin Yazım Planı

General Korganoff’un yazım planını anlamak için önce Kafkas Cephesi’nde Rus ordusunun savaş düzenini bilmek gerekir. Savaşın hemen başında Rus kuvvetleri 7 bölgede konuşlandırılmıştır:

- 1) **Batum Bölgesi:** General Liekhoff’a bağlı 4 tabur sağ kanadı kontrol etmektedir ve Tchorock bölgesinde güvenliği sağlamaktadır.
- 2) **Oltu Bölgesi:** General İstomine komutasında 8 tabur, 92 top, 24 Kazak süvari bölüğünden oluşmaktadır; harekât istikameti Oltu ve Erzurum’dur.
- 3) **Sarıkamış Bölgesi:** General Berkman komutasında 24 tabur, 92 top, 24 Kazak süvari bölüğünden oluşmaktadır; harekât istikameti, Sarıkamış, Pasin vadisi ve Erzurum’dur.
- 4) **Kağızman Bölgesi:** General Prjevalsky komutasında Sarıkamış Grubu ve Erivan Lejyonu ile bağlantı sağlayan 6 tabur ve 6 Kazak süvari bölüğünden oluşmaktadır.
- 5) **Erivan Bölgesi:** General Abatsieff komutasında Eleşkirt vadisine girmek ve Erivan (Dilijan) Tiflis hattını korumakla görevli 14 tabur, 32 top, 24 Kazak süvari bölüğünden oluşmaktadır.
- 6) **Makü Bölgesi:** General Nikolaieff komutasında 1 tabur, 12 süvari bölüğü, 4 toptan oluşmaktadır; operasyon istikameti Makü, Beyazıt, Van şeklindedir.
- 7) **Azerbaycan Bölgesi:** General Tchernozouboff komutasında 7 tabur, 24 top ve 24 Kazak süvari bölüğünden oluşmaktadır; İran Azerbaycanı’nda asayışı sağlamak ve ordunun sol kanadını kontrol etmekle görevlidir.

Korganoff’un yazım planı kronolojiktir ve kendi içinde tutarlı üç ana başlık altında toplanmıştır:

⁸ Taner Yurtsever, *Korganoff’un La Participation Des Armenians A La Guerre Mondiale Sur Le Front Du Caucase (1914-1918) adlı Kitabındaki Kayıtların Türk Arşivlerindeki Belgelerle Mukayesesi*, Malatya İnönü Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2004. Prof. Salim Çöhçe’nin gayretiyle Taner Yurtsever’in yüksek lisans tezinin geliştirilmiş şeklinin *Bir Ermeni Generalin Hatıraları* adıyla Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) yayını olarak basımı planlanmıştır.

Birinci kısımda (1 - 7. bölümler); Kafkas Cephesinde Osmanlı - Rus Savaşının başladığı 1914 Ekiminden 1916 Mart - Nisanında Rus işgaline kadarki çarpışmalarda veya askeri operasyonlarda (Van bölgesinin iki kez ele geçirilmesi, Bitlis Operasyonu ve Hizan Seferi gibi) Ermeni Lejyonların rolü açıklanmıştır.

İkinci kısımda (8 - 13. bölümler); 1916 ilkbaharından 1917 ilkbaharına kadar Doğu Anadolu'da Rus işgalinde Ermeni Lejyonların Avcı Taburlarına dönüştürülmesi ve bunların İran'da, Pencin'de Rus kuvvetleriyle beraber gerçekleştirdikleri operasyonlar anlatılmıştır.

Üçüncü kısımda (14 - 24. bölümler); Rus işgal kuvvetleri Doğu Anadolu'dan çekilirken; Ermeni Avcı Taburlarının Ermeni Milli Ordusu'na dönüştürülmesi ve bunların tek başlarına ve kendi komutanlıkları altında gerçekleştirdikleri, Erzincan, Erzurum savunmaları, Sarıkamış, Kars, Gümrü ve Erivan bölgesi operasyonları ve Bakü şehri ve bölgesi için verdikleri mücadeleler anlatılmıştır.

Eserde birbirine geçmiş iki konu hakkında yer yer ayrıntılı ve tümüyle Rus ve Ermeni askerî belgelerine dayalı, kıymetli bilgiler sunulmaktadır. Korganoff'un eserinde iki önemli konu birlikte işlenmiştir:

Birincisi; eserin başlığında ifade edildiği şekilde Ermeni Lejyonlarının Kafkas Cephesi'nde Türklere karşı Rus ordusuyla birlikte bu savaşa katılmaları hakkında birinci elden bilgi sahibi ve yetkili bir komutanın anlatımları.

İkincisi; savaş başlarken oluşturulan bu Lejyonların, savaşın en zorlu evrelerinde sırasıyla tabur, alay ve kolordu (ordu) seviyesinde örgütlenmelerini tamamlaması ve Tiflis Ermeni Milli Bürosu liderliğinde sürdürülen bu askerî faaliyetin yine Ermeni asıllı bir Rus General Nazarbekieff komutasında Ermenistan Milli Ordusu adıyla Kafkas Cephesi'nin her iki yanında yeniden harp sahnesinde çıkışı ve 1918 baharında da bu silahlı gücün Ermenistan Cumhuriyeti'ne dönüşümü süreci.

Burada öncelikli olarak, Rus kuvvetleri safında Türk ordusuna karşı savaşan ve Rus işgalinin sona ermesi ardından işgal bölgesinde kendi başına savaşı göze alan Ermeni askerî yapılanmasının oluşumunu –bir başka önemli kaynak yardımı ile- kısa olarak özetlemek istiyorum.

Çünkü Ermeni Lejyonların kuruluş sürecindeki uluslar arası iklim ve ilişkiler ağı bilinmeden doğrudan Türkiye'ye karşı çatışmalarda görev alan bu birliklerin; savaşın büyük siyasî aktörleri açısından farklılık arz eden karmaşık kuruluş amacını anlamak zordur.

2010 Nisan ayı itibarıyla Türkiye'ye karşı oluşturulan söz konusu Lejyonların

kuruluş amacı ve bu amacın gerçekleştirildiği iklim (ortam) hakkında elimizde mevcut en önemli kaynak, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi’nden Doç. Orhan Doğan’ın gözetiminde Şahin Doğan tarafından hazırlanan bir yüksek lisans tezidir ve maalesef henüz yayınlanmamıştır.⁹

Rus arşivlerinde gerçekleştirilen bu kısa ve özlü yüksek lisans tezine göre; Savaşın başlamasıyla Fransa Başbakanı Gumerk, Ermeni Taşnak Komitesi’ne yakın politikacı Viktor Perar ile bir görüşme yapmıştır. Fransa Başbakanı Gumerk bu görüşmede Perar’a, Ermeni Taşnak Komitesi’nin Cenevre Komitesi ile ilişkiye geçmesi ve kendilerine İttifak devletleriyle işbirliği yapmaları önerisinde bulunmasını söylemiştir. Bu talep üzerine Perar, o sırada Droşak gazetesinin baş editörü Mikael Varandyan ile görüşmüştür. Bu görüşmelerde Perar, Ermeni Taşnak Komitesi’nin İttifak devletlerine bağlanması ve bu devletlere savaş sırasında yardım etmesi karşılığında Ermenilere Türkiye sınırları içinde otonom bir Ermenistan vaad etmiştir. Bu durumda, Ermeni Taşnak Komitesi, Türkiye’ye karşı Ermeni Gönüllü Birliklerin oluşturulmasını kabul etmektedir. Yapılan bu görüşmelerin ardından Ermeni Taşnak Komitesi Batı Bürosu adına Mahlas, alınan kararı bildirmek üzere Tiflis’e gönderilmiştir. Ancak, Batı Bürosu’nun bu görüşünün Doğu Bürosu tarafından onaylandıktan sonra yürürlüğe girmesi gerektiği de Mahlas’a söylenmiştir. Tiflis’te Arşak’ın konağında yapılan ve 20 şahsiyetin katıldığı Taşnak Komitesi toplantısında Ermeni Gönüllü Birlikler kurulması projesi onaylanmıştır. Burada bir ayrıntı olarak Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov’un rolünü vurgulamalıyım.

***Fransa Başbakanı
Gumerk, Ermeni Taşnak
Komitesi’nin Cenevre
Komitesi ile ilişkiye
geçmesi ve kendilerine
İttifak devletleriyle işbirliği
yapmaları önerisinde
bulunmasını söylemiştir.***

Rusya Dışişleri Bakanı Sazanov da, Kafkasya Genel Valisi Varontsov - Daşkov’dan Ermenilerden, Kürtlerden ve Aysorlardan (Süryaniler) oluşturulacak Lejyonların organizasyonunda görev almak üzere güvenilir kişilerin belirlenmesini istemiştir.

Bunun üzerine Rusya’nın Kafkasya Genel Valisi Varontsov - Daşkov, Tiflis Belediye Başkanı Hatisov ve Ermeni Episkop Mesrop’a, Osmanlı Devleti ile savaşta Rus kuvvetlerine yardım etmek üzere Ermeni Lejyonlarını oluşturabileceklerini ve bunların harcamalarının Rusya hazinesinden karşılanacağını bildirmiştir.

Daha sonra, Kafkasya Genel Valiliği’nde Vali Vekili Peterson, Kafkasya Askerî Bölge Komutanı General Yudeniç, Tiflis Ermeni Cemaati Lideri Episkop Mesrop,

⁹ Şahin Doğan, *Rus Kaynaklarına Göre Doğu Anadolu’daki Ermeni Faaliyetleri (1914 - 1918)*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ocak 2007.

Tiflis Belediye Başkanı Hatisov, Tiflis Ermeni Komitesi Başkanı Arutünov ve Dr. Zavriyev'in katıldıkları bir özel toplantıda, gerilla savaşında “deneyimli” Ermeni komutanların gözetiminde bu Lejyonların oluşturulması onaylanmıştır.

Ermeni Taşnak Komitesi Dış İlişkiler Sorumlusu Dr. Zavriyev, Rusya'nın Kafkasya Genel Valisi ile yaptığı görüşmelerde Partisi ve Milleti adına, bu savaşta Kafkas Cephesinde Türklere karşı Ermenilerin, Rus kuvvetlerine katılacaklarını ve Komitenin bütün gücünün Rusların idaresi altına verildiğini onaylamıştır. Bunun üzerine, Ermeni Taşnak Komitesi, Ermeni halkının bir bölümü ile birlikte gönüllü birliklere katılmıştır.¹⁰

İşte Korganoff'un eserini bu bilgiler çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Korganoff'un anlatımına göre; Rus Genelkurmayı, Osmanlı ordusuna karşı Ermeni Lejyonları projesini ilk anda “şüpheli” karşılamış ise de daha sonra yararlı bulmuş ve proje onaylanmıştır:

“Bir taraftan, düşmana karşı büyük bir nefret besleyen ve savaşın gerçekleştiği sahneyi iyi tanıyan, benzer dil ve lehçeleri konuşan ve yerel halkla bağlantıları olan unsurları savaşta kullanmanın avantajı var iken; öte yanda milli birimler kurmanın ayrılıkçı duyguların gelişmesine yol açabilme ihtimali göz önünde tutuluyordu.”

Korganoff, şu cümlelerle devam etmektedir:

“Birçok görüşmeden sonra, Eylül ayı ortasında, Tiflis'teki 'Ermeni Milli Bürosu', Kafkasya'da Ermeni gönüllülerden oluşan dört birlik oluşturmak için onay aldı. Bu birliklerin oluşturulması 1914 Ekiminde, yani Türkiye tarafından savaş ilân edilmesiyle aynı zamanda tamamlandı. (...)”

Bu ifade de çok önemli ve hazin bir gerçek gizlidir; şöyle ki, Tiflis'teki Ermeni Milli Bürosu tarafından Ermeni gönüllüler, Türkiye'nin savaşa girme kararından önce bu amaçla ilgili büro tarafından bir araya toplanmıştır. General Korganoff'un yazdığına göre; savaşın hemen başında oluşturulan 4 Lejyonda 2,500 aktif ve 600 yedek savaşçı olmak üzere 3,100 gönüllü silâh altına alınmıştır.

“Bu birliklerin komutası, hepsi de Türklere karşı verilen mücadelenin önde gelen şahsiyetlerinden olan Ermeni halk kahramanları Andranik, Dro, Amazaspe ve Keri'ye verilmişti.”

Lejyonların komutanı olarak görevlendirilen bu ve benzeri bütün isimler, gerçekten

10 Şahin Doğan'ın yüksek lisans tezinden yaptığım aktarma bu kadar./HÖ.

uzun yıllar Osmanlı yönetimine ve Türk güvenlik güçlerine karşı isyan düzenlemek ve Müslüman sivillere yönelik çeşitli silahlı eylemlerde bulunmak suretiyle Osmanlı ve Kafkasya Ermenileri arasında ün kazanmış şahsiyetlerdir.

Lejyonların emir komutasında önemli bir husus; bu birliklerin üst birimlerde toplanmak yerine; Kafkas Cephesinde Rus ordusunun farklı birim ve gruplarına bağlanmasıdır; çünkü keşif hizmetlerinde faydalı olacaklardır; “cephenin tümünde nerede ise eşit dağıtılmaları” bu nedenledir.

Aynı tarihlerde Fransız ve İngiliz ordularının da Osmanlı topraklarındaki savaş hedeflerini gerçekleştirirken; Zeytun, İskenderun ve Çukurova Ermenilerinden oluşturulan Lejyonlarla aktif işbirliği halinde bulduklarını; savaşın ikinci ve sonraki yıllarında bu birliklerin kendi komutanlıkları altında Türk kuvvetlerine karşı savaşa katılmalarını sağladıklarını ayrıca vurgulamak isterim.

Fransız ordusunun bu savaşta Osmanlı tebaası Ermenileri askere alma politikası yalnızca Kıbrıs'ta eğittikleri Legion D'Orient birlikleri ile sınırlı kalmamıştır. Türk İstiklal Savaşı'nın başı itibariyle Osmanlı tebaasından Ermenileri Fransız askeri üniforması giydirmek suretiyle uygulamaya koyduğu ve Mersin, Adana, Maraş, Antep dahil bütün Çukurova bölgesini işgal projesi de aynı çerçevede değerlendirilmelidir.

Ermenilerin Savaşa Katılması

Rusya ve müttefiki devletlerin bilgi ve yönlendirmesiyle ve Kafkas Cephesi'nde Rus ordusu tarafından doğrudan desteklenen ve Ermeni Taşnak Partisi silahlı birlikleri tarafından savaş alanında gerçekleştirilen bu özel askerî faaliyet dört aşamada incelenebilir:

Birinci Aşama: Lejyonlar

Korganoff'un aktardığına göre; Savaşın ilan edildiği gün, Rusların, Sarıkamış, Kağızman ve Erivan Gruplarına bağlı birlikler sınırı geçmiş ve bunlar Erzurum'da toplanmak suretiyle yoğunluğunu yitiren Türk öncü birliklerini püskürtmüşlerdir.

8 Kasım'da hareketli çatışmalardan sonra, Rus birlikleri Pasin vadisinin tamamını ve Eleşkirt vadisinin bir kısmını işgal etmiştir. Sınır çizgisi Djilik (Gheul) dağı, Khopik, Mindighvan, Deli Baba üzerinden İde'den Eleşkirt'teki Kara Kilise'ye uzanmıştır. 10 Kasım'da Türkler, Erzurum - Sarıkamış istikametinde bir karşı taarruz başlatmıştır.

19 Kasım'a kadar süren çatışmalardan sonra General Berkman komutasında Sarıkamış Grubu, Khoroum, Akhalik, Horasan, Tarkhodja hattına çekilmiştir. Bölgedeki ilk çatışmalarda Ermeni Lejyonları operasyonlarda bulunmamışlardır. 19 Kasım 1914'ten sonra, 4. Lejyon, Sarıkamış ve Karaorgan'a Sarıkamış Grubunun sağ kanadını güçlendirmekle görevli Türkistan 2. Kolordusu'na katılmıştır.

Lejyon, Karaorgan'dan Aghrevan'a ve General İstomine'in Oltu'dan gelen yürüyüş kolunun da yönelmiş olduğu İde'ye girmiştir. Bu Lejyon, 29 Kasım'da hareketli bir çatışma sonrasında Liavsor köyünü ele geçirmiş ve İde'nin 10 km. güneyindeki Ekrek'e doğru ilerleyişini devam ettirmiştir. Aynı zamanda Türkistan 2. Kolordusu ile ve bu sırada İde'yi işgal eden General İstomine'in birlikleriyle irtibatını sürdürmektedir.

Aralık ayının başından itibaren, Türk kuvvetleri bölgede harekât başlatmış ve ayın 22'sinde Sarıkamış Grubu ve Oltu Müfrezesi'ne saldırmıştır. Saldırımı sınırdan, pozisyonunu korumakta olan Sarıkamış Grubuna doğru taşıyan Türk birlikleri, aynı zamanda Oltu Müfrezesine karşı da, açık bir şekilde Kars - Sarıkamış hattını ele geçirmek ve bu hamleyle Rus ordusunun büyük kısmını alttan yıkmak niyetiyle hareket halindedir.

22 Aralık'ta Türk birlikleri tarafından baskı altına alınan 4. Lejyon, İde'ye çekilme emri almıştır. Ancak bu şehri Rus birlikleri zaten boşalttığı için, 4. Lejyon, bu dağlık bölgeyi halen kontrolünde bulunduran Türk birliklerinin arasından süngülerle kendisine yol açmak zorunda kalmıştır.

Lejyon, Nariman'a geldiğinde iki yürüyüş koluna ayrılmış; Sarıkamış ve Merdenek'e varana kadar ciddi kayıplar vermiştir. Sarıkamış Grubunun Türkistan 2. Kolordusu tarafından takviye edilmesinden sonra, General Prjevalsky'nin Kağızman'daki birliği Delibaba'ya doğru yola çıkma emri almıştır. General Abatsieff'in birlikleri ise aynı sürede Ağrı'yı işgal etmiştir.

Delibaba'nın işgalinden sonra, General Prjevalsky birliklerinin içinde bulunan 3. Lejyon ise, Kara Derbent geçidinin korunması ve Eleşkirt vadisiyle bağlantısının sağlanması amacıyla diğer birimlerle birlikte özel bir müfrezeye oluşturmuştur.

Ermeni 3. Lejyonu, 19 Kasım günü Alagöz yakınında ilk kez düşman birlikleri ile karşılaşmıştır. Kürt aşiretlerinden oluşan bu birliğe üstünlük sağladıktan sonra Lejyon, Pirhasan, Kepenek ve Khosroveran köylerini işgal etmiş ve güney geçidini kaplayan kayalığın kontrolünü başarmıştır.

24 Kasım'da fazla ilerlediği düşünülen Lejyon, 31 Aralık'a kadar dinlenmiş ve

Sarıkamış Grubunun en sol kanadını korumak amacıyla Alagöz’e çağrılmış ve düşmanla bölgesel karşılaşmalarda ve keşif faaliyetlerinde rol almıştır.

Korganoff, savaşın ilk evresinde Ermeni gönüllülerin “düşman” karşısında duruşlarını tanımlamak için Plastoune 2. Tugay Komutanı General Gouliga’nın komutası altındaki 3. Lejyon’a gönderdiği resmi belgeyi kanıt olarak vermiştir:

“Bu belge, 3. Ermeni Lejyonu Komutanı Amazaspe Servanstian’a gönderilmiştir. Onun komutası altında söz konusu Lejyon, 5 - 28 Aralık 1914 arasında bana bağlı birlikler tarafından yürütülen tüm faaliyetlerde yer almış ve 15 Aralık’ta Sangmane, Mirhasan, Kepenek’te yapılan keşiflerde de kendini göstermiştir. 19 Aralık gecesi, Lejyonlar, Alagöz köyüne yönelik şiddetli bir Türk saldırısına karşı koyarken 30 ölü ve 40 yaralı vermiştir; ve 23 Aralık’ta Kepenek’e giderken Amazaspe’nin Lejyonu çok özel hizmetleri yerine getirmiştir. Ermeni Lejyonu askerlerinin genel olarak tüm çatışmalarda cesaretle savaştığını; savaşamayacak durumda olan yaralıların dahi saldırılara katıldığını tasdik ederim. Buna duyduğumuz güvenli resmi mühürü bastıyor ve imzalıyoruz.”

19 Şubat 1915

Tuğgeneral Gouliga, Albay Boukritoff ve Yüzbaşı Chilnikoff”.

Korganoff, 3. ve 4. Lejyonların savaşın bu ilk evresindeki katkısını şu şekilde anlatmaktadır:

“Böylece, Erzurum ana hattında Sarıkamış Grubu; 3. ve 4. Lejyonlar grubun her iki kanattaki tüm operasyonlarında yer almış ve Türk ordusunun dağılması ve 9. Kolordunun ele geçirilmesiyle sonlanan 22 Aralık 1914 ve 16 Ocak 1915 arasındaki Sarıkamış muharebesine de katılmışlardır.”

2. Lejyon, General Nikolaieff komutasında Makü bölgesinde ilerleyen Rus birliklerinin öncüsü olarak Van’a giderken Tebriz kolunda iki gün süren (12 - 13 Aralık) şiddetli bir çatışmada ağır yaralanan Komutan Dro’yu kaybetmiştir. Daha sonra General Abatsieff birliklerine bağlanmış Eleşkirt vadisinde faaliyet göstermiş ve 1914 yılı boyunca yedi çatışmaya katılmıştır. Bu Lejyon, Ermeni nüfusun Rus sınırına aktarılmasında da görev almıştır.

General Tchernozouboff’un Azerbaycan Grubuna bağlı 1. Lejyon ise, savaşın başında 18 - 30 Kasım günlerinde Kotour bölgesinin işgalinde görev yapmıştır. Bu Lejyon, 1 ve 9 Aralık günlerinde Saray ve Asurlu’nun alınmasında bulunmuş ve 15

Aralık'a kadar Van hattını savunan Kürtlerle çatışmıştır. Lejyon, 15 Aralık'ta Kotour bölgesinde kendi konumlarının arkasına sızmayı başarmış "düşman" gücüne karşı koyabilmek için çağırılmıştır.

18 Aralık günü ise Beladjik köyü yakınında baş gösteren ve Kafkas Kazaklarının 4. Tümeni Kürtlerle ve bu Tümenin Khoi'yle olan iletişim hattını tehdit eden Türk jandarma kuvvetiyle karşı karşıya getiren muharebeye katılmıştır. Sarıkamış operasyonlarını ve Tebriz hattında önemli sayıda Türk kuvvetinin ortaya çıkışı ardından diğer birimlerin eşlik ettiği 1. Lejyon, Khoi'den Djoulfa üstüne çekilme emri almıştır.

15 Ocak'ta Lejyon, bir Türk Tümeni tarafından sıkıştırılıp Tebriz'den çekilen birlikleri güçlendirmek için Safian'a hareket etmiştir. Lejyon buraya Safian muharebesi sona erdikten sonra Türklerin tam bir bozgunla ve aceleyle Ourmie gölünün güney kıyısına çekildiği 28 Ocak'ta ulaşmıştır.

1914 Aralık ayı sonunda ve 1915 başında Kafkas Cephesinde baş gösteren durgunluk, Lejyonların Erivan ve Kars bölgesine çekilmeleri ve "hak edilmiş bir istirahat" ve ayrıca Kolordu Komutanının bir takdir belgesiyle ödüllendirilmelerini mümkün kılmıştır. Korganoff'un eserinde doğrudan aktardığı bir durum raporu ve takdir belgesi şöyledir:

"Ermeni 3. Lejyonu Amazaspe Servanstian'a

Ordu Komutanı'nın emriyle, Ermeni 3. Lejyonun bana bağlı unsurların içinde yer alması durumu sona ermiş ve Lejyon yeni bir yön almıştır. Türkiye ile olan çatışmaların başından itibaren 3. Lejyon Sarıkamış Grubu ile birlikte hareket etmiş; daha sonra Albay Koulebiakine'in birliğine katılmıştır. Lejyon, özellikle 22 Kasım, 23 Aralık ve 5 Ocak'taki muharebelerde öne çıkmıştır. 19 Aralık'ta Türklerin ilk şoku olan ve çarpıcı bir zaferle sonuçlanan Sarıkamış operasyonlarının başlangıcı niteliğindeki Alagöz'de katkı yapmışlardır. Alagöz'de gerçekleşen muharebede Ermeniler 30 ölü ve 40 yaralı vermiş olsa da; düşmana beraberce ağır bir yenilgi yaşatmışlar ve takviye kuvvetlerin gelişine kadar cesur bir dirençle düşmana karşı koymuşlardır. Bu Lejyonun değerli komutanından ve cesur askerlerinden üzülerək ayrılmaktayım. Yine de, onları fedakârlıklarından ve Sarıkamış Grubundaki mükemmel ve faydalı hizmetlerinden dolayı Ordu adına takdir etmek için benim için mutluluktur. Kendilerine verilen görevde mutluluk, parlak başarılar ve zaferler dilerim.

3. Lejyon üç ay boyunca Sarıkamış Grubu'nun sol kanadını koruyarak, dik ve engebeli Palandöken dağlarında istihbarat hizmeti vererek; Generaller

Gouliga ve Prjevalsky'nin tuğaylarıyla ve son olarak General Baratoff'un birlikleriyle yan yana ve cesurca savaşarak birçok sorumluluk içeren ağır görevini başarıyla tamamladı.

Tanrı ile birlikte, bize duyulan güvenin desteğiyle ve kutsal amacımız adına zafere doğru yürüyelim!

Tuğgeneral Kalitine

Kafkas 1. Kolordusu Komutanı”.

İkinci Aşama: Avcı Taburları

İkinci aşamada Ermeni Lejyonları, Avcı Taburları seviyesine yükseltilmiştir. Korganoff'un değerlendirmesine göre; Kafkas Cephesinde savaşın ilk dönemi Ermeni Lejyonları açısından bazı önemli eksiklikleri ortaya koymuştur. Bu dönem aynı zamanda birliklerin savaşma yetenekleri, direnme kapasiteleri ve önemli kayıplar vermelerine rağmen ayakta kalma arzularının takdir edilmesine da fırsat hazırlamıştır.

Lejyonlar bu dönem boyunca 2,482 mevcut içinden 156 ölü ve 743 yaralı vermiştir. Bu yaklaşık yüzde 36'lık bir orandır ve yüksek sayımalıdır; birliklerin moralleri bozulmuş ve fakat kendilerini canlı tutan savaşçı ruhu ortaya koymuşlardır.

Kafkas Cephesi Yüksek Komutanlığı, Ermeni Lejyonların cephedeki işlevini doğru kavramış ve 5. si Vartan, 6. sı Avcharian komutasında olmak üzere iki yeni Lejyon daha kurulmasına izin vermiştir. Her Lejyonda 1,000 gönüllü hesabıyla toplam savaşçı gücü 6,000 kişiye yükselmiştir.

1916 Mart ayında Tiflis Ermeni Milli Bürosu'nun Kafkas Cephesi Yüksek Komutanlığı nezdinde teklifi ile Ermeni Lejyonların 6 Ermeni Avcı Taburu olarak yeniden örgütlenmesi kabul edilmiştir. Bu Avcı Taburları, toplam dört bölükten oluşan Kazak Plastounes (piyade birlikleri) içinde planlanmıştır. Emrin yayınlanmasıyla birlikte Lejyonlar, cephenin dört bir yanına dağılmıştır. 1., 2., 3., ve 6. Lejyonlar Türkiye'ye; 4., 5., ve 7., Lejyonlar İran Azerbaycanı'na gönderilmişlerdir.

Lejyon, mevcudunun azlığı nedeniyle diğerlerinin tamamlanmasında kullanılmış ve yeni örgütlenme şu şekilde gerçekleştirilmiştir:

- Lejyon, Birinci Ermeni Avcı Taburu

- Lejyon, İkinci Ermeni Avcı Taburu
- Lejyon, Beşinci Ermeni Avcı Taburu
- Lejyon, Dördüncü Ermeni Avcı Taburu
- Lejyon, Üçüncü Ermeni Avcı Taburu
- Lejyon, Altıncı Ermeni Avcı Taburu

Bu yeni uygulama şöyledir:

Ermeni Avcı Taburlarını normal bir düzene sokmak amacıyla Kafkas Cephesi'ndeki birliklerde görevli tüm Ermeni subay ve askerler bu birliklerde toplanmıştır.

Ermeni Avcı Taburlarını normal bir düzene sokmak amacıyla Kafkas Cephesi'ndeki birliklerde görevli tüm Ermeni subay ve askerler bu birliklerde toplanmıştır.

Korganoff'un yazdığına göre bu tarih itibarıyla Rus Genelkurmayı halen ihtiyatlıdır; Lejyonlar tarafından verilen hizmet takdir edilmekle birlikte, Kafkas Cephesi Yüksek Komutanlığı iç politikayla ilgili sebeplerden dolayı bu taburları daha önemli görülen birliklerde görevlendirmek suretiyle tüm cepheye dağıtmış ve bağlı oldukları komutanlıklar sık sık değiştirilmiştir.

Van Harekâtı'nda

Korganoff, Rus Cephe Komutanlığı'nın Ermeni Lejyonların savaş düzeni hakkında yeni uygulaması ve bu Lejyonlarda görevli savaşçıların uyuşu hakkında şunları yazmaktadır:

“Dört lejyonu aynı komutanlığa yerleştiren bu dağılım, öncelikli olarak Van Grubuna verilen görevle açıklanmaktadır. Van'da Ermeni nüfusu, Türklere karşı ayaklanıp kendisini kahramanca savunmuş; ancak her taraftan daha örgütlü ve daha iyi silahlanmış düşmanla çevrilmiş olduğu için acil olarak yardım istemiştir. Ayrıca bu bölge halkından oluşturulan Lejyonlar, askeri operasyonların gerçekleştiği bölgeyi mükemmel bir şekilde tanıyorlardı”.

Savaşın yeni evresi için Ermeni Lejyonlar, kısa istirahatları ardından güçlendirilmiş olarak yeniden Rus ordusu saflarına gönderilmiştir. 2'nci, 3'üncü, 4'üncü ve 5'inci Lejyonlar yeni operasyon için Van Grubu emrine verilmişlerdir. Bu defa dört

Lejyon aynı komutanlık altında görevlendirilmiştir. Vartan komutasındaki bu bağımsız kuvvet Ararat birlikleri olarak tanınmıştır.

Savaşın bu yeni evresinde, daha önce olduğu gibi 1. Lejyon, General Tchernozebouff'un Azerbaycan Grubuna bağlı kalırken; 6. Lejyon, General Baratoff'un Sarıkamış Grubuna katılmıştır. 6. Lejyonun faaliyetleri şöyledir:

1915 kışı biterken Türk kuvvetleri İran Azerbaycan'ı bölgesinde kendilerini hissettirmektedir. Bu sırada 1. Lejyon Marande'de istirahattedir. Lejyon, 2 Mart günü acil olarak Khoi önüne ilerleme emri almış ve General Nazarbekoff Grubu ile 4 Mart'ta Düz Dağ yakınında gerçekleşen muharebeye katılmıştır.

Lejyon, 28 Nisan'a kadar Khoi bölgesinde bulunmuş ve sükûnetin hâkim olması nedeniyle başka herhangi bir çatışmaya girmemiştir. Nisan ayı ortasında Ourmia tarafında Halil Bey'e bağlı bir Türk Tümeni tarafından Dilman yönünde başlatılan bir saldırı; Kafkas Cephesi'nin sol kanadını tehdit etmiştir. Bu saldırının başarılı olması durumunda Türkler'e Djoulfa yoluna doğrudan ulaşım imkânı sağlanacak ve sonuç olarak Tiflis - Bakü demiryolunun ve Kafkas Cephesinin bütün haberleşme hatları kaybedilecektir.

28 Nisan'da acil olarak Dilman'a gelmesi emredilen 6. Lejyon, 30 Nisan'da bölgeye ulaşmış ve 1 Mayıs günü muharebeye katılarak 8. Alayın bir Avcı Taburu ile kilit rol üstlenmiştir. Dilman muharebesinde Lejyon, 3'ü subay ve 16 savaşçısını yitirmiştir. Korganoff'un bu konudaki anlatımı şöyledir:

“Enerjik ve beklenmedik bir dirençle karşılaşan, dağıtılarak püskürtülen ve ağır kayıplar veren Halil Bey, Tümenin geri kalanını kurtarmak için Djoulamerk yönünde çekilirken; General Nazarbekoff'un birlikleri de öncesinde olduğu gibi 1. Ermeni Lejyonu öncülüğünde dinamik bir şekilde Halil bey'i takip ediyordu”.

28 Nisan'da Erivan'dan yola çıkan Ararat birlikleri, 4 Mayıs'ta Tchingil geçidini (eski Rus - Türk sınırı) aşmış ve aynı gün Taparız dağı eteğinde Beyazıt'tan Van'a vadi yolu üstündeki Kızıl - Diza'ya ulaşmıştır.

Yine Ermeni asıllı Rus Komutan General Nikolaieff kuvvetlerinin öncüsü olan Ararat birlikleri 11 Mayıs'ta Bengri Kala'yı ele geçirmiş, 14 Mayıs'ta yeni bir taarruz ile ertesi gün Djanik köyünü ve 18 Mayıs'ta Alour köyünü işgal etmiştir. Türk birlikleri, Van gölünün güney kıyısı boyunca Vostan istikametinde çok süratli bir şekilde çekilmiştir.

Korganoff'un ifadesiyle, “burada, uzun bir kuşatmadan kurtulan Van halkı

[Ermeniler] birliklere coşkulu bir karşılama yapmıştır. 21 Mayıs'ta Van gölünün güney bölgesine yerleşebilmek için 2. Ermeni Lejyonu Çatak ve Mokouse'yi işgal emrini almış ve 23 Mayıs'ta kısa bir muharebeden sonra Lejyon Çatak'ı zapt etmiştir.

Lejyon, 31 Mayıs'ta işgal ettiği Mokouse istikametinde yürüyüşüne devam etmiştir. 4 - 5 Haziran gecesi Türkler Sghert (Siirt) istikametini örten terk edilmiş hatları geri almak amacıyla bir karşı taarruz denemişler; fakat yerel Ermeni birliklerin yardımıyla bu saldırı püskürtülmüştür.

29 Mayıs'ta Ermeni 4. Lejyonu Vostan'ı işgal emrini almıştır. Altı saat süren bir çatışmadan sonra Türkler, Vostan geçidinin ötesine atılmış ve 3 toplarını bırakmak zorunda kalmıştır. Lejyon, Vostan'ı işgal emrini başarı ile yerine getirmiş ve Van'dan gelen 3. Lejyon ile birlikte 7 Haziran'da inatçı bir muharebeden sonra Sevan'ı, 12 Haziran'da da Sorp'u işgal etmiştir.

13 Haziran'da Van gölü güneyinde Rus cephe hattı Norkev, Mokouse ve Çatak'tan geçmektedir. Korganoff'un ifadesiyle, "tüm bu hattın Ermeni Lejyonları ve bölgedeki Ermeni gönüllü grupları tarafından işgal edilmesi dikkat çekicidir". 28 Haziran'da Lejyonlar General Troukhine'nin kuvvetlerine (1 Sınır Muhafız Taburu, 4 Ermeni Lejyonu, 1 Sınır Muhafız Süvari Bölüğü, 12 Kazak Bölüğü (sotnias), 6 sahra topu, 6 dağ topu) katılmıştır.

Bu sırada birliklerin, 4. Kafkas Kolordusu'nun sol kanadı Bitlis yanını örtmek için gölün güney kıyısı boyunca ilerlemesi gerekmektedir. Bu Kolordu, Khnis – Kala - Moushe hattının işgali için Malazgirt - Ahlat cephesinde hareketına devam etmektedir. Rus Ordu Komutanı'na göre, Hınıs - Muş hattının işgali, Erzurum'un alınmasıyla sonuçlanabilecek harekâtlar için çıkış yoludur. General Troukhine kuvvetlerinin Norkev bölgesinde toplanmasından sonra bu birlikler, iki günlük bir muharebenin ardından (29 - 30 Haziran) Sevan'ı ele geçirmişlerdir.

Bu sırada Halil Bey, Rus 4. Kolordusu'na yönelik bir taarruz denemek istemiş; General Troukhine'in ilerlemesini tehdit altına almak için 44., 106. ve 107. Türk alaylarını Sorp'ta bırakmıştır. 12 Temmuz'da kaybedilen muharebede, Türk mevzilerinin tamamı ortadan kaldırılmış ve toplarının üçte ikisi galiplerin (Rus tarafının) eline geçmiş ve 14 Temmuz günü General Troukhine'in kuvvetleri, gölün güneybatı ucundaki Malazgirt - Bitlis yoluna ulaşmıştır. General Troukhine, Kolordusu'nun başarısını tebrik ederken Lejyonlarla ilgili olarak şunları söylemiştir:

"Andranik ve Dro'nun Lejyonları sol kanattaki düşman mevzilerine şiddetle taarruz ederken Amaspe'nin Lejyonu, olağanüstü zor koşullarda ve topçu

tarafından desteklenmeden karla örtülü dağları aşmıştır. Lejyonlar yorgunluklarına rağmen mevzilerinden söktükleri düşmanı var güçleriyle takip etmişlerdir”.

Fakat 17 Temmuz'dan itibaren bölgede savaşın seyri değişmiştir. 15 Temmuz'da Rus 4. Kolordusu yönünde önemli takviyelerle Türkler bir karşı taarruz başlatmıştır. General Troukhine kuvvetlerine Sorp'un güneybatısındaki mevzilere çekilme emrini vermek zorunda kalmıştır.

Türklerin Malazgirt yakınında çevirme harekâtı ve Prkhousse'da Rus cephesinin yarılması durumu tümüyle değiştirmiş, Türkler tarafından Malazgirt'in kontrolü Rus 4. Kolordu birliklerini parçalamış ve Eleşkirt vadisine doğru en kısa yolu açmıştır. Bu durumda Rus 4. Kolordusu gölün kuzey kıyısından çekilmiş; 3. ve 4. Lejyonlar ise tümüyle General Troukhine kuvvetleriyle birlikte geniş Van bölgesinin boşaltılmasına katılmıştır. General Troukhine'in kuvvetleri 4 Ağustos günü Van'ı boşaltmışlardır. Bu sırada 1. ve 2. Ermeni Lejyonlar Iğdır'da, 3. ve 4. Ermeni Lejyonlar Dilman'dadır.

Üçüncü Aşama: Tek Komutanlık

Rus kuvvetlerinin Van'dan çekildiği haberi, Ermeni halkında bomba etkisi yapmış ve Lejyonların moralini de bir hayli olumsuz etkilemiştir. Bazı lejyonerler, Rus sınırına doğru kaçan mülteci kabilelerinde ailelerini aramak için birliklerinden ayrılmaktır. Korganoff'un yazdığına göre; Tiflis Ermeni Milli Bürosu, Lejyonlardan firarları önlemek ve ne pahasına olursa olsun Türkiye'ye karşı mücadeleye devam etmek kararını yinelemiştir. Lejyonların yeniden örgütlenmesi Ağustos, Eylül ve Ekim'de üç aydan fazla sürmüştür.

Rus Karargâhı ile yapılan görüşmelerden sonra yaz döneminde oluşturulan ve Türkiye'de savaşa katılmak için bekleyen 6. ve 7. Lejyonlardan aktarılan 750 lejyonerle 1. 3. ve 4. Lejyonların eksikleri tamamlanmış ve bunların Iğdır'a sevkleri sağlanmıştır. Rus 4. Kolordusu'nun emrine göre; “oluşturulmuş ve oluşturulan” bütün Ermeni Lejyonları, Tümen Komutanlığı yetkileriyle donatılmış bölgesel 1. Tugay Komutanı emrine verilmiştir. Bu emir, Lejyonları birlik altında toplamak ve onlara yön vermek isteyen Tiflis Ermeni Milli Bürosu'nun talepleriyle örtüşmektedir.

Fakat bir süre sonra cephenin çeşitli yerlerinde çatışmaların başlaması nedeniyle bu Lejyonlar yeniden düzenlenmiş ve bir kısmı 4. Kolordu, bir kısmı da Azerbaycan - Van Grubuna katılmışlardır.

Bitlis Harekâtı'nda

Lejyonlar, Rus kuvvetleri ile beraber Van bölgesinin yeniden işgalini gerçekleştirmiş ve 1916 yılında da Köprüköy ve Khnis - Kala Ruslar tarafından ele geçirilerek Erzurum, Muş ve Bitlis'i hedef alan bir askerî operasyon başlatılmıştır.

Erzurum'un alınması ve Muş vadisinin işgali, Rus kuvvetlerine hücum hattını Sivas, Harput ve Diyarbakır yönünde sürdürerek; Türklerin Transkafkasya operasyonlarını temelinden sarsma imkânı sağlamıştır. Rus Kafkas Ordusu Genelkurmayı'ndan Muş ve Bitlis'i işgal emrini alan 4. Kolordu Komutanı, bu bölgeye öncelikle General Abatsieff'in 6 tam 1 eksik tabur, 10 top ve 3 Kazak süvari bölüğünden oluşan yürüyüş kolunu sevk etmiştir.

1916 Ocak sonunda bu yürüyüş kolu Nemrut dağı (Van gölünün batı kıyısı) bölgesini işgal ve Bitlis saldırısını başlatmıştır. Gölü kuzeyden dolaşan ve yürüyüş koluna dâhil 1. Lejyon'da 3 Kazak Süvari Birliği ve 2 top vardır. Lejyon, 12 Şubat'ta Adilcevaz'ı ve ardından Ahlat'ı işgal etmiştir. 19 Şubat'ta yürüyüş kolu General Abatsieff'in Bitlis'teki kuvvetlerine katılmış ve gölün güneybatı kıyısındaki Tatvan'ı işgal emrini almıştır. Bu operasyon 20 Şubat'ta tamamlanmıştır. Bünyesinde 2. Lejyonu barındıran yürüyüş kolu ise 15 Şubat'ta Muş'u işgal etmiştir.

Bu şekilde Şubat ayı sonuna doğru General Abatsieff Grubu, Muş - Hasköy - Tatvan hattını işgal etmiş ve bölgede gölün güney kıyısından bir süre ilerlemekte olan yürüyüş koluyla birleşmiştir. General Abatsieff, Bitlis'teki Türklerin saldırı başlatacakları konumu tutmak amacıyla 1 piyade taburu ve 2 topla desteklenen 1. Lejyona Bitlis boğazını ele geçirme emrini vermiş; fakat Lejyon bu görevde başarılı olamamıştır. Genel saldırı, 28 Şubat'ta başlamış; birlikler iki yürüyüş kolunda toplanmıştır. Birinci Lejyon, merkezdeki yürüyüş kolunda, İkinci Lejyon ise sağ kolda yer almaktadır.

Dik tepelerde ağır bir kar yağışı altında ilerleyen birlikler, 29 Şubat'ta büyük bir taarruz muharebesine katılmış ise de, Türk bölgesini ele geçirmeyi başaramamıştır. Gün batımıyla birlikte çatışmalar sona erdiğinde Lejyon, 15 ölü ve 55 yaralı vermiştir. 2/3 Mart gecesi, bir gece saldırısı planlanmış ve birlikler, tek bir kurşun atmadan Türk mevzilerine sızmış ve 2 dağ topu ile birlikte savunma hattı ve Bitlis şehri ele geçirilmiştir. Bitlis'in işgalinden sonra 1. Lejyon, Muş - Bitlis yolunun Kürt baskınlarına karşı korunması için görevlendirilmiştir.

Khisan Harekâtı’nda

Amazaspe’nin 3. Lejyonu tarafından yürütülen ve 12 Mart - 12 Nisan arasında bir ay süren Khisan harekâtı, Bitlis’in elde tutulması için verilen mücadelenin bir parçasıdır. Bu harekâtın hedefi, Van Grubu Komutanı General Koulebiakine’e Ordu Komutanı Youdenitch tarafından gönderilen emirde açıklanmıştır:

“Siirt tarafından istihbarat temin edip Khisan’ı işgal edecek olan 3. Lejyonu vakit geçirmeden gönderiniz!”

Gelen istihbarata göre, Bitlis’i geri almak için, Türklerin Siirt üstünden bir operasyon yapması beklenmektedir. 11 Mart’ta birlikler Van’dan Vostan’a yürümüş ve ertesi güne bekledikten sonra 13 Mart’ta Makhour ve Palou köylerine ulaşmış ve buradan Khisan’a yönelmiştir. 18 Mart’ta tan ağarırken Lejyonun işgali altındaki Solentz köyüne Kürtler saldırmıştır. Bu saldırının amacı, Lejyonun Khizan’a girişini engellemektir. Bu saldırılar başarılı olmamış ve 23 Mart’ta Khizan Lejyon tarafından ele geçirilmiştir. Khisan’da bulunan 500 sivil Ermeni kurtarılmış ve cephane, at ve yiyecekten oluşan çok miktarda ganimet elde edilmiştir.

***Khisan’da bulunan
500 sivil Ermeni
kurtarılmış ve cephane, at
ve yiyecekten oluşan çok
miktarda ganimet elde
edilmiştir.***

28 Mart’ta Bitlis Grubu’nun sol kanadı Vervan’dan Bitlis’e alınmış ve Lejyon, Khoros – Vervan - Karasu yollarının kesiştiği bölgeye çekilme emri almıştır. Lejyon bu bölgeyi 29 Mart’ta işgal etmiş ve Khizan’a doğru keşfe çıkarak Vervan’ı yeniden işgal eden Bitlis Grubu’nun sol kanadıyla bağlantı kurmuştur.

Diğer Operasyonlar

Birinci Ermeni Avcı Taburu, 1916 Haziran ayında Mamakhatoune’un 40 km batısında Yeniköy civarını kontrolünde bulunduran 39. Piyade Tümenine bağlanmıştır. Bu sırada Trabzon’un 80-100 km güneybatısında Goumichkana-Ardassa bölgesinde toplanan Türk kuvvetleri, buradan Rus 5. Kolordusu’na taarruz başlatmış ve bu kuvvetleri 25-30 km doğuya itmişlerdir.

Korganoff’un aktardığına göre; Türklerin hedefi, güçlendirilmiş olan Trabzon bölgesini kuşatıp denize ulaşmaktır. Böylece Trabzon’da haberleşme hatlarını savunan Rus birliklerin etkinliği kırılmış olacaktır. Türk planı bu hamleyle, Rus kuvvetlerini tehlikeli bölgeye çekmek ve Oghnotte – Khisankala - Köprükøy ana

istikametinde belirleyici bir darbeyi kolaylıkla uygulayabilmeyi ve Erzurum'un gerisini açmayı planlamıştır. Türk öncü birlikleri, bu operasyon için Haziran sonunda Kığı – Tcholik - Oghnotte bölgesine gönderilmiştir.

Rus ordusunu yarmayı hedefleyen bu operasyonun başarılı olması durumunda; iki tarafın savaşın başındaki konumlarına çekilmesi ve işgal bölgesinin boşaltılması mümkündür ve Rus kuvvetleri Transkafkasya cephesine doğru itilecektir. Rus Karargâhı, bu plana karşı koymak için düşmanın kendi bölgesinde genel bir hücum düzenlenmesini ve bu şekilde düşmanın önünü kesmeyi düşünmüştür. Bu sayede belirleyici darbe Bayburt ve Erzincan istikametine taşınacaktır ve bu saldırının 8 Temmuz 1916 gecesi yapılması planlanmıştır.

5 Temmuz günü, 39. Piyade Tümeni'ne bağlı Birinci Ermeni Avcı Taburu 4. Kazak Piyade Taburuna dahil edilmiş ve sağ bölgesine bir tabur ve 14 top verilmiştir. Bu bölge, Karasu çayı boyunca Kükürtlü köyüne kadar uzanmaktadır.

Birinci Ermeni Avcı Taburu bu köyden Kükürtlü boğazına giden bölgeyi işgal etmiştir. Bu taburunun güneyinde Tümenin diğer birimleri mevzi almıştır. 7 Temmuzda Tümen Komutanı, günün ağarmasıyla yürüyüş emri vermiş; Ermeni Avcı Taburunun da aralarında bulunduğu birlikler Balintapa köyünden başlayan 2,350 metre yükseklikteki dağların tepeleri ve güney etekleri boyunca ilerleyen Türk birliklerinin mevzilerini ele geçirmekle görevlendirilmiştir. Ermeni Avcı Taburu emri uyguladığında ağır kayıplar vermiş ve kendisine söylenen mevzilere ulaşamamış ve baştaki konumuna geri çekilmiştir.

9 Temmuz'da günün ağarmasıyla birlikte yeni saldırı başlatılmış ve bu kez Tabur, 2,350 metre yükseklikteki mevzileri ele geçirmeyi başarmış ve fakat güneyden yaklaşan birimlerin desteklememesi nedeniyle sol kanadı üstün düşman (Türk) kuvvetleri tarafından kuşatılmış ve saldırıya uğramıştır. 9 Temmuz 10 Temmuzla başlayan gece birlikler, saldırı emrini yeniden uygulayarak operasyonu sürdürmüş ve bu defa başarılı olmuştur. Türklerin kayıpları makuldür ve çekilmelerini süvarilerin koruması altında düzenli bir şekilde tamamlamışlardır.

Ermeni Avcı Taburu ise, ölüm ve yaralanmalar nedeniyle mevcudunun yüzde 55'ini kaybetmiş ve şiddetli bir darbe almıştır. Bu saldırının sonucu olarak Birinci Ermeni Avcı Taburu, 39. Tümen öncü kuvvetine katılmış ve 24 Temmuz günü Erzincan'a girmiştir. Rus kuvvetleri eşzamanlı bir operasyonla 16 Temmuzda şiddetli bir çatışmanın ardından Bayburt'u ve 27 Temmuzda da Kelkit'i ele geçirmiştir. 6 Ağustosta Türkler, Erzincan - Sivas yolunun geçtiği Çardaklı boğazından (Erzincan'ın 70 kilometre batısı) püskürtülmüştür. Ancak, Rus ordusunun taarruzu, birliklerin yorgunluğu, ulaşımın düzenlenememesi gibi nedenlerle bu noktada durmuştur.

Birinci Ermeni Avcı Taburu Sonbahar boyunca ve 1917 Kışı bitene kadar Çardaklı köyü yakınında dinlenmiş ve 39. Piyade Tümeni mevcuduna katılmıştır. 1917 Mart başında Birinci Ermeni Avcı Taburu, Erzincan mevzilerinin sol kanadına gönderilmiş ve burada 1917 Ağustosuna kadar dinlenmiştir.¹¹ 1917 Ağustos sonuna doğru Ermeni Avcı Taburları yeniden örgütlenmek üzere cephe gerisine çağırılmışlardır. 22 Temmuz – 4 Ağustos 1917 arasında birkaç hafta süren çatışmalarda 4. ve 6. Ermeni Avcı Taburlarının kayıpları çok ciddidir; bu dönemle birlikte 4. Avcı Taburu'nun kaybı 12 subay ve 183 savaşıdır.

İran'da

Korganoff'a göre; 1916 yazı başında Türk ve Rus kuvvetleri arasındaki mücadele İran Azerbaycanı bölgesine sıçramıştır.

Revandouze ve Süleymaniye (Musul vilayeti) bölgesinde Türk birliklerinin toplanması ve ardından öncü birliklerin İran sınırına ulaşması; Serdechte, Bana ve Saccise'i işgal etmeleri dikkat çekicidir.

Türk operasyonunun başarılı olması durumunda, Türkler, İran'ın Kürt bölgesinde kontrolü sağlayacaktır. Ruslara karşı mücadeleye her zaman hazır olan yerel nüfus tarafından desteklenen Türk operasyonları Tebriz istikametinde ilerleyebilir ve Kafkas Cephesi'nin sol kanadını ve arkalarını yeniden tehdit edebilir.

Buna karşı koymak için, birinci hatta halen İran Azerbaycanı'nı işgal etmiş olan Kazak Süvariler, Ermeni Avcı Taburları, ön koruyucular ve bir yerel taburdan oluşan 7. Kafkas Kolordusu'na bağlı kuvvetler yerleştirilmiştir. Marende'de toplanan Dördüncü Ermeni Avcı Taburu, 14 Haziran'da derhal Saoutch-Boulag bölgesine hareket emrini almış ve 24 Haziranda buraya varmış ve 1 Eylül'e kadar sürekli olarak çatışmaların içinde yer almıştır.

Dördüncü Ermeni Avcı Taburu İran'daki bu operasyonlar boyunca 5 subay ve 87 savaşığını yitirmiştir. Bölgede çok sayıda kurban alan kolera gibi salgınlar da kayıpların yüksek olmasında etkili olmuştur. 29 Kasım'da Tabur geri çağırılmış ve 7 Mart 1917'ye kadar dinleneceği Bocan bölgesine gönderilmiştir. 7 Mart 1917'de Bana'da, amacı Senne şehri yakınındaki 1. Süvari Kolordusuna karşı ilerleyen Türkleri yanıltmak olan bir tatbikatta rol almıştır. 17 Martta Tabur Bana'ya girmiş ve 22 Haziran 1917'ye kadar burada dinlenmiştir.

---

¹¹ Korganoff, Taburun bu dinlenmeler sırasında bölgede gerçekleştirdiği katliamları da yazmamıştır/HÖ.

Pencin Operasyonu

22 Haziran 1917 günü 7. Kafkas Kolordusu Komutanı tarafından Pencin'e giden yolu kapatan Türk birliklerine saldırı emri verilmiş ve Pencin işgal edilmiştir. Türk birliklerine saldırı 23 Haziran'ı 24'üne bağlayan gece saat 01'de gerçekleştirilmiş; fakat ilk anda başarılı olunamamış; yürüyüş kolu ağır silahlarla donatıldıktan sonra saldırı yenilenmiştir.

27 Haziran günü sabah saat 7'de başlatılan yeni saldırıda 4. ve 6. Ermeni Avcı Taburlarının hücumunda Türk birlikleri düzensiz olarak geri çekilirken Kızılsu nehrinin sol kıyısındaki tepeleri de ele geçirmiştir. 30 Haziran sabahı saat 10'a doğru 4. Ermeni Avcı Taburu 57 kayıp verdikten sonra Türklerin kontrol ettiği tepeleri ele geçirmiş ve ardından Pencin'i yeniden işgal etmiştir.

Dördüncü Aşama: Doğu Anadolu'da Ermeni Askeri İdaresi

Korganoff'un anlatımına göre, Rus birliklerinin Kafkas Cephesi'ndeki zaferi, - kendi deyimiyle- Türkiye Ermenistanı'nın büyük bölümünün işgal edilmesini sağlamıştır. Ancak, Rus birliklerinin cepheyi terk etmesi yüzünden; sadece bu bölgenin değil, bütün Transkafkasya'nın kaderi tehlikeye girmiştir. Korganoff, savaşın gerçekten "en kritik" anını anlatmaya şöyle devam etmiştir:

"Ermeniler ve Türkler arasında bağımsız bir mücadele başlayabileceği yönündeki korkunç soru, olayların gidişatı sonucu akıllara geliyordu. Geriye, temin edilebilen bütün kuvvetleri bir araya toplamak; Rus ordusunda görev yapan Ermeni askerlerinden oluşan yeni Ermeni birlikleri oluşturmak ve o ana kadar bağımsız olan Ermeni Avcı Taburlarını düzenli birlikler haline getirmek dışında yapacak bir şey kalmamıştı.

Petrograd'daki Ermeni siyasi çevreleri ve Tiflis'teki Ermeni Milli Komitesi içinde bulunulan kötü duruma rağmen hâlâ iyi çalışan Rus otoriteleri nezdinde Ermeni kuvvetlerinin yeniden örgütlenmesi amacıyla gerekli girişimlere başlamıştı.

Milli Komite, bağımsız Ermeni Taburlarının, iki tabur bir alay oluşturacak ve alaylar da tugaylarda toplanacak şekilde yeniden düzenlenmesini istiyordu. Aynı zamanda, bütün askerlerden oluşacak yeni birimler kurmanın gerekliliğinde ısrar ediyordu. Ancak, özel bir Ermeni ordusu kurma konusunu gündeme getirmekten çekiniyorlardı".

Fakat bu noktada sürpriz bir gelişme olmuştur. Milli Komite'nin ve Petrograd'daki

Ermeni siyasi çevrelerinin girişimleri Kafkas Cephesi Yüksek Komutanlığı’ndan çok Savaş Bakanlığı tarafından olumlu karşılanmıştır.

Tiflis Ermeni Milli Bürosu’nun başvurusuna karşılık, Rusya Savaş Bakanlığı şu kararı yayınlamıştır:

“Ermeni Avcı Taburlarının alaylar halinde yeniden örgütlenmesi ve bunların tümenler altında toplanması için derhal harekete geçmenin kaçınılmaz olduğunu değerlendiriyorum”.

Ermeni Sadırı Taburlarının alaylara dönüştürülmesi ile ilgili düzenleme Kafkas Cephesi Kurmay Başkanının 2 Temmuz 1917 tarih ve 480 nolu ve 11 Temmuz 1917 tarih ve 540 nolu emirlerine uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Korganoff’un sözleriyle;

“Bu iki emir, gelecekteki Ermeni ordusunun örgütlenmesinin temelini atmıştır. Ancak olaylar o kadar hızlı gelişmiştir ki; daha Ekim 1917’de Kafkas Cephesini kurtarmak için Rus birliklerinin yerine Ermeni birliklerinin geçmesi zorunluluğu açığa çıkmıştır. (...)”

**23 Aralık 1917 günü
Kafkas Cephesi Komutanı,
Ermeni ordusunun
oluşturulmasını
amaçlayan 136 nolu
emrini yayınlamıştır.**

General Korganoff’un anlatımında çok kritik bir bilgi daha vardır, diyor ki; Ermeni ordusunun kurulması kararı ile birlikte, Rusya’nın öteki cephelelerdeki bütün Ermeni askerlerin ve subayların var olan birlikleri tamamlamak ve genel planda öngörülen birlikleri kurmak için çağrılmaları gündeme gelmiştir. Rus otoriteler nezdindeki bu girişimler, Rus birliklerinin cepheyi terk etmesiyle eş zamana denk geldiği için bu kez olumlu karşılanmıştır.

Bu bilgi bir başka tarihi gerçeği daha ortaya koymaktadır. Şöyle ki; savaşın başında askere alınan Kafkasya Ermenileri Galiçya ve öteki cephelelerde görevli Rus kuvvetlerine gönderilmişlerdi. Rus Genelkurmayı bu yeni durumda onların da Tiflis Ermeni Milli Bürosu’nun isteği doğrultusunda Doğu Anadolu’da askeri operasyonlarda görev almalarına imkân sağlamıştır.

Ve sonunda, 23 Aralık 1917 günü Kafkas Cephesi Komutanı, Ermeni ordusunun oluşturulmasını amaçlayan 136 nolu emrini yayınlamıştır. 1918’de Demokratik Ermenistan Cumhuriyeti’ne giden süreçte ve bugünkü Ermenistan Silahlı Kuvvetleri’nin kuruluşunda kritik önemde bulunan bu tarihî emir gereği oluşturulan birlikler şöyledir:

- Ermeni Ordusu
- Tümgeneral Nazarbekoff
- Kürmay Başkanı Tuğgeneral Vichinsky
- Birinci Ermeni Avcı Tümeni
- Tuğgeneral Arecheff
- Birinci Alay 3 Tabur
- İkinci Alay 3 Tabur
- Üçüncü Alay 3 Tabur
- Dördüncü Alay 3 Tabur
- Birinci Topçu Tugayı 6 Batarya
- İkinci Ermeni Avcı Tümeni
- Tuğgeneral Silikoff
- Beşinci Alay 3 Tabur
- Altıncı Alay 3 Tabur
- Yedinci Alay 3 Tabur
- Sekizinci Alay 3 Tabur
- İkinci Topçu Tugayı 6 Batarya
- Ermeni Gönüllüler Tümeni
- General Andranik
- Birinci Tugay
- Erzurum Alayı 2 Tabur
- Erzincan Alayı 2 Tabur
- 2 Dağ Bataryası
- Süvari Alayı 3 Süvari Taburu
- İkinci Tugay
- Hınıs Alayı 2 Tabur
- Karakilise Alayı 2 Tabur
- 2 Dağ Bataryası
- Üçüncü Tugay
- Van 1. Alayı 2 Tabur
- Van 2. Alayı 2 Tabur
- Bakü Taburu 1 Tabur
- 2 Dağ Bataryası
- Süvari Alayı 3 Süvari Taburu

Süvari Tugayı

Albay Korganoff

Süvari 1. Alayı 4 Süvari Taburu

Süvari 2. Alayı 4 Süvari Taburu

Süvari Bataryaları

Obüs Bataryaları

İtfaiye Taburu

Bölgesel Alaylar:

Lori Alayı 2 Tabur

Coucha Alayı 2 Tabur

Akhalkalaki Alayı 2 Tabur

Kazak Alayı

Noukha Taburu

Akhaltzikh Taburu

Lori Taburu

Iğdır Taburu

Khanessour Taburu

Piyade Tugayı

Kale Birlikleri

KaleTopçuları

Muharebe, İrtibat Birlikleri

Ulaştırma Araçları

Sihhiye, Levazım, Top ve İstihkâm Kuruluşları.

Korganoff, bu eserinde yukarıdaki ordu şemasından sonra işgal bölgesinde (Doğu Anadolu'da) Rus birlikleri ile Ermeni birlikleri arasındaki görev değişiminin tarihi belgelerini de tek tek aktarmıştır. Korganoff'un anlattıkları; 1915 Mayıs'ında Dünya Savaşı'nın dayatmaları nedeniyle Osmanlı Ermenilerinin bazı bölgelerden zorunlu göçü ve Suriye'de yeniden iskâm kararının en güvenilir tarihî kanıtlarıdır. Burada şöyle bir soru ortaya kalmaktadır.

Şöyle ki; 1918 yılı başında Rus kuvvetleri Kafkas Cephesi'nde işgal mevzilerini tümüyle boşaltmıştır. Aynı bölgede 1918 yılı Mayıs ayı sonuna kadar yaklaşık 6 ay boyunca bir Ermeni ordusunun 400 km genişliğindeki Kelkit'ten Erzincan'a ve Hınıs'tan Van'a kadar uzanan bir cepheyi savunarak Türk ordusuna karşı bir mücadeleyi tek başına başlatmak gereği -eğer bölgede Ermeni toplumu yok ise- neden zorunlu olsun?

Rus kuvvetleri tarafından boşaltılan bir işgal bölgesinde ölüm - kalım mücadelesi vermek için ne gibi bir gerekçe bulunmaktadır?

Lütfen, Ermeni kuvvetlerin konuşlandıkları yerleşim bölgeleri ve görevli askerlerin memleketlerine bakınız:

Kelkit: Bayburt bölgesinden gönüllü Ermenilerin oluşturduğu birimler.

Erzincan: Üç Tabur ve Rus birliklerini çekilmelerinde takip etmeyi reddeden askerlerden oluşan Erzincan Piyade Alayı.

Kabul, şimdi “savaş zamanı” ve herkes “silah başı” yapmalıdır! Peki ama bu “savaşçılar” ve “aileleri” nereden geldiler? Hani “öldürülmüşlerdi”?

Erzurum: Bölge Ermenilerinden oluşan Erzurum Piyade Alayı; Ermeni 1. Alayı ve Ermeni 4. Alayı'nın Erivan'dan gelen 1 Taburu.

Hınıskale: Ermeni 2. Alayı, Hınıs Alayı, Karakilise Alayı, Hınıs Alayı ve Karakilise Alayı bölge Ermenilerinden temin edilmiştir. Bu grup, Hınıs'la Van gölü arasındaki boşluğu kapatacaktır.

Van: Ermeni 5. Alayı ve bölge Ermenilerinden oluşturulan Van'daki 2 Alayı.

Erivan: Ermeni 3. ve 6. Alayları (3 Taburun birleştirilerek bu Alaylara dönüştürülmesi tamamlanmak üzeredir) ve Ermeni 4. Alayından 1 Tabur.

Kars: Bu kalenin henüz oluşturulmakta olan Alayı.

Alexandropol: Ermeni 7. ve 8. Alayları ve Kale bölgesinin savunulması için oluşturulma aşamasında olan birimler.

Korganoff'un aktardığına göre; aynı zamanda cephenin arkasında süvari ve topçu birimleri; teknik birimler ve kurmaylık birimleri oluşturulmaktadır. Kabul, şimdi “savaş zamanı” ve herkes “silah başı” yapmalıdır! Peki ama bu “savaşçılar” ve “aileleri” nereden geldiler? Hani “öldürülmüşlerdi”?

Doğal olarak General Korganoff, bölgedeki olayların gerçek seyrini bildiğinden olmalı bu sorunun yanıtı ile hiç ilgili değil. Belki, böyle bir sorunun gerçek karşılığının araştırılacağını aklına getirmemiş olabilir. O, eserinin kalan kısımlarında gayet ayrıntılı olarak Ermeni silahlı birliklerinin Erzincan, Erzurum savunmalarını, yeniden Sarıkamış ve Kars için mücadelelerini ve Kars'ın düşmesini Gümrü'yü, Erivan operasyonlarını ve Bakü Savaşı'nı şemalarıyla birlikte anlatmıştır.

**Osmanlı Ermenilerinin Düşmanla İşbirliğine “İçeriden Tanıklık”:
Ermeni Asıllı Rus General Korganoff ve Eseri Hakkında Bir Değerlendirme**

Bir tarihî gerçeklik olarak; 1914 sonbaharında Rus kuvvetleri safında Türk ordusuna karşı savaşa katılan “Ermeni Lejyonları”; savaşın seyriyle paralel olarak Doğu Anadolu’nun işgaliyle birlikte “Ermeni Avcı Taburları”na dönüştürülmüş; Rus kuvvetleri işgal bölgesinden çekilirken de “Ermeni Milli Ordusu” adı altında bölgedeki ve Kafkasya’daki çatışmalarda hayli aktif rol üstlenmiştir.

Kanımca bu kuvvetlerin çatışmalarda aktif rol üstlenmek dışında bir diğer önemli görevleri bölgenin doğrudan yönetimidir; askeri birlikler ve komutanları; Rus ordusunun çekilmesi ile bölgeyi kendileri işgal etmiş ve özellikle bazı şehirleri esas alan bir askerî yönetim organizasyonunda belkemiğini oluşturmuştur.

General Korganoff; Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkas Cephesinde Osmanlı uyuğundan tanınmış Ermenilerin komutasında Ermeni gönüllü birliklerin; önce Rus ordusuna bağlı Lejyonlar, sonra Avcı Taburları ve daha sonra bağımsız bir Silahlı Kuvvet (Millî Ordu) olarak faaliyetlerinin içinde yer alan bir planlayıcı ve uygulayıcı olarak tarihin karartılmak istenilen bir dönemini aydınlatmaktadır.

ZAFERLER	RAKİP DEVLET	SAVAŞ ADI	TARİH	KUVVETİN ADI
Van Direnişi	Osmanlı İmp.		1915	Gönüllü Birlik.
Bash Abaran M.	Osmanlı İmp.	Kafkas Harekatı	21-4 Mayıs 1918	Ermeni Ordusu
Sardarabat M.	Osmanlı İmp.	Kafkas Harekatı	22-6 Mayıs 1918	Ermeni Ordusu
Kara Kilise M.	Osmanlı İmp.	Kafkas Harekatı	25-8 Mayıs 1918	Ermeni Ordusu
Gürcü-Ermeni	Gürcistan	Gürcü-Ermeni S.	7-31 Aral. 1918	Ermeni Ordusu

YENİLGİLER				
Bakü M.	Azerbaycan	Ermeni-Azeri S.	26 A-14 E 1918	Ermeni Ordusu
Oltu M.	Türkiye	Türk-Ermeni S.	18 H-5 E 1920	Ermeni Ordusu
Sarıkamış M.	Türkiye	Türk-Ermeni S.	29 Eylül 1920	Ermeni Ordusu
Kars M.	Türkiye	Türk-Ermeni S.	30 Ekim 1920	Ermeni Ordusu
Alexandropol M	Türkiye	Türk-Ermeni S.	7 Kasım 1920	Ermeni Ordusu

Ermenistan Silahlı Kuvvetleri ile ilgili “zaferler ve yenilgiler” listesinde esasen bu durum açık bir şekilde gösterilmiştir.

Sonuç

Tarih, yerli ve yabancı bütün tarafların bilgi ve belgelerini incelemek suretiyle her koşulda kendimiz tarafından yazılmak ve kuşaklara anlatılmak durumundadır. Milli Fizik, Matematik yoktur; fakat Milli Tarih vardır. Atatürk, bu nedenle olmalı;

yerelden evrensele millet ve tarihi arasındaki ilişkinin güvenli, huzurlu ve dinamik özelliklerine ayrı ayrı işaret etmektedir; şöyle diyor:

“Tarih hayal mahsulü olamaz. Tarih yazarken gerçek olayları bulmaya çalışmalıyız. Eğer bunları bulamazsak, meçhuliteyi ve bu noktadan cehlimizi itiraf etmeden çekinmeyelim. Biz daima hakikat arayan ve buldukça, bulduğumuza kani oldukça ifadeye cüret gösteren adamlar olmalıyız. Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa değişmeyen hakikat insanı şaşırtacak bir hal alır.”¹²

Türk Milleti ve onun tarihi mistik bir kaderi paylaşmaktadır ve ebediyete yolculuklarına beraber başlamışlardır ve beraber sürdüreceklerdir. Onun içindir ki, Türk Milletinden intikam almak isteyenler önce onun tarihinden işe başlamaktadır. Milletin tahammül gücünü sınanan tartışmaların tamamına yakını “tarihte neler oldu” sorusunun yanıtı etrafında sürdürülmektedir. Bu rastlantı olamaz!

---

12 Atatürk Hakkında Konferanslar, (Ankara, Türk Tarih Kurumu B., 1946), s. 63.

İYİ GİDEN TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNİ KİMLER BOZDU VE NASIL DÜZELTİLEBİLİR?

(WHO DISRUPTED THE FRIENDLY TURKISH-ARMENIAN RELATIONS AND HOW CAN IT BE REPAIRED?)

Prof. Dr. Mehmet SARAY |
Tarihçi

Özet: *Türk-Ermeni ilişkileri uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar iki toplum arasında önemli bir sorun vukuu bulmamıştır. Ancak bu yıllardan itibaren, o ana kadar iyi giden ilişkiler bozulmuştur ve bu durum günümüzde de devam etmektedir. Çalışmamızda Türk-Ermeni ilişkilerinin neden ve kimler tarafından bozulduğu incelenirken, ilişkilerin tekrar düzeltilmesi için neler yapılması gerektiği üzerinde durulmaktadır.*

Anahtar Kelimeler: *Ermeni, Türk, Birinci Dünya Savaşı*

Abstract: *Turkish-Armenian relations have a long historical past. Until the First World War, an important disagreement has not taken place between the two communities. However, from then on, friendly relations continuing until then have been disrupted and this situation still continues today. While this article addresses why and by whom Turkish-Armenian relations have been harmed, it also concentrates on what must be done for relations to be improved again.*

Key Words: *Armenian, Turk, First World War*

Otuz yılı aşkın akademik hayatımda pek çok konularda araştırma yaptım, fakat bunlar içinde Ermeni konusu kadar dejenere edilmiş ve saptırılmış birisine rastlamadım. Konunun bilimsel ve medeni düşünceler çerçevesinde ele alınmasına Ermeni dostlarımızın ve yandaşlarının yanaşmaması ve Türkiye'nin de üzerine düşeni yapmaması bu tatsız problemin devam etmesine neden olmuştur.

Meslektaşlarımın çoğunun da bildiği gibi, bendenizin akademik çalışmaları Kafkaslar ve Orta Asya üzerinde başlamıştı. Bugünkü Kafkas halkları ile Orta Asya halklarının problemleri ve tarihleri üzerinde çalışırken elbette objektif olmaya ve görülmesi gereken bütün kaynaklara ulaşmaya çalıştım. Bu arada sunu da itiraf etmeliyim ki, yabancı bir kuvvetin uzun süre idaresinde kalan bu

halkların problemlerini araştırırken onlara bir ölçüde sempatiyle yaklaştığımı itiraf etmeliyim. Ermeniler üzerinde, biri İngilizce, biri Türkçe iki kitap ve yedi-sekiz tane makale yazmış bir kişi olarak burada itiraf etmeliyim ki, yabancı bir kuvvetin idaresi altında yaşamış olan Ermenilerin mücadelelerine de sempatiyle bakmaya çalıştım.

Bilindiği gibi Ermeniler, tarihlerinin ilk devirlerinde Bizanslılar ile İranlılar arasında büyük sıkıntılar yaşamıştır. Fakat bölgeye Türklerin gelmesinden itibaren XIX. asrın ortalarına kadar Türklerle Ermenilerin ufak tefek hadiseler hariç, büyük bir anlayış ve dostluk içinde yaşadıklarını görüyoruz. Osmanlı Türkiye'sindeki Rum ve Yahudi toplulukları ile birlikte Ermeniler, ülkenin ekonomik, ticari, sosyal ve mali konularında söz sahibi olmuş, zenginleşip mutlu bir hayat sürmüşlerdir.

Ermenilerin rahat hayatını bozan faktörlerin Türkiye ve Türklerden değil, dış mihraklardan kaynaklandığını görürüz.

Yukarıda arz ettiğim konuları her yerde belgeleriyle tartışmaya hazırım. Şimdi burada akla şöyle bir soru geliyor. Türkler ile Ermeniler arasındaki bu barışık ve mutlu hayat nasıl

bozuldu? Acaba bu bozulmada Türk halkı ve idarecilerinin kabahati veya hataları ne idi? Bu ana soruların cevabını vermek için olayları incelediğimizde Ermenilerin rahat hayatını bozan faktörlerin Türkiye ve Türklerden değil, dış mihraklardan kaynaklandığını görürüz. Lütfedip hafızalarımızdaki bilgileri tazelersek, Fransız İhtilali'nin ortaya attığı istiklal, hürriyet ve eşitlik gibi fikirlerin bütün Avrupa ülkelerinde hızla yayıldığını hatırlarız. Fakat bu fikirlerin Osmanlı Türkiye'sinde yaşayan Hıristiyan topluluklara karşı ısrarla devam ettirilen bir propaganda şekline dönüştüğünü görürüz. Aynı dönemde Avrupa'nın diğer devletleri içinde yaşayan azınlıklara yönelik böyle bir propagandanın yapılmaması son derece düşündürücüdür. Fransız İhtilali'nin tesirleri ile birlikte, gittikçe kuvvetli bir hale gelen Panslavizm akımının öncülüğünü yapmakta olan Rusya'nın, Avrupa'nın da desteğini alarak, Osmanlı Türkiye'sinde yaşayan Hıristiyan halklar üzerinde yoğunlaştırdığı Türk ve İslam karşıtı faaliyetleri iyi hatırlamamız gerekmektedir. Bu arz ettiğim dış mihrakların baskısı ile önce Rumlara, yani Yunanlılara istiklal kazandırılmış, bununla da hızını alamayan Rusya, Türkiye ve İran'a karşı giriştiği harpler sonunda bugünkü Ermenistan Devleti'nin nüvesini oluşturacak olan özerk bir Ermeni Bölgesi'ni kurmuştur. Bu iki önemli gelişmenin paralelinde, Osmanlı Türkiye'sinde kurulan misyoner okullarının gayrimüslimleri eğitirken onları Osmanlı Türkiye'si aleyhinde kışkırtır tavırlara girmesi, asırlar boyu Türkiye'de rahat içinde yaşayan Ermenilerin kafalarında ayrılıkçı fikirlerin yeşermesine sebep olduğunu görüyoruz. Bu olaylar karşısında Osmanlı idarecileri önce Tanzimat ve sonra İslahat Fermanları ile vatandaşları arasındaki eşitlik statüsünü yeniden ayarlamış, hatta bununla da yetinmeyerek Ermenilere Osmanlı Türkiye'sinde

otonom bir statü tanıyan “Ermeni Milleti Nizamnamesi”ni hazırlatarak Ermenilerin Osmanlı Türkiye’sinden kopmaması için gereken tedbirleri almıştır.

XIX. asrın ikinci yarısındaki gelişmelere baktığımızda ise şöyle bir tablo görmekteyiz. Osmanlı Türkiye’sinde zenginleşip de ülkenin dış ticaretinde söz sahibi olan pek çok Ermeni ailesinin Avrupa ülkelerine göç ettiğini, oralarda gazete ve dergiler çıkararak, bilhassa kilise teşkilatlarının da desteğiyle, siyasi akımlara ve istiklal fikirlerine sıcak bakan ve istiklal isteyen bir neşriyata girdikleri görülmektedir. Avrupa ülkelerinde başlayan bu ayrılıkçı fikirlerin bir müddet sonra, Osmanlı Türkiye’sinde yaşayan Ermeniler arasında da, özellikle Ermeni Kilisesi’nde yaygınlaştığını, bunların Osmanlı payitahtı İstanbul’da vazife gören yabancı devletlerin temsilcileriyle de sıkı ilişkilere girdikleri ve onlardan destek almaya başladıklarını tespit ediyoruz. 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi’nden sonra Rusya’nın ve diğer Avrupa devletlerinin hem Ermeniler ve hem de Balkan Hıristiyanları için Osmanlı Devleti’nden baskıyla yeni haklar ve reform vaatleri aldıkları görülmektedir. İşte bu hızlı gelişmeler esnasında Rusların desteği ile terör komiteleri oluşturan Balkan Slavlarını örnek alan Ermeniler, 1883 ve 1890 yıllarında kurdukları Hınçak ve Taşnak teşkilatlarıyla İstanbul’da ve Doğu Anadolu’da terör yaratmaya başlamışlardır. Olayların bu safhasına kadar Ermeni halkının büyük çoğunluğunun Osmanlı Devleti’ne sadık bir şekilde yaşamak istediklerini belirten yeterli delillere sahip bulunuyoruz. Fakat Hınçak ve Taşnak komitelerinin gittikçe artan baskılarına dayanamayan Ermenilerden önemli bir kesim, terör ve ayrılıkçı hareketleri desteklemeye başlamışlar, misyonerlerin, yabancı devlet misyonlarını maddi yardımlarıyla Doğu Anadolu’da çıkardıkları isyanlarla binlerce Müslüman ve Ermeni halkının ölümüne sebep olmuşlardır. Nihayet I. Dünya Harbi’nin başlaması ile birlikte Ruslar, İngilizler, Fransızlar ve misyoner teşkilatlarıyla işbirliği halinde çalışan Ermeni komitelerinin faaliyetleri, harp halinde her devletin alabileceği hukuki tedbirler çerçevesinde Osmanlı idarecileri tarafından yasaklanmış ve Ermenilerin Doğu cepheleri başta olmak üzere, bazı bölgelerden başka bir yere mecburi iskânları kararlaştırılmıştır. Bu mecburi iskân esnasında devlet, çıkardığı yasalar ile Ermenilerin malına ve canlarına dokunulmayacağı taahhüdünü vermiş, göç esnasında hayatlarını kaybeden binlerce Ermeni için vazifelerini layıkıyla yapamadığına inandığı 1300 kişiyi mahkemede yargılayarak cezalandırmıştır. Bu zoraki göç esnasında Ermenilerin kaybına üzülen devlet derhal tehirci durdurmuş ve halkın yeniden evlerine dönmesini emniyet içinde sağlamıştır.

Bu arada, Bolşevik İhtilali’nin patlak vermesi, Rusya’nın harpten çekilmesi, geri çekilen Rus kuvvetlerinin önemli sayıda silahı ve mühimmatı Ermenilere bırakması, Ermeni Taşnak Partisi’nin Rus ordusunda eğitim görmüş subay ve askerlerin yardımıyla Ermenistan’ın topraklarını genişletmek için Doğu Anadolu’da ve Azerbaycan topraklarında büyük katliamlara girişmesi olayların en

dramatik safhasını teşkil eder. Bu olaylar olurken İngilizlerin Ermenilere gösterdiği müsamaha ile tehirden dönmüş olan Ermenileri Çukurova'ya toplayarak onları yeni bir maceraya sürükleyen Fransa'nın tutumunu izah etmek mümkün değildir.

Türkiye ve Türk milleti kendisine yöneltilen bu hücumlarla İngiliz önderliğindeki Yunan işgalini yığıtçe göğüslemiş ve savaşımını bugünkü sınırlar içinde müstakil Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu sağlayan ve dostunun da, düşmanının da imzaladığı bir hukuk belgesi olan Lozan Antlaşması'yla noktalamıştır. Bu mücadeleler esnasında Türklerin Balkan ve Doğu cephesi ile birlikte 3 milyonu aşkın insanı kaybettiğini, Ermenilerin ise 150.000-200.000 kişi arasında telefata verdiğini belirtmeliyiz.

Bir akademisyen olarak, objektiflikten ayrılmadan ortaya koyduğum bu hadiselerin tartışmasını her yerde, başta Ermeni meslektaşlarım olmak üzere bütün bilim adamlarıyla tartışmaya hazır olduğumu, daha doğrusu bütün Türk tarihçilerinin buna hazır olduğunu belirtmek isterim. Türklerle Ermeniler arasında cereyan eden ve önemli ölçüde dış mihrakların kışkırtmasıyla kanlı bir vuruşmaya dönüşen bu olayları medeni insanlar olarak ve bilim adamı olarak, başta Ermeni arşivleri olmak üzere, Türk, Fransız, İngiliz, Alman, Amerikan ve Rus arşivlerini çalışarak ortaya koymak, yapılabilecek en mantıklı ve en uygarca davranış olacaktır.

Bir Amerikalı meslektaşımın da belirttiği gibi Lozan'dan sonra Türkler isteseler idi, kendilerine acı çektiren, topraklarını işgal eden rakiplerine karşı haklı olarak bir mücadele başlatabilirlerdi. Fakat Atatürk önderliğindeki Türkiye böyle bir hesaplasmaya veya intikam peşinde koşmaya gitmedi. Acılarını ve kayıplarını sineye çekerek, geri kalan insanlarını ve ülkelerini sulh içinde kalkındırmaya çalıştılar.

Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran neslin burada bir eksikliği vardır. XIX. asrın sonlarından başlayıp XX. asrın ilk çeyreği sonlarına kadar Türk halkı ve devletine yönelik uğradığı bu çok yönlü hücumun belgelerini neşrederek, kendilerine yapılan haksızlığı dünya kamuoyuna duyurmalı idi. Türkiye bunu yapmadı. Fakat Ermeni dostlarımız Türkiye'nin haklılığından doğan bu suskunluğunu fırsat bilerek, olayları dramatik bir şekilde çarpıtan sistemli bir neşriyat hayatına girdiler. Bununla da yetinmeyen Ermeni dostlarımız, Hınçak ve Taşnak partilerinin kurduğu ASALA ve JCAK terör teşkilatları ile masum pek çok Türk diplomatını katletmek suretiyle yeni bir mücadele başlattılar. Dünya kamuoyunun bu Ermeni terörüne karşı büyük tepki göstermesi üzerine bu Ermeni teşkilatları, taktik değiştirerek Avrupa ülkeleriyle Amerika'daki işadamlarından tehdit yoluyla aldıkları paralar sayesinde ve bu ülkelerde yaşayan Ermeni topluluğuna baskı uygulayarak oylarını siyasi emelleri için kullanma yoluyla yeni bir siyaset oluşturmaya başlamışlardır.

Amerika'da ve Fransa'da yaşayan Ermeni toplumunun oy potansiyelini ve ekonomik gücünü kullanan Ermeni teröristleri, bu ülkelerin aç gözlü ve ahlaktan yoksun bazı politikacılarına yem olarak sunmakta ve onlar vasıtasıyla yukarıda ana hatlarıyla izah ettiğimiz tarihi olayları çarpıtarak politik gündeme taşımaktalar ve Türkiye aleyhinde kararlar aldırarak hem Türkiye'yi zor duruma düşürmek ve hem de ondan bazı haksız taleplerde bulunmayı hedeflemektedirler. Hınçak ve Taşnak komitelerinin uzantısı olan bu Ermeni terör örgütleri, Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasından sonra ortaya çıkan bugünkü müstakil Ermenistan'ın kaderine de tesir etmiş, bu ülkenin politikacılarını kendi saflarına katarak mütecaviz bir siyaset takip etmelerine zemin hazırlamışlardır. Nitekim Kafkaslardaki menfaatlerini kaybetmek istemeyen Rusya'nın da yardımı ile Ermenistan, adı üzerinde bir Azerbaycan toprağı olan Karabağ'ı ve arkasından Azerbaycan'ın beşte bir toprağını işgal etmiş ve Hocalı başta olmak üzere bu bölgelerde kanlı katliamlar yapmıştır. Bu Ermeni saldırısından kaçarak bugün hala çadırlarda perişan bir göçmen hayatı yaşayan 1.000.000 civarındaki Azeri göçmenine medenî dünyadan hiçbir ilginin gösterilmemesi son derece utanç verici bir durumdur. Bugün Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki bu problemi halletmekle görevli AGİT'in önderliğinde kurulan Minsk Grubu'nun üyelerine baktığımızda çoğunluğunu eskiden beri Ermenileri destekleyen ülkelerden oluştuğunu görmekteyiz. Rusya Federasyonu, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Fransa'nın öncülüğünü yaptığı bu Minsk Grubunun Ermenilerin haksız tecavüzlerini ve Azeri halkına karşı yaptığı kıyımı görmezlikten gelircesine sessiz kalmaları ve Ermenileri işgal ettikleri topraklardan geri çekilmeleri hususunda hiçbir şey yapmamaları son derece manidardır.

Azerbaycan toprağı olan Karabağ'ı ve arkasından Azerbaycan'ın beşte bir toprağını işgal etmiş ve Hocalı başta olmak üzere bu bölgelerde kanlı katliamlar yapmıştır.

Sonuç:

Türk Ermeni ilişkilerindeki sorunların çözümü için şu basit ve fakat son derece kalıcı neticeler vereceğine inandığım konuların ele alınarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir:

- 1- Daha önce de arz ettiğim gibi, çoğunluğunu Türk ve Ermeni bilim adamlarının teşkil edeceği olaylara karışmış olan Rusya, İngiltere, Fransa ve Amerika'dan da ikişer temsilci bilim adamının katılacağı bilim adamları ekibinin başta Ermeni arşivleri olmak üzere, Türk, Rus, İngiliz, Fransız, Alman ve Amerikan arşivlerinde çalışmalar yaparak konunun aydınlatılması sağlanmalıdır. Şayet bunu gerçekleştirmek mümkün

olmaz ise, konu ile ilgili Türk arşivlerindeki belgelerin tamamını hem orijinalleri ve hem de İngilizce tercümeleri ile birlikte neşredip dünya kamuoyunun dikkatine ısrarla sunmalıyız. Gerekirse, parlamentolarında aleyhimize karar alan ülkelerin bu yanlış kararlarından dolayı aleyhlerinde dava açmalıyız.

- 2- Ermeni bilim adamlarıyla eski Hınçak ve Taşnak partilerinin uzantısı olan bugünkü baskıcı ve terörist ruhlu Ermeni Diasporası'nın Ermeni halkına baskı yaparak onların oylarını ve paralarını aç gözlü bir kısım politikacıyı kandırmada ve Türkiye aleyhine kararlar aldırma kullanmaktan vazgeçmeleri sağlanmalıdır.
- 3- Ermenistan'ın devletlerarası hukuku çiğneyerek işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmesi gerektiğini bildiren BM kararlarını ısrarla dünya kamuoyuna anlatılmalıyız.
- 4- Bu gelişmelerle birlikte Türkiye, ekonomik sıkıntıdan iyice bunalan bugünkü Ermenistan halkının ekonomik ve ticari alanda kalkınabilmesi için Ermenistan hükümeti ile ekonomik ve işbirliği projelerini geliştirerek Ermenistan'a, şu ana kadar yaptığı gayri dostane hareketlerine rağmen bir komşuluk jestinde bulunmalı ve Ermeni kamuoyunu uyandırmaya çalışmalıyız.

ARAŞTIRMACI VE YAYINCI OLARAK E. BÜYÜKELÇİ ÖMER ENGİN LÜTEM

(RET. AMBASSADOR ÖMER ENGİN LÜTEM
AS A RESEARCHER AND PUBLISHER)

Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR
Emekli Büyükelçi, Tarihçi

Özet: Türkiye’de Ermeni sorunu konusunda yapılan uzun soluklu çalışmalar çok azdır. 10 yıldır yayın hayatına devam eden E. Büyükelçi Ömer Engin Lütem’in editörlüğündeki Ermeni Araştırmaları Dergisi, bu alanda var olan boşluğu doldurmaktadır. Makalede, Lütem’in bürokrat olarak Dışişleri Bakanlığı’nda görev aldığı yıllardan itibaren hem Ermeni sorunu hem de Bulgaristan’daki Türk varlığının korunması için yaptığı çalışmalar incelenirken, bir nevi biyografisi de okuyuculara sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Sorunu, Bulgaristan, Ömer Engin Lütem

Abstract: The numbers of lasting research on the Armenian Question in Turkey are very few. The Ermeni Araştırmaları (Armenian Studies) Journal under the editorship of Ret. Ambassador Ömer Engin Lütem, who is continuing his publishing life for 10 years now, fills in the gap existing in this area. While this article examines Lütem’s practices towards the Armenian Question and protecting Turkish presence in Bulgaria since the years he worked in the Ministry of Foreign Affairs as a bureaucrat, it also somewhat presents a biography of him to the readers.

Key Words: Armenian Question, Bulgaria, Ömer Engin Lütem

Emekli Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM’ in, Ankara’da, Türkçe ve İngilizce olarak yayınlamakta olduğu Ermeni Araştırmaları / Review of Armenian Studies adlı bilimsel dergisi onuncu yılını doldurmuş. Dile kolay on yıl. Hemen her sayısı 200-300 sayfalık bir kitap gibi dolgun çıkan, dünya kataloglarına girmiş ve kaynak olarak kullanılan böyle bir dergiyi aksatmadan yaşatmak, hiç kolay bir iş değildir. Bu zor işi başarmış olan, dergiyi çıkaran Lütem ‘i yürekten kutlar ve dergiye daha nice nice on yıllar dilerim.

Okuyucuları, Büyükelçi Lütem'i belki bu derginin her sayısında çıkan "Olaylar ve Yorumlar" başlıklı seri makalelerinden tanımışlardır. Derginin onuncu yılını kutlarken, bu yayının arkasındaki ismi, yani, Lütem'i de okuyuculara biraz tanıtmak yerinde olur. Bunu yapmaya çalışacağım.

Ömer Engin LÜTEM, çok yönlü bir insandır, ama benim için o, önce sınıf arkadaşımıdır. İkimiz de Türkiye Cumhuriyeti'nin 10. yıldönümü coşkuyla kutlanırken doğmuşuz, yani 1933 yılında. İstanbul'un fethinin 500. yıldönümü kutlanırken (1953'te), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne girdik. Biz üniversiteye girdikten birkaç hafta sonra, Ankara'da Anıtkabir'in resmi açılışı yapıldı. Atatürk'ün nâşi, geçici kabri Etnografya Müzesi'nden alınarak Anıtkabir'e taşındı. Görkemli bir tören yapıldı. Bizler heyecanla sabahın erken saatinde Anıtkabir önüne gidip, o unutulmaz geçit resmini izledik, seyrettik.

Üniversiteye girdiğimizde ikimiz de 20 yaşında idik. Fakültenin sütunlu mermer salonunda dolaşırken içimden bir Rumeli türküsü mırıldanıyordum: "*İkimiz de bir boydayız, biz delikanlıyız.*" Ömer incecik bir fidan gibiydi. Şimdi bakıyorum da, asırlık bir çınar olup çıkmış! Ama aktif Büyükelçilik görevindeki gibi, her sabah giyinip kuşanıp ve kravatını takıp işe giden, birçok işe yetişen, yazan, üreten gıpta edilecek, örnek alınacak bir ulu çınar!

Üniversiteye girdiğimiz yıl Türkiye nüfusu 23 milyon kadardı. Nüfus az, üniversiteye giren de çok az. YÖK yok, merkezi sınav sistemi yok, hatta giriş sınavı da yoktu. Yalnız iki fakülte sınavla öğrenci alıyordu. Biri İstanbul Teknik Üniversitesi mühendislik bölümü, diğeri Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, yani Mülkiye.

Mülkiye Ankara'da ve İstanbul'da giriş sınavı yapıyor, bir yılda en fazla 150 öğrenci alıyordu. Biz İstanbul'da sınava girdik. Ömer, Galatasaray Lisesi'ni bitirip Mülkiye sınavına gelmiş; ben Bulgar gimnazyumunda okuyup lisenin yalnız son sınıfını Türkiye'de tamamladıktan sonra aynı sınava girdim. Mülkiye sınavını kazanamazsam diye, gidip İstanbul Hukuk Fakültesi'ne de kaydımı yaptırmıştım. Kayıt olmak gayet kolay. Lise diplomanızın örneğini bir dilekçeye ekliyor, dilekçeye 16 kuruşluk pul yapıştırıyor ve gidip bunu fakülte sekreterliğine veriyorsunuz, hemen fakülteye kaydınız yapılıyor; pasonuzu alıyorsunuz, rozeti de yakanıza takıp çıkıyorsunuz.

Mülkiye hariç, öteki fakültelere giriş işlemi bu kadar basit ve kolay idi. Ben de yakamda rozetimle hukuk öğrencisi olarak bir ay kadar İstanbul'da dolaşmıştım. Lütem, Mülkiye'ye gireceğinden herhalde emindi ki, başka bir fakülteye kaydını yaptırmaya gerek duymamıştır sanırım.

1953 yılında girdiğimiz Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden 1957 yılında çıktık. Mülkiye tarihine bakıyorum, o yıl bizim Fakülte 144 mezun vermiş: İdari Şubeden 51, Mali Şubeden 79 ve Siyasi Şubeden 14 mezun: Toplamı 144. Malum, İdari Şube'den valiler, Mali Şube'den bankacılar, maliyeciler vs. çıkıyor. Seçme sınavıyla girilen Siyasi şubeden de hariciyeciler, elçiler. Bizim sınıftan da 5 büyükelçi çıkmıştır: Fakülte numaralarına göre:

1003 Nüzhet KANDEMİR,

1011 Ömer Engin LÜTEM,

1037 Tanşuğ BLEDA

1113 Yalçın TUĞ

1134 Bilâl ŞİMŞİR

Kısa Özgeçmişi

1970 yılında basılmış olan Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler adlı kitapta (VI. Cilt, s. 3850), Ömer Engin LÜTEM'in özgeçmişinin ilk bölümü şöyle veriliyor:

“Tıp Fakültesi mezunu ve Kulak-Burun-Boğaz Mütihassısı Askeri Tabib Dr. Teyfik LÜTEM ile Fikret LÜTEM hanımın oğludur. 1933'te İstanbul'da doğdu. 1953'te Galatasaray Lisesi'ni “pekiyi” derecede bitirdi. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezuniyetini müteakip, Aralık 1957'de açılan sınavı kazanarak Dışişleri Bakanlığı Aday Meslek Memurluğu'na atandı. Temmuz 1958'de Üçüncü Kâtipliğe yükseldi. Ocak 1959'da silâh altına alındı; Haziran 1960'da yedek teğmen rütbesiyle terhis edildi ve Dışişleri Bakanlığı Ekonomik İşler Dairesi'nde 2. Kâtiplik görevine döndü. 1961'de Strasbourg'da Avrupa Konseyi nezdindeki Türkiye Daimi Delegeliğinde 2. kâtipliğe; 1963'te Münih Başkonsolosluğu'nda Maiyette Konsolosluğa, 1966'da Merkez'de Siyaset Planlama Grubu'nda Ortaelçilik Başkâtipliğine getirildi...”

Kitap burada bitiyor, biz devam edelim:

Lütem, 1968-1971 yıllarında Libya Büyükelçiliği'nde Başkâtip ve Müsteşar; 1971-1973 yıllarında Roma Büyükelçiliği Müsteşarı, 1973-1975 yıllarında Merkezde Personel ve İdari İşler Genel Müdür Yardımcılığı görevlerinde bulunduktan sonra 1975 yılında Köln Başkonsolosluğu'na atandı. 1979 yılında Dışişleri Bakanlığı Personel Genel Müdürü, 1981 yılında ise İstihbarat ve Araştırma Genel Müdürü olarak görev yaptı.

1983 yılında Sofya'ya Türkiye Büyükelçisi olarak atandı. 1989-1992 yıllarında

Dışişleri Bakanlığında Müsteşar Yardımcılığı yapan Lütem, 1992-1995 yıllarında Vatikan nezdinde Büyükelçi ve 1995-1997 yıllarında ise Paris’te, UNESCO nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi olarak görev yaptı. 1998 yılında emekli oldu.

Sofya Büyükelçisi

Lütem, Sofya’da altı yıl büyükelçilik yapmıştır (1983-1989). Bu altı yıllık dönem, Lütem’in meslek yaşamından çok önemli bir yer tutar. Biraz açalım.

Büyükelçi Lütem, 28 Eylül 1983 günü Sofya’ya varmış. Büyükelçiler, kendi devlet başkanlarından gönderildikleri ülkenin devlet başkanlarına, atandıklarını bildiren, bir mektup götürürler. “Güven mektubu” denen bu nâmenin muhatabı devlet başkanına sunulmasından sonra büyükelçi o ülkede resmen görevine başlar.

Büyükelçi Lütem, Sofya’ya varınca fazla beklemeden, bir hafta sonra, 5 Ekim 1983 günü yüksek huzura çıkmış ve güven mektubunu Bulgar Devlet Başkanı Todor Jivkov’a sunmuştur. Sunduğu Güven Mektubunun örneği şudur:

“Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren’den

Bulgaristan Halk Cumhuriyeti Devlet Konseyi Başkanı

Ekselans Todor Jivkov’a

Değerli ve Büyük Dost,

Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Halk Cumhuriyeti arasında esasen mevcut olan dostluk bağlarını devam ettirmek ve daha da sıkılaştırmak arzusu ile Bay Ömer Engin LÜTEM’i Ekselansları katına olağanüstü ve tam yetkili Büyükelçi olarak atamağa karar verdim.

Kendisini ayırt eden değer ve nitelikler ve bugüne değin gösterdiği yetenek ve dirayet, verilen yüksek görevi, Ekselanslarının da güvenini kazanacak şekilde, yerine getirmek için üstün gayret göstereceği hususunda bana tam güven vermektedir.

Bu inançlıdır ki, kendisini iyi karşılamalarını, gerek kendi adıma, gerek Cumhuriyet Hükümeti adına yapacağı bütün bildirilere, özellikle Ekselanslarının mutlulukları ile Bulgaristan’ın refahı için beslediğim yürekte ve dostça duyguları ve dileklerimi ifade ederken söyleyeceklerine güvenilip inanulmasını Ekselanslarından rica ederim.

Ankara'da Bin Dokuz yüz Seksen üç Yılı Temmuz Ayının Yirmi dokuzuncu Günü Düzenlenmiştir.

(İmza) Kenan Evren

(Mühür)

Dışişleri Bakanı

(İmza)

İlter Türkmen”

Cumhurbaşkanı Evren, ben Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM'e “güveniyorum” diyor ve Jivkov'a,”siz de ona güvenin ve inanın” diyor. Mektuba bu nedenle “Güven mektubu” deniyor, eskiler “itimatname” derlerdi.

Lütem, bu mektubu Jivkov'a nasıl sunduğunu şöyle anlatıyor:

“5 Ekim 1983 saat 16.30 sularında Protokol Şef Yardımcısı Çolakov, Sovyet yapımı ‘Çayka’ marka otomobili ile Büyükelçilik konutuna gelerek beni aldı ve Devlet Konseyi'ne götürdü. Büyükelçilik mensupları da otomobilleriyle bizi izlediler.

Kortejimiz Devlet Konseyi binasının ana kapısında durdu. Kapının karşısında cadde üzerinde merasim kıtası yerini almıştı. Arabadan indiğimde Protokol Şefi Cibrov tarafından karşılandım. Beraberce merasim kıtasına yürüdük. Bulgar sancağının karşısında durduk. Bulgar milli marşı çalındı. Sancağı selâmladım ve kıtayı teftiş etikten sonra Protokol Şefi ile birlikte binaya girdim. Büyükelçilik mensupları da bizi takip ettiler. İlk katta bir odada on dakika dindik.

Az sonra buyur ettiler. Koyu renk mermerden yapılmış gayet geniş ve gösterişli bir merdivenden ağır ağır çıktık. Gözüme ilk çarpan çok büyük ve çok ışıklı bir avize oldu. Avizenin altında yaşlı, orta boylu, şişmanca, saçları dökük, kalanları ise sarı ile turuncu arasında bir renge boyanmış bir kişi duruyordu. Bulgaristan Komünist Partisi Genel Sekreteri ve Devlet Konseyi Başkanı Todor Jivkov.

Jivkov'un karşısında, üç dört metre mesafede durdum. Çalışma arkadaşlarım da arkamda kıdem sırasına göre dizildiler. Jivkov'a, ‘Sayın Devlet Başkanı, Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi olarak Bulgaristan Halk Cumhuriyetine atandığıma dair güven mektubumu size takdim etmekten şeref duyurum’ dedim ve mektubu içeren zarfı kendisine verdim. Sözlerim Bulgarcaya çevrilirken

televizyon kameralarının ışıkları yandı, fotoğrafçıların flaşları patladı. Jivkov teşekkür ederek zarfı aldı. Sağda arkasında duran Dışişleri Bakanı Mladenov'u bana tanıştırdı. Sol arkasında duran Devlet Konsey Sekreteri Nikola Manolov'u da bana takdim etti. Bilahare içerde odasına geçtik.

Akşam televizyon bu sahneyi olduğu gibi verdi. Ayrıca benim Jivkov'a yaptığım konuşmadan ve Jivkov'un bana verdiği cevaptan da parçalar okudu. Ertesi gün bu konuşmalar basında tam metin olarak yayımlandı. Benim özgeçmişim de verildi.

Türkçe eğitim veren okulları Bulgar okullarıyla bileştirilerek Türkçe eğitimi ortadan kaldırmıştı.

Basında yazılmasına ve televizyonda söylenmesine rağmen, karşılıklı konuşma yapmamıştık. Ben konuşma metnini hazırlayarak Dışişlerine teslim etmişim. Güven mektubu töreni sonunda da bana, bir zarf içinde, Jivkov'un yaptığı farz edilen cevap konuşmasının metnini vermişlerdi. Böylelikle yaşlanmakta olan devlet başkanını bir külfetten kurtarıyorlar, ancak aynı

zamanda protokolün gereğini de yapmış oluyorlardı.”¹

Büyükelçimiz, Jivkov'un önünde yapmayı tasarladığı konuşma metnini hazırlarken epeyce düşünmüş. Çünkü iki ülke arasında 1982 ve 1983 yıllarında Devlet Başkanları düzeyinde ziyaretler yapılmış olmasına rağmen, Türk-Bulgar ilişkilerinin kötüye gittiğini görmüştür. Bu yüzden, gayet nazik, ancak beylik ifadeler taşıyan bir konuşma metni hazırlamakla yetinmiştir. Lütem' in Sofya Büyükelçiliği görevi böyle başladı. Tarih 5 Ekim 1983.

Büyükelçimiz, göreve başlar başlamaz, Bulgaristan Türklerinin azınlık hakları sorununa eğiliyor. Çünkü Türkiye ile Bulgaristan arasında imzalanmış bulunan ve hâlâ geçerli olan anlaşmalara göre, Bulgaristan'daki soydaşlarımız ahdi azınlık statüsündedir, onların azınlık hakları antlaşmaların güvencesi altındadır. Ama Bulgar yönetimi antlaşmaları ayaklar altına alarak soydaşların azınlık haklarını çiğnemektedir. Örneğin Türkçe eğitim veren okulları Bulgar okullarıyla bileştirilerek Türkçe eğitimi ortadan kaldırmış ve 150 bin kadar Türk çocuğu anadilde öğrenim görme hakkından mahrum bırakmıştı. Jivkov yönetimi daha da ileri giderek, Bulgaristan Türklerini toptan eritip ortadan kaldırmaya yönelmişti.

Bulgar yönetimin bu akıl almaz politikası yüzünden Türkiye ile Bulgaristan arasında çetin bir kriz patlak vermek üzereydi.

1 Ömer E. Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri*, 1983-1989, Cilt I: 1983-1985, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara: 2000, s.87-88.

Bulgaristan Türk Azınlığı Sorunu Patlak Veriyor

Lütem, “Göreve başladıktan yaklaşık iki ay sonra Kırcaali bölgesinden Türk isimlerinin Bulgar isimleri ile değiştirildiğine dair alınan şikâyetlerde bir artma görüldü, bunları bakanlığa bildirdik. Aynı şikâyetler, göçmen kökenli vatandaşlarımız tarafından da Türkiye’de ilgili makamlara ulaştırılıyordu” diyor ve devam ediyor:

“İki yönden gelen haberler Ankara’ya harekete geçirdi. Kasım 1983 sonlarına doğru Ankara’da ilgili kuruluş temsilcileri üst düzeyde bir toplantı yaparak, Türklerin isimlerinin değiştirildiğini, gelenek ve göreneklerinin ortadan kaldırılması gayretlerinin sürdüğünü, bu asimilasyon politikasına resmi ziyaretler arifesinde bir süre ara verildiğini, sonra tekrar devam olduğunu saptadı. Bu baskı politikası hakkında bilgi verilmesi ve söz konusu faaliyetlerin durdurulması veya azaltılması için ne gibi resmi önlemler alınabileceğinin Sofya Büyükelçiliğine sorulmasına karar verildi.

Bu talebe 26 Kasım 1983’te çok uzun bir cevap verdim. Asimilasyon politikasının geçirdiği safhaları saydım. Soydaşlarımızın hukuki ve ahdi durumunu, nüfus yapısını, eğitim düzeylerini açıkladım. Baskıların durdurulmasını istemekle bir yere varılmadığını, o itibarla Bulgarları durdurmaya icbar edecek yeni yöntemler aramamızın gerektiğini belirttim. Asimilasyon politikasının geçirdiği safhaları saydım. Soydaşlarımızın hukuki ve ahdi durumunu, nüfus yapısını, eğitim düzeylerini açıkladım.”²

Lütem, bu ayrıntılı bilgilerden sonra, soydaşlarımız aleyhindeki faaliyetlerin önlenmesi veya azaltılması için yeni bazı önlemler alınmasını Ankara’ya önerdiğini ve önerdiği önlemlerin daha sonra Türkiye tarafından uygulandığını belirtiyor.

Lütem’in kitabından alıntılar:

“Aralık ayı (1984) başlarında aldığımız şikâyet sayısı, 1984’ün diğer aylarından daha fazlaydı. Artık ortada münferit olaylar yoktu. Güneyde yaygın bir şekilde isim değiştirme harekâtı denemeleri yapıldığı kanaatine vardık. Aralık ayının ikinci yarısında gerçekten bu harekât başladı ve yaklaşık iki hafta içinde bitirildi. Uygulanan yöntem şuydu: Köylerin etrafı milis (polis) ve gerektiği takdirde ordu birlikleri tarafından sarılıyordu. Yer yer tanklar ve köpekler de bu kuşatmaya katılıyordu. Köye giriş çıkış yasaklanıyor, Bulgar memurlar ev ev dolaşarak gönüllü isim değiştirme listelerini dağıtıyorlar ve kişilerin bir Bulgar ismi seçmelerini istiyorlardı. Seçenlere hemen yeni kimlikler veriliyordu. Tüm köy isim değiştirdikten sonra kuşatma

2 Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, s. 157.

kaldırılıyordu. Tabii mukavemet edenler oluyordu. Ancak direnenler, en azı dayak olmak üzere, şiddetle ve hunharca tepki görüyordu. İbret olsun diye kızların ırzına geçildiği de alınan haberler arasındaydı. Bu arada polisle itişmeler çatışmaya dönüşüyor, çoğunluğu Türklerden olmak üzere ölüm vakaları olduğu duyuluyordu. Şehir ve kasabalarda ise başka taktik uygulanıyor Türkler teker teker belediyeye çağırılıyor, orada dilekçe imzalatılıyor ve yine orada kendilerine Bulgar ismi veriliyordu.

Kısacası bir isim değiştirme kampanyası ile karşı karşıladık. Bu kampanya tüm Güney Bulgaristan'ı sarmıştı, bir program ve bir sistem dâhilinde gerçekleştiriliyordu.

Aralık ayının ortalarında zorla isim değiştirmeler büyük yoğunluk kazanınca, bakanlığa haber vermenin ötesinde, ikaz etmek mecburiyetinde kaldım 17 Aralık'ta gönderdiğim bir telgrafta duruma kısaca değinip Bulgaristan'da vahim olaylar cereyan ettiğinde şüphe olmadığını belirttim. 1984 yılı içinde isim değiştirmelerle ilgili olarak Bulgar yetkililerine birçok uyarıda bulunduğumuzu hatırlattım. Bu uyarılar dikkate alınmadığına göre, bundan böyle girişimlerimizin üslup ve içeriğinin değiştirilmesi ve soydaşlarımıza eziyet edilmeye devam olunursa bunun bazı nahoş sonuçları olacağına Bulgarlara üst düzeyde anlatılması gerektiğini yazdım.

İzin alarak 24 Aralık'ta Ankara'ya gittim. Müsteşar Necdet Tezel' i ve Bakan Halefoğlu' nu gördüm. Herkesin konunun ciddiyetini ve önemini müdrik bulunduğunu, ancak o safhada ne yapılabileceği üzerinde en üst düzeyde tereddütler mevcut olduğunu ve Ankara'nın sessizlik ve hareketsizliğinin bu tereddütten ileri geldiğini gördüm. Bakanımız Halefoğlu, geçmişte Jivkov ile Kenan Evren arasında yakın denilebilecek ilişkiler göz önünde tutularak, Evren'den Jivkov'a bir mesaj gönderilmesine karar verildiğini bana söyledi.”³

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Ocak ayında Sedat GÜNERAL ve Baki İLKİN eliyle Jivkov'a yazılı bir mesaj gönderiyor. Mesajında Evren, Bulgaristan'daki Türklerin isimlerinin zorla değiştirilmesine ilişkin olarak son zamanlarda çok sayıda şikâyet aldığını, bunların basına yansıdığını ve Türk-Bulgar ilişkilerine gölge düşürme tehlikesini taşıdığını söylüyor. Türklere yapılan muamelenin Bulgar hükümet politikasının bir sonucu olmayıp mahalli idarecilerin bir uygulaması olduğunu zannettiğini belirtiyor ve Jivkov ilgilendiği takdirde sorunun çözümleneceğinden emin olduğunu vurguluyordu. Sedat Güneral mesajı 11 Ocak 1985 Cuma günü Jivkov'a elden sunuyor.

3 Lüttem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, s.168-170.

Jivkov bildiğini okuyor; zorla isim değiştirme kampanyasını daha da hızlandırıyor ve mesajın ardından bu defa Kuzey Bulgaristan'daki yoğun Türk bölgelerine darbeyi indiriyor.

Büyükelçi Lütem devam ediyor:

“Bulgarların kampanyadan vazgeçmeye niyetlerinin olmadığı görülüyordu. Bakanlığa 21 Ocak'ta (1985) bir telgraf göndererek Güneral misyonundan bu yana isim değiştirme faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi verdim. En üst düzeyde yapmış olduğumuz bu girişime rağmen Bulgarların tutum değiştirmedini şüpheye mahal bırakmayacak şekilde yazdım. Böyle devam ettiği takdirde bir süre sonra Bulgaristan'da Türk azınlığından bahsetmenin mümkün olmayacağını da vurguladım. Bu telgrafıma bir tepki gösterilmedi.

Ocak ayı sonuna gelindiğinde isim değiştirme kampanyası şu manzarayı gösteriyordu: Kırcaali bölgesinde isim değiştirmeleri tamamlanmış ve bazı kişilerin direnmeleri de kırılmıştı. Kırcaali'ye giden tüm yollar tutulmuş ve kontrol noktaları kurulmuştu. Ayrıca bu bölgede çok sayıda polis ve asker vardı.

Güney'de Hasköy ve Filibe'de isim değiştirmeleri, birkaç istisna ile tamamlanmıştı.

Güney Doğu'da Burgaz bölgesinde Ocak ayının ilk on gününde Türk isimlerinin tamamı Bulgarlaştırılmıştı.

Kuzeydoğu Bulgaristan'da, Deliorman denen ve Türklerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede, isim değiştirmeler Ocak ayının ikinci haftasının ortalarına doğru başlamıştı. Güneral'in geldiği günlerde bu işlemler sürüyordu. Gittikten sonra, 18 Ocak'tan itibaren şiddetlenerek devam etti. Ocak ayı sonunda bu büyük bölgenin yaklaşık yarısından fazlasında isim değiştirmeler bitirilmişti.

Soydaşlarımız isim değiştirmelerine karşı çok direndiler. Yer yer polis ve askerlerle çarpışmaktan çekinmediler. Ölenler ve yaralananlar olduğuna dair haberler aldık. Yabancı gazetede de ölü ve yaralılara ait haberler verdiler. Türk basını da, yabancı basından alarak, ölenlere ait bazı rakamlar verdi. Ancak her türlü ölçüyü aşan rakamlar yayınlandığı da görüldü. Meselâ Tercüman 12 Şubat 1985'te 2500 kişinin öldüğünü iddia etti.

O günlerde gerçeğin ne olduğunu saptamak son derece zordu. Zira Bulgarlar,

değil Türkiye Büyükelçiliğine, hiçbir yabancı kuruluşa bu bölgede inceleme yapmak müsaadesi vermiyorlardı.”⁴

Bulgaristan’a Karşı Yeni Politikanın Belirlenmesi

Turgut Özal Hükümeti, Şubat 1985’te, Bulgaristan’a karşı izlenecek yeni politikanın saptanmasına yöneliyor. Bu amaçla Türkiye’nin Sofya Büyükelçi Lütem’ in Ankara’ya çağrılması ve 18 Şubat’ta yapılacak Bakanlar Kurulu toplantısına bilgi vermesi kararlaştırılıyor. Lütem Ankara’ya geliyor. 18 Şubat günü Bakanlar Kurulu toplantısından önce, Başbakan Özal’ın başkanlığında, ilgili bakanlar ile kuruluş temsilcilerin katıldığı bir toplantı yapılıyor, ondan sonra Bakanlar Kurulu toplantısına geçiliyor. Lütem, her ikisine de katıldığı bu toplantıları, kitabında şöyle anlatıyor:

“18 Şubat 1985: Saat 13.30’da Başbakanlıkta, Başbakanın başkanlığında, ilgili bakanlar ile kuruluş temsilcilerinin katıldığı bir toplantı yapıldı.

Toplantıda soydaşlarımızın durumunu ayrıntıları ile inceleyen, baskıları izah eden bir rapor ile iki ülke ilişkilerini açıklayan ve bu alanda bazı önlemler teklif eden başka bir rapor okundu. Bu raporların, olayları inceleyen bölümleri, bizim Sofya’dan verdiğimiz bilgilere dayanıyordu. Özellikle isim değiştirme konusunda sadece bizden gelen bilgilere yer verilmişti. Anlaşılan diğer devlet dairelerinde fazla bilgi yoktu. Oysa biz, son derece güç şartlar altında çalışıyor, sonuç olarak hemen her şeyi öğreniyor, ama bazen geç kalıyorduk. Okunması çok uzun süren bu raporlarda yer alan öneriler, kısa olarak şu şekilde özetlenebilir:

“Bu konunun iç ve dış basında canlı tutulmasına gayret edilmesi, TRT’nin yapmakta olduğu yayınları arttırması, yabancı basının olayları yerinde incelemeye teşvik edilmesi, soydaşlarımızın geçmişine, kültürüne ve sanatına dair bilinçli yayınlar yapılması, Avrupa ülkelerine göç etmiş soydaşlarımızın buldukları ülkelerde bu konuda yayın yapmalarına çalışılması,

“Diğer ülkelerle yapılan temaslarda ve uluslararası kuruluşlarda soydaşlarımız konusunun açılması, yapılan baskı ve eziyetlerin İslâm ülkelerinde yaygın bir şekilde duyurulmasına çalışılması,

“Türkiye’ye göç etmiş soydaşlarımızın Bulgaristan’daki yakınlarıyla ilgi ve ilişkilerini sürdürmelerinin sağlanması,

4 Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, s. 183-184

–Bulgaristan’daki soydaşlarımızın kültürel değişim programları ve sportif temaları aracılığıyla, Bulgaristan’daki fuarlara katılınması ile parçalanmış ailelerin ziyaretinin sağlanması yoluyla ve Bulgaristan’daki Türk eserlerinin korunmasına çalışılmasıyla Türkçe ve Türk kültürü ile ilgilerinin devamının sağlanması ve maneviyatlarının yükseltilmesi,

– Yeni bir göç anlaşması yapılması,

–Ekonomi alanında Bulgaristan’a ekonomik menfaat sağlayarak bu ülkenin Türkiye’ye karşı tutum almaktan alıkonulması; buna imkân olmadığı takdirde Bulgaristan’a bağımlılık yaratan ekonomik ilişkilerin tasfiyesi öngörülmüyordu.

Raporun okunması bittikten sonra Başbakan bana bazı sorular yöneltti. Bunları cevaplandırdım. Bilahare Başbakan alınabilecek önlemlerle ilgili kendi görüşlerini dile getirdi..”⁵

Lütem, Cumhurbaşkanı Evren’in Huzurunda

Başbakanlıktaki toplantı devam ederken, Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Büyükelçi Lütem’i yanına çağırıyor.

“Toplantıdan hemen sonra gittim ve saat 17’da kabul olundum. Cumhurbaşkanı bana olayların neden birden yoğunluk kazandığını sordu. Bulgarların, isim değiştirme yolu ile Türkleri Bulgarlaştırmaya çok önceden karar vermiş ve bunun hazırlıklarını da gizlice yapmış olduklarını, kimlik kartlarının değiştirilmesini bahane ederek bu işi çabucak bitirmeyi planladıklarını, ancak esas nedenin şu sıra Türkiye’yi müdahale edemeyecek veya ciddi direniş gösteremeyecek kadar zayıf bulmaları olduğunu söyledim. Cumhurbaşkanı, yüzünde sıkıntılı bir ifade ile dinledi.

Bilahare Güneral aracılığıyla göndermiş olduğu mesajın neden etkili olmadığını sordu. Diplomatik bir dille kaleme alınan, soruna ılımlı şekilde yaklaşan ve olayların sona erdirilmesi için ricada bulunan bu mesajı yumuşak bulduklarını zannettiğimi, nitekim mesajdan sonra olaylarda belli bir artış görüldüğünü, hatta Jivkov’un Güneral’ i bir kapıdan uğurlarken öbür kapıdan ‘Bu işi süratlendirin’ talimatını verdiğinin bile akla geldiğini söyledim. Cumhurbaşkanı yüzü daha da asıldı.

Yanımdan çıktığım vakit üzgündüm.”⁶

5 Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, s.225-226.

6 Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, s. 230.

Büyükelçi Lütem Bakanlar Kurulu Toplantısında

18 Şubat 1985 günü akşamüzeri Bakanlar Kurulu toplanıyor. Bu toplantıda Bulgaristan'la ilişkiler hakkında görüşleri alınmak üzere Ankara'ya çağırılmış olan Büyükelçi LÜTEM anlatıyor.

“Aynı gün saat 18’de Bakanlar Kurulu’na çağırıldım. Uzun bir masanın bir ucunda Başbakan, diğer ucunda Mesut YILMAZ oturuyordu. Yılmaz bana yanında yer göstererek, kendisinin tarihi gelişmeler hakkında Bakanlar Kurulu’na izahat vermiş olduğunu söyledi ve benden bugünkü durumu anlatmamı istedi. Bakanlar Kurulu’nda yaklaşık kırk beş dakika aralıksız konuştum.

Bulgaristan’a komünizmin yerleşmesinden önce Türklerin güçlüklerle de olsa, kültürlerini, örf ve adetlerini muhafaza edebildiklerini, kendilerine ait okulları ve vakıfları olduğunu, komünist rejimle birlikte ise, yavaş yavaş, ancak devamlı bir şekilde baskı altına alındıklarını, önce Türk okullarının Bulgar okulları ile birleştirildiğini, daha sonra okullardan Türkçe derslerinin kalktığını ve hemen arkasından da, pek sistemli olmamakla beraber, soydaşlarımızı Bulgar olmaya ikna etmek çalışmalarının başladığını, meselâ bir soydaşımızın devlet dairesine işi düştüğünde genellikle kendisine ismini değiştirmesinin teklif edildiğini, bu gibi usullere bilhassa Güney Bulgaristan’da ve Pomaklarla akrabalığı olanlar için başvurulduğunu, ancak, birkaç istisna hariç, bunların sonuç vermediğini söyledim. Bu arada daha önce Pomaklar ve Çingenelerin isimlerinin zorla değiştirilmiş bulunduğuna göre, Türkler için de bir gün zor kullanılacağına önceden tahmin olunabileceğini belirttim.

Diğer yandan komünist idarenin Türkleri mümkün olduğu kadar siyasi yaşam dışında tutmaya da özen gösterdiğini, nüfusun yüzde 10’nu teşkil etmekle beraber Politbüroda Türk bulunmadığını, 192 kişilik Merkez Komitesi’nde bir Türk olduğunu, Devlet Konseyi’ndeki 20 üyelikten birinin Türk’e verildiğini, Türklerden bakan, bakan yardımcısı, genel müdür ve general olmadığını, eğitim düzeyleri düşük olduğundan Türklerin mesleklerinde nadiren yükselebildiklerini ifade ettim. Buna mukabil Türklerin ücret bakımından bir ayrıma tabi tutulmadıklarını söyledim.

Türklerin sayısı hakkında Türk gazetelerinde, adeta açık arttırma varmış gibi, gitgide artan rakamlar yayınlanmakta olduğunu, Bulgaristan’da 1965 yılından sonra etnik esasa göre rakam yayınlanmadığını, Bulgar istatistiklerine göre yıllık % 2 artış üzerinden yaptığımız bir araştırmaya göre Türklerin sayısını yaklaşık 1 milyon olarak bulduğumuzu, Bulgar istatistikleri

kasten sayıyı eksik göstermiş olsa ve artış hızı % 2'nin üzerinde de bulursa bu rakamın bir buçuk milyonu aşmasına ihtimal vermediğimi belirttim.

Bilahare 1984 yılı olaylarına değinerek, hiç kimsenin beklemediği bir sırada, kuvvete başvurarak isim değiştirmelerine başlandığını, bunun çok büyük bir azim ve süratle yürütüldüğünü, yer yer direnmelere rağmen Güney Bulgaristan'da Aralık sonunda tüm isimlerin değiştirildiğini, bilahare Burgaz ve Deliorman bölgelerinin ele alındığını, Burgaz bölgesinin Ocak ortalarında tamamlandığını, Delorman'daki isim değiştirmelerin ise Şubat sonundan önce bitirilmesinin beklendiğini, sonra sıranın şehirlere geleceğini, ancak şehirlerde yaşayan Türklerin sayısı fazla olmadığından buradaki işlemlerin daha kolay tamamlanabileceğini söyledim ve artık olayı bitmiş olarak görmek gerektiğini belirttim. İç ve dış basında isim değiştirmeler sırasında çok sayıda insan öldüğünden bahsedildiğini söyledim.

Delil ele geçirilmemekle beraber ölüm dahil bazı vahim olaylara işaret eden pek çok karine olduğunu belirttim ve bunları şu şekilde sıraladım: Soydaşlarımızın ölüm olayları olduğunu bildirmeleri, Türkler dahil diplomatlar ve gazetecilere ilgili bölgelere gitmek için izin verilmemesi, bölgeye giden tüm yolların tutulmuş olması ve gitmek isteyen yabancıların geri çevrilmeleri, bu bölgelerin asker ve polis tarafından adeta işgal edilmiş olması, bazı Bulgar askerlerinin mukavemet eden öldürdüklerine dair sözler sarf etmiş olmaları.

Çok çarpıcı niteliği nedeniyle ölüm olaylarının kamuoyunu ve dolayısıyla gazeteleri meşgul ettiğini, ancak sorunu ölüm olup olmadığına indirgemenin çok yanlış olduğunu, kişilerin direnmelerine rağmen zorla isim değiştirmenin, ölüm olaylarından çok daha önemli olduğunu, zira isim değiştirmeler ve diğer önlemlerle kişilerin Türklüklerine son verilmek istendiğini, diğer bir deyimle birkaç kişinin katledilmesinin çok ötesinde milli ve kültürel aidiyetin tahrip edilmesinin amaçlandığını, konunun bu cephesinin ilke olarak bizi daha fazla ilgilendirmesi gerektiğini düşündüğümü belirttim.

Bulgarların 'durup dururken' neden bu harekete tevessül ettiklerinin zihinlerde bir soru yarattığını, ancak bu hareketin durup dururken değil, çok önceden başladığını, fakat olayların sayısı az olduğu için dikkat çekmediğini söyledim. Yoğun bir kampanya ile işi bir çırpıda bitirmenin nedenine gelince, bunu Türkiye'nin durumunda aramanın doğru olacağını, birkaç yıl sonra, Türkiye'nin uluslararası durumu çok daha güçlü olacağından, böyle bir kampanyayı gerçekleştirmelerinin çok daha zor olacağını düşünmüş olabileceklerini ifade ettim.

Konuşma süresinde sözüm kesilmedi. Bitirdikten sonra Sanayi ve Ticaret Bakanı Cahit ARAL ayrıntıya ait bir soru yöneltti. Cevabım bittikten sonra bir sessizlik oldu. Başbakan bana teşekkür etti ve toplantıdan ayrıldım.

Devlet Bakanı Mesut Yılmaz, toplantıdan sonra gazetecilere yaptığı açıklamada 'Bulgaristan'da yaşayan 1 milyona varan Türk azınlığına isim ve din değiştirmeleri konusunda baskı yapıldığını' söyledi. Bu ifadesi bir gazetede (Milliyet, 19 Şubat 1985) tarafından 'Resmi ağızdan ilk kez Bulgaristan'ı açık bir şekilde suçlama' olarak yayımlandı. Benim Bakanlar Kurulunda bu baskularla ilgili bilgi sunduğumu da belirten Yılmaz, 'Bakanlar Kurulu bu baskuların devam etmesi, basın mensuplarının baskı uygulanan bölgelere girmelerinin engellenmesi, dolayısıyla tatmin edici bilgi elde edilememesi nedeniyle, başvurulacak tedbirleri görüştü. Bu konuda yarın yapılacak TBMM'deki gizli oturumda bilgi verilecektir. Bulgaristan'ın Ankara Büyükelçisi de yarın Dışişleri Bakanımızla görüşecektir' dedi. Yılmaz, ayrıca gazetecilerin bir sorusunu şu şekilde cevaplandırdı: 'Göç anlaşması veya kapıların açılması konusu tek tek taraflı değildir. Bulgarlarla mutabakata varmak gereklidir. Türk hükümeti çok taraflı tedbirler düşünmektedir. Türk Hükümetinin meseleyi barışçı yollardan ve ikili olarak çözümlene arzusu halen geçerlidir. Göç konusu dahil, çok değişik konular üzerinde düşünüyoruz.'⁷

Türk azınlığının Türklüğünü silerek yok etmeye çalışan Bulgaristan'a karşı Türkiye'nin izleyeceği yeni politikanın ucu görünmüştür. Bu politikanın oluşturulmasında Büyükelçi Ömer Engin Lütem'in doğrudan ve birinci derecede rolü olmuştur. Öncelikle Lütem'in raporları, önerileri sonucunda Bulgaristan'daki Türk azınlığı sorunu, Türk Hükümeti'nin gündemine oturmuştur. Lütem'in Ankara'ya gelip önce Dışişleri Bakanlığına, ardından Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kuruluna sözlü olarak izahat vermesi üzerinedir ki Türkiye'nin yeni politikası şekillenmiştir.

20 Şubatta TBMM'de gizli genel görüşme yapıldı. Büyükelçi Lütem bu görüşmede hazır bulundu.

22 Şubat Cuma günü Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Necdet Tezel, Bulgar Büyükelçisi Agir Konstantinov'u makamına çağırarak kendisine bir nota verdi. Notada, "*Bulgaristan ile iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeye önem veren Türkiye, iki ülke arasında mevcut sorunları, geniş kapsamlı göç anlaşması konusu da dahil olmak üzere, Dışişleri Bakanları düzeyinde ele alınıp görüşülmesini teklif etmektedir*" denildi. Bu teklife en kısa zamanda cevap beklendiği de belirtildi.

Türk notası kısa ve ılımlıydı. Türkiye gereksiz polemiğe girmeden soruna çözüm

⁷ Lütem, *Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1989*, Cilt I, s. 230-234.

aramaktaydı. Buna karşılık Bulgar tarafı, Bulgaristan'da Türk olmadığını iddia ederek işi demogojiye ve polemığe kaydırdı.

Bulgaristan'la yıllarca sürecek bir boğuşmadır başladı.

Türkiye'nin İzlediği Politika

Türk azınlığını zor kullanarak asimile etmeye çalışan Bulgaristan'a karşı Türkiye'nin izlediği politikanın başlıca unsurları şunlar olmuştur:

1. Türkiye, Bulgaristan'a geniş kapsamlı bir göç anlaşması önermiştir. Bu, "Türkleri istemiyorsanız, bize verin" anlamına geliyordu. Ne var ki Bulgarlar, ucuz el emeğini kaçırmamak için, bu öneriyi kabul etmemişlerdir. Ancak barışçı bir öneriyi kabul etmedikleri için, dış dünyaya karşı, özellikle Batı Avrupa ve ABD'ye karşı zor duruma düşmüşlerdir.

Türkiye gereksiz polemığe girmeden soruna çözüm aramaktaydı. Bulgar tarafıysa, Bulgaristan'da Türk olmadığını iddia ederek işi demogojiye ve polemığe kaydırdı.

2. Türkiye, Bulgar yönetiminin asimilasyon politikasına karşı yurt içinde ve yurt dışında bir kınama kampanyası yürütmüştür. Bu kampanya ile Bulgar politikasının çirkin yüzü dosta düşmana teşhir edilmiştir. Yurt içinde birçok yerde büyük protesto mitingleri yapılmış, nutuklar, pankartlar, sloganlarla Jivkov lânetlenmiştir. Bulgar politikası aynı şekilde yurt dışında düzenlenen yürüyüşler, mitinglerle de kınanmıştır. Yürütülen bu kampanya bağlamında, Türk Tarih Kurumu gibi, Üniversiteler gibi, Odalar Birlikleri gibi çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından konferanslar, bilimsel toplantılar, yayınlar da yapılmış ve Bulgar iddiaları tarihçiler, uzmanlar tarafından çürütülmüştür. Yine bu yıllarda Bulgaristan Türklerini tanıtıcı yayınlar da yapılmıştır.⁸

8 Yurt içinde yürütülen Bulgaristan'ı kınama kampanyasına, Bakanlığımızın izniyle, Elçi ve Türk Tarih Kurumu üyesi sıfatıyla, ben de şahsen katıldım: birçok yerde konuşmalar yaptım, konferanslar verdim, bilimsel toplantılara bildirimler sundum, Bursa'da düzenlenen dev protesto mitingini yerinde izleyip Makama rapor ettim, iç ve dış kamuoyuna dönük birçok makale yazdım. Ayrıca o yıllarda olağanüstü yoğun bir çalışmayla yazdığım şu kitaplarım yayımlandı:

1) *Türk Basınında Bulgaristan Türkleri Zorla Ad Değiştirme Sorunu*, Başbakanlık Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara: 1985, XXV+750 sayfa; 2) *Bulgaristan Türkleri, 1878-1986*, Bilgi Yayınevi, Ankara: 404 sayfa, 18 fotoğraf; 3) *Turkish Minority Education and Literature in Bulgaria*, Ministry of Foreign Affairs Press, Ankara: 1986, 56 sayfa; 4) *Turkish Press in Bulgaria, Its History and Tragedy, 1865-1985*; Ministry of Foreign Affairs Press, Ankara: 1986, 48 sayfa; 5) *Glimpses on the Turkish Minority in Bulgaria, Directorate General of Press and Information*, Ankara: 1986, 31 sayfa; 6) *The Turks of Bulgaria, 1878-1985*, London: 1988, XVII+329 sayfa; 16 fotoğraf; 7) *Rumeli'den Türk Göçleri, Cilt III: (1880-1885), Turkish Emigrations From the Balkans*, Vol. III, (1880-1885), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1989, CXXXII+715 sayfa; 8) *The Turks of Bulgaria in International Fora, Volume I (1885)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1990, 279 sayfa; 9) *The Turks of Bulgaria in International Fora, Volume II (1886)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: 1990; 354 sayfa.

3. Türkiye, Bulgaristan'la olan ilişkilerini asgariye indirmiştir. Kültürel ve sportif temaslar sıfıra inmiş ve ticaret çok azalmıştır. Bu arada Bulgaristan'dan alınmakta olan elektrik alımı durdurulmuştur.

4. Türkiye Bulgaristan'ın, antlaşmaları ve hukuku çiğneyerek yürüttüğü asimilasyon politikasını diğer ülkelere ve uluslararası kuruluşlara taşımış, Bulgaristan'ın tutumunu yabancı ülkelere ve uluslararası kurtuluşlara şikâyet etmiştir.

Evet, bu politikanın oluşturulmasında, şekillenmesinde Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM'in birinci derecede rolü olmuştur. Lütem, zaman zaman Sofya'dan Ankara'ya çağırılmış, Bakanlığa ve Hükümete uzun uzun bilgi vermiş, yürütülen politikayı, duruma ve gelişmelere göre yönlendirmiş, hızlandırmış, kamçulamıştır. Lütem, Bulgarların bu insanlık dışı asimilasyon politikasını yenilgiye uğratıncaya, çökertinceye kadar Sofya'da, suyun başında kalmış ve ancak bu Bulgar politikasının iflas ettiğini göreyerek Bulgaristan'dan ayrılmıştır.

O yıllarda Sofya'da Ömer Engin LÜTEM'in Büyükelçi olarak bulunması Bulgaristan'da yaşayan soydaşlarımız için büyük bir şans olmuştur, kanısındayım. Çünkü Lütem, Bulgaristan Türklerine gönülden kanat germiş, bu milli davaya dört elle sarılmış, soydaşlarımızı Bulgar zulmünden kurtarmak için olağanüstü bir gayret sarf etmiştir.

O zor dönemde Alev KILIÇ, Ünal ÇEVİKÖZ, Tahsin BURCUOĞLU gibi çok değerli genç meslektaşlarımızın, Büyükelçinin yardımcıları olarak Sofya'da görevlendirilmiş olmaları da Lütem için bir şans olmuştur denilebilir. Eski bir personelci olan Lütem, bu şansı belki kendi yaratmış, bu gençleri belki kendi seçip yanına almıştır. Orasını bilemiyorum. Ne olursa olsun, bu değerli ekip, elbirliğiyle, Sofya'da, Bulgar asimilasyon politikasına karşı çetin bir savaş vermiş ve başarılı olmuştur. O yıllarda Türkiye'nin Sofya Büyükelçiliği çok iyi çalışmıştır.

Tarihçi gözüyle Sofya'dan gelip geçmiş Cumhuriyet elçilerimizi inceledim. Hepsi görevlerini yapmışlardır. Tarihe şu notu şu notu da düşmeden geçemiyorum: Sofya'da görev yapmış elçilerimiz arasında, Bulgaristan'daki soydaşlarımızı korumaya kendilerini vermiş, bu uğurda canla başla çalışmış, didinmiş, yırtınmış ve başarılı olmuş iki elçi gördüm, diyebilirim. Biri, Ortaelçi Ridvanbeyoğlu Hüsrev GEREDE, diğeri Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM'dir.

İzlenen Politikanın Sonuçları ve Jivkov'un Devrilmesi

Türkiye'nin, Bulgaristan'ın yaptıklarını dünyaya teşhir edip Sofya Hükümeti'ni şikâyet etmesi karşısında yabancı devletle farklı tutumlar almışlardır.

Sovyetler Birliği ve diğer komünist ülkeler suskun kalmışlar, açık olarak Bulgaristan'a destek vermemişlerdir. Bu ülkeler zaman zaman bu sorunu Bulgaristan'ın bir iç işi gördükleri yolunda açıklamalar yapmışlardır. Komünist ülkelerin ve özellikle Sovyetler Birliği'nin, Jivkov yönetiminin yaptıklarına arka çıkmamaları, komünist Bulgaristan'da düş kırıklığı yaratmıştır. Bulgaristan, en çok ihtiyaç duyduğu bir dönemde desteksiz ve yalnız kalması Bulgaristan'da düş kırıklığı yaratmıştır.

Türkiye'nin Avrupalı müttefikleri de bu olaya karışmamaya çalışmışlardır. Yani Türkiye, Avrupalı müttefiklerinden destek görmemiştir. Müttefikimiz Avrupalıların bu tutumunun bir nedeni, o dönemde Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkeleri ile iyi ilişkileri sürdürmeleridir, denilebilir. Sovyetler Birliği "açıklık " ve "yeniden yapılanma" diye bir açılım yapmaya çalışırken Batı Avrupalılar Bulgaristan'la bozuşmak istememişlerdir diye açıklanabilir. Ancak, Avrupa kıtasında, silah zoruyla asimile edilmek istenen bir toplum, Türk ve Müslüman olmayıp da bir başka soydan ve başka dinden olsaydı, Batı Avrupalılar, Bulgaristan'ı yerden yere vururlar, insan hakları, azınlık hakları çiğneniyor; hak ve hukuku ayaklar altına alınıyor diye yaygara koparırlardı. Türkler zulüm görürken Avrupalılar susmuşlardır.

Buna karşılık ABD, Türkiye'ye tam destek vermiştir. Amerika'nın bu tutumu, Başkan Reagan'ın Sovyetler Birliği ve müttefiklerini, insan hakları konularında eleştirmeyi öngören bir sonucudur. Ne olursa olsun ABD, o yıllarda Bulgaristan'ı eleştirmesi Türkiye'nin işine yaramıştır. Amerika, her uluslararası forumda Türkiye'yi desteklemiş ve Bulgaristan'ı zor duruma sokmuştur.

Türkiye, sorunu çeşitli uluslararası kuruluşlara götürmüştü. Bu arada İslam Konferansı Örgütü (İKÖ), sorunu incelemek üzere Bulgaristan'a bir heyet göndermeye karar vermiş. Bulgar Hükümeti, istemeye istemeye bunu kabul etmek durumunda kalmış. Bulgaristan'a giden İKÖ Heyetinin hazırladığı rapor Bulgaristan'ın aleyhine olmuştur.

Türkiye, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) mekanizmalarını işleterek, Türkiye'deki yakınlarının talebi üzerine bazı soydaşlarımızın Türkiye'ye getirilmelerini sağlamıştır. Bu yolla yaklaşık 300 kişi Türkiye'ye gelmiştir.

Bu arada dünya halter şampiyonu Naim SÜLEYMANOĞLU, Avustralya'da Bulgar milli takımından kaçarak Türkiye'ye sığınması ve Türkiye'ye getirilmesi, yalnız Türk basınında değil dünya basınında da büyük yankı bulmuş ve soydaşlarımızın Bulgaristan'daki zor durumunu geniş kitlelerce öğrenilmesine yol açmıştır.

Bulgar Hükümeti'nin asimilisasyon politikası sonunda iflas etmiş ve Todor Jivkov sonunda, 29 Mayıs 1989 günü, sınırı Türklere açmış ve iki buçuk ay içinde yaklaşık

320 bin soydaşımız vizesiz Türkiye'ye giriş yapmıştır. Bulgaristan'da Türk yoktur diyen Bulgar Hükümeti, dalga dalga Türkiye'ye gönderilen bu Türklerle kendi kendini yalanlamıştır. Ancak, soydaşlarımızı da perişan etmiştir. Türklerin bu zorunlu göçü Todor Jivkov'un devrilmesinin nedenlerinden biri olmuştur.

Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM, tam bu zorunlu göç sırasında, 17 Haziran 1989 günü Bulgaristan'dan temelli olarak ayrılmıştır. O yıllarda Bulgaristan'da iki yıl görev yapan yabancı elçilere bir nişan veriliyormuş. Sofya'da altı yıl görev yapmış olan Büyükelçi Lütem, bu nişanı almayacağını önceden Bulgar makamlarına dolaylı biçimde duyurmuş ve nişanı almamıştır.

Todor Jivkov Yargılanmadan Kalmıştır

Bulgaristan'da Türk yoktur diyen Bulgar Hükümeti, dalga dalga Türkiye'ye gönderilen bu Türklerle kendi kendini yalanlamıştır.

Todor Jivkov, Türk azınlığına yapılan zulümlerden, soydaşlarımızın isimlerinin silah zoruyla değiştirilmesinden sorumlu, baş sorumlu idi.

Dahası Bulgaristan Türklerinden birçok kişinin katledilmesinden de sorumlu idi. Olaylar sırasında kaç soydaşımızın öldürülmüş olduğu tam olarak tespit edilememiştir. Bulgaristan'da rejim

değiştikten sonra, zorla isim değiştirilmesi sırasında 32 kadar soydaşımız şehit edilmiştir.

Bu cinayetlerden Todor Jivkov şahsen sorumlu tutulabilir, yargılanabilir, mahkûm edilebilirdi. Boşnakları öldüren "Sırp Kasabı" Miloşeviç mahkûm ediliyor da masum Türkleri öldüren "Bulgar Kasabı" Todor Jivkov ve suç ortakları neden cezasız kalıyorlar?"

Büyükelçi Lütem Sofya'dan Üç Cilt Kitapla Döndü

Büyükelçi Ömer Engin LÜTEM, soydaşlarımızı zulümden korumak ve kurtarmak için Sofya'da, altı yıl boyunca çetin bir mücadele vermekle kalmadı; aynı zamanda takdir edilecek, gıpta edilecek ve örnek alınacak bir güzel iş daha yaptı: Sofya'dan üç ciltlik bir eserle yurda döndü.

Yazdığı ve yayınladığı bu kitapları şunlar

Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1985, Cilt I: 1983-1985, ASAM, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara: 2000, XX+600 sayfa, Dizin ve harita.

Türk-Bulgar İlişkileri 1983-1985, Cilt I: 1986-1987, ASAM, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara: 2006, XXIV +672 sayfa;dizin, metin dışında 16 sayfa fotoğraf.

Üçüncü cilt henüz yayınlanmamıştır. Onun da yakında yayınlanacağını umuyorum.

Kaynak olarak kullandığım, içinden alıntılar yaptığım kitabın birinci cildini Lütem, rahmetli büyükbasına ithaf etmiş: “*Mehkeme-i Temyiz Reislerinden Şumnu doğumlu Büyükbabam Mehmet Emin Bey’in (1863-1927) anısına...*” demiş. Cilt şu bölümlerden oluşuyor:

Birinci Bölüm: I-Bulgaristan hakkında ön bilgiler (s.1-30), II- 1980’li yılların başında Bulgaristan (s.31-41), III-1980’li yılların başında Türkiye-Bulgaristan ilişkileri(42-54), IV-Bulgaristan’da Türk azınlığı (s.55-84);

İkinci Bölüm: 1983 ve 1984 Yılları: I-Göreve Başlayış (s. 85-118), II-1983 ve 1984 yıllarında Bulgaristan’da gelişmeler (s 119-127), III-1983-1984 yıllarında Türkiye-Bulgaristan ilişkileri (128-172);

Üçüncü Bölüm: 1985 Yılı: I-İsim değiştirme kampanyası ve yankıları (s 173-214), II- Yeni Türk politikasının saptanması (215-247), Yeni Türk politikasının uygulanması (248-259), Kamuoyunun tepkileri (s. 260-274); III-Bulgaristan’ın mukabil tutumu ve faaliyetleri (s. 275-301), IV-Notalar düellosu (s. 302-338), V-Krizler dönemi ve diğer gelişmeler (s. 339-417), VI-Türk azınlığının durumu: A. Türk azınlığının durumunu saptamak için çalışmalar (s. 418-438), B. Türk azınlığını asimile etmek için uygulanan önlemler (s. 439-469), C. Türk azınlığı ile ilgili diğer gelişmeler (s. 470-488), VII-Türk Azınlığı karşısında diğer devletlerin tutumu ve bu konunun uluslararası kuruluşlarda ele alınması (489-572) ve Kısaltmalar, Kaynaklar ve Dizin (s. 573-600) + Bulgaristan’ın idari taksimatını, Türk azınlık nüfusunun yaşadığı ilçeleri ve oralandaki nüfus oranlarını gösteren renkli bir harita.

Bu ilk cilt yalnız 1983-1985 yıllarını, ikinci cilt de 1986-1987 yıllarını kapsamaktadır. Yayınlanmasını beklediğimiz üçüncü cilt de herhalde 1988-1989 yıllarını kapsayacak, böylece Lütem’in Sofya’daki altı yıllık Büyükelçilik dönemi tamamlanmış olacaktır.

Kitap, meslektaşlarımızca örnek alınabilecek, onları da aktif görevdeki hizmetlerini kitaplaştırmaya özendirerek nitelikte bir eserdir. Bunun ötesinde kitap, Türkiye-Bulgaristan ilişkileri, Bulgaristan Türk azınlığı üzerinde çalışacak, özellikle 1980’li yıllarını araştıracak tarihçiler, siyaset bilimciler için birinci sınıf bir ana kaynaktır. Büyükelçi Lütem, Türk Milli Kütüphanesine kalıcı bir eser bırakmıştır. Bu kitabın İngilizceye ve Bulgarcaya da çevrilmesi yararlı olur.

Büyükelçi Lütem Ermeni Sorunu Uzmanıdır

Lütem, Sofya'ya Büyükelçi atanmadan önce, 1981-1983 yıllarında, Dışişleri Bakanlığı'nda İstihbarat Araştırma Dairesi Genel Müdürlüğü yapmıştır. O yıllar Ermeni terörünün en azgın olduğu yıllardı. Ermeni teröristler, yurt dışında görevli Türk diplomatlarına karşı sistematik suikastlar düzenliyorlardı. Bu Ermeni seri katilleri, dört kıtada (Avustralya dahil) kırka yakın görevimizi şehit etmişlerdi. Lütem'in başında bulunduğu genel müdürlük Ermeni terör eylemlerini de izlemekteydi.

Lütem de o yıllardan beri Ermeni sorunu üzerinde araştırma, inceleme yapmak imkânını bulmuştur. Araştırmacı özelliği dolayısıyla bu konuda da derinleşmiş, giderek uzmanlaşmaya yönelmiştir

Lütem, asıl 1998 yılında emekli olduktan sonra kendisini tamamen Ermeni araştırmalarına vermiştir. 2000 yılında, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (ASAM) Ermeni Araştırmaları Enstitüsü'nün başına geçmiştir. 2005 yılında İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsünü kurarak başkanlığını yapmıştır. Lütem, ayrıca bu enstitülerin yayınları olan Ermeni Araştırmaları, Review of Armenian Studies ve Uluslararası Suçlar ve Tarih dergilerinin editörlüğünü de yürütmektedir.

Lütem, 2009 yılı Ocak ayı başından beri Avrasya İncelemeleri Merkezi'nin (AVİM) Başkanlığını yapmaktadır.

Emekliliğinden bu yana Lütem, Ermeni sorunu konusunda iyice uzmanlaşmış, bu alanda görüşlerine başvurulmuş bir otorite olmuştur.

Evet, Ömer Engin LÜTEM, Emekli Büyükelçidir; üç bilimsel derginin editörlüğünü, Stratejik Araştırmalar Merkezinin Başkanlığını yapmıştır, Üniversitede doktora öğrencilerine ders vermektedir; Terazi Yayıncılığını kurmuştur, kendi kurduğu bu yayınevinde kitaplar yayınlamaya da başlamıştır. Kısacası, çok yönlüdür.. Dışişlerinden emekli olduktan bu yana da, aktif görevdeki çalışkanlığını ve üretkenliğini sürdürmektedir. Tek başına bir kurum gibi çalışmaktadır

Kendisini bildim bileli çok çalışkan ve üretken bir kişi olan **Lütem**, Ermeni araştırmaları yapan enstitülerin başında da kendisini yoğun biçimde araştırmalara vermiş, üst üste yayınlar yapmıştır.

Ermeni sorunu üzerine Lütem'in pek çok makalesinden başka, son yıllarda şu kitapları da yayınlanmıştır:

-Ömer Engin LÜTEMi **Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler Genişletilmiş 2. Baskı**, Terazi Yayıncılık, Ankara: 2009, XIV+504 sayfa, metin içinde renkli 6 harita

-Ömer Engin LÜTEM, The Armanian Question: Basic Knowledge and Documentation, Terazi Yayıncılık /Terazi Publishing, Ankara: 2009; XIV+446 pages, and 6 maps.

-Ömer Engin LÜTEM, Ermeni Terörü, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara: 2007, 54 sayfa

-Ömer Engin LÜTEM, Armenian Terror, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayını, Ankara: 2007, 54 sayfa

Lütem'in bu kitaplarından özellikle i Ermeni Sorunu: Temel Bilgiler ve Belgeler adlı kitap ve bunun İngilizce baskısı birer temel kaynak niteliğindedir.

Bu kitapta LÜTEM'in üç değerli araştırması ve 76 adet temel belge yer almaktadır. Araştırmaları: (i) Lozan'dan Sonra Ermeni Sorunu, (ii) Ermeni Sorununun Uluslararası İlişkiler Boyutu ve (iii) Karabağ Sorunu başlıklarını taşımaktadır. "Karabağ Sorunu" başlıklı araştırma, bu konuda bizde yapılmış en kapsamlı araştırmalardan biridir.

Kitaptaki Belgeler, Ermeni sorununun yaklaşık yüzyıllık bir dönemi kapsamaktadır:10 Ağustos 1920'de Osmanlı Devletine dikte edilmiş Sevr Antlaşmasından 14 Mart 2008 de Karabağ Sorunu hakkında Birleşmiş Milletler Genel Kurul kararına kadar gelmektedir. Bu belgeler, eskilerin "Ermeni gailisi" dedikleri Ermeni sorunu üzerinde araştırma yapacak olanların mutlaka başvurmaları ve yararlanmaları gereken ana kaynak niteliğindedir.

Yukarıdaki kitapların ikisi "Terazi Yayıncılık" tarafından basılmıştır. Terazi Yayıncılık da Ömer Engin LÜTEM'in kurduğu bir yayınevidir.

Bir not daha ekleyelim: Ömer Engin LÜTEM, 2006 yılından beri Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümünde Emergence and Evolution of the Armenian Question (Ermeni Sorunun Çıkışı ve Gelişmesi) başlıklı yüksek lisans dersini vermektedir.

Ömer Engin LÜTEM bütün bu çalışmaları emeklilik döneminde yapmaktadır.

Böylesine verimli bir emeklilik dostlar başına!

Değerli sınıf arkadaşımı yürekten kutluyor ve kendisine sağlıklı, verimli upuzun bir ömür diliyorum.

TÜRKİYE'YE KARŞI HUKUK SAVAŞI: ERMENİ ASILLI ABD VATANDAŞLARININ ABD MAHKEMELERİNDE TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NE TÜRKİYE CUMHURİYETİ MERKEZ BANKASI'NA VE ZİRAAT BANKASI'NA AÇTIĞI DAVALAR

(THE LEGAL STRUGGLE AGAINST TURKEY: THE LAWSUITS FILED IN US COURTS
BY US CITIZENS OF ARMENIAN ORIGIN AGAINST THE REPUBLIC OF TURKEY,
CENTRAL BANK OF THE REPUBLIC OF TURKEY AND ZIRAAT BANK)

Pulat TACAR
E. Büyükelçi
tacarps@gmail.com

Özet: ABD'de yaşan Ermeni asıllı Amerikan vatandaşlarından bazıları tarafından Kaliforniya'da, Osmanlı İmparatorluğu'nda terk ettikleri ya da tehcir sırasında el konulan malların iadesi veya tazmin edilmesi için Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ve Ziraat Bankası'na dava açılmıştır. Bu makalede, ABD'de açılan davalarla ilgili ABD mevzuatını ve bazı emsal kararlarını irdelenecek, ABD yürütme erkinin tutumundaki muğlâklığın davalara etkisi ele alınacak ve izlenebilecek yollar konusunda görüşler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu, Kaliforniya, Dava

Abstract: A lawsuit has been filed in California against the Republic of Turkey, the Central Bank of Turkey and Ziraat Bank by some American citizens of Armenian origin living in the US for the returning and compensation of those properties abandoned during the Ottoman Empire or being confiscated during the relocation. This article will examine the US regulations and some leading cases, will address the effect of ambiguity in the approach of the US executive power on the lawsuits and will present views concerning the roads that could be taken.

Key Words: Armenians, Ottoman Empire, California, Lawsuit

Giriş

ABD'deki Ermeni örgütleri Ermeni asıllı ABD vatandaşlarından bazılarının

atalarının Birinci Dünya Savaşı döneminde Osmanlı devletinde terkettiler ya da tehcir sırasında el konulan mallarının iadesi veya tazmin edilmesi için Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'na ve Ziraat Bankası'na Kaliforniya'da dava açtılar. Deneyimli ve "iyimser" hukuk çevreleri Ermeni grupların bu davalardan sonuç alamayacaklarını, davaların propagandaya ve Ermeni soykırımı savını 2015 perspektifinde artan bir biçimde gündemde tutma

amacına yönelik olduğunu belirtiyorlar. Ayrıca, Ermenileri temsil eden avukatların, bu fırsattan yararlanarak, dava açmak isteyenlerden avukatlık ücreti sızdırabilmek amacı ile "yargıç ayarlayabilecekleri" söylentisini yaydıkları, böylece davaya katılımı özendirdikleri savı da dile getiriliyor.

Propaganda gayretlerine zemin sağlamak için, önce terörü denediler, bazı batılı ülkeler terörü sona erdirdikleri takdirde, kendilerine siyasal destek sağlama vaadinde bulundular.

Ancak, gerek ABD Kaliforniya Eyaletinin Sivil Usul Hukuku Yasasının 354.4 ve 354.45 maddelerine Ermeni Soykırımı ifadesinin

yerleştirilmiş bulunması, gerek Ermenilerin bazı sigorta şirketlerine açtıkları davaların temyiz gerekçelerinin incelenmesi, bu konuda bir yargı savaşı hazırlığı -hatta uygulaması- ile karşı karşıya bulunduğumuzu gösteriyor.¹

Ermeni Avukatların Kaliforniya'da Hukuksal Alt Yapı Oluşturma Çabaları

Ermeni örgütleri, önce Doğu Anadolu cephesinde, daha sonra Lozan Antlaşması sırasında baskılara rağmen kabul ettiremedikleri taleplerini, şimdi başka yollarla gerçekleştirmek için uzun süredir çalışma içindeler. Propaganda gayretlerine zemin sağlamak için, önce terörü denediler, daha sonra -başta Fransa olmak üzere- bazı batılı ülkeler terörü sona erdirdikleri takdirde, kendilerine siyasal destek sağlama vaadinde bulundular. Ermeni soykırımı savının Türkiye tarafından tanınması suretiyle Ermenileri manen tatmin etme aldatmacasının ardında, tazminat talepleri ve "Batı Ermenistan" ütopyası yatmaktaydı.

Ermenistan dışındaki diaspora örgütleri ve Ermenistan'daki bazı siyasetçilerin, Lozan Antlaşması ve Kars Antlaşması hükümleri nedeniyle taleplerinin hukuksal dayanağı kalmamış olsa bile, siyasal baskı yapmaya ve Fransa, ABD, İsviçre gibi ülkelerde yargı yolunu denemeye karar verdiler. Bu bağlamda, tazminat taleplerine hukuksal dayanak sağlamak için, siyasal destek bulabildikleri ülke veya eyaletlerde (örneğin Kaliforniya) hukuksal alt yapı çalışmalarını bazı avukatlar aracılığı ile ileri götürdüler.

¹ The Armenian weekly sitesinde 27 Aralık 2010 tarihinde "Dava edeceğiz" başlığı ile yazan Geren Yegparian adlı Ermeni ABD mahkemelerinin kendileri için çok uygun bir alan olduğunu belirtiyor, <http://www.armenianweekly.com/72010/12/27/yegparian-we%e2%809911-sue/?utm>

Sigorta Şirketlerinden Anlaşma Yoluyla Sağlanan Paralar

Dava yoluna gitmek isteyen Ermeniler, bu hukuksal alt yapı çalışmalarının yeterli kıvama ulaştığı sonucuna varmış olacaklar ki, avukatları vasıtası ile önce Fransız ve Amerikan sigorta şirketlerine yaptırılmış ya da var olması muhtemel sanal sigorta poliçeleri karşılığında para sağlamak için anılan şirketlere dava açtılar, daha sonra onlarla pazarlık aşamasına girdiler. Bunun sonucunda, Şubat 2004'te "New York Life Insurance" Hayat Sigortası Şirketi'nden anlaşma yolu ile 20 milyon dolar sağladılar.² Daha sonra, Fransız AXA Sigorta şirketi ile yapılan pazarlıklarda, baskılara boyun eğen AXA sigorta şirketi³ anlaşma yoluyla 17 milyon dolar ödemeyi kabul etti. Bu paranın 3 milyon doları Fransa'daki Ermeni derneklerine ödenecek, 11 milyon doları sigorta poliçesi sahiplerine ödenmek üzere bir fona aktarılacak, 3 milyon dolar ile giderler karşılanacaktı. Uzlaşmaya göre, tazminat talep edenler, AXA'nın web sayfasında kendi adlarını ya da atalarının adını arayacaklardı. Sonuçta, avukatlara ne kadar para ödendiği, varsa sigorta poliçesi sahiplerine ne ödeme yapıldığı belli değil. Ancak, diaspora Ermenileri arasındaki söylentiler, bu işten avukatların zengin olduğu, az sayıda hak sahibinin eline bu "hokus -pokus" sonunda çok az para geçtiği yolunda.⁴

ABD ve Fransa'daki sigorta şirketlerinde siyasal baskı sonucu anlaşma yolu ile bir sonuç almak mümkün oldu. Ancak Alman sigorta şirketleri haksız taleplere boyun eğmediler. Bunun üzerine Ermeniler Alman sigorta şirketlerine ve Alman Bankalarına ABD'de dava açtılar.

Ama Ermeniler, dava açtıkları eyaletteki zaman aşımı engelini aşmak için, daha önce Kaliforniya Eyalet Meclisi'nden Kaliforniya Sivil Hukuk Usul Yasası'na (KSHUY) sigortalılar ile ilgili zaman aşımı konusunda 354.4 maddesini ilave ettirdiler ve bu maddeye Ermeni soykırımı teriminin kaydını sağladılar.

Kaliforniya Ermenileri, daha sonra ABD'de şubesi bulunan ve Türk Devleti'ne bağlı kuruluşlardan olan Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ile Ziraat Bankası'na da dava açabilmek amacı ile KSHUY'ye 354.45 maddesini eklettiler. Bu maddeye farklı bir zaman aşımı tarihi ve farklı Ermeni soykırımı tanımı yazdırdılar.

2 Bunların avukatları Yagciyan, ve ortakları, Geragos ve Geragos ile Kabateck Brown Keller'dir. 20 milyon doların bir tavan olduğu ve poliçe sahibi Ermenilerin taleplerinin bunun çok altında kaldığı, sağlanan paranın büyük bölümünün avukatlara kaldığı söylentileri yaygın. Kime ne kadar tazminat ödendiği açıklanmış değil.

3 AXA şirketinin başkanı Claude Bebear'a Ermenilerden binlerce mesaj yolladığı, tehdit edildiği ve Fransız siyasal partilerinin de baskı yaptığı, gazetelerde yer aldı. ABD'deki Ermeniler ise bu konuda kendilerine çok az ödeme yapılmasından şikâyetçi oldular, hakça dağıtım istediklerine işaret ettiler. www.armeniandiaspora.com/showthread.php?39473-ANCA-on-AXA-Settlement.

4 Yegparyan: "NY Life ve AXA zaferleri mükemmel değildi. Avukatlara ödenen paralar sorgulandı. Sigorta sahiplerinin var işleri ellerindeki sigorta poliçelerine oranla çok cüzi bir miktar verilerek aldatıldı. Durum bu nedenle kuşku yarattı. Avukatların paramızı tırtıklamasını asgariye indireceğimizden emin olmamız lazım Benim ailemin AXA sigortadan talebi de kabul edilmedi. Red nedeni konusunda hiç bir açıklama yapılmadı. Başkalarının durumu da aynı. Bu uygulamalar kabul edilemez ölçülere ulaştı ve toplumumuzun daha ileride açılacak davalara katılımı bundan olumsuz etkilenecektir."

Özetle, kendilerini desteleyen siyasetçiler tarafından şımartılmış olanlar, meydanı boş bularak, hukuk tarihinde eşi görülmemiş bir skandal “düzenlemeyi” Kaliforniya Meclisi’ne onaylattılar. Movasessian/Victoria-MüniH Reassürans davasını aşağıda ayrıntılı olarak ele almadan önce, Kaliforniya Sivil Hukuk Usulü Yasası’ndaki maddeleri özetleyerek inceleyelim. Bu maddelerin İngilizce metinleri dipnotlarda ayrıca sunulmuştur.

Kaliforniya Sivil Hukuk Usul Yasası’na (KSHUY) Eklenen 354.4 ve 354.45 Maddelerinde Ermeni Soykırımı Tanımı

Kaliforniya Eyalet Meclisi, o eyalette yaşayan çok sayıda Ermeni örgütünün girişimi ve siyasal baskısı ile KSHUY’nin zaman aşımına ilişkin 354.4 ve 354.45 maddelerini

Aynı yasada birbirini izleyen iki maddede, aynı konuda, iki farklı tanım getirilmiş bulunması, yasanın keyfiliğini gösterir.

yasaya eklemiştir. KSHUY’nin 354.4 maddesi; “Ermeni soykırımı mağdurlarının” sigorta alacakları ile ilgilidir. KSHUY’nin 354.45 maddesi ise “Ermeni soykırımı mağdurlarının” banka alacakları, mevduat alacakları ve “yağmalanan mallarının” bankaya yatırılan bedellerine ilişkindir. Bu maddeler yukarıda da belirtildiği gibi Ermenilerin ABD’deki Türk bankalarına açmayı planladıkları davalar

düşünülerek Ermeni avukatlar tarafından kaleme alınıp siyasetçilerin eline tutuşturularak Kaliforniya Meclisi’ne kabul ettirilmiş metinlerdir. Her iki madde de tanımlar içeriyor. Aynı kavram, birbirini izleyen iki maddede farklı şekillerde kaleme alınmıştır.

a) KSHUY’nin Soykırım Mağduru Tanımı

i) 354.4 maddeye göre, “Ermeni soykırımı kurbanları” Osmanlı İmparatorluğu’nda 1915-1923 (dahil)- döneminde yaşamakta iken, ölen, sürgüne yollanan ya da zulme uğramamak için kaçan, ataları Ermeni ya da başka olan herhangi bir kimsedir”.

ii) 354.45 madde ise “Ermeni soykırımı kurbanına” farklı bir tanım getirmiş. Buna göre “Ermeni soykırımı kurbanı”, Osmanlı İmparatorluğu’nda 1890-1923(dahil) döneminde yaşamakta iken ölen, yaralanan veya malı zarar gören, sürgüne yollanan ya da zulme uğramamak için kaçan, ataları Ermeni ya da başka olan herhangi bir kimsedir.

Aynı yasada birbirini izleyen iki maddede, aynı konuda, iki farklı tanım getirilmiş bulunması, yasanın keyfiliğini gösterir ve bir hukuksal skandal olarak değerlendirilmelidir.

Bu tanıma göre eceli ile ölen de, yaralanan da, Osmanlı topraklarından Müslüman Osmanlıları öldürüp kaçan da soykırım mağduru sayılmaktadır. Geniş yorumlanırsa, Osmanlı İmparatorluğu'nda ölen, yaralanan, malı zarar gören v.b. her şahıs Ermeni olsun olmasın, Rum olsun, Kürt olsun, Arap olsun Türk olsun istisnasız herkes, Ermeni soykırımı mağduru ilan edilmiştir. Sevr Anlaşması yapılırken Ermenileri temsil eden Bogos Nubar Paşa tarafından Osmanlı'ya karşı bilfiil savaştıkları açıklanan, yani hukuken savaşan taraf olan Ermeniler de, böylece Ermeni soykırımı mağduru tanımına sokulmuştur. Oysa 1948 Sözleşmesi yapılırken, savaşan gruplar ile siyasi gruplar, Soykırım Sözleşmesi korumasının dışına çıkarılmıştı.

“O dönemde zulüme uğramamak için kaçan” terimi de çok geniş kapsamlıdır. O tarihlerde Osmanlı topraklarını terk edenlerin soyundan geldiğini ileri süren herkes, atasının zulme uğramamak için kaçtığını ve böylece soykırımı mağduru olduğunu iddia ile davalara katılabilecektir.

b) “Sigortacı”, “Banka”, “Bankaya Yatırılmış Servet”, “Yağmalanan mal” Tanımları

i) 354.4. maddede, “sigortacının” Kaliforniya Eyaleti'nde iş yapan hayat, mal, sorumluluk, sağlık, çeyiz ve başka sigortaları 1875-1923 arasında Avrupa'da veya Asya'da satan şirket anlamına geldiği belirtilmektedir. Böylece sigortacının süre kapsamı genişletilmiştir. Anlaşılan, Ermenilerin avukatı, hangi şirketi bulursa onun tüylerini yolmak niyetindedir.

ii) 354.45 madde ise bankalara yatırılmış tevdiatı hedefliyor. Banka tanımı için Osmanlı İmparatorluğu'nda 1890-1923(dahil) herhangi bir zaman iş yapmış banka tarifi getirilmiştir. Bankaya yatırılmış servet için 1890-1923 dönemi kaydedilmiştir. Sigortacıya oranla bankanın süresi her nedense on beş yıl daraltılmıştır.

iii) 354.45 madde, “Yağmalanmış mallar” başlığı altında geniş bir tanım içeriyor ve farklı zaman aşımı süresi getiriyor:

“Yağmalanmış mallar” tanımına 1890'dan 1923'e kadar hırsızlık, zorunlu göç veya işletme suretiyle herhangi bir kişisel, ticari, gerçek veya gayri maddi hak iyeliği, nakit, altın, değerli kağıt, mücevherat, sanat eseri, malzeme, ya da entellektüel v.b.mallar dahildir. Yağmalanmış malın karşılığı nakit veya diğerlerinden sağlanan malların karşılığını mevduat olarak alan bankaya dava açılabilir ve bununla ilgili zaman aşımı 2016 yılında sona erecektir. KSHUY'nin 354.4 maddesinde⁵ ise sigorta

5 California Code of Civil Procedure Section 354.4:

a) the following definitions govern the construction of this section: 1) “Armenian Genocide victim” means any person of Armenian or other ancestry living in the Ottoman Empire during the period of 1915 to 1923, inclusive, who died, was deported, or escaped to avoid persecution during that period. 2) “Insurer” means an insurance provider

şirketlerine dava için zaman aşımı 31.12.2010 olarak yazılmıştır. Bu süre şimdi sona ermiştir. Böylece, Kaliforniya’da ikamet etsinler ya da etmesinler, 1875-1923 döneminde yaptırılmış, geçerli sigorta poliçesinden yararlanmak isteyen mağdurların veya onların varislerinin talepleri, 31 Aralık 2010 tarihine kadar başvurmak şartı ile zaman aşım süresi içinde talepte bulunmadıkları gerekçesi ile reddedilmeyecekti.

Bütün bu ayrıntılar, Kaliforniya düzenlemesinin perde arkasında Kaliforniya Yasama Meclisi temsilcilerini etkileyen ve ileriye yönelik hukuksal planlar yapan bir militan hukukçu grubunun bulunduğunu kanıtıyor. Anlaşılan, avukatlar ellerindeki dava dosyalarına göre Kaliforniya Meclisi’ne farklı zaman aşımı tarihleri dikte ettirmişler!

Oysa aşağıda ayrıca ele alacağımız Movsessian davasında, yargıç Thompson’un karşı görüşünde de belirtildiği gibi, KSHUY’nin 354.4 maddesi Amerikan Anayasası’nın kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırıdır.

Ancak, Ermeni soykırımının varlığından hukuksal bağlamda söz edilebilmesi için bu soykırım suçunun işlendiğinin yetkili mahkeme tarafından saptanmış olması gereklidir. O dönemde Osmanlı topraklarında Osmanlı yasasına da aykırı olan

doing business in the state or whose contacts in the state satisfy the constitutional requirements for jurisdiction, that sold life, property, liability, health, annuities, dowry, educational, casualty, or any other insurance covering persons or property to persons in Europe or Asia at any time between 1875 and 1923. b)Notwithstanding any other provision of law, any Armenian Genocide victim or heir or beneficiary of an Armenian Genocide victim, who resides in this state and has a claim arising out of an insurance policy or policies purchased or in effect in Europe or Asia between 1875 and 1923 from an insurer described in paragraph (2) of subdivision (a) may bring a legal action or may continue a pending legal action to recover on that claim in any court of competent jurisdiction in this state, which court shall be deemed the proper forum for that action until its completion or resolution. c)Any action, including any pending action brought by an Armenian Genocide victim or the heir or beneficiary of an Armenian Genocide victim, whether a resident or non resident of this state seeking benefits under the insurance policies issued or in effect between 1875 and 1923 shall not be dismissed for failure to comply with the applicable statute of limitation provided the action is filed on or before December 31, 2010. d)The provisions of this section are severable. If any provision of this section or its application is held invalid, that invalidity shall not effect other provisions or applications that can be given effect without the invalid provision or application.

California Code of Civil Procedure Section 354.45:

a) For purposes of this section, the following terms have the following meanings: 1) “Armenian Genocide victim” means any person of Armenian or other ancestry living in the Ottoman Empire during the period of 1890 to 1923 inclusive, who died, was injured in person or property, was deported or escaped to avoid persecution during that period. 2) “Bank “ means any banking or financial institution, including any institution that issued bonds, that conducted business in Ottoman Turkey at any time during the period of 1890 to 1923, inclusive. 3) “Deposited assets” means any and all cash, securities, bonds, gold, jewels or jewelry, or any other tangible or intangible items of personal property, or any documents indicating ownership or possessory interests in real, personal, or intangible property, that were deposited with and held by a Bank. 4) “Looted assets” means any and all personal, commercial, real, and intangible property including cash, securities, gold, jewelry, bus, nesses, art work, equipment, and intellectual property that was taken from the ownership or control of an individual, organization, or entity, by theft, forced transfer, or exploitation, during the period of 1890-1923 inclusive by any person, organization, or entity acting on behalf of or in furtherance of the acts of the Turkish Government, that were received by and deposited with a bank. b) Notwithstanding any other law, any Armenian Genocide victim or heir or beneficiary of an Armenian Genocide victim, who resides in this state and has a claim arising out of a failure of a Bank to pay or turn over deposited assets, or to turn over looted assets, may bring an action or may continue a pending action, to recover on that claim in any court of competent jurisdiction in this state which court shall be deemed the proper forum for that action until its completion or resolution. c) Any action, including any pending action brought by an Armenian Genocide victim or the heir or beneficiary of an Armenian Genocide victim, who resides in this state seeking payment for, or the return of, deposited assets or the return of looted assets shall not be dismissed for failure to comply with the applicable statute of limitation, if the action is filed on or before December 31, 2016 . d) The provisions of this section are severable. If any provision of this section or its application is held invalid, that invalidity shall not effect other provisions or applications that can be given effect without the invalid provision or application.

eylemler yapılmadı mı? Yapıldı ve Osmanlı yargısı bu cürümleri işleyenleri mahkum etti. Savaş sonrası 1919 yılında yapılan -tartışmalı- yargılamalardan çok daha önce, daha 1916 yılında açılan davalarda tehcir sırasında suç işlediği saptanan 1673 kişi mahkemeye verildi. Bunlardan 67 kişi idama, 524'ü hapis cezasına, 68 kişi kürek cezasına mahkum edildi. Mahkemeye verilenlerin 528'i asker, polis 170'i başka görevlilerdi.⁶ Ama bu eylemler soykırım suçu değildi. Osmanlı Ceza Kanunu'nun yapılan eylemler için öngördüğü suçlardan mahkum edildi bu kişiler.

1948 Sözleşmesi'nin, bir suçun soykırım sayılması için olmazsa olmaz olarak saydığı koşullar bu eylemlerde bir araya gelmemişti. O tarihte soykırım suçu da yoktu uluslararası hukukta. Şimdi aradan yaklaşık 100 yıl geçtikten sonra bu insanları savunmalarını almadan, hangi hakla, hangi hukuka göre soykırımı suçlusu ilan ediyorsunuz?

Oysa Movsessian davasında, KSHUY'nin 354.4 maddesi Amerikan Anayasası'nın kuvvetler ayrılığı ilkesine aykırıdır.

Bu bağlamda, örneğin Holokost mağdurları terimi Nürnberg Mahkemesi tarafından verilmiş bulunan geçerli bir karara dayanır. Ermeni soykırımı iddiası hakkında ise uluslararası hukuk açısından geçerli bir karar yoktur. Ermeni soykırımı iddiası, kimi Ermenilerin dogmaya dönüştürdükleri bir söylemdir ve bazı ülkelerin siyasal kurumları (Parlamento, Eyalet Meclisi, Senato v.b.) başka nedenlerle bu savı benimsemiş olabilirler. Ancak bu davranışları, soykırım hukukuna uygun değildir; sadece Türklere karşı dostça olmayan siyasal bir bildirim niteliğini taşır. Öte yandan, uluslararası örgütler de dünyadaki devletlerin büyük çoğunluğu da Ermeni soykırımı savını benimsememiştir.

Kaldı ki, Uluslararası Adalet Divanı, 27 Şubat 2007 tarihli Bosna/Sırbistan davasında soykırım teriminin kullanılmasının “dolus specialis” yani “özel kasıt” unsurunun hiç bir kuşkuya meydan vermeyecek şekilde ispatlanmış olması koşuluna bağlamıştır. Özel kasıt, insanları sırf bir gruba ait oldukları gerekçesi ile yok etme kastıdır. İrkçi bir davranıştır. Bu nedenle örneğin Yugoslavya'da -pek çok ülke medyasının ve kamu oyunun baskısına rağmen- Srebrenitsa dışında Bosna'da vuku bulan katliamların pek çoğu soykırımı kategorisine sokulmamıştır.

Oysa Türk halkı yüzyıllar boyu içiçe yaşadığı ve Osmanlı yönetiminde en üst derecelerde görev yapmış Osmanlı Ermenilerine karşı ırkçılık yapmamıştır. Bugünkü Türk ulusu atalarının soykırım yaptığı suçlamasını bu nedenle de reddetmektedir. Ayrıca, o dönemde yaşanan trajik olayların tek taraflı olmadığı görüşündeyiz ve bunu kanıtlayacak verilere de sahibiz. Türklerin bu görüşünü paylaşan çok sayıda yabancı tarihçi ve bilim adamı var. Başka bir anlatımla soykırım savı tarihsel bir gerçek

⁶ Yusuf Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırımı Ermeni İddiaları*, s.94-95.; Yusuf Sarımay, *Ermeni Tehciri ve Yargılamaları 1915-1916*, Türk Ermeni İlişkilerinin gelişmesi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu Gazi Üniversitesi, 2006, sh. 257-265.

sayılamaz. Bu nedenle, Türk halkının karşı görüşlerini dinlemek istemeyenlerin, yargısız infazı seçenlerin bu tutumunun bu görüşü olduğu görüşündeyiz. Zira katliam, karşılıklı öldürme, tehcir dahil her trajik olay soykırım çerçevesine girmez.

Gerek Kaliforniya yasa koyucuları, gerek ABD mahkemeleri, gerek ABD federal yasama meclisleri soykırım suçu işlendiğinden söz edebilmek için, 1948 Soykırım Sözleşmesi'nin bu suçun varlığını saptama konusunda, usulüne uygun yargılama sonucunda karar vermeye yetkili mahkeme dahil, tüm hukuksal gerekleri, uluslararası hukukta oluşmuş içtihatları ve bunların hukuksal gerekçelerini göz önünde tutmak zorundadırlar. Bunu yapmazlar ise keyfi hareket etmiş olurlar, Türk halkı da bu keyfiliğe boyun eğmez.

Kaliforniya SHUY'nin 354.4 ve 354.45 maddeleri ABD yürütme organının dış politikası ile çelişkiye düşmüştür. Bu nedenle ABD Hükümeti'nin bir açıklama yapması ve ABD yürütme organının, hukuksal bağlamda Ermeni soykırımını terimini yeğlemediğini, örneğin Birleşik Krallık Hükümeti'nin ve İsrail Hükümeti'nin de defatle belirttiği gibi, 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendirebilmek için gereken koşulların bir araya gelmediğini, bir eylemin soykırım sayılması için yetkili mahkemenin karar vermesi icab eylediğinin, Kaliforniya yargı organına bildirmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

ABD Hükümeti bunu res'en yapmıyorsa Türk Hükümeti'nin ABD Hükümeti'nden resmen talep etmesinde yarar vardır. Bu girişimler zaten yapılmaktadır. Zira, aşağıda ele alacağımız "Movsessian" davasında mahkemeyi etkileyen unsurun ABD Hükümeti'nin ve Başkanı'nın beyanlarındaki muğlaklık olduğu ortaya çıkmıştır. Bu muğlaklık ABD-Türkiye ilişkilerini zehirlemektedir.

Movsessian/Alman Victoria ve Münih Reassürans-Victoria Sigorta Şirketleri Davası⁷

Ele alacağımız davalar arasında ABD'de mukim bazı Ermenilerin Münih Reassürans (aşağıda MI-REA yazılacak), ve Alman Victoria Sigorta ile Ergo Sigorta şirketlerine açtığı dava öne çıkmaktadır. ABD mahkemeleri, aynı konuda yargıçlara göre ve hatta aynı yargıcın çeşitli nedenlerle karar değiştirmesi sonucunda, kısa zaman içinde farklı karar alabilmekte ya da önce aldığı kararını değiştirmektedir. ABD'de yargıya güveni sarsan bir durumla karşı karşıyayız.

Movsessian davasında, Vazken Harry Movsessian, Garu Arzumanyan, Miran Hageryan, Ara Haceryan adlı ABD vatandaşları, kendi adlarına ve kendileri ile "benzer durumda olan binlerce yetişkin vatandaş, engelli kişi, öksüz ve kamu çıkarı için harekete geçenler adına" ataları tarafından yapılan sigorta sözleşmeleri

⁷ United States Court of Appeals for the Ninth Circuit No. 07-56722 .D.C. No. CV-03-09407-CAS-JWJ Argued and Submitted December 8,2008-Pasadena,California, Filed December 10,2010.

çerçevesinde, kendilerine ödeme yapılması için, Alman Münih Reassürans ile Alman Victoria ve Ergo sigorta şirketlerine dava açmışlardır. Davayı gören mahkemenin Alman Sigorta Şirketi aleyhine verdiği karar temyize taşınmış ve temyiz mahkemesi 20 Ağustos 2009⁸ tarihinde ikiye karşı bir çoğunlukla bu kararı bozmuştur. Temyiz mahkemesi, ABD yürütme erkinin Ermeni soykırımını tanımadığını bu itibarla, Başkan'ın dış politikasının usul yasasına göre öndegilimi bulunduğu, KSHUY'nın 354.4 maddesinin ABD dış politikasına açıkça aykırı olduğuna karar vermişti.⁹ Dava devam etmiş, yeniden temyize gitmiş, bu kez aynı Temyiz Mahkemesi kendi kararını ikiye bir oy çokluğu ile 10 Aralık 2010 tarihinde bozmuştur.¹⁰

Kararı bozan yargıç heyeti çoğunluğunun gerekçesi ileride benzer davalarda emsal olarak kullanılabilmesi için önemlidir. Bu karar ABD yargısının esen rüzgara göre değişen "oynaklığını" kanıtlamaktadır. ABD icra organı, bu konuda 1948 Soykırım Sözleşmesi hükümlerini de gerekçe gösteren resmi tutumunu açıklamadığı takdirde, bu ve benzer davalar ping-pong topu gibi mahkemeler arasında gidip gelecektir. Bu da ülkelerimiz arasında gerginliğin artması sonucunu verecektir. ABD Hükümeti'nin politik amacının, bu gerginliği, bir siyasal silah olarak kullanmak istediği görüşünü ileri sürenlerin haklı çıkmamalarını ümit ederiz.

ABD Hükümeti'nin politik amacının, bu gerginliği, bir siyasal silah olarak kullanmak istediği görüşünü ileri sürenlerin haklı çıkmamalarını ümit ederiz.

Ancak, aşağıda özetleyeceğimiz kararın ve gerekçelerin, 1948 Sözleşmesi'nin açık hükümlerini göstererek tavrını açıkça ortaya koymayan ABD Başkanlığı'nın ve Hükümeti'nin Ermeni soykırımı savı konusundaki tavrının muğlaklığını göstermesi ve bu tutumun yargıçları yanılttığını ortaya koyması bakımından dikkat çekici olduğuna da bu arada işaret etmemiz gerekiyor.

Temyiz Mahkemesi'nin kararı, esas itibarı ile Ermeni soykırımından açıkça söz eden Kaliforniya Medeni Usul Yasası'nın 354.4 maddesinin, Dış İlişkiler Doktrini ile çelişkili ve ona aykırı olup olmadığına tartışılmaktadır. Anılan doktrine göre, "Bir Eyalet Hükümeti'nin bir eylemi Federal Hükümet'in dış ilişkiler alanındaki yetkileri ile çatırsa, bu konuda Federal Hükümet'in kararı geçerlidir".¹¹ Buna

8 Karar tarihi değişik kaynaklarda farklı gösteriliyor. <http://www.allbusiness.com/legal/trial-procedure-appellate-decisions/14275147-1.html>

9 ABD dış politikası, Kaliforniya'nın bazı hayat sigorta poliçelerinin zaman aşımı süresini uzatan yasal düzenlemelerinin üstündedir. Federal Hükümet, Birinci Dünya Savaşı sırasında ölen Ermenilerin kayıplarını soykırım olarak tanımlamamakla bilinçli bir seçim yapmıştır. 9. Bölge Mahkemesi Kaliforniya yasasının bu dış politika kararına karşı olamayacağı kararını vermiştir. <http://www.allbusiness.com/legal/trial-procedure-statute-limitations/13008404-1.html>

10 United States Court of Appeals for the Ninth Circuit No.07-56722.D.C. No. CVV-03-09407.CAS-JWJ.

11 American. Ins. Assoc. v Garamendi, 539 US.396.413 (003)

mukabil, yürütmenin her eylemi ya da söylemi öndegelim sağlamaz.¹² Bu alanda Medellin kararı, Kongrenin yetkisini açıkça kabul etmediği konularda Başkan'ın söyleminin öndegelim sağlamayacağını belirtmiştir. Garamendi davası kararında ise icra organının öndegelim yetkisinin bulunması için uygulama anlaşmalarının¹³ ve açık beyanların var olması gerektiği vurgulanmıştır.

MÜ-REA Şirketi davada, Kaliforniya Sivil Hukuk Usulü Yasası'nın (KSHUY) 354.4 maddesindeki Ermeni soykırımını tanıyan ifadenin ABD Yürütme erkinin uygulaması ile uyuşmadığını, Ermeni soykırımı konusunda Federal Hükümet'in sarih bir tanıma politikası bulunmadığını belirtmiştir.

Temyiz Mahkemesi ise, Amerika Sigorta Birlikleri/Garamendi davası kararını emsal göstermiş ve Garamendi davası ile ilgili çok sayıda uygulama düzenlemesi ve ayrıca yetkililerin açık beyanlarının bulunduğunu, buna mukabil "Ermeni soykırımı" konusunda uygulama düzenlemesi olmadığını saptadığını belirtmiştir.¹⁴

ABD Yürütme Erkinin Ermeni Soykırımını Resmen Tanımadığı Gerçeği

MÜ-REA, ABD yürütme erkinin Ermeni soykırımını resmen tanımadığını vurgulamak için şunları örnek göstermiştir:

a) 2000 yılında Temsilciler Meclisi 596 sayılı karar ile Osmanlı Devleti'nin 1915-1923 arasında Ermenilere yaptığı zulmü Ermeni Soykırımı olarak tanımlamak istemekteydi. Oysa Başkan Clinton ve yüksek düzeyli görevliler, 596 sayılı kararın ABD'nin Balkanlarda ve Orta Doğu'daki çıkarlarını olumsuz şekilde etkileyeceğini belirtmişlerdir. 596 sayılı karar hiç bir zaman oya sunulmamıştır.

b) 2003 yılında 193 sayılı yeni bir karar tasarısı meclise sunulmuş, bu tasarıda 1948 Soykırım Sözleşmesi'nin altı çizilmiş ve Ermeni soykırımı terimi kullanılmıştır. Bir ABD Dışişleri mensubu bu tasarıya karşı görüş bildirmiş ve ABD'nin Kafkasyadaki barış çabalarını zedeleyeceğini ileri sürmüştür. Karar tasarısı, gündeme alınamamıştır.

c) 2007 yılında Temsilciler Meclisi'ne yukarıda sözü edilen 596 sayılı tasarıdan farksız olan 106 sayılı karar tasarısı sunulmuş, Başkan Bush Ermeni soykırımı tasarısı diye adlandırdığı bu tasarıya terörle savaşı olumsuz şekilde etkileyeceği gerekçesi ile karşı çıkmıştır. Meclis bu tasarıyı oylamamıştır.

12 Medellin v Texas 552 U.S. 491,531-3, 2008.

13 24 Aralık 1923 ABD Türkiye Tazminat Anlaşması buna tam uyan bir uygulama anlaşmasıdır. Aşağıda incelenen Değirmenciyan davasında mahkemenin verdiği kararda anılan anlaşmanın uygulama anlaşması olduğu kaydedilmiştir.

14 Temyiz Mahkemesi 24 Aralık 1923 Tazminat Anlaşmasından habersiz ise ABD Hükümeti'nin bu anlaşmanın varlığını mahkemeye hatırlatması gerekirdi.

ABD Yürütme Erkinin Ermeni Soykırımı Savını Kabul Ettiğine Dair Yargıçlar Kurulu Çoğunluğunun Karşı Gerekçeleri

Ancak, yargıçlar kurulu çoğunluğu yukarıda sayılan gerekçelere katılmamış, karşı beyanlar bulunduğu altını çizmiş ve şu örnekleri vermiştir:

a) Temsilciler Meclisi 1975 yılında tüm soykırım kurbanları, özellikle “Ermeni soykırımı” mağdurları için, HJ Res 148 ile bir anma günü ilan etmiştir.

b) 1984 yılında Temsilciler Meclisi, Ermeni asıllı bir buçuk milyon Ermeni başta olmak üzere “soykırım kurbanlarını” anmak için H.J.247 kararını kabul etmiştir.

c) Yürütme organı Ermeni soykırımı teriminden ayırt edilmesi fiilen mümkün olmayan terimler kullanmıştır. 1998 yılında Başkan Clinton, Osmanlı İmparatorluğu'nda 1915-1923 yılları arasında bir buçuk milyon Ermeni'nin sürgününü ve katliamını resmen beyan ve kabul etmiştir.¹⁵ 1981 yılında Başkan Reagan açıkça; “Daha önce vuku bulan Ermeni soykırımı gibi, Kamboçya Soykırımı ve Holokost'tan alınan dersler hiç bir zaman unutulmayacaktır” demiştir.

Şimdiki yönetim de Ermeni soykırımı terimini zaman zaman tercih etmiştir. Senatör Obama, seçim kampanyası sırasında “Ermeni halkına karşı yapılan korkunç eylemleri soykırım olarak tanımamız gerekir” demiştir.¹⁶ Obama Başkan seçildikten sonra Ermeni soykırımını tanımaya yönelik demeçler vermiştir; örneğin 2009 yılında, “Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerinde bir buçuk milyon Ermeni katledilmiş ya da ölüm yolunda yürütülmüşlerdi. ‘Meds jegern’ Ermeni halkının yüreğinde olduğu gibi, bizim anılarımızda da yaşamağa devam etmelidir”¹⁷ demişti. “Meds jegern” Ermeni dilinde soykırımı demektir.

d) Ayrıca yaklaşık 40 ABD Eyaleti Ermeni Soykırımını tanımıştır. Federal Hükümet bu tanımlara karşı hiç bir itirazda bulunmamıştır.

Böylece mahkeme, yargıçlarının üçte iki çoğunluğuyla, yukarıda sözü edilen yürütme organı tutumunun dengelendiği, hatta nakzedildiği görüşünü karara kaydetmiştir.

Yargıçlar kurulunun çoğunluğu, yukarıda belirtilen hususlar muvacehesinde, “Federal Hükümet’in Ermeni soykırımı teriminin Kaliforniya’da kullanılmasını yasakladığı sonucuna varamayacağını, KSHUY’nın 354.4 maddesine karşı gelen açık bir federal politika kararı bulunmadığını belirtmiştir. Mahkemeye göre, sigorta meselelerini çözüme bağlamak, eyalet yetkilerine dahildir. Kaliforniya yasama

¹⁵ Pub.Papers 617 , 24 Nisan 1998.

¹⁶ Anlaşılan yargıçlardan ikisi böylece Başkan Obama’yı köşeye sıkıştırmak istiyor.

¹⁷ http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Statement_of_President_Barack_Obama-on-Armenian-Remembrance-Day.

meclisi Kaliforniya’da mukim ve vatandaşlığa sahip bulunan binlerce kişinin, bazı sigorta poliçelerinden yararlanamadıkları görüşündedir. Yüksek Mahkeme de Kaliforniya’nın sigorta sanayii ile ilgili karar alma yetkisinin bulunduğunu belirtmişti. “*Kaliforniya belirli bir dönemle ilgili olarak sigortaya özel bir uygulama yapmakla yetkisini aşmamıştır. Diğer 39 Eyaletde Ermeni soykırımını resmen tanıdığı cihetle, sigorta sanayi ile ilgili 354.4 maddeye ilişkin düzenlemenin dış politika üzerinde ancak arızı bir etkisi olabilecektir*”.

Almanya ile ABD Arasındaki Tazminat Anlaşması İle Savaş Suçları Kanununun Öndegeli

1922 yılında Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri, Alman devletinin ya da Almanya vatandaşlarının Amerikan vatandaşlarına borçları konusunu çözümlmek amacı ile bir Komisyon kurulması konusunda bir antlaşma yapmışlardır.¹⁸

Benzer bir antlaşma 24 Aralık 1923 tarihinde ABD ile Türkiye Cumhuriyeti arasında yapılmış ve uygulanmış olduğu cihetle, bu konu Türkiye açısından da önemlidir.

ABD, I. Dünya Savaşı sonunda Almanya’dan sağlanan tazminatın hak sahiplerine dağıtımını yapmak amacı ile 1928 yılında Savaş Talepleri Yasasını çıkarmıştı. “*Gerek Tazminat Antlaşması, gerek Savaş Tazminatları Kanunu, Kaliforniya Usul Hukukuna göre öndegelim sahibidir*”¹⁹ görüşüne karşı, Kaliforniya Mahkemesi farklı görüş açıklamıştır. Mahkeme, sigorta şirketi poliçelerinin, Osmanlı İmparatorluğu uyruklu sigorta yaptırmış olan Ermenilerin kişisel malı olduğunu, bunun “Amerikalı yurttaşlara Alman borcu” çerçevesine girmeyeceğini, bu nedenle Movesessian talebine ilişkin dava açısından göz önünde tutulamayacağını belirtmiştir.

Mahkeme ayrıca MI-REA’nın Deutsch v Turner’e yaptığı emsal kararına yaptığı yollamayı da kabul etmemiştir. Deutsch davasında, davayı gören Mahkeme, II. Dünya Savaşı sırasında esir işçi olarak zorla çalıştırılanların statüsüne ilişkin bir Kaliforniya düzenlemesini iptal etmişti. İptal gerekçesi olarak, savaş zararlarına ilişkin konularda ABD yürütme organının karar yetkisi bulunduğunu vurgulamıştı. Mahkeme, Movesessian davasında ise savaşa ilişkin bir düzenlemenin söz konusu olmadığını, Usul Yasası’nın 354.4 maddesinin savaşa ilişkin zararları ilgilendirmediğini belirtmiştir.

Mahkemenin gerekçeleri arasında saydığı bir diğer husus, kimi yargıçların bazı davalarda yanlı tutumu ne dereceye kadar ileri götürebildiklerini kanıtlaması bakımından ilgi çekicidir. Yargıçlar, Almanya ile ABD arasındaki tazminat

18 42 Stat.2200 (1922) Claims Agreement.

19 Garamendi, 539 .s. at 416; Medella U.S. at 532.

anlaşmasının 1922 'de imzalandığını, oysa Ermeni soykırımının 1923'te, yani Almanlar ile yapılan Anlaşmadan bir yıl sonra bittiğini kararlarına gerekçe olarak yazmışlardır.²⁰ Özetle, Kaliforniya Mahkemesi sadece hukuksal bir suç türü olan soykırımı, yetkili yargı organının kararı bulunmamasına rağmen tanımakla kalmıyor, geçerli bir karara dayanmadan, zanlıyı yargılamadan, farklı görüş dinlemeden suçun başlangıç ve sona erme tarihini, rivayete dayanarak, kesinleştiriyor.

Yargıçlar, buna istinaden ve sonuç olarak, Kaliforniya Özel Hukuk Usul Yasası'nın 354.4 maddesinin, federal anayasa tarafından ortadan kaldırılmadığını, Ermeni soykırımına atf yapılmasını engelleyen açık bir federal politikanın bulunmadığını, Kaliforniya Eyaleti'nin, sigorta sanayini düzenleme çabasının, geleneksel eyalet çıkarı çerçevesinde olduğunu karara bağlamıştır.

Anılan Karara Karşı Oy Veren Yargıç Thompson'un Gerekçeleri

Türkiye'nin hukuki görüşlerine ışık tutması bakımından önemlidir. Yargıç Thompson, ABD Başkanı'nın dış politikasının Ermeni soykırımını tanımadığını, son on yılda Temsilciler Meclisi'nin Ermeni soykırımını tanıma konusunda çeşitli girişimleri bulunduğunu, ancak her seferinde yürütme erkinin buna karşı çıktığını, Federal Hükümetin o trajik ve korkunç olayları Ermeni soykırımı olarak tanımama konusunda açık iradesinin var olduğu kanısında bulunduğunu, sözü edilen Kaliforniya Usul Yasası 354.4 maddesinin federal politikaya açıkça aykırı olduğunu kaydetmiştir.²¹

Özetle, Kaliforniya Mahkemesi sadece hukuksal bir suç türü olan soykırımı, yetkili yargı organının kararı bulunmamasına rağmen tanımıştır.

“Ben, yasama erkinin, Ermeni soykırımını tanımasını yasaklayan bir yürütme erki politikasının var olduğu kanısındayım. Bu nedenle Kaliforniya Sivil Hukuk Usul Yasası'nın 354.4 maddesinin açıkça belirtilmiş olan federal politikaya karşı olduğu için geçersiz olduğu görüşündeyim.

Daha da önemlisi ABD Yüksek Mahkemesi, dış ilişkileri yürütme erkinin öncelikle, hatta sadece federal hükümete ait olduğunu karara bağlamıştır.²²

²⁰ Ibid sayfa 19961.

²¹ Yargıç aşağıdaki hususları delil olarak sunmuştur: 10 Ekim 2007 tarihli basın bildirisinde , Temsilciler Meclisinin 106 sayılı karar tasarıısına Başkanın karşı olduğunu altı çizilmektedir.

11 Ekim 2007 tarihli Beyaz Saray basın toplantısında sözcü Dana Perino,” Başkan bu konuya yaklaşım konusunda en doğru yolun, olaylar hakkındaki duygularımızı, yasa ile değil Başkanlık mesajları ile anlatmak olduğuna inanmaktadır” demiştir

²² Bakınız Zschernig/Miller kararı 389 u.s. 429,435-436 (1968) ; United States v Pink kararı 315 U.S. 203,233 ,1942.

Bu Mahkeme de daha önce verdiği kararlarda örneğin Von Saher v Norton Simon Museum of Art at Pasadena kararında (592 F.3d 954,965-68) Naziler tarafından çalınan sanat eserlerinin geri alınması konusundaki Kaliforniya düzenlemesinin, geçersiz olduğunu zira savaş açma ve sona erdirme yetkisinin Federal hükümete ait bulunduğuna karar vermişti.²³ Benzer şekilde gene Kaliforniya Eyaleti'nin II. Dünya Savaşı'nda zorla çalıştırılan işçilerle ilgili tazminat düzenlemelerinin anayasaya aykırı olduğunu, zira bu düzenlemenin savaş tazminatı taleplerini çözüme bağlama konusundaki Federal Hükümet yetkisine aykırı olduğunu belirtmişti.

354.4 konusunda incelenmesi gereken husus, bunun geleneksel Eyalet yetkisi çerçevesinde olup olmadığıdır veya Anayasa tarafından ulusal hükümete münhasıran olarak terkedilmiş olan dış ilişkiler yetkisine tecavüz edip etmediğidir. Mahkemeler bu konuda Eyalet yasama erkinin bu konudaki çıkarının gerçek mi, ya da göstermelik mi olduğuna bakmıştır.²⁴ Bu davada, sigorta sanayine yardım amacı 'göstermeliktir', esas amaç "Ermeni soykırımı kurbanlarına destek vermektir".²⁵ Kaliforniya Meclisi'nin asıl amacı sigorta sanayini düzenleme girişimi değil, yabancı bir ulus tarafından mağdur edilen özel bir davacı grubuna arka çıkmaktır. Bu çaba anlayışla karşılanmakla birlikte, geleneksel eyalet sorumluluğu çerçevesine girmez. Bu nedenle yapılan düzenleme federal devletin önceliğinin bulunup bulunmadığı irdelemesine tabi tutulmalıdır.

Ayrıca yargıçlar heyetinin çoğunluğu Yargıç Ginsburg'un ayrık görüşüne, Kaliforniya Eyaleti'nin sigorta sanayi ile tüm düzenlemeleri yapma yolunda yetkili olduğu görüşüne dayanmakla hata etmiştir. Garamendi kararında yargıçlar kurulunun çoğunluğu yargıç Ginsburg'un (Kaliforniya'nın, sigorta sanayi ile ilgili düzenleme yapma alanında geniş yetki sahibi bulunduğu) yolundaki görüşlerini açıkça reddetmişti; o davada, yargıçların çoğunluğu, Kaliforniya'nın, dava konusuyla doğrudan ilgisinin zayıf olduğu sonucuna varmıştı. Bu dava çerçevesinde, 354.4 madde, sadece, 87 yıl önce Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeni asıllılara Avrupa ve Asya'da keşide edilen sigorta poliçelerini ilgilendirmektedir.

23 Aşağıda inceleyeceğimiz Altmann davasında Mahkeme aksi yönde karar verdi. Bu da ABD mahkemelerinin oynaklığına bir başka kanıttır.

24 Mahkeme, örneğin Garamendi davasında (539 U.S. at 425-426) sigorta konusunda ve mavi gökler konusunda ileri sürülen Eyalet çıkarı iddiasını reddetmiştir. ; Von Saher davasında ise (592.F.3d 964-65) çalınmış mülkün iadesi konusunda Eyaletin çıkarı bulunduğu savını reddetmiştir;Deutsch davasında (324 F.3d /07-708) usul kuralları konusunda Eyalet çıkarı bulunduğu savını reddetmiştir.

25 Bkz. Senato Hukuk Komitesi 1915 Analizi 1999-2000. Reg. Session 5-6 (Mayıs 9. 2000). Buna göre, sadece Ermeni soykırımı kurbanları terimi Kaliforniya Sivil Usul Hukuku Yasası 354.4 (b) çerçevesinde tazminat talebine dayanak sağlayabilir. Öte yandan, " Ermeni soykırımı mağduru" terimi " 1915 ten 1923 uzanan dönemde Osmanlı İmparatorluğunda yaşayanlardan, ölenler, sürülenler veya o dönemde zulümden kaçanlar dahil Ermeni ya da başka (dinsel ve etnik) asıllı olanlar olarak tanımlanmıştır.

Anayasa, Başkan'a ulusal güvenlik, savaş ve diplomatik ilişkiler konularında karar verme yetkisini vermiştir. 354.4 maddenin geçersiz olduğu kuşku götürmez. Anayasa, Başkan'a başka hükümetlerle ilişkilerde tüm ulus adına tek ağızdan konuşma yetkisini devretmiştir. Konu diğer uluslarla karşılıklı ilişkiye dayanınca, eyalet sınırları ortadan kalkar. Kaliforniya, Ermeni soykırımının vuku bulduğunu belirtmekle ve mağdurlarına (hukuksal) eyleme başvurma hakkı tanımakla, dış ilişkiler alanına el atmış olmaktadır. Başkan'ın soruna farklı yaklaşım getirmek için açık bir karar verdiği bir konuda Kaliforniya başka bir ülke ile ilişki konusunda hüküm oluşturmuştur. Başkan Ermeni soykırımının tanınmasının Türkiye ile ilişkilerde olumsuz etkileri bulunacağı görüşündedir. Örneğin Fransız Parlamentosu 1915 olaylarının soykırımı olarak tanınmasının inkarını cezalandıran bir kanun çıkardığı zaman, Türk Silahlı Kuvvetleri Fransa Silahlı Kuvvetleri ile tüm temasları kesti. Bu nedenle Kaliforniya'nın yaklaşımı, Başkanın diplomatik yetkilerini ve ve bu yetkileri kullanma konusundaki tercihlerini kısıtlamaktadır.

Nihayet, yargıçlar kurulunun çoğunluğu, Ermeni Soykırımı vuku bulmadığı konusunda bir uygulama düzenlemesi bulunmadığını ileri sürmüştür. Bununla birlikte Deutsch ve Von Saher kararında alınan son karar şunu belirtmekteydi: "Federal politikanın öndegelim gücü, siyasal söylemin biçiminden kaynaklanmaz; gücünü yürütme erkinin eylem yetkisinden alır". Böylece, dış ilişkilerde düzenleme ya da federal statü yokluğunda bile yürütme erkinin eylem öndegelimini ortaya çıkar, zira bir eyalet, kendi dış politikasını oluşturmak suretiyle Anayasayı çiğnemiş olabilir.²⁶ Mahkeme bu ilkeyi uygulayarak Eyalet yasasının öndegeliminin bulunmadığı kararını vermeliydi." Bu nedenle, Kongre'nin de onayladığı gibi, Başkan'ın Ermeni soykırımının yasama yoluyla tanınmasını yasaklayan açık bir dış politika kararı bulunduğu kanusundayım. Kaliforniya Sivil Usul Hukuku Yasası'nın 534.4 maddesi, Ermeni soykırımını tanımak suretiyle dış politika ile açık ihtilafa düşmüştür. Ayrıca, 354.4 madde, Eyalet çıkarlarını ilgilendirmekten uzaktadır; bunun yerine Federal Hükümet'in dış politikayı yürütme yetkisine karışmış olmaktadır."

Türkiye'nin Vaşington Büyükelçiliği'nin ABD Federal Temyiz Mahkemesi'ne Yolladığı Mektup

MÜ-REA şirketi davayı şimdi Federal Temyiz Mahkemesi'ne taşımıştır. Bu konuda California Courier gazetesinde "Türkler ve Almanlar Cürümde Ortak, Mahkemede Müttelik" başlığı altında çıkan bir yazıdan²⁷ öğrendiğimize göre, Ocak

26 Von Saher: 592 F.3d At 964-; Deutsch 324 F3d at 709.

27 Harut Sassounian, "Turks and Germans Partners in Crime, and Allies in Court", California Courier, 13.02.2011.

2011 'de Türkiye Büyükelçiliği mahkemeye “amicus curiae” (Mahkemenin dostu) niteliği ile 15 sayfalık bir yazı yollamıştır. Bu yazıda Kaliforniya Sivil Hukuk Usul Yasası'nın Türkiye'nin egemenliğini çiğnediği, yasada Ermeni soykırımı teriminin kullanılmasının ve soykırım kavramına kendi tanımını getirmiş bulunmasının hukuksal bakımdan geçersiz olduğu, Türk devletinin muhatabı federal devlet hükümeti olduğu cihetle, Türkiye'nin soykırımını tanıyan eyaletler nezdinde girişimde bulunamayacağı belirtilmiş ve Ermenistan ile Türkiye arasında imzalanan protokollere yollama yapılmıştır. Aslını görmediğimiz bu yazının Ermeni diaspora temsilcilerini rahatsız ettiği ve tazminatı Alman sigorta şirketinden istenildiği cihetle, Türkiye'nin bu davaya neden karıştığı sorgulandığı anlaşılıyor.

Varujan Değirmenciyan Davası²⁸

2006 yılında Varujan Değirmenciyan, Robert Dabağyan, Aris Ağvazaryan, Katya Kemoyan, Paylig Kemoyan, Margrit Yereciyan, Haçik Beryan adlı ABD'li Ermeniler tarafından Alman Deutsche Bank'a ve Dresdner Bank'a, avukatları Mark Geragos ve Kabateck tarafından açılmış olan davada, adı geçenler Alman Bankalarına 1915 yılından önce aileleri tarafından tevdi edilmiş olan ve daha sonra Türk Hükümeti tarafından “yağmalanmış” Ermeni mallarından sağlanarak o bankalara yatırmış bulunan 7 milyon doların kendilerine ödenmesini talep etmişlerdir. Ermenilerin avukatları 2007 Mayıs ayında Almanya'ya giderek bankalar ile görüşüp pazarlık etmek istemişler, ancak banka temsilcileri kendileri ile görüşmemiştir.²⁹ Ermeniler açtıkları bu davayı kaybetmiştir. Davayı red eden mahkemenin Ermeni taleplerinin tutarsızlığına işaret eden bu çok önemli kararında şu hususlar kayıtlıdır:

“Mahkeme Garamendi ve Deutsch emsal kararlarına dayanarak, Kaliforniya Sivil Hukuk Usul Kanunu'nun 354.45 maddesinin dış ilişkiler alanına müdahale etmekte olduğu sonucuna varmıştır. ABD Anayasası dış ilişkileri yürütme gücünü federal hükümete vermiştir. Yürütme erki, başka ülkelerle ABD yurttaşlarının savaş dönemine ilişkin tazminat talepleri dahil, uygulama anlaşmaları yapma yetkisine sahiptir. Federal Hükümet'in bu yetkisi sadece yabancı hükümetlerle anlaşmaları değil başka ülkelerin uyruğunda bulunan şahısları ve şirket ya da kurumları da içerir. 354.45 madde, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Ermeni soykırımı mağdurları ve onların varisleri bakımından (hukuksal) eylem hakkı tanımakta ve Ermeni soykırımı mağdurlarına uygulanacak zaman aşımını 2016 yılına kadar uzatmaktadır. Burada

28 Deirmendjian v. Deutsche Bank AG (2-2006cv00774).

29 Ermeni avukatlardan Kabatek, Alman Hükümeti'nin kendilerini çok iyi karşıladığını ve Ermeni soykırımını tanıdığını, Türkiye'nin soykırımı kabul etmediğini, Deutsche Bank ve Dresdner Bankın Türkiye'ye paralel hareket etmesinin utanç verici olduğunu ve Ermeniler ait paraları iade etmeye mecburiyet duymamasını kinadığını belirtmiştir. http://www.panarmenian.net/eng/world/news/22237/Deutsche_Bank_and_Dresdner_

karşılaşılan sorun, Federal Hükümet'in Birinci Dünya Savaşı dönemine ilişkin tazminat taleplerini karşılamak için, savaş sonu diplomasisi yoluyla yetkisini kullanıp kullanmadığı ve böylece eyaletin (Kaliforniya'nın) yaptığı düzenlemenin Federal Hükümet'in dış ilişkiler yetkisine müdahale edip etmediğidir. Bu sorunun yanıtı açıkça evet'tir. ABD ile Türkiye arasındaki 24 Aralık 1923 tarihli tazminat anlaşması (Ankara Anlaşması) ile Türkiye Cumhuriyeti ABD'ye, ABD vatandaşlarının tazminat talepleri karşılığında götürü 1.300.000 ABD dolar ödemeyi kabul etmiştir."

Mahkeme kararında, bu yazımızda ayrıca ele alınan Nielsen raporundaki hususlara işaret etmiştir. Mahkeme kararının sonunda:

"Özetle, Birinci Dünya Savaşı sonunda ABD ile Türkiye arasında yapılan Uygulama Anlaşması ile ABD Ermeni soykırımı mağdurlarının taleplerini çözüme bağlama seçeneğini tercih etmiştir. Kaliforniya ABD'nin vardığı bu uzlaşmanın tatminkar olmadığını düşünebilir. Federal Hükümet, dış ilişkileri yürütme yetkisinden hareketle, savaşa kendi uygun gördüğü çözümleri getirmiştir ve Kaliforniya'nın bu kararı değiştirme yetkisi bulunmamaktadır".

Bu konuda yorum yapan hukukçu Roger Alford³⁰ şöyle yazmıştır:

"Nielsen raporuna göre, Ermeniler dahil tüm Amerikalıların talepleri Ankara Anlaşması ile sonuca bağlanmıştır. Başka bir anlatımla ABD tüm Amerikalı Ermenilerin tazminat taleplerini kaldırmayı kabul etmiştir. Böylece o bireylerin, taleplerini bireysel olarak takip etmeleri hakkını da kaldırmıştır. Ankara Anlaşmasını bunu söylemez ama Mahkeme, Nielsen raporunda hikaye edilen müzakere geçmişinin ABD'nin amacının bun olduğunu gösterdiği sonucuna varmıştır".

Değirmenciyan'ın avukatları 2010 yılında temyize başvurmuşlardır.³¹ Bu temyiz sürecinde de ABD Hükümeti' nin mahkemenin çelişkili kararlar vermesine olanak sağlayan muğlak tutumuna açıklık getirmesi gerekir düşüncesindeyiz.

30 <http://opiniojuris.org/2007.12.31/armenian-genocide-claims-dismissed/>.

31 August 30,2010, Case Number 10-56359. Bu temyiz davası ile ilgili belgelere PACER sitesinden ulaşılabilmektedir. Ancak PACER elektronik sitesine sadece aboneler girebilmektedir. Dava dosyasına, U.S.Court of Appeals, Ninth Court's Electronic Court Filings (ECF) System üzerinden ulaşılabilir.

ABD İle Türkiye Arasında 24 Aralık 1923'te İmzalanan Tazminat Antlaşması ve 1934 Yılında İmzalanan Ek Protokol Gereğince ABD Vatandaşlarına Yapılan Ödemeler³²

ABD uyrukluların Osmanlı topraklarında bıraktıkları ve el konulduğu söylenen alacakların veya malların karşılığının ödenmesine dair 24 Aralık 1923 tarihli Antlaşma ve 25 Ekim 1934 tarihli Protokol gereğince, Türkiye, ABD Hükümeti'ne tazminat ve faizi dahil 899,338,09 ABD doları (son taksidi Haziran 1943 olmak üzere) ödemiştir. Bu para ABD vatandaşı olup, geçerli başvuru yapan hak sahiplerine ABD Hükümeti tarafından dağıtılmıştır. Konunun ayrıntıları, müzakereleri yürüten ABD temsilcisi Nielsen tarafından yazılan bir Genel Rapor'da kayıtlıdır. Anılan raporun ekinde yaklaşık 1900 ABD vatandaşı talep sahiplerinin adları ve talep ettikleri miktarlar yazılıdır.

Tazminat talepleri ABD Hükümeti'nce kabul edilmeyenlerin listesi de raporda verilmiş olup, bu listede soyadlarından anlaşılabilirdiği kadarı ile yaklaşık 114 Ermeni asıllı kişi tesbit ettik.

Bu Antlaşma Ermeni asıllılar dahil tüm ABD vatandaşlarının tazminat taleplerini çözümlenmiştir.³³ Antlaşma gereğince ABD ile Türkiye arasında bir ortak komisyon kurulmuştur. ABD Komisyon'a 898 dosya sunulmuştur. Bu dosyalarda tazminat talebinin niteliği, sebebi ve her bir talebin dayanağını oluşturan belgeler vardı. Dosyaların ABD tarafınca 15 Şubat 1934 tarihine kadar sunulması gerekmektedir. Ayrıca, ABD 15 Ağustos 1934 tarihine kadar talepleri destekleyici başka belgeleri de sunma hakkına sahipti. Nielsen'e göre bu düzenleme, aynı konudaki uluslararası uygulamaya uygundur. Benzer hükümler başka tazminat talebi anlaşmalarında da bulunmaktadır. Bu hükümlere göre, Anlaşma gereğince yapılan ödemeler sonucunda, Antlaşma tarafları tazminat talepleri konusundaki düzenlemenin tam ve nihai olduğuna da karar vermiş olmaktadır.

Anlaşmanın II. Maddesi; *“İki Hükümet yukarıda anılan meblağın ödenmesi ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, kendisine karşı ileri sürülmüş yukarıda kayıtlı tüm taleplerle ilgili sorumluluklardan beri kılınmış olacaktır; ayrıca 24 Aralık 1923*

32 Report by Fred K. Nielsen on American-Turkish Claims Settlement Under the Agreement of December 24, 1923 and Supplemental Agreements between the United States and Turkey.

33 On December 24, 1923, Turkey and United States of America concluded an agreement with regard the settlement of claims of their citizens. A joint Commission was created to examine the claims. 898 dossiers were laid before the Commission by the U.S. Government. No claims of Turkish citizens against the U.S. were presented to the Commission. The dossiers of the claims had to contain the documents establishing the nature, the origin and the justification of each claim. The claims had to be submitted until February 15, 1934. The U.S. Government had the right to submit up to August 15, 1934 other documents in support of claims (Nielsen Report page.9) According to Mr. Nielsen, the author of the report, *“These provisions are in harmony with international practice in relation to such matters. The following type of stipulations is found in numerous claims agreements : (The high contracting parties engage to consider the result of the proceedings of the (claims settlement) commission as a full, perfect and final settlement of every claim upon either Government arising out of any transaction of a date prior to the exchange of the ratifications of the present”.*

tarihli Anlaşma'nın kapsadığı tüm talepler nihai olarak çözümlenmiş olarak kabul olunacaktır"³⁴ demektedir.

Yapılan bu Antlaşmaya göre ABD-Türkiye uzmanlarından oluşan ortak komisyon tüm talepleri incelemiş ve sonucunda faizi ile birlikte Türkiye ABD'ye 899.338.- ABD doları ödemiştir. Bu meblağ alacaklılara dağıtılmıştır. Bu Antlaşma hükümleri çok sarihdir. ABD mahkemeleri bu "Uygulama Antlaşmasını" göz önünde tutmak zorunda oldukları gibi, unutkanlıkları baskın çıkarsa, ABD Hükümeti bu Antlaşmayı yargı organlarına hatırlatmakla herhalde mükelleftir.

Bunun dışında, aşağıda da belirtileceği gibi, Osmanlı ülkesinde terk edilen mallar konusu Lozan Antlaşması ile nihai sonuca bağlanmıştır ve bu düzenleme uluslararası hukuk çerçevesinde yapılmış, özel çözüm getiren bir anlaşma olarak öndegelimle sahiptir.

Türkiye'de bulunan taşınır, taşınmaz mallar konusunda iyelik taleplerine ilişkin davaları görme yetkisi Türk mahkemelerine aittir.

Nihayet, Türkiye'de bulunan taşınır, taşınmaz mallar konusunda iyelik taleplerine ilişkin davaları görme yetkisi Türk mahkemelerine aittir. İstimlak dahil, iyelik konusunda talebi bulunanlar, davalarını Türkiye'de açmak durumundadırlar. Ayrıca, Türkiye Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinin (AİHM) yetkisini de tanıdığından, Türk Mahkemelerinden sonuç alamayanlar, davalarını, iyelik haklarının ihlal edildiği gerekçesi ile AİHM 'ne taşıyabilirler. Bir ülkenin yargısı, başka ülkedeki mal sahipliği davasını görmeğe kalkarsa, uluslararası kaos olur.

Ancak, Ermeni davacıların amacı, gerek Lozan Antlaşması, gerek Kars Antlaşması, gerek yukarıda ayrıntılı biçimde söz edilen ABD ile Türkiye arasında 1923 yılında yapılan Tazminat Antlaşması hükümlerini, bir yolunu bulup, örneğin kendilerine müzahir olabilecek yargıç ayarlayarak, unutturmaktır. Amaçları bellidir: "*Kâbeleri olan Sevr'e dönecekler; papazları da Wilson olacaktır*". Ermeni Cumhurbaşkanı, ABD ziyaretlerinde, bu nedenle Wilson'un mezarına gider!

Ermeni Avukatların Türkiye Devleti'nden ve Türkiye Devleti'nin Organları Olan TC Merkez Bankası ve Türkiye Ziraat Bankası'ndan Talepleri

ABD'de açılan davada Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temsilcisi olarak Washington'daki Türkiye Büyükelçiliğine, ayrıca T.C. Merkez Bankası'nın ve Ziraat

³⁴ Article II: "*The two Governments agree that, by the payment of the aforesaid sum, the Government of the Republic of Turkey will be released from liability with respect to all of the above-mentioned claims formulated against it and further agree that every claim embraced by the Agreement of December 24, 1923, shall be considered and treated as finally settled.*"

Bankası'nın ABD'deki bürolarına tebligat yapılmak istenmiştir. Türkiye Büyükelçiliği'ne yollanan tebligat ABD Adalet Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı yoluyla diplomatik usullere riayet edilerek gönderilmediği gerekçesi ile teslim alınmamıştır. Bu konuda, gelecekte, ABD Hükümeti'nin resmi tutumunun ne olacağını bu vesile ile saptama olanağına kavuşacağız.

Bankalara yapılmak istenen tebligatlar ise, yetkisiz kişilere verilmek istenmiş, ayrıca, mahkeme kâtabi "cevap verme" süresi konusunda hata yapmıştır. Öğrendiğimize göre, bankalara yapılan tebligatlardaki usul hataları davacıların avukatı tarafından düzeltilmeğe çalışılmıştır.

Davanın uzun sürecek usul ve yetki tartışmaları sürecinden geçmesi beklenmelidir. Ermenilerin avukatı da bunu açıkça söylüyor zaten. Bu arada, davacılar Türkiye'nin "sert" siyasal tepkisini tetikleyebilirlerse, sorunu bir uluslararası krize dönüştürme amaçlarına da ulaşmış olurlar. Kriz münasebetiyle, daha önceki Ermeni terör eylemlerinde olduğu gibi, soykırım savı yeniden manşetlere çıkarılacaktır.

Açılmak istenen davada Pasadena'da mukim 68 yaşında Anais Harutunyan adındaki şahıs, "Osmanlı Türkleri tarafından öldürüldüğünü iddia ettiği büyük anne ve babasına ait 40 dönümlük yaklaşık 65 milyon dolar değerinde taşınmaz mal karşılığında tazminat" istemekteymiş.³⁵ Arsasının üzerinde şimdi "kahraman ABD askerlerinin görev yaptığı" İncirlik üssü bulunmaktaymış. Bu ABD vatandaşının elinde Türkiye'deki malları ile ilgili tapular varsa, neden bugüne kadar malını takip etmemiş? Neden Türkiye'de dava açmamış? (Beyrut'ta ikamet eden ve elinde tapusu bulunan bir mal sahibinin kızı Adana'da dava açtı ve mülkü adına yazdırdı. İstanbul Sarıyer'de bir Ermeni tarafından açılan bir başka davada mahkeme davacı lehine karar verdi, emsal var.)

Neden ABD ile Türkiye arasında akdedilen ve uygulanan yukarıda sözü edilen 1923 Anlaşması çerçevesinde ABD Hükümeti'ne başvurarak Türkiye'nin ödediği tazminattan yararlanmamış? Ya da o kişiler, Lozan Antlaşması Hükümlerine dayanarak neden Türkiye'deki mallarına sahip çıkmamışlar? Bu sorularının yanıtları elbette belli değil. Ancak, davayı açanlar bakımından bu "ayrıntıların" herhalde önemi yok. Zira aslında bu kişilerin hukuken talep edebilecekleri bir hakları olsaydı, bugüne kadar elbet beklemezlerdi. O halde, amaçları soykırım propagandasını gündemde tutmak ve mesela "2015 fırtınasından" yararlanarak kendilerini mağdur gösterip, bir de yargıç ayarlayabilirlerse, lehlerine karar çıkarmaktır. Bu sebeple, şimdilik pek aceleleri yok.

35 Rivayet muhtelif, bazı Ermeni sitelerinde 22 dönüm ve 35 milyon dolar yazılı.

Yabancı Devletler veya Onlara Bağlı Kurumlara ABD Mahkemelerinde Dava Açılabilir mi? “Foreign Sovereign Immunity Act” (FSI) Nedir?

1976 yılında ABD Kongresi tarafından kabul edilen Yabancı Egemenliklerin (Devletlerin) Bağışıklığı Kanunu “Foreign Sovereign Immunity Act” (FSIA), uluslararası hukukun yabancı devletlerin ticari faaliyetleri dışındaki eylemleri konusunda yargıdan bağışık olmaları ilkesini bazı istisnalar dışında yasalaştırmıştır. Eskiden bu bağışıklık sınırsızdı. 1952 yılında Amerikan Dışişleri Bakanlığı hukuk müşavirinin yazdığı ve “Tate Letter” olarak bilinen raporla, yabancı devletlerin yargı muafiyetinin bazı hallerde kısıtlanabilmesi süreci başlatıldı.³⁶ Sonunda ABD Kongresi de 1976 yılında FSIA'ı kabul etti. Bu yasa bir yabancı devlete ABD mahkemeleri tarafından uygulanacak yargı bağışıklığı konusunda çok ayrıntılı kurallar ve bu bağlamda “istisnalar” içeriyor. FSIA'a göre genel kural yabancı devletlerin ABD mahkemelerinde - istisnalar hariç- bağışıklıktan yararlanmasıdır. Bağışıklıktan yararlanma konusundaki kararını verme yetkisi mahkemeye aittir.³⁷ Mahkeme bağışıklık kararını re'sen değil, davalının “bağışık olduğunu belirtmesi” üzerine alır. Böyle bir taleple karşılaşan yargıcın, durumu Hükümetten tahkik etmesi de mümkün; ancak zorunlu değildir. FSIA uygulaması konusunda ABD'de kapsamlı bir içtihatlar demeti oluşmuş durumdadır.³⁸

Neden ABD ile Türkiye arasında akdedilen ve uygulanan 1923 Anlaşması çerçevesinde ABD Hükümeti'ne başvurarak Türkiye'nin ödediği tazminatın yararlanmamış?

ABD Yargıcının Dava Tebligat Yolladığı Devletin Temsilcileri Ne Yapmalı?

Türkiye'de yaygın kanı, bir yabancı devlet mahkemesinin bir başka yabancı devleti yargılayamayacağı yolundadır. Ancak, mutlak muafiyet doktrini pek çok ülkede

36 Yabancı egemen devletin yargı bağışıklığına ilişkin klasik ve mutlakçı kurama göre, egemen bir devlet, kendi rızası olmadan başka bir egemen devletin mahkemesinde dava edilemez. Yeni ve daha kısıtlı yabancı egemen Devletin yargı bağışıklığı kuramına göre ise, bu bağışıklık Devletin egemen ve kamuya ilişkin eylemleri *Juro imperii* için tanınır; sivil hukuka ilişkin muamelatı *Juro gestionis* için tanınmaz. “According to the classical or absolute theory of sovereign immunity, a sovereign cannot, without his consent, be made respondent in the courts of another sovereign. According to the newer or restrictive theory of sovereign immunity, this immunity is recognized with regard to sovereign or public acts (*juro imperii*) of a state, but not with respect to private acts (*jure gestionis*)” *Tate Letter, reprinted at Alfred Dunhill of London, Inc. v. Cuba, 425 U.S. 682, 711, 96 S.Ct. 1854 (1976) (Appendix 2 to opinion of White.J.)*

37 Devletler yabancı ülkedeki ticari faaliyetleri bakımından yargı bağışıklığından yararlanmaz. Devletin yargı bağışıklığına ilişkin talepleri konusundaki kararı mahkemeler verir. Section 1602 of the FSIA : “The Congress finds that the determination by U.S. courts of the claims of foreign states to immunity from the jurisdiction of such courts would serve the interests of justice and would protect the rights of both foreign states and litigants in U.S. courts. Under international law, states are not immune from the jurisdiction of foreign courts insofar as their commercial activities are concerned. Claims of foreign states to immunity should henceforth be decided by courts of the U.S.”

38 ABD Mahkemelerinde oluşan içtihatların dosya ve karar referanslarına -fazla ayrıntı olduğu için- bu yazıda yer vermedik, sadece davayı ve yılını kaydettik. Bu konuda ayrıntıya inmek isteyen okuyucu, internet ortamında (kısıtlılık yoksa) anılan davalar konusundaki kararların metnine ulaşabilecektir.

zaman içinde değişmiştir ve ABD’de böyle bir dava ile karşılaşan devlet veya ona bağlı organ ya da kuruluşlar, son derecede karmaşık usul meseleleri ve tuzaklarla dolu ABD yargı sürecini hukukçuları aracılığı ile iyi incelemek zorundadırlar.

Türkiye Cumhuriyeti, Merkez Bankası, Ziraat Bankası ABD mahkemesi tarafından yapılan tebligatı kabul etmezse ve davaya katılmaz ise, ABD mahkemesi davayı, davalının yokluğunda yürütecek ve gıyapta karar alma yoluna gidebilecektir.

Bu kararı, dava edilenlerin hesaplarına veya mallarına el koyma önlemleri bile izleyebilir. Türk Devleti’nin bir “organı” olan Merkez Bankası ile “bağlı kurum” (instrumentalities) sayılan, (sermayesinin tamamı devlete ait olan) Ziraat Bankası, oldukça karmaşık olan bu sorunun hukuksal açıdan değerlendirmesini elbette yaptırmaktadır.

Yetkili uzman hukukçuların erişebildiğim görüşlerinden şimdiye kadar edindiğim izlenime göre, ilk aşamada- T.C. Merkez ile Ziraat Bankalarının, bağışıklık gerekçesini vurgulayarak, davaların açıldığı mahkemelerin FSİA çerçevesinde davayı görme konusunda yetkisiz olduğunu ileri sürmeleri ve davanın içeriğini girilmeden reddini avukatları aracılığı ile sağlamaları, en rasyonel hukuk yöntemi olacaktır. Ancak ve daha da önemlisi, buna paralel olarak, Türk Hükümeti’nin, ABD Dışışleri Bakanlığı nezdinde girişimde bulunarak FSİA’ta öngörülen yargı bağışıklığı ilkesinin uygulanmasını sağlayacak bilgilerin ve en başta hukuksal bağlamda soykırımı kavramı konusundaki resmi ABD Hükümeti tutumunun mahkemelere iletilmesini diplomatik yolla ve siyasal temaslarla istemiş bulunmasıdır. FSIA uygulaması yabancı merkez bankaları için ek koruma önlemleri içerdiğinden ABD Hükümeti’nin bu girişimlere duyarsız kalmayacağı varsayılmalıdır.

Bu alanda, ABD Yürütme organının başı olan Başkan Obama’nın karşılaşacağını düşündüğümüz güçlük, daha önce, seçim kampanyası sırasında Ermeni soykırımının tanınması gerektiği yolunda beyanda bulunmasından kaynaklanabilir. Ancak Başkan Obama, beyanının hukuksal bağlamda soykırımı tanıma anlamına gelmediğini, siyasal bağlamda 1915’te yaşanmış olan büyük felakete işaret etmek amacı ile konuştuğunu beyan edebilecektir. Netekim, Obama, Başkanlığa seçildikten sonra, 1948 Sözleşmesi’nin öngördüğü terim olan “soykırım” sözcüğünü değil, Ermenice “Büyük felaket” anlamına gelen “*Metz yegern*” terimini telaffuz etmiş ve eski ifadesine bir ayar getirmiştir. Bu gelişmeye paralel olarak, Ermenistan ve Türkiye arasında imzalanmış bulunan protokollerin öngörüğü -uzlaşmayı sağlamaya yönelik-tarih ve hukuk uzmanları komite çalışmaları da ABD Hükümeti tarafından desteklenmektedir. Tarihsel ve hukuksal değerlendirmenin önüne siyasal engel çıkarmayı herhalde ABD Hükümeti de arzu etmez.

Nihayet, davalı devletin, organının veya kurumlarının önündeki bir başka seçenek,

mahkeme tarafından yapılan dava tebligatına cevap vermemek ve davaya katılmamaktır. Kaliforniya Mahkemesi OPEC aleyhine açılan bir davayı 1979 yılında OPEC davaya katılmadığı halde reddetmişti, ama bu örnek tektir. Buna karşılık, örneğin Jackson v Çin Cumhuriyeti (1982) davasında, Çin katılmadığı halde dava gıyabında yürütülmüş, Çin'in 41 milyon dolar zarar-zıyan vermekten sorumlu olduğu kararı mahkeme tarafından alınmış, yaklaşık dört yıl sonra (1983) Çin davaya katılarak temyiz etmek durumunda kalmış, sonunda mahkeme Çin'in yargı bağımsızlığını ortadan kaldıran istisnanın dava konusunun tarihi olan 1911 yılına doğru geri götürülemeyeceği kararını vermiştir. Bu karar Türkiye açısından da önemli bir emsaldir.

Ancak, aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alacağımız Avusturya Cumhuriyeti v. Altmann (2004) davasında ABD Üst Mahkemesi (Supreme Court) mala yasa dışı el koyma durumunda devletin yargı bağımsızlığının geçerli olmadığı hakkındaki istisnanın, FSIA'nın yürürlüğe girdiği tarihten öncesine de uygulanabileceği yolunda bir başka (ve çelişkili) karar vermiştir. Ermeni taleplerini savunan Alfred de Zayas Altman kararının Ermeni taleplerine emsal teşkil edeceğini yazmıştır.³⁹

Tarihsel ve hukuksal değerlendirmenin önüne siyasal engel çıkarmayı herhalde ABD Hükümeti de arzu etmez.

Siderman de Balke ve Arjantin Cumhuriyeti (1992) davasında ise yargıç “davayı reddetmeden önce, davalı tarafın mahkemeye cevap vermesinin beklediğini” açıklamıştır. “Mahkemenin yetkili olmadığı konusundaki inandırıcı gerekçeleri sunmak ve FSIA istisnalarının geçerli olmadığını açıklamak” davalı tarafın yükümlülüğünde olan bir husustur. Reed v İran İslam Cumhuriyeti davası da (2006) aynı çerçeveye girer.

Türkiye'ye dava açanlar taleplerini FSIA'daki “uluslararası hukuka aykırı” olarak mala el koyma ve ABD'de ticari faaliyette bulunma istisnalarına dayandıracaklardır. Bu istisnalara aşağıda değinilmiştir.

Yabancı Devletin Yargı Bağımsızlığını Ortadan Kaldıran İstisnalar Nelerdir?

Ermeni davalarını savunan avukatların mahkemeye sundukları dosyalardan hiç biri, kanımızca, Türk Devleti'nin ya da ona bağlı kurum ve organların bağımsızlıklarını kaybetmesine neden olacak istisnalara uymamaktadır. Ancak, ABD'de özellikle Kaliforniya Mahkemeleri tarafından verilmiş bazı kararların incelenmesi, başka bazı

³⁹ Alfred de Zayas, *The Genocide Against The Armenians 1915*1923 And The relevance Of The 1948 Genocide Convention*, Beyrut, Haigazian University, 2010, s.89.

ülkelerde de olduğu gibi⁴⁰ oradada da yargıçların çok değişik etkenlerle farklı kararlar verebildiklerini ve emsal karar ilkesinin sıklıkla arka plana atıldığını göstermektedir. Bunun bariz örneği olan Altmann kararına aşağıda değinilecektir.

1) İstisnalar

a) Kişinin malının yasa dışı olarak elinden alınması, yargı bağımsızlığının kabul edilmemesi sonucunu veren en önemli istisnalardan biridir.⁴¹

Ancak, ABD 9. Temyiz Dairesi bu konuda; “*Şikayetçi, mala el koyan devletin vatandaşı ise istisna tanınmaz*”, yani bağımsızlık vardır, kararını vermiştir.⁴² Türkiye’ye karşı açılan davalarda, davacıların ataları mallarına el konulduğu tarihte Osmanlı vatandaşı mıydılar? Bunlar veya varisleri şimdi ABD’de ikamet etmekle iseler bile uyrukluklarını dava dilekçesinde belirtmemişler, anlaşılın açık kapı bırakmak istemişlerdir. Bu durumda davayı açanlar, muhtemelen, atalarının mallarına el konulmadan önce Türk vatandaşlığından iskat edildiklerini ileri süreceklerdir. Ancak, bunu kanıtlamaları olanaksızdır;⁴³ zira o dönemde Osmanlı Hükümeti uyrukluktan iskat işlemi uygulamıyordu, arşivlerde böyle belge yok.

Öte yandan, bu kişiler Lozan Antlaşması tarafından kendilerine tanınan Türkiye’ye dönme ve mallarını alma hakkına sahiptiler.

Davacılar, mallarının nakde dönüştürüldüğünü ve dava ettikleri bankaların ABD’de bu sermaye ile ticari faaliyet yaptığını da ileri süreceklerdir. Ancak, varsayıma dayalı bu gerçek dışı iddiayı isbatlama olanaklarının bulunmadığı da bellidir. Davacılar hangi mallarının karşılığında, hangi bankaya, ne zaman kaç para yatırıldığını açıklayamayacaklardır. Örneğin, dava ettikleri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası iddia tarihinde kurulmamıştı.

Davacıların elinde mallarına ait yeterli ve geçerli belge olsaydı, bunu 1923 Ankara Anlaşması çerçevesinde ABD Hükümeti’ne dermeyan edebilirlerdi ve varsa tazminat

40 Örneğin, İsviçre’de Bern Laupen Mahkemesi ve onun kararını onaylayan İsviçre Federal Mahkemesi Ermeni soykırımı savını reddeden 14 Türk vatandaşını beraat ettirmişti. Bunu takiben Lozan Mahkemesi, Doğu Perinçek’i Ermeni soykırımını inkar ettiği gerekçesi ile ırk ayrımcılığı suçu işlemekten mahkum etti. Bu karar İsviçre Federal Mahkemesi tarafından onaylandı. Bundan iki yıl sonra, Doğu Perinçek’i destekleyerek Ermeni soykırımı savını yadsyan üç Türk vatandaşı da İsviçre’nin Winterthur Mahkemesi tarafından mahkum edildi ve bunların cezaları temyiz sürecinde İsviçre Federal Mahkemesi tarafından onaylandı. Doğu Perinçek bu konuda AIHM’ ne başvurdu.

41 “That exception provides that a foreign state or instrumentality is not immune; in any case, in which rights in property taken in violation of international law are in issue (a) that property or any property exchanged for such property is present in the United States in connection with a commercial activity carried on, in the U.S. by the foreign state; or (b) that property or any property exchanged for such property is owned or operated by an agency or instrumentality of the foreign state and that agency or instrumentality of the foreign state and that agency or instrumentality is engaged in a commercial activity in the U.S.

42 *Chadian v Filipin Ulusal Bankası* davası 1990.

43 Naziler Yahudilerin mallarına el koymadan önce bunları yurttaşlıktan iskat etmişlerdi. Bu konuda son olarak görülen Cassirer davasında bu husus dile getirilmişti.

haklarına kavuşabilirlerdi. İyelik hakları olsaydı Türkiye'de dava da açabilirlerdi. Tapularını ibraz edip mallarına kavuşabilirlerdi. Dava açıp kazananlar bulunduğu yukarıda değindik.

Davayı açanların ellerinden alındığını iddia ettikleri mal ABD'de bulunmadığı için "malın kamulaştırılması, (devletçe el konulması) istisnası da bu davaya uygulanamaz.⁴⁴ Yapıldığı ileri sürülen kamulaştırma işlemi uluslararası hukuka aykırı bir işlem değildir. Uluslararası hukuk, bir devletin kendi yurttaşlarının malını kamulaştırmasını yasaklamaz.

Ayrıca hangi uluslararası hukuk kuralından söz ediliyor? Mala el konulması istisnası bir devletin kendi vatandaşlarının malları konusundaki tasarruflarına uygulanamaz.⁴⁵ Kaldı ki el konulduğu ileri sürülen mallar, Osmanlı vatandaşının değil de o tarihte ABD vatandaşı olan birinin tapulu ve belgeli malı olsaydı, 1923 yılında ABD ve Türkiye Cumhuriyeti arasında yapılan ve uygulanan yukarıda sözünü ettiğimiz (Ankara) Tazminat Anlaşması ile ABD uyrukluklarının malları karşılığında Türkiye Cumhuriyeti tarafından ABD'ye 899.000 dolar tazminat ödenmiş ve hak sahiplerine dağıtılmıştır. O Anlaşmada bu konudaki taleplerin nihai olarak çözüme bağlandığının yazılı olduğuna yukarıda değindik.

Davacılar hangi mallarının karşılığında, hangi bankaya, ne zaman kaç para yatırıldığını açıklayamayacaklardır.

b) Davacının talepleri, "dava yabancı devlet tarafından ya da yabancı devletin organı veya devlete bağlı bir kurum tarafından ABD'de yürütülen bir ticari faaliyetle ilişkili olmalıdır" koşuluna da uymadığından, devletin ve/veya ona bağlı organın davadan bağışık olduğu kuralı geçerlidir.

Devletin ticari dava bağışıklığından yararlanmaması için davanın ABD'de icra edilen bir ticari faaliyeti ile ilişkili olması gerekir. Dava açanlar, mallarının 1910'lu yıllarda Osmanlı devleti tarafından ellerinden alındığını belirtiyorlar. Bu eylem yukarıda dipnotlarda değindiğimiz "jure imperii" çerçevesine girer. Kamulaştırma fiili ABD'de gerçekleşmemiştir ve ABD ile bir bağlantısı, uzantısı (*nexus*) bulunmamaktadır. "Davayı açanın dava ettiği bankaların sermayesinin bu el koymalardan oluştuğu, bu nedenle ticari bir faaliyet olduğu" savı da gerçek dışıdır. Bankaların kuruluş senetlerinde böyle bir şey yoktur.

c) Yargı bağışıklığının kaldırılmasını bizzat isteme istisnası da Türk Devleti'nin ve

44 FSIA Bölüm 5 (a) (3) : "A foreign state shall not be immune from the jurisdiction of courts in the U.S.... in which rights in property exchanged for such property is present in the U.S. in connection with a commercial activity carried on in the U.S. by the foreign state; or the property or any property exchanged for such property is owned or operated by an agency or instrumentality of the foreign state and that agency or instrumentality is engaged in a commercial activity in the U.S."

45 Wahba / National Bank of Egypt (NBE) Davası 2006.

bankaların yargı bağımsızlığından isteyerek vazgeçmeyecekleri varsayıldığından söz konusu olmayacaktır.⁴⁶

d) Gayri ticari zararlar istisnası da Ermenilerin avukatları tarafından açılan davalara uygulanamaz.⁴⁷ Gayri ticari zararlar istisnası, hem haksız eylem hem de zararın her ikisi de ABD egemenliği altındaki toprakta vuku bulması durumunda uygulanabilir. (Amereda Hess davası). Benzer şekilde (Frovola/ SSCB 1985) davasında davacı ABD’de zarara ya da mal kaybına uğramadığı için SSCB yargılanmamıştır.

e) Davacı, davasını desteklemek için aklına gelen her çoktarafli uluslararası antlaşmaya aykırılık savını, belki tutar düşüncesi ile dermeyeran etmiştir. Aşağıda başlıkları ayrıca sunulan bu çoktarafli uluslararası antlaşmaların hiç biri devletin muafiyetini ortadan kaldıran hüküm içermemektedir. 1948 Soykırım Sözleşmesi de bunlar arasındadır. Benzer davalarda ABD Mahkemeleri 1948 Soykırım Sözleşmesi’nin devletin ulusal mahkeme önünde yargı bağımsızlığını kaldıran hiç bir hüküm içermediğini Türkiye’ye karşı açılan bu davaya emsal olabilecek şekilde karara bağlamıştır.⁴⁸

Türkiye’ye dava açan davacı, uluslararası camia için geçerli olan “jus cogens” ihlalden söz etmektedir. Ancak soyut olarak “jus cogens” ihlali iddiası yabancı devletin muafiyetinin kaldırılması için yeterli neden değildir.⁴⁹ Ayrıca, Lozan, Kars ve ABD ile 1923 Antlaşmaları uluslararası hukuka uygun ve genel hukuk kuralları ile karşılaşıncı, öndegeli mi bulunan özel kural antlaşmalarıdır. (ABD hukuk jargonunda buna uygulama antlaşması da deniliyor)

f) Davayı açan, talebini eski bir yabancı devlet ile onun uyrukları (Osmanlı Ermenileri) arasındaki bir ihtilafa dayandırmak istemektedir. Oysa FSIA bir yabancı devlet ile onun uyruğu arasındaki hukuksal ihtilafı kapsamaz. FSIA uluslararası hukukun tanıdığı “yargı bağımsızlığını kısıtlama kuramını” kodifiye etmek amacı ile çıkarılmıştır. Uluslararası hukuk, yabancı devlet ile onun uyrukları arasındaki ihtilafları çözmez.⁵⁰

46 FSIA 1605 (a)(1) maddesine göre bir yabancı devlet yargı muafiyetinden yararlanmak istemediğini açıkça ya da dolaylı şekilde belirtebilir. Bu takdirde yargı muafiyetinden yararlanmaz.

47 “FSIA 1605 (a) (5) maddesine göre: “A foreign state shall not be immune from the jurisdiction of courts of the United States... not otherwise encompassed, in which money damages are sought against a foreign state for personal injury of death, or damage to or loss of property, occurring in the United States and caused by the tortious act or omission of that foreign state or of any official or employee of that foreign state while acting within the scope of his office or employment, except this paragraph shall not apply to A) any claim based upon the exercise or performance or the failure to exercise or perform a discretionary function regardless of whether the discretion be abused or B) any claim arising out of malicious prosecution, abuse or process, libel, slander, misinterpretation, deceit or interference with contract rights.”

48 Sampson/Almanya Federal Cumhuriyeti davasında, ABD uyruklu Holokost kurbanlarının ABD’de açtıkları davada, Soykırım Sözleşmesinin Almanya’nın FSIA a öngörülen egemenlik muafiyetini ortadan kaldırmadığı belirtilmiştir.

49 Yukarıda anılan Sampson davası kararında bu husus belirtiliyor.

50 Agudas Chasidei Chabad// Rusya Federasyonu davası 820069; Bkz. doktrinde: De Sanchez 770 F.2d at 1397. Uluslararası hukuk, genelde, bir ülke ile onun uyruğundaki kişiler arasındaki ihtilafları ele almaz. Bu konuda ABD mahkemeleri tarafından da verilmiş çok sayıda karar var.

Bu ihtilafların mevcut ulusal yasalar ve ulusal yargı çerçevesinde ele alınması gerekir.⁵¹ Başka bir anlatımla, eski Osmanlı topraklarındaki, bugünkü Türkiye'deki bir uygulama konusunda tazminat talebinde bulunan kişiler, bu konuyu Türkiye'de yetkili yargı önüne taşımak durumundadırlar. Bu kişiler Türk yargısından istedikleri sonucu alamazlar ise, Türkiye'nin taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi çerçevesinde, Türkiye'deki tüm yargı yollarını tükettikten sonra, Türkiye AIHM'nin yetkisini tanıdığı cihetle, davalarını Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne belirli koşullarda taşıyabilirler.

Savaş zamanına ilişkin taleplerin ele alınması, ABD yargısının değil, yürütme organının yetkisindedir.

g) ABD dış politikasını federal icra organı saptar ve yürütür. Yabancı devletlere -sınırlı da olsa- yargı bağımsızlığı tanınması hususu ABD dış politikasını da doğrudan ilgilendiren bir konudur.

Dış politikanın uygulanması ABD başkanının yetkisindedir. Bu bağlamda, savaş zamanına ilişkin taleplerin ele alınması, ABD yargısının değil, yürütme organının yetkisindedir.⁵² ABD Hükümeti Türkiye Cumhuriyeti'ne ve onun organlarına dava açma girişimi münasebetiyle, dipnotta verilen emsal kararı da örnek göstererek yürütmenin yetkisini, hatta 1923 ABD-Türkiye Antlaşması (Anakara Antlaşması) ile tazminat meselesinin kesin olarak sonuca bağlandığını, davanın açılmak istendiği mahkemeye hatırlatmak durumundadır.

2) ABD'de geçerli olan "Siyasal Konu Doktrini", Türkiye'ye karşı açılan bu davalarda mahkemenin müstenkif kalmasını gerektirir. Bu doktrine göre, mahkemeler, siyasal otoritenin ve yürütme erkinin ele alması gereken konulara girmemelidir.⁵³ Dış ilişkiler bu çerçeveye dahildir.⁵⁴ Osmanlı Devleti'nin Ermenileri tehciri konusundaki ihtilaf da bu alana girer. Ancak, yargıç bu doktrini re'sen gündemine getirmeyecektir. Türkiye'yi, temsil eden avukatlar konuyu nasıl sunacaklarını duruma göre kararlaştıracaklardır.

51 "Anayasa, yasalar ve politikalar kendi (ABD) vatandaşlarımız hakkında uygulanır. Başka bir ülkenin kendi uyruklarının mallarına el koyma eylemi ABD'de yargı konusu yapılamaz. Bu kişiler kendi ülkelerinde yargıya başvurmaldır", US / Belmont davası 1937), Dayton/Cekoslovak Sosyalist Cumhuriyeti davası 1987. Kabul gören uluslararası hukuka göre, zararın olduğu tarihte ABD vatandaşı olmayan kişilerin talepleri ABD tarafından üstenilmez, desteklenemez. Ancak Altmann davası bu konuda yeni bir içtihat getirmiştir.

52 Değirmençyan /Deutsche Bank davası kararında şöyle deniliyor: "Anayasa, dışişikiler konusunda ulusun dış politikasının ne olacağını saptama alanındaki yetkiyi federal hükümete vermiştir. ABD Hükümeti vatandaşlarının savaş dönemine ilişkin talepleri dahil yabancı hükümetlerle yapılacak uygulama anlaşmalarını yapmaya yetkilidir. Federal Hükümetin savaş dönemine ilişkin talepleri çözüme bağlama yetkisi sadece yabancı hükümetlere yönelik taleplere değil, o ülkenin şahısları ve şirketlerine karşı olan talepleri de içerir." (The Constitution allocates the foreign relations power to the federal government and vests the authority to decide what the nation's foreign policy should be in the executive agreements with foreign governments including agreements that resolve the wartime claims of American citizens. The power of the federal government to resolve wartime claims extends not only to claims against a foreign government itself, but also to claims against its nationals, including corporations"(Deirmenjian v. Deutsche Bank 2007)

53 US v Curties-Wright Export Corp. (1936) davasında baş yargıç siyasal nitelikli konuların mahkemede çözümlenemeyeceğini vurgulamıştır.

54 Kadic/Karadzic davası (.1995) Bu bağlamda sorunun nasıl çözüme bağlanabileceği hakkında burada ayrıntısına girmedığımız ölçütler oluşturulmuştur.

3) ABD Yüksek Mahkemesi daha 1897 yılında Devlet Eylemi Doktrinini (The Act of State Doctrine) oluşturmuştu. Buna göre bir egemen devlet, öbür egemen devletin bağımsızlığına saygı göstermek zorundadır. Buna bağlı olarak, bir devletin mahkemesi öbür devletin egemenliğine dayanan eyleminin (jure imperii) geçerliliği hakkında, bu işlem tartışmalı bile olsa, hüküm veremez. Devlet eylemi doktrini, ABD mahkemesinin genelde uyması gereken bir ilkedir. Davalı devlet FSIA 'da öngörülen bağımsızlığın uygulanmasını talep ederken, bu doktrine de değinebilir ve bunu isbat yükümlülüğünü taşıyan taraftır.

Bu çerçevede ABD Mahkemesi bir başka ülkenin kendi sınırları içinde gerçekleştirdiği işlemin hukuka uygun olup olmadığı konusunda karar veremez. Bu nedenlerle Mahkemenin Ermeni avukatların açtığı davayı görmemesi gerekir.

*Bir devletin mahkemesi
öbür devletin egemenliğine
dayanan eyleminin
geçerliliği hakkında, bu
işlem tartışmalı bile olsa,
hüküm veremez.*

4) Uluslararası Nezaket Doktrini (International Comity), mahkemenin sözünü ettiğimiz 1915 tazminatı davasını ele almamasını icab ettirmektedir. Bu doktrine göre, ABD

mahkemeleri bir başka devletin yasalarını ve çıkarlarını ilgilendiren konuları ele almaktan kaçınmalıdır.⁵⁵ Türkiye'ye karşı açılan davalarda sözü edilen eylemler ABD dışında cereyan etmiştir; varsa zarar ABD dışında oluşmuştur; zarar görenler yabancı uyrukludur. ABD Başkanı hükümet politikası olarak Ermeni olaylarına hukuken soykırımı nitelemesini yapmamıştır; Türkiye de soykırımı nitelemesine sürekli olarak karşı çıkmıştır.

5) Türkiye'ye açılan davada dava edilenlerin kişisel sorumluluğu bulunmamaktadır. Olaylar Osmanlı İmparatorluğu döneminde vuku bulmuştur. Bu olayların davanın açıldığı Kaliforniya ile bağlantısı yoktur ve sorun Federal Hükümet'in yetki alanına girer.

6) Dava edilen Merkez ve Ziraat Bankaları yabancı egemenlik yasası FSIA çerçevesine girer. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de FSIA çerçevesine girdiği kuşku götürmemektedir. FSIA Devlet yanında devletin organlarını ve bağlı teşekküllerini de içine alır. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası T.C.'nin bir organıdır. Ziraat Bankası sermayesi devlete ait olan devlete bağlı bir teşekküldür.

7) Zaman aşımı süresi geçmiştir. Özel hukuka ilişkin davada da Türk yasalarının öngördüğü zaman aşımı süreleri uygulanmalıdır. Bu konuda emsal kararları vardır.⁵⁶ Davacı konuyu özel hukuk alanından çıkararak, Türk Ceza Kanunu'nda da

55 Societe Nationale Ind.Serospatiale/District Court davası,1987.

56 Huynh v. Chase Manhattan Bank davası kararı, 2006.

öngörüldüğü veçhile, soykırım suçunda zaman aşımı olmayacağını ileri sürecek olsa bile, dava özel hukuk davasıdır. Ayrıca, varlığı ileri sürülen eylemler hukuken soykırımı sayılamaz, zira bu konuda yetkili mahkeme tarafından verilmiş bir karar da yoktur. Yetkili Mahkemenin kararı bulunmadan hiç bir kişi soykırımı işlemiş sayılamaz.

8) Davacı, insan hakları ihlalleri yapıldığı ve uluslararası hukukun çiğnendiği savlarını ileri sürmüştür. Davacıya göre, aşağıdaki anlaşmalar ihlal edilmiştir: “1948 Soykırımı Sözleşmesi, Savaş Çıkaranların Sorumluluğu Hakkında 1919 Paris Komisyonu, Sevres ve Lozan Anlaşmaları, Birleşmiş Milletler Şartı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Dünya Savaşında Savaşa Katılmayan Sivillere Uygulanacak Muamele Hakkındaki 1929 Cenevre Konvansiyonu, Nürnberg Mahkemeleri tarafından kabul edilmiş uluslararası hukuk ilkeleri, B.M. Medeni ve Siyasal Haklar Andlaşması ve Lahey Sözleşmesi”

Ayrıca, varlığı ileri sürülen eylemler hukuken soykırım sayılamaz, bu konuda yetkili mahkeme tarafından verilmiş bir karar da yoktur.

Bu Anlaşmaların hangi maddesinin ihlal edildiği davacı tarafından belirtilmemiştir. Hiç bir zaman yürürlüğe girmemiş olan Sevr Anlaşmasının da listeye alınması, davacının hukuk dışına taşan fanatizmine, yargıyı aldatma dürtüsüne ve propaganda emellerine işaret etmektedir.

Davacı yukarıda kayıtlı Anlaşmalar gereğince tazminat talep ediyorsa Osmanlı Devleti'nin ya da Türkiye Cumhuriyeti'nin -onaylamış ise- bu anlaşmalar çerçevesinde kabul ettiği zaman aşımı sürelerine bakılmalıdır.

9) Lozan Antlaşması hükümleri geçerlidir. Konu Lozan Antlaşması'nı doğrudan ilgilendirdiği cihetle, özetle buna da bakalım. Lozan Antlaşması ve ona ekli Protokoller ve Af Bildirgesi şu hususları öngörmüştü: “Türk Hükümeti tüm diğer güçler ile birlikte, genel barış arzusunu taşımaktadır. Bu bağlamda 20 Ekim 1918 ve 20 Kasım 1922 arasında İttifak Güçlerinin koruması altında savaş nedeniyle birbirlerinden ayrılmış bulunan aileleri birleştirmek ve hak sahibi olanlara mallarını geri vermek amacıyla alınmış bulunan önlemlere karşı çıkmayacaktır”. Bu kural, ikamet ettiği yerden isteyerek veya zorla ayrılmış bulunan ve mütareke ile işgal döneminde evlerine dönen kimseleri ilgilendirir. Lozan Antlaşması'nın 65. maddesi “savaş başladığında yabancı ülke vatandaşı olan ve Türkiye'deki mallarına el konulan bireylerin mallarının kendilerine iade olunacağını” belirtmektedir. Lozan Antlaşması'nın 46-63. maddeleri Osmanlı Devleti'nin borçlarının tasfiyesi ile ilgilidir. Bu borçların hepsi ödenmiştir. Lozan Antlaşması'nın 31. maddesi “Türkiye'den ayrılan ve 30. madde gereğince otomatik olarak yeni ülkesinin vatandaşlığını kazanan bireylerin, iki yıl içinde Türk vatandaşlığını geri alma

haklarının bulunduğunu” hükme bağlamıştır. Türkiye dışında bulunan ve Türk vatandaşlığını korumak isteyen tüm Osmanlı yurttaşlarına, isterlerse, Türkiye’ye dönme hakkı tanınmıştır. Bundan yararlanan pek çok Ermeni Türkiye’ye dönmüştür. Bunlar daha sonra yeniden göç etmişler ise, kendi kararları ile Türkiye’den ayrılmışlardır. Lozan Antlaşması’nın 65-72. maddeleri “mallar, haklar ve menfaatler” ile ilgilidir. Bu maddelerde tehcire tabi tutulanların hakları korunmuştur. İstiklal Savaşı’ndan sonra, yeni bir dönem başladığı cihetle, hukuk düzeninde hakların kullanımı belli sürelerle sınırlandırılmıştır. Bu bağlamda malını geriye almak isteyenlere altı ay içinde olumlu bir yanıt verilmesi gerekiyordu. Bu yapılmadığı takdirde, bundan sonraki bir yıl içinde “muhtelit hukuk mahkemesine” başvurma hakkı tanınmıştır. Buna göre Lozan Antlaşması’nın imzalanması tarihinden başlayarak 18 ay içinde mülkiyet sorunlarının çözümlenmesi için nihai adımın atılması amaçlanmıştır (Lozan Md. 70). Türkiye Cumhuriyeti makamları bu kurallara aykırı davranmışlar ise, buna karşı Türkiye’de yargıya başvurulması gerekirdi. Bunu yapamıyorlar ise, Lozan Antlaşması’na göre, taraf devletlerin

Lozan Antlaşması’nın 46-63. maddeleri Osmanlı Devleti’nin borçlarının tasfiyesi ile ilgilidir. Bu borçların hepsi ödenmiştir.

azınlıklarla ilgili haklarda Türkiye nezdinde girişimde bulunmalarını tahrik etmek te mümkündür. Bu da yapılmamıştır.

Kaliforniya’da dava açanlar, Türkiye Cumhuriyeti’nin talepte bulunulması için gerekli olan evraklara ulaşılmalarını engellediğini ileri sürmüşler. Bu iddia gerçek dışıdır ve iddiayı desteklemek için hiç bire kanıt gösterilmemiştir.

Öte yandan davacı, 26 Kasım 1968 tarihli Savaş Suçları ve İnsanlığa Karşı Suçlar Sözleşmesi’ne göre, bu suçlar ile soykırım suçu konusunda zaman aşımı kuralı işlemediğini belirtmektedir. Ancak, ne ABD, ne de Türkiye anılan sözleşmeyi onaylamıştır.⁵⁷

10) 1948 Soykırım Sözleşmesi kurallarına uygun davranılmalıdır. Bir eylemin soykırım sayılması için yetkili mahkemenin usulüne uygun bir dava sürecinden sonra soykırım suçu işlendiği kararını vermesi gerekir. Uluslararası Adalet Divanı, Bosna-Hersek/ Sırbistan davasında, pek çok katliamın varlığını kabul etmiş, ancak bunların soykırım sayılması için gerekli olan “özel kastın” (dolus specialis) varlığının tartışılmaz biçimde isbatlanamadığı sonucuna varmıştır. Hukuk devletinde ve hele yargı alanında, “soykırım suçu işlendiği” iddiası hukuksal dayanağa, yani yetkili mahkeme tarafından verilmiş bir karara, dayanılmadan ileri sürülmemelidir.

⁵⁷ 2004 yılındaki Van Tu v.Koster davasında, mahkeme sınırsız zaman aşımı talebinde bulunan davalıların bu talebini ABD 26 Kasım 1968 tarihli Savaş Suçları ve İnsanlığa Karşı Suçlar Sözleşmesi’nin taraf olmadığı gerekçesi ile reddetmiştir.

11) ABD-Türkiye arasındaki 1923 Tazminat Antlaşması'nın, ABD Hükümeti tarafından Kaliforniya Mahkemesi'ne hatırlatılması gerekir. Nihayet Mahkeme, ABD ve Türkiye tarafından imzalanan (ve uygulanan) 24.12. 1923 tarihli Ankara Tazminat Antlaşması, tüm geçerli tazminat talebi bulunanlara tazminat ödendiğini ve anlaşmaya göre tüm taleplerin karşılandığının kabul edildiğini göz önüne almak zorundadır. Mahkeme bu Antlaşmayı hatırlamamakta ise ABD Hükümeti hatırlatmalıdır.

12) Altmann/Avusturya Cumhuriyeti Davası

Ermeni ögütlerinin finansmanı ile “Ermeniler karşı 1915-1923 soykırımı ve 1948 Soykırımı Sözleşmesinin Geçerliliği” başlıklı bir hukuksal inceleme broşürünü Beyrut'taki Ermeni Üniversitesinde yayımlayan⁵⁸ Alfred De Zayas adlı emekli Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu görevlisi, yazdığı broşürün sonuç bölümünde, ABD yargısının, Holokost sırasında el konulan Yahudi mallarının iadesi konusunda, Altmann/ Avusturya Cumhuriyeti davasında Yabancı Egemenliklerin Muafiyeti Yasasına (FSIA) getirilen istisnaların geriye doğru işletileceği ve Avusturya devletinin yargı dokunulmazlığından yararlanamayacağı kararını verdiğini belirtmiş, anılan ABD yargı kararına yollama yaparak, bunun Türkiye hakkında da uygulanabileceğine işaret etmiştir.⁵⁹ Türkiye'ye dava açan avukatların da Altman kararına dayanmak isteyecekleri bellidir. Bu bakımdan Altmann davası kararının, gerekçelerin ve karşı gerekçelerin incelenmesinde yarar vardır.

Altmann davası romanlara ve filmlere konu olmuş bir olaydır. 1926 yaşında Viyana'da ölen Bayan Bloch Bauer, ünlü Avusturyalı ressam Klimt tarafından yapılmış iki portresini ve dört peyzajı Avusturya (Resim Galerisi) Müzesine vermesini vasiyet etmiş, kocası da yazılı olarak bu vasiyeti teyid eylemiştir. Naziler Avusturya'yı ilhak etmişler ve Bay Bloch 1938 yılında İsviçre'ye kaçmıştır. Araya savaş girmiş tablolar bir şekilde bir Alman subayına, ondan da Avusturya Müzesine intikal etmiştir. Ailenin yeğenlerinden biri olan Bayan Altman ABD'ye göç etmiş, ABD vatandaşı olmuştur. Altman, Bloch veresinin iadesini talep etmiş, bir kısım mallar ve hatta bazı Klimt desenleri kendisine verilmiş, bunun karşılığında talep ettiği 6 tabloyu Resim Müzesi'ne bırakması istenmiş, Altmann önce bunu kabul eder görünmüş, sonra vazgeçmiş Avusturya'da dava açma işlemlerini başlatmış,⁶⁰ dava gideri çok yüksek olduğundan⁶¹ bundan vazgeçmiş sonunda tabloların iadesi davasını Kaliforniya'da açmıştır.

58 Alfred de Zayas, “The Genocide Against the Armenians 1915-1923 and the Relevance of vthe 1948 Genocide Convention”, Beyruth Haigazian Universty,, February 2010.

59 United States Court of Appelas for the Ninth Circuit: Altmann v Republic uf Austria No. 01-56003 December 12, 2002, Affirmed on writ of certiorari 2 June 2004. United States Supreme Court, 541 us 677,2004.

60 Maria Altmann Avusturya'da da mahkemeye 1999 yılında başvurmuştu.

61 135 milyon dolar değerindeki tablolar için yatırılması istenen güvence 1,6 milyon dolardı. Daha sonra itiraz üzerine bu meblağ 135.000 dolara indirilmiştir.

Kaliforniya mahkemesinin gördüğü Altmann davasının esasını FSIA Yasası'ndaki yargı muafiyetinden Avusturya'nın yararlanıp yararlanamayacağı, başka bir anlatımla, istisnanın 1930-1940'lı yıllara geriye dönük olarak geçerli sayılıp sayılamayacağı oluşturmaktadır. Kaliforniya Mahkemesi, resimlere el konulmasının uluslararası hukuka aykırı olduğu görüşünü benimsemiş, tabloların Altmann'a iadesi kararını vermiştir. Kaliforniya mahkemesi ayrıca, Galeride sergilenen tüm resimlerle ilgili kitapların, broşürlerin ve afişlerin ABD'de satılmasını da "ticari faaliyet" çerçevesinde mütalaa etmiştir.

Maria Altmann Klimt tablolarına Avusturya Hükümeti'nin uluslararası hukuka aykırı olarak el koyduğunu ve bu eylemin FSIA'nın öngördüğü yasal kamulaştırma çerçevesine girmediğini belirtmişti. Avusturya, ilk sahibinin ölümünde tabloların Resim Galerisi Müzesi'ne verilmesini vasiyet ettiğini savunmuştur. Mahkeme bu gerekçeyi kabul etmemiştir. Ayrıca Mahkeme:

- FSIA'nın, Avusturya'nın Nazi dönemini konusundaki savaş öncesi ve savaş sonrası eylemlerini içerecek şekilde makale şamil olarak uygulanabileceğine,
- Avusturya Devleti'nin ve Galeri'nin davaya taraf olduğuna,
- Davayı görme yetkisinin Avusturya mahkemelerine transfer edilmesine gerek bulunmadığına,
- Davanın tüm taraflarına tebligat yapıldığına,
- Kaliforniya Mahkemesi'nin bu davayı görme yetkisinin bulunduğu karar vermiştir.

Avusturya FSIA'nın geriye doğru tatbik edilemeyeceği itirazını yapmış ve ABD Dışişleri Bakanlığının FSIA'nın öngördüğü sınırlı muafiyet uygulanması düşüncesini 1952 tarihindeki Tate Mektubu⁶² ile ortaya attığını, Tate belgesinden önce yabancı devletlerin yargı muafiyetinin mutlak olduğu görüşünün kabul edildiğini, oysa Klimt tablolarının galeri üyeliğine geçme tarihinin 1948 olduğunu ileri sürmüş ve SSCB, Çin Halk Cumhuriyeti ve Meksika davalarında verilen emsal kararlarına yollama yapmıştır. Mahkeme, bu davada, Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde iki yıl yargıçlık yapan Hakim Wald'ın Prinz/Federal Almanya davasında ileri sürdüğü FSIA'nın geriye uygulanmamasının mutlak olmadığı yolundaki aykırı görüş paralelinde karar vermiş ve bu görüşün gerekçesini Altmann kararına yazmıştır.⁶³

62 Letter of Jack. B.Tate Acting Legal Adviser, Department of State to Attorney General Philip B. Perlman, May 19, 1952, reprinted in 26 Dep't (1952) State Bull. 984.

63 Find Law For Legal Professionals, <http://caselaw.findlaw.com/us-9th-circuit/1464064.html>
No.01-5600301-56398 –Altmann v Republic of Austria, s.7.

Mahkeme kararında, ayrıca, Tate mektubundan önceki dönemde de ABD'nin sadece dost ülkelere muafiyet tanıdığı kaydedilmiştir.(1948 yılında Avusturya ABD'ye dost ülke sayılmamakta mıydı?)

Mahkemeye göre Avusturya'nın Klimt tablolarına el koyması 18 Ekim 1907 tarihli Lahey Savaş Hukuku Sözleşmesi'ne aykırı sayılmaktaymış, ayrıca Avusturya tüm Nazi muamelelerini 1946 yılında resmen hukuk dışı saymış, bu nedenle Avusturya savaş sırasındaki malın gaspı dahil vahşet uygulamalarının yargı bağıışıklığından muaf tutulmasını beklememeliymiş. ABD Hükümeti, Almanların işgal ettikleri ülkelerde oradaki halklara karşı uyguladıkları mala zorla ve yasa dışı el koyma eylemlerine karşı olduğunu her zaman açıklamış. Öte yandan, başka ülkelerin (örneğin Belçika, İtalya Mısır, İsviçre Fransa) yasaları ve mahkemeleri de devletin yargı bağıışıklığının mutlak değil, sınırlı olduğunu kabul etmekteymişler.

Avusturya bu resimlerin sahibi Adele Bloch'un bunları Avusturya Galerisine bıraktığını belirtmiş olduğu cihetle, bunlara uluslararası hukuka aykırı olarak mı el konulduğu mahkeme tarafından incelenmiştir. Mahkeme;

- Geçerli bir el koymanın kamu yararına olması gerektiğini,
- Yabancılara, yerlilere kıyasla ayrımcı işlem yapılmamasın icap ettiğini,
- Hakça bir karşılığı ödenmeden mala elkoymanın yasal olmadığını kararına yazmıştır.

Özetle, Mahkeme Klimt tablolarına uluslararası hukuka aykırı olarak el konulduğunu kararlaştırmıştır. Mahkemeyi etkileyen öge, Viyana'nın işgali döneminde Bloch'un evine giren Nazilerin bir süre için de olsa tablolara el koymuş bulunmasıdır. Tablolar, daha sonra bir uzlaşma çerçevesinde müzeye devredilmiş olsa bile, o dönemde Yahudi Avusturyalıların mallarına Naziler tarafından el koyma eyleminin, bir şekilde affedilemeyeceği görüşü Mahkemeyi etkileyen en önemli öge olmuştur.

Mahkeme Avusturya devletini dava tarafı olarak kabul etmekte kendini yetkili gördüğünü kararlaştırmıştır.⁶⁴ Mahkeme resimlerin bulunduğu Avusturya Galerisinin ABD'de ticari faaliyette bulunan bir devlet organı ya da ona bağlı bir kuruluş olup⁶⁵ ABD'de ticari faaliyet yürüttüğünü de karara bağlamıştır.

Mahkeme Avusturya'nın Kaliforniya Mahkemesi'nin yetkisiz olduğu, davanın Avusturya'da görülmesi gerektiği yolundaki itirazını reddetmiş, Avusturya'daki dava giderlerinin yüksekliğinin Avusturya Mahkemesi'nin uygun forum olmaması sonucunu doğurduğunu vurgulamıştır.

64 Altman bu alanda başka emsal kararlarına da yollama yapılmıştır.

65 İngilizce karşılığı "Agency or Instrumentality", FSI, ticari faaliyet.; "either a regular course of commercial conduct or a particular commercial transaction or act" olarak geniş tanımlıyor.

Altmann davasının, ayrıntılı olarak bu incelememize alınmasının nedeni, Türkiye devletine dava açan ABD'deki avukatların dava sürecinde Altmann kararındaki tüm gerekçeleri Avusturya adını silip, Türkiye yazarak dile getireceklerine olan inancımızdır. Bu açıdan konuya eğilecek hukukçularımızın Altmann kararlarını en ince ayrıntısına kadar irdelemesinde yarar vardır.

Sonuç

Ermeniler Kaliforniya'da boş durmuyorlar. Son olarak KSHUY'nin 354.45 maddesinde, Kaliforniya'da ikamet eden Ermeni soykırımı mağdurlarının "yağmalanan" mallarının karşılıklarının yatırıldığı Bankalardan geri alınmasına ilişkin zaman aşımını 31 Mart 2016 tarihine kadar uzatan bir değişiklik yaptırıldılar. Alman Bankasına dava açanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere karşı giriştiği eylemlerle ilgili olarak, Alman Bankalarının ellerinde tuttuklarını iddia ettikleri para ve malları geri almayı amaçlıyorlar.⁶⁶ Mahkeme bu konuda verdiği kararda, "*ABD ve Türkiye arasında I.Dünya Savaşı'ndan sonra akdedilen 1923 Ankara Tazminat Anlaşması'nın, savaş sonrası diplomasisi ile Ermeni soykırımı mağdurlarının taleplerini halletmeye yönelik olduğunu*" vurgulamıştı.⁶⁷

Bütün bu şartlarda ve normal koşullarda, Kaliforniya Mahkemesi'nin;

- a) Türkiye Cumhuriyeti'nin ve ona bağlı organ ve kurumlarının yargı bağımsızlığını kabul etmesi beklenmelidir.
- b) Birinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ile Türkiye arasında akdedilen ve uygulanan Ankara Antlaşması kapsamında ele alınması gereken taleplerin, şimdi yaklaşık 90 yıl sonra canlandırma girişimini reddetmesi beklenmelidir.
- c) KSHUY'nin 354.4 ve 354.45 maddeleri ABD icra organının Türkiye ile diplomatik ilişkilerine zarar verici niteliktedir. Bu maddeler, ABD başkanının yetkilerini kısıtlamaya yönelik olduğundan ABD anayasasına aykırıdır. Ancak, Kaliforniya Mahkemesi bu konuda çelişkili kararlar vermiştir. Bunun düzeltilmesi ABD yürütme organının tavrındaki muğlaklığın sona erdirilmesine bağlıdır.

Doksan yıl önce vuku bulmuş, savaş sonrası yapılan özel antlaşmalarla çözüme bağlanmış ve zaman aşımı süresi geçmiş taleplerin, politik nedenlerle yeniden canlandırılmaması beklenmelidir.

Bütün bunlara rağmen, bazı ABD yargı organlarının siyasal -ve belki de dinsel-yakınlık gerekçeleri ile yanlı, hatta hukuk dışı kararlar alabildikleri görülmektedir.

66 Bkz. Deirmenjian v. Deutsche Bank AG Davası, 2007.

67 İdem. at. 1083.

Ermenilerin açtıkları davalarda da böyle yapılırsa, davayı açanlar bundan somut bir yarar sağlayabilirler mi? Başka bir anlatımla, Türkiye Ermenilere tazminat öder mi? Türk Devleti'nin veya Merkez ve Ziraat Bankalarının mal ve hesaplarına ABD'de el konulabilir mi?

Şimdilik, böyle bir olasılığın gerçekleşmesi çok güç görünüyor. Türk Devleti'nin varlıklarına el koyma eylemi, Türkiye'deki ABD varlıklarına mukabele bilimsel olarak, dava yolu ile el konulmasına kadar uzanacak derin bir krize yol açabilir.

ABD –Türkiye siyasal ilişkilerine ve iki ülke arasındaki karşılıklı çıkarlara büyük zarar vermek Ermeni diasporasının yararına mıdır? Bunlar, dünyada güçlkle ayakta durabilen dengeleri bozmak ve ABD çıkarlarını zedelemek mi isterler? Buna da olumlu yanıt vermek güçtür. Olsa olsa, Ermeni avukatların ve bazı diyaspoya militanlarının gidilebildiği yere kadar gitmek için baskı yapmayı amaçladıkları düşünülebilir. Ancak, bu da, kanımızca, o Ermenilerin ellerindeki kartların gücünü abarttıkları anlamına gelir.

Gene de Türkiye ile büyük bir krizi önlemek isteyecek ABD Hükümeti'nin, ivedilikle harekete geçip, sorunu uluslararası hukuk çerçevesinde değerlendirmesi, 1948 Soykırım Sözleşmesi hükümlerinin, başta yetkili yargı kuralı olmak üzere uygulanması gerektiğini vurgulaması, ayrıca, Uluslararası Adalet Divanı tarafından verilen Bosna kararındaki *“özel kasıt hiç bir kuşku duyulamayacak şekilde ispatlanmadığı takdirde o eyleme soykırım denemez.”* içtihadını ön plana çıkarması doğru olur.

ABD icra organı bugüne kadar, 1915 trajik olaylarını hukuksal bağlamda soykırımı olarak nitelememiştir. Bu dış politika çizgisi Kaliforniya Mahkemesi'ne ABD Hükümeti tarafından hatırlatılmalıdır. ABD Başkanlığı bugüne kadarki beyanlarında “trajedi” veya “büyük felaket” olarak nitelediği elim 1915 olayları nedeni ile Ermenilerin duydukları acıları paylaşmıştır. ABD Hükümeti'nin Türkiye ile Ermenistan arasında olduğu gibi Ermeni ve Türk halkları arasındaki, diyalogu ve barışmayı özendiriminin ABD'nin öncelik verdiği politika olduğunu yinelemesi, sanıyoruz, hakça bir davranış olacaktır.

Öte yandan, hakçalık, her yönetimin tarih sayfalarını okurken tarafsızlığa uymasını ve adil bellek çağrılarını duymazlıktan gelmemesini, sağduyulu davranmasını gerektirir.

AB'NİN BİR ÇERÇEVE KARARINDA SOYKIRIMI İNKÂR SUÇU

(NEGATION OF THE CRIME OF GENOCIDE
IN AN EU FRAMEWORK DECISION)

Yaşar YAKIŞ

TBMM AB Uyum Komisyonu Başkanı
Dışişleri Eski Bakanı

Özet: Avrupa Birliği Konseyi tarafından 28 Kasım 2008 tarihinde kabul edilmiş olan “İrkçılığın ve Yabancı Düşmanlığının Bazı Biçimleri ve İfade Ediliş Tarzları ile Ceza Yasaları Yoluyla Mücadele için AB Çerçeve Kararı” kabul edilmiştir. Bu karar Türkiye’yi de yakından ilgilendirmektedir. Makalede alınan kararın içeriği incelenmekle birlikte asıl amaç Kararda soykırımın nasıl belirleneceği konusunda getirilmiş olan ölçütü irdelemektir.

Anahtar Kelimeler: AB Konseyi, AB Çerçeve Kararı, Soykırım Sözleşmesi

Abstract: The Council Framework Decision on “combating certain forms and expressions of racism and xenophobia by means of criminal law” was adopted on 28 November 2008 by the Council of the EU. This decision closely concerns Turkey. While the article examines the content of this decision, the real aim is to analyze the criteria put forth in the decision on how to determine genocide.

Key Words: Council of the EU, Council Framework Decision, Genocide Convention

1. Hukuki Arka Plan

Avrupa Birliği Konseyi 28 Kasım 2008 tarihinde Türkiye’yi yakından ilgilendiren ve ileride Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz biçimde etkileyebilecek bir Çerçeve Kararı kabul etmiştir. Kararın tam başlığı “İrkçılığın ve Yabancı Düşmanlığının Bazı Biçimleri ve İfade Ediliş Tarzları ile Ceza Yasaları Yoluyla Mücadele için AB Çerçeve Kararı” (EU Framework Decision on Combating Certain Forms and Expressions of Racism and Xenophobia by Means of Criminal Law)’dır.¹ Böyle bir Çerçeve Kararı kabul edilmesi ihtiyacının ortaya çıkması, bazı AB üyesi ülkelerde görülen ırkçılık ve yabancı düşmanlığı belirtilerinin AB ülkelerini

¹ Çerçeve Kararının tam metnine şu link’ten ulaşılabilir:
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32008F0913:EN:NOT>

rahatsız edecek boyutlara ulaştığını ve buna karşı bir önlem alınması ihtiyacının hissedilmeye başladığını göstermektedir.

Bu makalenin amacı AB'nin söz konusu Çerçeve Kararı'nı değil, bu kararda soykırımın nasıl belirleneceği konusunda getirilmiş olan ölçütü irdelemektir. Daha belirgin olmak gerekirse, soykırım olduğu ileri sürülen bir eylemin gerçekte de soykırım olup olmadığını tahkik etmeye yetkili makamın belirlenmesidir. Dolayısıyla bu makalede cevabı aranan soru, herhangi bir ülkenin veya AB gibi bir ülkeler grubunun, taraf oldukları uluslararası bir Sözleşmenin koyduğu kuralları bir yana bırakarak, söz konusu yetkili mahkemeyi belirlemeye kalkışmalarının uluslararası hukuka uygun olup olmadığıdır.

2. Birleşmiş Milletler Soykırım Sözleşmesi

Avrupa Birliği'nin bu konuda izlediği yöntemi bir değerlendirmeye tabi tutabilmek için, önce, AB üyesi ülkelerin vaktiyle taraf oldukları ve halen de taraf olmaya devam ettikleri bir sözleşmede bu konuda yer alan kuralların neler olduğuna bakmak gerekir.

Soykırım suçunun cezalandırılması konusu ilk kez 1948 yılında Birleşmiş Milletler Teşkilatı bünyesinde ele alınmış ve Cenevre'de Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi' (Soykırım Sözleşmesi) imzalanmıştır.² Soykırım konusunda en kapsamlı uluslararası metin bu sözleşmedir. Soykırım suçunun ne olduğu, hangi eylemlerin soykırım olarak nitelendirilebileceği, bu nitelemeyi yapmaya hangi makamların yetkili olacağı bu sözleşmede ayrıntılı biçimde düzenlenmektedir. Bu makalenin amacı Soykırım Sözleşmesi'ni incelemek olmadığı için, burada sadece, soykırım suçunun işlenmiş olup olmadığını belirlemeye yetkili olacak makamlarla alakalı Sözleşme hükümleri ele alınacaktır.

Bir eylemi soykırım olarak niteleme yetkisinin hangi makamlara ait olduğu, Soykırım Sözleşmesi'nin 6 ve 9. maddelerinde belirtilmiştir. Bu maddeler şöyledir:

***Madde 6:** Soykırım suçu ile veya 3. maddede zikredilen öteki suçlarla suçlanan şahıslar, soykırımın gerçekleştiği ülkenin yetkili mahkemesince veya uluslararası bir mahkemenin yargısını kabul eden taraf ülkeler için o mahkeme tarafından yarganırlar.³*

***Madde 9:** Sözleşmeye taraf ülkeler arasında, bir ülkenin soykırımdan yahut III. maddede belirtilen eylemlerden herhangi birinden sorumluluğu konusu da*

2 Sözleşmenin tam metnine şu link'ten ulaşılabilir: <http://www.un-documents.net/cppcg.htm>.

3 "Persons charged with genocide or any of the other acts enumerated in Article 3 shall be tried by a competent tribunal of the State in the territory of which the act was committed, or by such international penal tribunal as may have jurisdiction with respect to those Contracting Parties which shall have accepted its jurisdiction".

*dâhil olmak üzere, işbu Sözleşmenin yorumu, uygulanması veya icrası ile ilgili uyuşmazlıklar, bu uyuşmazlığa taraf olan ülkelerden herhangi biri tarafından Uluslararası Adalet Divanına sunulabilir.*⁴

Bu iki maddede yer alan hükümlere göre soykırım suçunun işlenmiş olup olmadığı hususunda karar vermeye ancak şu üç mahkemeden biri yetkilidir:

- a) *Soykırım suçunun işlenmiş olduğu ülkenin yetkili mahkemesi*
- b) *Bu konuda yargı yetkisine sahip uluslararası bir mahkeme yani usulüne uygun biçimde yetkilendirilmiş uluslararası bir ceza mahkemesi*
- c) *Anlaşmazlığa taraf ülkelerden herhangi birinin talep etmesi halinde (Lahey'deki) Uluslararası Adalet Divanı*

Nitekim geçmişte, soykırım davalarında izlenen yol da bu hükümler doğrultusunda olmuştur. İkinci dünya savaşında Yahudilere karşı soykırım suçu işleyen Alman Naziler yukarıda (a) maddesindeki tanıma uygun olarak Almanya'nın Nürnberg kentinde, Belçikalı Naziler Belçika'nın Mechelen (Malines) kentinde yargılanmışlardır.

Aynı şekilde Ruanda'da soykırım suçu işleyenler de yukarıda (b) maddesindeki tanıma uygun olarak sırf bu amaçla kurulmuş olup bazen Ruanda'da bazen Lahey'de faaliyet gösteren Ruanda Ceza mahkemesinde; Srebrenica'da soykırım suçunu işleyen Sırbistan yöneticileri de yukarıda (c) maddesinde belirtilen Uluslararası Adalet Divanı'nda yargılanmışlardır.

3. AB Çerçeve Kararı

3.1 Çerçeve Kararı Fikrinin AB İçindeki Evrimi

Avrupa Birliği bünyesinde ırkçılığın ve yabancı düşmanlığının cezalandırılması alanındaki çalışmalar AB Konseyi'nin 15 Temmuz 1996 tarihinde aldığı bir Ortak Eylem kararı⁵ ile somut bir çerçeveye oturtulmuştur. Konsey, bu kararla ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile savaşmak için üye devletlerin mümkün olduğu kadar birlikte hareket etmelerini ve bu konudaki mevzuatlarını ve eylemlerini uyumlaştırmalarını

4 "Disputes between the Contracting Parties relating to the interpretation, application or fulfilment of the present Convention, including those relating to the responsibility of a State for genocide or for any of the other acts enumerated in article III, shall be submitted to the International Court of Justice at the request of any of the parties to the dispute".

5 Bu karara "eur-lex.europa.eu ı EUROPA ıEUR-Lex Home" sitesinde "EU Council decision of 15/07/1996 on Joint Action on Racism and Xenophobia" başlığıyla ulaşılabilir.

öngörüyordu. Konseyin, cezalandırılmasını istediği eylemler arasında makalemizi ilgilendirenler karara şöyle yansımıştı:

Madde 1:

- b) *İnsanlığa karşı işlenmiş suçları ve insan hakları ihlallerini ırkçı veya yabancı düşmanlığını hedefleyen biçimde açıkça övmek.*
- c) *8 Nisan 1945 tarihli Londra Anlaşmasına Ek Uluslararası Askeri Mahkeme Kurulması Hakkındaki Şart'ın 6. maddesinde belirtilen suçları, bir grup insana karşı rengi, ırkı, dini, milliyeti veya etnik kökenine nefret veya aşağılama içerecek şekilde açıkça övmek.*

Yukarıdaki (b) paragrafında soykırım suçuna dolaylı olarak atıf yapılmaktadır. Çünkü soykırım, bu paragrafta söz konusu edilen insanlığa karşı işlenmiş suçlar kapsamına girmektedir. Ancak yine de soykırım kelimesinin ayrıca zikredilmesine o aşamada gerek görülmemiştir. Soykırımı inkâr suçunun, dolaylı da olsa, bu metnin kapsamında yer alması, yürütülen çalışmaların soykırımı inkâr suçunu da cezalandırma amacına yönelik olduğu kanısında değilim. O aşamada, soykırımın vukua gelip gelmediğini belirlemede ulusal mahkemeleri de yetkili kılmak amacına yönelik olabileceğine daha da az ihtimal vermek gerekir. Cezalandırılacak ırkçılık ve yabancı düşmanlığının tanımı yapılırken o tarihe kadar olan birikime atıfta bulunmak için bu genel ifade tercih edilmiş olsa gerektir.

(c) paragrafında söz konusu edilen Londra Anlaşması ise Nürnberg Mahkemesi'nin kurulmasıyla ilgili belgedir. Dolayısıyla bu paragrafta cezalandırılması istenen eylem, vuku bulduğu Nürnberg'ce mahkeme kararına bağlanmış olan Yahudi Soykırımı Suçu (holocaust)'dur.

Bu konuda ikinci gelişme 1998 yılında kaydedilmiştir. 21 Aralık 1998 tarihinde AB Konseyi, Avrupa Konseyi ile bir Anlaşma imzalayarak Avrupa Konseyi ve AB arasında işbirliği yapılmasına karar vermiştir. Bu Anlaşma ile Irkçılığı ve Yabancı Düşmanlığımı İzleme Merkezi adıyla bir kurum oluşturulması öngörülmektedir. Bu merkez Viyana'da kurulmuş olup halen faaliyettedir ve kendisine iletilen ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile ilgili bilgileri toplamakta ve bu konuları izlemektedir. Merkez, bu bilgilere dayanarak ırkçılık ve yabancı düşmanlığının boyutları ve nedenleri ile sonuçları hakkında değerlendirmeler yapmaktadır. Görüldüğü üzere çalışmaların bu aşamasında soykırımı inkâr konusu gündemde değildir.

İrkçılık ve yabancı düşmanlığı konusunda bir sonraki adım 2002 yılında atılmıştır. AB Komisyonu 26 Mart 2002 tarihinde AB Konseyine bir Çerçeve Kararı tasarısı

sunmuştur.⁶ Bu tasarıda cezalandırılması istenen suçlar arasında makalemizi ilgilendirenler, tasarının 2. maddesinin (c) ve (d) paragraflarında yer almaktadır. Söz konusu paragraflar şöyledir:

Madde 2:

- c) *Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsünün 6, 7 ve 8. maddelerinde tanımlanan soykırımı, insanlığa karşı suçları, savaş suçlarını, ırkçı ve yabancı düşmanlığını hedefleyen biçimde açıkça övmek;*
- d) *8 Nisan 1945 tarihli Londra Anlaşmasına Ek Uluslararası Askeri Mahkeme Kurulması Hakkındaki Şart'ın 6 maddesinde belirtilen suçları, kamu barışını bozacak biçimde açıkça övmek veya önemsememek.*

Görüldüğü üzere soykırım kelimesi bu aşamada metne girmektedir. Bu tasarıdaki hükümler ile daha sonra Konsey tarafından geliştirilen hükümler arasındaki önemli farklardan biri şudur: Komisyon tasarısı, 2 (c) maddesinde belirtilen suçları açıkça övmeyi cezalandırmak için, bu eylemin “ırkçı ve yabancı düşmanlığını hedefleyen biçimde” yapılmış olması koşulunu aramaktadır. Aynı şekilde 2 (d) maddesindeki suçları veya önemsememeyi cezalandırmak için de, bu fiilin “kamu barışını bozacak biçimde” işlenmiş olması koşulunu aramaktadır. Aşağıda Konsey tarafından kabul edilen Çerçeve Tasarısı'nı incelerken de göreceğimiz üzere, o nihai metinde, suçun hangi tarzda işlenmesi halinde cezalandırılacağı konusunda farklı bir yaklaşım sergilenmektedir. Konsey tasarısında “kamu barışını bozmak” veya “yabancı düşmanlığını hedeflemek” ölçütü yerine, “yabancı düşmanlığından, ırkçılıktan veya soykırımdan zarar görmüş olan şahsa yahut gruba karşı kini veya şiddeti tahrik edecek şekilde” işlenmiş olması, cezalandırmanın ön koşulu haline getirilmiştir.

AB Konseyi, Komisyon'dan gelen bu tasarıyı aldıktan sonra kendi metnini geliştirmiş ve ondan sonraki çalışmalar Konseyin metni üzerinden devam etmiştir. Türkiye'nin bu başlangıç aşamasında söz konusu hazırlıklardan haberdar olup olmadığını bilmiyorum. Ancak haberdar olsa idi gerekli girişimleri muhtemelen daha o tarihte yapmaya başlardı. 2002 yılında, İtalya'nın bu konuda bazı çekinceleri olduğu için Çerçeve Kararı ile ilgili çalışmaların bir süre askıya alındığı anlaşılmaktadır. 2007 yılında konu tekrar canlanmıştır.

Başlangıçta, ırkçılık ve yabancı düşmanlığı ile savaşmak gibi halisane niyetlerle hazırlanan bu Çerçeve Kararı, sonradan, bir AB üyesi ülkenin metne eklettirdiği bir hükümle, çelişkili sonuçlar doğuracak bir metin haline dönüşmüştür. Hatta eklenen bu yeni hüküm nedeniyle Çerçeve Kararı, ırkçılığı ve yabancı düşmanlığını azaltmak

⁶ Tasarının tam metnine “ec.europa.eu/justice/doc_centre/.../doc_rights_discrim_en.htm” sitesinde “EU Council Framework Decision of 26/03/2002 on Racism and Xenophobia” adresiyle ulaşılabilir.

yerine belki de aksine onu arttıracak sonuçlar doğurabilecektir. Bu ihtimal hakkındaki değerlendirmemi makalemin sonunda sunacağım.

3.2. Çerçeve Kararının Hukuki Dayanağı Sağlam mıdır?

Çerçeve Kararı'nın içinde yer alan hükümlerin tartışmasına geçmeden önce bir usul konusuna değinmekte yarar vardır. Acaba, AB Konseyi'nin böyle bir Çerçeve Kararı kabul etmeye yetkisi var mıdır?

AB Komisyonu'nun, soykırımı inkâr suçunu konu alan bir Çerçeve Kararı çıkarmaya yetkisi olup olmadığı ise tartışmaya açıktır.

Konsey'in bir Çerçeve Kararı'nı kabul etmesine yetki verebilecek olan kaynak olarak iki metin akla gelmektedir: Avrupa Birliği Andlaşması (Treaty on European Union, AB Andlaşması) ve Avrupa Birliğinin İşleyişi Hakkındaki Andlaşma (Treaty on the Functioning of the European Union, AB'nin İşleyişi Hakkındaki Andlaşma). Bu iki andlaşma bir araya gelince ona Avrupa Anayasası adı da verilmektedir. Çerçeve kararı çıkarma konusu AB Andlaşması'nın 34.

maddesinde söz konusu ediliyordu. Söz konusu madde şöyle idi:

Madde 34:

2. *Konsey, bu başlık altında zikredilen uygun şekil ve yöntemleri kullanmak suretiyle (Avrupa) Birliği(ni)n hedeflerine ulaşmaya katkısı olabilecek önlemleri alacak ve işbirliğini geliştirecektir. Konsey, bu amaçla, herhangi bir üye devletin veya Komisyonunu inisiyatifi ile;*
- b) *üye ülkelerin yasa ve tüzüklerini birbirlerine yaklaştırmak amacıyla Çerçeve Kararları kabul edebilir.*

Bu madde, Lizbon Andlaşması ile yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak, Lizbon Andlaşması yürürlüğe girmeden çıkarılmış olan çerçeve kararları yürürlükte kalacaklardır. Lizbon Andlaşması 1 Aralık 2009 tarihinde, makalemizin konusunu teşkil eden Çerçeve Kararı ise 6 Aralık 2008 de yürürlüğe girmiştir. Bu nedenle Çerçeve Kararı'nın yürürlükte olmasıyla ilgili bir tartışma yoktur. Bununla birlikte AB Komisyonu'nun, soykırımı inkâr suçunu konu alan bir Çerçeve Kararı çıkarmaya yetkisi olup olmadığı ise tartışmaya açıktır. Başka bir deyişle 34. madde kaldırılmamış olsaydı dahi, Konsey, o maddeye dayanarak soykırımı inkâr suçunu konu alan bir Çerçeve Kararı kabul edebilir miydi?

İrkçılığa ve yabancı düşmanlığına atıfta bulunan ibareler şimdi yürürlükten kalkmış bulunan AB Andlaşması'nın 29. maddesinde yer alıyordu. Bu nedenle Konseyin, bu Çerçeve Kararı'nı çıkarırken yetkisini olsa olsa bu maddelerden almış olabileceğini varsaymak durumundayız. 29. maddede “ırkçılık!” ve “yabancı düşmanlığı” açıkça zikredildiğine göre Konsey'in bu konuda Çerçeve Kararı çıkarma yetkisi bulunduğu sonucuna varabiliriz. Nitekim Konsey de bu yetkiye dayanarak yola çıkmıştı. Fakat yarı yolda, bu Çerçeve Kararı'na “soykırımı inkâr suçu” gibi, anayasal belgelerde yer almayan bir kavram da sokulunca durum değişmiştir. Bu durumda Çerçeve Kararı'nın tamamının mı geçersiz hale geldiği yoksa sadece o Çerçeve Kararı'nda soykırımı inkâr suçunun yer almasının mı geçersiz hale geldiği hususu yargının karar verebileceği bir konudur.

Burada şöyle bir soru akla gelebilir: Konsey'e böyle bir yetkinin verilmiş olduğunun anayasal metinlerde açıkça belirtilmesi bir zorunluluk mudur? Bu soruya cevap vermek için Konsey'e bu yetkiyi veren maddelerin içeriğini incelemek yararlı olacaktır.

Lizbon Andlaşması, AB Andlaşması'nın 34. maddesini yürürlükten kaldırdıktan başka, konumuzla yakından ilgili iki maddeyi de başka maddelere dağıtmıştır. Bunlardan 29. madde AB'nin İşleyişi Hakkında Andlaşma'nın 67 maddesine derc edilmiş; 31. madde ise yine aynı Andlaşma'nın 82, 83 ve 85. maddelerine dağıtılmıştır. Zikrettiğim bu maddeler birlikte mütalaa edildiği zaman bu konuda bir kanaat edinmek mümkündür. Söz konusu maddelerin konumuzu ilgilendiren bölümleri şöyledir:

Madde 67:

Paragraf 3

Avrupa Birliği suçu, ırkçılığı ve yabancı düşmanlığını önlemek ve bunlarla mücadele etmek için gerekli önlemleri almak suretiyle ve gerek polis ve adalet makamları gerekse diğer makamlarla eşgüdüm ve işbirliği önlemleri almak suretiyle ve gerekirse ceza yasalarının birbirlerine yaklaştırılması suretiyle yüksek düzeyde güvenlik sağlamaya çalışacaktır.

Madde 83:

- 1. Avrupa Parlamentosu ve Konsey, olağan yasama yöntemi uyarınca, mahiyeti ve etkileri nedeniyle sınır ötesi boyutları olan veya birlikte mücadele edilmesi gereken özellikle ağır suçlar konusunda suçların ve yaptırımların tanımı ile ilgili asgari kuralları koyabilirler.*

Bu suçlar şunlardır: terör, insan ticareti, kadınların ve çocukların cinsel amaçlı olarak kötüye kullanılması, yasadışı uyuşturucu ticareti, yasadışı silah ticareti, para aklama, yolsuzluk, ödeme yöntemlerinde sahtecilik, bilgisayar suçları ve organize suç.

Anayasal metinler hangi alanlarda birlikte hareket edilmesi gerektiğini belirlerken, bu kapsama girecek suçları oldukça ayrıntılı biçimde saydığı halde, soykırımı inkâr suçunu bunlar arasında saymamıştır. Yasa koyucunun (yani Anayasayı yapanların) Konsey'e soykırımı inkâr suçu konusunda da Çerçeve Kararı çıkarma yetkisi vermek gibi bir niyetleri olsa idi, bu hususu anayasal metinlere de yansıtırlardı. Yansıtmadıklarına göre yasa koyucunun böyle bir niyetinin bulunmadığını farz etmemiz daha makul görünüyor. Aksi takdirde “nullum crimen sine lege” (kanunsuz suç olmaz) ve “nulla poena sine lege” (kanunsuz ceza olmaz) kuralları çiğnenmiş olur. Ceza hukukunun bu iki temel kuralı aslında suç ve ceza ile ilgilidir ve bir eylemin cezalandırılabilmesi için hem o eylemin suç olduğunun, hem de o suça ne kadar ceza verilmesi gerektiğinin belirlenmesine işaret etmektedir. Fakat aynı derece önemli bir şart da o yasayı çıkaran şahıs veya kurumun o yasayı çıkarmaya yetkili kılınmış olmasıdır. Bir hukuk devletinde, usulüne göre yetkilendirilmemiş şahıs veya kurumların yasa çıkarmaları düşünülemez. Başka bir deyişle, soykırımı inkâr suçunun Çerçeve Kararı'na dercedilmiş olması, yasadan kaynaklanmayan bir yetkiyle gerçekleşmiştir. Bu da kanaatimizce Çerçeve Kararı'nı geçersiz hale getirmiştir.

Tartıştığımız konunun hukuki sonucunu değiştirebilecek bir unsur olmamakla birlikte yukarıdaki metinde bir başka husus daha dikkat çekmektedir. Yukarıda 83. maddedeki altı çizilmiş ibareden de görüleceği üzere Lizbon Andlaşması, bu konularda Çerçeve Kararı çıkarma yetkisini Komisyonun elinden almıştır. Komisyonun, bu konulardaki yasama yetkisini, bundan böyle ancak “olağan yasama yöntemiyle (yani “Direktif” (Directive) veya “Tüzük (Regulation) çıkarmak suretiyle)” sürdürmesi gerekecektir.

3.4 Çerçeve Kararının İçeriği

Buraya kadar belirttiğimiz hususlar AB Konseyi'nin Çerçeve Kararı'na, soykırımı inkâr suçunu dahil etmesinin yasal dayanağı bulunup bulunmadığı ile ilgilidir ve bu açıklamalar Konsey'in böyle bir yetkisi bulunmadığını ortaya koymaktadır. Şimdi ise, bir ülkede soykırım yapıp yapılmadığını belirleme konusunda ulusal mahkemelerin yetkili kılınıp kılınamayacağı hususunu inceleyeceğiz.

Çerçeve Kararı'nın 1. maddesi “İrkçilik ve Yabancı Düşmanlığını ilgilendiren Suçlar” başlığını taşımaktadır. Maddenin birinci paragrafında da hangi eylemlerin cezayı gerektiren suçlar olduğu belirtilmektedir. Söz konusu madde şöyledir:

Madde 1:

1. Her üye devlet aşağıdaki kasdi suçların cezalandırılmasını güvence altına almak için gereken önlemleri alacaktır:
  - a) Bir grup şahsa veya böyle bir gruba mensup bir kişiye karşı, ırkı, rengi, dini veya herhangi bir ırka, milliyete veya aileye mensup olması nedeniyle şiddet veya nefreti açıkça teşvik etmek;
  - b) (a) bendinde belirtilen bir suçu broşür, resim veya başka malzemeleri herkese yaymak veya dağıtmak suretiyle işlemek;
  - c) Irk, renk, din, soy veya ulusal ya da etnik kökeninden ötürü bir grup insan veya böyle bir grubun bir mensubuna karşı işlenmiş olan soykırımı, insanlığa karşı suçları ve Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'nün 6, 7 ve 8. maddelerinde tanımlanan savaş suçlarını, böyle bir gruba veya grubun bir mensubuna karşı şiddet veya kını teşvik edecek biçimde açıkça övmek, inkâr etmek veya kabaca önemsememek;
  - d) Irk, renk, din soy veya ulusal ya da etnik kökeninden ötürü bir grup insan veya böyle bir grubun bir mensubuna karşı işlenmiş olan Uluslararası Askeri Ceza Mahkemesini kuran 8 Ağustos 1945 tarihli Londra Anlaşmasına ek Şart'ın 6. maddesinde tanımlanan suçları, böyle bir gruba veya grubun bir mensubuna karşı şiddet veya kını teşvik edecek biçimde açıkça övmek, inkâr etmek veya kabaca önemsememek.
2. Üye devletler, 1. madde çerçevesinde bir eylemi cezalandırırken, bu eylemi sadece kamu düzenini bozan bir eylem olarak veya sadece tehdit edici, kötü niyetli yahut aşağılayıcı bir eylem olarak mütalaa etmekte serbesttirler.
3. Birinci bendde dine yapılan atf, bir grup insan veya böyle bir grubun bir mensubuna karşı farklı ırk, renk, soy, ulusal veya etnik kökenleri bahane edilerek yapılacak eylemleri kapsamak amacıyla yapılmıştır.
4. Herhangi bir üye ülke, bu Çerçeve Kararı'nı kabul ederken veya daha sonra yapacağı bir beyanla, yukarıda 1(c) veya 1(d) bentlerinde belirtilen suçların inkârını veya kaba biçimde önemsemek eylemini, ancak, bu bentlerde belirtilen suçların ya o üye ülkenin mahkemesince ve/veya uluslararası bir mahkemece yahut da sadece uluslararası bir mahkemece

verilmiş kesin bir kararın mevcut olması halinde, cezalandırılması gereken bir suç haline dönüştüreceğini belirtebilir.⁷

Yukarıdaki (c) bendi ile “soykırımı inkâr etme” de, cezalandırılması gereken suçlar arasına alınmış olmaktadır. Soykırım olduğu uluslararası bir mahkeme kararlarıyla da kanıtlanmış olayların inkârının cezalandırılmasını saygıyla ve takdirle karşılamak gerekir. Nitekim Batı’da bazı ülkeler bu eylemi cezalandıran yasalar da çıkarmaya başlamışlardır. Türkiye’nin de bu teşebbüsleri destekleyeceğinden şüphe etmemek gerekir.

Soykırım olduğu uluslararası bir mahkeme kararlarıyla da kanıtlanmış olayların inkârının cezalandırılmasını saygıyla ve takdirle karşılamak gerekir.

Bu makalede, soykırımı inkâr etmenin cezalandırılmasının doğru olup olmadığı tartışılacak değildir. Tartışılacak husus, soykırım olup olmadığı belli olmayan bir olayın inkâr edilmesi halinde ne olacağıdır.

Türkiye açısından sıkıntı yaratabilecek olan sorun 1. maddenin 4. paragrafında yer alan hükümden kaynaklanmaktadır. Anılan paragrafta sıkıntı yaratan hüküm altı çizilmiş olan ibaredir. Metnin İngilizce versiyonunda “only” kelimesinin iki kez kullanılmış olmasının yarattığı cümle düşüklüğü,

bu ibarenin metne sonradan eklenmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Bu bentte yer alan hükümler, üye devletlere şu iki şıktan birini seçme hakkı vermektedir:

- Herhangi bir eylemin ancak yetkili bir uluslararası mahkeme tarafından soykırım olarak nitelenmiş olması halinde, bu eylemi inkâr eden şahısları cezalandırmak; veya
- Herhangi bir eylemin yetkili bir ulusal ve/veya uluslararası mahkeme tarafından soykırım olarak nitelenmiş olması halinde de, bu eylemi inkâr eden şahısları cezalandırmak.

Çerçeve Kararı’nda yer alan bu seçme hakkına göre, herhangi bir ülke Karar’ı kabul ederken bir beyanda bulunarak, eğer kendi ulusal mahkemesi 1. maddenin 1 (c) paragrafında kayıtlı soykırım suçunun işlenmiş olduğuna karar verirse, söz konusu soykırımı inkâr edenleri cezalandıracak kanunları çıkaracağını belirtebilir. Bunu

⁷ Any Member State may, at the time of the adoption of this Framework Decision by the Council, make a statement that it will make punishable denying or grossly trivializing the crimes referred to in paragraph 1 (c) and/ or (d), only if the crimes referred to in these paragraphs have been established by a final decision of a national court of this Member State and /or an international court or by a final decision of an international court only.

belirttikten sonra da, o yasaları çıkarmak, söz konusu ülkenin ahdi yükümlülüğü haline gelmektedir. Zaten Çerçeve Kararı'nın 10. maddesi üye ülkelerin bu yükümlülüğünü bir takvime de bağlamıştır. Söz konusu madde şöyledir:

Madde 10:

1. Üye ülkeler bu Çerçeve Kararı'nın hükümlerine uymak için gerekli önlemleri 28 Kasım 2010 tarihine kadar alacaklardır.
2. Üye ülkeler, aynı tarihe kadar Konsey Sekreteryası'na ve Komisyon'a bu Çerçeve Kararı ile kendilerine yüklenen yükümlülüklerin ulusal yasalara aktarılmış olduğunu gösteren metinleri göndereceklerdir. Bu bilgiler kullanılmak suretiyle Konsey tarafından hazırlanacak bir rapora ve Komisyon tarafından kaleme alınacak bir rapora dayanarak 28 Kasım 2013 tarihinde üye ülkelerin bu Çerçeve Kararı'nın hükümlerine ne ölçüde uydıkları değerlendirilecektir.

Yukarıdaki açıklamalardan da görüleceği üzere, soykırımın belirlenmesi konusunda ulusal mahkemelerin de yetkilendirilebileceği fikri, ne AB Komisyonunun 1996 yılında kabul ettiği Ortak Eylem kararında, ne de AB Komisyonu tarafından hazırlanan ilk Çerçeve Kararı tasarısında yoktu. Bu hükmün metinlere çalışmaların Konsey aşamasında girdiği anlaşılmaktadır.

Çerçeve Kararı, içerdiği hükümleri ihlal edenlere verilecek cezayı da ülkelerin tercihine bırakmamış, bu konuda bir yeknesaklık öngörmüştür. Verilecek ceza Çerçeve Kararı'nın 3. maddesinde düzenlenmiştir. Söz konusu madde şöyledir:

Madde 3:

1. Her üye ülke 1 ve 2. maddelerde belirtilen davranışların etkili, orantılı ve caydırıcı cezai yaptırımlara tabi tutulması için gerekli önlemleri alacaktır.
2. Her üye ülke 1. maddede belirtilen davranışın 1 yıldan 3 yıla kadar hapis cezasıyla cezalandırılması için gerekli önlemleri alacaktır.

Çerçeve Kararı 1. maddede sayılan suçları işleyenleri cezalandırmakla kalmamış, 2. maddede yer alan hükümlerle, bu suçların işlenmesini teşvik edenlerin ve ona yardımcı olanların cezalandırılmalarını da öngörmüştür.

Çerçeve Kararı'nın 5. maddesine göre, 1. maddede belirtilen suçları işleyen şahıs bir tüzel kişiliğin mensubu ise o tüzel kişilik de cezalandırılabilir. Bu suç, tüzel

kişiliğin yöneticisinin gerekli denetimi ve gözetimi yapmamasından kaynaklanmışsa ve suçun işlenmesi tüzel kişiliğe bir yarar sağlıyorsa o tüzel kişiliğin yöneticisi de cezalandırılabilir.

3.5. “İnkâr Etmek ve Önemsememek” ile “Övmek” Arasındaki Fark

Çerçeve Kararı'nın 1. maddesinde dikkat çekici bir başka husus da 4. paragrafta yer almaktadır. Maddenin 1. paragrafının (c) ve (d) bendlerinde, belirtilen suçları “övmek, inkâr etmek ve önemsememek”, cezalandırılması gereken birer eylem olarak tanımlandığı halde, maddenin 4. paragrafında farklı bir yaklaşım sergilenmektedir. Bu paragrafta, “övmek” kelimesi yer almamaktadır. Bu farklı ifadenin uygulamaya yansımaları şöyle olacaktır. 1. paragrafın (c) ve (d) bendlerine göre, maddede sayılan suçları övmek de, inkâr etmek de, önemsememek de suç sayılacaktır. Fakat uluslararası yahut ulusal bir mahkeme örneğin soykırım suçunun işlenmiş olduğuna dair bir karar

verirse, üye devletler bu suçu öven bir şahsı cezalandırmayacaklardır. Çünkü “övmek” fiili bu paragrafta yer almamaktadır. Buna mukabil soykırım suçunu sadece inkâr etmekle veya önemsememekle yetineni ise cezalandıracaklardır. Bunun yanlışlıkla mı böyle yazıldığı anlaşılıyor. Soykırımı övmenin onu inkâr etmekten daha ağır bir suç olduğu kuşkusuzdur. Örneğin, “Ben Ruanda’da soykırım yapıldığı kanısında değilim” diyerek Ruanda soykırımını inkar eden bir şahıs 1–3 yıl hapis cezasına çaptırılacak; buna mukabil, “Ruanda’da iyi ki soykırım yaptılar” diyerek soykırımı öven şahıs cezalandırılmayacaktır.

1. maddenin 4. paragrafındaki başka bir hususa yukarıda değinmiştim. İngilizce metinde “only” kelimesinin bir cümlede iki kez kullanılmasından doğan cümle düşüklüğü de bu paragrafta yer alıyordu. Bu iki husus üst üste geldiği zaman, bu paragrafın yazılmasının bazı zorlamaların ürünü olduğu yolundaki kuşku daha fazla artıyor.

3.6 Çerçeve Kararı'nın Eleştirisi

Çerçeve Kararı böyle bir hüküm getirmekle AB ülkelerine, uluslararası hukukun tanımadığı bir yetkiyi vermiş olmaktadır. Çünkü tüm AB ülkeleri Soykırım Sözleşmesi'ne taraftır ve bu Çerçeve Kararı'yla, söz konusu Sözleşme'yi ihlal etmiş duruma düşmektedirler.

17 Şubat 2011 tarihinde Avrupa Parlamentosu'nun Dışişleri Komisyonu'nda kabul edilen Türkiye İlerleme Raporu'nda bu görüşümüzü teyit eden bir paragraf yer almaktadır. Bu paragraf AB üyesi ülkelerin taraf oldukları uluslararası sözleşmelerin AB müktesebatı haline dönüştüğüne işaret etmektedir. Söz konusu 45. paragraf şöyledir:

“(Avrupa Parlamentosu) Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesinin 27 AB üyesi ülke tarafından, AB tarafından ve AB'ye aday öteki ülkeler tarafından imzalanmış olduğunu ve söz konusu Sözleşmenin AB müktesebatının parçası haline dönüşmüş bulunduğunu belirtir ve Türk hükümetini de gecikmeksizin Sözleşmeyi imzalamaya davet eder”.

Bu metinden de anlaşılmaktadır ki, BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne tüm AB ülkeleri taraf olduğu zaman, söz konusu Sözleşme AB müktesebatı haline dönüşmektedir. Soykırım Sözleşmesi de, tıpkı Deniz Hukuku Sözleşmesi gibi, tüm üye ülkelerin taraf olduğu bir sözleşmedir ve o sözleşmenin de AB müktesebatı haline dönüşmüş olduğunu kabul etmek gerekir. Eğer Soykırım Sözleşmesi AB müktesebatının bir parçası ise, bir eylemin soykırım olup olmadığını belirlemeye yetkili makâmın münhasıran uluslararası bir mahkeme olması gerektiği yolundaki Soykırım Sözleşmesi hükmünün de, AB müktesebatının bir parçası olması ve bu hükmün her üye ülke için bağlayıcı olması gerekir. AB ülkelerinin, Soykırım Sözleşmesi ile yükledikleri taahhütleri bir yana bırakarak, bir eylemin soykırım olup olmadığına karar verebilecek kurumlar arasına, kendi ulusal mahkemelerini de eklemelerinin, AB'de sık sık ileri sürülen hukukun üstünlüğü kuralına uygun olduğunu savunmak inandırıcı değildir.

AB'nin BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'nden kaynaklanan yüklenimlerini bir türlü, Soykırım Sözleşmesinden kaynaklanan yükümlülüklerini başka türlü değerlendirmesi bir çifte standart olarak görünmektedir.

Nitekim Fransa, Çerçeve Kararı'na eklenen bu hükmün yanlış olduğu sonucuna varmış olsa gerek ki Kararı kabul ederken yaptığı beyanla, soykırım suçunun belirlenmesi konusunda kendi mahkemelerini yetkili kılmaktan sarfınazar etmiş ve ancak bu alanda yetkili uluslararası bir mahkemenin salâhiyetli olacağını teslim etmiştir. Böylelikle Fransa, ancak yetkili bir uluslararası mahkeme soykırım suçunun işlenmiş olduğuna karar vermiş ise o spesifik soykırımın inkârını cezalandıracağını söylemiş olmaktadır.

Böylelikle Çerçeve Kararı hem AB anayasal metinlerinin bu konuda Konseyi yetkilendirmemiş olması nedeniyle şekil bakımından, hem de içeriğinin AB üyelerinin daha önce taraf oldukları Soykırım Sözleşmesi'ne aykırı olması nedeniyle esastan AB kurallarına aykırı görünmektedir.

4. AB'nin Çerçeve Kararına Bakışı

4.1. Karma Parlamento Komisyonu ve Çerçeve Kararı

Türkiye, Çerçeve Kararında kendisini sıkıntıya sokan hususları bertaraf etmek için gösterdiği çabaları Türk Parlamentosu ile Avrupa Parlamentosu'nun ortak bir organı olan Karma Parlamento Komisyonu'na (KPK) da taşımıştır. Avrupa Parlamentosu'ndaki hava hakkında bir fikir verebileceği düşüncesiyle oradaki gelişmeleri de özetlemek yararlı olabilir.

Çerçeve Kararı ile ilgili çalışmaların yeniden canlandığı 2007 yılında KPK'nın Türk kanadı da konuyla ilgilenmeye başlamıştır. O tarihlerde eş-başkanlığını yürüttüğüm KPK'da şöyle bir karar alınmıştı: KPK'nın her iki kanadından birer temsilci bir araya gelerek bu konuyu kendi aralarında görüşerek KPK Genel Kuruluna bir rapor sunacaktı. Türk kanadı, bu alanda titiz çalışmaları olan İstanbul Milletvekili emekli Büyükelçi Dr. Şükrü Elekdağ'ı, Avrupa Parlamentosu kanadı da Bayan Arlene McCarty'yi görevlendirdi.

KPK'da yapmak istediğimiz şey basitti. Yukarıda açıklandığı üzere Çerçeve Kararı, uygulamada, üye ülkelere iki seçenek sunuyordu: Birinci seçenek bir eylemin soykırım olarak nitelendirilmesi yetkisini münhasıran uluslararası mahkemelere tanıyordu. İkincisi ise, yetkili bir uluslararası mahkeme yanında, aynı yetkinin ulusal mahkemelere de verilmesi idi. Türkiye, Karar'ın içinde öngörülmüş olan bir tercih mekanizmasını işleterek, birinci seçeneği benimseyen ülkelerin sayısını arttırmak istiyordu.

Fransa, birinci seçeneği benimseyeceğini önceden ilan etmişti. Bu durumda yapılacak şey basitti ve KPK'da alınacak bir kararla üye ülkeleri, Fransa örneğinden esinlenerek, ikinci seçeneği benimsemeye davet etmekten ibaretti. Sayın Elekdağ ve Bayan McCarty bu amaçla bir karar tasarısı da hazırladılar. AB çarklarının içine girince, bu basit karar, oradaki teamüle uyararak, 4 dibace paragrafı, 16 hatırlatma paragrafı ve 7 işlem paragrafından oluşan bir Tavsiye kararı (Recommendation) haline dönüştü. Metnin genişlemesi konuyu sulandırmak isteyenlere geniş imkânlar sunuyordu. Nitekim karar tasarısının çeşitli maddelerinin değiştirilmesi için 46 değişiklik önergesi verildi. Bunlardan 39 u, KPK'nın Avrupa Parlamentosu kanadındaki Yunan veya Kıbrıs Rum milletvekilleri tarafından verilmişti (KPK'nın Avrupa Parlamentosu kanadındaki 24 üyeden 6 sı Yunanistanlı ve Kıbrıslı Rum'dur. Rum ve Yunan milletvekilleri KPK'da ülkelerinin nüfuslarının AB nüfusuna oranının çok üstünde bir sayı ile temsil edilmektedirler. AB nüfusunun sadece % 3 ünü teşkil eden Yunanistan'ın ve GKRY'nin milletvekilleri, KPK'nın Avrupa Parlamentosu kanadındaki üye sayısının % 25 ini teşkil eder duruma gelmiştir).

21–22 Şubat 2011 tarihlerinde Hatay'da yapılan KPK toplantısında konu o kadar sulandırıldı ki Türkiye, kendi sunduğu teklifi geri çekmek zorunda kaldı. Böylelikle, soykırımı belirleyecek mahkeme konusunda Fransa'nın kabul ettiği ölçütten öteki AB ülkelerinin de esinlenmesini telkin eden kararın kabul edilmesi engellenmiş oldu.

4. 2. AB Yetkililerinin Bakış Açısı

Çerçeve Kararı'nın, Soykırım Sözleşmesi hükümlerini ihlal etmekte olduğu hususunu Avrupa Birliği'nin çeşitli kurumlarındaki yetkililerle ve özellikle Avrupa Parlamentosu üyeleriyle birçok kez tartıştım. Bu yetkililerden bazıları şöyle bir muhakeme tarzı ileri sürmektedirler:

“Çerçeve Kararı, Soykırım Sözleşmesine aykırı değildir. Çünkü Soykırım Sözleşmesi, 2. maddesinde tanımlanan soykırımın önlenmesini ve cezalandırılmasını öngörmektedir. Sözleşme daha ileri gidip, kendisinin soykırım olarak tanımlamadığı eylemlerin cezalandırılmasını engellemiyor”.

Bir konuda uluslararası bir sözleşme imzalanması ihtiyacı, benzer suçlar için her ülkede benzer yaptırımlar getirilmesi gereğinden kaynaklanmaktadır.

Muhataplarım bu yaklaşım tarzlarıyla, Soykırım Sözleşmesi tarafından yetkilendirilmemiş bir mahkeme tarafından soykırım olarak tanımlanmış bir eylemin inkâr edilmesi halinde, Çerçeve Kararı'nın o inkârı cezalandırabileceğine yeşil ışık yakmaktadır. Bu muhakeme tarzı, özellikle ceza hukuku ile ilgili alanlarda uluslararası sözleşme imzalanmasını haklı gösteren gerekçeleri zayıflatmaktadır. Bir konuda uluslararası bir sözleşme imzalanması ihtiyacı, benzer suçlar için her ülkede benzer yaptırımlar getirilmesi gereğinden kaynaklanmaktadır. Aksi takdirde potansiyel suçlular, belli bir suçu işlemek için ülke seçme imkânları varsa, işleyecekleri suçun en az ceza ile cezalandırıldıkları ülkeye yöneleceklerdir.

Bu konuyu soykırım suçu açısından ve özellikle bir eylemi soykırım olarak nitelendirmeye yetkili mahkemenin hangi mahkeme olması gerektiği açısından incelersek şöyle bir durum ortaya çıkmaktadır: Ulusal mahkemeler bu konuda yetkili kılınırsa, bir ulusal mahkemenin soykırım olarak değerlendireceği bir eylemi, başka bir ülkenin ulusal mahkemesi soykırım olarak değerlendirmeyebilir. O zaman da her ülkenin farklı bir soykırım tanımı yapmasının yolu açılmış olur. Bunun doğal sonucu olarak da her ülke başka bir ülkenin yaptıklarını kendi ulusal mahkemelerinde soykırım olarak niteleyebilir ve böylelikle karşılıklı bir itham yarışı başlar. Bunun

uluslararası ilişkilere getireceği karmaşıklığı göz ardı edemeyiz. Esasen Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın 1948 yılında bir Soykırım Sözleşmesi kabul etmek suretiyle önlemek istediği durum da tam bu farklı uygulamalardır.

AB, nasıl, Çerçeve Kararı'nı çıkarmak suretiyle 27 ülke arasında yeknesak bir uygulama getirmenin yararına inanıyorsa, BM üyesi ülkeler de 1948 yılında, yeknesak bir uygulama getirmek istemişlerdi ve Soykırım Sözleşmesi'ni kabul etmişlerdi. Şimdi görülüyor ki 27 AB ülkesi bu üniversal uygulamadan koparak kendilerine özgü bir dizi kural getirmeyi tercih ediyorlar. AB bugün bunu yaparsa, yarın Arap Birliği'nin, ASEAN'ın ve İslam Konferansı Örgütü'nün de Çerçeve Kararı'ndaki yöneme benzer yöntemler benimsemelerini ve Avrupa ülkelerinin, sömürgelerinde yapmış oldukları icraatı soykırım olarak değerlendirme konusunda kendi ulusal mahkemelerini yetkili kılmalarını eleştirmek zor olacaktır.

4.3. Fransa'nın Soykırım Konusundaki Tutumu

Soykırım konusu Fransa'da ilgi çekici bir gelişme göstermiştir. 29 Ocak 2001 tarihinde 1915 olaylarını soykırım olarak niteleyen bir yasa Fransız Parlamentosu'nda kabul edilmiş, ancak yasada soykırımı reddetmeye karşı herhangi bir yaptırım getirilmemişti. Bu boşluğu doldurmak için 12 Ekim 2006 tarihinde Ulusal Meclis'te bir yasa kabul edilmiş, ancak söz konusu yasa Senato'da halen gündeme alınmamıştır. 15 Temmuz 2010 tarihinde de bu kez bir grup Sosyalist Partili senatör, Ermenilere soykırım uygulandığını inkâr edenler için cezai yaptırımlar öngören bir yasa teklifi sunmuşlar, fakat konu gündeme alınmamıştır.

Bu arada iki önemli gelişme kaydedilmiştir. Bunlardan biri 18 Kasım 2008 tarihinde Fransa Ulusal Meclisi Başkanı Bernard Accoyer başkanlığında kurulan bir komisyonun yayımlandığı rapordur.⁸ Bu raporda, parlamentoların tarih yazmaya kalkışmaları eleştirilmekte, tarihin, parlamentolar tarafından değil tarihçiler tarafından yazılması gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Ulusal Meclis Başkanı'nın bu görüşü geçerli kaldığı sürece Fransa'da soykırım konusunda parlamentonun bir karar almaması beklenir.

İkinci gelişme de Fransa'nın Çerçeve Kararı'ndaki seçenekler arasında soykırım konusunda uluslararası mahkemeleri yetkili gören şıkkı tercih ettiğini açıklamış olmasıdır. Bu durumda en azından Fransa'da Çerçeve Kararı'nın uygulanması açısından Türkiye'yi sıkıntıya sokacak bir gelişme olmayacağını ümit edebiliriz. Fransa'daki güçlü Ermeni lobisi herhalde konuyu kurcalamaya devam edecektir. Nitekim Accoyer Komisyonu raporuna rağmen, raporun yayınlanmasından yaklaşık

⁸ Rapora şu link'ten ulaşılabilir: <http://www.assemblee-nationale.fr/13/pdf/rap-info/i1262.pdf>

iki yıl sonra bir grup Fransız senatörü yukarıda değindiğimiz yasa tasarısını Senato'ya sunmuşlardır.

4.4 Belçika'nın Soykırım Konusundaki Tutumu

Belçika'da 2005 Mayıs ayında İnkârcılık Yasası'nın kapsamını 1915 olaylarını da içine alacak biçimde genişletilmesi için bir öneri sunulmuş, fakat öneri Haziran 2005 te reddedilmişti. Reddedilen tasarının Bakanlıklararası bir komisyon tarafından incelenmesi kararlaştırılmıştır. Komisyon bu konuyu o tarihten beri gündemine almamıştır.

Başka ülkelerde de Ermeni lobilerinin sürekli faaliyetleri devam etmektedir. 2015 yılına doğru bu faaliyetlerin artacağı kesin gibidir. Bir sonuç alıp alamayacakları o günkü koşullara bağlı olacaktır.

Bernard Lewis 1993 yılında verdiği bir mülakatta, Türklerin 1915 yılında soykırım suçu işlemiş oldukları yolundaki iddiayı "tarihin Ermeni versiyonu" olarak nitelemişti.

5. Soykırımı İnkâr ve İfade Özgürlüğü

Gerçi Çerçeve Kararı'nın 7. maddesinde, bu hükümlerin, Avrupa Anayasası'nda yer alan ifade özgürlüğü, basın ve medya özgürlüğü gibi temel hak ve hürriyetlere aykırı biçimde yorumlanamayacağı yolunda bir hüküm vardır. Ancak, AB ülkelerindeki bazı mahkemelerin bu konuda yasaları ve hakkaniyeti zorlayan kararlar alabildikleri bilinmektedir. Örneğin, Amerikalı tarihçi Bernard Lewis 1993 yılında verdiği bir mülakatta, Türklerin 1915 yılında soykırım suçu işlemiş oldukları yolundaki iddiayı "tarihin Ermeni versiyonu" olarak nitelemişti. Paris mahkemesi 1995 yılında aldığı bir kararla Lewis'in, bu beyanıyla, Ermeni Soykırımını inkâr suçu işlemiş olduğunu belirterek 1 (bir) Fransız Frangı tazminat ödemeye ve bu mahkeme kararının Le Monde gazetesinde yayınlanması için gerekli ilan ücretinin de Lewis'ten alınmasına karar vermiştir. Mahkeme bu kararında Lewis'in, dilediği kanata sahip olabileceğini; fakat "Ermeni Soykırımı için ciddi bir kanıtın mevcut olmadığı yolundaki beyanını ancak kendi tezine aykırı olan unsurları saklamak suretiyle ulaştığına; böylelikle bu kadar duyarlı bir konuda objektif ve basiretli davranma görevini yerine getirmemiş olduğuna" hükmetmiştir.

Benzer bir kararın Avrupa Birliği'ne üye olmayan bir ülkede, İsviçre'de, Doğu Perinçek hakkında alındığı da hatırlanacaktır.

Avrupa Birliği'nde böyle kararlar alabilen mahkemeler mevcut olduğuna göre gelecekte, bu makalenin konusunu teşkil eden Çerçeve Kararı uygulanmaya

başlayınca, yurttaşlarımızı ve soydaşlarımızı nasıl zor günlerin beklediği açıkça görülmektedir. Kaldı ki Paris Mahkemesi'nin aldığı bu karar, Fransa'nın kendi yasalarında Çerçeve Kararı'nın gerektirdiği değişiklikleri henüz yapmadan önceki bir tarihte alınmıştı. Çerçeve Kararı henüz Fransa'da yürürlüğe girmemişken bir Fransız mahkemesi Bernard Lewis'i inkâr suçu ile cezalandırabiliyorsa, soykırımı belirleme yetkisi uluslararası bir mahkemenin inhisarına bırakılsa dahi aynı Fransa'da başka bir mahkemenin Lewis kararına benzer bir karar almayacağına garanti yoktur.

6. Sonuç

Eğer akliselim ağır basmaz da bu Çerçeve Kararı'nın uygulanması basiretsiz yöneticilerin elinde kalırsa AB ülkelerinde yaşayan vatandaşlarımız ve soydaşlarımız hatta turizm veya başka amaçla AB ülkelerine gidecek vatandaşlarımız için büyük sıkıntılar ortaya çıkabilecektir.

Fakat asıl büyük tehlike bu Çerçeve Kararı'nın, hedeflenenin aksine, ırkçılık ve yabancı düşmanlığını önlemek değil onu teşvik etmek gibi bir ters sonuç vermesi ihtimalidir.

Örneğin 2,7 milyon Türk kökenli Almanın ve Türk vatandaşının yaşadığı Almanya'da bir Alman mahkemesinin, 1915 olaylarını soykırım olarak niteleyen bir karar aldığını varsayalım. Bu kadar büyük sayıda Türk kökenlinin yaşadığı bir ülkede, 1915 olaylarını soykırım olarak görmediğini söyleyebilecek bir şahsın çıkması hiç de şaşırtıcı olmaz. Böyle bir şahsın bu söyleminden ötürü cezaya çarptırılması halinde, toplumda Türklerle Almanlar arasında gereksiz bir gerginlik doğacağı kuşkusuzdur. Böyle bir gerginlik Almanya'da ırkçılık ve yabancı düşmanlığının artması için bir reçetedir.

Komisyon gerek 2002 yılında hazırladığı ilk tasarıda, gerekse kesinleşen Çerçeve Kararı metninde kamu düzenine ve kamu barışına ne kadar önem verdiğini bu hususu metne yansıtmak suretiyle ortaya koymuştu. Nitekim Tasarı'nın 2 (d) maddesinde inkâr suçunun "kamu düzenini bozacak biçimde" işlenmesi halinde, nihai metnin 1. maddesinin 2. paragrafında ise aynı suçun "kamu barışını bozacak biçimde" işlenmesi halinde cezalandırılacağı belirtilmektedir. Kamu barışının ve kamu düzeninin korunmasına bu kadar özen gösteren Konsey'in, bir ulusal mahkeme tarafından dünyanın başka bir ülkesinde vukua gelmiş ve ayrıntılarını bilmesi zor tarihi bir olayı soykırım olarak nitelemesi halinde onu inkâr eden bir şahsı cezalandırmasının kamu düzenini ve kamu barışını bozabileceğini öngörememiş olması bir eksikliktir.

SÖYLEŞİLER

(INTERVIEWS)

DEVLET BAKANI VE BAŞMÜZAKERECİ EGEMEN BAĞIŞ İLE SÖYLEŞİ

Her yıl ABD Başkanı'nın 24 Nisan'da yapacağı konuşma Türkiye tarafından dikkatle bekleniyor ve siyasi bir kriz yaşanıp yaşanmayacağı tartışmaları yaşanıyor. Eğer ABD Başkanı, "soykırım" ifadesini kullanırsa ve sık sık gündeme gelen soykırım tasarısı kabul edilirse, bu durum öncelikle Türk-Amerikan ilişkileri açısından, ikinci olarak da Ermeni meselesinin uluslararası arenada algılanması açısından ne tür sonuçlar doğurur?

ABD Başkanlarının yaptığı geleneksel 24 Nisan konuşmaları tüm dünya tarafından yakından takip ediliyor. Kişisel görüşüm olarak, bu konuşmaya tüm taraflarca gereğinden büyük bir anlam yüklediği kanaatindeyim. Zira 1915'te yaşananlar konusunda gerçek hükmü ne ABD Başkanı, ne ABD Senatosu, ne Ermeni Diasporası, ne başka bir siyasi lider veya kurum verecektir. Bu konuda son kararı söyleyecek olan sadece ve sadece bağımsız, objektif ve bilimsel araştırma sonuçlarıdır. Türkiye'de zaten bu konuda Ermenistan'a 2005 yılında yapılan Ortak Tarih Komisyonu kurulması önerisi tartışmaları doğru zemine oturmuştur. Kanaatimce bu komisyon konunun uluslararası platformda da en doğru şekilde algılanması için en iyi yoldur.

Bununla birlikte, biz şu ana kadar bu konuda Başkan Sayın Obama'nın izlediği tutumundan ve tavırlarından genel olarak memnuniyet duyuyoruz. Başkan Obama ve Dışişleri Bakanı Clinton hem Ermenistan ile Türkiye arasında imzalanan protokollere giden süreçte hem de geçtiğimiz yıl bu konuda Senato'ya sunulmaya çalışılan karar tasarılarının engellenmesinde büyük gayret gösterdiler. Bu sağduyulu tutum sayesinde Türk-Amerikan ilişkileri bugün Balkanlardan, Orta Doğu'ya ve Irak'ta Afganistan'a kadar geniş bir coğrafyada tüm hızıyla sürmektedir ve sürmeye devam edecektir.

Başta ABD'deki olmak üzere, Ermeni diasporasının Ermenistan üzerindeki baskıları nedeniyle Türkiye ile Ermenistan arasında bir diyalog gerçekleştirilmesi zor görünüyor. Güçlü diasporanın varlığına rağmen barışçıl bir diyalog imkanını nasıl yakalayabiliriz?

Gerek diaspora gerekse Ermenistan halkı değerlendirilirken bu grupları çok

homojen olarak görüyoruz. Ancak olayın perde arkasına bakıldığında, diasporanın içinde ve Ermenistan vatandaşları arasında Türkiye ile normalleşme sürecini destekleyen çevrelerin de bulunduğunu görüyoruz.

Ben diyalog sürecinde bu konuda asıl rolün Ermenistan halkına ve siyasi liderlerine düştüğüne inanıyorum. Zira bu süreç her şeyden önce Ermenistan'a bölgesinde ve ötesinde yeni işbirliği ve fırsat alanları açmakla kalmayacak, aynı zamanda halkın refah seviyesinin inanılmaz ölçülerde yükselmesi için yeni imkanlar sağlayabilecektir. Yıllardır nerdeyse bir tecrit altında yaşayan Ermenistan halkının ve liderlerinin, artık çıkarlarını ve refahını diasporanın bencil emelleri için feda etmemesi gerekir. Ermenistan halkının, diasporadaki radikal çevrelerin Türkiye hakkındaki olumsuz önyargılarını yenerek hem Türkiye-Ermenistan arasındaki diyaloga hem de iki halk arasındaki ilişkilerin geliştirilmesine destek vermeleri gerektiğini düşünüyorum.

İki ülke arasındaki diyalog ise her şeyden önce güçlü bir siyasi irade gerektirmektedir. Biz Türkiye olarak bu iradeyi göstermeye hazırız ve Ermeni komşularımız da hazır olduğunda bölgede kapsamlı barış ve istikrar yaratılması suretiyle artık her şeyin daha iyiye ve daha güzele doğru gelişeceğine yürekten inanıyoruz.

Avrupa Birliği de bu konuda teşvik edici ve ileriye yönelik adımlar önerebilir. AB bir barış ve uzlaşma projesidir. Sorunlara objektif ve önkoşulsuz yaklaşıldığında herkesin yararına olacak çözümler bulmak kolaylaşacaktır.

Ermeni lobisinin ABD'deki ve Avrupa'daki karar mekanizmalarını etkileme gücü olduğu biliniyor. Bu noktada Türk lobisinin mevcut durumu nedir? ABD ve AB içindeki Türk lobisinin güçlendirilmesi için ne gibi faaliyetler yapılmalıdır?

Tabi Ermeni diasporasının uzun süredir bu ülkelerde bulunuyor olması, ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarına büyük oranda entegre olmaları ve ABD ile Fransa'da özellikle bazı önemli bölgelerde demografik açıdan da ağırlığı çok yakın zamana kadar Ermeni lobisine büyük avantaj sağladı. Bunun ulusal parlamentoların ve Avrupa Parlamentosunun kararlarına yansımaları oldu.

Bu ülkelerde Türk lobisinin örgütlenmeleri biraz gecikti. Ancak, son yıllarda bu konuda yaşanan gelişmeler ümit verici. Özellikle son olarak malum karar tasarısının Senato gündemine alınmaması konusunda Vaşington Büyükelçiliğimizin koordinasyonunda çok etkin bir rol oynayan Türk lobisinin çalışmalarının ulaştığı nokta hepimize gurur veriyor. Tabi bundan sonra da bu çalışmaların ABD'de ve Avrupa'da artarak devam etmesi için elimizden gelen desteği sağlamaya devam edeceğiz. Bu konuda Avrupa'da yaşayan vatandaşlarımızın da nüfus üstünlüklerini en etkin bir şekilde avantaja dönüştürmeleri ve hakkıyla temsil edilebilmeleri için

çabalarımız tüm hızıyla sürdürülecektir. AB İletişim Stratejisi çerçevesinde Türk diasporasına önem veriyor ve stratejimizin önemli bir parçası ve aktörü olarak görüyoruz. Tüm ziyaretlerimde, yurtdışındaki vatandaş derneklerimiz, öğrencilerimiz ve işadamlarımızla bir araya gelmeye özen gösteriyorum. Avrupa ülkelerindeki Türkler ve Türk kökenli vatandaşlarımız ülkemizin AB üyelik sürecinde önemli bir köprü rolü oynamaktadır.

Sözde Ermeni soykırımı iddiaları AB sürecinde Türkiye'nin önüne bir ön şart olarak çıkartılabilir mi? Eğer çıkartılmazsa ve Türkiye AB üyesi olursa, Avrupa Parlamentosu'nun 1987 tarihli soykırımı tanyan kararını nereye koymak gerekiyor?

Bu konuda söyleyebileceğim tek şey, bugün Almanya, Fransa ve Avusturya gibi ülkelere bayraktarlığı yapılan ve ülkemizin “çok büyük, çok fakir ve çok Müslüman” olduğu şeklinde formüle edilen argümanlar ne kadar süreçle ilgisizse, 1915 olayları da AB üyelik sürecimizle o denli alakasızdır. AB'ye üyeliğimiz AB müktesebatına uyumlu ilgilidir. Biz tarihimize yüzleşmekten çekinmiyoruz ve ne olursa olsun gerçeklerden, doğrulardan yanayız. Bu bağlamda, Avrupa Parlamentosunun almış olduğu tavsiye kararı üye ülkeler için bağlayıcılığı olmayan bir tutumdur. Yetkisini aşan ve tarihi, siyasi parametrelerle yargılamaya çalışan talihsiz bir girişim olarak hafızalardaki yerini alacak, ülkemiz açısından hiçbir sonuç doğurmayacaktır. Ayrıca bu kararın, hangi baskı ve hangi çirkin oyunlarla alındığı da bilinmektedir. Bu bile, bu kararın ne kadar anlamsız olduğunu ortaya koymaya yeterlidir.

Türkiye ile Ermenistan arasında bir yakınlaşma süreci yaşandı ve bu süreç sonunda Protokoller imzalandı. Ancak gelinen noktada Protokoller tıkanmış durumda. Bu tıkanıklığın aşılması için somut olarak ne yapılması gerekiyor?

İmzalanan protokoller tüm bölgede yeni bir dönemin habercisi olabilirdi. Protokollerde ortaya konulan unsurların hayata geçirilmesi halinde Güney Kafkasya barış ve istikrarın hüküm süreceği bir coğrafya haline gelecek ve bölge insanları ortak bir geleceğe birlikte daha emin şekilde yürüyeceklerdi. Ancak gelinen aşamada protokollerin imzalandığı dönemdeki ivme yerini umutsuzluğa terk etmeye başlamıştır.

Bildiğiniz gibi geçtiğimiz Nisan ayında Ermeni tarafı Protokolleri askıya aldığını açıkladı, ülkemizde ise Protokoller gerekli siyasi koşullar oluştuğu takdirde görüşülmek ve yürürlüğe sokulmak üzere TBMM'dedir. Tabi, Karabağ sorunu Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ilkesi çerçevesinde çözülmeden, Türkiye Protokolleri onaylamayacak.

Bu noktada en önemli husus, iki taraf arasında güvenin yeniden tesis edilmesi ve

karşılıklı siyasi iradelerin teyit edilmesidir. Bu bağlamda, Sayın Başbakanımızın, Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan'a gönderdiği mektubun önemli bir unsur olduğunu düşünüyorum ve bu mektubun Türkiye'nin sürece bağlılığının bir kanıtı olarak görüyorum. Ermenistan'ın Batıya yaklaşması ve Türkiye'ye güvenmesi çözümlü kolaylaştırıcaktır.

Türkiye Karabağ sorunu çözülmeden ya da sorunun çözümüne yönelik somut gelişmeler yaşanmadan Protokolleri onaylamayacağını açıkladı. Ancak bunun yanı sıra, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin, Protokollerle ilgili vermiş olduğu bir karar var ve bu kararla adeta Protokollerin içi boşaltılmış durumda. Bu noktada, Karabağ sorununda çözüm yoluna girilse dahi, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin kararı dururken, Türkiye'nin Protokolleri onaylaması mümkün mü?

Defalarca vurgulandığı gibi Ermenistan Anayasa Mahkemesinin almış olduğu bu karar protokollerin lafzını ve ruhunu sakatlamış ve uzun süreli çabalardan sonra üzerinde uzlaşılan metinlerden çok daha farklı bir resim ortaya koymuştur. Türkiye uluslararası yükümlülüklerine bağlı bir ülke olarak, protokollerin imzalandığı haliyle uygulamaya konması için kararlılığını ortaya koymuş ve benzer bir duruşu Ermenistan'dan beklemektedir.

İmzalanan iki protokolün yapısı, dili ve üslubuna bakıldığında bir husus çok net olarak ortaya çıkacaktır ki, protokollerin amacı sadece Ermenistan ve Türkiye arasındaki sorunları çözüme bağlamak değil, bütün Kafkaslara genel bir istikrar ve barış sağlamaktır. Bu amaca ulaşılması da ancak bölgedeki kronikleşmeye yüz tutan ve geçen her gün çözümünün daha zor bir hal aldığı Yukarı Karabağ meselesinin Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ilkesi çerçevesinde barışçıl yollardan çözüme kavuşturulmasıdır. Dolayısıyla, Karabağ problemi sadece protokoller açısından değil bütün bölge için kilit bir noktada durmaktadır ve bölgedeki tüm parametreleri değiştirebilecek potansiyeli vardır. Bu konuda Minsk Grubunun girişimlerinin bir an önce sonuç vermesini umut ediyoruz.

Son dönemde Amerika'da yaşayan Ermenilerin, Türkiye aleyhine açmış olduğu tazminat davaları bulunmaktadır. Bu davalardan Türkiye aleyhinde bir karar çıkması ihtimalini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Evvelce belirttiğim gibi, 1915'te neler olup olmadığı ya da bunların nasıl tanımlanacağı konusunda hükmü, parlamento ya da siyasetçiler veremeyeceği gibi yerel ya da başka ülkelerin mahkemeleri de veremez. Bu davalardan sonuç alınacağına inanmıyorum ve diasporanın bu çabalarının süreci baltalamaktan başka bir netice vereceğini düşünmüyorum. Bu davalar ne Ermenistan halkının, ne Türkiye'nin, ne de ABD'nin çıkarlarına hizmet edecektir.

Avrupa'daki entegrasyon sürecinin bir daha savaşların yaşanmaması amacıyla gerçekleştirilen bir barış projesi olduğundan hareketle, Türkiye ile Ermenistan ve belki Kafkaslardaki diğer ülkelerin de dahil olduğu bir entegrasyon sürecinin gerçekleştirilmesi mümkün olabilir mi?

Geçmişte yaşanan tüm bu olaylara ve acılara bakarken asla tek taraflı bir değerlendirme yapmamalıyız. Ortak geleceğimizi ancak adil bir hafıza üzerine bina ettiğimiz takdirde ileriye güvenle bakabiliriz. Ermeni halkıyla bizim bin yıllık tarihimize bakıldığında bunun sadece son 70-80 senelik kısmında, o da Osmanlı İmparatorluğu dağılırken, milliyetçiliklerin ortaya çıktığı bir dönemde, dış güçlerin müdahaleleri sonucu üretilmiş problemler bulabiliriz. Bunun dışında kalan 900 yıl boyunca iki millet aynı toprakları paylaşmış ve karşılıklı sevgi saygı çerçevesinde beraber yaşamışlar ve hala yaşamaya devam etmektedirler. Bugün ülkemizde yaşayan Ermeni toplumu kültürümüzün bir zenginliğidir.

Avrupa'nın tarihine bakıldığında ise böyle bir ortak yaşam kültürü yerine, ülkelerin ve halkların geçmişlerinin ikisi Dünya Savaşı düzeyinde olmak üzere sayısız savaş üzerinden tanımlandığına şahit oluyoruz. Dolayısıyla, Türkiye'nin yakın coğrafyasında oluşturmaya çalıştığı barış ve istikrar havzasının çok daha kolay gerçekleştirilebileceğine inanıyoruz. Suriye, Ürdün ve Lübnan'la gelişen ilişkilerimiz bunun en güzel örneğidir. Çok değil son 10 yılda ilişkilerimizin geldiği nokta ortadadır ve bu ilişkileri daha da ileri taşımak için gerekli irade ve istek hem iki ülkenin liderlerinde hem de halklarında mevcuttur. Biz Ermenistan'la protokolleri imzalarken de, 2008'de bölgede yaşanan sıcak çatışmaların ardından Kafkas İşbirliği ve İstikrar Platformu girişimini ortaya koyarken de, Kafkaslara yönelik barış ve refah vizyonumuzla hareket ettik. İlişkiler tarihin normal akışındaki seyrini bulduğunda Güney Kafkasya'daki tüm ülkelerle entegrasyon ve işbirliği kapılarının sonuna kadar açılacağına inanıyoruz.

DİŐİŐLERİ EŐKİ BAKANII HİKMET ÇETİN İLE SÖYLEŞİ

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Türkiye kısa bir süre içinde, soykırım iddiaları ve Türkiye'nin toprak bütünlüğünü kabul etmemesine rağmen Ermenistan'ı tanıdı. Bu tanımadan beklenti neydi ve başarıya ulaştı mı?

Biz o dönemde hiçbir ayırım yapmadık. Aslında daha evvel Sovyet cumhuriyetleri içinde 16 Aralık 1991 tarihinde henüz Sovyetler Birliği resmen dađılmamıŐken ayrılacak olan tüm ülkelerin bağımsızlığını tanıdık. Bir büyük devlet olarak herhangi bir ayrımcılık yapmadık bu konuda. Yeni bir dönemin başlangıcında Türkiye, Özbekistan'a, Kazakistan'a, Azerbaycan'a nasıl bakıyorsa Ermenistan'a da öyle baktığımızı gösterdi.

Ancak Türkiye'nin bu iyi niyetli yaklaşımına rağmen, Ermenistan tarafından beklenen karşılık gelmedi. Bunun sebebini neye bağlıyorsunuz?

Ermenistan tarafından karşılık bulmaması aslında tamamen Karabağ Sorunu ile ilgiliydi. Biz Ermenistan'ın bazı iddiaları olduğunu ve bu iddiaların da devam edeceğini biliyorduk. Bunlara aldırmadık ve zaman içinde çözülür, bir şekilde sonuca bağlanır diye düşündük. Ama Ermenistan'la ilişkilerin bozulmasının veya gelişmemesinin nedeni Türkiye-Ermenistan arasındaki ikili ilişkilerden ziyade Ermenistan'ın Karabağ ve Karabağ dışındaki Azeri topraklarının %20'sini işgal etmiş olması ve 1.5 milyon insanın topraklarından edilerek kendi topraklarında göçmen durumuna gelmesi ile ilgiliydi.

Türkiye bu süreçte Ermenistan'la arasındaki sorunların giderilebilmesi ve bir çözüme kavuşabilmesi için ne gibi girişimlerde bulundu?

Birçok girişimlerde bulunuldu. Ben Dışışleri Bakanı olarak yeni göreve başlamıştım. 16 Aralık'ta bağımsızlıklarını tanıdık, arkasından 19 Aralık'ta NATO bakanlar toplantısı için Brüksel'e gittim. O dönemde Jimmy Baker ABD Dışışleri bakanıydı, Hovhannisyan Ermenistan Dışışleri bakanıydı. O dönemde Ermenistan-Azerbaycan arasındaki durumun normalleşmesi ve bizimde Ermenistan'la daha iyi ilişkiler içine girebilmemiz için bazı adımlar atmaya düşündük. Ben Azeri meslektaşım, Baker ise Ermeni meslektaşısı ile konuşarak bir araya gelip dörtlü bir toplantı yapmak istedik. Fakat son dakikada Ermenistan Dışışleri Bakanı toplantıya gelmekten vazgeçti. Anımsadığım kadarıyla Baker telefon etti ve "maalesef, Ermenistan Dışışleri Bakanı böyle bir toplantıya gelmek istemiyor". Bizim o dönemdeki amacımız konuyu masaya yatırarak, BM kararıyla da AĞT kararıyla da Azeri toprağı olduğu bilinen Karabağ'daki işgal sorununu çözüme

bağlamak, Ermenistan-Azerbaycan arasında diplomatik ilişki ve ilişkilerin normalleşmesi ile Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde de bir ilerleme kat etmekte ama olmadı. Bunun dışında da birçok kez girişimimiz oldu ancak her seferinde görüşmenin yapılacağı sırada Ermenistan heyeti geri adım attı. Ermenistan o dönemde Kelbecer'i ve yeni bölgeleri işgal etti ve bu şekilde görüşmelerin yapılmasına engel oldu. Yoksa bizim o dönemde Ermenistan Cumhurbaşkanı Ter Petrosyan'la yakın ilişkimiz vardı, her zaman konuşurduk, diyaloga açık bir kişiydi. Tüm eleştirilere rağmen çok yardımımız oldu. Ermenistan'ın çok güç bir döneminde hem parlamento içi hem parlamento dışından büyük tepkiler almamıza rağmen elektrik, buğday yardımı yaptık. Ben o dönemde Azerbaycan Cumhurbaşkanı rahmetli Elçibey'le konuşarak kendisine bunun bir insani yardım olduğunu söyledim ve o da buna karşı olmadığını söylemişti. Buğdayı borç olarak verdik, onların AB'den alacağı buğday vardı ancak bu alımları çok fazla gecikeceği için biz verdik. Yakın ilişkilerimiz oldu, sınır da açıldı zaten. İlişkilerin normalleşmesi durumunda hangi alanlarda işbirliği yapılabileceği konusunda bugün Dışışleri arşivlerinde olan protokoller vardır. Türkiye-Ermenistan arasında kurulacak olan ekonomik ve ticari işbirliği alanlarına yönelik birçok hazırlıklar vardı. Ancak tüm bu hazırlıklar maalesef Ermenistan'ın Karabağ dışında Azerbaycan 7 bölgesini işgaliyle yarım kaldı, sonuçlanmadı. Bu bölgelerden Kelbecer ve Laçin ayrı tutulabilir, bunlar koridordur. Ama onun dışındakiler tamamen Azeri toprağı ve bugün de hala işgal altında.

Türkiye'nin Ermenistan ile sınırlarını kapatmasına neden olan olaylar nasıl gelişti? Türkiye sınırı kapatarak burada ne amaçladı?

Normalde bir ülkeyle sorunlarınız olsa bile sınırınızı kapatmazsınız. Nitekim 1991 yılında Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıdığımızda sınırlar açıldı. Sınırlar 1993 yılında Ermenistan'ın Karabağ dışında, Türkiye'ye de yakın olan bölgeleri işgal etmeye başlayınca geçici olarak kapatıldı ve öyle kaldı. Yani amaç bir önlem almaktı. Sayın rahmetli Haydar Aliyev göreve geldikten sonra ateşkes sağlanmıştı, o dönemde ben görevde değildim. Aslında bana göre Haydar Aliyev'le konuşularak sınır açılabilirdi, ama şimdi uluslararası bir sorun haline geldi. O dönemde tamamen bölge içinde çözülebilecek bir konuydu.

O dönemde sayın rahmetli Özal'ın "Bu mesele artık Azerbaycan-Ermenistan savaşı olmaktan çıktı Büyük Ermenistan hedefine dönüştü" şeklinde açıklaması olmuştu. Sınırım amaç yalnızca Azerbaycan'a destek vermek değil aynı zamanda Türkiye aleyhinde vuku bulan gelişmelerin de önüne geçmekte.

Azerbaycan topraklarının işgali başlamış ve Türkiye sınırına dayanmıştı. O bakımdan sınırlar geçici olarak kapatıldı.

Karabağ Savaşı'nda savaşan tarafların sadece Ermenistan-Azerbaycan

olmadığı, Rusya'nın Ermenistan cephesini silahlandırarak taraf olduğu ve bu yüzden Azerbaycan'ın savaşı kaybettiği yönünde, özellikle Azeri yetkililer tarafından yapılan açıklamalar var. Bu görüşe katılır mısınız?

Elbette Rusya'nın doğrudan olmasa bile dolaylı olarak Ermenistan'a büyük desteği vardı. Rusya'nın üsleri vardı ve Karabağ'da da Ermeniler çoğunlukta idi. Tabi kolay değildi, Sovyetler yeni dağılmıştı.

Bu konuda o dönemde tartışılan bir nokta da şuydu ve bu konuda görüş ayrılıkları çıkmıştı. Moskova ve Kars Antlaşmaları hukuken Türkiye'ye Nahçıvan'a müdahale hakkı veriyor muydu?

O ayrıntıyı bilmiyorum. Ama önemli bir anlaşmadır. Hala da geçerliliğini korumaktadır ve elbette Türkiye'ye bazı haklar vermektedir. Ancak ayrıntıları konusunda çok fazla bilgim yok.

Sizin döneminizde kurulan Minsk Grubu çok uzun bir süredir Karabağ konusunda nihai bir çözüme ulaşmaya çalışıyor. Ancak gelinen noktada somut bir sonuç yok. Nitekim Bazı Azeri yetkililer de artık Minsk Grubu'nun işlevini kaybettiğini dile getiriyorlar. Siz bu süreçte Minsk Grubu'nun bir sonuç alamamış olmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Maalesef aradan uzun yıllar geçmesine rağmen, Minsk Grubu beklenen sonucu vermedi. Etkinliğini belli ölçüde kaybetti. O sistemin çalışmadığı görüldü. Eş başkanların değişmesi gibi bir seçenikle bunun çözülebileceğini sanmıyorum. Ben konunun özellikle Rusya ve ABD'nin desteğiyle Azerbaycan-Ermenistan arasında görüşülerek çözülebileceğine inanıyorum. Ama kısa vadede bir çözüm olasılığı çok düşük. Bu tür uluslararası konularda maalesef şöyle bir durum var. Var olan bir sorunu kısa sürede çözemediğiniz zaman maalesef kronik bir sorun haline geliyor ve çözümü çok güçleşiyor. Kıbrıs ve Karabağ'ı buna örnek verebiliriz. Bugün dünya Orta Doğu'ya endekslendi ama Orta Doğu kadar önemli bir bölge de Kafkaslardır. Bugün Kafkaslarda Osetya ve Abhazya sorunu var ama kronikleşmiş olan sorun Karabağ sorunudur. Bu sorunun çözülmesi hem bölge hem de dünya barışı için son derece önemlidir. Özellikle Türkiye, ABD ve Rusya'nın bu konuda daha çok çaba göstermesi gerekmektedir.

Karabağ konusunda ortada şöyle bir durum var. Normalde, iki ülke arasında bir sorun varsa, bu sorunun çözülmesi için iki tarafında bazı konularda geri adım atması beklenir. Ancak burada farklı bir durum mevcut. Çünkü zaten Azerbaycan'ın toprakları işgal altında ve geri adım atabileceği bir nokta yok. Geri adım atması gereken taraf Ermenistan, fakat ne Ermenistan'da bu yönde bir irade var, ne de Ermenistan'a geri adım attırma niyetinde olan bir

uluslararası güç. Bu durumda sorunun siyaset ve diplomasi ile çözüme olasılığı var mı?

Bence var, aslında atılması gereken adım Protokollerde kaçırıldı. Kelbecer ve Laçın dışındaki yüzde yüz Azeri toprağı olan 5 bölgeden Ermenistan'ın çekilmesi gerekiyor. Orda bir çözüme başlaması sorunun çözülebilmesi için de bir umut olacaktır. Bu bir özveri olmayacaktır, buralar Azeri toprağıdır, Karabağ ile ilgisi yoktur ve işgal altındadır. Bu nedenle atılması gereken ilk adım Ermenistan'ın bu bölgelerden çıkartılmasıdır.

Türkiye-Ermenistan arasındaki normalleşme sürecinde imzalanan Protokolleri ve gelinen noktayı nasıl değerlendiriyorsunuz?

Öncelikle anlaşılan o ki Protokoller hazırlanırken 2 şey yapılmamış. Birincisi Azerbaycan cephesi tam olarak bilgilendirilmemiş, ikincisi ise bu süreçte Karabağ ve işgal edilen Karabağ dışındaki bölgeler gündeme getirilmemiş. Çünkü Ermenistan Karabağ'ın hiç konuşulmadığını belirtti. Ancak Protokoller imzalandıktan sonra Türkiye'ye döndüğünde Karabağ sorunu çözümeden bu Protokoller kabul edilmez denildi. Hatta daha ileri gidilerek, sayın başbakan Azerbaycan'a gitti ve Azerbaycan Meclisi'nde "Karabağ çözümeden sınır açılmaz" dedi. Bu ne demektir biliyor musunuz, "sınır hiçbir zaman açılmayacak" demektir. Çünkü Karabağ sorunun kısa sürede çözülemez. Hem sınır açılsın diye Protokolleri imzalıyorsunuz, ama bu konuları Protokollere koymuyorsunuz. Elbette konu tıkanı. Oysa Azerbaycan'a normalleşme yolunda adım atıldığı söylenebilirdi, hem de Karabağ olmasa bile 5 bölgeden Ermenistan'ın çekilmesi gündeme getirilebilirdi. Eğer bu konulabilmiş olsaydı, tahminim Azerbaycan da buna itiraz etmezdi. Onlar da kendi kamuoylarına; "Bakın Ermenistan işgal ettikleri topraklardan çekiliyor, bu bir iyi adım göstergesidir" diyebilirdi. Ancak bu fırsat kaçtı. Şu anda durumun eskisinden daha iyi olduğunu kimse söyleyemez, Protokoller buzdolabına konuldu, değışen hiçbir şey yok. Protokoller iki ülkenin de gündeminden çıkmış gibi görünüyor. Ne zaman nasıl gündeme gelecek bunu da kimse bilmiyor. Buna karşın Azerbaycan'la bir kırgınlık yaratıldı. Ermenistan'la ilişkilerin normalleşmesi, sınırın açılması ve Protokoller ilke olarak doğru olmakla birlikte, biraz önce bahsettiğim nedenlerden dolayı süreç yanlış yönetildi.

Hepimizin söylediği "bir millet iki devlet" kavramının halklar arasında önemli bir karşılığı olduğunu biliyoruz. Ancak siyasi ve diplomatik ilişkilerde, özellikle Protokoller sürecinde, önemli sorunlar yaşandığı da ortada. Bu çerçevede Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini geliştirmek ve sağlam bir yapısal zemine oturtmak için ne yapılması gerekiyor?

Benim Azerbaycan'la yakın ilişkilerim devam ediyor. Zaman zaman konferanslara gittiğimde, istediğim zaman Aliyev dahil yetkililerle konuşma imkanım oluyor,

konuyu da yakından izliyorum. Benim dönemimde olduğu içinde özellikle Karabağ konusunu yakından izliyorum. Tabi Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde Haydar Aliyev'in ortaya koyduğu “bir millet iki devlet” tanımlaması tarihi bir sözdür. Azerbaycan-Türkiye ilişkileri çok önemlidir, aynı dili konuşan ve aynı kültürü yaşayan kardeş ülkelerdir. Şunu unutmamak gerekir ki, eğer Haydar Aliyev'in ağırlığı ve kararlılığı olmasaydı Bakü-Ceyhan Boru Hattı olmazdı. Ben o dönemi gayet iyi biliyorum. Yabancı şirketler, bu projenin gerçekleşemeyeceğini belirtiyorlardı. Ama Haydar Aliyev tüm ağırlığını koyarak, “bu ya Türkiye üzerinden olacak ya da olmayacak” dedi. Eğer bugün Türkiye tüm dünyada güvenli bir enerji geçiş ülkesidir diye konuşuluyorsa, bunun dayanağı Azerbaycan ile olan boru hattıdır. Çünkü Türkiye üretici bir ülke değıl, transit ülke. Türkiyenin şu ana kadar Azerbaycan silahlı kuvvetlerinin eğitimine de ciddi katkısı olmuştur. O bakımdan, zaman zaman ilişkilerde soğukluk olsa bile, enerji ve ekonomi alanında artan bir işbirliği görüyorum. Bu çok önemlidir, çünkü ekonomik ilişkiler iyi olduğu zaman diğer ilişkiler de zamanla sağlıklı bir zemine oturur.

TARİHÇİ DR. EDWARD ERICKSON İLE SÖYLEŞİ

Ermeni Meselesinin ortaya çıkışında, özellikle ABD, Rusya, Fransa ve İngiltere'nin faaliyetlerini göz önünde bulundurarak, büyük devletlerin rolünü anlatır mısınız?

Özellikle Taşnak ve Hunçakların bulunduğu Ermeni komiteleri, boyut ve kapasite bakımından 1890 yılından sonra dramatik bir şekilde arttı. Her iki komite de hedeflerine ulaşmak için devrimci, sosyalist ve şiddete kendilerini adanmıştı. Her iki grup, Osmanlı İmparatorluğundan çıkmış bağımsız bir Ermenistan yaratmak için kendilerini adanmıştı ve günümüzde terör örgütü olarak adlandırılır. Küçük, bağımsız ve çoğunluğu silahlanmış ve iyi eğitilmiş sözde askeri hücreler halinde gizli örgütler olarak kurulmuşlardı. İki grup da kendi kendine yetemiyordu ve dış finans, dışarıdan güvenli sığınak ve barınaklar ile silah alımına dayanıyordu. Gerçekte, teröristler ve gerilla savaşçıları kendi varlıklarını sürdürebilmek için her zaman dış desteğe ihtiyaçları vardı ve batı güçlerin işbirliği olmadan Ermeni komitelerin başarısız olması büyük bir olasılıktı.

1914'den önce çoğu Büyük Devletler Ermeni eylemlerine bir yere kadar ya destek verdi ya da göz yumdu. Özellikle Rusya ve Bulgaristan, serbest şekilde topraklarında faaliyet göstermelerine izin vererek Ermeni komitelerini cesaretlendirdi ve destekledi. Osmanlı İmparatorluğuna kaçakçılık yoluyla giren pek çok illegal silah bu ülkelerden geliyordu. Fransa ve ABD komitenin para toplama aktivitelerine hoş görüşle yaklaştı ve aynı zamanda İmparatorluğa finansal desteğin girmesine izin verdi. Savaş başladığına Rusya, Fransa ve İngiltere Ermenilerin Osmanlılara karşı ayaklanma çabalarını destekledi. En ağır rolü Ermeni alayları faal bir şekilde yetiştirerek onları Osmanlı topraklarını işgal etmesi için kullanarak Rusya üstlenmişti.

Osmanlı imparatorluğunda birçok Ermeni'nin üst düzey bürokratik görevlerde bulunduğunu biliyoruz. Bu bağlamda Osmanlı'nın Ermeniler özelinde azınlıklara yönelik yaklaşım ve politikası nasıldı?

Osmanlı Hükümetinde pek çok Ermeni önemli pozisyonlarda sadece görev almadı, ama daha önemlisi bu insanlar eğitilmiş, okuma ve yazmasını bilen kişilerdi. Bu yüzden hem hazır bulunuyorlardı hem de ne olduğu hakkında söz sahibiydiler. Dış işleri, demiryolları, iletişim ve ilaç gibi bazı başlıca alanlarda Hükümet azınlıklara güveniyordu. Aynı zamanda, Rumların kıyı ticaretindeki gibi İmparatorluğun Yahudi nüfusu da bankacılık ve finans sektörlerinde benzer bir duruma sahipti. Dahası, Osmanlılar azınlıklarla olan bu uzmanlaşmış ve işbirlikçi ilişkilerin önemini anlamıştı. Bir noktaya kadar Osmanlı devleti geniş

imparatorluğun yetenekli ve verimli azınlıklarını kullanmaktaki gönüllülüğü için bir fazilet sistemi kullanmıştır.

Bazıları, Genç Türklerin Ermeni, Yahudi, Rum ve diğer azınlıkları dışlayarak (ve böylece etnik Türkleri güçlendirerek) “inşa edilmiş bir Türk kimliğine” dayanan bir devlet ve ekonomi yaratmak istediklerini öne sürmüştür. Fakat bunu destekleyen kanıt yetersizdir ve eğitilmiş ve modern Genç Türklerin Ermenilerin Osmanlı devleti ve ekonomisi için önemini takdit edememelerini hayal etmek güçtür.

Ermeni meselesi konusunda bazıları, “soykırım” kelimesinin hukuki bir tanımlama olduğundan yola çıkarak sorunun hukuki bir sorun olduğunu, bazıları ise söz konusu olaylar geçmişte yaşandığı için tarihi bir sorun olduğunu dile getiriyorlar. Bunların yanı sıra, üçüncü bir grup ise, artık sorunun tamamen siyasi bir sorun olduğunu dile getiriyor. Size göre Ermeni meselesi hukuki mi, siyasi m, yoksa tarihi bir sorun mudur? Neden?

Bir tarihçi olarak modern terim ve tanımlamaları geriye dönük bir şekilde tarihi olaylara uygulamakta zorlanıyorum. Bunun basit nedeni ise geçmişteki insanların hayatı bugünkülerden farklı bir bağlamda görmesidir. Örneğin, soykırım suçunun hukuki anlamı İkinci Dünya Savaşı olaylarına doğrudan bağlantılı olan uluslararası hukuktur. Bunun hakkında ne terimler ne de kanunlar 1915 yılında vardı ve bu yüzden bu modern terimi tarihi insanlara ve olaylara uygulamak hem tarih dışıdır hem de uygundur.

Açıkça Ermeni Sorunu bir tarihi sorundur. Bu tarihi sorun modern Türkiye ve bazı ülkeler arasında dış ilişkilerini etkileyen çağdaş bir siyasi sorun haline gelmiştir. Benim fikrim eğer bu tarihi sorun adil ve tarafsız bir şekilde cevaplanırsa, siyasi ve hukuki sorunların çözümleri açık bir şekilde ortaya çıkar ve böylece ele alınabilir. Tarihi sorunu çözmek siyasi sorunu çözmeye yol açar ve öncelik bunun olmalıdır.

Türkiye’nin sözde soykırım iddiaları konusunda Türk, Ermeni ve üçüncü ülke tarihçilerinden oluşacak bir araştırma komisyonu kurulması ve tüm ülkelerin konu ile ilgili arşivlerini açması önerisini ve bu öneriye Ermenistan’ın olumsuz yaklaşmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

Bu öneriyi yüzde yüz destekliyorum, fakat bunun başarısı mevcut tartışmanın dışında olan ve bu konularda henüz bir taraf tutmayan yetkili tarihçilerin desteği ve katılımına bağlıdır. Kısaca böyle bir komisyon için kutuplaşmış toplumların çıkarlarıyla ilgili olmayan “temiz sayfaya sahip olan” tarihçiler gerekir. Aynı zamanda arşivler konusu ulusal devletlerin ötesine gitmektedir, çünkü Ermeni komiteleri ekstra ulusal ve ulus ötesi kuruluşlardır ve günümüzde onların kayıtları ve arşivleri devlet kontrolü altında değildir. Komisyon serbest bir şekilde ve kısıtlanmadan Taşnak Komitesininkiler gibi Amerika’da tutulan gizli arşivlere

erişemezse, böyle bir komisyonun tamamen Ermeni Sorununu çözebileceğini sanmıyorum.

Ermenistan'ın böyle bir komisyon kurmaktaki isteksizliğini açıklayamam. Fakat finanse etme (masrafları kim ödeyecek?), tarafsızlık ve objektiflik sağlamak için komisyon nasıl kurulacak, ne kadar süre ve hangi kurallar altında komisyon işleyecek gibi ilgili konuları göz önünde bulundurmak önemlidir. “Komisyonun çalışmalarının ürünü neye benzeyecek?” veya “komisyon hangi dilde işleyecek?” gibi basit sorular bile tartışmalı olmaya ve kolay kabul edilemeyen sorunlar yaratmaya mahkûmdur. Mesela İngilizce? Komisyonun çalışmaları için hepimiz İngilizcede karar kılabilir miyiz? Büyük olasılıkla hayır... Dolayısıyla ilgi bütün ülkeler arasında ortak nokta olan bazı sorunların ve endişeleri görebilirsiniz.

Birinci Dünya Savaşı'nda hayatını kaybeden Ermenilerin sayısı, Ermenilerin iddia ettiği 1.5 milyon rakamının yarısı kadar bile değildir. Buna karşılık aynı dönemde 2.5 milyona yakın Müslüman hayatını kaybetmiştir ve bu kaybın yaklaşık 1 milyonu Doğu Anadolu bölgesinde gerçekleşmiştir. Bu konuyu, yani I. Dünya Savaşı'ndaki milletlerin kayıpları üzerine genel bir çerçeve çizebilir misiniz?

Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu'da verilen sivil kayıplar, bütün halinde Hristiyan ve Müslüman topluluklar savaş, açlık ve hastalıkla yok edilmesiyle sadece bir felaket olarak adlandırılabilir. Ve kesinlikle bütün katılımcılar için bir derece suçluluk vardır – Rus, Osmanlı ve Ermeni. Şu anda tarihçiler arasında gerçekten ölen sivillerin sayısı ile ilgili bir fikir birliği yoktur. Örneğin, Türk tarihçiler Ermeni kayıplarının sayısını olması gerekenden eksik sayarken, Ermeni yazarlar Müslüman olan Osmanlı sivil kayıpların yüksek sayısını göz ardı eder. Ben gerçekten nüfusla ilgili çalışmalar yürüten ve bunu Osmanlı nüfus sayım verileri ve Hristiyan ataerkili kayıtlarının uzlaşmasına dayandıran Profesör Justin McCarthy'nin vermiş olduğu sayılara daha yakınım.

Sivil kayıplar hakkındaki inançlarım genel orantılılık ilkesine dayanmaktadır. Birinci Dünya Savaşı gibi bir savaş sırasında ölü, ağır yaralı, hafif yaralı, hastalanan vb. açısından can kaybı orantılı olmuştur. Örneğin, 1914-1918 yılları arasında her çarpışmada öldürülen adama karşılık üç kişi yaralanıyordu (içlerinden biri ömür boyu sakat kalıyordu) ve iki kişi hastalıktan hayatını kaybediyordu. Sivil kayıplar da benzer eğilimi takip etmekte ve bilindiği üzere sivillerin çoğu şiddetten değil, hastalık ve yetersiz beslenmeden ölüyordu. Muhtemelen birden beşe kadar olan bir orantıda.

1914 yılında Anadolu'da Ermenilerden daha çok Müslüman vardı. Bu yüzden onlar sayısal olarak, nüfuslarına doğrudan bağlantılı olarak daha fazla kayıp verdi. Bu nüfuslar içerisinde sivil kayıplar maalesef üç gruptan oluşmaktadır – yaşlılar, kadınlar ve çocuklar. Maalesef bu gruplar sadece şiddete değil, aynı zamanda yetersiz beslenmenin etkilerine ve hastalık ile kötü hijyenin yıkıcı etkilerine aşırı derecede

savunmasızdırlar. Aynı zamanda müttefik kuşatmanın Anadolu'nun Hıristiyan ve Müslüman bütün nüfusuna etkileri küçümsenemez ve kayıpların orantılarını anlamak için önemli bir faktördür.

Bu yüzden, benim genel bakış açım ölen her bir Ermeni'ye karşılık dört Osmanlı Müslüman'ı hayatını kaybediyordu. Aynı zamanda toplam sivil can kaybının sayısı içerisinde şiddet içeren bir eylem sırasında ölen her bir insana karşılık muhtemelen beş kişi daha yetersiz beslenme, kötü hijyen ve hastalıklardan ölüyordu. Bu yirminci yüzyılın başlarında Anadolu'daki sivil kayıpların doğasıydı.

Teşkilat-ı Mahsusa'nın Osmanlı Ermenilerin tehciri sırasındaki rolü neydi?

Onun Ermenilerin tehciri sırasında herhangi bir rol oynadığına dair güvenilir hiçbir kanıttan haberim yoktur. Anadolu'da 1914 sonbahar sırasında Teşkilat-ı Mahsusa aktif bir şekilde Rusya ve Osmanlı topraklarında bazı karşı-ayaklanmalarda isyan çıkarmak için uğraşıyordu. Bu kuruluş bir nevi Osmanlı Özel Kuvvetler ünitesi olarak hareket ediyordu, fakat 1915 baharında askeri durum bozulduğunda Teşkilat-ı Mahsusa alayları Osmanlı ordusunu Ruslara karşı geleneksel operasyonlarda güçlendirmişti. Dolayısıyla tehcirin olduğu dönemlerde Teşkilat-ı Mahsusa doğu Anadolu'da rol alamıyordu ve 1916'nın sonlarında hayatta kalmayı başarabilen Teşkilat-ı Mahsusa Osmanlı ordusuyla bütünleşmişti.

Anadolu'daki operasyonlar sadece düşman topraklarında isyan çıkartmaya yönelik daha büyük ve geniş bir Teşkilat-ı Mahsusa stratejik planın küçük bir parçasıydı. Savaşın ilk zamanlarında Teşkilat-ı Mahsusa yerel Müslüman nüfusu sırasıyla Rus ve İngilizlere karşı ayaklanmaya teşvik etmek için Dağıstan ve Mısır'a çok iddialı keşifler başlatmıştı. Başka bir keşif, Sanussi kabilelerini İtalyan ve İngilizlere karşı korumak için Libya'ya gönderilmişti. Son olarak Teşkilat-ı Mahsusa'nın başı Süleyman Askeri tarafından yürütülen bir başka keşif Mezopotamya'ya gitmiş ve burada Iraklı kabileleri işgalci İngilizlere karşı seferber etmeyi denemişlerdir. Bütün bu projeler için kaynaklar yetersizdi ve hepsi başarısız oldu. Bütün bu başarısızlıklarla yıkılan bütün işlevsel kollarının yanında Teşkilat-ı Mahsusa hala pek çok düşman ülkede kuvveti bir istihbarat ağı sürdürmüştür ve bu savaş çabalarına çok değerli bir katkıda bulunmuştur. Sonuç olarak bu teşkilat daha sonra Osmanlı genelkurmayının istihbarat departmanı ile işbirliği yapan bir istihbarat toplama kurumuna dönüşmüştür. Hatta (Kasım 1913'de kurulan) Teşkilat-ı Mahsusa Mayıs veya Haziran 1915'de ortadan kalkmış ve merkez ofisleri Umur-ı Şarkiye olarak isim değiştirerek bu şekilde savaş sonuna kadar devam etmiştir.

Taşnaklar ve İttihat Terakki Partisi arasındaki ilişkilerin doğası neydi?

1908 yılından Ocak 1913'e kadar Ermeni komiteleri Osmanlı hükümetiyle kısmen işbirlikçi bir ilişki içerisindeydi. Bu dönemde Ermeni komiteleri ve İttihat ve Terakki

Cemiyeti pek çok benzer ideal ve hedef paylaşıyordu. Fakat İkinci Balkan Savaşı'ndan sonra doğu Anadolu'da müfettiş generaller oluşturmayı kapsayan ve Büyük Güçler tarafından yürürlüğe konulan Ermeni reform programı Ermeni komiteleri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında büyük gerginliklere yol açmıştır. Daha önceki sağlıklı ilişki kötüye gitmeye başlamıştı. Sırasıyla Ermeniler tarafından gerçekleştirilen şiddet olayları, Ermenilere karşı hükümetin baskı kurma olayları artmıştır. 1914'ün başlarında Ermeni komiteleri ve hükümet arasındaki ilişkiler kötüye gidiyordu. 1914 yazının Erzurum'daki Sekizinci Ermeni Dünya Kongresi'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ermeni komitelerini Rusya'yla olan muhtemel bir savaş sırasında aktif bir şekilde hükümete yardım etmesi için ikna etmeye çalışan bir son dakika girişiminde bulunmuştu. Fakat bu çaba başarısız olmuştur ve Ermeni komiteleri faal bir şekilde bir Rus işgalini desteklemek için birlik olmuştur. Hükümetin istihbarat servisleri kısa bir zamanda bu eylemlerden haberleri olmuştur ve İttihat ve Terakki Cemiyeti Ermeni komitelerini ve özellikle Taşnakları “iç düşmanlar” olarak görmüşlerdir.

MARMARA GAZETESİ BAŞYAZARI ROBER HADDELER İLE SÖYLEŞİ

Sayın Haddeler, Ermeni Araştırmaları Dergisi 10. yılını doldurmuştur. Bu konudaki düşüncelerinizi öğrenebilir miyiz?

Yayınınızın onuncu yılını kutlamaya hazırlandığını duymak benim için hoş bir sürpriz oldu. Ermeni Araştırmaları dergisinin ilk sayısı yayınlandığında nasıl bir ilgi ve memnuniyet duyduğumu gayet iyi hatırlıyorum. Ancak açık konuşmak gerekirse, bu yayının uzun ömürlü olacağını veya bu denli düzenli bir şekilde yayınlanabileceğini pek sanmıyordum. Sadece devamlılığını sürdürmekle kalmadı, ayrıca İngilizce bir paralel yayınlara daha da zenginleşti. Bu başarınız için Yazı işlerinizi ve değerli kadronuzu kutlamama izin verin.

Ermeni Araştırmaları aylık dergisi Ermeni sorunları ile yakından ilgilenen herkes için zengin bir edebiyat platformu. Hiç kuşku yok ki bugün bu sorunla ilgilenen insan sayısı bundan yirmi veya otuz yıl öncesine göre çok daha fazla. Doğal olarak okuyucuların veya bu sorunlarla ilgilenen insanların dergide yayınlanan makalelerle veya verilerle her zaman ve her anlamda görüş birliği içinde olmaları beklenemez, ancak Ermeni Araştırmaları dergisi bol makale ve tarihi belgeler yayınlamaya çok önemli bir hizmeti yerine getirmektedir. Bugün Türkiye'de insanların artık bir takım konularda görüş ve fikirlerini özgürce ifade edebildiği ve tartışabildiği bu dönemde çok zengin bir literatüre ve kaynağa ihtiyaç vardır. Akademik her türlü çalışmanın bu birinci şartını sağlamak açısından derginiz çok önemli bir görev üstlenmiş bulunmaktadır.

Derginizin yönetimini bir kez daha kutluyor ve bu çalışmanın şimdiye kadar olduğu gibi kesintisiz ve başarıyla sürmesini diliyorum.

MİLLETVEKİLİ/TÜRKİYE-ABD PARLAMENTOLARARASI DOSTLUK GRUBU BAŞKANI SUAT KINIKLIOĞLU İLE SÖYLEŞİ

Türk-Amerikan Parlamentolar Arası Dostluk Grubu Başkanı olarak sık sık Amerikalı meslektaşlarınızla görüşme imkânına sahipsiniz. Bu görüşmelerinizde muhataplarınızla Türkiye-Ermenistan arasındaki yakınlaşma sürecini değerlendirme imkânınız oluyor mu? Bu konu ile ilgili yaklaşımlarını nasıl buluyorsunuz?

Tabî ki Amerikan Kongre üyeleriyle, Senatörleriyle Türk-Ermeni normalleşmesiyle ilgili görüşmelerimiz oluyor. Bildiğiniz gibi, Türk-Ermeni normalleşmesi gündeme geldiğinde Protokoller ve o süreç özellikle Türk-Amerikan ilişkilerini önemseyen Kongre üyeleri arasında çok önemli bir heyecan yarattı. Çünkü yıllardır Kongre’de, Dış İlişkiler Komitesi’nde veya Kongre Genel Kurulu’na getirilmeye çalışılan 1915 olaylarına ilişkin tasarılar, Türk-Amerikan ilişkilerinde gereksiz yere bir gerginlik yaratıyordu. Dolayısıyla, Türk-Ermeni normalleşmesi özellikle Türkiye’yi seven, Türkiye’ye dost olan, Türk-Amerikan ilişkilerinin sağlam kalmasını ve daha fazla gelişmesini isteyen ABD Kongre üyeleri tarafından memnuniyetle karşılandı. Bunu görüşüyoruz, genel olarak algılama Protokollerin iki ülkenin parlamentosundan geçip uygulamaya konulmasının, Amerikan Kongresi’nde Ermeni iddialarına karşı çok önemli bir koz olarak kullanılabilceği ve ABD’deki Ermeni kökenli Amerikalılara; “Artık Türkiye ile Ermenistan arasında somut bir normalleşme süreci var, dolayısıyla böyle bir süreçte bu tür tasarıları getirmenin anlamı ve katkısı olmayacaktır” argümanının gelişebileceğini ve bunun önemli oranda yankı bulabileceğini anlıyorlar. Dolayısıyla Amerikan Kongresinde Türk-Ermeni normalleşmesine ilişkin bütün gelişmeler yakından izleniyor.

Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi Ermeni tasarısını, görev süresinin dolmasına günler kala gündeme getirmek için yoğun bir şekilde çalıştı ama Demokratların çoğunlukta olmasına rağmen başarısız oldu. Pelosi’nin bu yoğun çabası ve bundan sonraki muhtemel tasarıların gündeme gelme durumuyla ilgili ne söyleyebilirsiniz?

Yılbaşına çok yakın bir zamanda, 111. Kongre’nin kapanmasına 4-5 gün kala gündeme gelen konu bir nebze bizlere sürpriz oldu, böyle bir beklenti yoktu. Bizlere ve ABD’deki sefaretimize veya oradaki Türk-Amerikan dernekleri ve toplumlarına yansımamıştı. Bu haber alındığında hemen organize olundu ve özellikle sefaretimiz, Türk-Amerikan dernekleri, lobi şirketleri, milletvekilleri olarak bizler, Dışişleri bakanlığımız odaklandık. Memnuniyetle gördük ki,

Türkiye ve biz Türkler takım halinde çalıştığımız zaman sonuç elde etmeyi başarıyoruz. Bu durum da, buna çok iyi bir örnek teşkil ediyor. Amerika’da zaman zaman birbirleri ve kendi aralarında gerginlik yaşayan derneklerimiz ve örgütlerimiz güzel bir işbirliği örneği göstererek Kongre üyeleri nezinde önemli lobi çalışmalarında bulundular. Lobi şirketimiz, sefaretimiz, Dışişleri bakanlığımız, tabii ki sayın başbakanın Obama’ya mektubu, sayın Dışişleri bakanımızın Clinton ile yaptığı telefon görüşmesi, sayın Cumhurbaşkanı’nın da bu konudaki telkinleri sonunda, Amerikan Kongresi’ne bunun gelmesi engelledi. Birazcık, yangından mal kaçırıncasına, böyle bir oldu bittiye getirilerek 111. Kongre’nin son günlerinde, ki biliyorsunuz orada Noel tatili çok önemli bir tatildir, tatile de çok yakın bir zamanda, insanların “oyumu veriyim kurtulayım” şeklinde haleti ruhiye içinde olabilecekleri bir ortamda geçirilmek istendi. Fakat başarılı olunamadı. Bana göre başarılı olunamamasının ana sebebi, özellikle Başkan Obama’nın Türk-Amerikan ilişkilerine verdiği önem, Türk-Amerikan ilişkilerinin bölgesel ve hatta küresel düzlemde giderek artan boyut ve ağırlığı. Amerikan Başkanı’nın seçimlerden önce 1915 olaylarına ilişkin tanımlaması belli. Pelosi’nin de bu konudaki yaklaşımı açık. Fakat buna rağmen, tasarının gündeme gelmemesini Türk diplomasisinin bir başarısı olarak görüyorum. Burada bir noktanın mutlaka altını çizmek gerekiyor. Amerika’daki Türk toplumunun da olgunlaşması, Amerikan iç siyasetinde sonuç alabilecek yöntem ve organizasyon içinde mücadele etmelerinin bu başarıda önemli yeri vardır.

Ama tabii ki bu tasarımı 111. Kongre’ye gelmemesi, bundan sonra bu tür tasarıların gündeme gelmeyeceği anlamına gelmez. Bildiğiniz gibi son yapılan ara seçimlerde Amerikan Kongresi’nde Cumhuriyetçiler çoğunluğu kazanmıştır ve Pelosi’nin meclis başkanı olarak görev süresi sona ermiştir. Cumhuriyetçilerden yeni bir meclis başkanı çıkacak ve bu kişinin genellikle son on yıllarda bizim tespitimiz, Demokratlara nazaran Cumhuriyetçilerin Ermeni tasarılarına ilişkin yaklaşımlarının daha mesafeli olduğunu biliyoruz. Fakat Cumhuriyetçilerin de özellikle İsrail, güvenlik, Orta Doğu meselelerinde daha “şahin” olduklarını da biliyoruz. Dolayısıyla ilginç bir portreyle karşı karşıya olacağız. Bir yandan Ermeni meselesine daha mesafeli olan Cumhuriyetçi bir kongre, fakat aynı zamanda, özellikle Mavi Marmara olayı sebebiyle gerginlik yaşadığımız İsrail’e olan yakınlığıyla bilinen bir kongre olacak. Bunun 1915 olaylarına ilişkin tasarılar nasıl yansıtacağını hep birlikte göreceğiz.

Benim, özellikle yılbaşının hemen öncesindeki bu yenilginin Ermeni Diasporasında ciddi bir tartışmaya yol açacağını düşünüyorum. Zaten bunun belirtilerini görmeye başladık. Tasarının gündeme gelmeyeceğini anlaşılmasından sonra AAA ve ANCA arasındaki tartışmayı izlerseniz, burada ciddi bir gerginlik olduğunu görürsünüz. Tahminim, belki bu ilkbaharda bir girişim olmayacak. 252 nolu tasarı kadük oldu dolayısıyla yeni bir tasarının Dış İlişkiler Komitesi’ne gelmesi gerekiyor. Bildiğiniz gibi geçen Mart ayında tasarımı bir oy farkla, benimde bilfiil içinde olduğum çok yoğun çabalarımıza rağmen, geçirdiler. Önümüzdeki yılın sonbaharında yeniden bir hareketlenme olabilir. Burada, Amerikan Kongresi’nin içinde, özellikle Türk-Amerikan ve Türk-İsrail ilişkilerinin kalitesinin bu konuya nasıl yansıtacağını

izlememiz gerekecek. Ayrıca, 2012 yılında ABD’de seçim var, Amerikan Başkanlık sisteminde de kampanya bir yıl öncesinde parti içinde başlıyor. Yani ABD’yi de önemli ve yoğun bir Başkanlık seçimi yarışı bekliyor. Tabii ki bu denklemi etkileyebilecek pek çok değişken var. Ama ben, kısa vadede de olsa, göreceli olarak bir zaman kazanıldığını düşünüyorum.

Eğer Ermeni tasarısı kabul edilseydi ya da ileride kabul edilirse, Türk-Amerikan ilişkilerinde ne tür somut sonuçlar doğururdu?

Türk-Amerikan ilişkilerinde temenni etmediğimiz ve boyutları kestirilmesi güç olan negatif bir döneme girilir. Bunun somut olarak hangi alanlara yansıtacağı zaten kendi içinde belli. Muhtemelen Afganistan, Pakistan, Orta Doğu barış süreci, Balkanlar, Anti-terörizm, NATO ve bunun gibi birçok alanda yansıtması olacağı kesindir. Bir şey unutulmamalıdır, Türkiye kamuoyu da artık dış politikada önemli bir faktör haline geldi. Özellikle 1 Mart 2003 teskeresinden bu yana, normal ve demokratikleşen bir ülkede olması gerektiği gibi, kamuoyu da dış politika kararlarında önemli bir faktör haline geldi. Dolayısıyla, hiç arzu etmediğimiz böyle bir tasarının ABD Kongresi’nde kabul edilmesi, Türk kamuoyunda ciddi bir yaralanmaya ve tepkiye yol açacaktır. Ve bu tepkiyi kontrol etmenin ne kadar mümkün olacağını kestirmek güçtür. Sanırım Amerikalı dostlarımız, son girişimi bertaraf ederek, aslında Türkiye’deki bu olası tepkinin boyutlarını iyi anladıklarını gösterdiler. Çünkü gerçekten, şu anda ikili ilişkilerimizde bu tür rahatsız edici olaylara ihtiyaç yok. Türkiye ve ABD’nin işbirliği yapacağı birçok alan var ve bu işbirliği her iki tarafın da menfaatindedir. Ermeni tasarısı gibi, Amerikan iç siyaset malzemesi olan bir konunun, böyle önemli bir stratejik ilişkiyi zehirlemesine şimdiye kadar müsaade edilmediği gibi bundan sonra da müsaade edilmemelidir.

Son dönemde ABD’de Türkiye aleyhine açılan tazminat davaları bulunmaktadır. Konu ile ilgili hukuki gerçekler herkes tarafından bilinmesine rağmen, bu davaların açılmasını neye bağlıyorsunuz?

Bu davaların ısrarla açılması ve burada 1915 olaylarını soykırım olarak tanımlama ve tescil ettirme gayretlerini, daha uzun vadeli ve kapsamlı bir Ermeni Diasporası stratejisi olarak görmek lazım. Bu stratejinin ana ayaklarından birincisi, 1915 olaylarını soykırım olarak tanımlayıp, soykırım kelimesinin ve tanımlamasının getirdiği hukuki yaptırım olanaklarından yararlanmak ve bu yaptırım olanaklarının en önemlileri tazminat davalarının, mal-mülk gibi tanzim edilmesi istenen konuların gündeme gelmesi ve hatta daha maceracı ve agresif diaspora çevrelerinden duyduğumuz toprak taleplerini meşru hale getirebilecek hukuksal, siyasal ve psikolojik bir zeminin hazırlanması. Buradaki temel amaç budur. Denilecektir ki, Kalifornia .... Mahkemesi, açılan şu davaya binaen, 1915 olaylarını soykırım olarak tanımlayıp bu sebeple, ... yerlerdeki malların Ermenilere geri verilmesi için, Amerikan hükümetinin Amerikan vatandaşı olan Ermeniler adına Türkiye üzerine

baskı yapmasını isteyeceklerdir. Ancak 1948 soykırım sözleşmesi bu konuda net. Geriye dönük böyle bir hukuksal sürecin başlatılması mümkün değil. Ama ne yazık ki, günümüzde soykırım kelimesi artık çok rahatça, 1948 sözleşmesindeki anlamından ve çerçevesinden uzaklaştırılarak ve yumuşatılarak her yerde kullanılıyor. Ancak bizim için önemli olan şudur. Amerikan Eyalet Mahkemelerinde bu tür kararlar alınsa bile, bunların hukuki olarak bir sonuç doğurma ihtimali zor. Fakat psikolojik ve siyasi bir baskı aracı olarak kullanılma olanağı olduğunu unutmamamız gerekir.

Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan Protokollerle birlikte ilişkilerde bir normalleşme sürecine girilmesi amaçlanıyordu. Ancak Protokoller şu an bir çıkmaza girmiş durumda. Size göre bu durumun temel sebebi nedir ve aşılması için neler yapılması gerekiyor?

Bu sorunun temel sebebi, bence iki tarafın da Protokolleri müzakere ederken, Protokollerin içine yerleştirilen muğlâklığı farklı anlaması. Bu farklı anlaşımaların getirdiğı yankıların, özellikle bölgesel bir sorun olan Karabağ sorununa sirayet etmesi ve Karabağ sorununa bizim düşündüğümüz yönde, en azından şu ana kadar, bir etkisinin olmaması. Biz Türkiye ile Ermenistan arasındaki normalleşmenin ikili değil bölgesel bir konu olduğuna inanıyoruz. Türkiye ile Ermenistan arasında normalleşmeye giderken, iki ülkenin hemen yanı başındaki anormal bir durum olan Karabağ meselesinin ve oradaki toprak işgalinin bu konudan tamamen soyutlanmasının sonuç getiremeyeceğini ifade ettik. Bu konuda sayın başbakanımızın da ifadeleri net. Fakat Türk-Ermeni normalleşmesinin çok önemli bir konu olduğunu özellikle dış siyasetimizin komşuluk boyutuyla ilgili Güney Kafkasya'yı ilgilendiren çok önemli bir boyutu olduğunun da altını çizmek gerekiyor. Bana göre, normalleşme meselesinin bundan sonraki durağı 2011 seçimlerinden sonraki ilk sonbahardır, yani önümüzdeki yılın sonbaharı. Çünkü muhtemelen Haziran ayında seçimler tamamlanır, hükümet kurulur, akabinde meclis tatile girer, Ekim 2011'de Meclis yeniden açıldığı zaman, o sonbaharda ya da ilkbahara doğru bir fırsat penceresi olabilir. Ama bu fırsat penceresinin oluşabilmesi için sadece Türkiye ile Ermenistan arasındaki bir konu olmadığını, bunun Azerbaycan'ı da ilgilendiren bir boyutu olduğunu unutmamamız gerekiyor. Benim temennim, Protokollerin hayata geçirilmesi, Türkiye-Ermenistan sınırının açılması ve bununla paralel olarak Karabağ'da bir çözüm sürecine girilmesi, en azından bir yol haritasının ifade edilmesi. Bu, Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye'nin çıkarımadır. Ama ihtimal dâhilindedir ki, Karabağ konusunda bir kıpırdama olmayabilir ve bu durumda da şu anda olduğu gibi, Ermeni normalleşmesinde askıya alınma durumu bir süre daha devam edebilir. Açıkçası bunu konunun ana muhatapları olan Azerbaycan ve Ermenistan'ın kendisinin belirleyeceğini düşünüyoruz.

Protokoller imzalandıktan sonra Ermenistan'da yaşayan Ermenilerle Diaspora'ya mensup Ermeniler arasında Protokoller konusunda görüş ayrılığı

olduğunu gördük. Diaspora çok sertken, Ermenistan'da yaşayan Ermeniler nispeten daha ılımlıydı. Bildiğim kadarıyla sizin de Ermenistan'da bazı temaslarınız oldu. Aradaki bu farkı nasıl değerlendiriyorsunuz?

Türkiye açısından buradaki algılama ve yaklaşım farkı aslında çok ilginç. Kaliforniya'da zengin villalarında oturan Diaspora Ermenileriyle ki onlar için önemli olan bir tek şey var, o da tek bir kelime ve o kelimenin uluslararası camia tarafından kabul edilmesi, Erivan'da, Gümrü'de ya da Erivan taşrasında maddi durumu pek yerinde olmayan Ermenilerin algılamaları ve yaklaşımları arasında ciddi uçurumlar var. Protokollerin ortaya çıkması şunu gösterdi ki, Ermenistan'da sivil toplum örgütü, siyaset sınıfının önemli bir bölümü Türkiye ile normalleşmek istiyor, sınırların açılmasını, Türkiye ile ticaret yapmak, Türkleri daha yakından tanımak istiyor. Bir zamanlar birlikte yaşadığımız toprakları ziyaret etmek istiyor. Dolayısıyla daha normal ve daha somut, günümüze ait beklentileri var. Geleceklerini inşa etmek istiyorlar, çocuklarına daha iyi bir gelecek hazırlamak istiyorlar ve bu yüzden Türkiye gibi bölgenin devi, büyük bir ekonomik motor olan ülkeyle iyi ilişkiler geliştirmek istiyorlar. Diasporanın ise bu tür bir endişesi yok. Diaspora, madden, fiziken Türkiye ve Ermenistan'dan çok uzak, buldukları ülkeye entegre olmuş insanlar. Elbette diasporayı da ayırmak lazım, diaspora içinde protokollere destek veren unsurlar da var, her ne kadar destek vermeyenlerin sesi daha fazla çıkmış olsa da, destek veren unsurların azımsanmayacak oranda olduğunu bilmemiz lazım. Bu destek vermeyen unsurlar hala 1915 ve sonrasını atlatamamış, geçmişte yaşayan, 1915'le ilgili tek bir kelime üzerinden siyaset yapıyorlar. Elbette bu üzücü, bizim açımızdan hayal kırıklığı yaratan bir durum ama bizim muhatabımız Sarkisyan ve Ermenistan Devletidir. İnşallah bu süreç ilerde hızlanır ve daha somut bir aşamaya gelirse, belki Ermeni Diasporasının belirli unsurlarıyla da diyalog içinde olup, Türk-Ermeni normalleşmesinin ne kadar önemli olduğunu anlatabiliriz.

Türkiye'nin Güney Kafkasya ülkelerinden Gürcistan ve Azerbaycan ile olumlu ilişkileri var. Bu ülkeler arasına Ermenistan'ın katılmasıyla, Türkiye'nin daha kapsamlı bir Kafkasya politikası yürütmesinden söz edebilir miyiz? Bu durum bölgede nasıl bir etki yaratır? Çünkü şu anda Ermenistan ile ilişki kuramadığımız için Güney Kafkasya politikasının bir ayağı eksik durumda.

Doğru bir tespit. Öncelikle Güney Kafkasya'nın bizim komşuluk siyasetimiz içinde önemli bir yeri olduğunu altını çizmek lazım. Bizim bütün komşularımızla entegrasyon, ticaretin artırılması gibi hedeflerimiz olduğu gibi, Güney Kafkasya ülkeleriyle de aynı şekilde hedeflerimiz var. Ancak ne yazık ki Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunlar, Karabağ Savaşı ve Ermeni kuvvetlerinin Azerbaycan topraklarını işgalinden dolayı, istediğimiz gibi verimli bir işbirliğine giremiyoruz. Zaten Türk-Ermeni yakınlaşmasının arkasında yatan en önemli saiklerden biri de 2002 yılından beri yürüttüğümüz komşuluk siyasetimizin, komşuluk alanımıza olan yansımaysdı. Şu anda, daha yoğun olarak Gürcistan ve Azerbaycan'la ilişkilerimizi geliştiriyoruz ama temennimiz o ki Ermenistan da bu ülkeler arasına katılır. Olumlu

ve umut verici olan gelişme, sivil toplum örgütleri ve halklar arasındaki iletişim. Biliyorsunuz on binlerce Ermeni ülkemizde çalışıp ikamet ediyor, ticarete nispeten bir artış var ama bunlar sorunu çözmiyor. Esas hedefimiz Türk-Ermeni normalleşmesinin sağlanması, Karabağ sorununun çözülmesi ve Güney Kafkasya'nın Türkiye'nin arka bahçesi haline gelmesi.

Karabağ sorunu yaklaşık 20 yıldır çözülüyor. Minsk Grubu'nun devam eden süreçte konuya henüz somut bir çözüm getirebilmiş değil. Siz, Minsk Grubu'nun çalışmalarında gelinen noktayı nasıl değerlendiriyorsunuz ve Karabağ'da barışa gidecek bir yol haritası üzerinde anlaşılabilirliğini düşünüyor musunuz?

Karabağ'da bir anlaşmanın neleri içereceği aşağı yukarı belli. Belli olmayan nokta Karabağ'ın statüsü konusu. Bu konuda Azerbaycan ve Ermenistan arasında önemli farklılıklar var. Konu bu noktada kilitleniyor. Rayonların iadesi, Ermenistanla Karabağ arasında koridor olması gibi sorunlar aşılabilecek konulardır. Fakat Karabağ'ın statüsünün nasıl ve ne zaman belirleneceği konusunda anlaşmazlık var. Minsk grubu gerçekten de çok uzun zamandan beri bu konu ile uğraşmasına ve eş başkanlar arasında göreceli olarak bir uyum olmasına rağmen bir sonuç alınamamıştır. Bana göre sonuç alınamamasının ana sebebi Ermenistan ve Azerbaycan tarafında yeterli siyasi iradenin olmamasıdır. Çünkü şu andaki dondurulmuş hal, bir şekilde her iki ülkenin de kabul ettiği bir durum ve değiştirmek için çok zorlandığı bir fotoğrafla karşı karşıya değiliz. Zaman zaman, özellikle son bir iki yıldır Azeri tarafından bu konu ile ilgili daha yüksek perdeden söylemler duyuyoruz ama icraat meselesinde Azerbaycan tarafının Karabağ'daki statünün değiştirilmesi konusunda çok fazla bir gayret içinde olduğunu göremedim.

Sanırım Azerbaycan'ın son iki yıldır bu konuyu daha fazla gündeme taşımada 2008 yılındaki Rusya-Gürcistan savaşı ve sonrasında ortaya çıkan G. Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlığının da etkisi var. Nitekim Aliyev, bazı açıklamalarında, Karabağ'da bu tür bir oldu bittiye izin vermeyeceklerini dile getirmişti.

Elbette 2008 yılındaki Rusya-Gürcistan savaşı bölgede çok önemli bir etki yarattı. Bu etkinin Azerbaycan tarafından da algılanması gayet doğal. Ancak yavaş yavaş 2008'de yaşananların geride kaldığı bir döneme gidildiğini düşünüyorum. Karabağ'da bu tür bir oldu bittinin gerçekleşmeyeceği kanaatindeyim. Çünkü Azerbaycanla Rusya arasında da çok önemli ilişkiler var. Buradaki ana mesele şudur: Türkler, Ermenileri Azeriler, Ruslar, şu anda olduğu gibi, ticaretin kısıtlı, güvenlik endişelerinin olduğu, sıkıntılı bir Güney Kafkasya'da mı yaşamak istiyorlar yoksa daha fazla işbirliğinin, hem Türkiye'nin hem de Rusya'nın olumlu katkı sağlayabileceği bir Güney Kafkasya mı arzu ediyorlar? Bunun muhasebesinin iyi yapılması gerekiyor. Şu ana kadar Erivan ve Bakü'de yeterli siyasi irade göremedim.

Her iki tarafta kritik adımları atmaya muktedir gözüküyor. Böyle bir durumda, ya çok ciddi bir istikrarsızlık sonucu yeni bir statüko oluşur veya siyasi irade gelişir. Ben, bu dondurulmuş sürenin bir müddet daha devam edeceğini düşünüyorum. Yani, Karabağ'ın statüsünün belli olmadığı, Karabağ'daki işgalin devam ettiği, rayonların bir şekilde Ermenistan'ın kontrolünde olduğu fakat aynı zamanda bölgedeki bu sıkıntılı halin devam edeceği bir dönem bekliyorum. Bu durumu değiştirebilecek şeylerden bir tanesi Protokollerdi. Ama şu anda, dediğim gibi, Protokoller önümüzdeki yılın sonbaharına kadar askıda.

Elbette iki ülke arasında herhangi bir konuda anlaşmazlık varsa, tarafların her ikisinin belli oranlarda taviz vermesi gerekir. Ancak burada farklı bir durum söz konusu. Azerbaycan taviz verecek bir durumda değil çünkü toprakları işgal altında. Taviz vermesi gereken taraf Ermenistan ancak bu tavizi Ermenistan'a verdirecek uluslar arası bir baskı ya da güç yok. Bu konuda ne söyleyebilirsiniz?

Karabağ çok maksimalist bir yaklaşım içinde. Karabağlılara sorarsanız onlar bağımsızlık istiyor. Karabağ Ermenileriyle Ermenistan Ermenileri arasında da bir gerginlik var. Bunun sebeplerinden bir tanesi, çok ilginç bir şekilde Karabağ ve bu coğrafyanın dış dünyadan fazlasıyla soyutlanmış, hala eski parametrelerle düşünen, hemen yanı başımızda olmasına rağmen, 19. yüzyıl hesaplarıyla çalışan siyasi bir düşünce içinde olması. "Aldığının hepsini alırım, kimseye bir şey vermem" türünden yaklaşımın olduğu bir coğrafyadan bahsediyoruz. Bu pozisyonun şu ana kadar sürdürülebiliyor olmasının bir sebebi de, sizin dediğiniz gibi, şu anda hiçbir uluslararası güç veya bir aktörün bu statükoyu değiştirmek için ciddi bir irade göstermemesi. Ne Rusya, ne Türkiye, ne Amerika ne de Avrupa Birliği etki edebilecek derecede olaya müdahil olmadı. Bir de şunu unutmamak lazım: Karabağ'da ve Ermenistan içinde şu andaki statünün devam etmesini, orta ve uzun vadede Karabağ'ın bağımsızlığına hizmet edeceğini veya bu statükonun bir şekilde de-facto kabul edilebileceği mantığıyla hareket edenler de var. Dolayısıyla bu dondurulmuş statünün devamını bir şekilde kazanım ve bağımsızlığa gidecek bir süreç olarak görüyorlar. Elbette bu dondurulmuş statünün Ermenistan'ın aleyhine olduğu noktasında karşı bir argüman da ortaya konulabilir.

TARİHÇİ PROF. DR. GUENTER LEWY İLE SÖYLEŞİ

Ermeni Tehciri'nde 642000 Ermeni'nin hayatını kaybettiğini öne sürüyorsunuz. Justin McCarthy bu sayının 600000 ile 850000 arasında olduğunu iddia ediyor. Ermeni tarihçilerin ise bu rakamı 1,5 ile 2 milyon civarında olduğunu söylüyorlar. Hayatını kaybeden Osmanlı Ermenilerinin sayısı üzerine bu kadar farklı görüşler olmasını neye bağlıyorsunuz? Sizin ortaya koyduğunuz görüşün temelinde ne yatıyor?

Tehcir sırasında hayatını kaybeden Ermenilerin sayısını saptamanın tek yolu Ermeni nüfusunun sayısını savaştan önce ve sonra karşılaştırmaktır. O sayıdan hem Ermeni devrimciler tarafından yapılan gerilla savaşı sonucu can veren Ermenilerin sayısını hem de İslam'a değişen veya değişmek zorunda kalan Ermenilerin sayısını çıkarmamız gerekir.

Maalesef bütün bu nüfuslar için doğru istatistikler yoktur ve dolayısıyla bir kişi tahminlerle yetinmelidir. Ermeniler savaştan önce sağ olan Ermenilerin sayısını abartırken Türkler tam tersini yapmışlardır. Aynıısı tehcir sırasında hayatını kaybedenlerin sayısı için de geçerlidir. Ben demograflar ve benzer şekilde yetkili yazarların ortaya koydukları rakamları kullandım ve Ermeni kurbanları için 642,000 rakamına ulaştım. Bu sayıyı az çok güvenilir bir tahmin olarak görsen de sonuçta bir tahmin olarak kalmaktadır.

Tehcir kararının Ermenilerin yok edilmesi niyeti taşımadığını öne sürüyorsunuz. Sizce Tehcir kararının asıl sebebi nedir? 1915 ve öncesinde bölgedeki Ermeni faaliyetlerinin bu kararda etkisi ne olmuştur?

Doğu Anadolu'dan Osmanlı Ermenilerini tehcir etme kararı aslında Ermeni gerillalarının yarattığı tehditten oluşmuştu. Sivil halkı yok ederek Genç Türkler rejimi Ermeni devrimcilerini güvendikleri destekten mahrum etmeyi umuyordu, yani Mao'nun terminolojisini kullanırsak balıkları yüzdükleri sulardan ayırmak istiyordu. Aynı zamanda Ermeni sorununu ilk ve son kez çözümlenmek istiyorlardı ve böylece Avrupa güçlerinin Türkiye'nin işlerine müdahale etmeye yönelik olanak ve mazeretinden mahrum etmek istiyorlardı. Son olarak, Ermenilerin oynadığı rolüne dayanarak – hem Rus ordusu hem de gerilla kuvvetlerinde gönüllü rol alarak – Kafkasya kampanyasının başarısızlığından dolayı Genç Türklerin bir ölçüde hissiyatına yönelik kanıt vardır.

Soykırım olmadığına dair görüşleriniz sebebiyle Ermeni tarihçileri ve kuruluşlarının tepkisine maruz kaldınız. Son dönemde bir kuruma karşı

açtığınız dava sonrasında o kurum? Sizden özür dilemek durumunda kaldı. Ermeni Diasporasının uluslar arası alanda soykırım konusundaki bu saldırgan tavrını nasıl yorumluyorsunuz? Bu durum toplumsal kimliklerin nefret ve tarihsel travmalar üzerinde inşa edilmesi anlamına gelmiyor mu?

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Ermenileri tarafından yaşanan soykırımın Ermeni diasporasına birleştirici bir kimlik vermede kritik bir rol oynadığına dair çok az şüphe vardır. Bu duygu çok güçlüdür ve diasporanın Türkler ve Ermeniler arasında bir uzlaşmayı desteklemekteki gönülsüzlüklerini açıklamaktadır. Eğer Ermeni diasporası ve Ermenistan arasında boşluk açmak mümkün olsaydı, böyle bir uzlaşmanın olasılığı artabilirdi. Türkiye'nin bir komşusu olarak zayıf Ermenistan devleti bu uzun zamandır süren anlaşmazlığın çözümünden oldukça faydalanacaktır.

Özellikle Ermeni akademisyenlerin bugüne kadar soykırım iddialarını destekleyen binlerce kitap yazdığını, ancak bu çalışmalar arasında hiç hukuki bir sorun olarak soykırımı inceleyen veya aksi yönde fikir beyan bir çalışma bulunmadığı göz önüne alındığında, akademik açıdan bilimsel yönetim ve bilginin belli ideolojiler doğrultusunda sapmasını/çarpıtılmasını, mesela dünyada soykırım yanlısı bilimi nasıl buluyorsunuz? Sizce bilimsel toplum bilimsel araştırmaya karşı böyle ideolojik yaklaşımla ilgilenmelimidir ve nasıl?

Ermeni akademisyenler yukarıda anlatılan kurban duygusunu paylaşırlar ve gerçekten de açık bir şekilde belirtir ve desteklerler. Dolayısıyla onların 1915 olaylarına ilişkin yazıları bilimselden ziyade çoğu zaman tek taraflıdır ve polemige açıktır. Türk tarihi yazıların çoğu benzer sorunla karşı karşıya olduğu için, sonuç bu karmaşık tarihi sorunu ele alan güvenilir bilimin talihsiz ölümüdür.

Türkiye Cumhuriyeti'nin Ermenistan ile ilişkilerin normalleştirilmesi yönünde attığı adımları nasıl görüyorsunuz? Özellikle Türk ve Ermeni akademisyenlerden kurulu tarihsel bir komisyonun, 1915 olayları üzerinde fikir alışverişinde bulunması önerisini nasıl değerlendiriyorsunuz?

Son on yıl, Türkiye ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesine yönelik bazı başarısız girişimlere sahne olmuştur. Bir ortak tarihsel komisyon fikri takdire layıktır, fakat her iki taraftaki milliyetçiler bu planı baltalamışlardır. Tarihi siyasetçilerin ve milliyetçilerin elinden kurtarma görevi hala çözüm bulabilmiş değildir.

MİLLETVEKİLİ/TBMM DIŞİŞLERİ KOMİSYONU BAŞKANI DR. MURAT MERCAN İLE SÖYLEŞİ

Türkiye-Ermenistan arasında bir yakınlaşma süreci yaşandı ve bu süreçte Protokoller imzalandı. Ancak gelinen noktada Protokoller tıkanmış durumda. Bu tıkanıklığın ana sebeplerini ve sürecin tekrar işlevsel bir hal alması konusunda yapılması gerekenler için neler söyleyebilirsiniz?

Aslında bu soru bütün soruların anası. Son derece güzel bir biçimde özetlenmiş ve tarihsel süreci ortaya çıkartmaya çalışan bir soru. Türkiye ile Ermenistan arasında bir yakınlaşmadan daha fazla Türkiye'nin Ermenistan ile olan sorunlarını çözme iradesi ile başlayan bir süreç söz konusu. Yani Türkiye, Ermenistan ile olan sorunlarını komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde çözmeyi arzu etti ve bir takım adımlar atıldı. Bu adımların başında da Türkiye-Ermenistan arasında var olan temel sorunlarla ilgili bir model ortaya koydu. Bu arada futbol diplomasisi de bir anlamda bu modelin bir parçasıydı. Bir yandan karşılıklı ve konuşulabilir bir yapı çizilirken, diğer taraftan da sorunların kökenine inme konusunda çalışma yapıldı. Tabi bu çalışmanın doğal bir parçası Kafkaslardaki meselelere bütüncül yaklaşımdı. Türkiye, hiçbir zaman iki ülke arasındaki sorunu sadece kendi sorunu olarak görmedi. Kafkasların daha istikrarlı bir ortama kavuşmasının parçasıydı bu süreç. Fakat ne yazık ki şu olmadı: Bizim beklentimiz ve arzumuz Türkiye'nin bu modeliyle Kafkaslardaki diğer sorunların da çözüm iradesinin kuvvetle ortaya çıkmasını bekliyorduk. Bunu da kapalı kapılar ardında çok net bir şekilde taraflara, Minsk Grubu'na, Ermenilere ve Azerilere ilettilik ve bunun Protokoller onaylanma sürecini kolaylaştıracağını belirttik. Bugün Türkiye'nin pozisyonu açıktır. Ermenistan ile Azerbaycan arasında var olan sorunların, Dağlık Karabağ da dahil olmak üzere, işgal edilmiş Azerbaycan topraklarından çekilmekle ilgili sorunların çözümü yolunda somut adımlar atılırsa, Türkiye'nin de Ermenistan ile sizin tabirinizle yakınlaşma ama benim tabirimle normalleşme süreci tekrar ivme kazanır. Bunun dışında kimse Türkiye'den daha fazla adım atmasını beklememelidir.

Protokollerle ilgili Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin vermiş olduğu bir karar bulunmaktadır. Siz bu kararın Protokollerin kafzına ve ruhuna aykırı olduğunu belirtmiştiniz. Size göre Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı Protokolleri ortadan kaldıracak nitelikte midir?

Bu konuda iki husus var, bu iki hususu da ortaya koyduktan sonra bir çözüm üretmek lazım. Bunlardan bir tanesi uluslararası Cenevre Hukuku'na göre, meclis onayından geçtikten sonra uluslararası anlaşmalara şerh koymak mümkün değildir. Yani uluslar arası anlaşmaların içeriğini değiştirmek bu metne bir eklenti yapmak ve o şekilde mecliste kabul etmek mümkün değil. Bu, işin bir realitesidir.

Yani Ermenistan Meclisi bu iki protokolü imzalandığı şekliyle onaylar ya da onaylamaz, onunla alakalı Anayasa mahkemesinin almış olduğu karar uluslararası hukuk açısından bir şey ifade etmez. Bizim açımızdan da bir şey ifade etmez, bizim muhatap olduğumuz anlaşma mecliste onayladığımız anlaşma olacaktır. Onlarında muhatap olduğu anlaşma, meclislerinde onaylayacakları anlaşma olacaktır ve bu iki anlaşma da birbirinin aynısı olacaktır. Fakat siyasi açıdan baktığımız zaman, her ne kadar uluslararası bir anlamı olmasa bile, bu karar Protokollerin üzerine bir gölge düşürmüştür. Şimdi yapılması gereken şey bu gölgeyi ortadan kaldıracak bir yolun bulunmasıdır. Yani illa bu gölgenin ortadan kalkması için Anayasa mahkemesinin bu kararlarını Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın tanımamasını beklememek lazım. Diplomaside öyle bir mekanizma bulunur ki, mahkemenin bu kararları yok hükmünde de olabilir. Bunu zaman gösterecektir, çünkü bizim bunu talep etmemiz için öncelikle bizde Protokollerin onaylanma iradesi olması lazım. Protokollerin onaylanması konusundaki irademiz şu anda ortada yoktur, çünkü Ermenistan-Azerbaycan arasındaki malum sorunların çözümü konusunda maalesef ne Minsk Grubu bir adım atmıştır ne de Ermenistan bir adım atmıştır. Bizde bir irade olmadığı için bir anlamda sizin söylediğiniz Anayasa mahkemesi kararı da donmuş vaziyettedir.

Avrupa Parlamentosu'nun Türkiye Raporu'nu 1 Mart'da görüşerek kabul etmesi bekleniyor. Daha önceki bazı raporlarda sözde Ermeni soykırımıyla ilgili ifadeler yer almıştı ve bazı ülkeler bu konuyu AB üyelik sürecinde Türkiye'ye ön şart olarak sürülmesi gerektiğini belirtmişti. Bu konudaki görüşleriniz ve açıklanacak olan yeni raporda bu noktalarla ilgili beklentileriniz nelerdir?

Herşeyi kuralına göre yapmak lazım. Ermenistan eğer AB üyesi bir ülke olsaydı o zaman AB'nin bu konudaki talepleri bir anlam ifade ederdi. Yani 'Hırvatistan da K.Kore ile arasında problemi çözmelidir' demekle, Türkiye-Ermenistan'la problemlerini çözmelidir demek bana aynı geliyor. O bakımdan bunu Avrupa Parlamentosu'nun bir anlamda kendi işi olmayan meselelere karışması gibi görüyorum. Ama Parlamento zaten, bağlayıcılığı çok fazla olmayan ve her türlü fikrin konuşulduğu tartışıldığı bir yerdir ve son zamanlarda da Avrupa Parlamentosu'nun sağa doğru kaymış bir yapısı var, yarın çok farklı bir karar çıkabilir. O yüzden bu tür yaptırımı olmayan ve bir takım yerlere mesaj vermekten başka etkisi olmayan şeyleri önemseyip büyütmemek lazım.

Ermeni sorunu ABD'de yapılan seçimlerde iç politika malzemesi olarak kullanılıyor. Böylesine bir konunun politika malzemesi yapılmasını siyasi etik açısından nasıl değerlendirirsiniz?

Siyasi etik var mı yok mu bilmem. Çünkü, baktığımız zaman ABD'de belli bir Ermeni diasporası var. Ermeni diasporası varsa ve bu insanlar da seçmense, bu konunun ABD'de seçim malzemesi olarak kullanılabileceğini kabul etmek lazım. Bu insanların

bu konuyla ilgili bir etkileri olduğunu, ABD'nin siyasetini etkilediklerini, özellikle Türkiye ile ilişkilerini etkilediklerini açık ve net bir şekilde görüyoruz. Onlara kızmak yerine, bence yapılması gereken ve bizim yaptığımız şey ABD'de daha kuvvetli bir Türk lobisi geliştirerek Ermenilerin bu çabalarını boşa çıkartmaktır. Bunlar siyaseten normaldir. Eğer ABD'de Ermeni asıllı Amerikalılar varsa her şeyi yapabilirler, siyasetin içinde kalmak şartıyla. Onun için kötülüğe, karanlığa kızmak yerine bir mum da biz yakmalı ve çözüme o şekilde, rasyonel bakmak lazım.

ABD Temsilciler Meclisi'nde bir değişiklik yaşandı ve Cumhuriyetçiler çoğunluğu elde etti. Değişen bu tabloda her yıl gündeme getirilmeye çalışılan Ermeni tasarılarıyla ilgili ne tür bir değişiklik olabilir?

Bu yıl ve gelecek yıl, Dışışleri Komisyonu Başkanı olan Cumhuriyetçi başkanın Türk dostu olduğunu bildiğim için, Temsilciler Meclisi ve Senato'da Ermeni meselesiyle ilgili bir hareketlenme beklemiyorum. Bence hedef 2015'dir. Çalışmalarımızı 2015 yılına yönelik yapmamız gerekiyor.

Son dönemde ağırlıklı olarak Ermeni malları ile ilgili konular gündeme getirilmeye çalışılıyor. Bu çerçevede özellikle ABD yerel mahkemelerinde Türkiye'den tazminat talebinde bulunan bazı davalar açıldı. Hem hukuki hem de siyasi açıdan bu davaları nasıl değerlendirirsiniz?

Benim bildiğim ABD'de açılan davalar Amerika'daki sigorta şirketlerine yönelik. Bir de bazı yerlerdeki güya Ermeni malların geri iadesi konusunda açılan davalar var. Şöyle söyleyeyim, yerel mahkemeler, merkezi ABD'de bulunan şirketlere karşı dava açabilirler bunda bir sorun yok. Ama yerel mahkemelerde Türkiye ile ilgili bir dava açılması söz konusu olamaz. Bu davalar ancak, Türkiye'nin ve ABD'nin karşılıklı tanıdığı uluslararası mahkemelerde açılabilir. Ermeniler ABD yönetiminden güç kaybettikçe bu tür yollara başvuracaklardır. Tabi bizde her türlü çabayla bunları engellemeye çalışacağız.

Türkiye, Ermeni sorunu konusunda ortak bir tarih komisyonu kurulmasını, yabancı tarihçilerinde bu komisyonda yer almasını önermesine rağmen, Ermenistan buna olumsuz karşılık verdi. Sizce Ermenistan'ın tarih komisyonu fikrine olumsuz yaklaşmasının sebebi nedir?

Benim görevim Ermenistan'ın bu komisyona üye vermek istemediğini, bundan kaçtığını bütün dünyaya anlatmaktır. Bunda da başarılı olduk, ama niye bu şekilde davranıyorlar bilmiyorum.

Ermenistan'daki siyasilerin diasporanın gücü ve etkisi karşısında bağımsız olarak hareket edemediklerini görüyoruz. Protokollerin imzalanmasının ardından Sarkisyan'ın gerçekleştirdiği diaspora ziyaretlerinde de bunu gördük. Bu noktada diasporanın etkinliğinin kırılması ve sürecin birebir Ermenistan'la yürütülmesi için ne yapılabilir?

Diaspora'nın etkinliğinin kırılması için kendi diasporamızın daha güçlü olması lazım. Bunun yolu budur, kendiniz kuvvetli olursanız diğerinin önemi yoktur. Diaspora güçsüzleştikçe Ermenistan'ın Türkiye üzerindeki baskısı azalacaktır ve Ermenistan sorunlarını çözüme konusunda daha uzlaşmacı ve daha yapıcı bir tavır içinde olacaktır. Son bir yıldır, özellikle ABD'de güçlü bir Türk lobisinin doğmaya başladığını görüyorum ve bundan da büyük bir memnuniyet duyuyorum.

TOPKAPI SARAYI MÜDÜRÜ PROF. DR. İLBER ORTAYLI İLE SÖYLEŞİ

Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde yer alan milletlere Osmanlı devletinin yaklaşımı nasıl olmuştur?

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde yer alan milletler din gruplarıdır. Mesela, iki tür Ermeni grubu vardır. Bir tanesi, Gregoryen denilen, esas Ermeni Kilisesi, Ortodoks gruptur. Bu grup İmparatorluk'taki Ermeni nüfusun %70'inden (hatta %80'inden) fazlasını oluşturur. Bir de Çukurova, Ankara ve İstanbul'da bulunan Ermeni Katolik cemaati vardır. Bu cemaat Roma Kilisesi'ne bağlı olmakla birlikte, dilleri ve ruhanîleri bakımından ulusal bir karaktere sahiptirler. Ayrıca, Ermeni modernleşmesinin, millî kültürün inkişafın öncüsüdürler. Bu çok açıktır. Örneğin, Kayserili Mihitar'ın öncülüğünü yaptığı Mihitarist mezhebi matbaacılığı, tetkikçiliği, kütüphaneciliği ve filolojik tarih araştırmaları götürmüşlerdir ve Avrupa'da Venedik, Viyana ve Paris gibi merkezlerde araştırma enstitüleri ve manastırları vardır. Mesela Venedik'teki manastır da meşhurdur. Modern Ermeni kültürünü bunlar götürmüşlerdir. Hatta Türkçe'nin Arap harflerle basımını bizden önce bildikleri bir gerçektir. Tabii ki Osmanlı Devleti için milletler kozmopolit imparatorluğun parçasıdır ve bunların içerisinde Ermenilerin ayrıcalıklı bir yeri vardır. Önemli işleri, hatta stratejik maddeler üretimini Ermeni Amira sınıfından kişilere bırakmışlardır ve İmparatorluğun mimarları da sistematik olarak bu zümreden çıkmıştır.

Rum isyanından sonra boşalan Osmanlı hariciyesine yerleştirilen Ermenilere, Osmanlı Devleti'ne hizmetlerinden dolayı "millet-i sadıka" adı verildi. Ermeni yazarlar, Osmanlı Ermenilerinin her daim bağımsızlık peşinde koşan asi bir halk olduğunu iddia ederler. Millet-i sadıka ifadesinin 19.yya kadar tüm Ermeniler için kullanıldığını söyleyebilir miyiz?

Rum isyanından sonra Osmanlı hariciyesi Ermenilere bırakılmıştır. Sahak Abro gibi önemli isimler vardır. Bu da Amira sınıfının bürokraside çok önemli bir yer edinmiş olduğunu gösterir. Ne var ki, Rum isyanı aynı zamanda Ermeni milletinin aristokrasisi dışında kalan, devletle entegrasyonu bütünleşmiş olan Ruhban ve laik grupların dışındakileri arasında yeni fikirlerin yayılmasına neden olmuştur - özellikle dış Ermeni propagandası anlamında. Ve böylece bir bağımsızlık fikrine saplanmışlardır. Eylemler özellikle 19. asır boyunca gelişmiştir ve Ermeni heyetinin Berlin Kongresi'nde talepte bulunmasına kadar gitmiştir. Ondan sonra memleketin içinde Ermeni silahlı hareketi artmaya başlamıştır. Bu çok açık bir biçimde görülmektedir. Yeni çıkan Yıldız arşivlerinde bu talep ve hareket görülmektedir -ki Ermeni milletinin Ramgavar gibi grupları, etabli burjuva kesimi bu hareketten pek hoşlanmıyorlardı. Ve onlar da bu tip saldırılara maruz kalıyordu.

Avrupalı seyyah Helmuth Von Moltke'nin Ermenilerden bahsederken Hristiyan Türkler tabirini kullandığını biliyoruz. Böyle iç içe geçmiş iken Osmanlı Ermenilerinin isyan etmesinin temel sebebi nedir?

Moltke'nin bahsettiği Hristiyan Türkler, daha çok Karamanlı Rumlar dediğimiz kesimdir. Ama Türkçe konuşan ve Ermeni alfabesiyle Türkçe yazan bir Ermenilik de mevcuttur. Bunlardan Hovsep Vartanyan (Vartan Paşa) çok önemlidir, roman yazmaktadır. Osmanlı Ermenileri anane bakımından Müslümanlara çok yakındırlar. O kadar ki, bazı hallerde miras taksimlerini şer'i mahkemelerde yapmaktadırlar. Sayısız örnek mevcuttur. Bu birlik, hiç şüphesiz ki, bugün için mevcut olmayan bir entegrasyondur. Ayrılma kaynağı din ve de Kilise'nin etrafında şekillenen eğitimidir –ki, bu eğitim daha sonra laikleşmiştir. Eseyan (İstanbul Özel Eseyan Ermeni Lisesi) gibi bir okulu, Kilise'nin varlığı ve teşkilatlandırmasıyla açıklayamazsınız.

Tehcir'in temel sebebi nedir?

Tehcir, bilhassa Berlin Kongresi'nden sonra devam eden mücadeleye karşılık, Cihan Harbi'ne girmemiz de düşünülerek, askerî bir tedbir olarak alınmıştır –zaten Osmanlı İmparatorluğu'nun bu harbe girmiş olması bir felakettir, geleceğin Türkiye'si için kalıcı problemler bırakmıştır. Enver Paşa başkumandan, Genelkurmay Başkanı da Bronsart von Schellendorf'tur. Onun talimatı tehcirin planlanandan daha derin ve devamlı yapılması yönündeydi. Yani “durdurulduğu takdirde yetmez” direktifi kullanılmıştır. Bu bakımdan Birinci Cihan Harbi'nde, Alman Genelkurmayının tehcirdeki rolü çok büyüktür. Bunu gizlemektedirler ancak üzerinde durulması gerekir. Hiç şüphesiz, bugünkü Ermenistan'a Osmanlı topraklarından devamlı göç vardı ama bazıları geri dönüyordu. Tehcirdeki Ermeni toprakları ve malları konusu tam bir keşmekeştir. Bu konuda bir düzenlemeye gidilmelidir. Düzenleme usulünün bulunması lâzımdır. Arşivlerden ve kayıtlardan bulunabilir. Elbette, tamamen tazmini mümkün değildir. Ancak çok bilinenlerin düzeltilmesi mümkündür. Ve böylece birçok sorun da çözülür.

Tehcir edilen Osmanlı Ermenilerinin mal ve topraklarına ne olmuştur? (Emval-i Metruke)

Emval-i Metruke, Ermenilerin giderken bıraktıkları mallardır. Bunlar çok iyi korunmuş değildir. Kimlere, nasıl geçmiş bilinmiyor; kayıtlarımız çok iyi değil. Talep edildiği ve tespit edildiği kadarıyla bir tazmine gidilmesinde büyük fayda var.

Ermenilerin mallarına el koymak amacıyla sürüldüklerine dair bir iddia var. Sizce kötü niyet mi söz konusu?

Hayır. Öyle bir şey yok.

Osmanlı arşivlerinin yeterince tasnif edildiğini düşünüyor musunuz? Özellikle Osmanlı Ermenileri ile ilgili arşivleri yeterli buluyor musunuz?

Osmanlı arşivlerinin yeterince tasnif edildiğini düşünmüyoruz. Şahsen, Yıldız Evrakı gibi temel bir bölümün bu kadar geç açılması; fakat açıldığı vakit, birtakım yeni hakikatin ortaya çıkması beni bile şaşırtmıştır. Birtakım olayların aksettirilmesiyle toplumu aydınlatacak, Osmanlı Ermenileri ile ilgili sayısız evrak vardır -Temettü Defterleri gibi. Bunların süratle ortaya çıkarılıp incelenmesi, tasnife ve istifadeye sunulması gerekmektedir. Bu bakımından, Türkiye’de Ermeniler üzerine konuşanların -hangi tarafta olursa olsun, bunları bilmediklerini ve ulaşamadıklarını görüyoruz. Sorun bu yüzden kör bir kavgaya dönüşmekte. Karşılıklı araştırmaların, hatta Ermenistan Cumhuriyeti’nin ilmî organlarıyla birlikte yapılmasında büyük fayda vardır. Bu tarihi sorunun, amatör yaklaşımlarla, hislerle ve teknik bilgisizliklerle hareket edilerek anlaşılır bir hale getirilebileceği kanısında değilim.

MİLLETVEKİLİ/TBMM DIŞIŞLERİ KOMİSYONU ÜYESİ PROF. DR. HÜSEYİN PAZARCI İLE SÖYLEŞİ

Günümüzde soykırım sözcüğü, neredeyse her çatışmadan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Soykırım'ın 1948 B.M. Sözleşmesine göre ifade ettiği anlam ve içeriği açıklar mısınız? Bu sözcüğün bu kadar rahat bir şekilde kullanılabilmesini neye bağlıyorsunuz? Bilgisizlik mi yoksa bir kasıt mı söz konusu?

1948 B.M. Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesine göre soykırım suçunun tanımında belirleyici öge ulus, din, soy ya da ırk özellikleri üzerine oluşan bir grubun tamamen ya da kısmen yok edilmesi olmaktadır. Bu koşul Uluslararası Adalet Divanı'nın 28.5.1951 tarihli Soykırım Sözleşmesine Çekinceler konulu danışma görüşünde açıkça belirtilmektedir. (Bkz. ICJ, Reports, 1951, s.23). Başka bir deyişle, bu kasıt olmadan gerçekleştirilen herhangi bir eylem soykırım oluşturmamaktadır.

Soykırım sözcüğünün çok rahat bir biçimde neredeyse her çatışmadan sonra kullanılması, belki bazen bilgisizlikten, ancak çoğunlukla suçlamak istedikleri eylemleri ağır bir insanlık suçunu oluşturan soykırım nitelemesi ile uluslararası kamuoyunu etkilemek istemekten kaynaklanmaktadır. Bu durumlarda çoğunlukla amaç esasen propagandadır.

Yabancı ülke parlamentolarında soykırım iddialarıyla ilgili alınan kararları bir hukukçu gözüyle nasıl değerlendiriyorsunuz? Alınan bu kararların hukuki niteliği var mıdır, varsa nedir?

Yabancı ülke parlamentolarında soykırım iddiaları ile ilgili olarak alınan kararlar, ister yasa ister karar nitelikli olsunlar, hukuk anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Zira belirli somut olayları bütün öğeleri ile ortaya çıkarmak ve bunları hukuken nitelemek bir yargısal işlemi gerektirmektedir. Bu tür bir görev de parlamentoların işi değildir. Parlamentolar bir yasanın öğelerini genel ve soyut olarak belirleme yetkisine sahiptir; belirli somut olayları hukuken nitelendirme yetkisine sahip değildir.

Bu tür kararların hukuki niteliğine gelince, olağan olarak, bunların hukuken geçerli sayılmaması gerekir. Ancak, bunları parlamentolarından geçiren devletler, bu işlemlerine hukuken ya yasa ya da karar niteliği tanımaktadır. Yasa nitelikli işlemler bir suç ve onun yaptırımını düzenledikleri için, ilgili devletlerde bu yasalara aykırı olarak soykırımı inkar etmek eyleminde bunan kişiler suç işlemiş olarak kabul edilmekte ve kendilerine yasanın öngördüğü ceza verilmektedir. Örneğin Vaud Kantonunda Lozan Mahkemesinin 9 Mart 2007'deki kararıyla

Doğu Perinçek'e de uyguladığı 2003 tarihli İsviçre Ceza Yasasının 261 bis sayılı maddesi bu niteliktedir. Anılan maddenin 4.fıkrası herhangi bir kişinin bir ırk, etnik köken ve dini grubun ya da kişinin insanlık onurunu çiğnemek üzere soykırımı reddetmesini, önemsizleştirmesini ya da soykırımı haklı çıkarma çabasını bir ırk ayrımcılığı suçu olarak değerlendirmektedir. Buna karşılık karar nitelikli işlemler için bir yaptırım sözkonusu olmayıp, belirli birtakım eylemlerin siyasal olarak nitelendirilmesi yoluna gidilmiş olmaktadır. Bununla birlikte, birtakım kararların, her ne kadar bunlar hukuken zorlama iseler de, daha sonra bir mahkeme tarafından değerlendirilerek bir tür yasa etkisi tanındığı örneklere de rastlanmaktadır. Örneğin, Paris Mahkemesi 1990'lı yıllarda, "Ermeni Soykırımını" tanıyan 29 Ocak 2001 tarihli Fransız Yasasından önce, özellikle Avrupa Parlamentosunun "Ermeni Soykırımını" tanıyan bağlayıcı nitelikte olmayan kararlarına dayanarak ABD'li yazar Prof.Bernand Levis'i Ermeni soykırımını inkar ettiği için 1 Fransız frangı cezaya çarptırmıştır.

Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Türkiye-Ermenistan arasında imzalanan Protokollere ilişkin aldığı bir kararı bulunmaktadır. Bu kararda Protokollerdeki bazı maddelere ilişkin görüşler, söz konusu maddeleri neredeyse geçersiz kılmaktadır. Mahkemenin aldığı bu karar, size göre imzalanan protokollerin esasını ne kadar etkiliyor?

Ermenistan Cumhurbaşkanı Türkiye ile Ermenistan arasında 10 Ekim 2009'da Zürih'te imzalanan iki protokolu 17 Kasım 2009 tarihinde Ermenistan Anayasa Mahkemesine götürerek bunların Ermeni anayasasına uygunluğunu değerlendirilmesini istemiştir. Anayasa Mahkemesinin 12 Ocak 2010'da aldığı karar Türkiye'nin bu protokollere ilişkin beklenti ve yorumlarını büyük ölçüde etkisiz duruma sokmaktadır.

Türkiye, Dışışleri Bakanı ve Bakanlığının açıklamaları çerçevesinde, bu protokollerin Karabağ sorunu çözüm aşamasına girmedikçe uygulanmayacağı anlayışı ile hareket ederken, Protokollerde de bu konuda herhangi bir hükmün yer almamasına dayanarak, Ermenistan Anayasa Mahkemesi Protokollerin tarafı olmayan hiçbir başka Devlet (burada Azerbaycan) için hukuksal etki doğuramayacağını açıklayarak Türkiye'nin bu beklentisini hukuken olanaksız kılmıştır.

Türkiye'nin bu Protokollerden ikinci beklentisi, 16 Mart 1921'de Sovyetler Birliği ile imzalanan Moskova Andlaşması ve 13 Ekim 1921'de Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile imzalanan Kars Andlaşması uyarınca Türkiye ile Ermenistan arasındaki sınırın teyidi olmaktadır. Ancak, Ermenistan Anayasa Mahkemesi, Protokollerde ortak sınırlara ilişkin bazı hükümler bulunmakla birlikte, bunların genel ifadeler olduğunu ve sınır andlaşmalarının bu Protokollerin kapsamı dışında kaldığını bildirmektedir.

Türkiye'nin bu Protokollerden üçüncü beklentisi, bir ortak komisyon aracılığıyla Ermenilerin soykırım iddialarının da tarihsel olarak da incelenmesi olmaktadır. Oysa Ermenistan Anayasa Mahkemesi soykırım iddialarını içeren 23 Ağustos 1990 Bağımsızlık Bildirisinin 11.maddesine ve Bildiriyi teyid eden Anayasalarının Başlangıç bölümlerinin Ermenistan yetkililerini bağladığını ve Protokollerin bu hükümlere aykırı yorumlanamayacağını ve uygulanamayacağını bildirmek suretiyle Ortak Komisyon çalışmalarında soykırım sorununun araştırılmasının önünü kapatmıştır.

Ermenistan Anayasa Mahkemesinin bu kararı, kararda da açıkça belirtildiği gibi, Ermenistan Devletini ve yetkililerini bağlamakta olup, Ermeni yetkilileri bu anlayış ve yorum dışında hareket edemeyecektir. Dolayısıyla, Türkiye'nin bir başka biçimde anlıyor gibi bir iddia ile hareket etmesi durumunda Ermeni yetkililer de aynı anlayışı paylaştıklarını ifade etseler bile Ermenistan Devleti Anayasa Mahkemesi kararına uymak zorunda olacaktır. Başka bir deyişle, Türkiye'nin artık bu Protokoller kapsamında kendi anlayışına uygun bir çözüm elde etmesi olanağı bulunmamaktadır.

Bildiğiniz gibi, İsviçre'de Ermeni soykırımı olmadığını ifade etmek suç sayılmaktadır. Böyle bir kararı evrensel hukuk açısından nasıl değerlendiriyorsunuz?

Lozan Mahkemesinin 9 Mart 2007 tarihinde Doğu Perinçek davasında verdiği karar İsviçre Ceza Yasasınının 261 bis maddesine dayanmaktadır. Anılan madde “ırkçı ayrımcılık” başlığını taşımakta olup hükmün içinde “Ermeni Soykırımı” suçu diye bir suçtan söz etmemektedir. Dolayısıyla evrensel hukuk açısından ırkçı ayrımcılığın suç sayılması günümüzde kabul edilen bir şeydir.

Burada evrensel hukuk açısından sorunlu olan Lozan mahkemesinin Perinçek kararındaki anlayışı ve yorumudur. Mahkeme Perinçek'i “Ermeni Soykırımı” reddetmesi nedeniyle suçlu bulurken ilgili maddenin kabulü sırasında İsviçre yasa koyucusunun 1948 Soykırım Sözleşmesine atıf yaparken örnek olarak Ermenilerin ve Kürtlerin soykırımını göstermesini “Ermeni soykırımını” kabul ettiği biçiminde yorumlamıştır. Ancak Mahkeme somut bir soykırım olgusundan söz edebilmek için bunun geniş bir biçimde tanınmış ve aleniyet kazanmış olması gerektiğini de bildirmektedir. İşte bu geniş tanınma ve aleniyet kazanma konusunda Mahkeme hukuken çok tartışmalı olan yasa koyucuya sunulan raporlarda ve Fransa v.b. devletler ile Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası forumlarda “Ermeni soykırımının” tanınması üzerinde durmaktadır. Başka bir deyişle suçun varlığının dayanağı olarak bir-iki uzmanın raporu ya da bir olayı hukuken saptama yetkisine sahip olmayan Fransız yasa koyucunun ya da Avrupalı uluslararası organların kararları ile bir suç oluşturulması yoluna gidilmektedir.

ABD’de yaşayan Ermeniler, son dönemde ABD mahkemelerine başvurarak 1915’de terk edilen malları nedeniyle Türkiye aleyhine tazminat davaları açtılar. Bu davaların uluslararası hukuk açısından anlamı nedir? Türkiye’yi etkileyebilecek hukuki bir sonuç ve tazminat ödenmesi ihtimali var mıdır? Yoksa amaç, hukuku siyasete alet etmek midir?

ABD’de yaşayan Ermeniler bildiğim kadarıyla Türkiye aleyhine değil, kayıplarını ödemeyen sigorta şirketleri aleyhine dava açmışlardır. Eğer bu veri doğruysa, dava açılan sigorta şirketlerinin davayı kaybetmeleri durumunda tazminatın ödenmesi konusunda Türkiye aleyhine dava açması söz konusu olabilecektir. Bu tür davaların ABD’de Devlet olarak Türkiye’ye karşı açılması Devletlerin dokunulmazlığı nedeniyle olağan olarak olanaklı değildir. Ancak, ilgili sigorta şirketlerinin ya da Ermenilerin Türk mahkemeleri önünde dava açma olasılığı da akla gelmektedir. Sorunun bütün unsurlarını bilmeden bu konuda görüş bildirmek doğru olmayacaktır.

Bildiğiniz gibi, Ermeniler 1970 ve 1980’lerde soykırım iddialarını hukuki platforma taşımak yerine teröre başvurarak gündeme getirmeye çalıştılar ve maalesef bunda da başarılı oldular. Ermenilerin bu iddiayı hukuk alanına taşımamalarını neye bağlıyorsunuz?

Ermenilerin iddialarını hukuk alanına taşımamalarının başlıca nedeni 1948 Soykırım Sözleşmesine kadar soykırım suçu diye bir suçun bulunmamasıdır. Soykırım suçu oluşturulması ilk kez 1944’de ileri atılmış, fakat 1945 tarihli Nürnberg Uluslararası Mahkemesinin kurulmasını düzenleyen Londra Andlaşmasında da yer bulamamıştır. Soykırım suçunun oluşturulmasının ve cezalandırılmasının kabulü 1948 Soykırım Sözleşmesi ile gerçekleşmiştir. Bu durumda, ceza hukukunun temel kuralı olan, bir eyleme ilişkin ceza verilebilmesi için o eylemin işlendiği sırada suç olarak kabul edilmiş olması gerektiğinden, 1915 olaylarının 1948 Sözleşmesi kapsamına sokulamaması Ermenileri düşündürmüş olsa gerektir.

Öte yandan 1948 Soykırım Sözleşmesi de ilke olarak soykırım suçu işleyen kişilere karşı Devletlerin ya da uluslararası ceza mahkemelerinin çalıştırılmasını öngörmektedir. Ermenilerin Devlet olarak Türkiye’ye karşı uluslararası düzeyde bir hukuki yola başvurabilmesi için Devletlerin de soykırımdan sorumlu tutulmasını gerektirmektedir. Oysa Devletlerin soykırım suçu işlediğinin kabulü ve yargılanabileceği 11 Temmuz 1996 tarihli Uluslararası Adalet Divanı’nın Bosna-Hersek Yugoslavya’ya Karşı Ön-İtirazlar Davasında gerçekleşmiştir. Bu daha sonra Divanın aynı davanın esasına ilişkin 26 Şubat 2007 tarihli kararıyla teyid edilmiştir. Dolayısıyla günümüzde artık bir Devletin yöneticileri ve kamu görevlileri tarafından işlenecek soykırım suçu nedeniyle, Devletle bağının kanıtlanması koşuluyla, ilgili Devletin soykırımdan sorumlu tutulması olanaklıdır. Belki bu unsur da Ermenileri hukuk yoluna başvurma konusunda düşündürmüştür.

Bazı uzmanlar, Türkiye'nin Ermeni soykırım iddialarını Uluslararası Adalet Divanı ya da diğer bir uluslararası hukuk meclisine götürmesini öneriyor. Bazı hukukçular ise Türkiye iddia makamı olmadığı için böyle bir davanın açılmasının yersiz olduğunu savunuyor. Siz bu konuda ne düşünüyorsunuz, bunların dışında bir seçenek var mıdır? Varsa nedir? Size göre bu konuda hukuki olarak ne yapılmalı, nasıl bir yol izlenmelidir?

Bir uyuşmazlığın uluslararası yargı ya da hakemliğe götürülebilmesi için uluslararası hukuk her iki tarafın da bu yönde rızasını aramaktadır. Bu rıza bir uyuşmazlık çıkmadan önce tarafların olasılıkları göz önünde tutarak bir andlaşma yoluyla verileceği gibi uyuşmazlık doğduktan sonra bir andlaşma ya da ortak kararlar da verilebilmektedir.

“Ermeni soykırım” iddiaları ile ilgili olarak sorunu uluslararası yargı ya da hakemliğe götürebilmek için konunun iki olasılığı vardır: Birincisi Ermenistan'a karşı; İkincisi bu tür iddiaları ulusal yasa ya da kararları ile kabul eden üçüncü Devletlere karşı.

Halen soykırım konusunda Devletlerin uluslararası yargıya gitmeyi kabul ettikleri bir andlaşma vardır: 1948 Soykırım Sözleşmesi. Anılan Sözleşmenin IX.maddesi Sözleşmeye taraf Devletler arasında Sözleşmenin uygulanması ya da yorumuna ilişkin herhangi bir uyuşmazlık varsa bunu Uluslararası Adalet Divanı'na birlikte ya da tek taraflı götürebileceklerini öngörmektedir. Dolayısıyla, bu hüküm çerçevesinde bu konuda bir uygulama ya da yorum sorunu olduğunu hukuken iyice belirginleştirerek Divan'a tek-taraflı başvurma olasılığı bulunmaktadır. Türkiye ve Ermenistan 1948 Sözleşmesine taraftır. Burada sorun iki taraf arasında özellikle bir yorum farkı bulunduğunu ortaya koymak olacaktır. Tabii konunun siyasi yanını da değerlendirmek gerekecektir.

1948 Soykırım Sözleşmesi çerçevesinde Türkiye'nin “Ermeni soykırım” yasası ya da kararı çıkartan üçüncü Devletlere karşı da sorunu Uluslararası Adalet Divanı'na götürmesi olanağı vardır. Tek koşul ilgili üçüncü Devletin de 1948 Sözleşmesine taraf bulunmasıdır.

1948 Sözleşmesi dışında da, eğer ilgili Devletler uygun görürse, sorunu birlikte, Uluslararası Adalet Divanı da dahil, varolan herhangi bir uluslararası yargı organına ya da varolan ya da birlikte kuracakları bir uluslararası hakemliğe götürebilecektir. Böyle bir olasılık bugün için Türkiye ile Ermenistan arasında, Ermenistan'ın konuya yaklaşımı nedeniyle, olanaklı görünmemektedir. Buna karşılık, Türkiye'nin, eğer bu konuda anlaşabilirlerse, “Ermeni soykırım” yasası ya da kararı çıkartan bir üçüncü Devletle uluslararası hakemliğe gitmesi hukuken olanaklıdır.

KİTAP TAHLİLİ

(BOOK REVIEW)

Halit GÜLŞEN
AVİM Uzmanı
hgulsen@avim.org.tr

BABADAN OĞULA GÜNEY KAFKASYA, TÜRKİYE-GÜNEY KAFKASYA İLİŞKİLERİ

Yazar: Candan AZER, Truva Yayınları, Ocak 2011, 647 sayfa.

Emekli Büyükelçi Candan Azer'in "Babadan Oğula Güney Kafkasya, Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri" adlı kitabı, bu yılın Ocak ayında Truva Yayınları tarafından yayımlanmıştır. 647 sayfadan oluşan eser, Türklerin Kafkasya ve Anadolu'ya gelişlerinden, Anadolu Selçuklu dönemine; Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki siyasal gelişmelerden, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'na; Sovyet Rusya'nın çöküşünden, Türkiye'nin Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkilerine ve Karabağ Sorunu'na kadar çok sayıda konu başlığını içermektedir. Kitap çok geniş kapsamlı olduğu için özellikle Türk-Ermeni ilişkileri, Ermeni sorunu ve Türkiye-Güney Kafkasya ülkeleri arasındaki ilişkilerin konu alındığı bölümlerde, dikkat çeken noktaların üzerinde duracağız.

Bilindiği gibi Türkler ve Ermeniler uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu içinde birlikte yaşamışlardır ve belli bir döneme kadar aralarında ciddi bir sorun olmamıştır. Nitekim Ermeni sorununun ne olduğu incelenirken ilk araştırılan nokta, Osmanlı'da huzur ve hoşgörü ortamında yaşayan, 'millet-i sadıka' olarak adlandırılan Ermenilerin neden ve nasıl Osmanlı İmparatorluğu ve Türkler ile aralarının bozulduğudur. Azer'de kitabında bu noktaya değinmiştir. Osmanlı bünyesindeki Ermeni tebanın Maliye, İçişleri, Dışişleri, Eğitim, Adalet ve Bayındırlık bakanlıklarında istihdam edildiklerini; kendi kiliseleri, okulları, gazeteleri ve hastaneleri olduklarını belirten yazar, uyum içindeki bu havanın XIX. yüzyıl başlarında Katolik ve Protestan misyonerlerin etkinlikleri sonucunda ve özellikle bu mezheplere geçen Ermeniler arasında kültürel kimlik arayışının başlamasıyla dağılmaya başladığını belirtmektedir. Ayrıca Bulgarların ve Sırpların bağımsızlıklarını almalarının ve Anadolu içlerine kadar giren Rusların yoğun propagandalarının bu dönüşümde etkin bir rolü olduğunu altını çizmektedir.

Yazar Berlin Antlaşması'nın önemine dikkat çekerken, Berlin'e giden Ermeni heyetin üyeleri arasında yer alan Minay Çeraz'ın antlaşmayı izleyen günlerde

İstanbul'da Ermenice yayımlanan "Berlin Kongresi'nde Ne Kazandık?" başlıklı makalesindeki ifadelerine yer vermektedir. Çeraz, söz konusu yazısında Berlin'de Ayastefanos'a oranla daha kazançlı olduklarını, Berlin'de alınan kararların güçlü olduğunu, haklarıyla ilgili olarak Ayastefanos'ta sadece Rusya'nın güvencesine karşılık, Berlin'de Avrupa'nın diğer bazı devletlerinin de yükümlülükler üstlendiklerini belirtmiştir. Çeraz burada doğru bir tespitte bulunmuştur. Çünkü Berlin Antlaşması'nın altında Avrupa'daki büyük devletlerin de imzaları vardı. Bu nedenler Ermeniler, Rusların yanı sıra Avrupa devletlerinin güçlerini de arkalarında hissediyorlardı.

Azer'in üzerinde durduğu bir diğer konu Osmanlı döneminde kurulan Ermeni terör örgütleri ve olaylarıdır. Bilindiği gibi, Ermenilerin 1890'lı yıllardan itibaren giriştikleri eylemler I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüş ve savaşta başka bir boyut kazanmıştır. Yazar bu dönemde kurulan ve faaliyet gösteren "Anavatan'a Doğru", "Armenakan Partisi", "Hınçak Partisi" ve "Taşnak Partisi" hakkında öz bilgiler vermekte ve öne çıkan bazı eylemlerinden bahsetmekte ve özellikle Zeytun Olayları ve II. Abdülhamit'e yönelik suikast girişimi üzerinde durmaktadır. Bu noktada Azer'in alıntı yaptığı, Taşnakların kurucularından Kristopar Mikayeliyan tarafından tasarlanan II. Abdülhamit'e suikast girişimi konusunda Kazım Karabekir Paşa'nın sözleri dikkat çekicidir:

"21 Temmuz 1905 Cuma günü Yıldız'da Sultan Hamid camiden çıkıp arabasına bineceği sırada seyircilere mahsus arabalar arasından birinde boğucu gazlı bir cehennem makinası infilak etmiş. Üçü asker olmak üzere 23 kişi telef ve 58 kişi de ağır ve hafif mecruh olmuştu.

Rus Ermenilerinin hazırladıkları bir suikasttır. Eğer Sultan Hamid ölseydi Beyoğlu'nda ve birçok yerde bombalar patlatılacak, kargaşalıklar çıkartılacak ve bu suretle Avrupa'nın dikkati Şark vilayetlerinde Ermeni istiklal meselesine çekilmiş olacaktı..."

Kazım Karabekir Paşa suikast girişiminin Rus Ermenileri tarafından hazırlandığını belirtmektedir. Yabancı ülkelerde yaşayan Ermenilerin, Osmanlı Ermenilerine yönelik yoğun kışkırtma faaliyetleri olmuştur. Azer'de bu konuyu İstanbul'daki dönemin Almanya Büyükelçisi'nin Berlin'e gönderdiği rapordan bazı alıntılar yaparak doğrulamaktadır. Büyükelçi bu rapordaki ifadelerinde, yabancı ülkelerdeki Ermenilerin isyana teşvik propagandalarının İstanbul'da amacına ulaştığını ve bu gibi hareketlerin dışında olan Ermenilerin de huzurunun tehlikeye sokulduğunu belirtmiştir.

Azer eserinde 1915 yılında Osmanlı Hükümeti tarafından alınan Ermenilere yönelik sevk ve iskân kararına kısaca değinirken, Doğu Cephesi'nde yaşananlar üzerinde

durmuştur. Bilindiği üzere Doğu Cephesi'nde Osmanlı büyük kayıplar vermiştir. Bu kayıpların başlıca nedeni Osmanlı'nın Ruslarla savaşırken, bölgedeki Ermenilerin cephe gerisinden Rus ordusuna verdiği destektir. Cephe gerisinin güvenliğinin sağlanması için bir çare bulunması gerektiğini belirten Azer, ayrıca Erzurum, Van gibi vilayetlerde Ermeniler tarafından yapılan saldırıların, sevk ve iskân kararının alınmasında önemli rolü olduğunu belirtmektedir.

Azer, kitabın ilerleyen bölümlerinde sırasıyla Kurtuluş Savaşı, Sovyet Dönemi ve Sovyet sonrası dönemde Türkiye'nin Güney Kafkasya ülkeleriyle olan ilişkilerine yer vermektedir. İlk olarak Kurtuluş Savaşı ve sonrasındaki dönemde kurulan ilişkiler konusunda, o tarihlerde Ermenistan ve Gürcistan ile ilişkilerin neredeyse hiç olmadığından bahsederken, Azerbaycan ile daha farklı bir bağlantının olduğunu ifade etmektedir. Büyük Millet Meclisi'nin ilk temsilciliğinin 1920 yılının Ağustos ayında Bakü'de açıldığını, 1921 yılında Azerbaycan'ın Ankara'ya büyükelçi atadığını belirten Azer, bu dönemdeki ilişkilerin bir yönünün de ekonomik olduğunu hatırlatmaktadır. Nitekim Mustafa Kemal'in Kazım Karabekir'e 3 Mayıs 1920 tarihinde gönderdiği bir telgrafta, Azerbaycan Hükümeti'nden azami miktarda borç sağlanması için çaba sarf etmesinin istediğini belirtmektedir.

Azerbaycan'da Bolşevikler egemen olduktan sonra da ilişkiler devam etmiştir. Bolşevikler tarafından Azerbaycan Devlet Başkanlığı'na getirilen Neriman Nerimanov'un dönem dönem Türkiye'ye petrol yardımıyla bulunduğunu ifade eden Azer, 1921 yılının Mart ayında Mustafa Kemal'in Memduh Şevket aracılığıyla Nerimanov'a iletilen mektubu üzerine 500 kilo altın, 30 sistem petrol, 2 sistem benzin ve 8 sistem yağın Ankara'ya sevk edildiğini vurgulamaktadır. Elbette bu yardımlar Sovyet Rusya'nın onayıyla yapılmıştır. Ancak bu Azerbaycan'ın Kurtuluş Savaşı'na katkı yaptığını değiştirmez.

Azer kitabında 1970'li yıllarda başlayan ve yaklaşık 10 yıl devam eden Dışişleri mensuplarına yönelik Ermeniler tarafından gerçekleştirilen terörist eylemlere de ayrı bir bölümde yer vermiştir. Ermeniler bu dönemde terörü kullanarak Türklere karşı ileri sürdükleri sözde soykırım iddialarının dünya gündemine gelmesini amaçlamışlar ve bunda da maalesef başarılı olmuşlardır. Bu terörist eylemlerin dönemin yetkilileri tarafından küçümsenmesinin bedeli ise Türkiye açısından büyük olmuştur. Diplomatomuz ve dışişleri çalışanlarımız bu dönemde şehit edilmiştir. Üstelik bu olaylara Batı basını adeta alkış tutmuş teröristleri masum insanlar olarak lanse etmişlerdir. Azer'de meslek arkadaşlarının maruz kaldığı bu terör eylemlerine yer vererek, konu ile ilgili değerli bilgileri okuyucularına sunmuştur.

Azer, kitabında özellikle Sovyetlerin dağılması esnasında ve sonrasında Azerbaycan ile kurulan ilişkilere ayrıntılı olarak yer vermektedir. Sovyetlerin dağılmasının ardında Dışişleri Bakanlığı bünyesinde kurulan "Güney Kafkasya Ülkeleriyle

İlişkiler” bölümünde genel müdür yardımcılığına getirilmesi kendisine Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile yapılan temaslar ve görüşmelerde hazır bulunma imkânı vermiştir. Diğer bir deyimle yaşanan bu sürecin birebir tanığı olmuştur. Bu bakımdan Acer’in döneme yönelik verdiği bilgiler ve izlenimleri bölge çalışanları açısından son derece yararlı ve önemlidir.

Azer, kitabının son bölümünü ise Karabağ Sorunu’na ayırmıştır. Yaklaşık 20 yıldır süren Karabağ Sorunu, Güney Kafkasya bölgesinin istikrarı ve geleceği açısından çözülmesi gereken en önemli sorunların başında gelmektedir. Ermenistan’ın Azerbaycan topraklarını işgali ile başlayan sorun, günümüzde maalesef nihai bir çözüme kavuşturulamamıştır. AGİT Minsk Grubu çerçevesinde yapılan çalışmalar da henüz bir sonuç doğurmamıştır. Adeta bir kördüğümüne dönen bu sorunu tarihsel perspektiften ele alan Azer, sorunun dünü ve bugünü hakkında ayrıntılı ve değerli bilgiler sunmaktadır.

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR (RECENT PUBLICATIONS)

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

TRT6, Kanal Koordinatörülüğü
yildizdeveci.bozkus@trt.net.tr

Ekümenik Patrikhane

Cengiz Aktar

Türkçe

253 Sayfa

İletişim Yayınları, İstanbul, 2011

ISBN: 978 975 050 8646

Savaş, Türkiye Varlık Vergisi

Cahit Kayra

Türkçe

397 Sayfa

İstanbul, Tarihçi Yayınları, 2011

ISBN: 978 605 615 33 41

Batılılaşan İstanbul'un

Ermeni Mimarları

Hasan Kuruyazıcı

Türkçe

168 Sayfa

Hrant Dink Vakfı Yayınları, İstanbul,
2010

ISBN: 978 605 899 0050

Geçmişten Günümüze Millet-i

Sadık Osmanlı Ermenileri:

Amiralar, Devlet Adamları,

Mimarlar, Hekimler, İlim Adamları

Levon Panos Dabağyan

Türkçe

592 Sayfa

Yedirenk Yayınları, İstanbul, 2010

ISBN: 978 975 355 8341

Kumkapı Ermeni Balıkçıları 1952

Ara Güler

Türkçeye Çeviren: Payline Tomasyan

İngilizceye Çeviren: Sonia Derman

Harlan

Türkçe-İngilizce-Ermenice

128 Sayfa

Aras Yayıncılık, İstanbul, 2010

ISBN: 978 605 5753191

DİZİN

(INDEX)

SAYILARA GÖRE ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERGİLERİNİN İÇERİĞİ

Sayı 1: (2001)

Sayfa:

Yayına Başlarken	3
Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ	
Olaylar ve Yorumlar	10
Ömer E. LÜTEM	
Let the Historians Decide	48
Prof. Dr. Justin MCCARTHY	
Armenian Question	70
Dr. Şükrü ELEKDAĞ	
Büyük Ermenistan Kurma Projesi	87
Prof. Dr. Salim ÇÖHÇE	
Ermeni Gaillesinin Tarihsel Kökeni Üzerine	108
Dr. Bilal N. ŞİMŞİR	
Ermeni Sorununun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu	128
Doç. Dr. Erol GÖKA	
Ermeni Lobisi: ABD’de Ermeni Diasporası’nın Oluşumu ve Lobi Faaliyetleri	39
Şenol KANTARCI	
A Conference in Germany	172
Ömer E. LÜTEM	
Ermeni Terörü Kurbanları Şehit Diplomatlarımız Anıldı	175
Dr. Bilal N. ŞİMŞİR	
Belgeler	186

DİZİN

Sayı 2: (2001)

Sayfa:

Editörün Notu	5
Olaylar ve Yorumlar	9
Ömer E. LÜTEM	
Amerika'daki Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey	30
Dr. Bilal N. ŞİMŞİR	
Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazin Kilisesi'nin Rolü (1828-1915)	49
Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ	
Ermeni Milli Kilisesi'nin Zaferi ve Trajedisi	65
Prof. Erich FEIGL	
Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan İncelenmesi	89
Pulat. Y. TACAR	
Bırakın Tarihçiler Karar Versin	113
Prof. Dr. Justin MCCARTHY	
İngilizce Yazıların Türkçe Özetleri	131
Today's Armenia and Motives Behind the Genocide Accusations: More Than A Matter of "National Identity"	145
Ali Hikmet ALP	
The Research of Arnold Toynbee on Turks and the Birth of Armenian Propaganda	159
Prof. Dr. Hasan KÖNİ	
The Nagorno-Karabakh Conflict From Its Inception to the Peace Process	170
Yrd. Doç. Dr. Kamer KASIM	
The Geopolitics and Quest for Autonomy of the Armenians of Javakheti (Georgia) and Krasnodar (Russia) in the Caucasus	186
Hasan KANBOLAT – Nazmi GÜL	
Türkçe Yazıların İngilizce Özetleri	211

Kitap Tahlilleri / En Son Kitaplar 228
Sedat LAÇİNER, Kamer KASIM, İbrahim KAYA,
Yücel ACER, Çetin GÜNEY

Belgeler 251

Sayı 3: (2001)

Sayfa:

Editörün Notu 5

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 7
Ömer E. LÜTEM

Amerika’da Ermeni Lobisi ve Lozan Antlaşması Kavgası 33
Dr. Bilal N. ŞİMŞİR

ABD ve Kanada’da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri 65
Şenol KANTARCI

Lübnan’da Ermeni Diasporası 115
Dr. Erdal İLTER

Rusya’da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri 126
Hatem CABBARLI

SÖYLEŞİ

Açıkça Konuşalım: İki Büyükelçi Ermeni Sorununu Tartışıyor 153
Yüksel SÖYLEMEZ – Ömer E. LÜTEM

İNGİLİZCE YAZILARIN TÜRKÇE ÖZETLERİ 160

KONFERANSLAR 173

‘Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri ve Türkiye’nin Bölge İstikrarındaki Rolü’: Londra’da bir Konferans

8. DAVO Kongresi

Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu ve Ermeni Sorunu

KİTAP TAHLİLLERİ 183

EN SON KİTAPLAR 196

BELGELER 200

Türk-Ermeni Barış Komisyonu Bildirisi

Sayı 4: (2002)

Sayfa:

Editörün Notu 1

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 14

Ömer E. LÜTEM

Washington'daki Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve
Ermeni Gailesi (1887-1896) 32

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR

Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin
"1915 Ermeni Ayaklanması ve Sonuçları" Adlı Makalesi 55

Doç. Dr. Selami KILIÇ

Talat Paşa İçin Şahitlik 76

Deutsche Allgemeine Zeitung

Ermeni, Bizans ve Türk Hakimiyetinde Ani 83

Yrd. Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU

Ermenilerce Atatürk'e Atfedilen Sözler ve Divan-ı Harb-ı Örfi İle Ermeni
Teröristleri Tarafından Şehit Edilenlere Atatürk'ün Gösterdiği İlgi 92

Şenol KANTARCI

Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri	122
Hatem CABBARLI	
2001 Yılı Kronolojisi	147
Yrd. Doç. Dr. Kamer KASIM	
İNGİLİZCE YAZILARIN TÜRKÇE ÖZETLERİ	155
KONFERANSLAR	172
‘Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri ve Türkiye’nin Bölge İstikrarındaki Rolü’: Londra’da bir Konferans	
8. DAVO Kongresi	
Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu ve Ermeni Sorunu	
KİTAP TAHLİLLERİ	184
EN SON KİTAPLAR	204
BELGELER	208
Sayı 5: (2002)	
	Sayfa:
Editörün Notu	5
MAKALELER	
Olaylar ve Yorumlar	7
Ömer E. LÜTEM	
Ermeni Kültür Stratejisi ve Albanlar Meselesi	28
Dr. Yaşar KALAFAT – Mahmut Niyazi SEZGİN	
Ararat Filmi ve Türk Basını: Eleştirel Bir Değerlendirme	48
Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER	
Ermeniler ve Van İhtilal Örgütü	84
Dr. Hasan OKTAY	

Dizin

Van'da Ermeni İsyancıları (1898-1915)	138
Şenol KANTARCI	
Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler 1991-2002	168
Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER	
Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve Lobcilik	222
Dr. Samim AKGÖNÜL	
Leyla TAVŞANOĞLU'nun Ömer LÜTEM ile Söyleşisi	252
KONFERANSLAR	260
KİTAP TAHLİLLERİ	268
EN SON KİTAPLAR	300
BELGELER	305
DİZİN	327

Sayı 6: (2002)

Sayfa:

Editörün Notu	5
MAKALELER	
Olaylar ve Yorumlar	7
Ömer E. LÜTEM	
Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Bazı Ermeni İddiaları Üzerine	24
Dr. Erdal İLTER	
Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Sınır Kapısı Sorunu ve Ekonomik Boyutu	35
Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER	
Bağımsızlığının 10. Yılında Ermenistan'da Bilimsel Yayınların Durumu	69
Doç. Dr. Hacali NECEFOĞLU	

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Ermeni Komiteleri Tarafından Şehit Edilenlerin Ailelerine Yaptığı Yardımlar	84
Yrd. Doç. Dr. Erdal AÇIKSES	
Erzurum'daki Türk ve Ermeni Nüfusu Gösteren 1847 Tarihli Nüfus Defter	95
Haydar ÇORUH	
Dağlık Karabağ Sözde Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığının Tanınması Durumunda Uluslararası Ortamda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar	116
Rovshan İBRAHİMOV	
Önemli bir Ermeni Kaynağı: The Trans-Caucasian Post Gazetesi	144
Yrd. Doç. Dr. Enis ŞAHİN	
Ermenistan'ın Bölge Politikasında Gürcistan: Tarihi Süreçte Karşılıklı İlişkiler	158
Hatem CABBARLI	
TARTIŞMA	
Stefanos Yerasimos "Birinci Dünya Savaşı ve Ermeniler"	182
KİTAP TAHLİLLERİ	195
EN SON KİTAPLAR	203
KONFERANSLAR	208
DÜZELTME	212
Sayı 7: (2002)	
	Sayfa:
Editörün Notu	5
MAKALELER	
Olaylar ve Yorumlar	7
Ömer E. LÜTEM	

1915 Zorunlu Göç Geçici Yasasının Gerekliliği ve
Uygulamalarının Değişik Açılardan Değerlendirilmesi 18
Doç. Dr. Esat ARSLAN

18. Yüzyılda Osmanlı İnşaat Sektöründe Gayr-i Müslimler ve
Kafkasya'ya Gönderilen Ermeni Ameleler 41
Yrd. Doç. Dr. Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI

Fransa'nın Ermenilere Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri (1878-1918) 55
Doç. Dr. Yusuf SARINAY

İngiltere Ermenileri, Lobcilik ve Ermeni Sorunu 71
Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER ve Yrd. Doç. Dr. İhsan BAL

1985 Yılı Dünya Genelinde Ermeni Faaliyetleri 125
Servet AVŞAR ve Şenol KANTARCI

Türkiye'nin Ermenistan'daki İmajı 140
Hatem CABBARLI

KİTAP TAHLİLLERİ 157

KONFERANSLAR 166

EN SON KİTAPLAR 173

SÖYLEŞİ 175

Yerasimos Tartışması Sürüyor

Sayı 8: (2003)

Sayfa:

Editörün Notu 5

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 7
Ömer E. LÜTEM

Osmanlı Toplumunda Ermenilerin Siyasallaşma Çabaları	37
Prof. Dr. Salim ÇÖHÇE	
Büyük Savaşta Erzurum'da Bulunan Almanların Bölgedeki İzlenimleri	68
Doç. Dr. Selami KILIÇ	
Türkiye Ermenilerinin Birinci Dünya Savaşında Taraf Olma Çabaları ve Bunun Mondros Mütakeresine Yansımaları	81
Dr. Selçuk URAL – Dr. Nebahat ORAN ASLAN	
Sovyetler Birliği'nin Ermeniler İçin Başlattıkları 'Anavatana Dönüş Projesi'	96
Yrd. Doç. Dr. Süleyman SEYDİ	
Terörizm Kavramı Açısından Ermeni Terörü ve Genel Nitelikleri	114
Yrd. Doç. Dr. Yücel ACER	
Son Dönemde Osmanlı Bürokrasisinde Akraba Ermeniler	137
Abdülhamit KIRMIZI	
Ermenistan'da Dini Yapı ve Dini Hayat	153
Mahmut Niyazi SEZGİN	
Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu	177
Arş. Gör. Soner KARAGÜL	
100 Yıl Önce Balıkesir'de Bir Ziraat Öncüsü Aravent Agaton Efendi	197
Ayhan AYDIN	
SÖYLEŞİ	221
Türkiye Ermenileri Patriği II. Mesrob ile Söyleşi	
SÖYLEŞİ	230
Gazeteci Haykaram Nahabetyan ile Söyleşi	
KİTAP TAHLİLLERİ	239
EN SON KİTAPLAR	243

Sayı 9: (2003)

Sayfa:

Editörün Notu 5

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 7

Ömer E. LÜTEM

Ermenilerin Tehciri ve Türkler'in Göçü (1915-1918) 30

Dr. Erdal İLTER

İttihat ve Terrakki Hükümetinin Doğu Anadolu Islahat Müfettişliği Projesi ve Uygulamaları (1913-1914): Ermeni Meselesine Çözüm Arayışları 41

Dr. Zekeriya TÜRKMEN

ABD-Irak Savaşları Sırasında Türk-Amerikan İlişkileri ve ABD Kongresi'nde Türkiye'ye Yönelik Ermeni Lobi Faaliyetleri 76

Dr. Şenol KANTARCI

Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını İşgal Sorununun Hukuki Boyutu: Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor Mu? 94

Araz ASLANLI

Ermenistan'ın Tehcir Politikası ve Neticesi: Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu 118

Sinan OĞAN

Türk Kurtuluş Savaşı Sırasında Fransa'nın Anadolu'daki Çıkarları ve Ermeniler 144

Doç.Dr. Bige SÜKAN YAVUZ

Alman Vorwärts Gazetesi'ne Göre Ermeni Meselesi ve Bu Meselede Rusya-İngiltere-Fransa İttifakı'nın Rolü 165

Necmettin ALKAN

Ermenistan'da 19 Şubat ve 5 Mart 2003'de Yapılan Devlet Başkanlığı Seçimleri 178

Hatem CABBARLI

Ağrı Dağı Eteklerinde Yitik Canlar: Iğdır Ovasının Kurbanları	187
Dr. Şenol KANTARCI	
KİTAP TAHLİLLERİ	206
EN SON KİTAPLAR	214
Sayı 10: (2003)	
	Sayfa:
Editörün Notu	5
MAKALELER	
Olaylar ve Yorumlar	7
Ömer E. LÜTEM	
1909 Adana Olaylarına İlişkin Yargılama Süreci	26
Turgay AKKUŞ	
Yurt Dışına Kaçan Ermenilerin İkinci Meşrutiyet'in İlanı Üzerine Geri Dönme Çabaları	45
Yrd. Doç. Dr. Hasan BABACAN	
Türk ve İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenilere Karşı Takip Ettiği Siyaset, (1914-1918)	58
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN	
Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan Politikaları 1988-1994	82
Dr. M. Vedat GÜRBÜZ	
KİTAP TAHLİLLERİ	109
EN SON KİTAPLAR	119
DİZİN	121

Sayı 11: (2003)

Sayfa:

Editörün Notu 5

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 7

Ömer E. LÜTEM

1895 Trabzon Ermeni Olaylarının Başlangıcında Ermeniler
Arasındaki Muhabere ve Olaya Karışan Ermenilerin Muhakemeleri 28

Yrd. Doç. Dr. Ahmet HALAÇOĞLU

İngiltere’de Ermeni Propagandası ve Osmanlı Devleti’nin
Buna Karşı Aldığı Önlemler (1878-1900) 47

Dr. Recep KARACAKAYA

Ermeni Memurların Düyun-u Umumiye İdaresindeki İstihdam Meselesi 60

Yrd. Doç. Dr. Erdoğan KESKİNKILIÇ

Ermenistan’ın Kuruluşunda Çarlık Rusya’nın Rolü 67

Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ

Adana’da Fransız İşgalinde Ermenilerin Rolü,
İdari Mekanizmaya Etkileri ve Bir Sürgün Hikayesi 84

Nuran KOLTUK

Rusya’daki Ermeni Propagandasından Bir Kesit: Tiflis Konferansı 103

Yrd. Doç. Dr. Selçuk URAL

KİTAP TAHLİLLERİ 114

EN SON KİTAPLAR 116

Sayı 12-13: (2004)**Sayfa:**

Editörün Notu 5

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 7

Ömer E. LÜTEM

Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti ve Nizamnamesi 33

Yrd. Doç. Dr. Erdal AYDOĞAN Ermenistan'da Medya: Bağımsızlık Sonrası Dönem,
Gelişmeler ve Genel Sorunlar .....49**Yrd. Doç. Dr. Leyla BUDAK**

Türk-Ermeni İlişkilerinde Siyasi ve Kültürel Boyut 59

Dr. Yaşar KALAFAT Yozgat'ta Ermeni Ayaklanmaları:
Birinci Yozgat Ayaklanması (6 Ocak 1893) .....93**Yrd. Doç. Dr. Taha Niyazi KARACA**

Arap ve Ermeni Harfli Türkçe Hüdavendigar Gazetesi 121

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KUTALMIŞ

Bir Ermeni'nin İtirafı 134

Yrd. Doç. Dr. Arzu TERZİ

Türk-Ermeni Teali Cemiyet ve Nizamnamesi 141

Cafer ULU**KİTAP TAHLİLİ** .....159**EN SON KİTAPLAR** 164

Sayı 14-15: (2004)

Sayfa:

Editörün Notu 5

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 7

Ömer E. LÜTEM

Sınır Ötesi Bölgesel Kültür Dayanışmasından Bölgesel Siyasi Yapılanmaya 22

Dr. Yaşar KALAFAT

Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Yaratılan Ermeni İmajı 28

Prof. Dr. Birsen KARACA

Antep (Ayıntap) Protestan Okulu ve Ermeni Meselesi 42

Yrd. Doç. Dr. Bayram AKÇA

Yozgat'ta Ermeni Ayaklanmalar:

İkinci Yozgat Ayaklanması (12 Aralık 1893) 50

Yrd. Doç. Dr. Taha Niyazi KARACA

Diaspora Ararat'ı Ararken: Ermeni Kimliği ve Soykırım İddiaları 75

Yrd. Doç. Dr. Haluk ÖZDEMİR

Şerif-Bogos Nubar Paşa Anlaşması ve Ortaya Çıkan Tepkiler 98

Yrd. Doç. Dr. Selçuk URAL

Bir Başka Açıdan Ermenilerde Din 115

Yıldız DEVECİ

Ermeni Sorunu

Soru ve Cevaplarla Ermeni Sorunu:

Göçettirme (Tehcir), Sözde Soykırım iddiaları ve Gerçekler 131

Yrd. Doç. Dr. Kemal ÇELİK

ÇEVİRİ	
İdeoloji Olan Terörizm	165
Prof. Dr. Birsen KARACA	
KİTAP TAHLİLİ	167
EN SON KİTAPLAR	174
Sayı 16-17: (2005)	
	Sayfa:
Editörün Notu	5
MAKALELER	
Olaylar ve Yorumlar	7
Ömer E. LÜTEM	
Ermeni İsyanları ve Osmanlılar	82
Prof. Dr. Justin MCCARTHY	
Sis (Kilikya) Ermeni Gatoğigosluğu'nun Geçirdiği Evreler	109
Canan SEYFELİ	
Ayrılkçı Ermeni Siyasal Örgütlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin İlk Önlemleri ve Eleştiriler	134
Özlem KARASANDIK	
Mütareke İstanbulu'nda Ermeni Faaliyetleri	151
Önder DUMAN	
KİTAP TAHLİLİ	173
EN SON KİTAPLAR	185
BELGELER	188
Belge 1: Sayın Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Abdullah Gül'ün Şehit Edilen Dışişleri Bakanlığı Mensupları ile Diğer Kamu Görevlilerimizi ve Aile Fertlerini Anmak Üzere Düzenlenen Törende Yaptığı Konuşma - 18 Mart 2005	

Belge 2: Emekli Büyükelçiler Grubunun Basın Bildirisi – 25 Mart 2005

Belge 3: Dışişleri Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Sayın Abdullah Gül’ün 13 Nisan 2005 Tarihinde TBMM’de Ermeni İddiaları Konusunda Yapılan Genel Görüşmede Yaptığı Konuşma

Belge 4: TBMM Bildirisi – 13 Nisan 2005

Belge 5: TBMM Üyeleri Tarafından Büyük Britanya Avam Kamarası ile Lordlar Kamarası’na Gönderilen Mektup – 13 Nisan 2005

Sayı 18: (2005)

Sayfa:

Editörün Notu 4

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 5

Ömer E. LÜTEM

Ermeni Sorununu Yeniden Tartışmak 45

Guenter LEWY

Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı
“Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm” Başlıklı Kararın Öyküsü 60

Pulat TACAR

Doğu Anadolu’daki Ermeniler’in ve Diğer Gayr-ı Müslimler’in
Devlet Himayesine Alınmaları 74

Dr. Erdal İLTER

Ermeni Meselesinin Uluslararası Boyutuna bir Örnek - Brazzafoli Meselesi 89

Yrd. Doç. Dr. İlhan EKİNCİ

KİTAP TAHLİLİ

Unsilencing the Past - Track Two Diplomacy and
Turkish-Armenian Reconciliation 107

Doç. Dr. Kamer KASIM

Ermeni Meselesi 1774-2005 114
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

EN SON KİTAPLAR 120

Sayı 19: (2005)

Sayfa:

Editörün Notu 4

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 5
Ömer E. LÜTEM

Yirminci Yüzyılın İlk Soykırımı mı? 38
Guenter LEWY

Ermeni Sorununda Gözden Kaçırıldıklarımızın
 Ermeni Basınındaki İz Düşümleri 51
Prof. Dr. Birsen KARACA

Ermenistan-Gürcistan İlişkileri 62
Kamil AĞACAN

Bir Fikir Özgürlüğü Sorunsalı Olarak Massachusetts Davası 83
Mustafa Serdar PALABIYIK

Ermenilerin İlk Büyük Ayaklanması Erzurum Olayı 103
Zeynep CUMHUR İSKEFİYELİ

ÖDÜL

ASAM İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsü Yüksek Ödülü 124

KONFERANSLAR

Osmanlı İmparatorluğunda Soykırım, 1915/16: Ermenilere, Süryanilere, Asurilere ve
 Keldanilere Doksan Yıllık Mezalimin İnkarı - 15 Kasım 2005, Stokholm 130
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu
23-25 Kasım 2005, Ankara, Gazi Üniversitesi 134
Yıldız DEVECİ

“Tarihte Türkler-Ermeniler ve Gerçekler” Sempozyumu
3-4 Aralık 2005, Bodrum 139
Yıldız DEVECİ

“Türk-Ermeni İlişkilerine Tarihi Gerçekler” Sempozyumu,
İstanbul, İTÜ, 15-16 Aralık 2005 144
Yıldız DEVECİ

KİTAP TAHLİLİ

Dr. Erdal İtler: Türkiye’de Sosyalist Ermenilerin Silahlanma Faaliyetleri
ve Milli Mücadele’de Ermeniler 152
Yıldız DEVECİ

Prof. Dr. Kemal Çiçek: Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917 156
Mustafa Serdar PALABİYİK

Hasan Dilan: Ermeni Olayları ve Fransız Diplomatik Belgeleri 162
Musa GÜRBÜZ

BELGELER 167

Sayı 20-21: (2006)

Sayfa:

Editörün Notu 4

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 5
Ömer E. LÜTEM

Amerika’da Türk Ermeni Çatışması ve Harry The Turk Cinayeti 65
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

II. Meşrutiyetin Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve
Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri 87
Yrd. Doç. Dr. Fatih ÜNAL

Ermeni Olayları ve Kıbrıs (1888-1912) 115
Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK

Alman Federal Meclis'inin Sözde Ermeni Soykırımı'nı Tanımasının
Nedenleri ve Siyasal Protestanlığın Rolü Üzerine 137
Burak GÜMÜŞ

Alman Okullarında Osmanlı'ya Karşı Yetiştirilen Ermeni Çocukları 159
Sezen KILIÇ

KONFERANSLAR

Türk-Ermeni İlişkilerinde Yeni Yaklaşımlar,
İstanbul Üniversitesi, 15-16-17 Mart 2006 173
Musa GÜRBÜZ

“Ermeni Sorunu Gerçeği” Konferansı Bilgi Üniversitesi,
Bağımsız Toplumsal Hareket Derneği, 15 Nisan 2006 183
Yıldız DEVECİ

I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS),
Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı:
Türk-Ermeni İlişkileri Örneği, Erciyes Üniversitesi, 20-22 Nisan 2006 187
Yıldız DEVECİ

Bilimin Işığında Ermeni Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 21 Nisan 2006 193
Ömer Engin LÜTEM

“Osmanlı'dan Lozan'a Batı'nın Paylaşım Projeleri” Sempozyumu,
Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 26-27 Nisan 2006 195
Birgül DEMİRTAŞ COŞKUN

KİTAP TAHLİLİ

Samuel A. Weems: Ermenistan: Terörist “Hıristiyan” Ülkenin Sırları 199
M. Serdar PALABIYIK

Mustafa Çalık: Ermeni Soykırımı İddiaları:
Yanlış Hesap Talat'dan ve Tehcir'den Dönünce 205
Yıldız DEVECİ

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR 211

ARŞİV BELGELERİ

Le Journal d'Orient gazetesinde 26 Nisan 1923 tarihinde yayınlanan
İstanbul Ermeni Patriği Arslanyan'ın açıklamalarına ilişkin haber ve
bu haberin Amerikan Dışışleri Bakanlığınaki yansımaları 219

GÜNCEL BELGELER

Dışışleri Bakanlığı Müsteşarı Büyükelçi Ali Tuýgan'ın Şehit Edilen Dışışleri
Bakanlığı Mensupları ile Diğer Kamu Görevlilerini ve Aile Fertlerini Anmak
Üzere Düzenlenen Törende Yaptığı Konuşma (17 Mart 2006) 227

Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Nabi Şensoy'un PBS Kanalında Yayınlanan
"Ermeni Soykırımı" Adlı Program Hakkında Açıklaması (18 Nisan 2006) 231

Sayı 22: (2006)

Sayfa:

Editörün Notu 5

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 7

Ömer E. LÜTEM

1991 Öncesi ve Sonrası Döenmlerde Ermeni Tarihçiler Tarafından
Yazılan Kitaplarda Yapılan Tahrifatlar 57

Prof. Dr. Birsen KARACA

Beyaz Orduların Gözüyle Ermeni Meselesi 69

Mehmet PERİNÇEK

Bilimsellik ve Taraflılık Arasında Kalmış Bir Literatür: Son Dönemde
Ermeni Meselesi Konusunda Yazılmış Kitapların Karşılaştırılmalı Bir Analizi 81

M. Serdar PALABIYIK

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti İle Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz: Ermeni Emval-i Metrukesi ve Borçları	117
Önder DUMAN	
1919 Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Talepleri	163
Ömer Engin LÜTEM	
KONFERANSLAR	
Türk Tarih Kurumu XV. Türk Tarih Kongresi 11-15 Eylül 2006	179
Oya EREN	
KİTAP TAHLİLİ	
Prof. Dr. Yavuz ERCAN: Toplu Eserler I: Ermenilerle İlgili Araştırmalar	183
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ	
Berna TÜRKDOĞAN: 1915'ten Günümüze Tehcir: Türk Ermeni İlişkileri	187
Oya EREN	
EN SON ÇIKAN KİTAPLAR	191
ARŞİV BELGELERİ	
1919 Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Delegelerinin Konuşmaları (İngilizce Metni ve Türkçe Çevirisi)	193
Ömer Engin LÜTEM	
GÜNCEL BELGELER	
Belge 1: 12 Ekim 2006 Tarihli Dışişleri Bakanlığı Açıklaması	217
Belge 2: T.B.M.M.'nin 17 Ekim 2006 Tarihli Bildirisi	219
Belge 3: T.B.M.M.'nin 17 Ekim 2006 Tarihli Oturumda Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Konuşması	221
Belge 4: T.B.M.M.'nin 17 Ekim 2006 Tarihli Oturumda CHP İstanbul Milletvekili Onur Öymen'nin Konuşması	229
Belge 5: T.B.M.M.'nin 17 Ekim 2006 Tarihli Oturumda CHP İstanbul Milletvekili Şükrü Elekdağ'ın Konuşması	235

Belge 6: T.B.M.M.'nin 17 Ekim 2006 Tarihli Oturumda CHP Ankara Milletvekili Ayşe Gülsün Bilgehan'ın Konuşması	239
Belge 7: T.B.M.M.'nin 17 Ekim 2006 Tarihli Oturumda Anavatan Partisi Afyonkarahisar Milletvekili Reyhan Balandı'nın Konuşması ...	243
Belge 8: T.B.M.M.'nin 17 Ekim 2006 Tarihli Oturumda AK Parti İzmir Milletvekili Zekeriya Akçam'ın Konuşması	253
Belge 9: T.B.M.M.'nin 17 Ekim 2006 Tarihli Oturumda DYP Denizli Milletvekili Ümmet Kandoğan'ın Konuşması	265

Sayı 23-24: (2006)

Sayfa:

Editörün Notu	5
---------------------	---

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar	7
---------------------------	---

Ömer E. LÜTEM

1915 Yılında Osmanlı Ermenilerine Soykırımı Suçu İşlendiği Savlarına Karşı Başvurulabilecek Hukuk Yolları	67
--	----

Pulat TACAR

Ermeni Katliamları: Yeni Bulgular Eski Suçlamaları Çürüttü	89
--	----

Edward J. ERICKSON

Ermeni Yasa Tasarısı'nın İçeriği ve İddialara Verilen Cevaplar	103
--	-----

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

Ermeni Meselesi'nin Siyasallaşmasında Emperyalist Devletlerin Rolü	119
--	-----

Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ

Ermenilerin Amerika'ya Göç Etme Nedenleri	141
---	-----

Dr. Ahmet AKTER

1980'lerde Türkiye-ABD İlişkilerinde Bir Sorun: Ermeni Karar Tasarıları	157
---	-----

Dr. Sibel KAVUNCU

Karşıtlığı Derinleştirmek	193
Dr. O. Fırat BAŞ	
Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri II (Kasım 1916-Temmuz 1917)	205
M. Serdar PALABIYIK	
Ermenistan'ın Demografik Yapısı ve Ermenistan'da Azınlıklar	227
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ	
Küreselleşme Sürecinin Ermenistan Üzerindeki Etkileri: Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm	247
Oya EREN	
KİTAP TAHLİLİ	
Prof. Dr. Birsen KARACA: Sözde Ermeni Soykırımı Projesi: Toplumsal Bellek ve Sinema	269
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ	
Prof. Dr. Aysel EKŞİ: Belgeler ve Tanıklarla Türk-Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler	273
Oya EREN	
EN SON ÇIKAN KİTAPLAR	275
VEFAT EDEN BİLİM ADAMLARI	277
GÜNCEL BELGELER	
1. Amerika Birleşik Devletleri'nde Temsilciler Meclisi ve Senato'ya Ermeni Soykırımı ve Hrant Dink Suikastına İlişkin Sunulan Karar Tasarıları	281
<i>Belge 1: Temsilciler Meclisi'ne 29 Ocak 2007 Tarihinde H.RES.102 Sayıyla Sunulan Karar Tasarısı</i>	283
<i>Belge 2: Temsilciler Meclisi'ne 30 Ocak 2007 Tarihinde H.RES.106 Sayıyla Sunulan Karar Tasarısı</i>	286
<i>Belge 3: Birleşik Devletleri Senatosu'na 1 Şubat 2007 Tarihinde S.RES.65 Sayıyla Sunulan Karar Tasarısı</i>	298

*Belge 4: Temsilciler Meclisi'ne 12 Şubat 2007 Tarihinde Sunulan
H.RES.155 Sayıyla Sunulan Karar Tasarısı* 304

2. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Şehit Edilen Dışişleri Bakanlığı
Mensupları ile Diğer Kamu Görevlilerini ve Aile Fertlerini Anmak
Üzere Düzenlenen Törende Yaptıkları Konuşma 309

YAZIM KURALLARI 311

Sayı 25: (2007)

Sayfa:

Editörün Notu 5

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 7
Ömer E. LÜTEM

'Ermeni Sorunu' ile İlgili İngiliz Tezleri (İngiliz Belgelerine Göre, 1920) 41
Doç. Dr. Neşe ÖZDEN

Vilayat-ı Sitte'de Ermenilerle İlgili Reformlar 57
Dr. Ramazan YILDIZ

1917 Rus İhtilali Sonrası Kafkasya'da Türk Askeri Faaliyetleri:
Serdarabad Savaşları ve Siyasi Sonuçları 83
Musa GÜRBÜZ

Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Fransız Doğu Lejyonu'nun
Kuruluşu ve Faaliyetleri (Temmuz-Kasım 1917) 99
M. Serdar PALABIYIK

KİTAP TAHLİLİ

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (der.): Türk-Ermeni İhtilafı: Makaleler 119
Oya EREN

Dr. Erdal İLTER: Büyük İhanet: Ermeni Kilisesi ve Terör -Tarihi Seyir 125
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

Dr. Ahmet AKTER: Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü (1834-1915)	129
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ	
EN SON ÇIKAN KİTAPLAR	133
GÜNCEL BELGELER	
Belge 1: Nobel Ödüllü Bilim Adamlarının Çağrısı Türkçe ve İngilizce Metni ...	135
Belge 2: Nobel Ödüllü Bilim Adamlarının Çağrısına Türk Bilim Adamlarının Cevabı Türkçe ve İngilizce Metin	144
Belge 3: Türkiye'nin Vaşington Büyükelçiliğinin The New York Times Gazetesine Verdiği 23 Nisan 2007 Tarihli İlan Türkçe ve İngilizce Metin	155
Sayı 26: (2007)	
	Sayfa:
Editörün Notu	5
MAKALELER	
Olaylar ve Yorumlar	7
Ömer E. LÜTEM	
Ermeni-Haçlı İşbirlikleri	49
Yrd. Doç. Dr. Ergin AYAN	
Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri	73
M. Serdar PALABIYIK	
Ermeni Edebiyatında Sürgün ve Göç Teması: Çağdaş Batı Ermeni Edebiyatı Örneği	93
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ	
Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi Üzerine Analitik Bir İnceleme	111
Enver Ömür POLAT	

Taner Akçam'ın "Utandırıcı Bir Fiil: Ermeni Soykırımı ve Türk Sorumluluğu Meselesi" Başlıklı Kitabın Eleştirisi 133

ATAA

SÖYLEŞİ

Türk Tarih Kurumu'ndan Prof. Dr. Kemal Çiçek ile Ermeni Sorunu ve Çözüm Yolları Üzerine Konuştuk 157

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

KİTAP TAHLİLİ

Guenter Lewy: The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide 169
Adam SZYMANSKI

Prof. Dr. Hikmet Özdemir: Üç Jöntürk'ün Ölümü, Talat-Cemal-Enver 177
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

Süleyman Bilgin, Ali Mesut Bildirici, Sezgin Demircioğlu, Recep Karacakaya: Arşiv Belgelerine Göre Trabzon'da Ermeni Faaliyetleri 181
Oya EREN

Ömer Engin Lütem: Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler 185
Zeynel DOĞAN

Vahap Candan: Büyük Güçler ve Ermeni Sorunu 189
Sultan Deniz KÜÇÜKER

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR 193
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

GÜNCEL BELGELER

Belge 1: Dışişleri Bakanlığı Sözcüsünün ABD'de Yerleşik Anti Defamation League (ADL) Açıklaması Hakkındaki Bir Soruya cevabı, 22 Ağustos 2007 199

Belge 2: ASAM, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı'nın ADL Direktörüne Mektubu 27 Ağustos 2007 201

Belge 3: Türk-Musevi Cemaati'nin Açıklaması, 29 Ağustos 2007 203

Belge 4: Sekiz Eski Amerikan Dışişleri Bakanı'nın ABD Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'ye Mektubu, 25 Eylül 2007 205

Belge 5: Türk Musevi Cemaati'nin Açıklaması, 10 Ekim 2007 207

Sayı 27-28: (2007)

Sayfa:

Editörün Notu 5

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 7

Ömer E. LÜTEM

İşgal Altındaki İstanbul'da Türk Yetimlerinin Ermenileştirilmesi 49

Yrd. Doç. Dr. Nejdet BİLGİ

XVII. Yüzyılda Manisa Ermenileri 85

Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜNAY

Venedik'in Ermeni Meselesindeki Rolü Hakkında 101

Yrd. Doç. Dr. Gürsoy ŞAHİN

Ermenistan Cumhuriyeti'nin Jeopolitik Analizi 121

Dr. Ahmet AKTER

Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1917- Nisan 1918) 151

M. Serdar PALABIYIK

SÖYLEŞİ

Prof. Dr. Nurşen Mazıcı ile Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Yansımaları Hakkında Bir Röportaj 169

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

KİTAP TAHLİLLERİ

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı 187

Melek SARI GÜVEN

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914- 1918 Cilt: VII 189
Ahmet AKTER

İsmet Bozdağ: Tarihin Vicdanını Sızlatan Soykırım Efsanesi 193
Pınar ÖZBEK

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR 193
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

GÜNCEL BELGELER

Belge 1: 2008 Yılına Girerken Dış Politikamız Başlıklı Kitapçığın
Ermenistan Bölümü (Dışişleri Bakanı Ali Babacan) 198

Belge 2: İngiliz Hükümetine Ermeni Soykırım İddialarını Tanıması İçin
Verilen Dilekçe ve Hükümetin Cevabı – İngilizce ve Türkçe Metin 200

Sayı 29: (2008)

Sayfa:

Editörün Notu 5

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 7
Ömer E. LÜTEM

Ermenistan Sorunu ve Kafkasya’da İngiliz Uygulamaları (1918-1919) 45
Doç. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

Ermenistan’ın Sovyetleştirilmesi ve Ermeni Mülteciler Sorunu 55
Yrd. Doç. Dr. Coşkun TOPAL

Ermenilerin ‘Amerika’sı: Worcester 65
Dr. Ahmet AKTER

1909 Adana Olaylarının Maraş’taki Yansımaları ve
Maraş Divanı Harbi Örfisinin Yargılamaları 87
Dr. Nejla GÜNAY

Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Nisan 1918-Aralık 1918) 119

M. Serdar PALABIYIK

Protestan Misyonerler ve Ermeni Olaylarına Etkileri 137

Osman KILIÇ

SÖYLEŞİ

Dr. Erdal İlter İle “Ermeni Meselesi” ve Bu Konudaki Bazı İddialar Üzerine Bir Röportaj 159

Oya EREN

KONFERANSLAR

EUSAS II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu – XIX. Yüzyılda Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Büyük Devletlerin Politikaları 185

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

KİTAP TAHLİLLERİ

Prof. Dr. Ahmed Akgündüz, Doç. Dr. Said Öztürk, Dr. Recep Kara: Sorularla Ermeni Meselesi 191

Oya EREN

Yrd. Doç. Dr. Gürsoy Şahin: Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler, Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler (1676-1749) 195

Yrd. Doç. Dr. Gürsoy Şahin: Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Sivas ve Şuşehri Bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri 199

Sultan Deniz KÜÇÜKER

Dr. Nejla Günay: Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları 203

Yrd. Doç. Dr. Asiye DUMAN

Ali Özoğlu: Belgeler, Mektuplar ve Resmi Yazışmalarla Türk Soykırımında Fransız Ermeni İlişkileri 207

Pınar ÖZBEK

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR 209

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

GÜNCEL BELGELER

Belge 1: Dışişleri Bakanı Ali Babacan'ın Şehit Edilen Dışişleri Bakanlığı Mensupları ile Diğer Kamu Görevlilerini ve Aile Fertlerini Anmak Üzere Düzenlenen Törende Yaptığı Konuşma	211
--	-----

Sayı 30: (2008)

Sayfa:

Editörün Notu	5
---------------------	---

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar	7
---------------------------	---

Ömer E. LÜTEM

Osmanlı Devleti'nde Ermeni Tercümanlar	59
--	----

Yrd. Doç. Dr. Gürsoy ŞAHİN

4'üncü Ordu Komutanlığı'nın Bölgesinde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve İnsani Yardım Çalışmaları	85
---	----

Dr. Ahmet TETİK

Fransız Arşiv Belgeleri Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1918 – 1921)	113
--	-----

M. Serdar PALABIYIK

Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası Çerçevesinde Rusya-Ermenistan İlişkileri	139
--	-----

Marat VALEYEV

1915 Olayları, Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema	151
--	-----

Ercan Cihan ULUPINAR

SÖYLEŞİ

Gazeteci Yazar Semih İDİZ'le Türkiye-Ermenistan İlişkilerine Dair Bir Röportaj	175
--	-----

Oya EREN

KONFERANSLAR

- Kendi Kimliğini Tanımlama Arayışında Genç Nesil,
22-25 Ağustos Dilican-Ermenistan 187
Oya EREN

KİTAP TAHLİLLERİ

- Prof. Dr. Hikmet Özdemir:** Ermeni İddiaları
Karşısında Türkiye'nin Birikimi 191
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

- Dr. Dilşen İnce Erdoğan:** Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve
Van Ermeni İsyancıları (1896) 195
Melek SARI GÜVEN

- Jean-Lois Mattei:** Belgelerle Büyük Ermenistan
Peşinde Ermeni Komiteleri 197
Ercan Cihan ULUPINAR

- Taha Niyazi Karaca:** Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey 203
Doğanay ERYILMAZ

- EN SON ÇIKAN KİTAPLAR** 207
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

GÜNCEL BELGELER

- Belge 1:** Dakar'da 13-14 Mart 2008 tarihlerinde Toplanan İslam Zirvesi
Konferansı'nda "Ermenistan Cumhuriyeti'nin Azerbaycan Cumhuriyeti'ne
Saldırısı" başlığı ile kabul edilen 10/11 – P(IS) sayılı kararı 212

- Belge 2:** Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 25 Nisan 2008 tarihinde "İşgal
Altındaki Azerbaycan Topraklarında Durum" başlığıyla A/RES/62/243 sayılı
kabul ettiği karar 217

- YAZIM KURALLARI** 219

Sayı 31: (2008)

Sayfa:

Editörün Notu 5

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 7

Ömer E. LÜTEM

1893 (H.1309) Yılında Yozgat'ta Hınçak Komitesinin
Tertip Etmış Olduğu Kilise Hadisesi 31

Doç. Dr. Selma YEL - Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ

Ermeni Ayaklanmalarında Fedailerin Uyguladığı Stratejiler 53

Yrd. Doç. Dr. Yunus ÖZGER

Ermenistan'da Demokratikleşme Sürecinin Önündeki Bazı Engeller 69

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

Mavi Kitap: Sözde Ermeni Soykırımı Tezinin Kutsal Kitabı 81

Osman KILIÇ

KİTAP TAHLİLLERİ

Yrd. Doç. Dr. Davut Kılıç: Tarihten Günümüze

İstanbul Ermeni Patrikhanesi 105

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

Doç. Dr. Seyit SERTÇELİK - Haldun EROĞLU - Melek SARI GÜVEN:

Prof. Dr. Yavuz ERCAN'a Armağan 109

Melek SARI GÜVEN

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR 113

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

GÜNCEL BELGELER

Belge 1. "Ermenilerden Özür Dilenmesi" Kampanyası Konusunda Emekli

Büyükelçiler Grubunun Bildirisi 115

Sayı 32: (2009)**Sayfa:**

Editörün Notu 5

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 7

Ömer E. LÜTEM

Osmanlı Güvencesinde Tehcir Yasası 59

Hakkı YAPICI

Siyaset, Laiklik ve Göç: Fransa'daki Türk ve Ermeni

Toplumları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma 73

Metin ATMACA

Ermeni Olaylarını Anlamak: Holokost ile Karşılaştırmalı Analiz 87

Sevin ELEKDAĞ

Ermeni Meselesi'nde Bilimsel Etik ve Yöntem 107

Erman ŞAHİN

KİTAP TAHLİLLERİ

(Yıldız DEVECİ BOZKUŞ)

Doç. Dr. Sedat LAÇİNER: Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası ...121

Mehmet PERİNÇEK: Rus Ordusu Kurmay Başkanı Tuğgeneral L.M.

Bolhovitinov 11 Aralık 1915 Tarihli Resmi Ermeni Raporu 125

Türk-Japon Vakfı: Tarih Boyunca Türk ve Ermeni İlişkileri 127

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR 131

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

GÜNCEL BELGELER

Belge 1. Bir Grup Emekli Türk Büyükelçi'den

Amerikan Temsilciler Meclisi Sözcüsü Sayın Nancy Pelosyi'ye Mektup 135

Belge 2. ABD Başkanının 4 Nisan 2009 Mesajı	143
Belge 3. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 12-13 Mayıs 2009 Tarihlerinde Azerbaycan'a Yaptığı Ziyaret Sırasında Yayınlanan Ortak Bildiri	145
Belge 4. Mavi Kitap ile İlgili Basın Toplantısı	147
YAZIM KURALLARI	153

Sayı 33-34: (2009)

Sayfa:

Editörün Notu	5
---------------------	---

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar	7
---------------------------	---

Ömer E. LÜTEM

Birinci Dünya Savaşı Sonunda Osmanlı Ermenilerinin Büyük Batı Devletleriyle Karmaşık İlişkileri	61
--	----

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN

L'Histoire'a Yanıt	125
--------------------------	-----

Prof. Dr. Norman STONE-Maxime GAUIN

"Ermeni Tabusu Üzerine Diyalog"a İlişkin Notlar	141
---	-----

Pulat TACAR

Avusturya'da Ermeni Diasporası	153
--------------------------------------	-----

Ramazan YILDIZ

Türk-Ermeni İlişkileri ve Think-Tank Etkisi: Düşünce Kuruluşu Raporlarında Türk-Ermeni İlişkileri Algısı	183
---	-----

Aslan Yavuz ŞİR

KONFERANS RAPORU

39. Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü Dünya Kongresi	205
---	-----

Doç. Dr. Ayşegül BAYDAR AYDINGÜN

KİTAP TAHLİLLERİ**Michael BOBELIAN: Children of Armenia (Ermenistan Çocukları) .....209****Halit GÜLŞEN****Doç. Dr. Seyit SERTÇELİK: Rus ve Ermeni Kaynakları****İşığında Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış Süreci .....213****Yıldız Deveci BOZKUŞ****EN SON ÇIKAN KİTAPLAR .....217****Yıldız DEVECİ BOZKUŞ****GÜNCEL BELGELER****Türkiye-Ermenistan Protokolleri (Türkçe ve İngilizce) .....219****YAZIM KURALLARI .....233****SAYI 35: (2010)****Sayfa****Editörün Notu .....5****MAKALELER****Olaylar ve Yorumlar .....7****Ömer E. LÜTEM****Mondros Mütakeresi Sonrasında Evliye-i Selase ve****Kafkasya'da Ermeni Muhacir Problemi .....57****Doç. Dr. Selma YEL****Ermeni Meselesi'nin Psikolojik Yönü .....79****Yrd. Doç. Dr. Deniz ALTINBAŞ****Gabriyel Noradunkyan Efendi'nin Ermeni Meselesiyle İlgili Hazırladığı Rapor ve****Lozan Antlaşması Sonrasında İsmet İnönü'ye Gönderdiği Hususi Mektup .....115****Dr. Ercan KARAKOÇ**

Azerbaycan-Türkiye İşbirliği ve Diaspora Teşkilatlarının Stratejisi	133
Ganira PAŞAYEVA	
19. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkilerinde Ermeni Faktörü	145
Halit GÜLŞEN	
SÖYLEŞİLER	177
Levon Barseghyan-Kiro Manoyan ile Türk-Ermeni İlişkileri Üzerine	177
Oya EREN	
TOPLANTI RAPORU	187
İstanbul Kültür Üniversitesi: Ermeni Sorunu Hukuk Yoluyla Çözümlenebilir mi?	187
Halit GÜLŞEN	
KİTAP TAHLİLLERİ	193
Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR: Ermeni Asıllı Rus General Korganoff'a Göre Kafkasya Cephesinde Osmanlı Ordusuna Karşı Ermeni Faaliyetleri	193
Halit GÜLŞEN	
Doç. Dr. Sedat LAÇİNER: Hangi Ermeni Sorunu	195
Yıldız Deveci BOZKUŞ	
Yücel NAMAL: Macaristan ve Ermeni Meselesi	199
Gülsün YILMAZ	
EN SON ÇIKAN KİTAPLAR	203
Yıldız Deveci BOZKUŞ	
GÜNCEL BELGELER	205
Obama'nın 24 Nisan Mesajı	207
Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin Kararı	209
YAZIM KURALLARI	215

SAYI 36: (2010)**Sayfa**

Editörün Notu 5

MAKALELER

Olaylar ve Yorumlar 7

Ömer E. LÜTEM

Ermeni Terörü Karşısında Avrupa Devletlerinin Tutumları 83

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR

Ermenistan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na Başvursun ve Uluslar arası
Adalet Divanı'nda Türkiye Aleyhine Dava Açsın 163

E. Büyükelçi Pulat TACAR

Ermenistan'da Anayasal Dönüşüm Süreci ve Anayasa'nın Temel Özellikleri 191

Dr. Ali ASKER

Ermeni Sanal Gruplar Üzerine Netnografik Bir Araştırma:
Facebook'ta Örgütlenen Ermeni Gruplar 219

Ercan Cihan ULUPINAR

Tehcir Öncesi Osmanlı Ermeni Nüfusu Üzerine Bir Değerlendirme 247

Halit GÜLŞEN

KONGRE RAPORU 267

XVI. Türk Tarih Kongresi 267

Yıldız Deveci BOZKUŞ – Halit GÜLŞEN

KİTAP TAHLİLİ 279

Seyhan Bayraktar: Politik und Erinnerung Der Diskurs über den
Armeniemord in der Türkei zwischen Nationalismus und Europaisierung 279

Yrd. Doç. Dr. Burak GÜMÜŞ

EN SON ÇIKAN KİTAPLAR 287

Yıldız Deveci BOZKUŞ

YAZIM KURALLARI 289

SAYI 37-38: (2010-2011)

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Editörün Notu.....	7
MAKALELER	15
Birlikte Yaşamak: Tarihe, Kimliğe ve Dine Saygı.....	15
Ermeni Patrik Vekili Başepiskopos Aram ATEŞYAN	
1934-1935 Türk-Amerikan Tazminat Anlaşması ve Günümüze Yansımaları.....	19
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK	
Ermeni İddiaları İçin Ciddi Bir Dayanak: Önyargılar.....	71
Prof. Dr. Birsen KARACA	
Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Protokollere Giden Süreç ve Sonrası.....	83
Prof. Dr. Kamer KASIM	
Uluslararası Hukuk Açısından Türkiye-Ermenistan Protokolleri.....	101
Doç. Dr. İbrahim KAYA	
Olaylar ve Yorumlar.....	123
Ömer E. LÜTEM	
Ermeni Psikolojik Operasyonunun Tarihsel Gelişimi ve Aşamaları.....	151
Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ - Prof. Dr. Özcan YENİÇERİ	
Osmanlı Ermenilerinin Düşmanla İşbirliğine “İçeriden Tanıklık”: Ermeni Asıllı Rus General Korganoff ve Eseri Hakkında Bir Değerlendirme.....	181
Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR	
İyi Giden Türk-Ermeni İlişkilerini Kimler Bozdu ve Nasıl Düzeltilebilir?.....	211
Prof. Dr. Mehmet SARAY	
Araştırmacı ve Yayıncı Olarak E. Büyükelçi Ömer Engin Lütem.....	217
Dr. Bilâl N. ŞİMŞİR	
Türkiye’ye Karşı Hukuk Savaşı: Ermeni Asıllı ABD Vatandaşlarının ABD Mahkemelerinde Türkiye Cumhuriyeti’ne, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’na ve Ziraat Bankası’na Açtığı Davalar.....	239
E. Büyükelçi Pulat TACAR	

AB'nin Bir Çerçeve Kararında Soykırımı İnkâr Suçu	275
Dışışleri Eski Bakanı/Milletvekili Yaşar YAKIŞ	
SÖYLEŞİLER	293
Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen BAĞIŞ ile Söyleşi.....	293
Dışışleri Eski Bakanı Hikmet ÇETİN ile Söyleşi.....	299
Tarihçi Dr. Edward ERICKSON ile Söyleşi.....	05
Marmara Gazetesi Başyazarı Rober HADDELER ile Söyleşi.....	11
Milletvekili/Türkiye-ABD Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı Suat KINIKLIOĞLU ile Söyleşi.....	313
Tarihçi Prof. Dr. Guenter LEWY ile Söyleşi.....	321
Milletvekili/TBMM Dışışleri Komisyonu Başkanı Dr. Murat MERCAN ile Söyleşi.....	323
Topkapı Sarayı Müdürü Prof. Dr. İlber ORTAYLI ile Söyleşi.....	327
Milletvekili/TBMM Dışışleri Komisyonu Üyesi Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI ile Söyleşi.....	331
KİTAP TAHLİLİ	337
E. Büyükelçi Candan AZER: Babadan Oğula Güney Kafkasya: Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri	337
Halit GÜLŞEN	
EN SON ÇIKAN KİTAPLAR	341
Yıldız DEVECİ BOZKUŞ	
DİZİN	343
YAZIM KURALLARI	441

**ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERGİLERİNDEKİ YAZILARIN
YAZARLARA GÖRE AYIRIMI**

-A-

Yrd. Doç. Dr. Yücel ACER

Terörizm Kavramı Açısından Ermeni Terörü ve Genel Nitelikleri (Sayı 8, ss. 114-136)

The Armenian Allegations and Facts, Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK (Kitap tahlili, Sayı 2, ss. 238-242)

OTAM Dergisi (Kitap tahlili, Sayı 3, ss. 193-195)

Türk Tarihinde Ermeniler, Azmi SÜSLÜ, Fahrettin KIRZIOĞLU, Refet YİNANÇ ve Yusuf HALAÇOĞLU (Kitap tahlili, Sayı 4, ss. 196-200)

The Ottoman Armenians, Victims of Great Power Diplomacy (Osmanlı Ermenileri, Büyük Devlet Diplomasinin Kurbanları), Salahi Ramsdon SONYEL (Sayı 4, ss. 384-287)

Her Yönüyle Ermeni Sorunu, Yavuz ÖZGÜLDÜR, Suat AKGÜL ve Mesut KÖROĞLU (Sayı 5, ss. 286-290)

Yrd. Doç. Dr. Erdal AÇIKSES

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Ermeni Komiteleri Tarafından Şehit Edilenlerin Ailelerine Yaptığı Yardımlar (Sayı 6, ss. 84-94)

Kamil AĞACAN

Ermenistan-Gürcistan İlişkileri (Sayı 19, ss. 62-82)

Yrd. Doç. Dr. Bayram AKÇA

Antep (Ayıntap) Protestan Okulu ve Ermeni Meselesi (Sayı 14-15, ss. 42-49)

Dr. Samim AKGÖNÜL

Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve Lobcilik (Sayı 5, 222-251)

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN

Birinci Dünya Savaşı Sonunda Osmanlı Ermenilerinin Büyük Batı Devletleriyle Karmaşık İlişkileri (Sayı 33-34, ss. 61-124)

Turgay AKKUŞ

1909 Adana Olaylarına İlişkin Yargılama Süreci (Sayı 10, ss. 26-44)

Dr. Ahmet AKTER

Ermenilerin Amerika'ya Göç Etme Nedenleri (Sayı 23-24, 141-155)

Ermenistan Cumhuriyeti'nin Jeopolitik Analizi (Sayı 27-28, ss. 121-149)

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 Cilt VII (Kitap tahlili, Sayı 27-28, ss. 189-191)

Ermenilerin 'Amerika'sı': Worcester (Sayı 29, ss. 65-86)

Necmettin ALKAN

Alman Vorwärts Gazetesi'ne Göre Ermeni Meselesi ve Bu Meselede Rusya-İngiltere-Fransa İttifakı'nın Rolü (Sayı 9, ss. 165-177)

Ali Hikmet ALP

Today's Armenia and Motives behind the Genocide Accusations: More than a Matter of "National Identity" (Günümüz Ermenistan'ı ve Soykırım İddiaları: Milli Kimliğin de Ötesinde Bir Sorun) (Sayı 2, 145-158)

Yrd. Doç. Dr. Deniz ALTINBAŞ

Ermeni Meselesi'nin Psikolojik Yönü (Sayı 35, ss. 79-113)

Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen BAĞIŞ ile Söyleşi (Sayı 37)

Doç. Dr. Esat ARSLAN

1915 Zorunlu Göç Geçici Yasasının Gerekliliği ve Uygulamalarının Değişik Açılardan Değerlendirilmesi (Sayı 7, ss. 18-40)

Dr. Ali ASKER

Ermenistan'da Anayasal Dönüşüm Süreci ve Anayasa'nın Temel Özellikleri (Sayı 36, ss. 191-218)

Araz ASLANLI

Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını işgal Sorununun Hukuki Boyutu: Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor Mu? (Sayı 9, ss. 94-117)

ASSEMBLY OF TURKISH AMERICAN ASSOCIATIONS

Taner Akçam'ın "Utanç Verici Bir Fiil: Ermeni Soykırımını Ve Türk Sorumluluğu Meselesi" Başlıklı Kitabın Eleştirisi (Sayı 26, ss. 133-156)

Aram ATEŞYAN

Birlikte Yaşamak (Sayı 37)

Metin ATMACA

Siyaset, Laiklik ve Göç: Fransa'daki Türk ve Ermeni Toplulukları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma (Sayı 32, ss. 73-86)

Doç. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

Ermenistan Sorunu ve Kafkasya'da İngiliz Uygulamaları (1918-1919) (Sayı 29, ss. 45-54)

Servet AVŞAR ve Şenol KANTARCI

1985 Yılı Dünya Genelinde Ermeni Faaliyetleri (Sayı 7, ss. 125-139)

Yrd. Doç. Dr. Ergin AYAN

Ermeni-Haçlı İşbirlikleri (Sayı 26, ss. 49-71)

Ayhan AYDIN

100 Yıl Önce Balıkesir’de Bir Ziraat Öncüsü Aravent Agaton Efendi (Sayı 8, ss. 197-220)

Doç. Dr. Ayşegül BAYDAR AYDINGÜN

39. Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü Dünya Kongresi (Sayı 33-34, Konferans, ss. 205-208)

Yrd. Doç. Dr. Erdal AYDOĞAN

Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti ve Nizamnamesi (Sayı 12-13, ss. 33-48)

-B-

Yrd. Doç. Dr. Hasan BABACAN

Yurt Dışına Kaçan Ermenilerin İkinci Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Geri Dönme Çabaları (Sayı 10, ss. 45-57)

Yrd. Doç. Dr. İhsan BAL

Ermeni Sorunu El Kitabı (Kitap tahlili, Sayı 7, ss. 157-162)

İngiltere Ermenileri, Lobcilik ve Ermeni Sorunu (Sayı 7, ss. 71-124)

Dr. O. Fırat BAŞ

Karşıtlığı Derinleştirmek (Sayı 23-24, ss. 193-204)

Yrd. Doç. Dr. Nejdet BİLGİ

İşgal Altındaki İstanbul’da Türk Yetimlerinin Ermenileştirilmesi (Sayı 27-28, ss. 49-83)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN

Türk ve İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenilere Karşı Takip Ettiği Siyaset, (1914-1918) (Sayı 10, ss. 58-81)

Ermeni İddiaları ve Gerçekler, Dr. Hüsamettin YILDIRIM (Kitap tahlili, Sayı 8, ss. 239-241)

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

Ermeniler: Sürgün ve Göç, Hikmet ÖZDEMİR, Kemal ÇİÇEK, Ömer TURAN, Ramazan ÇALIK ve Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Kitap tahlili, Sayı 12-13, ss. 159-163)

Bir Başka Açıdan Ermenilerde Din (Sayı 14-15, ss. 115-130)

Ermeni Meselesi 1774-2005, Bilal N. ŞİMŞİR (Kitap tahlili, Sayı 18, ss. 114-119)

Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu

23-25 Kasım 2005, Ankara, Gazi Üniversitesi (Sayı 19, Konferans, ss. 134-138)

"Tarihte Türkler-Ermeniler ve Gerçekler" Sempozyumu 3-4 Aralık 2005, Bodrum (Sayı 19, Konferans, ss. 139-143)

"Türk-Ermeni İlişkilerine Tarihi Gerçekler" Sempozyumu, İstanbul, İTÜ, 15-16 Aralık 2005 (Sayı 19, Konferans, ss. 144-151)

Türkiye'de Sosyalist Ermenilerin Silahlanma Faaliyetleri ve Milli Mücadele'de Ermeniler (1890-1923), Dr. Erdal İLTER (Kitap tahlili, Sayı 19, ss. 152-155)

"Ermeni Sorunu Gerçeği" Konferansı Bilgi Üniversitesi, Bağımsız Toplumsal Hareket Derneği, 15 Nisan 2006 (Sayı 20-21, Konferans, ss. 183-185)

I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS), Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk-Ermeni İlişkileri Örneği, Erciyes Üniversitesi, 20-22 Nisan 2006 (Sayı 20-21, Konferans, ss. 187-191)

Ermeni Soykırımı İddiaları: Yanlış Hesap Talât'tan ve Tehcir'den Dönünce, Mustafa ÇALIK (Kitap tahlili, Sayı 20-21, ss. 205-209)

Toplu Eserler: I Ermenilerle İlgili Araştırmalar, Prof. Dr. Yavuz ERCAN (Kitap tahlili, Sayı 22, ss. 183-185)

Ermenistan'ın Demografik Yapısı ve Ermenistan'da Azınlıklar (Sayı 23-24, ss. 227-146)

Sözde Ermeni Soykırımı Projesi: Toplumsal Bellek ve Sinema, Doç. Dr. Birsen KARACA (Kitap tahlili, Sayı 23-24, ss. 269-272)

Büyük İhanet: Ermeni Kilisesi ve Terör, Dr. Erdal İLTER (Kitap tahlili, Sayı 25, ss. 125-128)

Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü (1834-1915), Ahmet AKTER (Kitap tahlili, Sayı 25, ss. 129-131)

Ermeni Edebiyatında Sürgün ve Göç Teması: Çağdaş Batı Ermeni Edebiyatı Örneği (Sayı 26, ss. 93-109)

Türk Tarih Kurumu'ndan Prof. Dr. Kemal Çiçek ile Ermeni Sorunu Ve Çözüm Yolları Üzerine Konuşuk (Sayı 26, Konferans, ss. 157-167)

Üç Jöntürk'ün Ölümü: Talat-Cemal-Enver, Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Kitap tahlili, Sayı 26, ss. 177-180)

Prof. Dr. Nurşen Mazıcı ile Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Yansımaları Hakkında Bir Röportaj (Sayı 27-28, Konferans, ss. 169-185)

EUSAS II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu – XIX. Yüzyılda Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Büyük Devletlerin Politikaları (Sayı 29, Konferans, ss. 185-189)

Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivashlı Mihitar ve Mihitaristler (1676-1749), Yrd. Doç. Dr. Gürsoy ŞAHİN (Kitap tahlili, Sayı 29, ss. 195-198)

Ermeni İddiaları Karşısında Türkiye'nin Birikimi, Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Kitap tahlili, Sayı 30, ss. 191-193)

Ermenistan'da Demokratikleşme Sürecinin Önündeki Bazı Engeller (Sayı 31, ss. 69-80)

Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi, Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ (Kitap tahlili, Sayı 31, ss. 105-107)

Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası, Doç. Dr. Sedat LAÇİNER (Kitap tahlili, Sayı 32, ss. 121-123)

Rus Ordusu Kurmay Başkanı Tuğgeneral L.M. Bolhovitinov 11 Aralık 1915 Tarihli Resmi Ermeni Raporu, Mehmet PERİNÇEK (Kitap tahlili, Sayı 32, ss. 125-126)

Tarih Boyunca Türk ve Ermeni İlişkileri, Türk Japon Vakfı (Kitap tahlili, Sayı 32, ss. 127-129)

Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914, Doç. Dr. Seyit SERTÇELİK (Kitap tahlili, Sayı 33-34, ss. 213-215)

Hangi Ermeni Sorunu?, Doç. Dr. Sedat LAÇİNER (Kitap tahlili, Sayı 35, ss. 195-197)

Yıldız Deveci BOZKUŞ – Halit GÜLŞEN

XVI. Türk Tarih Kongresi (Sayı 36, Konferans, ss. 267-278)

Yıldız Deveci BOZKUŞ - Oya EREN

Türk Tarih Kurumu XV. Türk Tarih Kongresi 11-15 Eylül 2006 (Sayı 22, Konferans, ss. 179-182)

Yrd. Doç. Dr. Leyla BUDAK

Ermenistan'da Medya: Bağımsızlık Sonrası Dönem, Gelişmeler ve Genel Sorunlar (Sayı 12-13, ss. 49-58)

-C-

Hatem CABBARLI

Rusya'da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri (Sayı 3, ss. 131-152)

Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri (Sayı 4, ss. 122-146)

İstoriya Rossi: Armyanskiy Sled (Rusya Tarihi: Ermeni İzi), Suren AYVAZYAN (Kitap tahlili, Sayı 5, ss. 290-293)

Vek Borbi (Yüzyıllık Mücadele), Eduard OGANİSYAN (Kitap tahlili, Sayı 5, ss. 293-295)

Ermenistan'ın Bölge Politikasında Gürcistan: Tarihi Süreçte Karşılıklı İlişkiler (Sayı 6, ss. 158-181)

Türkiye'nin Ermenistan'daki İmajı (Sayı 7, ss. 140-156)

Ermenistan'da 19 Şubat ve 5 Mart 2003'de Yapılan Devlet Başkanlığı Seçimleri (Sayı 9, ss. 178-186)

Birgül DEMİRTAŞ COŞKUN

"Osmanlı'dan Lozan'a Batı'nın Paylaşım Projeleri" Sempozyumu, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 26-27 Nisan 2006 (Sayı 20-21, Konferans, ss. 195-197)

-Ç-

Yrd. Doç. Dr. Kemal ÇELİK

Soru ve Cevaplarla Ermeni Sorunu: Göçettirme (Tehcir), Sözde Soykırım iddiaları ve Gerçekler (Sayı 14-15, ss. 131-164)

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

Osmanlı İmparatorluğunda Soykırım, 1915/16: Ermenilere, Süryanilere, Asurilere ve Keldanilere Doksan Yıllık Mezalimin İnkarı - 15 Kasım 2005, Stokholm (Sayı 19, Konferans, ss. 130-133)

Amerika'da Türk Ermeni Çatışması ve Harry the Turk Cinayeti (Sayı 20-21, ss. 65-86)

Ermeni Yasa Tasarısı'nın İçeriği ve İddialara Verilen Cevaplar (Sayı 23-24, ss. 103-118)

1934-1935 Türk-Amerikan Tazminat Anlaşması ve Günümüze Yansımaları (Sayı 37)

Haydar ÇORUH

Erzurum'daki Türk ve Ermeni Nüfusu Gösteren 1847 Tarihli Nüfus Defteri (Sayı 6, ss. 95-115)

Prof. Dr. Salim ÇÖHÇE

Büyük Ermenistan Kurma Projesi (Sayı 1, ss. 87-105)

Osmanlı Toplumunda Ermenilerin Siyasallaşma Çabaları (Sayı 8, ss.37-67)

-D-

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK

Ermeni Olayları ve Kıbrıs (1888-1912) (Sayı 20-21, ss. 115-136)

Hasret DİKİCİ

Ermeni Soykırım İddiaları ve Gerçekler, Hamza BEKTAŞ (Kitap tahlili, Sayı 6, ss. 195-196)

Sadettin Paşa'nın Anıları, Ermeni-Kürt Olayları, Sami ÖNAL (Kitap tahlili, Sayı 11, ss. 114-115)

Zeynel DOĞAN

Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler, Ömer Engin LÜTEM (Kitap tahlili, Sayı 26, ss. 185-187)

Asiye DUMAN

Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları, Nejla GÜNAY (Kitap tahlili, Sayı 29, ss. 203-205)

Önder DUMAN

Mütareke İstanbulu'nda Ermeni Faaliyetleri (Sayı 16-17, ss. 151-172)

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti İle Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz: Ermeni Emval-i Metrukesi ve Borçları (Sayı 22, ss. 117-161)

-E-

Yrd. Doç. Dr. İlhan EKİNCİ

Ermeni Meselesinin Uluslararası Boyutuna bir Örnek - Brazzafoli Meselesi (Sayı 18, ss. 89-106)

Sevin ELEKDAĞ

Ermeni Olaylarını Anlamak: Holokost ile Karşılaştırmalı Analiz (Sayı 32, ss. 87-105)

Dr. Şükrü ELEKDAĞ

Armenian Question (Ermeni Sorunu) (Sayı 1, ss. 70-84)

Oya EREN

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 (Kitap tahlili, Sayı 16-17, ss. 173-174)

1915'ten Günümüze Tehcir: Türk Ermeni İlişkileri, Berna TÜRKDOĞAN (Kitap tahlili, Sayı 22, ss. 187-189)

Küreselleşme Sürecinin Ermenistan Üzerindeki Etkileri: Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm (Sayı 23-24, ss. 247-267)

Türk Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler, Prof. Dr. Aysel EKŞİ (Kitap tahlili, Sayı 23-24, ss. 273-274)

Türk-Ermeni İhtilafı: Makaleler, Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Kitap tahlili, Sayı 25, ss. 119-123)

Arşiv Belgelerine Göre Trabzon'da Ermeni Faaliyetleri (Kitap tahlili, Sayı 26, ss. 181-183)

Dr. Erdal İter İle "Ermeni Meselesi" ve Bu Konudaki Bazı İddialar Üzerine Bir Röportaj (Sayı 29, ss. 159-184)

Sorularla Ermeni Meselesi, Ahmed AKGÜNDÜZ, Said ÖZTÜRK, Recep KARA (Kitap tahlili, Sayı 29, ss. 191-194)

Gazeteci Yazar Semih İDİZ'le Türkiye-Ermenistan İlişkilerine Dair Bir Röportaj (Sayı 30, ss. 175-186)

Kendi Kimliğini Tanımlama Arayışında Genç Nesil, 22-25 Ağustos Dilican-Ermenistan (Sayı 30, Konferans, ss. 187-189)

Levon Barseghyan-Kiro Manoyan ile Türk-Ermeni İlişkileri Üzerine Söyleşi (Sayı 35, ss. 177-185)

Edward J. ERICKSON

Ermeni Katliamları: Yeni Bulgular Eski Suçlamaları Çürüttü (Sayı 23-24, ss. 89-102)

Doğanay ERYILMAZ

Yozgat Ermeni Ayaklanmaları ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı, Doğ. Dr. Taha Niyazi KARACA (Kitap tahlili, Sayı 30, ss. 203-206)

-F-

Prof. Erich FEIGL

Ermeni Milli Kilisesi'nin Zaferi ve Trajedisi (Sayı 2, ss. 65-88)

The 40 Days of Musa Dagh (Musa Dağındaki 40 GÜN) (Kitap tahlili, Sayı 4, ss. 243-255)

İnanç FEIGL

Armenian, Der Verschwiegene Völkermord (Ermenistan, Unutulmuş Soykırım), Artem OHANDJANIAN (Kitap tahlili, Sayı 6, ss. 197-202)

-G-

Prof. Dr. Norman STONE-Maxime GAUIN

L'Histoire'a Yanıt (Sayı 33-34, ss. 125-140)

Doğ. Dr. Erol GÖKA

Ermeni Sorununun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu (Sayı 1, ss. 128-136)

Halit GÜLŞEN

Children of Armenia, Michael Bobelian (Kitap tahlili, Sayı 33-34, ss. 209-211)

19. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkilerinde Ermeni Faktörü (Sayı 35, ss. 145-175)

İstanbul Kültür Üniversitesi: Ermeni Sorunu Hukuk Yoluyla Çözömlenebilir mi? (Sayı 35, Konferans, ss. 187-192)

Ermeni Asıllı Rus General Korganoff'a Göre Kafkasya Cephesinde Osmanlı Ordusuna Karşı Ermeni Faaliyetleri, Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Kitap tahlili, Sayı 35, ss. 193-194)

Tehcir Öncesi Osmanlı Ermeni Nüfusu Üzerine Bir Değerlendirme (Sayı 36, ss. 247-266)

Eski Dışişleri Bakanı Hikmet ÇETİN ile Söyleşi (Sayı 37-38)

Milletvekili ve TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı Murat MERCAN ile Söyleşi (Sayı 37-38)

Milletvekili ve Türkiye-ABD Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı Suat KINIKLIOĞLU ile Söyleşi (Sayı 37-38)

Milletvekili ve Dış İşleri Komisyonu Üyesi Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI ile Söyleşi (Sayı 37-38)

Burak GÜMÜŞ

Alman Federal Meclis'inin Sözde Ermeni Soykırımını Tanımasının Nedenleri ve Siyasal Protestanlığın Rolü Üzerine (Sayı 20-21, ss.137-158)

Politik und Erinnerung. Der Diskurs Über den Armeniermord in der Türkei Zwischen Nationalismus und Europäisierung (Siyaset ve Anı: Milliyetçilik ve Avrupalılaşıma Arasında Türkiye'deki Ermeni Katliamı ile İlgili Tartışma), Seyhan BAYRAKTAR (Kitap tahlili, Sayı 36, ss. 279-286)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜNAY

XVII. Yüzyılda Manisa Ermenileri (Sayı 27-28, ss. 85-99)

Dr. Nejla GÜNAY

1909 Adana Olaylarının Maraş'taki Yansımaları ve Maraş Divan-ı Harbi Örfisinin Yargılamaları (Sayı 29, ss. 87-118)

Çetin GÜNEY

1856-1923 Emperyalizm Kıskaçında; Kürtler, Türkler, Ermeniler (Kitap tahlili, Sayı 2, ss. 242-243)

Musa GÜRBÜZ

Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları 1914-1918 (Kitap tahlili, Sayı 16-17, ss. 175-178)

Ermeni Olayları ve Fransız Diplomatik Belgeleri, Hasan DİLÂN (Kitap tahlili, Sayı 19, ss. 162-166)

Türk-Ermeni İlişkilerinde Yeni Yaklaşımlar, İstanbul Üniversitesi, 15-16-17 Mart 2006 (Sayı 20-21, Konferans, ss. 173-181)

1917 Rus İhtilali Sonrası Kafkasya'da Türk Askeri Faaliyetleri: Serdarabad Savaşları ve Siyasi Sonuçları (Sayı 25, ss. 83-98)

Dr. M. Vedat GÜRBÜZ

Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbeycan Politikaları 1988-1994 (Sayı 10, ss. 82-108)

Melek Sarı GÜVEN

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (Kitap tahlili, Sayı 27-28, ss. 187-188)

Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyanları (1896), Dr. Dilşen İnce ERDOĞAN (Kitap tahlili, Sayı 30, ss. 195-196)

Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan, Doç. Dr. Seyit SERTÇELİK, Doç. Dr. Haldun EROĞLU (Kitap tahlili, Sayı 31, ss. 109-112)

-H-

Yrd. Doç. Dr. Ahmet HALAÇOĞLU

1895 Trabzon Ermeni Olaylarının Başlangıcında Ermeniler Arasındaki Muhabere ve Olaya Karışan Ermenilerin Muhakemeleri (Sayı 11, ss. 28-46)

-İ-

Rovshan İBRAHİMOV

Dağlık Karabağ Sözde Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığının Tanınması Durumunda Uluslararası Ortamda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar (Sayı 6, ss. 116-143)

Dr. Erdal İLTER

Lübnan'da Ermeni Diasporası (Sayı 3, ss. 119-130)

Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Bazı Ermeni İddiaları Üzerine (Sayı 6, ss. 24-34)

Ermenilerin Tehciri ve Türkler'in Göçü (1915-1918) (Sayı 9, ss. 30-40)

Doğu Anadolu'daki Ermeniler'in ve Diğer Gayr-ı Müslimler'in Devlet Himayesine Alınmaları (Sayı 18, ss. 74-88)

Zeynep CUMHUR İSKEFİYELİ

Ermenilerin İlk Büyük Ayaklanması Erzurum Olayı (Sayı 19, ss. 103-123)

Aydan İYİGÜNGÖR

The Profile of the Armenian Diaspora in Germany (Almanya'daki Ermeni Diasporası'nın Profili) (Sayı 3, ss. 259-273)

A New Perspective: Armenian Allegations in the Light of Israel and the Jews (İsrail ve Yahudiler Açısından Ermeni İddialarına Yeni Bir Bakış) (Sayı 4, ss. 336-350)

-K-

Dr. Yaşar KALAFAT

Türk-Ermeni İlişkilerinde Siyasi ve Kültürel Boyut (Sayı 12-13, ss. 59-92)

Sınır Ötesi Bölgesel Kültür Dayanışmasından Bölgesel Siyasi Yapılanmaya (Sayı 14-15, ss. 22-27)

Dr. Yaşar KALAFAT – Mahmut Niyazi SEZGİN

Ermeni Kültür Stratejisi ve Albanlar Meselesi (Sayı 5, ss. 28-47)

Hasan KANBOLAT – Nazmi GÜL

The Geopolitics and Quest for Autonomy of the Armenians of Javakheti (Georgia) and Krasnodar (Russia) in the Caucasus (Kafkasya'da Cevaheti (Gürcistan) ile Krasnodar (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları (Sayı 2, ss. 186-210)

Şenol KANTARCI

Ermeni Lobisi: ABD’de Ermeni Diasporası’nın Oluşumu ve Lobi Faaliyetleri (Sayı 1, ss. 139-169)

ABD ve Kanada’da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri (Sayı 3, ss. 67-118)

Teşkilat’ın İki Silahşoru Biri Meşrutiyet’in Silahşoru Dede Yakub Cemil Diğeri Cumhuriyet’in Silahşoru Torun “Yakub Cemil” (The Two Knights of the Organization, Constitutional Period’s Grandfather Yakub Cemil and Republic’s Grandson “Yakub Cemil”), Soner YALÇIN (Kitap tahlili, Sayı 3, ss. 187-193)

Ermenilerce Atatürk’e Atfedilen Sözler ve Divan-ı Harb-ı Örfi İle Ermeni Teröristleri Tarafından Şehit Edilenlere Atatürk’ün Gösterdiği İlgi (Sayı 4, ss. 92-121)

An American Physician in Turkey: A Narrative of Adventures in Peace and in War (Türkiye’de Bir Amerikalı Doktor), Clarence Douglas USSHER ve M. D. Grace H. KNAPP (Kitap tahlili, Sayı 4, ss. 200-203)

Van’da Ermeni İsyancıları (1898-1915) (Sayı 5, ss. 138-167)

2023 Dergisi (Ermeni Sorunu Özel Sayısı “Siyasi, Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ermeni Sorunu”) (Kitap tahlili, Sayı 5, ss. 272-278)

Sömürgecilik Tarihi Işığında Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları, Gürbüz EVREN (Kitap tahlili, Sayı 7, ss. 163-165)

ABD-İrak Savaşları Sırasında Türk-Amerikan İlişkileri ve ABD Kongresi’nde Türkiye’ye Yönelik Ermeni Lobi Faaliyetleri (Sayı 9, ss. 76-93)

Ağrı Dağı Eteklerinde Yitik Canlar: Iğdır Ovasının Kurbanları (Sayı 9, ss. 187-199)

Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918), Enis ŞAHİN (Kitap tahlili, Sayı 10, ss. 109-118)

Prof. Dr. Birsen KARACA

Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Yaratılan Ermeni İmajı (Sayı 14-15, ss. 28-41)

İdeoloji Olan Terörizm (Çeviri, Sayı 14-15, 165-166)

Ermeni Sorununda Gözden Kaçırdıklarımızın Ermeni Basınındaki İz Düşümleri (Sayı 19, ss. 51-61)

1991 Öncesi ve Sonrası Döenmlerde Ermeni Tarihçiler Tarafından Yazılan Kitaplarda Yapılan Tahrifatlar (Sayı 22, ss. 57-68)

Ermeni İddiaları İçin Ciddi Bir Dayanak: Önyargılar (Sayı 37-38)

Yrd. Doç. Dr. Taha Niyazi KARACA

Yozgat'ta Ermeni Ayaklanmaları: Birinci Yozgat Ayaklanması (6 Ocak 1893) (Sayı 12-13, ss. 93-120)

Yozgat'ta Ermeni Ayaklanmalar: İkinci Yozgat Ayaklanması (12 Aralık 1893) (Sayı 14-15, ss. 50-74)

Dr. Recep KARACAKAYA

İngiltere'de Ermeni Propagandası ve Osmanlı Devleti'nin Buna Karşı Aldığı Önlemler (1878-1900) (Sayı 11, ss. 47-59)

Arş. Gör. Soner KARAGÜL

Avrupa Birliğı ve Ermeni Sorunu (Sayı 8, ss. 177-196)

Dr. Ercan KARAKOÇ

Gabriyel Noradunkyan Efendi'nin Ermeni Meselesiyle İlgili Hazırladığı Rapor ve Lozan Antlaşması Sonrasında İsmet İnönü'ye Gönderdiği Hususi Mektup (Sayı 35, 115-131)

Dr. Ercan KARAKOÇ ve Gökmen KILIÇOĞLU

A Problem From Hell: America and the Age of Genocide (Cehennemden Gelen Sorun: Amerika ve Soykırım Çağı), Samantha POWER (Kitap tahlili, Sayı 5, ss. 268-272)

Özlem KARASANDIK

Ayrılıkçı Ermeni Siyasal Örgütlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin İlk Önlemleri ve Eleştiriler (Sayı 16-17, ss. 134-150)

Yrd. Doç. Dr. Kamer KASIM

The Nagorno-Karabakh Conflict from Its Inception to the Peace Process (Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması) (Sayı 2, ss. 170-185)

Armenian Community in Australia (Avustralya'da Ermeni Toplumu) (Sayı 3, ss. 305-319)

2001 Yılı Kronolojisi (Sayı 4, ss. 147-154)

Turkish Armenian Reconciliation Commission: Missed Opportunity (Türk Ermeni Barışma Komisyonu: Kaçırılan Fırsat) (Sayı 4, ss. 256-273)

Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Protokollere Giden Süreç ve Sonrası (Sayı 37)

Ermenilerin Devletleşme Sınavı, Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü (The Challenge of Statehood, Armenian Political Thinking Since Independence), Gerard J. LIBARIDIAN (Kitap tahlili, Sayı 2, ss. 232-235)

The Great War and the Tragedy of Anatolia (Turks and Armenians in the Malestrom of Major Powers), Salahi SONYEL (Kitap tahlili, Sayı 3, ss. 364-366)

Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918, Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Kitap tahlili, Sayı 16-17, ss. 179-184)

Unsilencing the Past Track Two Diplomacy and Turkish-Armenian Reconciliation, David L. PHILLIPS (Kitap tahlili, Sayı 18, ss. 107-113)

Dr. Sibel KAVUNCU

1980'lerde Türkiye-ABD İlişkilerinde Bir Sorun: Ermeni Karar Tasarıları (Sayı 23-24, ss. 157-191)

Doçent Dr. İbrahim KAYA

Armenian and Russian Oppressions (1914-1916)-Testimonies of Witnesses (Ermeni ve Rus Mezalimi, 1914-1916, Tanıkların İfadeleri), Dr. Erdal İLTER (Kitap tahlili, Sayı 2, ss. 236-238)

The Armenians in the Late Ottoman Period (Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler), Türkkaya ATAÖV (Kitap tahlili, Sayı 3, ss. 356-364)

The Holocaust and the Armenian Case: Highlighting the Main Differences (Holokost ve Ermeni Sorunu: Temel Farklılıklar) (Sayı 4, ss. 274-295)

Uluslararası Hukuk Açısından Türkiye-Ermenistan Protokolleri (Sayı 37)

Yrd. Doç. Dr. Erdoğan KESKİNKILIÇ

Ermeni Memurların Düyun-u Umumiye İdaresindeki İstihdam Meselesi (Sayı 11, ss. 60-66)

Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ

Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazın Kilisesi'nin Rolü (1828-1915) (Sayı 2, ss. 49-64)

Ermenistan'ın Kuruluşunda Çarlık Rusya'nın Rolü (Sayı 11, ss. 67-83)

Ermeni Meselesi'nin Siyasallaşmasında Emperyalist Devletlerin Rolü (Sayı 23-24, ss. 119-140)

Osman KILIÇ

Protestan Misyonerler ve Ermeni Olaylarına Etkileri (Sayı 29, ss. 137-157)

Mavi Kitap: Sözde Ermeni Soykırımı Tezinin Kutsal Kitabı (Sayı 31, ss. 81-103)

Doç. Dr. Selami KILIÇ

Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin "1915 Ermeni Ayaklanması ve Sonuçları" Adlı Makalesi (Sayı 4, ss. 55-75)

Büyük Savaşta Erzurum'da Bulunan Almanların Bölgedeki İzlenimleri (Sayı 8, ss. 68-80)

Sezen KILIÇ

Alman Okullarında Osmanlı'ya Karşı Yetiştirilen Ermeni Çocukları (Sayı 20-21, ss. 159-171)

Abdülhamit KIRMIZI

Son Dönemde Osmanlı Bürokrasisinde Akraba Ermeniler (Sayı 8, ss. 137-152)

Nuran KOLTUK

Adana'da Fransız İşgalinde Ermenilerin Rolü, İdari Mekanizmaya Etkileri ve Bir Sürgün Hikayesi (Sayı 11, ss. 84-102)

Prof. Dr. Hasan KÖNİ

The Research of Arnold Toynbee on Turks and The Birth of Armenian Propaganda (Arnold Tonybee'nin Türkler Üzerine İncelemesi ve Ermeni Propagandasının Doğuşu) (Sayı 2, ss. 159-169)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KUTALMIŞ

Arap ve Ermeni Harfli Türkçe Hüdavendigâr Gazetesi (Sayı 12-13, ss. 121-133)

Sultan Deniz KÜÇÜKER

Büyük Güçler ve Ermeni Sorunu, Vahap CANDAN (Kitap tahlili, Sayı 26, ss. 189-191)

Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Sivas ve Suşehri Bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri, Yrd. Doç. Dr. Gürsoy ŞAHİN (Kitap tahlili, Sayı 29, ss. 199-201)

Yrd. Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU

Ermeni, Bizans ve Türk Hakimiyetinde Ani (Sayı 4, ss. 83-91)

-L-

Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER

Ermeni Tehciri ve Gerçekler, 1914-1918 (The Relocations of the Armenians and the Realities, 1914-1918), Yusuf HALAÇOĞLU (Kitap tahlili, Sayı 2, ss.228-232)

Armenian Van / Vaspurakan (Ermeni Van / Vaspurakan), Richard G. HOVANISSIAN (Kitap tahlili, Sayı 3, ss. 183-187)

Armenian Diaspora in Britain and the Armenian Question (İngiltere'deki Ermeni Diasporası ve Ermeni Meselesi) (Sayı 3, ss. 233-257)

The Great War and the Tragedy of Anatolia (Turks and Armenians in the Malestrom of Major Powers), Salahi SONYEL (Kitap tahlili, Sayı 3, ss. 364-366)

Armenia's Jewish Skepticism and Its Impact on Armenia-Israel Relations (Ermenistan'ın Yahudilere Karşı Güvensizliği ve Ermenistan-İsrail İlişkilerine Etkileri) (Sayı 4, ss. 296-335)

Ararat Filmi ve Türk Basını: Eleştirel Bir Değerlendirme (Sayı 5, ss. 48-83)

Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler 1991-2002 (Sayı 5, ss. 168-221)

AIM, Armenian International Magazine (Uluslararası Ermeni Dergisi) (Kitap tahlili, Sayı 5, ss. 282-286)

Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Sınır Kapısı Sorunu ve Ekonomik Boyutu (Sayı 6, ss. 35-68)

Gazeteci Haykaram Nahabetyan ile Söyleşi (Sayı 8, ss. 230-238)

Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER ve Yrd. Doç. Dr. İhsan BAL

İngiltere Ermenileri, Lobcilik ve Ermeni Sorunu (Sayı 7, ss. 71-124)

Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER ve Yrd. Doç. Dr. Kamer KASIM

Türkiye Ermenileri Patriği II. Mesrob ile Söyleşi (Sayı 8, ss. 221-229)

Guenter LEWY

Ermeni Sorununu Yeniden Tartışmak (Sayı 18, ss. 45-59)

Yirminci Yüzyılın İlk Soykırımı mı? (Sayı 19, ss. 38-50)

Ömer Engin LÜTEM

Olaylar ve Yorumlar (Sayı 1, ss. 10-47)

Olaylar ve Yorumlar (Sayı 2, ss. 9-29)

Olaylar ve Yorumlar (Sayı 3, ss. 7-33)

- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 4, ss. 14-31)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 5, ss. 7-27)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 6, ss. 7-23)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 7, ss. 7-17)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 8, ss. 7-36)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 9, ss.7-29)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 10, ss. 7-25)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 11, ss. 7-27)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 12-13, ss. 7-32)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 14-15, ss. 7-21)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 16-17, ss. 7-81)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 18, ss. 5-44)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 19, ss. 7-37)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 20-21, ss. 7-63)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 22, ss. 7-55)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 23-24, ss.7-66)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 25, ss. 7-39)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 26, ss.7-47)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 27-28, ss. 7-48)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 29, ss. 7-43)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 30, ss. 7-58)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 31, ss. 7-30)

Olaylar ve Yorumlar (Sayı 32, ss. 7-57)

Olaylar ve Yorumlar (Sayı 33-34, ss. 7-60)

Olaylar ve Yorumlar (Sayı 35, ss. 7-55)

Olaylar ve Yorumlar (Sayı 36, ss. 7-82)

Olaylar ve Yorumlar (Sayı 37)

A Conference in Germany (Sayı 1, ss. 172-173)

Stefanos Yerasimos “Birinci Dünya Savaşı ve Ermeniler” (Tartışma, Sayı 6, ss. 182-194)

Bilimin Işığında Ermeni Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 21 Nisan 2006 (Sayı 20-21, Konferans, ss. 193-194)

1919 Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Talepleri (Sayı 22, ss. 163-177)

-M-

Prof. Dr. Justin MCCARTHY

Let the Historians Decide (Sayı 1, ss. 48-65)

Bırakın Tarihçiler Karar Versin (Sayı 2, ss. 113-130)

Ermeni İsyancıları ve Osmanlılar (16-17, ss. 82-108)

-N-

Doç. Dr. Hacali NECEFOĞLU

Bağımsızlığının 10. Yılında Ermenistan'da Bilimsel Yayınların Durumu (Sayı 6, ss. 69-82)

-O-

Sinan OĞAN

Ermenistan'ın Tehcir Politikası ve Neticesi: Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu (Sayı 9, ss. 118-143)

Dr. Hasan OKTAY

Ermeniler ve Van İhtilal Örgütü (Sayı 5, ss. 84-137)

-Ö-

Pınar ÖZBEK

Tarihin Vicdanını Sızlatan Soykırım Efsanesi, İsmet BOZDAĞ (Kitap tahlili, Sayı 27-28, ss. 193-194)

Belgeler, Mektuplar ve Resmi Yazışmalarla Türk Soykırımında Fransız-Ermeni İlişkileri, Ali ÖZOĞLU (Kitap tahlili, Sayı 29, ss. 207-208)

Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ-Prof. Dr. Özcan YENİÇERİ

Ermeni Psikolojisi Gelişiminin Tarihsel Gelişimi ve Aşamaları (Sayı 37)

Yrd. Doç. Dr. Haluk ÖZDEMİR

Diaspora Ararat'ı Ararken: Ermeni Kimliği ve Soykırım İddiaları (Sayı 14-15, ss. 75-97)

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR

Osmanlı Ermenilerinin Düşmanla İşbirliğine "İçeriden Tanıklık": Ermeni Asıllı Rus General Karganoff ve Eseri Hakkında Bir Değerlendirme (Sayı 37)

Doç. Dr. Neşe ÖZDEN

'Ermeni Sorunu' ile İlgili İngiliz Tezleri (İngiliz Belgelerine Göre, 1920) (Sayı 25, ss. 41-55)

Yrd. Doç. Dr. Yunus ÖZGER

Ermeni Ayaklanmalarında Fedailerin Uyguladığı Stratejiler (Sayı 31, ss. 53-68)

-P-**Mustafa Serdar PALABIYIK**

Bir Fikir Özgürlüğü Sorunsalı Olarak Massachusetts Davası (Sayı 19, ss. 83-102)

Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917, Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Kitap tahlili, Sayı 19, ss. 156-161)

Ermenistan: Terörist “Hıristiyan” Ülkenin Sırları (Armenia: Secrets of a “Christian” Terrorist State), Dr. Samuel WEEMS (Kitap tahlili, Sayı 20-21, ss. 199-203)

Bilimsellik ve Taraflılık İkileminde Kalmış Bir Literatür : Son Dönemde Ermeni Meselesi Konusunda Yazılmış Kitapların Karşılaştırmalı Bir Analizi (Sayı 22, ss. 81-116)

Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri II (Kasım 1916-Temmuz 1917) (Sayı 23-24, ss. 205-225)

Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Temmuz-Kasım 1917) (Sayı 25, ss. 99-118)

Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Sayı 26, ss. 73-92)

Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri Kasım (1917-Nisan 1918) (Sayı 27-28, ss. 151-168)

Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri Kasım (Nisan 1918 – Aralık 1918) (Sayı 29, ss. 119-135)

Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1918-1921) (Sayı 30, ss. 113-137)

Ganira PAŞAYEVA

Azerbaycan-Türkiye İşbirliği ve Diaspora Teşkilatlarının Stratejisi (Sayı 35, ss. 133-144)

Mehmet PERİNÇEK

Beyaz Orduların Gözüyle Ermeni Meselesi (Sayı 22, ss. 69-80)

Enver Ömür POLAT

Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi Üzerine Analitik Bir İnceleme (Sayı 26, ss. 111-132)

-S-

Prof. Dr. Mehmet SARAY

İyiye Giden Türk-Ermeni İlişkilerini Kimler Bozdu ve Nasıl Düzeltilebilir? (Sayı 37)

Doç. Dr. Yusuf SARINAY

Fransa'nın Ermenilere Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri (1878-1918) (Sayı 7, ss. 55-70)

Friedrich Bronsart von SCHELLENDORF

Talat Paşa İçin Şahitlik (Sayı 4, ss. 76-82)

Canan SEYFELİ

Sis (Kilikya) Ermeni Gatoğigosluğu'nun Geçirdiği Evreler (Sayı 16-17, ss. 109-133)

Yrd. Doç. Dr. Süleyman SEYDİ

Sovyetler Birliği'nin Ermeniler İçin Başlattıkları 'Anavatana Dönüş Projesi' (Sayı 8, ss. 96-113)

Mahmut Niyazi SEZGİN

Ermenistan'da Dini Yapı ve Dini Hayat (Sayı 8, ss. 153-176)

Yüksel SÖYLEMEZ – Ömer E. LÜTEM Söyleşi

Açıkça Konuşalım: İki Büyükelçi Ermeni Sorununu Tartışıyor (Sayı 3, ss. 153-159)

Prof. Dr. Norman STONE-Maxime GAUIN

L'Histoire'a Yanıt (Sayı 33-34, ss. 125-140)

Adam SZYMANSKI

The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide, Guenter LEWY (Kitap tahlili, Sayı 26, ss. 169-176)

-Ş-

Yrd. Doç. Dr. Enis ŞAHİN

Önemli bir Ermeni Kaynağı: The Trans-Caucasian Post Gazetesi (Sayı 6, ss. 144-157)

Ermenilerin Yeşilyayla'daki Türk Soykırımı (11-12 Mart 1918), Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Kitap tahlili, Sayı 14-15, ss. 167-173)

Erman ŞAHİN

Ermeni Meselesi'nde Bilimsel Etik ve Yöntem (Sayı 32, ss. 107-119)

Yrd. Doç. Dr. Gürsoy ŞAHİN

Venedik'in Ermeni Meselesindeki Rolü Hakkında (Sayı 27-28, ss. 101-119)

Osmanlı Devleti'nde Ermeni Tercümanlar (Sayı 30, ss. 59-83)

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR

Ermeni Gaillesinin Tarihsel Kökeni Üzerine (Sayı 1, ss. 108-125)

Ermeni Terörü Kurbanları Şehit Diplomatlarımız Anıldı (Sayı 1, ss. 175-183)

Amerika'daki Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey (Sayı 2, ss. 30-48)

Amerika'da Ermeni Lobisi ve Lozan Antlaşması Kavgası (Sayı 3, ss. 34-66)

Washington'daki Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Gaillesi (1887-1896) (Sayı 4, ss. 32-54)

Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914), Münir Süreyya Bey (Kitap tahlili, Sayı 4, ss. 185-187)

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (Kitap tahlili, Sayı 4, ss. 188-189)

Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920) (Kitap tahlili, Sayı 4, ss. 189-192)

Aspirations et agissements revolutionnaires des comites armenians avant et apres la proclamation de la constitution ottomane (Meşrutiyet'in İlanından Önce ve Sonra Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilalcı Eylemleri) (Kitap tahlili, Sayı 4, ss. 192-194)

Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1823), Dr. Recep KARACAKAYA (Kitap tahlili, Sayı 4, ss. 194-195)

Ermeni Terörü Karşısında Avrupa Devletlerinin Tutumları (Sayı 36, ss. 83-161)

Araştırmacı ve Yayıncı Olarak Ömer Engin Lütem (Sayı 37-38)

Aslan Yavuz ŞİR

Türk-Ermeni İlişkileri ve Think-Tank Etkisi: Düşünce Kuruluşu Raporlarında Türk-Ermeni İlişkileri Algısı (Sayı 33-34, ss. 183-204)

Topkapı Sarayı Müdürü Prof. Dr. İlber ORTAYLI ile Söyleşi (Sayı 37)

Tarihçi Edward ERICKSON ile Söyleşi (Sayı 37)

Marmara Gazetesi Başyazarı Rober HADDELER ile Söyleşi (Sayı 37)

Tarihçi Guenter LEWY ile Söyleşi (Sayı 37)

-T-

Pulat TACAR

Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan İncelenmesi (Sayı 2, ss. 89-112)

Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı “Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm” Başlıklı Kararın Öyküsü (Sayı 18, ss. 60-73)

1915 Yılında Osmanlı Ermenilerine Soykırımı Suçu İşlendiği Savlarına Karşı Başvurulabilecek Hukuk Yolları (Sayı 23-24, ss. 67-88)

“Ermeni Tabusu Üzerine Diyalog”a İlişkin Notlar (Sayı 33-34, ss. 141-151)

Ermenistan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’na Başvursun ve Uluslar arası Adalet Divanı’nda Türkiye Aleyhine Dava Açsın (Sayı 36, ss. 163-189)

Türkiye’ye Karşı Hukuk Savaşı: Ermeni Asıllı ABD Vatandaşlarının ABD Mahkemelerinde Türkiye Cumhuriyeti’ne, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’na ve Ziraat Bankası’na Açtığı Davalar (Sayı 37)

Leyla TAVŞANOĞLU

Leyla Tavşanoğlu’nun Ömer Lütem ile Söyleşisi (Sayı 5, 252-259)

Yrd. Doç. Dr. Arzu TERZİ

Bir Ermeni’nin İtirafı (Sayı 12-13, ss. 134-140)

Prof. Dr. Arslan TERZİOĞLU

The Assassination of Dr. Bahaddin Şakir in Berlin and the Armenian Relocation in Line with National and Foreign Sources of Information (Yerli ve Yabancı Kaynaklar Işığında Dr. Bahaddin Şakir’in Berlin’de Öldürülmesi ve Ermeni Tehciri Meselesi) (Sayı 3, ss. 274-304)

Dr. Ahmet TETİK

4'üncü Ordu Komutanlığı'nın Bölgesinde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve İnsani Yardım Çalışmaları (Sayı 30, ss. 85-112)

Yrd. Doç. Dr. Coşkun TOPAL

Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesi ve Ermeni Mülteciler Sorunu (Sayı 29, ss. 55-64)

Dr. Zekeriya TÜRKMEN

İttihat ve Terrakki Hükümetinin Doğu Anadolu Islahat Müfettişliği Projesi ve Uygulamaları (1913-1914): Ermeni Meselesine Çözüm Arayışları (Sayı 9, ss. 41-75)

-U-

Cafer ULU

Türk-Ermeni Teali Cemiyet ve Nizamnamesi (Sayı 12-13, ss. 141-158)

Ercan Cihan ULUPINAR

1915 Olayları, Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema (Sayı 30, ss. 151-174)

Ermeni Sanal Gruplar Üzerine Netnografik Bir Araştırma: Facebook'ta Örgütlenen Ermeni Gruplar (Sayı 36, ss. 219-246)

Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri, Jean-Lois MATTEI (Kitap tahlili, Sayı 30, ss. 197-202)

Yrd. Doç. Dr. Selçuk URAL

Rusya'daki Ermeni Propagandasından Bir Kesit: Tiflis Konferansı (Sayı 11, ss. 103-113)

Şerif-Bogos Nubar Paşa Anlaşması ve Ortaya Çıkan Tepkiler (Sayı 14-15, ss. 98-114)

Ararat, Sanatsal Ermeni Propagandası, Sedat LAÇİNER ve Şenol KANTARCI
(Kitap tahlili, Sayı 5, ss. 278-282)

Dr. Selçuk URAL – Dr. Nebahat ORAN ASLAN

Türkiye Ermenilerinin Birinci Dünya Savaşında Taraf Olma Çabaları ve Bunun
Mondros Mütakeresine Yansımaları (Sayı 8, ss. 81-95)

-Ü-

Yrd. Doç. Dr. Fatih ÜNAL

II. Meşrutiyetin Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri
(Sayı 20-21, ss. 87-114)

-V-

Marat VALEYEV

Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası Çerçevesinde Rusya-Ermenistan İlişkileri
(Sayı 30, ss. 139-149)

-Y-

Yrd. Doç. Dr. Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI

18. Yüzyılda Osmanlı İnşaat Sektöründe Gayr-i Müslimler ve Kafkasya'ya
Gönderilen Ermeni Ameleler (Sayı 7, ss. 41-54)

Dışişleri Eski Bakanı/Milletvekili Yaşar YAKIŞ

AB'nin Bir Çerçeve Kararında Soykırımı İnkâr Suçu (Sayı 37-38)

Hakkı YAPICI

Osmanlı Güvencesinde Tehcir Yasası (Sayı 32, ss. 59-71)

Doç. Dr. Bige SÜKAN YAVUZ

Türk Kurtuluş Savaşı Sırasında Fransa'nın Anadolu'daki Çıkarları ve Ermeniler (Sayı 9, ss. 144-164)

Doç. Dr. Selma YEL

Mondros Mütakeresi Sonrasında Elviye-i Selase ve Kafkasya'da Ermeni Muhacir Problemi (Sayı 35, ss. 57-77)

Doç. Dr. Selma YEL - Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ

1893 (H.1309) Yılında Yozgat'ta Hınçak Komitesinin Tertip Etmiş Olduğu Kilise Hadisesi (Sayı 31, ss. 31-52)

Dr. Ramazan YILDIZ

Vilayat-ı Sitte'de Ermenilerle İlgili Reformlar (Sayı 25, ss. 57-82)

Avusturya'da Ermeni Diasporası (Sayı 33-34, ss. 153-182)

Gülsün YILMAZ

Macaristan ve Ermeni Meselesi, Yücel NAMAL (Kitap tahlili, Sayı 35, ss. 199-201)

**ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERGİLERİNDE YAYIMLANMIŞ
YAZILARIN KONULARA GÖRE AYIRIMI**

1) AZERBAYCAN VE KARABAĞ SORUNU

Araz ASLANLI

- Ermenistan'ın Azerbaycan Topraklarını işgal Sorununun Hukuki Boyutu: Azerbaycan'ın Meşru Müdafaa Hakkı Devam Ediyor Mu? (Sayı 9, ss. 94-117)

Dr. M. Vedat GÜRBÜZ

- Dağlık Karabağ Sorunu ve Azerbaycan Politikaları 1988-1994 (Sayı 10, ss. 82-108)

Rovshan İBRAHİMOV

- Dağlık Karabağ Sözde Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığının Tanınması Durumunda Uluslararası Ortamda Ortaya Çıkabilecek Sorunlar (Sayı 6, ss. 116-143)

Yrd. Doç. Dr. Kamer KASIM

- The Nagorno-Karabakh Conflict from Its Inception to the Peace Process (Başlangıcından Barış Sürecine Dağlık Karabağ Çatışması) (Sayı 2, ss. 170-185)

Sinan OĞAN

- Ermenistan'ın Tehcir Politikası ve Neticesi: Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu (Sayı 9, ss. 118-143)

Ganira PAŞAYEVA

- Azerbaycan-Türkiye İşbirliği ve Diaspora Teşkilatlarının Stratejisi (Sayı 35, ss. 133-144)

**2) BÜYÜK DEVLETLERİN ERMENİSTANLA İLİŞKİLERİ VE ERMENİ
SORUNUNDAKİ ROLÜ**

Doç. Dr. İbrahim Ethem ATNUR

- Ermenistan Sorunu ve Kafkasya'da İngiliz Uygulamaları (1918-1919) (Sayı 29, ss. 45-54)

Halit GÜLŞEN

-19. Yüzyıl Osmanlı-Rus İlişkilerinde Ermeni Faktörü (Sayı 35, ss. 145-175)

Arş. Gör. Soner KARAGÜL

-Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu (Sayı 8, ss. 177-196)

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN

- Birinci Dünya Savaşı Sonunda Osmanlı Ermenilerinin Büyük Batı Devletleriyle Karmaşık İlişkileri (Sayı 33-34, ss. 61-124)

Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ

-Ermenistan'ın Kuruluşunda Çarlık Rusya'nın Rolü (Sayı 11, ss. 67-83)

-Ermeni Meselesi'nin Siyasallaşmasında Emperyalist Devletlerin Rolü (Sayı 23-24, ss. 119-140)

Nuran KOLTUK

- Adana'da Fransız İşgalinde Ermenilerin Rolü, İdari Mekanizmaya Etkileri ve Bir Sürgün Hikayesi (Sayı 11, ss. 84-102)

Serdar PALABIYIK

-Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri II (Kasım 1916-Temmuz 1917) (Sayı 23-24, ss. 205-225)

-Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Temmuz-Kasım 1917) (Sayı 25, ss. 99-118)

-Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Sayı 26, ss. 73-92)

-Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (Kasım 1917-Nisan 1918) (Sayı 27-28, ss. 151-168)

-Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri Kasım (Nisan 1918 – Aralık 1918) (Sayı 29, ss. 119-135)

-Fransız Arşiv Belgelerinin Işığında Doğu Lejyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1918-1921) (Sayı 30, ss. 113-137)

Doç. Dr. Yusuf SARINAY

-Fransa'nın Ermenilere Yönelik Politikasının Tarihi Temelleri (1878-1918) (Sayı 7, ss. 55-70)

Yrd. Doç. Dr. Süleyman SEYDİ

- Sovyetler Birliği'nin Ermeniler İçin Başlattıkları 'Anavatana Dönüş Projesi' (Sayı 8, ss. 96-113)

Yrd. Doç. Dr. Coşkun TOPAL

- Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesi ve Ermeni Mülteciler Sorunu (Sayı 29, ss. 55-64)

Marat VALEYEV

- Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası Çerçevesinde Rusya-Ermenistan İlişkileri (Sayı 30, ss. 139-149)

Doç. Dr. Bige SÜKAN YAVUZ

- Türk Kurtuluş Savaşı Sırasında Fransa'nın Anadolu'daki Çıkarları ve Ermeniler (Sayı 9, ss. 144-164)

3) DİNİ KONULAR**Yıldız Deveci BOZKUŞ**

- Bir Başka Açıdan Ermenilerde Din (Sayı 14-15, ss. 115-130)

Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ

- Rusya'nın Doğu Anadolu Siyasetinde Eçmiyazin Kilisesi'nin Rolü (1828-1915) (Sayı 2, ss. 49-64)

Prof. Erich FEIGL

- Ermeni Milli Kilisesi'nin Zaferi ve Trajedisi (Sayı 2, ss. 65-88)

Canan SEYFELİ

- Sis (Kilikya) Ermeni Gatoğigosluğu'nun Geçirdiği Evreler (Sayı 16-17, ss. 109-133)

Mahmut Niyazi SEZGİN

- Ermenistan'da Dini Yapı ve Dini Hayat (Sayı 8, ss. 153-176)

4) ERMENİ BASINI**Prof. Dr. Birsen KARACA**

-Ermeni Sorununda Gözden Kaçırıldıklarımızın Ermeni Basınındaki İz Düşümleri (Sayı 19, ss. 51-61)

Yrd. Doç. Dr. Enis ŞAHİN

- Önemli bir Ermeni Kaynağı: The Trans-Caucasian Post Gazetesi (Sayı 6, ss. 144-157)

5) ERMENİ DİASPORASI**Dr. Samim AKGÖNÜL**

- Fransa Ermeni Toplumu ve Türkiye: Propaganda ve Lobcilik (Sayı 5, ss. 222-251)

Metin ATMACA

- Siyaset, Laiklik ve Göç: Fransa'daki Türk ve Ermeni Toplulukları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma (Sayı 32, ss. 73-86)

Servet AVŞAR ve Şenol KANTARCI

- 1985 Yılı Dünya Genelinde Ermeni Faaliyetleri (Sayı 7, ss. 125-139)

Hatem CABBARLI

- Rusya'da Ermeni Diasporası: Oluşumu ve Faaliyetleri (Sayı 3, ss. 131-152)

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

- Amerika'da Türk Ermeni Çatışması ve Harry The Turk Cinayeti (Sayı 20-21, ss. 65-86)

Dr. Erdal İLTER

- Lübnan'da Ermeni Diasporası (Sayı 3, ss. 119-130)

Aydan İYİGÜNGÖR

- The Profile of the Armenian Diaspora in Germany (Almanya'daki Ermeni Diasporası'nın Profili) (Sayı 3, ss. 259-273)

Şenol KANTARCI

- Ermeni Lobisi: ABD'de Ermeni Diasporası'nın Oluşumu ve Lobi Faaliyetleri (Sayı 1, ss. 139-169)

- ABD ve Kanada'da Ermeni Diasporası: Kuruluşlar ve Faaliyetleri (Sayı 3, ss. 67-118)

- ABD-Irak Savaşları Sırasında Türk-Amerikan İlişkileri ve ABD Kongresi'nde Türkiye'ye Yönelik Ermeni Lobi Faaliyetleri (Sayı 9, ss. 76-93)

Yrd. Doç. Dr. Kamer KASIM

- Armenian Community in Australia (Avustralya'da Ermeni Toplumu) (Sayı 3, ss. 305-319)

Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER ve Yrd. Doç. Dr. İhsan BAL

- İngiltere Ermenileri, Lobicilik ve Ermeni Sorunu (Sayı 7, ss. 71-124)

Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER

- Armenian Diaspora in Britain and the Armenian Question (İngiltere'deki Ermeni Diasporası ve Ermeni Meselesi) (Sayı 3, ss. 233-257)

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR

- Amerika'daki Ermeni Propagandası ve Büyükelçi Ahmet Rüstem Bey (Sayı 2, ss. 30-48)

- Amerika'da Ermeni Lobisi ve Lozan Antlaşması Kavgası (Sayı 3, ss. 34-66)

Ramazan YILDIZ

- Avusturya'da Ermeni Diasporası (Sayı 33-34, ss. 153-182)

6) ERMENİ DİLİ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet KUTALMIŞ

- Arap ve Ermeni Harfli Türkçe Hüdavendigar Gazetesi (Sayı 12-13, ss. 121-133)

7) ERMENİ EDEBİYATI

Yıldız Deveci BOZKUŞ

- Ermeni Edebiyatında Sürgün ve Göç Teması: Çağdaş Batı Ermeni Edebiyatı Örneği (Sayı 26, ss. 93-109)

8) ERMENİ VE ERMENİSTAN TARİHİ

Yrd. Doç. Dr. Ergin AYAN

- Ermeni-Haçlı İşbirlikleri (Sayı 26, ss. 49-71)

Prof. Dr. Salim ÇÖHÇE

- Büyük Ermenistan Kurma Projesi (Sayı 1, ss. 87-105)

Dr. Erdal İLTER

- Ermenistan Adı, Ermenilerin Menşei ve Bazı Ermeni İddiaları Üzerine (Sayı 6, ss. 24-34)

Prof. Dr. Birsen KARACA

-1991 Öncesi ve Sonrası Dönemlerde Ermeni Tarihçiler Tarafından Yazılan Kitaplarda Yapılan Tahrifatlar (Sayı 22, ss. 57-68)

Yrd. Doç. Dr. Erol KÜRKÇÜOĞLU

- Ermeni, Bizans ve Türk Hakimiyetinde Ani (Sayı 4, ss. 83-91)

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR

-Ermeni Gaillesinin Tarihsel Kökeni Üzerine (Sayı 1, ss. 108-125)

9) ERMENİ GÖÇLERİ

Dr. Ahmet AKTER

- Ermenilerin Amerika'ya Göç Etme Nedenleri (Sayı 23-24, ss. 141-155)

- Ermenilerin 'Amerika'sı: Worcester (Sayı 29, ss. 65-86)

Yrd. Doç. Dr. Hasan BABACAN

- Yurt Dışına Kaçan Ermenilerin İkinci Meşrutiyet'in İlamı Üzerine Geri Dönme Çabaları (Sayı 10, ss. 45-57)

Doç. Dr. Selma YEL

- Mondros Mütakeresi Sonrasında Elviye-i Selase ve Kafkasya'da Ermeni Muhacir Problemi (Sayı 35, ss. 57-77)

10) ERMENİ İSYANLARI

Zeynep CUMHUR İSKEFİYELİ

- Ermenilerin İlk Büyük Ayaklanması Erzurum Olayı (Sayı 19, ss. 103-123)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet DEMİRYÜREK

- Ermeni Olayları ve Kıbrıs (1888-1912) (Sayı 20-21, ss. 115-136)

Şenol KANTARCI

- Van'da Ermeni İsyancıları (1898-1915) (Sayı 5, ss. 138-167)

Yrd. Doç. Dr. Taha Niyazi KARACA

- Yozgat'ta Ermeni Ayaklanmaları: Birinci Yozgat Ayaklanması (6 Ocak 1893) (Sayı 12-13, ss. 93-120)

Yrd. Doç. Dr. Taha Niyazi KARACA

- Yozgat'ta Ermeni Ayaklanmaları: İkinci Yozgat Ayaklanması (12 Aralık 1893) (Sayı 14-15, ss. 50-74)

Prof. Dr. Justin MCCARTHY

- Ermeni İsyancıları ve Osmanlılar (16-17, ss. 82-108)

11) ERMENİ MALLARI**Önder DUMAN**

- Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti İle Müttefikleri Arasında Bir Diplomatik Kriz: Ermeni Emval-i Metrukesi ve Borçları (Sayı 22, ss. 117-161)

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

-1934-1935 Türk-Amerikan Tazminat Anlaşması ve Günümüze Yansımaları (Sayı 37)

12) ERMENİ MEZALİMİ**Şenol KANTARCI**

- Ağrı Dağı Eteklerinde Yitik Canlar: Iğdır Ovasının Kurbanları (Sayı 9, ss. 187-199)

13) ERMENİ NÜFUSU**Yıldız Deveci BOZKUŞ**

- Ermenistan'ın Demografik Yapısı ve Ermenistan'da Azınlıklar (Sayı 23-24, ss. 227-246)

Haydar ÇORUH

- Erzurum'daki Türk ve Ermeni Nüfusu Gösteren 1847 Tarihli Nüfus Defter (Sayı 6, ss. 95-115)

Halit GÜLŞEN

- Tehcir Öncesi Osmanlı Ermeni Nüfusu Üzerine Bir Değerlendirme (Sayı 36, ss. 247-266)

14) ERMENİ PROPAGANDASI**Dr. Recep KARACAKAYA**

- İngiltere'de Ermeni Propagandası ve Osmanlı Devleti'nin Buna Karşı Aldığı Önlemler (1878-1900) (Sayı 11, ss. 47-59)

Prof. Dr. Hasan KÖNİ

-The Research of Arnold Toynbee on Turks and The Birth of Armenian Propaganda (Arnold Tonybee'nin Türkler Üzerine İncelemesi ve Ermeni Propagandasının Doğuşu) (Sayı 2, ss. 159-169)

Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER

-Ararat Filmi ve Türk Basını: Eleştirel Bir Değerlendirme (Sayı 5, ss. 48-83)

Ercan Cihan ULUPINAR

- 1915 Olayları, Toplumsal Bellek ve Belgesel Sinema (Sayı 30, ss. 151-174)

- Ermeni Sanal Gruplar Üzerine Netnografik Bir Araştırma: Facebook'ta Örgütlenen Ermeni Gruplar (Sayı 36, ss. 219-246)

Yrd. Doç. Dr. Selçuk URAL

- Rusya'daki Ermeni Propandasından Bir Kesit: Tiflis Konferansı (Sayı 11, ss. 103-113)

15) ERMENİ SEVK VE İSKÂNİ

Doç. Dr. Esat ARSLAN

- 1915 Zorunlu Göç Geçici Yasasının Gerekliliği ve Uygulamalarının Değişik Açılardan Değerlendirilmesi (Sayı 7, ss. 18-40)

Yrd. Doç. Dr. Kemal ÇELİK

- Soru ve Cevaplarla Ermeni Sorunu: Göçettirme (Tehcir), Sözde Soykırım iddiaları ve Gerçekler (Sayı 14-15, ss. 131-164)

Musa GÜRBÜZ

-1917 Rus İhtilali Sonrası Kafkasya'da Türk Askeri Faaliyetleri: Serdarabad Savaşları ve Siyasi Sonuçları (Sayı 25, ss. 83-98)

Dr. Erdal İLTER

- Ermenilerin Tehciri ve Türkler'in Göçü (1915-1918) (Sayı 9, ss. 30-40)

Doç. Dr. Selami KILIÇ

-Osmanlı Üçüncü Ordusu Kurmay Başkanı Felix Guse'nin "1915 Ermeni Ayaklanması ve Sonuçları" Adlı Makalesi (Sayı 4, ss. 55-75)

Hakkı YAPICI

- Osmanlı Güvencesinde Tehcir Yasası (Sayı 32, ss. 59-71)

16) ERMENİ SORUNU

Yrd. Doç. Dr. Bayram AKÇA

- Antep (Ayıntap) Protestan Okulu ve Ermeni Meselesi (Sayı 14-15, ss. 42-49)

Ali Hikmet ALP

-Today's Armenia and Motives Behind The Genocide Accusations: More Than A Matter of "National Identity" (Günümüz Ermenistan'ı ve Soykırım İddiaları: Milli Kimliğin de Ötesinde Bir Sorun) (Sayı 2, ss. 145-158)

Necmettin ALKAN

- Alman Vorwärts Gazetesi'ne Göre Ermeni Meselesi ve Bu Meselede Rusya-İngiltere-Fransa İttifakı'nın Rolü (Sayı 9, ss. 165-177)

Yrd. Doç. Dr. İlhan EKİNCİ

- Ermeni Meselesinin Uluslararası Boyutuna bir Örnek - Brazzafoli Meselesi (Sayı 18, ss. 89-106)

Dr. Şükrü ELEKDAĞ

- Armenian Question (Ermeni Sorunu) (Sayı 1, ss. 70-84)

Sevin ELEKDAĞ

- Ermeni Olaylarını Anlamak: Holokost ile Karşılaştırmalı Analiz (Sayı 32, ss. 87-105)

Prof. Dr. Birsen KARACA

- Ermeni İddiaları İçin Ciddi Bir Dayanak: Önyargılar

Dr. Ercan KARAKOÇ

- Gabriyel Noradunkyan Efendi'nin Ermeni Meselesiyle İlgili Hazırladığı Rapor ve Lozan Antlaşması Sonrasında İsmet İnönü'ye Gönderdiği Hususi Mektup (Sayı 35, ss. 115-131)

Assist. Prof. Dr. İbrahim KAYA

-The Holocaust and the Armenian Case: Highlighting the Main Differences (Holokost ve Ermeni Sorunu: Temel Farklılıklar) (Sayı 4, ss. 274-295)

Osman KILIÇ

- Mavi Kitap: Sözde Ermeni Soykırımı Tezinin Kutsal Kitabı (Sayı 31, ss. 81-103)

Guenter LEWY

-Ermeni Sorununu Yeniden Tartışmak (Sayı 18, ss. 45-59)

-Yirminci Yüzyılın İlk Soykırımı mı? (Sayı 19, ss. 38-50)

Prof. Dr. Justin MCCARTHY

- Let the Historians Decide (Sayı 1, ss. 48-65)

-Bırakın Tarihçiler Karar Versin (Sayı 2, ss. 113-130)

Yrd. Doç. Dr. Haluk ÖZDEMİR

- Diaspora Ararat'ı Ararken: Ermeni Kimliği ve Soykırım İddiaları (Sayı 14-15, ss. 75-97)

Doç. Dr. Neşe ÖZDEN

- 'Ermeni Sorunu' ile İlgili İngiliz Tezleri (İngiliz Belgelerine Göre, 1920) (Sayı 25, ss. 41-55)

Serdar PALABIYIK

- Bilimsellik ve Tarafılık İkileminde Kalmış Bir Literatür : Son Dönemde Ermeni Meselesi Konusunda Yazılmış Kitapların Karşılaştırmalı Bir Analizi (Sayı 22, ss. 81-116)

Mehmet PERİNÇEK

- Beyaz Orduların Gözüyle Ermeni Meselesi (Sayı 22, ss. 69-80)

Erman ŞAHİN

- Ermeni Meselesi'nde Bilimsel Etik ve Yöntem (Sayı 32, ss. 107-119)

Yrd. Doç. Dr. Gürsoy ŞAHİN

- Venedik'in Ermeni Meselesindeki Rolü Hakkında (Sayı 27-28, ss. 101-119)

Dr. Zekeriya TÜRKMEN

- İttihat ve Terrakki Hükümetinin Doğu Anadolu Islahat Müfettişliği Projesi ve Uygulamaları (1913-1914): Ermeni Meselesine Çözüm Arayışları (Sayı 9, ss. 41-75)

**17) ERMENİ SORUNU VE TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ
ÜZERİNE GÜNCEL DEĞERLENDİRMELER**

Ömer Engin LÜTEM

Olaylar ve Yorumlar (Sayı 1, ss. 10-47)

Olaylar ve Yorumlar (Sayı 2, ss. 9-29)

Olaylar ve Yorumlar (Sayı 3, ss. 7-33)

Olaylar ve Yorumlar (Sayı 4, ss. 14-31)

Olaylar ve Yorumlar (Sayı 5, ss. 7-27)

Olaylar ve Yorumlar (Sayı 6, ss. 7-23)

- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 7, ss. 7-17)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 8, ss. 7-36)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 9, ss.7-29)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 10, ss. 7-25)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 11, ss. 7-27)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 12-13, ss. 7-32)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 14-15, ss. 7-21)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 16-17, ss. 7-81)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 18, ss. 5-44)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 19, ss. 7-37)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 20-21, ss. 7-63)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 22, ss. 7-55)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 23-24, ss.7-66)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 25, ss. 7-39)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 26, ss.7-47)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 27-28, ss. 7-48)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 29, ss. 7-43)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 30, ss. 7-58)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 31, ss. 7-30)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 32, ss. 7-57)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 33-34, ss. 7-60)
- Olaylar ve Yorumlar (Sayı 35, ss. 7-55)

Olaylar ve Yorumlar (Sayı 36, ss. 7-82)

Olaylar ve Yorumlar (Sayı 37-38)

18) ERMENİ SORUNUNUN PSİKOLOJİK YÖNÜ

Yrd. Doç. Dr. Deniz ALTINBAŞ

- Ermeni Meselesi'nin Psikolojik Yönü (Sayı 35, ss. 79-113)

Dr. O. Fırat BAŞ

- Karşıtlığı Derinleştirmek (Sayı 23-24, ss. 193-204)

Doç. Dr. Erol GÖKA

- Ermeni Sorununun (Gözden Kaçan) Psikolojik Boyutu (Sayı 1, ss. 128-136)

Prof. Dr. Ümit ÖZDAĞ - Prof. Dr. Özcan YENİÇERİ

- Ermeni Psikolojik Gelişiminin Tarihsel Gelişimi ve Aşamaları

19) ERMENİ ŞAHSİYETLER

Ayhan AYDIN

- 100 Yıl Önce Balıkesir'de Bir Ziraat Öncüsü Aravent Agaton Efendi (Sayı 8, ss. 197-220)

Abdülhamit KIRMIZI

- Son Dönemde Osmanlı Bürokrasisinde Akraba Ermeniler (Sayı 8, ss. 137-152)

Yrd. Doç. Dr. Gürsoy ŞAHİN

- Osmanlı Devleti'nde Ermeni Tercümanlar (Sayı 30, ss. 59-83)

20) ERMENİ TERÖRÜ

Yrd. Doç. Dr. Yücel ACER

- Terörizm Kavramı Açısından Ermeni Terörü ve Genel Nitelikleri (Sayı 8, ss. 114-136)

Yrd. Doç. Dr. Erdal AÇIKSES

-Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin, Ermeni Komiteleri Tarafından Şehit Edilenlerin Ailelerine Yaptığı Yardımlar (Sayı 6, ss. 84-94)

Yrd. Doç. Dr. Erdal AYDOĞAN

-Sosyal Demokrat Hınçakyan Cemiyeti ve Nizamnamesi (Sayı 12-13, ss. 33-48)

Edward J. ERICKSON

- Ermeni Katliamları: Yeni Bulgular Eski Suçlamaları Çürüttü (Sayı 23-24, ss. 89-102)

Şenol KANTARCI

- Ermenilerce Atatürk'e Atfedilen Sözler ve Divan-ı Harb-ı Örfi İle Ermeni Teröristleri Tarafından Şehit Edilenlere Atatürk'ün Gösterdiği İlgî (Sayı 4, ss. 92-121)

Birsen KARACA

- İdeoloji Olan Terörizm (Çeviri, Sayı 14-15, ss. 165-166)

Özlem KARASANDIK

-Ayrılıkçı Ermeni Siyasal Örgütlerine Karşı Osmanlı Devleti'nin İlk Önlemleri ve Eleştiriler (Sayı 16-17, ss. 134-150)

Dr. Hasan OKTAY

- Ermeniler ve Van İhtilal Örgütü (Sayı 5, ss. 84-137)

Yrd. Doç. Dr. Yunus ÖZGER

- Ermeni Ayaklanmalarında Fedailerin Uyguladığı Stratejiler (Sayı 31, ss. 53-68)

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR

- Ermeni Terörü Kurbanları Şehit Diplomatlarımız Anıldı (Sayı 1, ss. 175-183)

- Ermeni Terörü Karşısında Avrupa Devletlerinin Tutumları (Sayı 36, ss. 83-161)

Yrd. Doç. Dr. Arzu TERZİ

- Bir Ermeni'nin İtirafı (Sayı 12-13, ss. 134-140)

Prof. Dr. Arslan TERZİOĞLU

- The Assassination of Dr. Bahaddin Şakir in Berlin and the Armenian Relocation in Line with National and Foreign Sources of Information (Yerli ve Yabancı Kaynaklar Işığında Dr. Bahaddin Şakir'in Berlin'de Öldürülmesi ve Ermeni Tehciri Meselesi) (Sayı 3, ss. 274-304)

Friedrich Bronsart von SCHELLENDORF

-Talat Paşa İçin Şahitlik (Sayı 4, ss. 76-82)

21) ERMENİ YARGILAMALARI-DAVALARI

Turgay AKKUŞ

- 1909 Adana Olaylarına İlişkin Yargılama Süreci (Sayı 10, ss. 26-44)

Dr. Nejla GÜNAY

- 1909 Adana Olaylarının Maraş'taki Yansımaları ve Maraş Divan-ı Harbi Örfisinin Yargılamaları (Sayı 29, ss. 87-118)

Yrd. Doç. Dr. Ahmet HALAÇOĞLU

- 1895 Trabzon Ermeni Olaylarının Başlangıcında Ermeniler Arasındaki Muhabere ve Olaya Karışan Ermenilerin Muhakemeleri (Sayı 11, ss. 28-46)

22) ERMENİSTAN'DA KÜLTÜR VE BİLİM

Dr. Yaşar KALAFAT

- Mahmut Niyazi SEZGİN- Ermeni Kültür Stratejisi ve Albanlar Meselesi (Sayı 5, ss. 28-47)

Doç. Dr. Hacali NECEFOĞLU

- Bağımsızlığının 10. Yılında Ermenistan'da Bilimsel Yayınların Durumu (Sayı 6, ss. 69-82)

23) ERMENİSTAN DIŞ POLİTİKASI

Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER

- Ermenistan Dış Politikası ve Belirleyici Temel Faktörler 1991-2002 (Sayı 5, ss. 168-221)

24) ERMENİSTAN İÇ POLİTİKASI VE SİYASAL SİSTEM

Dr. Ahmet AKTER

- Ermenistan Cumhuriyeti'nin Jeopolitik Analizi (Sayı 27-28, ss. 121-149)

Dr. Ali ASKER

- Ermenistan'da Anayasal Dönüşüm Süreci ve Anayasa'nın Temel Özellikleri (Sayı 36, ss. 191-218)

Yrd. Doç. Dr. Leyla BUDAK

- Ermenistan'da Medya: Bağımsızlık Sonrası Dönem, Gelişmeler ve Genel Sorunlar (Sayı 12-13, ss. 49-58)

Hatem CABBARLI

- Geçmişten Günümüze Ermenistan'da Azerbaycan Türkleri (Sayı 4, ss. 122-146)

-Türkiye'nin Ermenistan'daki İmajı (Sayı 7, ss. 140-156)

-Ermenistan'da 19 Şubat ve 5 Mart 2003'de Yapılan Devlet Başkanlığı Seçimleri (Sayı 9, ss. 178-186)

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

- Ermenistan'da Demokratikleşme Sürecinin Önündeki Bazı Engeller (Sayı 31, ss. 69-80)

Oya EREN

- Küreselleşme Sürecinin Ermenistan Üzerindeki Etkileri: Siyasal, Ekonomik ve Sosyal Dönüşüm (Sayı 23-24, ss. 247-267)

Prof. Dr. Birsen KARACA

- Ermeni Kitle İletişim Araçlarında Yarattılan Ermeni İmajı (Sayı 14-15, ss. 28-41)

Enver Ömür POLAT

- Ermenistan Cumhuriyeti Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi Üzerine Analitik Bir İnceleme (Sayı 26, ss. 111-132)

25) ERMENİSTAN-İSRAİL İLİŞKİLERİ**Yrd. Doç Dr. Sedat LAÇİNER**

- Armenia's Jewish Skepticism and Its Impact on Armenia-Israel Relations (Ermenistan'ın Yahudilere Karşı Güvensizliği ve Ermenistan-İsrail İlişkilerine Etkileri) (Sayı 4, ss. 296-335)

Aydan İYİGÜNGÖR

- A New Perspective: Armenian Allegations in the Light of Israel and the Jews (İsrail ve Yahudiler Açısından Ermeni İddialarına Yeni Bir Bakış) (Sayı 4, ss. 336-350)

26) ERMENİSTAN-KAFKAS ÜLKELERİ İLİŞKİLERİ**Kamil AĞACAN**

- Ermenistan-Gürcistan İlişkileri (Sayı 19, ss. 62-82)

Hatem CABBARLI

- Ermenistan'ın Bölge Politikasında Gürcistan: Tarihi Süreçte Karşılıklı İlişkiler (Sayı 6, ss. 158-181)

Hasan KANBOLAT – Nazmi GÜL

- The Geopolitics and Quest for Autonomy of the Armenians of Javakheti (Georgia) and Krasnodar (Russia) in the Caucasus (Kafkasya’da Cevaheti (Gürcistan) ile Krasnodar (Rusya) Ermenilerinin Jeopolitiği ve Özerklik Arayışları (Sayı 2, ss. 186-210)

27) HUKUKSAL AÇIDAN ERMENİ MESELESİ

Doç. Dr. İbrahim KAYA

- Uluslararası Hukuk Açısından Türkiye-Ermenistan Protokolleri

Pulat TACAR

- Ermenilere Soykırım Yapıldığı Savının Hukuksal ve Ahlaki Açılardan İncelenmesi (Sayı 2, ss. 89-112)

- Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı “Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm” Başlıklı Kararın Öyküsü (Sayı 18, ss. 60-73)

- 1915 Yılında Osmanlı Ermenilerine Soykırımı Suçu İşlendiği Savlarına Karşı Başvurulabilecek Hukuk Yolları (Sayı 23-24, ss. 67-88)

- Ermenistan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’na Başvursun ve Uluslar arası Adalet Divanı’nda Türkiye Aleyhine Dava Açsın (Sayı 36, ss. 163-189)

- Türkiye’ye Karşı Hukuk Savaşı: Ermeni Asıllı ABD Vatandaşlarının ABD Mahkemelerinde Türkiye Cumhuriyeti’ne, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’na ve Ziraat Bankası’na Açtığı Davalar (Sayı 37-38)

Dışişleri Eski Bakanı/Milletvekili Yaşar YAKIŞ

- AB’nin Bir Çerçeve Kararında Soykırımı İnkâr Suçu (Sayı 37-38)

28) MİSYONER FAALİYETLER

Osman KILIÇ

- Protestan Misyonerler ve Ermeni Olaylarına Etkileri (Sayı 29, ss. 137-157)

Sezen KILIÇ

- Alman Okullarında Osmanlı’ya Karşı Yetiştirilen Ermeni Çocukları (Sayı 20-21, ss. 159-171)

29) OSMANLI İMPARATORLUĞU VE ERMENİLER**Yrd. Doç. Dr. Nejdett BİLGİ**

- İşgal Altındaki İstanbul'da Türk Yetimlerinin Ermenileştirilmesi (Sayı 27-28, ss. 49-83)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN

- Türk ve İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı Sırasında Ermenilere Karşı Takip Ettiği Siyaset, (1914-1918) (Sayı 10, ss. 58-81)

Prof. Dr. Salim ÇÖHÇE

- Osmanlı Toplumunda Ermenilerin Siyasallaşma Çabaları (Sayı 8, ss.37-67)

Önder DUMAN

- Mütareke İstanbul'unda Ermeni Faaliyetleri (Sayı 16-17, ss. 151-172)

Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜNAY

- XVII. Yüzyılda Manisa Ermenileri (Sayı 27-28, ss. 85-99)

Yrd. Doç. Dr. Zübeyde GÜNEŞ YAĞCI

- 18. Yüzyılda Osmanlı İnşaat Sektöründe Gayr-i Müslimler ve Kafkasya'ya Gönderilen Ermeni Ameleler (Sayı 7, ss. 41-54)

Dr. Erdal İLTER

- Doğu Anadolu'daki Ermenilerin ve Diğer Gayr-ı Müslimler'in Devlet Himayesine Alınmaları (Sayı 18, ss. 74-88)

Yrd. Doç. Dr. Erdoğan KESKİNKILIÇ

- Ermeni Memurların Düyun-u Umumiye İdaresindeki İstihdam Meselesi (Sayı 11, ss. 60-66)

Doç. Dr. Selami KILIÇ

- Büyük Savaşta Erzurum'da Bulunan Almanların Bölgedeki İzlenimleri (Sayı 8, ss. 68-80)

Ömer Engin LÜTEM

- 1919 Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Talepleri (Sayı 22, ss. 163-177)

Ömer Engin LÜTEM - Stefanos YERASIMOS

- "Birinci Dünya Savaşı ve Ermeniler" (Tartışma, Sayı 6, ss. 182-194)

Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR

- Osmanlı Ermenilerinin Düşmanla İşbirliğine “İçeriden Tanıklık”: Ermeni Asıllı Rus General Korganoff ve Eseri Hakkında Bir Değerlendirme (Sayı 37-38)

Bilal N. ŞİMŞİR

- Washington'daki Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Gailisi (1887-1896) (Sayı 4, ss. 32-54)

Dr. Ahmet TETİK

- 4'üncü Ordu Komutanlığı'nın Bölgesinde Salgın Hastalıklarla Mücadele ve İnsani Yardım Çalışmaları (Sayı 30, ss. 85-112)

Cafer ULU

- Türk-Ermeni Teali Cemiyet ve Nizamnamesi (Sayı 12-13, ss. 141-158)

Dr. Selçuk URAL – Dr. Nebahat ORAN ASLAN

- Türkiye Ermenilerinin Birinci Dünya Savaşında Taraf Olma Çabaları ve Bunun Mondros Mütakeresine Yansımaları (Sayı 8, ss. 81-95)

Yrd. Doç. Dr. Selçuk URAL

- Şerif-Bogos Nubar Paşa Anlaşması ve Ortaya Çıkan Tepkiler (Sayı 14-15, ss. 98-114)

Yrd. Doç. Dr. Fatih ÜNAL

- II. Meşrutiyetin Doğu Anadolu'daki Yansımaları ve Ermeni-Kürt İlişkilerine Tesiri (Sayı 20-21, ss. 87-114)

Doç. Dr. Selma YEL - Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ

- 1893 (H.1309) Yılında Yozgat'ta Hınçak Komitesinin Tertip Etmış Olduğu Kilise Hadisesi (Sayı 31, ss. 31-52)

Dr. Ramazan YILDIZ

- Vilayat-ı Sitte'de Ermenilerle İlgili Reformlar (Sayı 25, ss. 57-82)

30)SOYKIRIM İDDİALARINA İLİŞKİN KARAR TASARILARI

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK

- Ermeni Yasa Tasarısı'nın İçeriği ve İddialara Verilen Cevaplar (Sayı 23-24, ss. 103-118)

Burak GÜMÜŞ

-Alman Federal Meclis'inin Sözde Ermeni Soykırımı'nı Tanımasının Nedenleri ve Siyasal Protestanlığın Rolü Üzerine (Sayı 20-21, ss.137-158)

Dr. Sibel KAVUNCU

- 1980'lerde Türkiye-ABD İlişkilerinde Bir Sorun: Ermeni Karar Tasarıları (Sayı 23-24, ss. 157-191)

31) TÜRKİYE-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİ**Dr. Yaşar KALAFAT**

-Türk-Ermeni İlişkilerinde Siyasi ve Kültürel Boyut (Sayı 12-13, ss. 59-92)

-Sınır Ötesi Bölgesel Kültür Dayanışmasından Bölgesel Siyasi Yapılanmaya (Sayı 14-15, ss. 22-27)

Prof. Dr. Kamer KASIM

- Turkish Armenian Reconciliation Commission: Missed Opportunity (Türk Ermeni Barışma Komisyonu: Kaçırılan Fırsat) (Sayı 4, ss. 256-273)

-Türkiye-Ermenistan İlişkileri: Protokollere Giden Süreç ve Sonrası (Sayı 37-38)

Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER

-Türkiye-Ermenistan İlişkilerinde Sınır Kapısı Sorunu ve Ekonomik Boyutu (Sayı 6, ss. 35-68)

Prof. Dr. Mehmet SARAY

- İyi Giden Türk-Ermeni İlişkilerini Kimler Bozdu ve Nasıl Düzeltilebilir?

Aslan Yavuz ŞİR

- Türk-Ermeni İlişkileri ve Think-Tank Etkisi: Düşünce Kuruluşu Raporlarında Türk-Ermeni İlişkileri Algısı (Sayı 33-34, ss. 183-204)

32) KİTAP TAHLİLLERİ VE ELEŞTİRİSİ

Yrd. Doç. Dr. Yücel ACER – The Armenian Allegations and Facts, Prof. Dr. İsmail ÖZÇELİK (Sayı 2, ss. 238-242)

OTAM Dergisi (Sayı 3, ss. 193- 195)

Türk Tarihinde Ermeniler, Azmi SÜSLÜ, Fahrettin KIRZIOĞLU, Refet YİNANÇ ve Yusuf HALLAÇOĞLU (Sayı 4, ss. 196-200)

The Ottoman Armenians, Victims of Great Power Diplomacy (Osmanlı Ermenileri, Büyük Devlet Diplomasisinin Kurbanları), Salahi Ramsdan SONYEL (Sayı 4, ss. 384-387)

Her Yönüyle Ermeni Sorunu, Yavuz ÖZGÜLDÜR, Suat AKGÜL ve Mesut KÖROĞLU (Sayı 5, ss. 286-290)

Dr. Ahmet AKTER – Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 Cilt VII (Sayı 27-28, ss. 189-191)

Assembly of Turkish American Associations- Taner Akçam'ın "Utanç Verici Bir Fiil: Ermeni Soykırımı Ve Türk Sorumluluğu Meselesi" Başlıklı Kitabın Eleştirisi (Sayı 26, ss. 133-156)

Yrd. Doç. Dr. İhsan BAL – Ermeni Sorunu El Kitabı (Sayı 7, ss. 157-162)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN – Ermeni İddiaları ve Gerçekler, Dr. Hüsamettin YILDIRIM (Sayı 8, ss. 239-241)

Hatem CABBARLI – İstoriya Rossi: Armyanskiy Sled (Rusya Tarihi: Ermeni İzi), Suren AYVAZYAN (Sayı 5, ss. 290-293)

Vek Borbi (Yüzyıllık Mücadele), Eduard OGANİSYAN (Sayı 5, ss. 293-295)

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ – Ermeniler: Sürgün ve Göç, Hikmet ÖZDEMİR, Kemal ÇİÇEK, Ömer TURAN, Ramazan ÇALIK ve Prof. Dr. Yusuf HALAÇOĞLU (Sayı 12-13, ss. 159-163)

Ermeni Meselesi 1774-2005, Bilal N. ŞİMŞİR (Sayı 18, ss. 114-119)

Türkiye’de Sosyalist Ermenilerin Silahlanma Faaliyetleri ve Milli Mücadele’de Ermeniler (1890-1923), Dr. Erdal İLTER (Sayı 19, ss. 152-155)

Ermeni Soykırımı İddiaları: Yanlış Hesap Talât’tan ve Tehcir’den Dönünce, Mustafa ÇALIK (Sayı 20-21, ss. 205-209)

Toplu Eserler: I Ermenilerle İlgili Araştırmalar, Prof. Dr. Yavuz ERCAN (Sayı 22, ss. 183-185)

Sözde Ermeni Soykırımı Projesi: Toplumsal Bellek ve Sinema, Doç. Dr. Birsan KARACA (Sayı 23-24, ss. 269-272)

Büyük İhanet: Ermeni Kilisesi ve Terör, Dr. Erdal İLTER (Sayı 25, ss. 125-128)

Tehcir Öncesi Anadolu'dan Amerika'ya Ermeni Göçü (1834-1915), Ahmet AKTER (Sayı 25, ss. 129-131)

Üç Jöntürk'ün Ölümü: Talat-Cemal-Enver, Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Sayı 26, ss. 177-180)

Osmanlı Devleti'nde Katolik Ermeniler Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler (1676-1749), Yrd. Doç. Dr. Gürsoy ŞAHİN (Sayı 29, ss. 195-198)

Ermeni İddiaları Karşısında Türkiye'nin Birikimi, Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Sayı 30, ss. 191-193)

Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi, Yrd. Doç. Dr. Davut KILIÇ (Sayı 31, ss. 105-107)

Ermeni Sorunu, Diaspora ve Türk Dış Politikası, Doç. Dr. Sedat LAÇİNER (Sayı 32, ss. 121-123)

Rus Ordusu Kurmay Başkanı Tuğgeneral L.M. Bolhovitinov 11 Aralık 1915 Tarihli Resmi Ermeni Raporu, Mehmet PERİNÇEK (Sayı 32, ss. 125-126)

Tarih Boyunca Türk ve Ermeni İlişkileri, Türk Japon Vakfı (Sayı 32, ss. 127-129)

Rus ve Ermeni Kaynakları Işığında Ermeni Sorununun Ortaya Çıkış Süreci 1678-1914, Doç. Dr. Seyit SERTÇELİK (Sayı 33-34, ss. 213-215)

Hangi Ermeni Sorunu?, Doç. Dr. Sedat LAÇİNER (Sayı 35, ss. 195-197)

Hasret DİKİCİ – Ermeni Soykırım İddiaları ve Gerçekler, Hamza BEKTAŞ (Sayı 6, ss. 195-196)

Sadettin Paşa'nın Anıları, Ermeni-Kürt Olayları, Sami ÖNAL (Sayı 11, ss. 114-115)

Zeynel DOĞAN – Ermeni Sorunu: Temel Bilgi ve Belgeler, Ömer Engin LÜTEM (Sayı 26, ss. 185-187)

Asiye DUMAN – Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyanları, Nejla GÜNAY (Sayı 29, ss. 203-205)

Oya EREN – 1915'ten Günümüze Tehcir: Türk Ermeni İlişkileri, Berna TÜRKDOĞAN (Sayı 22, ss. 187-189)

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918 (Sayı 16-17, ss. 173-174)

Türk Ermeni İlişkilerinde Tarihi Gerçekler, Prof. Dr. Aysel EKŞİ (Sayı 23-24, ss. 273-274)

Türk-Ermeni İhtilafı: Makaleler, Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Sayı 25, ss. 119-123)

Arşiv Belgelerine Göre Trabzon'da Ermeni Faaliyetleri I,II (Sayı 26, ss. 181-183)

Sorurlarla Ermeni Meselesi, Ahmed AKGÜNDÜZ, Said ÖZTÜRK, Recep KARA (Sayı 29, ss. 191-194)

Doğanay ERYILMAZ – Yozgat Ermeni Ayaklanmaları ve Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey Olayı, Doç. Dr. Taha Niyazi KARACA (Sayı 30, ss. 203-206)

Prof. Erich FEIGL- The 40 Days of Musa Dagh (Musa Dağındaki 40 Gün) (Sayı 4, ss. 243-255)

İnanç FEIGL – Armenien. Der Verschwiegene Völkermord (Ermenistan. Unutulmuş Soykırım), Artem OHANDJANIAN (Sayı 6, ss. 197-202)

Halit GÜLŞEN – Children of Armenia, Michael Bobelian (Sayı 33-34, ss. 209-211)

Ermeni Asıllı Rus General Korganoff'a Göre Kafkasya Cephesinde Osmanlı Ordusuna Karşı Ermeni Faaliyetleri, Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Sayı 35, ss. 193-194)

Yrd. Doç. Dr. Burak GÜMÜŞ – Politik und Erinnerung. Der Diskurs Über den Armeniermord in der Türkei Zwischen Nationalismus und Europäisierung (Siyaset ve Anı: Milliyetçilik ve Avrupalılaşıma Arasında Türkiye'deki Ermeni Katliamı ile İlgili Tartışma), Seyhan BAYRAKTAR (Sayı 36, ss. 279-286)

Çetin GÜNEY – 1856-1923 Emperyalizm Kısılcacında; Kürtler, Türkler, Ermeniler (Sayı 2, ss.)

Musa GÜRBÜZ – Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları 1914-1918 (Sayı 16-17, ss. 175-178)

Ermeni Olayları ve Fransız Diplomatik Belgeleri, Hasan DİLAN (Sayı 19, ss. 162-166)

Melek Sarı GÜVEN – Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (Sayı 27-28, ss. 187-188)

Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri ve Van Ermeni İsyancıları (1896), Dr. Dilşen İnce ERDOĞAN (Sayı 30, ss. 195-196)

Prof. Dr. Yavuz Ercan'a Armağan, Doç. Dr. Seyit SERTÇELİK, Doç. Dr. Haldun EROĞLU, Melek Sarı GÜVEN (Sayı 31, ss. 109-112)

Şenol KANTARCI – Teşkilat'ın İki Silahşoru Biri Meşrutiyet'in Silahşoru Dede Yakub Cemil Diğeri Cumhuriyet'in Silahşoru Torun “Yakub Cemil” (The Two Knights of the Organization, Constitutional Period's Grandfather Yakub Cemil and Republic's Grandson “Yakub Cemil”), Soner YALÇIN (Sayı 3, ss. 187-193)

An American Physician in Turkey: A Narrative of Adventures in Peace and in War (Türkiye'de Bir Amerikalı Doktor), Clarence Douglas USSHER ve M. D. Grace H. KNAPP (Sayı 4, ss. 200-203)

2023 Dergisi (Ermeni Sorunu Özel Sayısı “Siyasi, Tarihi ve Kültürel Boyutlarıyla Ermeni Sorunu”) (Sayı 5, ss. 272-278)

Sömürgecilik Tarihi Işığında Ermeni Sorunundaki Çıkar Odakları, Gürbüz EVREN (Sayı 7, ss. 163-165)

Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918), Enis ŞAHİN (Sayı 10, ss. 109-118)

Ercan KARAKOÇ ve Gökmen KILIÇOĞLU – A Problem From Hell: America and the Age of Genocide (Cehennemden Gelen Sorun: Amerika ve Soykırım Çağı), Samantha POWER (Sayı 5, ss. 268-272)

Yrd. Doç. Dr. Kamer KASIM – Ermenilerin Devletleşme Sınavı, Bağımsızlıktan Bugüne Ermeni Siyasi Düşünüşü (The Challenge of Statehood, Armenian Political Thinking Since Independence), Gerard J. LIBARIDIAN (Sayı 2, ss. 232-235)

The Great War and the Tragedy of Anatolia (Turks and Armenians in the Malestrom of Major Powers), Salahi SONYEL (Sayı 3, ss. 364-366)

Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918, Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Sayı 16-17, ss. 179-184)

Unsilencing the Past Track Two Diplomacy and Turkish-Armenian Reconciliation, David L. PHILLIPS (Sayı 18, ss. 107-113)

Yrd. Doç. Dr. İbrahim KAYA – Armenian and Russian Oppressions (1914-1916)- Testimonies of Witnesses (Ermeni ve Rus Mezalimi, 1914-1916, Tanıkların İfadeleri), Dr. Erdal İLTER (Sayı 2, ss. 236-238)

The Armenians in the Late Ottoman Period (Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler), Türkkaya ATAÖV (Sayı 3, ss. 356-364)

Sultan Deniz KÜÇÜKER – Büyük Güçler ve Ermeni Sorunu, Vahap CANDAN (Sayı 26, ss. 189-191)

Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Sivas ve Suşehri Bölgelerinde Ermeni Faaliyetleri, Yrd. Doç. Dr. Gürsoy ŞAHİN (Sayı 29, ss. 199-201)

Dr. Sedat LAÇİNER – Ermeni Tehciri ve Gerçekler, 1914-1918 (The Relocations of the Armenians and the Realities, 1914-1918), Yusuf HALAÇOĞLU (Sayı 2, ss.228-232)

Armenian Van / Vaspurakan (Ermeni Van / Vaspurakan), Richard G. HOVANISSIAN (Sayı 3, ss. 183-187)

AIM, Armenian International Magazine (Uluslararası Ermeni Dergisi) (Sayı 5, ss. 282-286)

Pınar ÖZBEK – Tarihin Vicdanını Sızlatan Soykırım Efsanesi, İsmet BOZDAĞ (Sayı 27-28, ss. 193-194)

Belgeler, Mektuplar ve Resmî Yazışmalarla Türk Soykırımında Fransız-Ermeni İlişkileri, Ali ÖZOĞLU (Sayı 29, ss. 207-208)

Mustafa Serdar PALABIYIK – Ermenilerin Zorunlu Göçü, 1915-1917, Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (Sayı 19, ss. 156-161)

Ermenistan: Terörist “Hristiyan” Ülkenin Sırları (Armenia: Secrets of a “Christian” Terrorist State), Dr. Samuel WEEMS (Sayı 20-21, ss. 199-203)

Prof. Dr. Norman STONE-Maxime GAUIN- L'Histoire'a Yanıt (Sayı 33-34, ss. 125-140)

Adam SZYMANSKI – The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide, Guenter LEWY (Sayı 26, ss. 169-176)

Dr. Enis ŞAHİN – Ermenilerin Yeşilyayla'daki Türk Soykırımı (11-12 Mart 1918), Prof. Dr. Enver KONUKÇU (Sayı 14-15, ss. 167-173)

Dr. Bilal N. ŞİMŞİR – Ermeni Meselesinin Siyasi Tarihçesi (1877-1914), Münir Süreyya Bey (Sayı 4, ss. 185-187)

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri (Sayı 4, ss. 188-189)

Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920) (Sayı 4, ss. 189-192)

Aspirations et agissements revolutionnaires des comites armenians avant et apres la proclamation de la constitution ottomane (Meşrutiyet'in İlanından Önce ve Sonra Ermeni Komitelerinin Emelleri ve İhtilalcı Eylemleri) (Sayı 4, ss. 192-194)

Kaynakçalı Ermeni Meselesi Kronolojisi (1878-1823), Dr. Recep KARACAKAYA (Sayı 4, ss. 194-195)

Pulat TACAR- "Ermeni Tabusu Üzerine Diyalog"a İlişkin Notlar (Sayı 33-34, ss. 141-151)

Ercan Cihan ULUPINAR – Belgelerle Büyük Ermenistan Peşinde Ermeni Komiteleri, Jean-Lois MATTEI (Sayı 30, ss. 197-202)

Selçuk URAL – Ararat, Sanatsal Ermeni Propagandası, Sedat LAÇİNER ve Şenol KANTARCI (Sayı 5, ss. 278-282)

Gülsün YILMAZ – Macaristan ve Ermeni Meselesi, Yücel Namal (Sayı 35, ss. 199-201)

33) KONFERANS RAPORLARI

Doç. Dr. Ayşegül BAYDAR AYDINGÜN- 39. Uluslararası Sosyoloji Enstitüsü Dünya Kongresi (Sayı 33-34, Konferans, ss. 205-208)

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ - Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişimi ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyumu

23-25 Kasım 2005, Ankara, Gazi Üniversitesi (Sayı 19, Konferans, ss. 134-138)

"Tarihte Türkler-Ermeniler ve Gerçekler" Sempozyumu 3-4 Aralık 2005, Bodrum (Sayı 19, Konferans, ss. 139-143)

"Türk-Ermeni İlişkilerine Tarihi Gerçekler" Sempozyumu, İstanbul, İTÜ, 15-16 Aralık 2005 (Sayı 19, Konferans, ss. 144-151)

"Ermeni Sorunu Gerçeği" Konferansı Bilgi Üniversitesi, Bağımsız Toplumsal Hareket Derneği, 15 Nisan 2006 (Sayı 20-21, Konferans, ss. 183-185)

I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS), Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Sanatı: Türk-Ermeni İlişkileri Örneği, Erciyes Üniversitesi, 20-22 Nisan 2006 (Sayı 20-21, Konferans, ss. 187-191)

EUSAS II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu – XIX. Yüzyılda Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Büyük Devletlerin Politikaları (Sayı 29, Konferans, ss. 185-189)

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ – Halit GÜLŞEN- XVI. Türk Tarih Kongresi (Sayı 36, Konferans, ss. 267-278)

Yıldız Deveci BOZKUŞ - Oya EREN- Türk Tarih Kurumu XV. Türk Tarih Kongresi 11-15 Eylül 2006 (Sayı 22, Konferans, ss. 179-182)

Birgül DEMİRTAŞ COŞKUN - "Osmanlı'dan Lozan'a Batı'nın Paylaşım Projeleri" Sempozyumu, Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi, 26-27 Nisan 2006 (Sayı 20-21, Konferans, ss. 195-197)

Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK - Osmanlı İmparatorluğunda Soykırım, 1915/16: Ermenilere, Süryanilere, Asurilere ve Keldanilere Doksan Yıllık Mezalimin İnkarı - 15 Kasım 2005, Stokholm (Sayı 19, Konferans, ss. 130-133)

Oya EREN- Kendi Kimliğini Tanımlama Arayışında Genç Nesil, 22-25 Ağustos Dilican-Ermenistan (Sayı 30, Konferans, ss. 187-189)

Halit GÜLŞEN - İstanbul Kültür Üniversitesi: Ermeni Sorunu Hukuk Yoluyla Çözümlenebilir mi? (Sayı 35, Konferans, ss. 187-192)

Musa GÜRBÜZ - Türk-Ermeni İlişkilerinde Yeni Yaklaşımlar, İstanbul Üniversitesi, 15-16-17 Mart 2006 (Sayı 20-21, Konferans, ss. 173-181)

Ömer Engin LÜTEM - Bilimin Işığında Ermeni Sempozyumu, Marmara Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, 21 Nisan 2006 (Sayı 20-21, Konferans, ss. 193-194)

-A Conference in Germany (Sayı 1, ss. 172-173)

Birinci Ortadoğu Çalışmaları Dünya Kongresi, 8-13 Eylül 2002, Mainz/Almanya (Sayı 6, ss. 208-209)

Birinci Uluslararası Türkiye'nin Ermeni Meselesi Sempozyumu, 23-25 Mayıs, Manisa (Sayı 5, ss. 265-267)

Bütün Yönleriyle Ermeni Sorunu, 20 Kasım 2002, Çankırı (Sayı 7, ss. 166-167)

8. DAVO Kongresi (Sayı 3, ss. 177-180)

Geçmişten Günümüze Ermeni Sorunu Konferansı (Sayı 4, ss. 174-178)

Jenosid Kuşakları Adlı Konferans (Sayı 4, ss. 179-183)

Talat Paşa'nın Ölümünün 81. Yıldönümünde Uluslararası Teröre Bir Bakış Sempozyumu, 15 Mart 2002, İstanbul (Sayı 5, ss. 263-265)

Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri ve Türkiye'nin Bölge İstikrarındaki Rolü: Londra'da Bir Konferans (Sayı 3, ss. 173-176)

Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu ve Ermeni Sorunu (Sayı 3, ss. 180-182)

Uluslararası Türk-Ermeni Tarih ve Kültür Sempozyumu (Sayı 4, ss. 172-174)

Üniversitelerde Ermeni Araştırmaları Seminerleri (Sayı 7, ss. 167-171)

34) SÖYLEŞİLER

Yrd. Doç. Dr. Deniz ALTINBAŞ

- Devlet Bakanı ve Başmüzakereci Egemen BAĞIŞ ile Söyleşi (Sayı 37)

Yıldız DEVECİ BOZKUŞ

- Türk Tarih Kurumu'ndan Prof. Dr. Kemal Çiçek ile Ermeni Sorunu Ve Çözüm Yolları Üzerine Konuşuk (Sayı 26, ss. 157-167)

- Prof. Dr. Nurşen Mazıcı ile Ermeni Sorununun Tarihsel Gelişimi ve Günümüzdeki Yansımaları Hakkında Bir Röportaj (Sayı 27-28, Konferans, ss. 169-185)

Oya EREN

- Dr. Erdal İlter İle "Ermeni Meselesi" ve Bu Konudaki Bazı İddialar Üzerine Bir Röportaj (Sayı 29, ss. 159-184)

- Gazeteci Yazar Semih İDİZ'le Türkiye-Ermenistan İlişkilerine Dair Bir Röportaj (Sayı 30, ss. 175-186)

-Levon Barseghyan-Kiro Manoyan ile Türk-Ermeni İlişkileri Üzerine (Sayı 35, ss. 177-185)

Halit GÜLŞEN

-Eski Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ile Söyleşi (Sayı 37-38)

- Milletvekili ve TBMM Dışişleri Komisyonu Başkanı Murat MERCAN ile Söyleşi (Sayı 37-38)

- Milletvekili ve Türkiye-ABD Parlamentolararası Dostluk Grubu Başkanı Suat KINIKLIOĞLU ile Söyleşi (Sayı 37-38)

Yrd. Doç. Dr. Sedat LAÇİNER ve Yrd. Doç. Dr. Kamer KASIM

- Türkiye Ermenileri Patriği II. Mesrob ile Söyleşi (Sayı 8, ss. 221-229)

Sedat LAÇİNER

- Gazeteci Haykaram Nahabetyan ile Söyleşi (Sayı 8, ss. 230-238)

Yüksel SÖYLEMEZ – Ömer E. LÜTEM Söyleşi

- Açıkça Konuşalım: İki Büyükelçi Ermeni Sorununu Tartışıyor (Sayı 3, ss. 153-159)

Aslan Yavuz ŞİR

- Topkapı Sarayı Müdürü Prof. Dr. İlber ORTAYLI ile Söyleşi

- Tarihçi Edward ERICKSON ile Söyleşi

- Marmara Gazetesi Başyazarı Rober HADDELER ile Söyleşi

- Tarihçi Guenter LEWY ile Söyleşi

Leyla TAVŞANOĞLU

-Leyla Tavşanoğlu'nun Ömer Lütem ile Söyleşisi (Sayı 5, 252-259)

35) DİĞER

Ermeni Patriği Ruhani Meclis Başkanı Başepiskopos Aram ATEŞYAN

- Birlikte Yaşamak

Yrd. Doç. Dr. Kamer KASIM- 2001 Yılı Kronolojisi (Sayı 4, ss. 147-154)

Mustafa Serdar PALABIYIK

- Bir Fikir Özgürlüğü Sorunsalı Olarak Massachusetts Davası (Sayı 19, ss. 83-102)

Dr. Bilal ŞİMŞİR

- Araştırmacı ve Yayıncı Olarak E. Büyükelçi Ömer Engin Lütem

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
  - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
  - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. Çalışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki imlâ kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise küçük harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan özet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitaplar ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", The New Encyclopedia Britannica, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, NBC, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grouph/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayınları (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ ATIFLAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

SİPARİŞ FORMU

Adı : ..... Adres : .....
Soyadı : .....
Telefon : .....
E-mail : .....

Aboneliklerimiz

- Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık
 Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - 6 Aylık

Yıllık 25 TL ~~27~~
Yıllık 15 TL ~~18~~
Yıllık 15 TL ~~18~~

Tek Sayı Siparişi

- Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı (Genişletilmiş 2. Baskı) 15 TL
 Ermeni Araştırmaları Dergisi – Son Sayısı (sayı 37-38) 9 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi – Son Sayısı (sayı 22) 9 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi – Son Sayısı (sayı 9-10) 9 TL

Eski Sayı Sipariş

- Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi'nin ..... Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 2 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası:

Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007

Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

TÜRKMENİLLİ CO-OPERATION & CULTUREL FOUNDATION
CENTER FOR MIDDLE EASTERN STRATEGIC STUDIES

TURKISH

Home
Subscribe
Contact
Press
Site Map
Links

SEARCH

ABOUT ORSAM

RESEARCH AREAS

- Iraq
- Iran
- Palestine-Israel
- Lebanon
- Gulf of Basra
- Turkey-Middle East
- Caucasus-Middle East
- Think Tanks

ORSAM GUEST

Prof. Raymond Hinnebusch evaluated Syrian foreign policy and Turkey-Syria relations. According to Hinnebusch Syria values relations with Turkey for several reasons.

Rıza Çolak, Representative of the Iraqi Turkmen Front in Talafar: "There is no such thing as Sunni-Shite conflict in Talafar. We are all brothers and sisters."

Christer Asp, The Kingdom of Sweden's Ambassador to Ankara, assessed Turkey-EU relations and Turkey's changing role within the international system.

Mohammed bin Nasser Hamed Al-Wohabi, Ambassador of the Sultanate of Oman, stated that Turkey is a stabilizing and balancing element in the Middle East.

Boodad Amreyev, Kazakh

FOREIGN POLICY ANALYSIS

Turkish Foreign Minister Davutoğlu's Visit to Lebanon and Turkey's Relations with Lebanon

When we look at Turkey's relations with Lebanon from the past to the present, we see that these relations have developed on the basis of cooperation and, at times, conflict. However, since 2005, we have seen Turkey's relations with Lebanon develop rapidly in the fields of economy, politics and security.

more

Northern Iraq Notes II: Sulaymaniyah Observations

All the PUK authorities we interviewed said that the elections were a big gain for democracy. Probably, the reason for these statements isn't only the development of democracy. We got the impression that the Change List, formed by the PUK's veteran leaders, may reunite with the PUK.

more

Turkey-Azerbaijan Relations: How to Switch from Brotherhood Slogans to Strategic Partnership?

It is time to develop a closer relationship. By adding block into place each year, a common future that is based not only on bureaucrats and politicians but also on the entire nation and with the aim of improving friendship, peace and prosperity between Turkey and the Azerbaijan will be built.

more

The Importance of the Turkey-Gulf Cooperation Council (GCC) High Level Strategic Dialogue Meeting

According to the GCC members, Turkey is the

more

ORSAM REPORTS

IRAQ'S PIVOTAL POINT: TALAFAR

THE STRUGGLE AGAINST PIRACY: THE SOMALIA CASE AND TURKEY'S POSITION

ARCHIVE

EVENTS

ORSAM-TRT Cooperation for the Documentary of Turkish Straits

The topics of the documentary film include the issue of Turkish Straits.

ORSAM Middle Eastern Studies Summer School Completed

ORSAM held a summer school program from July 1-15, 2009.

Tal Afar Conference in Istanbul

A conference was held on "Tal Afar: From the Invasion to the Present," on June 13, 2009 in Istanbul.

Obama's Middle East Policies Discussed

New American Policies and the future of Turkish-American relations were a topic at the meeting.

The Priorities of Turkey's Iraq Policy Evaluated

A brainstorm was arranged at ORSAM speaking to answer the question: "What should the

Your Link to Middle East